



Asociația Română de Istorie a Presei



Ediția a VI-a, București, 18-20 aprilie 2013

Congresul Național de Istorie a Presei

ELITA CULTURALĂ și PRESA



Loem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Sed facilis euismod vehicula. Duis pulvis leo blandit et mirosque id iaculis non nisl. Morbi sagittis, purti. Sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

Ut elementum ultrices, turpe ut rutrum. Donec vel efficitur enim. Nulla ultrices facilis, metus, imperdiet suscipit massa placerat nec. In metus purti, vulputate a vulputate a faucibus ac orci. Non hendrerit auctor nibil, ut facilis eros diam. Maecenas neque sem, lobortis, varius blandit in, suscipit eu magna. Sed rutrum iaculis nisi, at adipiscing metus, facilis eget. Morbi sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, qua. Maecenas neque sem, lobortis varius blandit in, suscipit eu magna. Sed rutrum iaculis nisi, at adipiscing metus, facilis eget. Morbi sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

Loem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Sed facilis euismod vehicula. Duis pulvis leo blandit et mirosque id iaculis non nisl. Morbi sagittis, purti. Sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

Sed rutrum iaculis nisi, at adipiscing metus, facilis eget. Morbi sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, qua. Maecenas neque sem, lobortis varius blandit in, suscipit eu magna. Sed rutrum iaculis nisi, at adipiscing metus, facilis eget. Morbi sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

Loem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Sed facilis euismod vehicula. Duis pulvis leo blandit et mirosque id iaculis non nisl. Morbi sagittis, purti. Sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

Loem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Sed facilis euismod vehicula. Duis pulvis leo blandit et mirosque id iaculis non nisl. Morbi sagittis, purti. Sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

Loem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Sed facilis euismod vehicula. Duis pulvis leo blandit et mirosque id iaculis non nisl. Morbi sagittis, purti. Sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

Loem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Sed facilis euismod vehicula. Duis pulvis leo blandit et mirosque id iaculis non nisl. Morbi sagittis, purti. Sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

Ut elementum ultrices, turpe ut rutrum. Donec vel efficitur enim. Nulla ultrices facilis, metus, imperdiet suscipit massa placerat nec. In metus purti, vulputate a vulputate a faucibus ac orci. Non hendrerit auctor nibil, ut facilis eros diam. Maecenas neque sem, lobortis, varius blandit in, suscipit eu magna. Sed rutrum iaculis nisi, at adipiscing metus, facilis eget. Morbi sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, qua. Maecenas neque sem, lobortis varius blandit in, suscipit eu magna. Sed rutrum iaculis nisi, at adipiscing metus, facilis eget. Morbi sed pellentesque elit. Praesent euismod, lectus bibendum mutus faucibus, quam ante interdum arcu. Trondate vulputate nisl diam sit amet velit. Maecenas elementum congue purti, id molestie felis elementum quis. In sodales sapien purti justo gravida posuere, malisada.

editura



militară

ASOCIAȚIA ROMÂNĂ DE ISTORIE A PRESEI
CONGRESUL NAȚIONAL DE ISTORIE A PRESEI
EDIȚIA A VI-A
BUCUREȘTI
18-20 APRILIE 2013

ELITA CULTURALĂ ȘI PRESA



EDITURA MILITARĂ
București, 2013

Coordonatori:
Raduț Bîlbîie
Mihaela Teodor

Redactor: Florin Șperlea
Tehnoredactare: Roxana Matei

ISBN 978-973-32-0922-5

Cuprins

Ștefan Vlăduțescu, De ce s-ar numi ce facem noi aici <i>Istoria presei românești/Istoria jurnalismului din România</i> și pentru ce?	7
--	---

Partea I. SCRITORI, GAZETARI ȘI ZIARIȘTI: PORTRETE ȘI ACTIVITATE

Vasile Ilincan, Mihai Eminescu și <i>Revista ziarelor</i>	12
Ruxandra Coman, Limbajul figurativ de intenție ironică în publicistica lui Eminescu	19
Maria Danilov, Istoricul Ioan Halippa și publicistica Basarabeană (1898-1908)	30
Mihaela Teodor, Portret biografic: Constantin Mille ziarist	39
Alina Ioana Vasiliu, Balcanicul Păstorel – între tămâie și otravă	46
Delia Duminică, Activitatea radiofonică a gazetarului-scriitor Tudor Teodorescu-Braniște (1929-1934; 1963-1969)	55
Fănel Teodorașcu, Pamfil Șeicaru – Un ziarist „de interes național”	66
Constantin Poenaru, Leca Morariu – cu redacția în pribegie	84
Aurelia Lăpușan, De la publicistică la arheologie – destinul unui căutător de certitudini, Vasile Canarache	97
Răduț Bîlbîie, Felicia Antip (1927-2013): portret biografic	108
Petru Ioan Marian, Cristian Tudor Popescu – jurnalistul de opinie și autorul de beletristică – și utopia <i>societății închise</i>	117
Dorin Ivan, Presa, a patra putere în stat în viziunea lui Corneliu Ștefan	127
Radu Petrescu, Portret: Amiralul Dan Zaharia (1878-1943)	134

Partea a II-a. DIVERSITATE TEMATICĂ: PUBLICAȚII CULTURALE ȘI RELIGIOASE, PUBLICISTICA MILITARILOR ȘI PRESA DE NIȘĂ

Adriana Dumitran, Presa ilustrată din România la începutul secolului al XX-lea	150
Constantin Mihai, Elita intelectuală interbelică și Ecclesia. Campania de presă în jurul Pascaliei (1928-1929)	163
Lucian-Vasile Szabo, Strategii ofensive în bătălia pentru cotidianul Tribuna	174
Sonia Cristina Stan, Particularități ale faptului divers interbelic în cotidianul Curentul (martie – iunie 1937)	186
Sorin Preda, O publicație a breslei jurnalistice de provincie mai puțin cunoscută – Curentul Bacăului	199
Radu Florian Bruja, Suceava – o gazetă ținută în slujba regimului autoritar carlist	207
Ioana Rostoș, Czernowitzer Morgenblatt, un cotidian prea puțin cunoscut	218
Mircea Tănase, Revista România Militară – între rigoarea științei militare și savoarea cronicii cazone	226
Viorel Frîncu, Parașutiști – Buletinul Comandamentului trupelor de parașutiști	237
Cătălin Badea, Continuitate și creativitate în presa literară românească de nișă. Studiu de caz: Jurnalul SF, singurul săptămânal de gen din lume	246
Florin Șperlea, „Revista de istorie militară”, 1990 – schimbare de paradigmă în istoriografia militară?	254

Partea a III-a. LOCALISM CREATOR ȘI DIVERSITATE ETNICĂ

Anca Filipovici, O incursiune în presa culturală interbelică din provincie: localismul creator ca simptom al periferiei în nordul Moldovei	255
Liviu Iulian Roman, Implicarea elitelor din Moldova în desființarea cezurii; considerații asupra primei legi a presei din spațiul românesc – 13 mai 1856	270
Mihai D. Drecin, Presa economică românească din Transilvania și elita bancară națională (1873-1918)	286

Traian Brățianu, Presa dobrogeană la sfârșitul secolului al XIX-lea	294
Enache Tușa, Școala gustiană și realitățile rurale din Dobrogea în presa interbelică	302
Robert Adam, Nicolae Iorga – doctinar al sămănătorismului	327
Péter Cseke, Scriitori maghiari în presa interbelică din România	333
Angela Măgherușan Precup, Scriitorii de gazetă ai Mureșului interbelic	339
Daniela-Mihaela Florescu, Evoluția presei literare brașovene și „mobilitatea elitelor” în perioada interbelică	350

Partea a IV-a. ELITA CULTURALĂ ȘI PRESA

ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST ȘI ÎN ANII TRANZIȚIEI

Ilarion Țiu, Rolul scriitorului în presa comunistă în viziunea liderilor PMR/PCR	364
Angela Lisnic, „Cartelele de repartiție” – produse poligrafice ale sistemului totalitar	368
Ion Zainea, Carmen Ungur-Brehoi, Presă și cenzură în comunism. Direcția Tipărirea Presei Centrale	375
Gábor Györffy, Elita literară maghiară din România în contextul Revoluției de la 1956	387
Mariana Buican, Invazia din Cehoslovacia reliefată în presa românească a vremii	395
Elena Negru, Presa periodică din RSR în contextul campaniilor propagandistice antiromânești din RSSMoldovenească (anii '60-80 ai secolului al XX-lea)	401
Elena Popescu, Ședințele redacționale ale ziarului local argeșean <i>Secera și Ciocanul</i> . Între document de arhivă și istorie orală	410
Elena Bondor, Presa culturală din România <i>versus</i> elita exilului: campania din 1979	417
Ilie Zanfir, Elita culturală și presa gălățeană în postcomunism	431
Lucian Chișu, În căutarea propriei identități: mass-media în post-comunism	445
Irina-Mihaela Nedelcu, Mass-media și armata română în teatrele de operații	456

De ce s-ar numi ce facem noi aici *Istoria presei românești/Istoria jurnalismului din România* și pentru ce?

Ștefan Vlăduțescu¹

Titlul cu valențe interrogative este semnul unei reflecții asupra condiției actuale a istoriei presei. Se vizează luminarea pe cât posibil clarificatoare a rolului și locului istoriei presei în tabloul disciplinar instituțional. Cadrul de abordare îl reprezintă elementele ontologice fundamentale ale disciplinei: istoricul presei ca specialist, statutul și funcțiile presei, istoria și cronologia presei.

Orice cercetare responsabilă, conștientă de sine și autoevaluatoare își pune din când în când întrebări în legătură cu existența, cu menirea și cu primenirea sa. Modalitatea principală de auto-chestionare o preluăm de la Ludwig Wittgenstein. Aceasta, după experiența fenomenologiei, a pozitivismului logic și a hermeneuticii filosofice, constată că disciplina de care aparține trebuie să înțeleagă experiențele pe care le-a traversat. Întucât și destinul unei discipline se face din experiențe, reflecția asupra experiențelor parcurse aduce o împrăștiere a credinței în perenitatea disciplinei. Ludwig Wittgenstein se întreabă: „De ce s-ar numi ceea ce facem noi aici «filosofie»?”². În mod conex, tot în cadrul unei reflecții de reinternalizare și de resemantizare, a „istoriei filosofiei” de această dată, academicianul Gheorghe Vlăduțescu se întreabă „Pentru ce istoria filosofiei?”³. În conexiune cu acestea, demersul nostru interrogativ nu-și asumă nici un fel de notă, nuanță sau tentă polemică. Se dorește o privire onestă și principială asupra paradigmei actuale a istoriei presei.

Prima paradigmă a Istoriei presei: paradigma întemeietoare. O disciplină este, înainte de toate, un studiu organizat. La rândul lui, studiul este un demers determinabil și specializat în raport cu un obiect. Demersul poate fi o știință sau o teorie. Uneori, aceste demersuri specializate (știința și teoria) sunt confundate. Ca abordare cogitativă a unui obiect anume, știința include teoriile referitoare la

¹ Conferențiar doctor la Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova.

² L. Wittgenstein, *Caietul albastru*, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 138.

³ Gh. Vlăduțescu, coord., *Pentru ce istoria filosofiei*, Editura Paideia, București, 2003.

entități componente ale obiectului ontologic. Unele științe și/sau teorii ajung să fie canonice, adică devin discipline de studiu în facultăți. Altele acced la statutul de denominative pentru facultăți specializate. Facultățile, ca instituții de învățământ, își înscriu în misiune pregătirea în domeniu și formarea deprinderilor necesare în domeniul în cauză.

Translatând această schiță epistemologică în zona noastră de interes, constatăm că sunt acreditate facultăți de jurnalism sau de jurnalistică. În cadrul acestora se predă Istoria presei sau Istoria jurnalismului. Figura actuală a istoriei presei este dată de paradigma curentă a disciplinei.

Thomas Kuhn, cel care a acreditat conceptul de paradigmă, arată că acesta desemnează un mod exemplar de a face știință. Paradigma are două coordonate: o comunitate științifică și o știință anume. Așa cum precizează T. Kuhn „paradigms [...] for a time provide model problems and model solution to a community of practitioners”⁴.

Paradigma unui moment prezintă o tematică, o problematică și o ideatică specifice. De asemenea, se individualizează prin modele, proceduri, tehnici și tehnologii. Dimensiunea socială a paradigmei o reprezintă comunitatea științifică de teoreticieni, practicienii și cercetătorii ai disciplinei. Paradigma acreditează, își susține și își apără domeniul de competență. Thomas Kuhn sintetizează într-un dublu postulat relația dintre paradigmă și comunitatea științifică: 1. „a paradigm is what the numbers of a scientific community share”, 2. „a scientific community consists of men who share a paradigm”⁵.

Istoria presei românești a trecut de perioada pre-paradigmatică: aceea în care nu exista o comunitate științifică delimitată care să se preocupe planificat și cu dedicație de istoria presei. Poate nu întâmplător, la noi în acest interval pre-paradigmatic s-au scris lucrări importante de istoria presei de către Nicolae Iorga (1922), Pamfil Șeicaru (2007), G. Răduică, N. Răduică (1995), V. Vișinescu (2000), M. Petcu (2002), I. Hangiu (2004), M. Petcu (2005), S. Craia (2006)⁶.

⁴ T. Kuhn, *The structure of scientific revolutions* (2nd ed.), Chicago University Press, 1970, p. IX.

⁵ Idem, *The structure of scientific revolutions*. (3rd ed.), Chicago University Press, 1998, p. 176.

⁶ N. Iorga, *Istoria presei românești de la primele începuturi până la 1916*, Atelierele Societății Anonime „Adevărul”, București, 1922; Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*. Ed. Paralela 45, Pitești, 2007; G. Răduică, N. Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, Editura Științifică, București, 1975; V. Vișinescu, *O istorie a presei românești*, Editura Victor, București, 2000; M. Petcu, M. (2002). *Istoria presei române. Antologie*, Ed. Tritonic, București, 2002; Idem, *Jurnalism în România. Istoria unei profesii*, Comunicare.ro., București, 2005; I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești, 1790-2000*, Ed. Institutul Cultural Român, Iași, 2004; S. Craia, *Presa și societatea la români. O istorie a mentalităților în periodicele românești. Sentimente, prejudecăți, atitudini*, Ed. Bibliotheca, Târgoviște, 2006.

În mod evident în istoria presei românești s-a înfiripat o primă paradigmă reală când, pe lângă fondul de cunoaștere activ din cadrul disciplinei Istoria presei s-a constituit comunitatea științifică de istorie a presei „Asociația Română de Istorie a Presei”. După cum este cunoscut inițiatorul și fondatorul acestei asociații este universitarul Marian Petcu.

La Simpozionul Presa Românească din noiembrie 2005, acesta a avansat propunerea întemeierii unei organizații cu titulatura Asociația Română de Istorie a Presei care să aibă trei ținte primare. Se impunea, mai întâi, editarea unei reviste de specialitate. Apoi, se proiecta statuarea unui muzeu al presei românești. În al treilea rând, se preconiza elaborarea unui tratat de istorie a presei românești. Tot Marin Petcu este cel care, ulterior, a lansat ideea unor congrese naționale de istoria presei, lucrările cărora ajung în acest an la ediția a VI-a.

În 2007, profesorul Marin Petcu constata că primul obiectiv întemeietor se realizase. Referindu-se la intenția de a se elabora „în cadrul Asociației Române de Istorie a Presei” a tratatului proiectat, acesta arăta: „temerea mea este că niciodată o lucrare de asemenea anvergură nu se va realiza în România”⁷. Așa cum a declarat în mai multe rânduri, temerea din 2007 i s-a accentuat, așa încât în 2008 la Arad, la Universitatea „Vasile Goldiș”, a declarat că era necesară revizuirea ideii tratatului și înlocuirea ei cu un proiect mai accesibil: o lucrare de istorie a presei din România în date.

Modificarea nivelului de aspirație se modifica în urma constatării că pentru un tratat nu existau specialiști. După un efort susținut de patru ani, un colectiv larg de contribuitori condus de profesorul Marian Petcu a încheiat lucrarea *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedia cronologică*⁸. Față de design-ul inițial de „istorie a presei”, această lucrare de 1416 pagini este o „istorie a jurnalismului”. În nota de consecvență ideatică a cărților sale mai recente⁹, *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedia cronologică* include atât presa scrisă, posturile de radio și de televiziune, cât și asociațiile jurnaliștilor din România.

În definiția sa canonică, jurnalismul înseamnă persoanele (jurnaliștii), procesele jurnalistice și produsele jurnalistice. Jurnalismul este un ansamblu de persoane, procese și produse¹⁰.

⁷ M. Petcu, *Istoria jurnalismului și a publicității ...*, p. 5.

⁸ *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedia cronologică*, Ed. Polirom, Iași, 2012.

⁹ M. Petcu, *Istoria jurnalismului și a publicității*, Polirom, Iași, 2007; Idem, *10 teme de istorie a jurnalismului*, Ed. Ars Docendi, București, 2012.

¹⁰ Ș. Vlăduțescu, *Comunicare jurnalistică negativă*, Editura Academiei Române, București, 2006, pp. 77-86.

Dincolo de excepționala valoare a enciclopediei, sunt de relevat două idei care s-au consolidat în legătură cu aceasta și în atmosfera lansării ei.

Prima este una evocată anterior de Marian Petcu și întărită de profesorul Ilie Rad în declarația făcută la lansarea enciclopediei în decembrie 2012, la Cluj: „cu tratatul este mai greu, iar specialiștii sunt mai puțini”¹¹. Marian Petcu reitiera cu aceeași ocazie: „Am gândit acest proiect în anul 2008 după ce am constatat că o obsesie mai veche a mea – Tratatul de Istorie a Presei Române – nu va fi realizat, nu aveam specialiști în acest domeniu.” Explicația pe care o dă este argumentată:

a) „istoricii de profesie nu au găsit presa vrednică de a deveni obiect al cercetării”;

b) „la noi s-au ocupat de presă istoricii literari, ceea ce a fost mai mult rău decât bine, în sensul că a fost privilegiată presa literară”¹².

Lucrarea în discuție a fost realizată, după cum precizează Marian Petcu, „prin contribuția a 120 de specialiști din biblioteci publice, universități, arhive, foști și actuali jurnaliști (pentru colectare)”, apoi „studenți, masteranzi și doctoranzi (pentru prelucrare).”

Pe traseul teoretic inițiat reținem că, din perspectiva instaurării și consolidării unei paradigme a istoriei presei, jurnalismului, există o comunitate științifică, chiar dacă, chiar dacă, lucru cu care suntem de acord: „specialiștii sunt mai puțini”(Ilie Rad).

A doua idee este una care se emite în această atmosferă prielnică de dezbateri, lansarea enciclopediei și în contextul congresului: este ideea emergenței unei noi paradigme a informației. Profesorul Petcu precizează: „Asistăm la o schimbare de paradigmă, la o reconfigurare a proceselor de colectare, prelucrare, diseminare și de consum al informațiilor”¹³.

Informația este miezul jurnalismului. Istoria jurnalismului românesc, istoria presei românești și-a configurat prima sa paradigmă, paradigma întemeietoare. Comunitatea științifică a paradigmei întemeietoare a istoriei jurnalismului s-a organizat în cadrul Asociației Române de Istorie a Presei. Această organizație are un statut, are un organ de presă, este funcțională și activă. Este evident că prin angrenarea, atât cât este ea, în activități pe cursul istoriei jurnalismului presei, comunitatea științifică specifică dovedește că există o conștiință comună a disciplinei. Conștiința comună este esențialul.

În cadrul acestei conștiințe comune se manifestă relativa unitate de viziune în ce privește tematica, problematica și ideatica istoriei jurnalismului istoriei presei.

¹¹ Ilie Rad, *Napoca News*, 12 decembrie 2012.

¹² Interviu Marian Petcu, *Napoca News*, 12 decembrie 2012.

¹³ *Ibidem*

Axa istoriei presei. Pentru ce o istorie a jurnalismului, a presei? Pentru că în tabloul jurnalismului o axă majoră este istoria. Alături de ontologia jurnalismului (care se ocupă de domeniul jurnalismului), de epistemologia jurnalismului (ce are în centru posibilitatea și limitele cunoașterii jurnalistice), de metodologia jurnalismului (ce se îndeletnicește cu căile, metodele, tehnicile, procedeele și procedurile jurnalistice), de etica jurnalistică (ce vizează moralitatea conduitei jurnalistice), axa istoriei jurnalismului este o componentă esențială a câmpului jurnalismului, a teoriei și practicii jurnalistice.

Istoria presi are două dimensiuni. Prima este o dimensiune cognitiv-taxonomică și vertical-diacronică. Ea constă în radiografierea și cataografierea fenomenului românesc de presă (texte jurnalistice, personalități de presă, instituții și organe de presă). Aici demersul conceptual al istoricului de presă este unul descendent. Istoricul recurge la un top down analysis: deține un concept a ceea ce înseamnă presa și caută în istorie medii, locuri și persoane în care se manifestă concret acest concept. A doua dimensiune este una orizontal-sincronică, de adaptare a conceptului la mutațiile jurnalistice fenomenale. Aici demersul este unul de tip bottom up analysis: se preiau concepte și se teoretizează fenomenele pentru a se consolida, resemantiza sau restructura conceptul operațional.

Cele două coordonate își găsesc convergența în nucleul identitar al disciplinei Istoria presei românești în cadrul paradigmei actuale: condiția de istoric al presei, cronologia apariției operatorilor de presă, specificul rolului și comportamentului de jurnalist, statutul discursului jurnalistic, caracteristicile textului jurnalistic, evoluția funcției jurnalistice a textelor în timp, raportul dialectic de generare text jurnalistic vs. jurnalist, jurnalist vs. text jurnalistic, text-jurnalist vs. funcție jurnalistică, standarde limbajuale și de interpretare ale textului jurnalistic, criterii de gândire ale textului-mesajului ce are funcție jurnalistică.

De aceea ceea ce facem noi aici se numește istorie a jurnalismului, istorie a presei pentru că este manifestarea relativ convergentă a cunoașterii comune a unei comunități de teoreticieni, cercetători și practicieni ai istoriei jurnalismului, în mod direct și exclusiv sau în mod colateral și conex.

Partea I

SCRIITORI, GAZETARI ȘI ZIARIȘTI: PORTRETE ȘI ACTIVITATE

Mihai Eminescu și *Revista ziarelor*

Vasile Ilincan¹⁴

Abstract

This paper considers one aspect of Eminescu's journalistic life from The Courier newspaper from Iași (1876-1877) and The Time (1877-1883), less researched by the savants of his journalism, that treats the evolution and the way in which the press was made during the half of the nineteen century. The press from the seven and eight decades stayed out frequently in Eminescu's attention, who registered like a historic conscientious the majority of the emerging publications, regardless of their profile. In contradiction to his journalistic activity at The Courier from Iasi, and especially, the one at The Time, Eminescu was an attentive and documented commentator of the Roumanian and foreign press and in his chronicles (Journal Papers was one of the quas i- permanent sections of The Time newspaper), he constantly he kept a careful watch on informing the readers on the dynamics of journalism, the new publications, which were trying to find their place in the journalism, being reported or analyzed promptly and professionally. The logic and the accuracy of the writing were the essential attributes to the journalist's attention.

În ciuda atitudinilor de contestare care s-au manifestat, mai ales în ultimii ani, jurnalistica eminesciană reprezintă o parte importantă, imposibil de ocolit, a unei opere extrem de întinse și de complexe. Până la urmă, nu ar trebui să uităm că Eminescu nu și-a recunoscut, în mod oficial, decât o singură profesie, aceea

¹⁴ Lector doctor la Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.

de *ziarist*, pe care a considerat-o drept o activitate responsabilă, de implicare constantă în apărarea valorilor spirituale, ziaristica sa fiind o meditație pătrunzătoare asupra societății românești din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Lucrarea de față are în vedere un aspect al gazetăriei eminesciene de la ziarele *Curierul de Iași* (1876-1877) și *Timpul* (1877-1883), mai puțin cercetat de exegeții publicisticii, care privește evoluția și, până la urmă, modul în care se făcea presă în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Eminescu a fost un foarte bun cunoscător al fenomenului publicistic românesc și străin: numai în perioada cât a scris la *Curierul de Iași*, Eminescu a avut în vedere sau a citat aproape o sută de publicații românești¹⁵ și numeroase periodice străine, cele mai multe de limbă germană (*Politische Correspondenz*), la care se adaugă publicațiile bucureștene în limbi străine (*Die Epoche*, *Le Journal de Bucarest*).

În susținuta sa activitate jurnalistică, Eminescu a fost un atent și documentat comentator al presei românești și străine, iar în cronicile sale („Revista ziarelor” era una din rubricile cvasi-permanente ale ziarului *Timpul*) urmărea să-și informeze constant cititorii asupra dinamicii jurnalisticii, noile publicații, care încercau să-și facă loc în spațiul ziaristicii, fiind semnalate sau analizate la „cald”, cu promptitudine și profesionalism, ținând seama, de cele mai multe ori, de articolul-program.

Logica și acuratețea redactării textelor jurnalistice constituiau atributele esențiale care au stat, de cele mai multe ori, în atenția gazetarului de la *Curierul de Iași* sau de la *Timpul*. Eminescu a fost animat de dorința permanentă de a sancționa pe orice cale nu doar minciuna, lipsa de probitate morală a gazetarilor din presa românească sau străină, cât mai ales „frazele imposibile”, „potcoavele ortografice” sau „apocaliptica claritate” a unora dintre gazetarii certați cu normele gramaticii elementare. Aceștia, după părerea lui Eminescu, contribuiau la generalizarea unei „limbi păsărești” care se lățise nu numai în coloanele multor gazete din epocă: „Astăzi când ziare, profesori, ba până și o academie și-au pus în cap să stâlcească graiul românesc, singurul liman și adăpost împotriva limbei păsărești practicate de gazetari și.a. sunt fără îndoială scrierile celui mai bun prozaist român (C. Negruzzi) și a celui mai mare poet al nostru, V. Alexandri”¹⁶. Acestor inconsecvențe flagrante din exprimarea unor gazetari li se adăugau tendințele fluctuante, reformatoare, existente în ortografia românească a celei de-a jumătăți a secolului al XIX-lea, precum și o serie întreagă de

¹⁵ M. Eminescu, *Opere, IX. Publicistică 1870-1877*; Albina, Familia, Federațiunea, Convorbiri literare, *Curierul de Iași*. Ediție critică întemeiată de Perpessicius, coord. Petru Creția, Editura Academiei RSR, București, 1980, pp. 59-62; vezi și D. Vatamaniuc, *Publicistica lui Eminescu*, Ed. Junimea, București, 1985, pp. 323-325.

¹⁶ M. Eminescu, *Opere, IX* ..., p. 295.

influențe, care se manifestau nu numai în limba și stilul presei jurnalelor din Austria¹⁷, ci ele erau prezente și în stilul unor publicații din cele două principate.

Ceea ce critica Eminescu în cronicile sale de presă era, în primul rând, lipsa de logică a textelor, incoerența, agramaticalitatea, nu numai a presei liberale, care era în centrul atenției poetului, ci și a celei conservatoare, ambele fiind tributare unui mod de gândire confuz: „Prezentul (ziar conservator) apare la Bacău o dată pe săptămână și costă 12 lei noi pe an, 7 pe jumătate de an. Scris în tonul general al jurnalisticeii noastre, își începe n-rul 1 cu următoarea frază imposibilă: Jurnalistica într-un stat este o putere care luptă pentru sau contra cu cei ce guvernează. Totdeauna însă este espresiunea opiniunii de care aparține. Altfel promite a nu fi a nimăru personal, ci numai al dreptului și legalității”¹⁸.

Eminescu se simte uneori obligat să ia atitudine deschisă față de o anumită retorică a presei din vremea sa, cantonată în tiparele unor fraze stereotipe, convenționale, clișeizate prin repetare, „împăcăcioase”, care parazitau informația prin faptul că nu spuneau nimic, lipsindu-le elementul de noutate, inerent presei de informare: „A începe cu stereotipul: «trăim în vremi grele și nu știm ce va aduce ziua de mâni» nu adaogă întru nimic înțelepciunea cititorului. Cu toate acestea mai toate organele de publicitate vor da acest răspuns, pentru că este formula rea vorbită a tăcerii și o dovadă că omul poate, vorbind, să tacă, mai ales când n-are ce spune. De aceea, lăsând toate combinațiile la o parte, vom rezuma toate concluziile zilei astfel: De nici o parte nu s-a desmințit pân-acum știrea că Rusia ar fi încheiat cu direcția drumurilor noastre de fier o convenție pentru ca acestea să transporte prin România în curs de zece zile un corp de armată de 250.000 oameni”¹⁹.

Alteori trimiterile critice au o țintă precisă și vizează un anumit mod de a face presă, o presă plină de emfază, ca cea patentată și practică de gazetarii liberali, cărora Eminescu le dezvăluie propria „rețetă”, descrisă cu lux de amănunte și condimentată cu toate ingredientele umorului: „La gazetarii români, mai ales la cei liberali, lucrul e și mai simplu. Își pune mai întâi degetul în gură și vede câte cuvinte îi vin în minte. La chemarea aceasta se deschide dicționarul nepăginat al capului, compus din puține file, pe care stau scrise libertate,

¹⁷ Vezi atitudinea tranșantă din studiul lui Maiorescu, *Limba română în jurnalele din Austria* (1868), în Titu Maiorescu, *Opere*, Editura Minerva, București, 1978, p. 23: „Stilul jurnaliștilor români din Transilvania, Bucovina și Banat a ajuns într-o stare ce nu mai îngăduie tăcerea cu care a fost primit până acum. Prin formarea nouălor expresii și prin construcțiunea lor sintactică, compatrioții noștri de peste Carpați introduc pe toate zilele în limba română o denaturare a spiritului propriu național, care în întinderea ei de astăzi a devenit primejdioasă, cu atât mai mult cu cât cei ce au cauzat-o și cei ce o continuă nu par a avea conștiința răului, ci răspândesc încrederea de a fi cei mai buni stilști ai literaturii române.”

¹⁸ M. Eminescu, *Opere*, IX ..., (*Jurnal nou*), p. 207.

¹⁹ *Ibidem*, p. 231.

egalitate, fraternitate, legalitate, suveranitate și alte cuvinte tot cu atâta cuprins material și după aceea le-nșiră, mai puind pe la soroace și câte un Ștefan sau Mihai Viteazul, din buzunarele căroră scoatem ce ne poștește inima”²⁰.

Cultivată de poet și în alte situații, metafora șocantă, din fragmentul reprodus mai sus, este pe deplin inteligibilă pentru că are darul să coboare discursul retoric excesiv pe pământ, într-o manieră neașteptată, astfel încât stilul emfatic practicat de către unii dintre ziariștii vremii este compromis dezvăluindu-i-se fața rizibilă. La fel va proceda și în una din cronicile sale dramatice, în care va analiza un anumit gen de teatru care luase amploare în epocă, cel al dramelor de bulevard, de senzație (*Cerșitoarea*, *Paza bună trece primejdia rea*, *Ucișorul* ș.a.), construite după o rețetă de „succes”, multe dintre ele fiind simple adaptări și localizări după modele franceze: „Rețeta pentru comiterea unei asemenea piese e foarte ușoară; iei o ingenuitate, un tată nobil, o mamă iubitoare, un amant frumos, un intrigant cu pălărie mare și cu ochii boldiți, un pahar cu apă în care se toarnă sare, un pumnar, le amesteci toate bine, le dai cinci clocote, ca să iasă cinci acte, și în sfârșit te duci acasă, mulțămind lui Domnului că toate relele din lume sânt trecătoare. Două dame, un fante de cupă, doi rigi și câteva articole din codul penal formează tot calabalâcul intelectual al dramelor de senzație”²¹.

Situația presei din România deceniilor șapte și opt din secolul al XIX-lea a stat constant în atenția lui Eminescu, care a înregistrat, asemenea unui conștiințios istoric al presei, majoritatea publicațiilor apărute, criticând amatorismul, minciuna, incultura și „potcoavele ortografice” ale celor chemați/nechemati să facă presă. Experiența dobândită la cele două publicații, la care se adaugă o bună cunoaștere a fenomenului jurnalistic european, îl îndreptățeau să susțină, într-un articol din 1881, următoarele: „Presa este pe deplin liberă în țară la noi și nici nu credem că o mărginire a acestei libertăți ar fi vreun folos. E adevărat că în nicio parte a lumii presa nu este întemeiată spre a spune adevărul. După experiențele făcute de zeci de ani încoace s-a putut vedea că presa politică din toată lumea e mai mult un organ al patimilor politice decât al adevărului”²².

Poetul semnalează și comentează uneori noile apariții publicistice, pornind chiar de la subtitlurile acestora, care, în general, ofereau suficiente detalii despre domeniul lor tematic. Multe dintre ziarele apărute în această perioadă aveau subtitluri invariabile, ce țineau mai mult, probabil, de moda timpului sau de o anumită strategie retorică a stilului publicistic, din care nu lipseau politica,

²⁰ Idem, *Opere, X. Publicistică, 1 noiembrie 1877 – 15 februarie 1880: Timpul*, coord. Dimitrie Vatamaniuc, Editura Academiei RSR, București, 1989, p. 26 (*Icoane vechi și icoane nouă și Din abecedarul economic*).

²¹ M. Eminescu, *Opere, IX* ..., p. 348.

²² Idem, *Opere, XII. Publicistică, 1 ianuarie – 31 decembrie 1881: Timpul*, coord. Al. Oprea, Editura Academiei RSR, București, 1985, pp. 449-450.

literatura, comerțul sau agricultura: „Ca toate celelalte – *politic, literar, comercial și agricol* – este și cel nou, apărut sub numele *Craiova*. Politica, literatura, comerțul și agricultura sa apar deocamdată numai o dată pe săptămână, dar ni se promite fericirea cumcă va apărea de două ori. Spre caracterizare, următoarele din apelul către cetățeni: «Câțiva juni, *modești poate prin cunoștință*, dar *forți* prin tăria principiului și caracterului care-i unește, asociându-se într-un comitet, și-au propus ideea de a redacta un ziar stabil și cu totul independent». Deși acești juni sânt *modești poate* prin cunoștințe, totuși «înmulțirea ziarelor este un pas mai răpede spre lumină, o piatră mai mult ce se adaogă la temelia edificiului social».

Poate! Mai știi? Dar umilita noastră părere este că ar fi fost mai bine ca mai întâi să se dezmodestifice cunoștințele respectabililor câțiva juni, căci ceea ce ne despreciază nu sînt pe atîta bătrânii pe cât tinerimea noastră”²³. Mostrele de „stil publicistic”, selectate și citate de poet din conținutul ziarului craiovean, probează atitudinea critică intransigentă a gazetarului care persiflează cu umor banalitățile care se debitau în paginile anumitor ziare din epocă, locul comun, retorismul afișat al acelor „juni, modești prin cunoștință, dar forți prin tăria principiului și caracterului”.

Ilustrativă pentru activitatea poetului de cronicar al presei este prezentarea ziarului *Curierul Bolgradului*, unde găsim și informații importante cu privire la ortografia în care a fost redactată această gazetă, cu aluzii, mai mult sau mai puțin transparente, la sistemul ortografic propus și promovat de Ion Heliade Rădulescu. Articolul *Potcoave ortografice* este de fapt un întreg citat, o autoprezentare antologică a unei mostre de agramatism, urmată de o reacție pe măsură, dată de Eminescu pe un ton sentențios ironic: „Cetim în *Curierul Bolgradului*: Micul format al ziarului nostru, abondentul interesant material *quu quare* am *potea* umple zilnic o așa foiță, *espieg-leriile* que ne joacă Capul-lucrătoriu al Imprimeriei și suciturile *quu quare* se silește honnorabilul comitetu al Scoalei centrale (domnul, patronul și padișahul unor însemnate resurse) de a ne face qua să ne dezgustăm noi de d-lor și d-lor de noi – toate a queste ne fac de a restrînge și *aquum* deodată revista noastră etc.... *A queste* spuse, rugăm pe d-nul prefect al județului de a nu lasa a fi influențat de unele partizi, de *hommeni quu* o potere zilnică, de jurăminte și de promisiuni de cîință. *Quăqui* toate *quote* ei vor spune, vom reveni iarăși la proverbul «Lupul părul schimbă, dar naravu nu; *Niqui* salcia pom *niqui* ciociul hommu» – Bravo *Qurierul Bolgradului*, ziar politiqu, quomerquial, agriquol. Minte la el cât glas la pește”²⁴.

Eminescu nu se lasă deloc impresionat de bunele intenții ale redactorilor, ironizându-i cu sarcasm. Fraza finală este un model de brevilocvență, opusul

²³ M. Eminescu, *Opere, IX* ..., pp. 129-130.

²⁴ *Ibidem*, p. 122.

zdrobitor la vorbăria agramată a gazetarilor bolgrădeni. De la „potcoavele ortografice” din *Curierul Bolgradului*, în care una din armele favorite este aceea a reducerii la absurd, prin imitarea raționamentului adversarului, Eminescu nu pierde ocazia de a înregistra „floricelele stilistice” din ziarul *Salvarea Piteștilor*, folosindu-se de aceeași tehnică a citatului, ironizând prin oximoron stilul de o „apocaliptică claritate” al unui redactor, „iluminatul necunoscut”, care: „...l-au făcut pe învățatul chinezesc să creadă că acest român este o nouă întrupare a lui Budha. Se aude chiar că mai mulți budhaiști din Honolulu au hotărât să facă o călătorie până la Pitești, ca să afle în sfârșit acel scop oarecare, celor mai mulți necunoscut și pe care redactorul Salvărei îl cunoaște atât de bine”²⁵. Poetul descoperă în cele două surse de informare un stil gazetăresc rizibil, care se autodiscreditează din start, fragmentele selectate fiind atât de elocvente, încât orice comentariu pare de prisos.

Eminescu deschide seria articolelor satirice la adresa „stricătorilor de limbă românească” nu numai cu scopul de a-i discredita, relevând „apocaliptica claritate” a unor nefericite articole din presa vremii, anchilozate într-o retorică desuetă, confuză și străină de spiritul limbii noastre. Scopul era și de a atrage atenția contemporanilor săi asupra răspunderii ce le revenea ziariștilor și chiar și oamenilor politici în folosirea corectă a limbii române, condiție a însănătoșirii spiritului public. „În epoca de greșeli stilistice, de forme fără fond și de vorbe fără-nțeles – afirmă poetul mai târziu în paginile *Timpului* –, noi am crezut că, scriind românește drept și fără înconjur, numind lucrurile pe numele lor și alegând cei mai exacți echivalenți lexicali, atât pentru ideile cât și pentru resentimentele noastre, vom contribui a însănătoșa spiritul public de platitudinea cu care l-a-mbolnăvit demagogii ignoranți și perversi de la organele roșii”²⁶.

Alteori, semnalând apariția unei noi publicații, *Colectorul literar pentru ambele sexe*, Eminescu își previne cititorii asupra pericolului pe care îl prezentau traducerile de „valoare îndoielnică” din Ponson de Terrail („un autor nesănătos de povestiri de senzație, făcute ca să sparie babele și copii”) sau din Eugène Sue („...are mai mult talent, dar e un scriitor cu cotul, pentru care producția devenise meserie”). Două sunt punctele de vedere pe care poetul le afirmă deschis în acest articol: combaterea „traducțiunilor” de „valoare îndoielnică” și faptul că asemenea scrieri „nu îmbogățesc, ci corup literatura; ele mai sînt o încurajare a lenei intelectuale, căci traducerea unor scrieri fără valoare este munca cea mai ușoară, care dispensează pe scriitor de la producere proprie și de la cumpănirea termenilor”²⁷.

²⁵ *Ibidem*, p. 118.

²⁶ Idem, *Opere, XIII. Publicistică, 1882–1883, 1888–1889: Timpul, România liberă, Fântâna Blanduziei*, coord. Al. Oprea, Editura Academiei RSR, București, 1985, p. 308.

²⁷ Idem, *Opere, IX ... (Foaie nouă)*, p. 298.

Recomandările converg și de data aceasta către scrierile lui Shakespeare, Molière și Goethe sau la bogata noastră literatură populară și la poveștile lui Creangă: „Dar la drept vorbind, la Piatra, într-un ținut muntos, plin de legende, de proverbe, de localități istorice, Colectorul nu găsește ce să culeagă? Un muntean de baștină, născut asemenea în ținutul Neamțului e Ioan Creangă. Citit-au vreodată Colectorul pe Dănilă Prepeleac, pe Soacra cu trei nurori și altele, ca să vadă care ar trebui să fie izvoarele din cari să se inspire și cum vorbesc și se mișcă ținutașii din Neamț?”²⁸

Poetul atrage atenția cititorilor asupra limbii „de rând” a unor publicații din epocă, indiferent de profilul acestora: „Foi literare în provincie ar putea să facă un serviciu nemăsurat literaturii și lexiconului român. Limba de rând a ziarelor politice amenință a îneca, ca buruiana cea rea, holda limbei vie a poporului. Afară de aceea, cu propășirea realismului modern se șterg legende și povești, proverbe și locuțiuni, adevărate nestimate ale gândirii poporului”²⁹. Într-un alt articol, Eminescu avertizează publicul cititor în legătură cu eforturile care se făceau în direcția specializării presei românești, sesizând contradicția dintre programul prezentat în primul număr al revistei *Globul*, care promitea să fie „o foaie de literatură populară” și conținutul alcătuit exclusiv din „articoli traduși”: „O foaie de literatură populară care cuprinde aproape numai articoli traduși e un fenomen pe care numai iubita noastră țară era menită de-a-l produce. De altminterlea noroc și voie bună! Noi nu stricăm gustul nimăruia, din contra. Cu cât se vor înmulți produsele de acest soi, cu-atâta nădăjduim că se va simți trebuința unei reacțiuni și a unor foi într-adevăr populare”³⁰.

Recunoscut admirator al literaturii noastre populare, el însuși culegător pasionat de folclor, poetul amintește de revista *Șezătoarea*, redactată de Iosif Vulcan la Pesta, care „pare a fi avut o idee sigură de ceea ce va să zică literatura populară”. Pentru moment, Eminescu ne dă impresia că a abandonat „armele” gazetăriei, lansându-se într-un doct studiu științific cu privire la literatura populară, pe care o definește în spiritul propriei sale concepții, făcând distincția între creația populară și creația pentru popor și în spiritul poporului: „Literatura populară nici nu se poate numi altceva decât sau cugetarea și produsele fantaziei poporului însuși, cari devin literatură în momentul în care se reproduc prin scriere, sau produceri a clasei mai culte, cari se potrivește însă așa de bine cu gândirea poporului încât dacă acesta nu le-au făcut, le-au *putut* însă face”³¹.

Stilul presei românești de la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, mai ales al celei politice, așa cum o găsește Mihai Eminescu, era prea îndatorată modelelor retorice ale presei revoluționare de la 1848, avântului

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 413.

³¹ *Ibidem*.

și patosului romantic din literatura epocii. Prin exemplul personal și prin criticile aduse, nu numai în rubrica „Revista ziarelor”, dar și în atâtea alte articole, Eminescu începe o operă de *deșablonizare* a stilului publicistic. „Limba de lemn” nu este o creație exclusivă a comunismului³². Ea își schimbă fața, după obiectivele politice urmărite, vorbăria goală fiind o veche maladie parlamentară, indiferent de spațiu sau timp. Acestui stil tocit, golit de sens, Eminescu îi opune un stil individual, pe care îl caută, paradoxal, în limba vorbitorului simplu. Întoarcerea stilului publicistic de pe căile sale rătăcite, propusă de Eminescu în publicistica sa, vizează: lexicul rebarbativ, aspectele de jargon franțuzit sau germanizat din Ardeal sau Bucovina, excesele latinismului, ortografia, sintaxa etc. Poetul preferă limba lui Creangă pe care o vrea cultivată moderat și modernizată pentru nevoile unei comunicări într-un veac și într-o societate în spectaculoasă dezvoltare.

Eminescu se transformă, în această rubrică, într-un fel de profesor care îi învață pe gazetarii vremii să-și stăpânească mai bine meseria. Este interesant că „lecțiile” lui, de multe ori aspre, pline de o ironie care devine nu o dată sarcasm, se întemeiază pe buna cunoaștere a scrisului cotidian, care cerea/cere o mare concentrare și o perfectă stăpânire a limbii, într-o vreme când, în practica jurnalistică de la noi, o realitate bine cunoscută și satirizată și de Caragiale, era cultivat un stil emfatic, propulsat de o viață parlamentară insuficient maturizată. Stilul acesta nefiresc, când nu era și agramat, este respins de Eminescu și de Caragiale fără nici un fel de cruțare. De aici lupta poetului pentru concizie, claritate și corectitudine în exprimare. (Co)rectitudinea morală el o vedea însoțită de corectitudinea limbii. Prin reacție inversă, Eminescu opune șabloni-zării jargonizante, o limbă de largă comunicare.

Limbajul figurativ de intenție ironică în publicistica lui Eminescu

Ruxandra Coman³³

Rezumat

Cercetarea pune în evidență principalele modalități de realizare a intenției ironice în textul de presă eminescian, cu accent pe figuri de limbaj precum

³² Vezi Françoise Thome, *Limba de lemn*, Editura Humanitas, București, 1993.

³³ Lector doctor la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea „Spiru Haret”, București.

antonomaza perifrastică, eponimul și comparația denigratoare. O parte importantă a studiului se concentrează asupra construcțiilor antifracstice, luând în calcul și adjectivul antifracstic, structurile respective regăsindu-se în articole caracterizate, din punctul de vedere al realizării discursive, prin forța argumentării, prin logica ireproșabilă a demonstrației întemeiate pe dovezi verificabile arhivistic și statistic, prin onestitatea și veridicitatea afirmării unor principii și valori de mare profunzime ideatică. Acestor calități ale scriiturii jurnalistice, firești în cazul gazetarului cultivat și de talent, li se adaugă valorificarea cu amprentă stilistică proprie a modalităților ironiei, prezența unor astfel de strategii ale discreditării adversarului ideologic fiind indicatorul notei pamfletare în articolele politice eminesciene. Studiul aplică instrumentele metodei analitice, de cercetare cantitativă și calitativă a unor texte de presă publicate de Eminescu la Timpul, noutatea temei abordate constând în evidențierea acelor figuri de stil specifice demersului jurnalist denigrator, caracterizat în general, în cazul poetului-gazetar, de sobrietate stilistică. Sunt puse în lumină anumite trăsături proprii redactării materialelor destinate publicării într-un tip de presă am spune astăzi high-quality. Este vorba în special de construirea figurilor de limbaj în registru ironic cu apel la aluzia literară cultă, intertextualitatea fiind în acest caz o modalitate de transpunere a intenției ironice agreată îndeosebi în publicistica unor scriitori-gazetari.

Considerații privind stilul în receptarea critică a publicisticii eminesciene.

Este deosebit de interesantă în cazul scriiturii de presă eminesciene reușita în planul armonizării stilului specific gazetăriei politice (articolului de comentariu și de analiză) cu practicarea unor modalități ale ironiei ce ar putea ușor pune sub semnul îndoielii obiectivitatea demersului argumentativ, cu riscul adaptării grilei de lectură la nivelul pamfletului celui mai incriminat pentru doza de subiectivitate, cel *ad personam*. S-ar produce un dezechilibru între intenția auctorială manifestă, aceea de a convinge cititorul prin exemplul evidenței și vervă euristică, și formularea unor principii de ordin intelectual superior în registrul simplei denigrări pamfletare, dezechilibru ce ar conduce la o scădere a potențialului persuasiv. Această minimizare a forței persuasive nu se produce. Modalitățile de concretizare stilistică a intenției ironice în cazul gazetăriei eminesciene nu subminează demersul demonstrativ, nu îl coboară în derizoriul unui simplu artificiu oratoric, ci îi mărește forța de a reflecta cu bună credință aspecte problematice legate de situația concretă, economică, politică, socială, culturală, din țară. Ironia în doză perfect calculată este un aspect ce marchează stilistic și retoric opera publicistică a unui gazetar care își permite rareori excese de limbaj figurativ. Textul de presă surprinde profunzimea de

substanță a faptului din realitate, iar acuratețea este conferită de o logică impecabilă, recognoscibilă în acel *metod* de care redactorul *Timpului* se simte mândru și pe care îl pune într-o formă lingvistică fără exces de elemente figurative, cu un simț al măsurii esențial în conturarea uneia dintre trăsăturile *sine qua non* ale jurnalisticii – claritatea.

Stilul impecabil nu este trecut cu vederea de Călinescu, acesta remarcând însă și vehemența articolelor de la *Timpul*. Critica lui Călinescu punctează și ea originalitatea stilului poetului-gazetar, considerând gazetăria acestuia „cea mai înaltă în istoria scrisului românesc și încă neajunsă de alții”³⁴. Același Călinescu distanțează pamfletele, construite mai ales prin procedeul caricaturii și al invectivei, de articolele eminesciene – „mai cu seamă ideologice”³⁵. „Limbajul eminescian pare strict eminescian din cauza forței realiste”³⁶, conchide criticul apoftegmatic, într-un alt studiu. Exegetul vede în Eminescu un patriot entuziast, cu o seamă de convingeri oneste care îl împiedică să fie ironic. Dar nu este un Eminescu lipsit de umor. Devine evidentă justetea opiniei criticului referitoare la faptul că ironia n-ar fi putut avea drept țintă lucruri în care poetul credea cu sfințenie – iubirea de patrie, datinile strămoșești, omul din popor. În schimb, ironia eminesciană vizează cu predilecție ținte precum guvernul liberal, tineretul întors de la studii în străinătate, lipsit de idealuri și fără nici un aport la ridicarea țării, afaceriștii și îmbogățiiții din banii statului. Eminescu disprețuiește tare de caracter de care se fac vinovați trădătorii de neam: impostura, demagogia, cameleonismul politic.

Impetuozitatea verbală se apropie de virulența pamfletului, dar este încă o trăsătură importantă a jurnalisticii eminesciene această posibilitate de a conserva o parte substanțială din natura obiectivă a discursului de presă, datorită verticalității gazetarului și a credinței neabătute în cele afirmate. Eminescu redactează articole polemice care valorifică strategiile ridiculizării prin ironie, o ironie intelectualizată, rasată, distanțată din punct de vedere valoric, în ansamblul procedeelelor denigrării, de persiflarea facilă. O maximă, o aluzie-pastișă din literatura cultă, o antonomază perifrastică inspirată din panoplia de personaje recognoscibile în realitate istorică sau în opera de ficțiune națională sau universală, o comparație sau o metaforă cu decodificare în backgroundul istoriei sau al beletristicii, toate acestea atestă bagajul cultural impresionant pe care Eminescu îl pune cu generozitate la dispoziția publicului cititor.

Siguranța propriului adevăr apare expusă într-o logică a ordonării argumentelor cu maxim efect asupra cititorului, întreg eșafodajul raționalmentelor fiind susținut de exemple și statistici copleșitoare ca număr și forță a

³⁴ George Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. 2, Editura Minerva, 1976, p. 467.

³⁵ *Ibidem*, p. 469.

³⁶ Idem, *Mihai Eminescu. Studii și articole*, Editura Junimea, Iași, 1978, p. 168.

impactului persuasiv, de citate și formule celebre, cu relevanță pentru argumentul autorității, de anecdota și pilda istorică, de un dialogism simulat inserat într-o fabulație narativă scurtă. Nu de puține ori aceste manifestări ale intertextualității poartă amprenta ironiei. Exegeza a recunoscut în articolele eminesciene capacitatea de a utiliza cu măsură mijloacele retorice și stilistice; a fost remarcat faptul că „rațiunea analitică a combătut vehement rațiunea retorică”³⁷. Cercetătorii i-au elogiat subtilitățile de limbaj, au subliniat mărcile stilistice și retorice, accentuând calitățile de *genial polemist*, capabil să organizeze polemica pe „un traseu bine conturat și consecvent urmărit în dezvoltarea problemei”, investind „elementele de figurație poetică cu semnificații umoristico-ironice, sarcastice, până la silogisme și reducerea la absurd a opiniilor adversarilor”; a fost subliniat „profilul aparte al publicisticii eminesciene”, reprezentat de „tranzitivitate și componentele lingvistice conotate estetic”³⁸. „Schimbarea registrelor de expresie”³⁹ în conformitate cu cerințele tematice și de gen jurnalistic, este văzută drept o reușită strategie a scriiturii de presă eminesciene.

Exegeții operei publicistice au remarcat valoarea construcției discursive la nivel tematic – probleme stringente ale națiunii sunt reflectate și comentate de pe poziția analistului politic și economic îndreptățit să expună opinii pertinente, dar și la nivelul realizării stilistice. Forma potențează conținutul. S-a afirmat că Eminescu și-a pus ideile politice „nu numai într-o formă admirabilă, dar și cu o putere de convingere, cu o consecință și adeseori cu o lumină de adevăr nemaipomenită în gazetăria din țara românească nici până la acea vreme, nici după aceea”⁴⁰.

Antonomaza simplă/perifraastică ironică. Una dintre figurile implicate în realizarea portretistică din pagini de gazetă, cea construită în variantă denigratoare, este antonomaza perifraastică ironică, apreciată de gazetar pentru concizia determinării caracterologice. În numai câteva cuvinte sunt surprinse defectele personajului ironizat, de cele mai multe ori tare morale, scăderi ale spiritului, impardonabile în fața magnitudinii etice și intelectuale eminesciene. În numărul din 24 noiembrie 1877 al *Timpului*, V. A. Urechia este numit *Lope de Vega al României*⁴¹. Antonomaza este construită prin apel la un nume de rezonanță în peisajul culturii universale – Lope de Vega, părintele teatrului spaniol. Rezonanță

³⁷ Monica Spiridon, *Eminescu - o anatomie a elocvenței*, Editura Minerva, București, 1994, p. 7.

³⁸ C. Parfene, *Mihai Eminescu. Note privind stilul publicistic*, Editura Cutia Pandorei, Vaslui, 2000, p. 76.

³⁹ Vasile Ilinca, *Stilul publicistic eminescian*, Editura Universității din Suceava, 2004, p. 183.

⁴⁰ *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu sec. XX*, vol.2; ediție critică de I. Opreșan și Teodor Vârgolici, Ed. Saeculum I.O., București, 2005, p.144.

⁴¹ M. Eminescu, *Opere, X. Publicistică, 1 noiembrie 1877 – 15 februarie 1880: Timpul*, coord. Dimitrie Vatamaniuc, Editura Academiei RSR, București, 1989, p. 14.

numelui de geniu are aici conotație ironică, fiind bine cunoscut faptul că Urechia nu a excelat în domeniul artei dramaturgice. Eminescu îi considera producțiile teatrale lipsite de originalitate, de aici și antonomaza cu prefixoidul conotat ironic – „Pseudo-Ureche”⁴². Partidul liberal este „hidoasa pocitură”, ziaristi de la Românul sunt „grecii bezmetici din Strada Doamnei”⁴³.

Pentru Eminescu, Dobrogea devine „un Eldorado al tuturor cavalerilor din industrie, al diurnașilor (și) cumularzilor”⁴⁴. Antonomaza simplă referitoare la ținutul promițător de bogății nemăsurate este însoțită de antonomaza perifrastică agreeată de ziarist – *cavalerii din industrie*, în care titulatura medievală contrastează frapant cu domeniul cu care este asociată, deprecindu-și sensul nobil inițial. Formula dobândește conotație ironică, desemnând afaceriștii și industriașii oneroși. Altădată, România devine o *Americă dunăreană*, în care s-au aciuat „toate craniile cu câte cinci dramuri de creier, [...], toți microcefalii și toate stârpiturile Peninsulei Balcanice [...]”⁴⁵. Apare și eponimul *americanizarea* României, pentru accentuarea ideii susținute de interrogația retorică ironică: „Libertate, egalitate, fraternitate! Ce e mai frumos în lume decât tot ce se scurge în România, ca într-o mlaștină, să fie liber ca noi, egal cu noi, frate cu noi?”⁴⁶.

În polemicile pe care Eminescu le poartă în paginile jurnalului său cu alți gazetari, atacurile se concentrează asupra ideologiei și acțiunilor adversarilor cu promptitudinea și statornicia publicistului responsabil cu șefia unui cotidian. Atacurile prin caricaturizări din sfera figurativului denigrator sunt de tipul aceleiași antonomaze perifrastice ironice. Astfel, revista *Românul* a lui C. A. Rosetti devine „Gogoșa patriotică”⁴⁷. Substantivul activează sensul secundar, metaforic, din expresia colocvială *a vinde cuiva gogoși*, deci publicația nu este demnă de încredere, iar determinativul sugerează altă scădere a ziarului ironizat – demagogia. Parlamentul este numit cu antonomaze perifrastice de tipul „fabrica de palavre din Dealul Mitropoliei”⁴⁸; scârboasa comedie ce se joacă în Dealul Mitropoliei”⁴⁹.

Expresivitate colocvială și limbaj popular în grilă de lectură ironică.

Nu rare sunt ocaziile în care expresiile populare sau cele din limbajul familiar comportă o lectură în direcția indicată implicit de autor, direcția ridiculizării unei situații sau a unei persoane. Exemplele sunt variate: „ne-am găsit beleaua

⁴² *Ibidem*, p. 110.

⁴³ *Ibidem*, p. 8.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 132.

⁴⁵ M. Eminescu, *Opere XI* ..., p. 404.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 405.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 112.

⁴⁸ M. Eminescu, *Opere, X* ..., p. 31.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 127.

cu nemții”⁵⁰, lecția de istorie dată de „*Timpul* i-a făcut pe ziaristi (de la Presa) să-și piardă mințile și să vorbească în bobote, cine focul mai îndeamnă pe autorul de la *Presa* de-a face citate latinești când nu le știe?”⁵¹; ziarele liberale bat toba cea mare, „Efemeridele și diminutivele ironice nu sunt cu totul lipsite de însemnătate în ansamblul modalităților ironiei, termenii inventați de gazetari în oarecum de Savoarea unui ludic lingvistic mai lejer. Sunt termeni precum „liberalimea”⁵³, „prim-bucureștar”⁵⁴, iar diminutivul *foița*⁵⁵ este aplicat pentru a minimiza importanța unei gazete de tipul *Românului*. D. Vatamaniuc remarcă preferința jurnalistului Eminescu pentru expresia populară, „care face parte tot din metoda de lucru a scriitorului”⁵⁶.

Analogia și fabulația cu substrat ironic. Comparația ironică de sorginte populară sau cultă. Eponimia denigratoare. Prolifică în cazul lui Eminescu este analogia cu personaje mai mult sau mai puțin cunoscute din literatura română sau universală. Arta prestidigitației a neamțului Cocus Mocus Imperator, personaj din farsa lui Alecsandri – *Iorgu de la Sadagura*, devine termen de comparație neonorant pentru activitatea gazetărească a unora care s-au depărtat cu mult de la ceea ce astăzi am numi principiile deontologiei profesionale. Procedul metaforizării ironice incriminează activitatea de presă întreprinsă de acei *ziariști pripășiți* a căror oarecare publicație *mănâncă foc, bea smoală, scoate panglici și umblă pe frânghie*⁵⁷. Într-un alt articol, apare personajul shakespearean Pandarus, ospitalier protector al îndrăgostiților, într-o analogie ironică în care cel ridiculizat este Ștefan Belu, numit reprezentant al României la o ceremonie nupțială princiară, peste hotare. În titlul articolului este prezent și un arhaism al funcției, cu aceeași amprentă ironică – *Pandarus, vornicel de nuntă*⁵⁸.

În darea de seamă cu accente pamfletare *Unde dai și unde crapă*⁵⁹, Eminescu ridiculizează parada gărzii civice, cu figuri ce amintesc de eroul shakespearean Falstaff (parodiat sub înfățișarea unui personaj supraponderal, *mănuind cu mândrie frigarea, călare pe un cal șchiopătător și semănând mai mult a saltea de puf îmbrăcată militărește*) sau de cavalerul rățător al lui Cervantes. Carol I este *Berlicoco Voievod*, iar garda nu reprezintă altceva decât

⁵⁰ Idem, *Opere XI* ..., p. 380.

⁵¹ *Ibidem*, p. 404.

⁵² M. Eminescu, *Opere X* ..., p. 51.

⁵³ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 36.

⁵⁶ D. Vatamaniuc, Dimitrie, *Publicistica lui Eminescu*, Editura Minerva, 1996, p. 32.

⁵⁷ M. Eminescu, *Opere XI* ..., p. 381.

⁵⁸ Idem, *Opere X* ..., p. 165.

⁵⁹ Idem, *Opere X* ..., pp. 14-15.

o oaste de strânsură, slab pregătită, lipsită de orice urmă de prestanță. Comparația ironică accentuează situația ridicolă – cei însărcinați cu paza orașului se aliniază pentru inspecția anunțată, iar ironia verbală este extremă: „garda caricaturală așteaptă cu nerăbdare ceasul cel de fericire, când d. inspector va răsări ca Făt-Frumos din poveste [...]. Bietul Papură Vodă! Cum s-ar fi bucurat el, cum și-ar fi unit mânele pe burtă privind această a patra putere în stat și a cincea roată la car!” Perifrazele finale – prima, antifrastică, a doua – imagine a unui obiect inutil, ridiculizează inutilitatea corpului de gardă. Expresiile populare aparțin registrului ironiei ușoare – *La plăcinte înainte, da' la război înapoi!* Introducerea replicii lui Sandu Napoailă din cânticelul lui Alecsandri susține intenția ironizatoare: „De, boieri dumneavoastră, pe lângă bejanie și caraghioslâc!”

O analogie în posibil tipar de fabulație este cea în care ședința camerală din 1 aprilie 1878 apare ca o „a doua ediție revăzută, dar nu îndreptată”⁶⁰ a unui experiment medical dintr-un sanatoriu de boli mintale vienez, la care doctorul imprudent a convocat pacienții fără măsuri de siguranță – fără ca aceștia să fie legați. Ședința Camerei este o *comédie bufonă*, unde participă personaje care, sugerează Eminescu tocmai prin analogia denigratoare, ar trebui să populeze „un stabiliment de alienați adică, pe bună românească, de nebuni”. Este interesantă strategia adresării directe către cititor, în formula scuzelor pentru stilul adoptat, ton asemănător cu al publicațiilor satirice *Le Charivari* și *Tintamarre*, scuze justificate prin elitismul *Timpului*, ziar *serios*⁶¹.

Utilizarea tiparului comparației denigratoare devine la Eminescu prilej de a-și etala cunoștințele vaste de istorie și literatură, nelipsind însă nici varianta în care comparantul provine din zona derizoriului, al insignifiantului sau este extras din creația populară. Comparația „parcă se pornise morile de pe apa Siretului”⁶² creionează o stare de fapt reală, îngrijorătoare. Demagogia zgomoasă a tinerilor întorși de la studiile în Franța, îndoctrinați cu ideologia suverană a egalității și a fraternității, este de neînțeles pentru bătrânii nației; de aici, conflictul între generații și acuzațiile reciproce de inutilitate socială. Aluzia cultă îi este utilă jurnalistului pentru construcția unei comparații denigratoare în care comparantul este preluat din binecunoscuta fabulă a lui Grigore Alexandrescu: „Tocmai băieții cei mai blegi și mai târzii la minte, cari se strecură sau nu se strecură cu chiu cu vai prin școalele secundare, au norocul de a pleca în străinătate, de unde se întorc ca vițelul din fabulă, adică mai blegi – dar cu titluri și cu aspirațiuni nemărginite”⁶³.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 72.

⁶¹ *Ibidem*, p. 73.

⁶² *Ibidem*, p. 24.

⁶³ *Ibidem*, p. 142.

Aluzia literară este des utilizată și în cazul comparațiilor denigratoare în care comparatul este reprezentat de partidul liberal și defectele morale sau fizice ale reprezentanților săi, iar comparantul provine din categoria personajelor de ficțiune sau a figurilor din istoria reală, blamabile într-un fel sau altul. S-a vorbit despre faptul că Eminescu „își toarnă [...] fenomenologia umană în tiparele unor roluri celebre. Actualitatea stigmatizată de el se reduce astfel la un repertoriu Precum Oedip, tot așa și d. Rosetti; precum Machiavelli, tot așa și cutare politician liberal; precum un personaj al lui Lucian din Samosata, tot așa și impostorul Crăciunescu”⁶⁴. Numele personajelor celebre ale trecutului rezonază prin faptele reprobabile săvârșite de posesorii lor, în cazul eroilor de ficțiune.

Eminescu generalizează starea de improvizație și lipsă de profesionalism la nivelul întregii grupări liberale: „Același principiu fatal al tuturor radicalilor stăpânește garda, ca și toate câte fac d-lor, principiul că forma goală (fie chiar uniformă) poate înlocui fondul lucrului”⁶⁵. Reproducerea presupusului discurs autoincriminator al liberalilor este utilizată deseori pentru a sublinia caracterul duplicitar al politicienilor: „Din antidinastici ne-am făcut dinastici, din turcofili ne-am făcut turcofagi, din rusofagi rusofili, și în sfârșit ne-am face orice-ar pofti M. Sa, numai la putere să se-ndure să ne lase – că, Doamne mare, mulți sîntem și numai statul, cu miile lui de locuri și locușoare încape toată liberalimea, cu nevastă, cu copil, cu nepot, cu strănepot ș.a.”⁶⁶ Țara păgubește în orice zi, dar noi câștigăm; așadar, țara ca țara, noi să stăm bine!⁶⁷; Cât vom trăi, să ne curgă laptele-n păsat... După aceea, bun e Dumnezeu și va avea grijă de clasele pe care le sărăcim și le stoarcem”⁶⁸. Este unul dintre procedeele predilecte de caracterizare directă și în proza jurnalistică satirică anterioară momentului Eminescu.

Eponimele în varianta pluralului sunt frecvent utilizate de Eminescu pentru a-i desemna pe reprezentanții *păturii superpuse*, clasa neproductivă de care avea oroare gazetarul care a recunoscut public, într-un articol de la *Timpul*, probabil pentru a nu fi acuzat de infatuare, că a avut întotdeauna „sinceritatea calităților și defectelor proprii”⁶⁹. Eponimele *Caradale*, *Costinești*, *Siătești*, *Mihăilești*⁷⁰ – uneori însoțite de adjectiv antifrastric (*cinstitele Caradale*) apar ca modalitate de realizare a ironiei în măsura în care termenul utilizat în formă de plural conotează caracteristicile unei întregi clase politice sau ale unui grup de industriași, afaceriști lipsiți de scrupule, vânzători de țară.

⁶⁴ Monica Spiridon, Monica, *Eminescu ...*, p. 39.

⁶⁵ M. Eminescu, *Opere X ...*, pp. 15-16.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 8.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 126.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁶⁹ Idem, *Opere XI ...*, p. 456.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 457.

Construcția antifrastică și simularea umilinței și a capitulării. Una dintre modalitățile de realizare a intenției denigratoare în plan figurativ o reprezintă antifraza, construcție utilizată de gazetar cu plăcerea unui ludic lingvistic mai serios și mai complex. Un întreg fragment de articol polemic îndreptat împotriva cotidianului *Presa*, este redactat în formulă antifrastică, de mare efect în cadrele satirei: „Știți de ce am vorbit atât de cavalièrment despre studiile *Presei*? N-ar crede cineva, dar așa e cum zice organul d-lui Boerescu. De invidie am vorbit rău. Așa e, onorabili confrați, ați ghicit-o. Frică ne e că ne veți apuca pe dinainte, ne veți lua apa de la moară, vorba ceea; și ne supărăm ca Alexandru Machedon pe Filip, că tot biruia și nu-i lăsa nimic de făcut. Dar o fi ori n-o fi așa, păcatele noastre, nu de sentimentele ce ne inspiră e vorba, ci de studiile *Presei*”⁷¹.

Complementare procedului demontării argumentelor preopinentului direct pe textul incriminat, cu reproducerea integrală a unor fragmente din articolele din *Presa*, modalitate des utilizată de Eminescu în gazetăria sa, sunt aici modalități diverse ale ironiei. Cititorul depistează intenția ironică în: prezența adjectivului antifrastic *onorabili*; tehnica asocierii controverselor familiale de rezonanță istorică cu disputele ce apar rizibile prin insignifianța contextuală – polemicele jurnalistice; în expresia de sorginte populară – *păcatele noastre*.

Procedul simulării capitulării în fața adversarului predisune la o nouă grilă de lectură în registrul ironiei: „*Presa* are dreptate; studiile ei sunt susceptibile de-o critică serioasă și numai noi, adversarii simandicoși, nu suntem în stare a i-o face”⁷². Eminescu pune accente ironice și în figura enumerării, creând tabloul unei națiuni asediate ideologic și material de influențe străine: „așeză-minte franțuzești, negoț jidovesc, industrie austriecească, limbă păsărească și liberali cari nu muncesc nimic și trăiesc din exploatarea ideilor politice”⁷³.

Antifraza este utilizată frecvent pentru a critica adversarii din politică. Liberalii ar fi „smântâna și temelul României”, în comparație cu ceilalți – „rămășițe din vechile populațiuni autohtone, cari nu merită să fie băgate în seamă”⁷⁴. Scuzele prezentate de ziarist prin procedul adresării directe au aceeași încărcătură antifrastică: „De! iertați-ne, boieri, Arionești și Cărădești, că ni s-a părut și nouă biet că trăim în țara noastră și avem de zis o vorbă”⁷⁵. Interjecția și adjectivul de factură populară sunt utilizate în varianta asteismului – reproșul autoadresat ascunde o laudă. Atacurile îndreptate împotriva oficiosului liberal conțin dese formule antifractice: „Este într-adevăr o plăcere de a

⁷¹ *Ibidem*, p. 398.

⁷² *Ibidem*, p. 400.

⁷³ *Idem, Opere X* ..., p. 17.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 19.

⁷⁵ *Ibidem*

avea de-a face cu adversari atât de nobili, atât de buni și, înainte de toate, atât de sinceri, care-ți arată de mai nainte primejdia ce te amenință [...]. *Românul* dovedește lămurit că suntem niște trădători⁷⁶; Iată dar cum citează *Românul* cu bună-credință [...] și cum [...] cităm noi cu rea-credință⁷⁷. O altă antifrază creionează în tușe negative situația reală a națiunii: „Nu mai există abuzuri, nici hoții, suntem stăpâniți de legi absolut drepte, cari ne garantează toate libertățile ce sunt cu putință”⁷⁸.

O nuanță ironică se percepe și în critica adusă tinerilor întorși de la studii, cei care îngroașă *pătura superpusă*, deoarece sunt inutili pentru societate. Explicația stă în faptul că, în străinătate, nu s-au arătat preocupați decât de politica din paginile publicațiilor franțuzești, iar capacitatea redusă a creierului – „75 dramuri cu care i-a-nzestrat răutăcioasa natură”⁷⁹ nu a fost suficientă pentru a înmagazina cunoștințe de medicină sau din alte profesii.

Adjectivul antifrastic este predilect la Eminescu: „generoșii noștri adversari”⁸⁰, „adversari politici atât de nobili, atât de buni și, înainte de toate, atât de sinceri, onorabili adversari de la *Presa*”⁸¹, „sfintele datorii liberale”⁸². Cu aparență de clișeu gazetăresc se înfățișează adjectivul antifrastic *minunat*: „[...] ce minunată trebuie să fie o țară a cărei lege fundamentală e iscodită de Carada!”⁸³. Eminescu ironizează contribuția lui Carada la realizarea Constituției. Pe ministrul care a propus înființarea funcției de cancelar în capitală îl ridiculizează tot antifrastic: ministrul în cauză este „cunoscător întru ale trebuințelor vechii Țări Românești, care știe ce va să zică cancelar în trecutul nostru istoric, mai ales de la descălecatul ciorilor încoace”⁸⁴. Eminescu vizează necunoașterea tradiției orânduiri politice și a realităților românești de către conducătorii țării. Ridicolul unei asemenea propuneri culminează cu prezentarea presupuselor sarcini care i s-ar încredința unui cancelar de pe malurile Dâmboviței: „Ce treabă o să aibă cancelarul nostru fără portofoliu? Să ducă muștele la apă?” Destructurarea unei expresii colocviale are aceeași conotație ironică: un minister nou va rezolva probleme importante „când nu va tăia bondarilor frunze”⁸⁵.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 94.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 110.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 20.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 24.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 94.

⁸¹ Idem, *Opere XI* ..., p. 404.

⁸² Idem, *Opere X* ..., p.15.

⁸³ Idem, *Opere XII* ..., p. 118.

⁸⁴ *Ibidem*

⁸⁵ *Ibidem*

În unele cazuri, antifraza se construiește pe tiparul aclamațiilor la discursurile de tribună: „Vivant sequentes. Trăiască gunoiul și pierde-vară a ulițelor Parisului!; Trăiască cavalerii din industrie a căror îmbogățire din timpul războiului e un secret public și care merită cu toți a avea în blazoanele lor și împrejurul cinstitelor gâturi marele cordon al ordinului Sfintei Cânepe, în calitate de samsari de sânge și carne de om!”⁸⁶.

Ironia la adresa stării deplorabile a infrastructurii capitalei se conturează stilistic într-o hipotipoză caricaturală: „A privi la o întunecime totală a soarelui sau a lunii este o petrecere; a te rătăci însă noaptea prin întunecimea totală a Bucureștilor, a da în gropi și a te lovi cu capul de ziduri este de asemenea o petrecere pe care se pare a ne fi păstrat-o cu părintească îngrijire primăria noastră. [...] Pasagiul primăriei, bogat în gropi, șanțuri și Plevne improvizate, formațiuni geologice din epoca terțiară [...]”⁸⁷. Aluzia cultă a eponimului plural de rezonanță istorică – *Plevne* propune cititorului imaginarea unor adevărate tranșee pe străzile Bucureștiului. Nu lipsește, în cazul ironiei eminesciene, nici mimeza, procedeu considerat facil, dar de efect când jurnalistul nu abuzează în folosirea lui. Adjectivul preluat din discursul demagogic al liberalilor are nuanță antifrazească: „finanțele ni se află într-o stare așa de – ca să întrebăm un calificativ favorit oficioșilor și rămas proverbial – așa de *strălucită*”⁸⁸.

Formula scenetei satirice narativizate. Construcția textului publicistic la granița cu zona beletristicului rămâne o constantă a prozei satirice a secolului al XIX-lea, gazetaria hasdeiană fiind exemplu elocvent al genului. La Eminescu apare pseudo-sceneta, deoarece predomină comentariul auctorial ironic. Formula scenetei cu politicieni surprinși în ipostaze ridicole la adunările Camerei (cea din 1868, de exemplu), politicieni transformați în personaje de comedie satirică, apare și la Eminescu. Întrunirea conducătorilor destinelor țării este ridiculizată prin perifraze ironice – „prestidigitațiunea din Dealul Mitropoliei”⁸⁹, „negustoria de principii, prăvălia de fraze, măcinș de palavre”⁹⁰ și apare prezentată în cadrul a trei scene clar delimitate, cu introducerea personajelor în scenă conform uzanțelor dramaturgice. Fabulația dramatizată îi surprinde pe liberalii de la 1880 – Rosetti, I.C.Brătianu, Vinterhalder, într-o situație din trecutul recent, cu ironizarea discuțiilor prolixе și fără finalitate practică, dintr-o Cameră a deputaților comparată, ironic, cu un spectacol de teatru antic, cu o recuzită incompletă din pricina absenței artificului salvator – acel *Deus ex machina* care ar supraveghea *focul bengalic al entuziasmului patriotic* și ar

⁸⁶ Idem, *Opere XI* ..., p. 213.

⁸⁷ Idem, *Opere X* ..., p. 437.

⁸⁸ Idem, *Opere XI* ..., p. 72.

⁸⁹ *Ibidem*, p.113.

⁹⁰ *Ibidem*, p.114.

binecuvânta sceneria. O formulă inedită este cea a *sketch-ului revuistic*⁹¹, depistată în articolul *Naivități radicale*⁹². O ședință a Camerei devine din nou prilej de satirizare a unor deputați ca Vernescu, Giani, Chițu; este introdusă, à la Caragiale, vocea majorității.

Istoricul Ioan Halippa și publicistica basarabeană (1898-1908)

Maria Danilov⁹³

Abstract

Publicistic activity of Ioan Halippa joins the late XIXth century, in the context of Scientific Commission of Bessarabian Archives, founded in 1898. Although it was created after imperial model, historian Ioan Halippa – who was the Secretary of Commission – succeeded to orient its activity toward capitalisation of local archival sources. Three volumes/periodicals published in 1900, 1902 and 1907 include a lot of documents and papers on Bessarabian history „under Russians”. Most of these papers are in Russian language, signed by Ioan Halippa and are obviously scientific. Less known part of Ioan Halippa’s publicistic activity are those reflecting his concern about capitalisation of rural folklore of Orhei County. Author left us an impressive authentic material from this region, that was published in Albina magazine from Iasi in 1899 (nr. 38, 42,43, 44, 45). We emphasise that Ioan Halippa have published these materials in Albina not only because this periodical was quite popular between Bessarabian clergy, but especially because there was no Romanian language periodicals at that time (late XIXth century) in Bessarabian Province. Indeed, folklore studies appear sporadically in diverse bessarabian periodicals, but only in Russian language (adapted to Russian language). But folklore, once translated, loses its authenticity and the splendour of native language. We have to mention that the Scientific Commission of Bessarabian Archives was the only Bessarabian institution that maintained relationship with Academy of Romania and received scientific literature from it. During one decade (1898-1908) there were accumulated 179 volumes (139 titles) of Romanian books due

⁹¹ Monica Spiridon, *Eminescu ...*, p. 36.

⁹² M. Eminescu, *Opere XI ...*, p. 44.

⁹³ Conferențiar doctor și Șef de Secție la Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău.

to Ioan Halippa's assertiveness. After year 1908, Ioan Halippa was ousted from Commission's managing and accused, by tsarist administration, of irredentism and Romanian separatism. In 1910 he was deported in gubernias from the interior of Imperia, never being able to return again to Bessarabia.

Activitatea publicistică a lui Ioan Halippa (1871-1941) se înscrie către sfârșitul secolului al XIX-lea, în contextul fondării Comisiunii savante a arhivelor din Basarabia (1898). Este adevărat, despre el se știe foarte puțin⁹⁴. Și mai puțin se cunoaște despre activitatea lui publicistica⁹⁵, deși această din urmă este mai degrabă o „publicistică istorică”. Dincolo de faptul, că în anii din urmă au fost întreprinse cercetări speciale în direcția valorificării surselor ce țin de reconstituirea istoricului Comisiunii savante a arhivelor din Basarabia, iar în legătură cu acest subiect a fost scos în evidență rolul și contribuția lui Ioan Halippa asupra istoriei basarabene⁹⁶, totuși, multiple aspecte ale vieții și activității acestuia rămân în continuare necunoscute.

Așa cum este prezentat Ioan Halippa în istoriografia contemporană, orientarea tematică în publicistica acestuia s-a conturat în contextul elaborării și editării celor trei volume ale Comisiunii Savante ale arhivelor din Basarabia⁹⁷.

⁹⁴ Ion Halippa (1871-1941) s-a născut în familia dascălului Nicolae Halippa din satul Cubolta, județul Soroca; mama lui – Paraschiva era fiica preotului din același județ Soroca; în familia au fost cinci copii: Ion, Maria, Cazunia, Natalia și Pantelimon. A urmat școala parohială din Cubolta, apoi cea duhovnicească din Edineț; Seminarul teologic din Chișinău (1891); Academia Teologică din Kiev (1895); în același an a fost angajat subinspector la Seminarul din Chișinău. Suspectat de autorități este „transferat” în Novomoskovsk, regiunea Ekaterinoslav (1905-1907) a revenit la Chișinău și a activat profesor la Seminarul teologic (1907-1910), apoi din nou a fost „transferat” în una din guberniile din interiorul imperiului – la Berdeansk (în 1910), de unde n-a mai reușit să revină niciodată în Basarabia. A fost asasinat de sovietici împreună cu fiul său mai mare, în închisoarea din or. Zaporojie, în 1941; vezi Iurie Colesnic, *Ion Halippa*, în Basarabia necunoscută, Universitäts, Chișinău, 1993, p. 52-57;

⁹⁵ Iordan Datcu, *Obiceiuri de nuntă basarabene. Un studiu necunoscut datorat istoricului ion Halippa*, în revista Datini. Revistă de cultură, nr. 3-4, București, 1994, p. 43.

⁹⁶ O serie de studii au apărut în legătură cu comemorarea sutei de ani de la constituirea Comisiunii gubernialae a arhivelor științifice din Basarabia (1998); vezi: Silviu-Andrieș Tabac, *Înființarea Comisiunii științifice a arhivelor din gubernia Basarabia*, în Perament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova, II, 1999, p. 26-30; Vasile Malanețchi, *Documente despre viața și activitatea lui Ioan Halippa în Uniunea Sovietică*, în Perament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova, II, 1999, p. 39-60; Ana Grițco, *Ioan Halippa. Contribuții la cercetarea istoriei Basarabiei*, în Pergament, II, 1999 p. 55-56; Elena Ploșniță, *Muzeul de Istorie al Basarabiei – un deziderat al Comisiunii Științifice a Arhivelor*, în Tyragetia, Anuar, Chișinău, 1999, vol. VIII, p. 173- 178; Maria Danilov, *Cărți românești în colecțiile Comisiunii Științifice a Arhivelor din Basarabia*, în Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură [An VI, nr. 21] nr. 1, București-Chișinău, 1999, p. 66-73; Ion Jarcuțchi, *Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia*, Institutul de Studii Enciclopedice, Chișinău, 2011, 270 p.

⁹⁷ *Труды Бессарабской Ученой Архивной Комиссии* [ТБУАК] Том первый, под редакцией правителя дел Комиссии И.Н. Халиппа, Типография А. Шлимович, Кишинев, 1900; ТБУАК, Том 2, 1902; ТБУАК, Том 3, 1907.

Observația despre motivația tematicii publicistice a lui Ioan Halippa este valabilă, numai că ar trebui să punem în evidență faptul că destinul ingrat al acestuia nu i-a oferit și alte șanse de a-și continua opera sa de gândire. La o anumită etapă în activitatea Comisiunii Savante a arhivelor din Basarabia au intervenit anumite schimbări și Ioan Halippa este expulzat de către autoritățile țariste în interiorul imperiului în repetate rânduri: în 1905, la Novomoskovsk, iar în 1910 – la Berdeansk, de unde n-a mai reușit să revină niciodată în Basarabia. În legătură cu cele enunțate mai sus, ar trebui să consemnăm că publicistica lui Ioan Halippa poate fi urmărită pe un segment cronologic redus: între anii 1898-1908.

Contextul istoric. Constituirea cadrului organizatoric al diferitelor societăți științifice în Basarabia se observă abia la intersecția secolelor XIX-XX. Acestea din urmă, la rândul său, fiind marcate de influența centrului imperial care impunea provinciei anumite modele socio-culturale și științifice. Comisiunea savantă a arhivelor din Basarabia a fost instituită în baza decretului emis de către Ministerul Afacerilor Interne al Imperiului Rus (nr. 103). Și-a deschis lucrările pe 23 august 1898⁹⁸. Respectiv, în ședința de constituire – Ioan Halippa, sub inspector la Seminarul teologic din Chișinău, a fost ales secretar al Comisiunii arhivistice din Basarabia⁹⁹. În conformitate cu statutul societății nou-create, aceasta urma să cerceteze și să structureze prioritar arhivele organelor guvernamentale locale. Astfel, în baza cercetărilor întreprinse de către membrii activi ai Comisiunii vor fi elaborate și publicate primele volume de studii. Ioan Halippa s-a încadrat într-o muncă enormă de elaborare, examinare și sistematizare a arhivelor guberniale locale. Nu este nevoie să insist prea mult asupra aceluia fapt, că în cadrul acestei societăți, Ioan Halippa a desfășurat o activitate publicistică constantă. Vom consemna doar, că în baza unor investigații asidui asupra surselor locale în revista societății (*Analele Comisiunii*) au fost publicate un șir de studii semnate în exclusivitate de Ioana Halippa¹⁰⁰. Spre exemplu, din cele opt studii publicate în tomul al doilea – șase sunt semnate de Ioan Halippa¹⁰¹. Cercetătorul este o conștiință receptivă la adevărul istoric. Dovadă

⁹⁸ ТБУАК, Том первый, под редакцией правителя дел Комиссии И.Н. Халиппа, Типография А. Шлимовичь, Кишинев, 1900, стр. 10.

⁹⁹ Președinte al Comisie a fost ales Nicolae Codreanu, directorul Școlii Reale din Chișinău, iar rolul de adjunct i-a revenit lui A. Krălov, director al școlilor primare din Basarabia.

¹⁰⁰ Ion Jarcuțchi, *Op. cit.*, p. 86; autorul a constatat că din cele 28 (26 titluri), 20 (18 titluri), aparțin lui Ioan Halippa.

¹⁰¹ И.Н. Халиппа, *Основные исторические данные о Бессарабии*; idem, *Очерк истории народного образования в Бессарабии в первой половине XIX века*; idem, *К фамилии истории Аснашей*; idem, *Документы XVII-XVIII вв., касающийся вотчины села Боюкань, ныне предместия гор. Кишинева*; idem, *Описания Архива Гг. Сенаторов (российских)*, председательствовавших в диванах княжеств Молдавии и Валахии с 1808 по 1813 гг., ТБУАК, Том второй, под редакцией правителя дел Комиссии И.Н. Халиппа, Типо-литография Ф.П. Кашевского, Кишинев, 1902, стр. 11-214; 231- 424.

că Ioan Halippa reușește să depășească clișeele înțepenite ale regimului imperial ne servesc de minune anume studiile publicate în volum. Spre exemplu, tomul al II-lea al Comisiunii, după cum este stipulat pe pagina de titlu, era dedicat „memoriei de neuitat a eroilor războiului de eliberare din anii 1877-1878 (незабвенной памяти героев освободительной войны 1877-1878 годов), iar în compartimentul privitor la „etapele principale ale istoriei Basarabiei” va stipula la subsolul paginii, precum că „s-a condus de materialele publicate de Zamfir Arbore” (1899)¹⁰². Astfel, o istorie a Basarabiei, în viziunea lui Ioan Halippa, se conturează firesc în contextul general românesc: „Începând cu domnia lui Ștefan cel Mare, Basarabia, atât partea de sus, cât și cea de jos, va fi prezentă în toate evenimentele istorice ale poporului român, împărțind destinul Moldovei”, apoi după 1812 „ea duce mai departe anii grei ai acestea¹⁰³”. În contextul citat Ioan Halippa frecvent utilizează sintagma „Românii moldoveni”¹⁰⁴.

Nu mai puțin important este faptul că Ioan Halippa a fost cel care și-a asumat inițiativa elaborării unui indice general bibliografic, pe cât posibil complet, referitor la istoria Basarabiei. În acest scop a îndreptat activitatea Comisiunii arhivelor spre fondarea și completarea unei biblioteci cu carte românească. Va fi mereu preocupat de achiziția unor importante colecții de carte. În ședința din 7 noiembrie 1898, secretarul Comisiei Ioan Halippa a propus spre examinare „lista cărților referitoare la istoria Basarabiei [...], cărți ce se află în vânzare la magazinul de anticariat al fraților Saraga din Iași”. Decizia Comisiei era următoarea: „A comunica editorului și anticarului Șaraga din Iași să vină cu cărțile pentru a fi selectate pe loc”¹⁰⁵, adică la Chișinău. Era o decizie destul de îndrăzneță, care din păcate nu s-a realizat. Motive au fost mai multe. Despre unul din ele aflăm din „darea de seamă” din 17 ianuarie 1899: „Comisiunea nu dispune de suficienți bani, cu atât mai mult că prețul acestei colecții de rarități bibliografice se ridică la câteva mii”¹⁰⁶.

Prețioase informații referitor la lista unor cărți solicitate din Iași, pe la 1895, ne oferă Onisfor Ghibu (revista *Arhiva* din Iași, 1895, p. 105)¹⁰⁷. Și tot el descoperea un document veritabil „de la anul 1900, scrisoarea d-lui Ion N. Halippa, directorul [secretarul] comisiei Arhivelor Statului din Chișinău,

¹⁰²Se are în vedere „Basarabia în secolul al XIX-lea” de Zamfir Arbore (București, 1999).

¹⁰³ И.Н. Халиппа, Основные исторические данные о Бессарабии; idem, Очерк истории народного образования в Бессарабии в первой половине XIX века, ТБУАК, Том второй, под редакцией правителя дел Комиссии И.Н. Халиппа, Том 2, Типолитография Ф.П. Кашевского, Кишинев, 1902, стр. 19.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 20.

¹⁰⁵ *Труды...*, том I, p. 402.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 402.

¹⁰⁷ Onisfor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Vălenii de Munte, 1926, p. X LIV.

scrisoare în care se face apel la Românii din România să trimită la Chișinău cărți și manuscrise românești. Iată partea din urmă a acestei scrisori, adresată de I. Halippa, compozitorului Gavriil Muzicescu din Iași, originar și el din Basarabia: Comisiunea vă roagă în ajutor cu felii de susținere (în formă de sacrificiu de cărți, manuscrise, care va fi mai lesne. Credem că d-voastră nu ni-ti lăsa fără atenție acest sincer rugământ”¹⁰⁸.

Ioan Halippa a fost printre puținii basarabeni care a întreținut o permanentă legătură (prin corespondență) cu frații din dreapta Prutului. Aceste gânduri își pot găsi confirmarea în niște date istorice legate de vizita istoricului Nicolae Iorga în Basarabia, în 1904. Istoricul ne mărturisea, între altele: „Aveam o cunoștință aici, pe avocatul G [...]. Se întâmplă însă că e plecat fără soroc. Mă gândeam iarăși la archiviariul Halippa, care a tipărit două volume groase de acte, unele românești, cu privire la trecutul Basarabiei, dar nimeni nu-i poate da de capăt. Orice gând de a pătrunde în Arhiva senatorilor, unde se păstrează toate hărțile administrației rusești la noi, în anii 1806-1810, trebuie părăsit”¹⁰⁹. Nu avea de unde ști, pe atunci, istoricul Nicolae Iorga, că „archiviariul Halippa” în primăvara anului 1905, fusese expulzat de autorități să trudească pentru binele „patriei” în altă parte a necuprinsului imperiu.

Informațiile istorice ce se cuprind în cele trei volume publicate ale Comisiunii ne permit să constatăm, că pe parcursul unui deceniu (1898-1908) în colecția bibliotecii au fost acumulate în jur de 179 volume (139 titluri). Consemnam doar unele titluri: *Analele Academiei Române*, seria I-II, din 1878-1901, însoțite și de o ediție specială *Appendix* (indice alfabetic), 26 de volume; *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de A. Sturza și C. Golescu (8 vol.); *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, pe anii 1199-1796 (20 vol.); *Publicațiunile fondului Vasile Adamachi* (București, 1898); *Bibliografia Românească Veche* (1508-1830) de Ioan Bianu etc¹¹⁰.

Este, fără îndoială, un fenomen important pătrunderea literaturii științifice istorice în mediul intelectual basarabean, ceea ce a prilejuit o legătură firească, de colaborare a basarabenilor cu cel mai prestigios centru științific al Țării. Nu mai puțin importantă a fost și familiarizarea membrilor Societăți, prin intermediul acestor cărți, cu mediul cultural (lingvistic, științific) al societății moderne românești.

Studii de folclor basarabean. Din cele examinate până acum s-a văzut activitatea lui Ioan Halippa, orientată prioritar spre investigarea/valorificarea

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. XLIX.

¹⁰⁹ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, p. 85.

¹¹⁰ Maria Danilov, *op. cit.*, p.70-71.

trecutului istoric prin publicarea unui impresionant repertoriu de studii științifice cu tematică diversă de istorie a Basarabiei: istoria bisericii, istoria învățământului, istoria nobilimii basarabene, istoria Chișinăului, a arhivelor locale etc.¹¹¹. Nu poate fi însă neglijat faptul, că acesta în paralel a mai reușit să publice și unele studii de folclor din Basarabia, acestea din urmă fiind semnalate în literatura de specialitate¹¹².

Se cunoaște, că problemele ce țin de domeniul folclorului au constituit obiect de cercetare științifică abia în secolul al XIX-lea. Astfel, se face că toți acei cercetători, care s-au aplecat asupra istoriei Basarabiei, s-au confruntat și cu istoria folclorului local, a datinilor, a tradițiilor etc.¹¹³. În paginile presei basarabene se regăsește risipit un material imens (niciodată adunat într-o ediție critică în volum). În epoca de debut a publicisticii basarabene, cuprinse între anii '30-'60 ai secolului al XIX-lea sunt câteva nume de referință remarcate, de altfel, și de istoria literară locală: Boleslav Hâjdău, Nicolae Gherbanovschi și Ivan Tanschi¹¹⁴. Preocupările științifice ale acestora s-au îndreptat mai mult pe făgașul problemelor de istorie, filologie, literatură veche și folclor¹¹⁵. Publiciștii basarabeni din această perioadă au contribuit esențial la valorificarea patrimoniului basarabean ce ținea de cultura tradițională, de popularizarea cunoștințelor asupra folclorului românesc. Aceste subiecte se regăsesc în creația lui Boleslav Hâjdău (1812-1886)¹¹⁶, în câteva articole publicate în presa din Odesa: *Nunta la țărani basarabeni*, *Superstiții și vrăji la moldoveni*, *Câteva povești populare și obiceiuri moldovenești*, ultimele două fiind semnate cu pseudonimul „B. Basarab”¹¹⁷. Printre culegătorii de folclor basarabean se înscriu și alți cercetători consacrați din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum Polihronie Sârcu

¹¹¹ И.Н. Халиппа, *Город Кишинев времен жизни в нем Александра Сергеевича Пушкина*, Типогр. Э. Шлимовичъ, Кишинев, 1899, 79 с.; studiul a fost apreciat de reprezentanți de frunte ai societății imperiale ruse, precum I. Naumov, S. Fomin.

¹¹² Jordan Datcu, *Obiceiuri de nuntă basarabene. Un studiu necunoscut datorat istoricului ion Halippa*, în revista *Datini. Revistă de cultură*, nr. 3-4, 1994, p. 43.

¹¹³ Vasile Ciocanu, *Literatura din Basarabia în anii 1840-1860*, în Pagini din istoria literaturii și culturii moldovenești. Studii și materiale, H. Corbu, redactor responsabil, Editura Știința, Chișinău, 1979, p. 31.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 31-34.

¹¹⁵ Alexandrina Matcovschi, *Prezențe moldovenești în publicațiile ruse din anii 1880-1905*, Editura Știința, Chișinău, 1976, p. 160.

¹¹⁶ Vasile Ciocanu, *Boleslav Hâjdău și folclorul*, în Studii și materiale despre Alexandru și Boleslav Hâjdău, alcătuitor Pavel Balmuș și Vasile Ciocanu, Știința, Chișinău, 1984, p. 59-81.

¹¹⁷ Vasile Ciocanu, *op.cit.*, p. 30; vezi B. Хыждэу, *Свадьбы у бессарабских крестьян*, Одесский Вестник, №. 51-51, 1845; idem, *Предрассудки и колдовства у молдаван*, Одесский Вестник, №. 80, 1846; idem, *Несколько молдавских народных сказок и преданий*, Одесский Вестник, №. 57, 1847.

(1855-1905), Alexandru Iațimirschi¹¹⁸. Contribuțiile acestora, scrise în rusește și publicate în periodice ce apăreau la Moscova sau Sankt Petersburg au condus la cunoașterea de către publicul larg a bogăției creației populare a românilor basarabeni. Fără îndoială, interesul cercetătorilor față de creația populară orală a fost un fenomen constant pe toată perioadă ocupației rusești a Basarabiei. În acest sens, preocupările de folclor ale lui Ion Halippa nu sunt o excepție! Excepție e altceva: marea majoritate, dintre cei care au avut preocupări de folclor și-au publicat studiile în rusește (adaptate la limba rusă). Or, creația folclorică odată tradusă își pierde din autenticitatea și splendoarea limbii în care aceasta a fost zămislită, adică își pierde valoarea ei estetică¹¹⁹.

Dar înainte de a trece la examinarea studiului lui Ioan Halippa, ar trebui să facem o distincție traieectorie absolut necesară înțelegerii juste a preocupărilor de folclor ale lui Ioan Halippa. Mai întâi se cuvine să remarcăm faptul că preocupările lui Ioan Halippa se înscriu pe linia unei tradiții culturale locale a elitelor basarabene orientate prioritar spre cercetarea și propagarea valorilor culturale ale trecutului românesc al provinciei. Apoi trebuie să observăm că, Ioan Halippa avea o temeinică cunoaștere asupra istoriei românilor la general. Când, unde a reușit Ioan Halippa să-și însușească acea cunoaștere profundă a istoriei? Evident, nici la cursurile Seminarului Teologic (1891) nici la Academia Teologică din Kiev (1895), acesta n-a studiat istoria românilor. Atunci când se întemeia societatea de arhivistică (Comisiunea arhivelor, în 1898), Ioan Halippa era cunoscut printre personalitățile elitiste ale Chișinăului, fiind ales secretar al acesteia.

Pagini mai puțin cunoscute din activitatea publicistică lui Ioan Halippa sunt cele ce reflectă preocupările acestuia de valorificarea folclorului rural din ținutul Orheiului. Autorul ne-a lăsat un impresionant material autentic cules din zona Orheiului și publicat în revista *Albina* din Iași la 1899¹²⁰ (nr. 38, 42, 43, 44, 45). Iar acest eveniment publicistic se întâmpla numai la un an de la apariția

¹¹⁸П. Сырку, *Святочные обычаи и песни у бессарабских молдаван на Рождество и Новый Год*, Кишиневские Епархиальные Ведомости, № 5, 1874, стр. 207-221; П. Сырку, *Из быта бессарабских румын* (с предисловием А.И. Яцимирского), Живая старина, Петроград, 1914, стр. 147-182; А.И. Яцимирский, *Разбойники Бессарабии и рассказы о них*, Этнографическое обозрение, № 1, 1896, стр. 54-90.

¹¹⁹Reconsiderarea critică a publicisticii basarabene ne îndeamnă să consemnăm și altceva: opera lui Vasile Alecsandri se face cunoscută publicului rus datorită traducerii culegerilor de folclor: vezi Gheorghe Bogaci, *Primele traduceri din opera lui Vasile Alecsandri în limba rusă*, în *Limba și literatura moldovenească*, nr. 2, 1960, p. 33-35; Ion Osadenco, *Prezența lui Vasile Alecsandri în presa rusă din secolul al XIX-lea*, în *Limba și literatura moldovenească*, nr. 4, 1962, p. 1-8.

¹²⁰*Albina*, revistă enciclopedică populară, apare la Iași, în fiecare duminică, din 1 octombrie 1898; a fost inițiată de Spiru C. Haret, ministrul Instrucțiunii Publice; redacția: C. Radulescu-Motru; G. Coșbuc, G. Adamescu, V.S. Moga ș.a.

periodicului ieșean. Publicația avea „scopul de a forma gustul de citit al maselor și a susține acest gust prin procurarea de lecturi frumoase și folositoare”¹²¹.

Aceste constatări sumare (necesită o cercetare solidă asupra personalității lui Ioan Halippa) sunt completate de multe alte argumente istorice, care ni le oferă studiul lui Ioan Halippa *Moravurile basarabenilor din ținuturile Chișinăului sau Orheiului*¹²². Ce ne spune, de fapt, Ioan Halippa?

Istoricul și „arhivarul” Ioan Halippa susține că „vița moldovenilor crescători în umbra codrilor măreți, ce acoperă ținuturile numite, au păstrat neatinșă o fizionomie cu care i-a găsit timpul de la 1809-1812, când au fost Basarabia alăturată către Imperiul Rus”. Pe când codrenii de „pe lângă drumurile cele mari și aproape de târguri [...] au pierdut originalitatea, uitând multe din calitățile sale naționale bune, moravurile vechi și cântecele”¹²³. Este vorba de o succintă introducere la care a apelat Ioan Halippa pentru a lămuri cititorul neavizat asupra vieții codrenilor basarabeni aflați sub stăpânirea țaristă. De acest fenomen este marcat, în totalitate, conținutul contribuției lui Ioan Halippa. Studiul a fost publicat în patru numere de revistă și cuprinde două subiecte majore: „traiul familial” (la nașterea pruncilor; la botezul pruncilor) și „ceremoniile nunții”. Autorul urmărește atent elementele specifice ale moravurilor basarabene. Astfel în „traiul familial” al codrenilor domnește „o venerațiune și plecăciune către capul familiei”, iar toată gospodăria e pe „capul femeii”. Toate acestea exprimă un caracter „de popor bun, priincios. Rodinile, cumetria, nunta, prohodul, sfeștania casei sunt urmate de banchet”¹²⁴.

Ceremoniile nunții la codreni le găsește „renumite și interesante”. Din materiale culese pot fi scoase în evidență câteva momente semnificative în ritualul nunții la codreni: „flăcăul tânăr își alege singur mireasa”; „părinții mai de fel nu se amestecă [...] și nici se întâmplă să-l facă pe fecior (sau fiică) cu de-a sila”; „negăsindu-și mireasă după plăcere în sat” mirele putea să-și caute mireasă în satele din apropiere; starostele este „persoana onorată”, peșitorul care asigură logodna tinerilor etc.¹²⁵. Vom observa că, autorul a respectat rigorile textului descriptiv asupra ceremoniilor de nuntă, intervenind, de fiecare dată și cu note explicative la subsolul paginii. Spectacolul nunții este captivant și

¹²¹ *Un an de activitate*, în Albina, revistă enciclopedică populară, nr. 8 din 22 noiembrie, Iași, 1898, p. 247.

¹²² Ioan Halippa *Moravurile basarabenilor din ținuturile Chișinăului sau Orheiului*, în Albina, revistă enciclopedică populară, nr. 38 din 20 iunie 1899, Iași, p.1205-1206:

¹²³ *Ibidem*, p. 1204.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 1205.

¹²⁵ Ioan Halippa *Moravurile basarabenilor din ținuturile Chișinăului sau Orheiului*. *Ceremoniile nunții* în Albina, revistă enciclopedică populară, nr. 42, 18 iulie 1899, Iași, p. 1327-1329; idem, nr. 43, 25 iulie, 1899, p. 1359- 362; idem, nr. 44, 1 august, 1899, p.1390-1392; nr. 45, 8 august, 1899, p.1428-1432.

întregit cu multe elemente atractive de la carnavalul mirelui. Nelipsit este și textul îngrijit al versurilor populare rostite de către doi conăcari¹²⁶ (conăcăria), sau renumitele „pocloanele” rostite de vornicea atunci când se împart darurile mirelui și a miresei¹²⁷. La fel de prețios este textul „de iertăciune”, care se citește în casa miresei. Ceremonia aceasta „este cea mai mișcătoare”¹²⁸, susține Ioan Halippa (a publicat integral textele culese din zona). Atât stilul, cât și limba scrierii ni-l prezintă pe autorul textelor culese drept un bun cunoscător al tezaurului folcloric din localitățile așezate în codrii Orheiului. Firea lui de basarabean se redescoperă în dragostea fata de neamul românesc.

În final, să zăbovim asupra unor considerații indispensabile înțelegerii juste a personalității lui Ioan Halippa în contextul publicisticii basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Dincolo de tiparele/modelele imperiale impuse vieții cultural-științifice din provincie timp de mai bine de un secol, vom observa că acestea au fost adeseori adaptate unor interese specifice locale. Iar cei care au reorientat interesele imperiale unor nevoi locale au fost, fără îndoială, personalitățile de primă mărime ale Basarabiei „sub ruși”, adică elitele basarabene.

Numele lui Ioan Halippa devine, astfel, unul notoriu pentru breasla istoricilor basarabeni de la intersecția celor două secole mai sus amintite. Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor (1898) a fost un teren propice de afirmare a personalității lui Ioan Halippa. Cele trei volume de studii ale Comisiunii arhivelor sunt tributare totalmente scrisului lui Ioan Halippa. Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor condusă de acesta a fost unica instituție din Basarabia care întreținea legături și primea literatură științifică editată de Academia Română. Acest fenomen cultural îl datorăm de asemenea lui Ioan Halippa.

Si nu în ultimul rând constatăm că, apariția studiului de folclor – *Moravurile basarabenilor din ținuturile Chișinăului* – în presa ieșeană nu este un fenomen întâmplător. Dincolo de faptul ca publicația (*Albina*, revistă enciclopedică populară) a cunoscut o anumită răspândire în mijlocul clerului basarabean, istoricul Ioan Halippa a apelat la periodicul ieșean din motive mult mai grave. În provincia de la est de Prut, la acea vreme (sf. sec. XIX), nu exista nici o publicație de limbă română. Este adevărat, studii de folclor apar sporadic în diverse publicații basarabene, însă toate erau scrise în rusește (adaptate la limba rusă). Or, creația folclorică odată tradusă își pierde din autenticitatea și splendoarea limbii în care aceasta a fost zămislită.

¹²⁶ *Idem*, nr. 43, 25 iulie, 1899, p. 1360-1362.

¹²⁷ *Idem.*, nr. 44, 1 august, 1899, p.1390-1392.

¹²⁸ *Idem.*, nr. 45, 8 august, 1899, p.1428- 1432.

Portret biografic: Constantin Mille, ziarist

Mihaela Teodor¹²⁹

Rezumat

Constantin Mille a fost ziarist, poet și prozator, avocat, om politic și militant socialist. A fost considerat „părintele ziaristicii române moderne”, această caracterizare fiind înscrisă chiar pe piatra funerară. Activitatea sa în presă nu s-a rezumat doar la cea de ziarist, a fost în același timp redactor, publicist, fondator și director de publicații și mai cu seamă patron de presă. În acest studiu mi-am propus să realizez un portretul biografic al omului de presă, Constantin Mille, pornind de la întrebarea: De ce a fost numit „părintele ziaristicii române moderne”?

C. Mille s-a născut la 20 decembrie 1861, la Iași, ca fiu al unui boier scăpătat, ajuns funcționar mărunț de cancelarie, Costache Milea. Prin mama, Maria, se trăgea din familia Tăutu, marele vornic Ioan Tăutu fiindu-i străbunic. A avut două surori mai mari, despre care nu amintește decât în treacăt în romanul autobiografic *Dinu Milian*, publicat în 1887. Nefiind tocmai un copil cuminte, „un spânzurat” așa cum se califică el însuși, a fost înscris în 1869, la insistențele mamei sale, ca semibursier extern la Institutul Academic din Iași, pe care l-a absolvit în 1878. (școala particulară unde erau trimiși fiii de boieri). A rămas orfan de ambii părinți, la 15 ani, intrând în grija unchiului din partea mamei (Ionică). Tatăl suferea de o boala neurologică și s-a sinucis (în 1872), iar mama, „fire firavă suferind de oftică”, a murit după o boală lungă (în 1876).

În toamna anului 1878, după bacalaureat, s-a înscris la Universitatea din Iași, urmând cursuri de Drept și Litere. În timpul studiilor a frecventat Clubul studenților și a intrat în Cercul socialist de la Iași, organizat de doctorul N. Russel (N. K. Sudyilovski, refugiat politic ruso-polonez), devenind – după cum se autocaracterizează – un „răzvrătit” (militant socialist și agitator). Își motivează comportamentul nonconformist și teribilist, și aderarea lui la socialism invocând ambianța de nedreptate socială în care a trăit atât în Institutul Academic, cât și la Universitate.

¹²⁹ Asistent universitar doctor Facultății de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.

În acest context se poate fixa și primul contact cu presa, ca publicist de poezie cu tendință. În 1880, după repetate refuzuri la *Convorbiri literare*, publică în presa de orientare socialistă, revista *Femeia română* (condusa de Maria Flechtenmacher), primele versuri. Pentru ca în 1881 să devină colaborator permanent al paginii literare a revistei *Contemporanul* (redactori Ion Nădejde și V.G. Morțun), fiind denumit de G. Călinescu drept „copilul teribil al *Contemporanului*”¹³⁰.

Nu a reușit să finalizeze studiile la Iași, fiind exmatriculat în 1881 împreună cu Al. Radovici, pentru vina de a fi inițiat prima grevă studențească din România (octombrie 1880). Între 1881 și 1884, și-a continuat studiile la Paris (în 1882, doar un semestru) și Bruxelles (1882-1884), obținând diploma de doctor în drept și activând în cercurile socialiste. Și-a continuat, alături de V.G. Morțun (a făcut studii universitare la Paris și Bruxelles) și activitatea în presă, de data aceasta ca redactor (il cunoștea pe Morțun de la *Contemporanul*). Astfel, în 1883, cei doi au preluat de la C.A. Rosetti redacția revistei studenților români din străinătate, *Dacia viitoare*, și au transferat-o de la Paris la Bruxelles¹³¹.

În 1884, s-a întors în țară și s-a stabilit în București, devenind avocat pledant și om de presă și având o activitate bogată și aproape neîntreruptă ca: redactor, fondator, director și patron de presă.

Înainte de a analiza fiecare dintre aceste planuri suprapuse, trebuie schițat cadrul familial, unele amănunte fiind importante în cariera sa. Deși, cel puțin în prima parte a vieții, a fost un ateu convins, a fost căsătorit religios de două ori. Din prima căsătorie a avut două fete: Margareta și Florica. Numele soției ne rămâne necunoscut. C. Mille sau apropiații săi nu amintesc acest nume, dat fiind incidentul care a dus la divorțul de aceasta (adulterul). Fata cea mare, Margareta, copia fidelă a tatălui său – după cum își amintește Al. Nora, fost corector și redactor la *Adevărul* – s-a căsătorit cu un industriaș german, Messerschmitt, și a avut un fiu. Cea mică, Florica, a fost căsătorită cu ziaristul N.D. Cocea și a avut o fată, actrița Dina Cocea.

Cea de a doua căsătorie, s-a realizat într-un moment (1903/1904) de criză financiară a patronului de la *Adevărul*, aleasa fiind o femei bogată dintr-o familie cu influență politică: Maria Boldur-Epureanu, sora marelui moșier de la Tutova, Nestor Cincu. Nu atât numele de Boldur-Epureanu, rămas din prima căsătorie, cât proveniența din familia Cincu i-a fost de folos lui C. Mille,

¹³⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1941, p. 483.

¹³¹ Publicație bilunară, editată la Paris, în perioada 1/13 februarie-1/13 aprilie 1883, și apoi la Bruxelles, în perioada 15/27 aprilie-15/27 august 1883, de studenții români din Paris. A militat pentru desăvârșirea unității politice a românilor.

aducându-i capital financiar și sprijin politic¹³². Nestor Cincu, mare moșier conservator-democrat, se afla în cercul de colaboratori intimi ai lui Take Ionescu, atrăgându-l și pe C. Mille în acest cerc, nereușind totuși să-l aducă în partid.

C. Mille: redactor, „articlier” și fondator de publicații. Întors în țară, în 1884, se stabilește la București, unde înființează *Cercul de studii sociale*, denumit Sotir după localul în care se țineau ședințele. Activitatea literară și ziaristică a lui C. Mille este legată de lupta pe care o desfășoară în cadrul cercului socialist și mai apoi în cadrul partidului Social Democrat al Muncitorilor din România, fiind membru fondator în 1893.

Își face ucenicia în redacțiile ziarelor socialiste sau de orientare democratică. Încă din 1884, a intrat în redacția ziarului *Românul*, condus de C.A. Rosetti, pe care-l cunoscuse la Paris), pentru ca în 1885, să devină fondator al unui ziar socialist *Drepturile omului* (1885, 1888-1889), alături de alți membri ai cercului de la București cu care împărțise viața de student în Bruxelles: C. Bacalbașa, Al. Brăescu, C.A. Filiti, Emil Frunzescu, V. G. Morțun, Ion Nădejde, Al. Radovici, Paul Scorțescu. După dispariția acestui ziar, C. Mille trece prin diferite redacții, urmărind după cum spune C. Bacalbașa „să aibă cu orice preț conducerea unui ziar”. Astfel, în 1886, intră redactor la ziarul *Lupta* a lui Gheorghe Panu; în 1890 la *Munca*, împreună cu Ioan Nădejde și Panait Mușoiu (a devenit organul oficial al PSDRM, în 1893); între 1894 și 1895 la noul organ oficial socialist, *Lumea Nouă*; și începând din 1893, devine redactor la *Adevărul* lui Al.V. Beldiman. Numele lui Mille este des întâlnit și în alte reviste și ziare ale vremii, ca publicist, spre exemplu a publicat poezie și proză în: *România liberă*, *Lupta literară*, *Evenimentul literar*, *Adevărul ilustrat*, *Revista literară*.

La *Adevărul*, a fost redactor, director, patron, editorialist și articlier, cum îl numește Al. Nora. În contextul preluării conducerii ziarului lui Al. Beldiman (prin intervenția lui Sache Petreanu¹³³, Al. V. Beldiman cedează lui C. Mille ziarul *Adevărul*, în 1895, prin contract în schimbul unei rente viagere)¹³⁴, se înscrie și excluderea lui C. Mille din PSDRM, în 1895. *Adevărul*, o publicație, care atacase frecvent membrii partidului și intrase în polemică cu organul oficial *Lumea Nouă*, era considerat un ziar burghez, iar C. Mille un trădător al idealurilor socialiste.

¹³² Al. Nora, *Un om uitat*, București, 1945, p. 98. Fulmen, *În casa fondatorului Dimineții. O oră cu d-na Maria C. Mille*, în *Dimineața*, 13 noiembrie 1933, număr aniversar, p. 62. Soția sa Maria povestește cum i-a asigurat, în 1904, fondurile pentru a edita *Dimineața*: „Atunci eu, cu ajutorul fraților mei (Teodor și Nestor Cincu, n.n.), mi-am vândut o pădure, și i-am pus sub șervet suma ce o obținusem.”

¹³³ Sache Petreanu (1859-1934), Ițig Rubinstein, ziarist și activist socialist.

¹³⁴ Al. Nora, *Un om uitat...*, p. 38.

Din 1895, C. Mille a condus ziarul și apoi societatea pe acțiuni *Adevărul*, până în 1920, timp de 23 de ani, cu o întrerupere de patru ani în timpul războiului. Atunci s-a refugiat la Paris, continuând activitatea de ziarist și director alături de Pavel Brătesanu, C. Banu și Emil D. Fagure, al ziarului *La Roumanie*, organ oficial al Comitetului Național Român din Paris (între ianuarie 1918 și iunie 1919)¹³⁵.

Întors la București, în 1919, și-a preluat societatea și a mai scos *Adevărul* și *Dimineața* doar până în 1920, când, pe neașteptate – după cum povestește Al. Nora – C. Mille cedează întregul inventar, inclusiv titlurile de ziare, Băncii Marmorosch-Blank¹³⁶. Deși motivul oficial, recunoscut de Mille în ziarul *Lupta*, a fost „o pensionare voluntară” determinată de oboseală, Al. Nora și apropiații lui Mille amintesc de „presiuni pe care i-a fost cu neputință să le înlăture”.

Există cel puțin două ipoteze. Prima, avansată de istoricul clujeanul Ion Novăcescu în volumul *Linșajul mediatic în politica românească. 1919: Adevărul versus Ion I.C. Brătianu*, fiind: apropierea sau dependența financiară de Nestor Cincu și Take Ionescu, care i-au impus acceptarea unor compromisuri (C. Mille răscumpărare, cu banii politicianului conservator-democrat, acțiunile de la bancherul Francisc Pokorny, care-l dăduse judecată pentru excrocherie în 1907). Între compromisuri se înscrie și campania furibundă împotriva lui Ionel Brătianu din timpul alegerilor din 1919 și 1920, și apoi retragerea lui C. Mille din presă¹³⁷.

Cea de a doua ipoteză, mai plauzibilă din punctul nostru de vedere, este dependența permanentă de fondurile cercurilor *izraelite* din București și acceptarea într-un final a compromisului suprem, cedarea societății *Adevărul*, evident tot în contextul campaniei anti-Brătianu. Chiar Mille recunoaște indirect acest lucru în primul număr al ziarului *Lupta*: „Am plecat simțindu-mă obosit și mai cu seamă amărât. Amărât de dese conflicte între capital și muncă – de altfel fatale în perioada de dezorganizare a producției de după război.”¹³⁸ În acest context, „Adevărul S.A.” trecea, în 1920, în proprietatea Societății de editură *Cultura națională* a bancherului Aristide Blank, pentru ca imediat să fie revândută fraților Emil și Simion Pauker, iar conducerea ziarului *Adevărul* să fie preluată de fostul protejat și colaborator al lui C. Mille, Constantin Graur¹³⁹.

C. Mille s-a retras, în 1920, plecând – potrivit zvonurilor – într-o călătorie în jurul lumii, nici o informație despre viața sa din acea perioadă nu este de

¹³⁵ Fulmen, *În casa fondatorului Dimineții...*, p. 62. Maria Mille vorbește despre episodul La Roumanie: „a fost și el unul din copiii lui C. Mille”, fiind fondat la Paris în ianuarie 1918, cu fonduri lăsate de soția lui P. Brătesanu, „pentru un scop patriotic”.

¹³⁶ Al. Nora, *Un om uitat...*, p. 129.

¹³⁷ Ion Novăcescu, *Linșajul mediatic în politica românească. 1919: Adevărul versus Ion I.C. Brătianu*, Ed. Adevărul, București, 2013, apud. *Adevărul* contra Brătianu: primul război cu puterea câștigat de presă, accesibil <http://adevarul.ro/cultura/istorie/index.html> (accesat 10 aprilie 2013).

¹³⁸ Const. Mille, *Din nou la Luptă*, în *Lupta*, anul I, nr. 1, 16 decembrie 1921, p. 1.

¹³⁹ *Lupta*, anul VI, nr. 1564, 17 februarie 1927, p. 1.

găsit. După o absență de doi ani, revine în presă, în 1921, și fondează ziarul *Lupta*, împreună cu doi foști redactori de la *Adevărul*, Barbu Brănișteanu și Emil. D. Fagure¹⁴⁰. După cum recunoaște el însuși chiar în articolul-program, s-a întors dintr-o datorie morală și anume reluarea luptei contra lui Ionel Brătianu, „contra primejdiei instaurării unui nou regim al Mafiei brătieniste”. Această luptă nu a încheiat-o decât în momentul morții, în 1927 (în același an moare și dușmanul său, Ionel Brătianu).

Cea mai bună caracterizare a lui C. Mille ca ziarist de opinie o face B. Brănișteanu, într-un articol aniversar din 1933: „C. Mille a fost un luptător. A adus pentru aceasta, toate calitățile: voință, curaj, perseverență. A mai adus o calitate rară, aceea de a accepta atacurile și loviturile fără să clinească și fără să le ia la inimă. Știa că dacă atacă, trebuie la rândul lui să fie atacat. [...] El nu cruța, când credea că trebuie să atace. Dar nici nu cerea și nici nu se aștepta să fie cruțat. În afară de aceasta, era gata să răspundă, cu persoana sa, de tot ce scria. [...]”¹⁴¹ În acest sens stă mărturie campania *Adevărul versus Ion I. C. Brătianu, primul linșaj mediatic în politica românească* pentru a-l cita pe Ion Novăcescu. Această campanie a dus la căderea guvernului liberal și la pierderea alegerilor din 1919 și 1920, de către partidul condus de Ionel Brătianu. O campanie furibundă, dusă timp de peste 300 de zile, de ziarul *Adevărul* sub comanda lui C. Mille. Editorialele lui, îndreptate împotriva familiei Brătianu (împotriva celor trei „șobolani”, fiii lui Ion C. Brătianu), aveau toate elementele unui nou gen de presă, presa pistol, bazat pe dezvăluiri, dezinformare, calomnie, insultă, instigare la revoltă, gen care se va impune în perioada interbelică și va fi reluat după 1990.

Al. Nora, povestind tot despre ziaristul C. Mille, subliniază corectitudinea acestuia, dând în același timp amănunte picante din activitatea sa. Astfel, aflăm că Mille a continuat după preluarea ziarului să țină două rubrici. În pagina I, ca militant pentru dreptate socială, apărea sub semnătura Const. Mille în „editoriale combative, de un dinamism cald, crotropitor, țâșnind de revoltă”, iar în pagina a II-a, în rubrica de corespondență *Impresii și palavre* (schife ușoare sociale sau psihologice), apărea ca „medic al inimilor rănite de sentimentalismul caracteristic epocii”, deghizat în Chițibuș¹⁴². Povestind contextul apariției rubricii ne dezvăluie o altă fațetă a ziaristului C. Mille: „La latura politică și informativă a *Adevărului* se cerea și o rubrică mai ușoară, care să atragă lumea feminină, și patronul își luă sarcina să o redacteze tot el ca gazetar, însă, cu concepții proprii, gen articlier, asumându-și această atribuție [...]. El voia să dea rubricii o factură

¹⁴⁰ Primul număr apare la 16 decembrie 1921 având ca director politic pe C. Mille și directori Emil D. Fagure și B. Brănișteanu.

¹⁴¹ B. Brănișteanu, *Const. Mille, un luptător*, în *Dimineața*, 13 noiembrie 1933, număr aniversar, p. 45.

¹⁴² Al. Nora, *Un om uitat...*, pp. 65-67.

originală... Înțelegea să stabilească un fir cald, de intimitate familiară, de încredere dusă până la spovedanie, între el și cititoarele *Adevărului*.” Rubrica a avut un succes enorm în rândul acestora și i-au adus lui C. Mille pe lângă faimă și „colaborări distinse și numeroase, cu anexa de neînălțurat: palpități de alcov, de o variație seducătoare”. După cum sublinia Al. Nora, lansării lui Chițibuș i-a urmat „un defileu de femei care s-au perindat prin cabinetul directorial, unde totul a decurs lin, „sub imperiul cedării voluntare, fără presiuni incorecte”¹⁴³.

Ca ziarist C. Mille semna cu inițialele C.M. sau E și de multe ori cu pseudonimele: Camil, Chițibuș, Dinu, Emil, Gh. Copăceanu, Gheorghe Dinu, Gheorghe Frunză, T. Al. Maciu, Vântură Țară. Albert Honigmann, fost responsabil cu reportajele politice la *Adevărul*, amintindu-și despre C. Mille ziaristul, spunea în 1933, că acesta deși „se căznea să-și descifreze manuscrisul, [...], niște hieroglife mărunte de tot și îndesate”, „își dădea cu punctualitate contribuția lui redacțională”¹⁴⁴. Despre directorul C. Mille, Albert Honigmann își amintea că „nu era tocmai un director comod [...] era într-adevăr amabil și politicos cu toată lumea, ca un boier neaș, dar ca director, era implacabil față de colaboratori.”¹⁴⁵

Pe de altă parte, Al. Nora, făcând o caracterizare a directorului C. Mille, sublinia plin de recunoștință și înțelegere că: „Arareori i s-a întâmplat să se agite, să protesteze, să găsească neapărat cusururi, să facă pe etern nemulțumitul; calmul nu-l părăsea niciodată, nu te umilea și trebuie să fi fost o chestie prea gravă ca să-și iasă din sărite.”¹⁴⁶ Pentru Al. Nora, Mille era în același timp un „iubitor de frumos”, un „suflet nobil, departe de resentimente josnice”, un „om de bine” și „bine crescut”, pe scurt „patronul, cu spiritul său veșnic îndreptat înspre zările transformărilor din compartimentul științei”, aluzie la inovațiile multiple preluate din Occident.

C. Mille patron inovator și fondatorul presei române moderne.

C. Mille își începea cariera de patron, din 1895, punând bazele celei mai mari instituții de presă *Adevărul*. Despre instituția *Adevărul* și C. Mille patronul, B. Brănișteanu spunea că: „era întotdeauna preocupat de instituție, pe care o punea deasupra tuturor simpatiilor și slăbiciunilor personale, deasupra amicitțiilor.”¹⁴⁷ În acest sens, pentru a-l cita tot pe B. Brănișteanu, C. Mille a oferit publicului român: „cel mai puternic ziar de opinie, *Adevărul*”, „cel mai mare ziar de informații, *Dimineața*”, „cea mai completă serie de publicații culturale și de

¹⁴³ *Ibidem*

¹⁴⁴ Albert Honigmann, *Const. Mille și colaboratorii lui*, în *Dimineața*, 13 noiembrie 1933, număr aniversar, p. 65.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ Al. Nora, *Un om uitat ...*, p. 68.

¹⁴⁷ B. Brănișteanu, *Const. Mille, un luptător*, în *Dimineața*, 13 noiembrie 1933, număr aniversar, p. 45.

divertisment, *Adevărul Literar*, *Dimineața copiilor* *Lectura*, *Radio-Fonia*, *Rebus*, *Magazinul*, *Realitatea ilustrată*, *Cinema*” și nu în ultimul rând o serie literară populară „Biblioteca Dimineața”. C. Mille s-a ghidat după principiul literatură la preț mic, bine selecționată.

Contrar orientării sale socialiste, a introdus pe piața media românească inovații tehnice și reguli manageriale capitaliste, dovedind un simț al marketingului *avant la lettre* și contribuind la modernizarea presei românești. Astfel: a adus primele rotative și apoi linotipul, pentru a mări producția; a introdus ilustrația color, serviciul telegrafic particular și concesiunea publicitară pentru a îmbunătăți calitatea; a apelat la premii pentru cititori pentru a crește vânzările și la plata drepturilor de autor pentru creația intelectuală, pentru a-și asigura colaborări permanente¹⁴⁸.

În același timp, urmând modelul *Le Figaro*, C. Mille a construit la sfârșitul secolului al XIX-lea primul palat de presă. Un sediu mare, cu toate utilitățile, tipografie și editură proprie, a fost inaugurat în 1898, pe Strada Sărințar, fiind o noutate pentru București-ul de atunci (astăzi se află în paragină)¹⁴⁹. După moda introdusă de C. Mille, vor mai fi construite după 1900, palatele Universul și Curentul. Pentru toate acestea, C. Mille este considerat fondatorul presei române moderne¹⁵⁰.

Alta era părerea creditorilor despre patronul C. Mille. Într-o petiție de dare în judecată, din 1906, Francisc Pokorny, acționarul și creditorul principal al Societății Anonime „Adevărul”, înșelat de C. Mille (fondată în 1904), spunea despre acesta, citându-l pe D. A. Sturdza, că nu este decât „un lup îmbrăcat în piele de oaie”. Mai mult îl califica drept: „un bandit”, un „om care n-avea nici un scrupul în mânăuirea afacerii [...] înarmat din cap până în tălpi cu toate armele de care dispunea pirateria modernă” și care „în afaceri, în meseria sa nu se dă înapoi de la nici un mijloc când este vorba de a-și procura mijloacele bănești cu care să-și satisfacă senzațiile, după care este în permanentă goană”¹⁵¹. Dincolo de aceste aspecte, care întregesc personalitatea lui C. Mille, acesta rămâne, așa cum îl numește B. Brănișteanu: „părintele ziaristicii române moderne” și chiar „părintele sufletesc al gazetărilor”. În ultimul caz, B. Brănișteanu făcea referire la activitatea sa de secretar și apoi președinte al *Asociației generale a presei române*, dar și la politica sa de „patron înțelegător și drept, știind să-și aleagă și să-și ție colaboratorii”¹⁵².

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 44: „C. Mille a fost cel dintâi care a orânduit, în țara românească, plata produselor gândirii”. Adevărul plătea colaboratorii cu 15 lei pe cei consacrați și cu 10 lei pe începători.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 84. Vezi amănunte M. Petcu, *Palatele de presă*.

¹⁵⁰ *Adevărul* contra Brătianu: primul război cu puterea câștigat de presă, accesibil <http://adevarul.ro/cultura/istorie/index.html> (accesat 10 aprilie 2013).

¹⁵¹ Francisc Pokorny, *Memoriu: Cum operează D. Const. Mille la Adevărul. Petițiune de dare în judecată*, București, 1906, *pasim*.

¹⁵² B. Brănișteanu, *Const. Mille, un luptător*, în *Dimineața*, 13 noiembrie 1933, număr aniversar, p. 45.

C. Bacalbașa la rândul său sintetiza în 1933 întreaga activitate a lui C. Mille, subliniind faptul că acesta: „nu era un orator, dar era om al condeii și mai ales era un animator [...], neavând darurile tribunului, ci numai dragostea de condei, a trăit și a murit ziarist”¹⁵³.

Despre contextul morții aflăm din numărul din 16 februarie 1927 al ziarului *Dimineața*, că C. Mille: „a contractat o gripă gravă, boală care – ciudată fatalitate – și-a vestit sumbra vizită la înmormântarea lui Nestor Cincu, cumnat și bun prieten al directorului *Luptei*. A fost nevoit să păstreze postul, iar acum patru zile, cu toate îngrijirile doctorului N. G. Lupu, s-a declarat o bronho - pneumonie, stare care a alarmat pe medici și familia. Iar consultul domnilor Lupu, Nanu, Muscel și Danielopol, n-a avut alt rezultat, decât penibila constatare că starea pacientului e extrem de gravă. Agonia a fost lungă, orice speranță de scăpare era exclusă.”¹⁵⁴

Despre împrejurările morții aflăm și din volumul lui Al. Nora, care subliniază faptul că doar convertirea lui C. Mille după căsătoria lui cu Maria Boldur-Epureanu, i-a adus moartea: „de la această criză de religiozitate tardivă a lui Mille, i s-a tras și moartea. La înmormântarea cumnatului său a păstrat canoanele și a stat cu capul descoperit pe un vîfor de cele celebre în țara românească. Astfel, Millu fu adus de la Ivești, scuturat de o pneumonie gravă, pe urma căreia a închis ochii de veci”¹⁵⁵. Boala i-a fost fatală, instalându-se pe fondul unui diabet. Moartea lui C. Mille a survenit la 14 februarie 1927, fiind înmormântat în Cimitirul Bellu. Ca o simplă concluzie, forțând nota, s-ar putea spune despre C. Mille că a fost „decanul presei românești”, viața sa confundându-se cu activitatea de ziarist, și la un moment dat cu existența ziarului și a instituției de presă *Adevărul* și cu campaniile publicațiilor sale.

Balcanicul Păstorel – între tămâie și otravă

Alina Ioana Vasiliu¹⁵⁶

Abstract

The work is centered around the personality of Al. O. Teodoreanu, known as Pastorel (meaning little shepherd), surname that gradually replaced the real one in the consciousness of his contemporaries and successors. Writer,

¹⁵³ C. Bacalbașa, Constantin Mille, în *Dimineața*, 13 noiembrie 1933, număr aniversar, p. 27.

¹⁵⁴ Cum a murit C. Mille, în *Dimineața*, nr. 7260, 16 februarie 1927, p. 1.

¹⁵⁵ Al. Nora, *Un om uitat ...*, p. 96.

¹⁵⁶ Lector doctor la Universitatea „Andrei Șaguna”, Constanța.

pamphleteer, wit of his time, Pastorel Teodoreanu was often described as a follower of Ion Luca Caragiale, but his work can also be regarded as a continuation over decades of Ion Heliade Rădulescu's pamphlets, or even, after centuries, of Dimitrie Cantemir's first Romanian novel. We may very well read Pastorel Teodorescu's writings as civilizing gestures, equally to those of his precursors. We discuss the stake of the pamphlet, as a literary and journalistic genre and the way in which important critics - as Eugene Lovinescu and, later, Marin Mincu - described what a pamphlet should be. The excessive artistic means, the contradiction, the reactivity, the spirit, the civilizing approach turn the work of Pastorel Teodoreanu into an interesting subject for both philologists and journalists. The writer is an exponent of the literary Balkanism as was the concept described by the balcanologist Mircea Muthu.

Primul polemist român după Dimitrie Cantemir este Ion Heliade Rădulescu. Cu vervă, dar și cu discernământ, el face radiografia epocii în care trăiește, încercând să impună reguli și să sancționeze greșeli. Este adversar al tiraniei, al anarhiei, al cenzurii, dar și al prea marii libertăți a tiparului, cerând o mai mare cultură din partea ziariștilor, ceea ce ar face oportună promovarea unei relecturi în prezent.

Tot astfel, nu se situează de o parte sau de alta în discuția pe marginea votului universal, ci cere întâi cultivarea maselor și apoi dreptul de vot. Nu-i place contopirea laolaltă a mai multor părți, cu pierderea individualității lor, ci unirea, conlucrarea în comun spre același scop, dar cu păstrarea individualității și a unei oarecare libertăți de acțiune a fiecărei părți. El cerea, de pildă, o Românie formată din Oltenia, Țara Românească și Moldova, dar cu păstrarea unei oarecare independențe pentru fiecare dintre cele trei provincii. Nu-i place nici prea marea descentralizare în administrarea țării, dar nici prea marea centralizare, fiind, și în această privință, un vizionar.

În *Equilibru între anthitesis sau Spiritul și Materia*¹⁵⁷, prin textul împotriva dualităților monstruoase, Ion Heliade Rădulescu statuează, de fapt, foarte clar, principiile polemismului românesc: „Datoria noastră va fi încă de a combate orice dualitate monstruoasă:

Nu suferim maritagiul între doi bărbați, nici pe cel între două femei.

Nu suferim doi domni într-un stat.

Nu suferim doi vorbitori deodată.

Când vorbește altul suntem datori de a-l asculta, adică de a fi pasivi.

¹⁵⁷ Ion Heliade Rădulescu, *Echilibru între antiteze*, Editura Minerva, București, 1916.

Nu ne place a vorbi și noi deodată cu dânsul.

Când vorbim noi, nu ne place a vorbi și alții totdeodată cu noi.

Din doi sau mai mulți pretendenți alegem pe unul și vai de noi când alegem tot ce e mai rău.

Din doi sau mai mulți pretendenți ce ar dori să ne ia țara și moșiile și drepturile, nouă unora nu ne place nici unul.

Sau când spre exemplu vedem pe țărâmul nostru stând față în față Muscali cu Turci, sau Nemți cu Turci, sau Muscali cu Nemți, noi zicem că acest fel de întâmpine se numesc dualități monstruoase; și dacă auzim și însuși tobe și surle, tot nu zicem că e nuntă; sau, de va fi vreo nuntă, aceea în adevăr e nunta dracului. [referire la felul în care marile puteri încercau să dobândească zone de influență în Balcani, transformând statele din regiune în câmpuri de luptă]

Ne place a despărți doi adversari, a-i depărta sau mai bine a-i împăca.

Judecățile, certele și încăerările nu ne plac pentru că sunt dualități monstruoase.

Ne place și dorim din suflet, dacă din disgrație începe o luptă sau un rășbel, a se stabili pacea, și pacea vieții, iar nu a mormintelor, pacea dreptății, ce singură este durabilă. Păci de acelea ce ne smulg la Basarabii și la Bucovine nu sunt nicidecum pe gustul nostru; și credem că avem mulți români ce ne seamănă la gust.”

Iată o mostră de sarcasm fin care polemizează cu o realitate crudă. Heliade Rădulescu face un aprig tratat despre ciocoi, punându-i într-o antiteză monstruoasă cu boierii. Cu sarcasm și verb acid, el desființează casta, făcând istoria ei și punând în opoziție, pe două coloane, boierii educați, învățați, cu idealuri naționale și ciocoiul „servil, târător, lingariț, mincinos, declamator, sofist, arrogant, impertinent, batjocoritor, provocator cu injuriile, calomniator, spion, trădător, rapace, despot, crud, cumplit etc. etc.”¹⁵⁸

În această întreprindere este precedat de Dimitrie Cantemir (Cameleonul din Istoria Ieroglifică) și va fi continuat de Nicolae Filimon (Dinu Păturică), Duiliu Zamfirescu (Tănase Scatiu), Mateiu Caragiale (Gore Pirgu), H. Papadat-Bengescu (Lică Trubadurul), dar și de Păstorel Teodoreanu și de Urmuz, parvenitul fiind un personaj care transcende veacurile în literatura balcanică. Îl putem considera pe Ion Heliade Rădulescu primul polemist balcanic, el asumându-și, programatic și declarativ, poziția de îmblânzitor al contrastelor, de arbitru aflat la întâlnirea dintre plus și minus, cu misiunea de a restabili echilibrul prin intermediul verbului. S-a încercat, la un moment dat, marcarea unei distincții între polemică și pamflet, prima fiind categorisită ca o discuție de

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 87

idei, al doilea presupunând invectiva, agresivitatea și talentul pentru gen. Adică polemisti buni și pamfletari răi. Mă alătur în această privință opiniei exprimate de Marin Mincu în *Critice II* (nu din gratitudine față de maestru, ci din proprie înclinație polemică, chiar și fără miză sau cu o miză balcanică), el contrazicând teoria lansată într-un editorial din revista *Luceafărul* (8 martie 1969). „În germene, spune criticul, o manifestare polemică este mănătită la act tot de un îndol creator. Astfel că nu se poate delimita între pamfletul de cuvinte (de invectivă) și pamfletul de idei, avându-se în vedere numai existența sau lipsa talentului”, pentru că nu ar fi „niciun câștig estetic”.

Polemica fără talent este nulă, spune Mincu și îl citează pe Camil Petrescu: „Polemicele sunt cu atât mai cinstite cu cât sunt mai personale” și „polemica este o necesitate pentru că ea este de fapt o manifestare vitală a literaturii.” Iar Marin Mincu aduce un contraargument puternic la încercarea de a opera axiologic respectiva dihotomie: „pe cât de personal este primul [pamfletul de invectivă], pe atât de subiectiv apare al doilea [pamfletul de idei]”

Eugen Lovinescu este criticul care condamnă pamfletul: „Privim pamfletul, în genere, ca efectul unei insuficiențe culturale; ca și lirismul direct, dar în alt sens, el este expresia unui sentiment neintelektualizat, iar la oameni de cultură, el izvorăște dintr-o eroare psihologică, eroare asupra eficacității violenței; cuvintele n-au valoare absolută și prin uzură ajung sonorități goale, de care nu legăm niciun înțeles; pentru a-și căpăta înțelesul original, trebuiesc întrebuințate în mod propriu și cât mai rar. Violența verbală, ca mijloc de expresie a gândirii, se condamnă pe sine, deoarece abuzul îi anulează virulența; acumularea invectivelor nu valorează pentru mințile echilibrate, cât simpla reflecție, impersonală dar incisivă, a unui om cumpănit.”¹⁵⁹

Totuși, ce altceva erau Anton Pann, spre exemplu, sau Nastratin Hoge, decât pamfletari ce urmăreau cauze morale, de multe ori prin batjocură sau prin autoironie? Demersul lovinescian se potrivește unei aspirații occidentale, congruente cu teoria sincronistă pe care a promovat-o criticul, dar nu se pliază pe modul de a trăi balcanic, sfâșiat de contraste și de extreme, marcat de o istorie tragică imposibil de ignorat căci este continuu producătoare de efecte. Omul balcanic, creatorul român nu este „cumpănit” și reflexiv, chiar dacă se află pe un tărâm de cumpănă, ci este omul veșnic măcinat, abuzat, polemic până la autofagie.

Al. O. Teodoreanu – zis Păstorel, nume care l-a înlocuit, treptat pe cel real; nimeni nu vorbește despre Al.O., ci, cu afecțiune, despre Păstorel – a fost balcanicul rafinat, irosit în periodice, ale cărui viață și operă se compun din fărâme de spirit risipit prin epigrame compuse la trezie sau la beție, dar la fel de

¹⁵⁹ *Istoria Literaturii Române Contemporane*, Minerva, 1981, vol.3, p. 153

inspirate, rețete de mâncăruri și sfaturi de gastronom și de rafinat oenolog. A fost artistul pentru care forma – că este perfecțiunea rimei, că este tăietura hainei sau sunt manierele de masă – contează ca pretext prim pentru texte de un estetism gratuit. Artistul care, ocazional, cu sufletul înmuiat de admirația pentru un prieten îi dedică acestuia pagini emoționante, ce, pe alocuri, sună ca lacrimile unui bețiv simpatic, agățat de gâtul celui care i-a obturat, pe moment perspectiva și pe care îl vede ca unic motiv al existenței sale... bachice. Dintre idolii săi, fac parte Caragiale, Arghezi, George Enescu, O. Goga, Philippide, fostul său profesor de latină, Axinte Frunză. Dintre prieteni – Demostene Botez, George Topârceanu, pictorul Ștefan Dimitrescu. Dintre cei respectați și admirați – Paul Zarifopol, I. Suchianu, Panait Istrati sau Eminescu și Kogălniceanu – cuvântările sale rostite cu diverse ocazii festive sunt dintre acelea care provoacă emoția auditoriului sau chiar a cititorilor din alte epoci (cazul nostru) și transmit întreaga dimensiune a personalităților evocate. O altă categorie de elogii scrise din impulsuri a căror sinceritate nu poate fi pusă la îndoială sunt necrologurile.

Dar primul cuvânt care ne vine în minte pentru a caracteriza scrierile lui Păstorel Teodoreanu este EXCESUL. Este o mare risipă de mijloace artistice atât în „tămâieri”, cât și în „otrăviri”. Căci scriitorul are, pe lângă feblețile sale, și câțiva „clienți” statornici care îi dau material pentru suculentele pamflete: cel mai ilustru este N. Iorga, care i-a furnizat material pentru pamflete, fabule și un întreg volum de epigrame șfichiuitoare. Vin apoi criticul Mihalache Dragomirescu, poetul Camil Balthazar, scriitorul Felix Aderca și, cel mai asuprit, calul său de bătaie, cel pentru care Păstorel a compărut chiar în fața instanței, „unul Pascu”, George Pascu, filolog, profesor universitar în Iași, („m-am deprins întru atât să văd în Gorge Pascu o creațiune a mea, încât de câte ori un confrate îi pronunța numele, aveam impresia că mă plagiază, iar probele existenței reale a personajului sfârșiseră prin a-mi provoca amețeli.”)

Păstorel Teodoreanu este balcanicul în sensul conceptului teoretizat de Mircea Muthu¹⁶⁰, cel care compensează realitatea tragică și conflictuală, chiar drama colectivă, prin exces, tradus în estetism, la nivelul literaturii, căutând astfel o iluzie a libertății. Potrivit criticului Mircea Muthu, balcanismul literar românesc este „o asociere de stări contrastante”, personajul acestui spațiu, balcanic, fiind acela care „cu un ochi râde, iar cu celălalt plânge”, adică un *homo duplex* în care se întâlnesc hieraticul cu dinamicul și pitorescul cu decorativul, sacrul cu profanul. Tocmai asocierile de stări contrastante, specifice balcanismului, sunt cele care dau vitalitate conceptului și care îl fac productiv, ducând la diversificarea stilistică și tematică.

¹⁶⁰ În lucrarea *Balcanismul literar românesc*, vol.1-3, Vol. 1 - *Etapele istorice ale conceptului*; Vol. 2 - *Permanențe literare*; Vol. 3 - *Balcanitate și balcanism*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2002

Păstorel scrie cum respiră, se pune pe scris pentru orice, dacă-l înșeală farmacistul, dacă merge la o sindrofie și observă proasta creștere și proastele obiceiuri ale gazdelor și musafirilor, dacă îl supără niscăi reglementări de trafic, dacă, la un moment dat, constată igiena precară a națiunii, dacă află că în apa infestată de la Iași se adaugă clor, dacă survine o pană de curent, atunci când îl deranjează o expresie la modă (de exemplu, „ți-o spun eu!”) sau textele imbecile ale cânteceleur fredonate de tânăra generație. Păstorel este promotorul civilizației și al „debalcanizării moravurilor patriei”. Un fel de Petronius – arbiter elegantiarum, aclimatizat în București, dar credincios Iașiului natal.

*Tămâie și otravă*¹⁶¹ se intitulează volumul său care adună materiale publicate prin periodice, nume ce sugerează că pentru Păstorel nu e cale de mijloc, nu există echilibru, doar stări liminare. Răs homeric care sperie dușmanii și lacrimi pentru prieteni. Contrast balcanic prin excelență. Reacționează la o cronică literară scrisă de Cioculescu despre cartea sa, *Hronicul măscăriciului Vălătuc*: „Sunt foarte încântat că ai găsit lucruri agreabile în literatura mea, Șerban Cioculescule și pe viitor, te asigur, voi face cum zici mata”, dar i se pare mult mai important să răspundă, cu reveniri și citate din autorități în materie, la o afirmație a criticului care-i acuza lipsa de acuratețe într-o chestiune legată de vinuri. „În definitiv, Șerban Cioculescule, ași fi preferat să-mi ataci francamente literatura decât să mă bănuiești că ași fi în stare să șuguesc pe seama Cotnarului, fala pivniței domnești a marelui Ștefan-Voevod.” Ironizează seriozitatea nemțească, într-un profund contrast cu entuziasmul gratuit al balcanicului, într-un poem dedicat lui Goga:

„Mă uit cum calcă liniștiți,
Mecanic – printre colonade,
Îi văd că-s oameni cumsecade
Și-mi pare rău că sunt tâmpiți!”

Radiografiază poezia de mahala într-un text disproporționat în raport cu subiectul tratat, dar merit a smulge din partea cititorului o reacție cât mai emoțională, a-l face să vibreze în același ritm cu pamfletarul: „Mahalaua socială înaintează spre centru pentru a ne da mahalaua mondenă. [...] mahalaua mondenă înaintează spre bibliotecă, pentru a ne da mahalaua literară. Domnia-ta, om cu liceu complect sau numai cu patru clase, la auzul cuvântului, să zicem, Guadalchivir, își vei aminti desigur de o tabelă neagră cu harta Spaniei și Portugaliei, de o catedră c-un amenințător catalog deschis și poate de-un milostiv coleg de bancă pe care îl vei fi ghiontind, ca, în caz de primejdie, să-ți

¹⁶¹ Al. O. Teodoreanu, *Tămâie și otravă*, vol. I, Editura „Naționala-Ciomei” S.A., f.a.; *Ibidem*, vol. II, Editura Cultura națională, f.a.

sufle. Domnia-ta știi că fluviile Duero, Tago, Guadian și Guadalquivir (nu se poate să nu fi papagalizat și domnia-ta la istorie, religie și geografie), în drumul lor spre Atlantic, străbat pitoresca peninsulă Iberică. Poetul nostru însă, pentru că n-a învățat niciodată nimic, se va cutremura. Cuvântul Guadalquivir îi va produce o emoție estetică (precum mărgelile sălbaticilor, cum zic matematicienii). Cea mai amețitoare privire de fecioară și cel mai catifelat Cotnar nu-l pot inspira mai mult. După ce-i vei fi explicat domnia-ta ce semnificație are denumirea magică a celor patru cursuri de apă, el te va trece în carnet în odaia vecină și, ajuns acasă, va începe: Ași vrea să fim, iubito, pe malul Guadanii (dacă va fi uitat, în grabă să treacă Guadalquivirul, despre care nu mai știe bine dacă e un pisc, o marcă de automobile sau un amiral). Când dorm toreadorii pe blăni de leopard, Și când cu seniorite supează castelanii. Pe când în trepiduri parfume scumpe ard”.

Cetitorul e obligat să convie că de versuri în felul acestora se lovește săptămânal sau bimensual în publicațiile noastre periodice. [...] Prin această literatură, ne asigură autorii ei, România urmează să ia contact cu Europa. Până când o să ne mai încurcăm cu Meșterul Manole, Miorița, Caragiale, Eminescu, Creangă și, după cum spunea un hazliu filolog, alți terchea-berchea?”.

Revolta sa, tradusă în astfel de texte polemice, este corectă și, dacă trecem peste prejudecata că Păstorel este un scriitor minor, o resimțim justificată, cu tot excesul de retorică, mai ales când constatăm că ne confruntăm cu aceleași probleme, aproape un veac mai târziu.

În predoslovie la *Tămâie și otravă*: „Am în valizele mele material pentru mai multe volume din acestea, adică provizii masive de tămâie și otravă, pe care țin să le consum până la epuizare. Dar atât tămâia entuziasmului cât și otrava indignării (nu urăsc pe nimeni, dar urăsc urâtul în sine, așa cum iubesc frumosul), nu vor înceta decât odată cu ființa mea fizică. [...] Știu că mânia și entuziasmul nu sunt cei mai buni sfetnici întru căutarea adevărului, dar acel care nu-i încercat la tot pasul de aceste încordate stări sufletești, îl sfătuesc, în interesul lui, să joace mai bine popici decât să scrie cărfi.

Polemistul care, punând pana pe hârtie, nu-i copleșit de sentimentul covârșitor că, cu vârful ei, poate abate sorii și planetele din mersul lor astral, nu poate scrie altceva decât o gogomănie. Dar dacă, odată semnătura pusă, nu-și dă seama că a tras un foc în aer, el, polemistul, e un gogoman. Eu știu că trag în aer, dar zgometul acesta îmi place. Arta (a spus-o Wilde și eu îl cred) e inutilă.” Atât stările liminare, ca mânia și entuziasmul, pe care Păstorel le invocă în apărarea creației sale literare și polemice, precum și sentimentul zădărniceii demersului său îl situează între balcanicii pentru care lipsa de iluzii refulează în spirit critic și polemism.

Păstorel Teodoreanu creează, polemic, personaje după același tipic împrumutat din scrierea înaintașului Dimitrie Cantemir. Așa cum prințul dădea dușmanilor săi chipuri și firi de animale, după defectele lor, Păstorel își creionează subiecții pamfletelor dându-le caracteristici zoomorfe, dar și caracteristici ale unor obiecte, frizând absurdul aproape la modul urmuzian. Astfel, criticul Mihail Dragomirescu devine, într-un text cu pretext oniric, *Gramofonul independent*: „Mă găseam în baraca unui iarmaroc. Într-un basin, o focă. Alături, într-o cușcă, d-l M. Dragomirescu.

La gât avea atârnată o placă ce purta inscripția, în litere chirilice: *Gramofonul independent*. Omul în frac îl prezenta publicului, atribuindu-i însușiri fantastice: „Acest ins cu anatomie anormală (are osul sacru în nas și viceversa), prezintă totuș înfățișarea omului matur. E român, vaccinat, major și critic literar. E cea mai vie contradicție a teoriilor darwiniene. La subțioara ambelor mâini prezintă solzi și urme de aripi înotătoare. Sub ultima vertebră e înzestrat cu o prea frumoasă coadă în evantaliu (roș, verde, galben, albastru, indigo și violet). [...] Dacă îl mulgem, constatăm, cu ajutorul hârtiei de turnesol, că sânul stâng conține un acid, pe când cel drept, o bază. [...] Când a început să se ocupe cu literatura, știa să deosebească (dacă nu era obosit) cuvintele: masă, casă, pat, copac, pește, creion, smântână, foarfece, șoșon, vax, cocoș, pastă de dinți, cataligi, Japonez, revolver și chiar velociped [...] Profesorul Pitulescu presupune că învățătura acumulată, în urma unui bizar proces fiziologic (cauzat – după prof. Parhon de glanda tyroidă) s-a precipitat în plăci de gramfon de dimensiuni discredându-se, atingând un maximum în abdomen (centru principal al intelectualității tipului) și un minimum în degetele picioarelor (are treisprezece). E suficient să-i presezi nodul ombelical pentru ca maxilarele să se caște automat și omușorul (foarte elastic și prevăzut cu un ac) să atingă placa. Astfel, prin cavitatea bucală ce afectează forma unei leici (pâlnie) și devenită în circumstanță cornet acustic, putem auzi vocea lui Taine, Dante, Adelina Pati, Pamfil Șeicaru sau Cristofor Columb.”

Portretul este cu mult mai elaborat, profesorul scoțând pe gură, nas și urechi sâmburi de dovleac. În alt pamflet, garnisit cu fum de opium în locul visului simplu și cinstit, Mihalache Dragomirescu este un pitic cu creier din miez de nucă, unul care se scaldă într-o călămară și apoi scrie (cu picioarele, evident) o grămadă de enormități pe hârtie, iar apoi, din el, în urma umflării, la propriu, a orgoliului personal și a înțepării cu pana scriitorului, nu rămâne decât o pată de cerneală pe sugativă. Tot în acest text, servitorul său are numele sugestiv de Psycho-Physicus, autorul intenționând, evident, parodiarea conceptelor critice emise de esteticianul Mihail Dragomirescu – existența operei literare, a literaturii ca entitate, ca lume psiho-fizică separată de autori, de emitenți. Este o idee pe care am auzit-o reformulată și omologată în teoria literară, mulți ani mai

târziu, de către Umberto Eco, prin conceptul de „opera aperta”, deci putem conchide că nu era chiar de ridiculizat. Polemistul poate fi nu rareori nedrept față de contemporanii săi, antipatia personală, subiectivismul ducând la judecăți pripite care, prin modalități artistice estetizante și prin superfetatie, pot influența posteritatea mai mult decât o analiză corectă, cuminte și la obiect. (Este sugestiv faptul că vocea polemică aparține tocmai unui autor, ca atâția alții balcanici, a cărui existență psiho-fizică nu poate fi separată de opera sa, esența textelor fiind tocmai contingența.)

Imaginația lui Păstorel frizează absurdul, doar că sensul este invers față de absurdul lui Urmuz, care vizează tragicul, în cele din urmă. Păstorel nu are ambiții transcendente, este doar un pamfletar care caută surse ale comicului, folosind un limbaj parodic; de fapt, înobilează pamfletul folosind procedee ale întemeietorilor literaturii române (Cantemir). Este chiar posibil să fi fost influențat de Urmuz și să fi împrumutat stilul de a construi un personaj din resturi folositoare culese de la diverse animale, plante și obiecte (vezi hibrizii urmuzieni mecanomorfi sau zoomorfi). Sau este posibil ca obiceiul criticului Dragomirescu de a pune la vot genialitatea unor artiști sau de a le defini stilul din bucățele de concepte (poporanism instrumental, lyrico-intimist), să-i fi dat ideea de a extrage dintr-o urnă imagină diverse componente ale fizicului dragomirescian. De fapt, Păstorel parodiază textul criticului cu procedee cantemiriene, trecute prin retorta absurdului urmuzian.

Pe de altă parte, textul lui Urmuz pare a parodia însăși realitatea, în același timp cu limbajul. Ca un prestidigitator, jonglează cu semnificatul și semnificantul, confiscând sensurile din cuvinte și așezându-le aleatoriu parcă, pentru a forma texte cărora, în final, le restituie semnificatul și contemplă rezultatul comic. Un fel de non-figurativ literar, în care, paradoxal, este desființat sensul figurat al limbajului, fiind accentuat sensul prim, propriu. Dar jocul este de fapt o lecție, absurdul fiind inventat cu scop ontologic. În cele din urmă, personajele lui Urmuz capătă un sens tragic, ne vorbesc despre hibridizarea universală, despre mecanomorfizare, despre omul-mașină, golit de biografie și de psihologie.

Eugen Ionescu îl lua în serios, spunând despre el că ar fi fost „unul din precursorii revoltei literare universale, unul dintre profeții dislocării formelor sociale, de gândire și de limbaj care, azi sub ochii noștri, se dezagregă absurde ca eroii autorului nostru”. Cu toate că reprezintă avangarda literară românească, textul urmuzian face o legătură, peste timp, cu începuturile „ieroglifice” ale literaturii balcanice, măcar prin modul parodic de concepție a personajelor și prin zoomorfismul lor, sugestiv pentru a le caracteriza din punct de vedere psihologic. Găsim în *Istoria Ieroglifică*, dar și în *Paginile bizare*, licheaua lui Heliade Rădulescu și a lui Nicolae Filimon.

Relațiile dintre personaje sunt de asemenea parodiate atât de textul cantemirian cât și de acela urmuzian, primul lansând analogia cu relațiile dintre păsări și animale, al doilea absurdizând prin accentuarea, dincolo de limitele civilizației și canoanelor auto-impuse, a banalelor relații de muncă sau comerciale ori a războiului și păcii. Creează, de fapt, o junglă socială, balcanică, în care personajele se anulează reciproc, după ce se luptă prin diverse mijloace.

Activitatea radiofonică a gazetarului-scriitor Tudor Teodorescu-Braniște (1929-1934; 1963-1969)

Delia Duminică¹⁶²

Abstract

Information about the work of public radio contributor of Tudor Teodorescu-Braniște are unique and have never been published or analyzed by another researcher. Of the over 300 pages of manuscript, preserved in the Archive of the Romanian Radio, during 1929-1934, and that could be a volume of spoken articles, were extracted, summarized and presented themes and topics of journalist in box magazine cultural weekly. The theme of these texts is in line with cultural and artistic concerns of the journalist, his consistent desire to be a landmark and a source of information for public radio, a selection of events from various fields, literature, art, theater, music, and history or matter of fact.

Prozatorul și publicistul Tudor Teodorescu-Braniște s-a numărat printre primii colaboratori ai radioului național și realizatori ai emisiunilor radiofonice, fapt mai puțin cunoscut publicului larg. Gazetarul s-a alăturat temerarilor din radio, în anul 1929, la scurt timp după momentul primei transmisiuni oficiale pe unde radio, la 1 noiembrie 1928. Numele său este menționat în documentele Arhivei Societății Române de Radiodifuziune din perioada 1929-1934, unde este consemnat ca realizator al unor emisiuni cu specific literar și artistic.

După anunțul rostit în prima transmisie națională de radio, de către prof. Dragomir Hurmuzescu, „Alo! Alo! Aici Radio București”, au urmat, în ordine, intervențiile scriitorilor Horia Furtună (8 noiembrie 1928), I. Al. Brătescu-

¹⁶² Lector la Universitatea din Pitești.

Voinești (11 decembrie 1928), Tudor Arghezi (17 decembrie 1928), Gala Galaction (25 decembrie 1928), Vasile Voiculescu (19 februarie 1929), Liviu Rebreanu (5 martie 1929), Jean Bart (10 martie 1929), Adrian Maniu (12 martie 1929), D.D. Pătrășcanu și Tudor Teodorescu-Braniște la 14 martie 1929, după cum arată Victor Crăciun¹⁶³, însă data corectă este 7 martie 1929, conform programului radio din revista *Radiofonia*¹⁶⁴. Li s-au alăturat următorii: Cezar Petrescu (15 martie), Perpessicius (23 martie), Tudor Vianu (24 martie), Felix Aderca (26 martie), N. Davidescu (3 aprilie), Nicolae Iorga și Petru Comarnescu (10 aprilie), George Topârceanu (13 aprilie), Ion Minulescu (19 aprilie), Tudor Șoimaru (24 aprilie) ș.a., pentru a-i aminti doar pe cei mai cunoscuți dintre ei.

Trebuie remarcată cooptarea destul de rapidă a lui Teodorescu-Braniște în echipa realizatorilor radio, acesta împărtășind ideea prof. Hurmuzescu: „radiofonia este de o mare importanță socială pentru răspândirea culturii și pentru unificarea sufletelor”¹⁶⁵. Ca și ceilalți scriitori și publiciști, Braniște înțelegea menirea radioului și puterea de care acesta dispune, mesajul transmis ajunge la mase de oameni, tot mai mulți posesori de aparate de radio, știutori sau nu de carte, de la țară sau de la oraș, în orice caz, formând un public numeros, disparat, care putea fi de-acum atins de procesul de comunicare.

Inițial, emisiunea propusă și realizată săptămânal de Tudor Teodorescu-Braniște se numea *Revista săptămânii literare și artistice*, titlatură utilizată pe tot parcursul anului 1929. Scopul emisiunii era acela de a face cunoscute publicului radiofonic evenimentele literare și artistice derulate în decursul săptămânii. Ulterior, pe măsură ce paleta de subiecte se diversifică, emisiunea își schimbă de mai multe ori denumirea în: *Actualitățile săptămânii* (27 februarie 1930-28 mai 1931), *Actualități* (4 iunie 1931-27 martie 1933), iar mai apoi în *Săptămâna* (27 mai 1933-29 aprilie 1934).

Din programul permanent mai făceau parte *Cronica muzicală*, de care se îngrijea Constantin Brăiloiu, *Cronica literară*, realizată de criticul literar Perpessicius, *Cronica modei*, devenită apoi *Critica modei*, susținută de Tudor Arghezi. La 10 aprilie 1929 este transmisă prima conferință la radio a lui Nicolae Iorga, intitulată *Literatura română*, urmată de multe altele, reunite în volumele *Sfaturi pe întunec*¹⁶⁶.

Cooptarea lui Teodorescu-Braniște la radio i se datorează lui Vasile Voiculescu, după cum avea să mărturisească, mult mai târziu, gazetarul: „Într-o

¹⁶³ Victor Crăciun, *Manuscrise și voci. Scriitori români la radio*, Ed. Eminescu, București, 1977, p.17.

¹⁶⁴ Societatea Română de Radiodifuziune, *Bibliografie radiofonică românească – 1928-1935*, vol.I, Colecția Biblioteca Radio, București, 1998, p. 521.

¹⁶⁵ Victor Crăciun, *op.cit.*, p. 15.

¹⁶⁶ Nicolae Iorga, *Sfaturi pe întunec. Conferințe la radio 1931-1940*, Editura Casa Radio, București, 2001, p.86.

zi, sînt aproape patruzeci de ani de atunci, bunul meu prieten, poetul Vasile Voiculescu, mi-a propus să fac la Radio în fiecare sîmbătă seara, la ora nouă, o cronică a evenimentelor săptămânii”¹⁶⁷. Pe atunci, radioul se afla de-abia la început, dotările tehnice erau precare, despre angajați instruiți sau experimentați nici nu poate fi vorba, iar sumele alocate producției emisiunilor radiofonice erau destul de mici. „Cu toate acestea, emisiunile erau bogate și variate, iar numărul abonaților creștea de la o lună la alta. Meritul revenea celor trei conducători de secții: compozitorul Mihail Jora, care alcătuia admirabilele programe muzicale, de o înaltă ținută și o impecabilă realizare; poetul V. Voiculescu, care izbutise să strângă în cadrul programului literar tot ce era mai de seamă în scrisul românesc de atunci, și inimosul G.D. Mugur, care, în programul cultural dedicat mai ales satelor, aducea o mare pricepere și o îndelungată experiență”¹⁶⁸.

Conținutul emisiunilor literare era atent ales de către poetul V. Voiculescu, alături de colaboratorii săi din domeniu, printre care se număra și Teodorescu-Braniște: „Programul literar al Radioului era, pentru el (V. Voiculescu, n.n.), o preocupare permanentă. Chema în fața microfonului scriitori de toate vârstele, din toate «școlile» și «curente» și ne întreba mereu: «Pe cine am mai putea să solicitam? E un scriitor pe care l-ai uitat?»”¹⁶⁹.

Despre programul vorbit din primul an de emisie Teodorescu-Braniște nota: „De câteva ori pe săptămână, un specialist face o dare de seamă, o critică despre evenimentele celor 7 zile: Perpessicius despre cărți, Brăiloiu despre mișcarea muzicală, Froda despre teatru și așa mai departe. O oră veselă - joia după-amiază - vă dă prilejul să ascultați pe cei mai buni umoriști D.D. Pătrășcanu, I. Pribeagu. O oră a femeilor dă ocazia cucoanelor să asculte pe mai toate scriitoarele noastre. O oră destinată copiilor - duminica dimineață creează viitoarele generații de pasionați de radio. Programul București, în sfârșit, tinde să atingă nivelul programelor marilor capitale din Apus”¹⁷⁰.

Activitatea lui Teodorescu-Braniște la radio acoperă o arie vastă de subiecte, în special sociale și culturale, prin cronici, însemnări, note, recenzii, medalioane, portrete etc. Din diferite motive, în Arhiva S.R.R. se mai găsesc doar câteva dintre manuscrisele intervențiilor sale pe calea undelor. În fonoteca radioului public se mai păstrează unele dintre înregistrările sale din anii 1963-1969, care cuprind evocări, amintiri, lecturi din proza sa. Debutul său are loc la 7 martie 1929, în cadrul emisiunii *Revista săptămânii literare și artistice*, difuzată de la ora 21.45, după cum este consemnat în revista *Radiofonia*, anul I, nr.17, pp 11-12. În programul radio publicat de revista amintită, colaborările lui

¹⁶⁷ Tudor Teodorescu-Braniște, *Emisiuni de altădată*, în *Presa noastră*, an XII, nr.8, august 1967, p. 15.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ Idem, *Radio*, în *Adevărul literar și artistic*, 31 martie 1929, p. 8.

Braniște sunt menționate până în luna august, cu o frecvență săptămânală, în jurul orelor 21.30-22.15, în total 19 intervenții.

În decursul anului 1930 sunt înregistrate 38 de comunicări, de la 27 februarie până la 25 decembrie, la intervale de cinci, șase sau șapte zile. Denumirea emisiunii se modifică în *Actualitățile săptămânii*, iar orele de difuzare variază între 17.15, 18.00, 21.30, 21.40, 22.00 sau 22.10, probabil din cauza încercărilor, aflate totuși la început, de a stabili și fixa programul radio. Singura informație despre conținutul acestor intervenții, în lipsa manuscriselor, o avem din revista *Radio și Radiofonia*, unde este menționată o evocare a unui mare istoric francez, Fustel de Coulanges¹⁷¹, din data de 3 aprilie 1930, și o *Cronică de Crăciun*, din data de 25 decembrie 1930.

Din cele 40 de comunicări radio realizate de Teodorescu-Braniște pe parcursul anului 1931, doar una mai există în manuscris, cea despre *Moartea ziaristului Ion Teodorescu*, difuzată în emisiunea *Actualități*, din Programul de seară, din 29 septembrie 1931, la ora 21.30. Este anunțată trecerea în neființă a colegului și prietenului Ion Teodorescu, după o lungă suferință: „Ieri, Ion Teodorescu a plătit ultima rată de suferință unui destin pe care-l merita mai bun, așa de bun pe cât era firea omului care ne-a părăsit”¹⁷². Evocarea figurii acestuia se face în stilul jurnalistic specific lui Braniște, concis, clar, cu o doză măsurată de subiectivism, din care răzbate plăcerea de a scrie, de a comunica cu publicul său, căruia îi prezintă toate cunoștințele și trăirile sale legate de Ion Teodorescu: debutul în gazetărie la solicitarea lui Anton Bacalbașa; studiile de înaltă ținută de la Bruxelles, în secolul al XIX-lea; paradoxul existenței acestuia – era fiu de moșier, dar îmbrățișase convingerile doctrinei socialiste; sacrificiul pentru familie – renunță la studii pentru a avea grijă de frații mai mici rămași singuri după moartea tatălui; abnegația cu care își făcea meseria de gazetar, fiind unul dintre cei mai conștiințioși ziariști, veșnic preocupat de problemele oamenilor simpli, de la care primea nenumărate scrisori, cu diverse solicitări, pe care încerca să le rezolve: „...Ion Teodorescu cred că avea cea mai bogată corespondență cu cititorii – mai bogată decât oricare dintre confrății lui și ai mei. Îl vedeam plecând de la redacție cu plicurile acestea în mână. Le păstra cu sfințenie. Și-ar fi uitat pe o masă mănușile sau umbrela, dar în nici un caz scrisorile. Le citea atent. Le adnota. Ades, le răspundea prin ziar”¹⁷³. Braniște reușește să redea, în cele 12 pagini scrise de mână, portretul omului, gazetarului și prietenului Ion

¹⁷¹ Societatea Română de Radiodifuziune, *Bibliografie radiofonică românească – 1928-1935*, p. 523.

¹⁷² Tudor Teodorescu-Braniște, *Moartea ziaristului Ioan Teodorescu*, în Arhiva SRR, dosar nr. 9/1932, manuscris din 29 septembrie 1931, fila 12.

¹⁷³ Idem, *Moartea ziaristului Ioan Teodorescu*, în Arhiva SRR, dosar nr. 9/1932, manuscris din 29 septembrie 1931, fila 2.

Teodorescu, posesorului „darului cel mai de preț – nu numai pentru un ziarist, dar și pentru orice scriitor, pentru orice artist: darul de a se face înțeleș”¹⁷⁴.

În revista *Radio-Fonia* regăsim, în programul radio, 22 de comunicări radiofonice realizate de Tudor Teodorescu-Braniște pe parcursul anului 1932, iar în Arhiva S.R.R. se mai păstrează 15 dintre acestea, cu iscălitura de identificare a autorului. Având în vedere faptul că emisiunea realizată de gazetar se numea *Actualități*, subiectele comunicărilor sale erau selectate din multitudinea de informații săptămânale furnizate de lumea cultural-artistică, de politică sau de evenimentele sociale. De pildă, retragerea lui Aristide Briand de la conducerea ministerului de Extreme francez, fapt ce a produs multă vâlvă în presa vremii, este comentată și la radio prin prisma performanței unui ministru de a se menține la conducere timp de zece ani, într-un regim democratic, caracterizat de schimbări frecvente, de nestatornicia conducătorilor, ce pot fi înlocuiți ușor la dorința poporului. Momentul este un bun prilej pentru Braniște să realizeze o evocare a figurii emblematice a omului politic francez, oferind detalii semnificative, pertinente pentru a contura personalitatea lui Aristide Briand.

Criza teatrului și criza cărții sunt probleme pe care Tudor Teodorescu-Braniște le-a evidențiat de nenumărate ori, atât la radio, cât mai ales în presa scrisă, încercând să intuiască cauzele și motivațiile spectatorilor și cititorilor, dar și să ofere soluții pentru îndreptarea situației. Gazetarul pune pe seama sărăciei, a lipsei banilor, dezinteresul publicului pentru artă și cultură: „E firesc ca, atunci când banii se împuținează, omul să-și reducă cheltuielile. Iar această operă de reducere e firesc să înceapă cu lucrurile de care omul se poate lipsi mai ușor. Se va lipsi, deci, de o carte, de un spectacol. Se va lipsi apoi de o haină în plus și așa mai departe”¹⁷⁵. Identifică totuși câteva categorii de public pentru care arta sau cultura merită sacrificii bănești: mica burghezie, funcționăria, studenții, universitarii, cei care aveau veniturile cele mai mici erau și cei mai pasionați consumatori ai teatrului sau cărților. O altă ipoteză, mult mai interesantă, este aceea că oamenii de după război își schimbaseră mentalitățile, fapt neînțeleș și neluat în seamă de unii dramaturgi sau scriitori. Teodorescu-Braniște semnalează o mare realitate a acelor vremuri: „Din această mare încercare a războiului, a ieșit o generație nervoasă, aspră în înclinările ei. O generație care prețuiește mai mult o gală de box decât un sonet sentimental. O generație îndreptată spre sport și spre mecanică, spre motoare – iar nu spre visare”¹⁷⁶. Un public înăspriț de ororile războiului avea nevoie de o altă formă de artă, fie brutală, mai dură, mai încrâncenată în probleme grele, fie una lejeră, distractivă, deoarece „generația

¹⁷⁴ *Ibidem*, fila 4.

¹⁷⁵ *Idem*, *Criza teatrului*, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1932, manuscris din 16 februarie 1932, fila 1.

¹⁷⁶ *Ibidem*, fila 5.

vrea să râdă. Să râdă mult, ca să-și răscumpere anii în care n-a râs. De aci, succesul comediei și-al romanului vesel. Succesul umoriștilor. Succesul revistei. Succesul operetei la cinematograf. Succesul râsului, în genere”¹⁷⁷. Criza artei va dispărea după ce publicul cel nou va primi de la artiști exact ceea ce așteaptă, crâmpoie de viață reală în doze mici, dar concentrate.

Teodorescu-Brașiște își făcuse o adevărată misiune din reabilitarea cărții, a lecturii, a librăriilor foarte aproape de faliment. De aceea, propune ascultătorilor de radio să redescopere cartea, chiar cu ajutorul său, prin prezentarea unor cronici de carte. Îi îndeamnă pe cititori să se abată mai des prin librării, chiar dacă eforturile materiale pentru a cumpăra o carte erau destul de mari, Brașiște îi asigură că au făcut o bună investiție, mai ales că editorii ieftiniseră cărțile. De-a lungul celor cinci ani de emisiuni radiofonice, Brașiște alege să prezinte scriitori sau actori consacrați sau doar novici (Cincinat Pavelescu, I.A. Basarabescu, Al. Kirișescu, Tony Bulandra, Radu R. Rosetti) și să recenzeze numeroase volume recente: *Poteci în lăuntru* de M.D. Ioanid, *Ale vieții valuri* și *Titanic Vals* de Tudor Mușatescu, *3 și cu Rezeda* 4 de Ion Minulescu, *Uvar* de Mihail Sadoveanu, dramatizarea *Ion* de M. Sorbul, *Celula nr.13* de Mircea Damian, *Răscoala* de Liviu Rebreanu, *Un porc de câine* de Al. O. Teodoreanu, *Maidanul cu dragoste* de G. M. Zamfirescu, *Adela* de G. Ibrăileanu, *Antologia epigramei românești* de N. Crevedia și Al. Calotescu-Neicu, *Golia* de I. Teodoreanu, *Apostol* de Cezar Petrescu, *Țărani și târgoveți* de I. St. Ioachimescu, *Măscărici* de N. Pora.

Extrem de interesantă și plină de mărturii este evocarea provinciei, prin care Brașiște arată acele aspecte necunoscute, inedite, nebanuite ale vieții într-un oraș mic. Susține ideea că provincia este banală și simplă numai în aparență, că farmecul său aparte se simte doar atunci când trăiești acolo. O viață de provincie este mai calmă, mai tihnită, te îndeamnă la visare, la contemplarea lumii și a locurilor. Mirajul Capitalei, care îi cuprinsese pe foarte mulți, care credeau că doar aici se pot îmbogăți sau realiza profesional, a creat „un curent de evadare din provincie”, fapt ce-l face pe gazetar să se întrebe „cine va mai rămâne provincial”¹⁷⁸. Pentru a-și convinge ascultătorii că provincia are farmecul său aparte, evocă figura unui patriarh al vieții de provincie, pe Matei Cantacuzino, descendentul familiei Cantacuzinilor, care locuia la Iași, deși, treburile ministeriale îl solicitau la București. Exemplul acestuia îi venea în minte ori de câte ori vedea un tânăr dornic de afirmare, care considera că nu poate urca treptele politicii decât locuind în Capitală. Îi elogiază pe cei care au contribuit la dezvoltarea ireversibilă a orașelor de provincie, pe primarul Nicolae Romanescu

¹⁷⁷ *Ibidem*, fila 9.

¹⁷⁸ *Idem*, *Provincia*, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1932, manuscris din 13 septembrie 1932, fila 9.

pentru Parcul Bibescu (actualmente Parcul Romanescu) din Craiova, pe Mihail Manolescu pentru Parcul Trivale din Pitești, pe Teodor Costescu pentru teatrul modern din Turnu Severin. Militează pentru redescoperirea locurilor provinciale, pentru o viață mai vie, mai intensă care să dea provinciei o altă importanță, așa cum reușiseră junimiștii la Iași, unde apăruse revista *Convorbiri literare*, la Craiova, prin cunoscuta mișcare literară, la Galați, prin campania culturală a lui Constantin Graur, la Pitești, prin activitatea scriitoricească a lui N. I. Apostolescu, Teohari și Ion Trivale: „Puțină energie, puțină bunăvoință, puțin entuziasm, puțină tinerețe – și provincia își va redobândi locul ei din trecut”¹⁷⁹.

Deschiderea unei noi stagiuni de spectacole la teatru, în septembrie 1932, sub auspiciile unui an de criză, este un prilej pentru Teodorescu-Braniște să lanseze o nouă invitație la cultură. O persoană „moare sufletește” fără lectură, fără artă: „sufletul modern, bătut de asprimile vieții zilnice, are nevoie de un val de aer curat”¹⁸⁰. După ce criza va trece, sufletul va rămâne pustiit, rupt de civilizație, sălbăticit. Puterea cuvintelor folosite de gazetar pentru a convinge publicul asupra măreției teatrului românesc atinge cote maxime și trădează o ardoare, o preocupare neistovită pentru promovarea artei, sub orice formă. Alteori, se rezuma doar la a anunța dramatizările ce urmau să se joace sau doar la a remarca o nouă piesă (*Șarpele casei* de Vasile Leonescu în *Cum se scrie un roman*)¹⁸¹. Trecerea în neființă a marilor actori români era marcată la radio, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Iancu Petrescu¹⁸², căruia îi închină un medalion radiofonic.

Opera *Manon Lescaut* de Giacomo Puccini, prezentată pe 10 octombrie 1932, este abordată diferit, nu din punctul de vedere al criticului dramatic, ci al cronicarului actualității, care identifică punctele tari ale unei astfel de povești de inspirație romantică, prea puțin interesantă pentru generația nouă, amatoare de sporturi și mașini, de cinematograf sau de reviste pariziene: „Cred că un suflet are nevoie la 16 ani de *Manon Lescaut* sau de *Doamna cu camelii* – cum are nevoie de lumină, de aer, de apă”¹⁸³. Iar dramatizarea unor capodopere ale literaturii naționale sau universale ar putea atrage mult mai multe persoane în sălile de spectacole, fiindcă „e mai ușor să ascuți, decât să citești [...] ochiul e distrat de schimbarea decorului, auzul e atras de schimbarea vocii”¹⁸⁴. Susține

¹⁷⁹ *Ibidem*, fila 14.

¹⁸⁰ *Idem*, *Deschiderea teatrelor*, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1932, manuscris din 27 septembrie 1932, fila 2.

¹⁸¹ *Idem*, *Cum se scrie un roman*, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1932, manuscris din 25 octombrie 1932, fila 12.

¹⁸² Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1932, manuscris din 9 noiembrie 1932.

¹⁸³ Tudor Teodorescu-Braniște, *Piesa Manon Lescaut*, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1932, manuscris din 11 octombrie 1932, fila 7.

¹⁸⁴ *Ibidem*, fila 9.

colaborarea dintre teatru și literatură, în ciuda opoziției mai multor critici, de a nu se juca piese extrase din romane, cele două specii având hotare imuabile, nutriend speranța că publicul, fiind atras și captivat de piese, va citi mai apoi și romanele. Gazetarul aduce două exemple de excelență împletire a dramaticului cu proza, două piese jucate pe scena Teatrului Național: *David Cooperfield*, dramatizare după romanul lui Charles Dickens și *Manon Lescaut*, după romanul abatelui Prévost, dar și alte piese inspirate din romane ce se anunțau în programul teatrului: *David Golder* de Irène Némirovsky, *Întunecare* de Cezar Petrescu și *Ion* de Liviu Rebreanu.

Teodorescu-Braniște abordează o dilemă veche a teoriei literare – „Cum se scrie un roman?” – pentru care oferă mai multe răspunsuri. Trecând peste cel glumeț, „[...] cu cerneală sau cu creionul, cu styloul american sau cu tocul patriarhal”, răspunsul ferm al gazetarului este „cu talent sau fără talent”¹⁸⁵. Trebuie să reținem formula definitorie a romanului, în accepțiunea lui Braniște, care afirmă că „un roman se scrie cu viață, cu viață adevărată, trăită, observată, studiată și redată pe hârtie. Romanul este, prin excelență, arta de a prinde în contururi precise viața, sub formele ei cele mai variate”¹⁸⁶. Expresia aceasta de compoziție romanească este crezul literar al scriitorului Braniște, călăuza sa în propriul periplu literar, romanele sale fiind decantarea unei îndelungi observații a lumii, a obiceiurilor, a tipurilor umane, pe care reușește cu dibăcie să le prindă în personaje realiste, vii, ușor reperabile de către cititor. Scrierea unui roman necesită studiu, analiză, maturitate și, tocmai de aceea, „romanul apare târziu în literatură și în opera scriitorului”¹⁸⁷.

Actualitățile zilei prezentate la radio de Teodorescu-Braniște erau o pertinentă selecție și încadrare a evenimentelor celor mai importante din lumea teatrului și a literaturii, iar emisiunea sa reprezenta un veritabil reper pentru oricine era interesat de aceste domenii, dornic să fie la curent cu noutățile. Din cele 25 de comunicări, susținute la radio pe parcursul anului 1933, s-au păstrat 23 de manuscrise, toate cu semnătura de identificare a autorului. De menționat faptul că unele dintre texte erau citite de altcineva, de regulă de un crainic, atunci când Teodorescu-Braniște nu se afla în București. Alteori, textele conțineau fragmente din articole de ziar, decupate și lipite intercalat cu scrisul de mână.

Prima comunicare pe anul 1933 este dedicată romanului *Răscoala* de Liviu Rebreanu, cu îndemnul clar pentru ascultători de a citi „o carte puternică,

¹⁸⁵ Idem, *Cum se scrie un roman?*, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1932, manuscris din 25 octombrie 1932, fila 3.

¹⁸⁶ *Ibidem*, fila 3.

¹⁸⁷ *Ibidem*, fila 4.

smulsă din însăși viața adevărată, brutală și complexă”¹⁸⁸. Romanul răscoalei țărănești din 1907, care a zguduit vechiul regat, este dovada atenției acordate evenimentului de marele prozator, care „are darul minunat de-a crea oameni, de-a țese o intrigă, de-a zugrăvi mulțimile în mișcare, în agitație, în tulburare”¹⁸⁹. Teodorescu-Braniște îl compară pe Rebreanu cu Tolstoi, cu Dostoievski sau cu Zola prin forța epică de a închide în romanele sale (amintește și de *Ion* și *Pădurea spânzuraților*) viața pură, tumultuoasă, fără a mai da atenție „fraziei, detaliilor stilistice sau micilor virtuozități de meșteșug”, cum le numea gazetarul. Romanul-frescă a societății românești de la începutul secolului al XX-lea fixează toate tipurile sociale caracteristice, de la bătrânul proprietar îndrăgostit de pământul lui, la arendașul exploatator, la fata bogată, tânărul proprietar de pământ, cu o mentalitate nouă, împăciuitoare față de țărani, ajungând la figurile tipice ale satului românesc: flăcăul, abia întors de la oștire, curajos și blând; bătrânii satului, care se tem de ziua de mâine și de nebunia revoluționară a tinerilor; primarul, jandarmul și toată autoritatea rurală. Mai apar zugrăvite lumea de la castel, în opoziție cu lumea satului, mica burghezie orășenească, Liviu Rebreanu fiind „un pictor de tipuri și de suflete [...] în același timp și pictor al mulțimei, al colectivității”¹⁹⁰. Primul volum arată cum se răspândește nebunia răscoalei în rândul maselor țărănimii, iar al doilea analizează procesul dezlănțuirii urii încetușate. Cu siguranță, mai adăuga Braniște, cititorul va fi fascinat de romanul *Răscoala*, pe care-l intuia corect ca fiind una din capodoperele literaturii române, în care putea găsi „un detaliu de psihologie, o notă caracteristică, un amănunt puternic și, mai ales, vor simți dintru început forța uriașă a vieții”.

Revenind la criza teatrului românesc, Teodorescu-Braniște pune în oglindă două situații antitetice: succesul de care se bucura în epocă piesa lui Tudor Mușatescu, *Titanic Vals*, reprezentată pentru a 32-a oară, tot cu „casa închisă”, și lipsa de spectatori de care se plângeau alte teatre pentru dramatizările puse în scenă. Exemplul piesei *Titanic Vals*, al cărei autor reușise să găsească o formulă teatrală care să atragă publicul în sălile de spectacol, alături de afirmațiile lui Max Reinhardt, un cunoscut regizor și director de teatru german, care cerea „oameni capabili să scrie piese, în același timp puternice și de adevărată actualitate, piese care să facă să se întrevadă viitorul, aruncând, totuși, o puternică lumină asupra timpului prezent”¹⁹¹, îl fac pe gazetar să creadă că ceea ce-i lipsește teatrului, nu sunt nici banii, pentru că în fiecare seară se găseau clienți pentru terasele și grădinile publice, nici plictiseala sau dorința de

¹⁸⁸ *Idem*, manuscris din 3 ianuarie 1933, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1933, fila 3.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ *Idem*, manuscris din 17 ianuarie 1933, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1933, fila 4.

distracții mai mari, mai teribile, ci criza de autori, iar „când piesa place, nu mai există nici criză, nici mizerie, nici reduceri bugetare”¹⁹². Publicul, aflat într-un *perpetuum mobile*, așteaptă piese noi, în ton cu preocupările momentului, cu viața de după război, cu grijile și cu distracțiile la modă, iar gazetarul cerea să se creeze arta acelei vremi, care să corespundă nevoilor sufletești și intelectuale ale spectatorului din 1933.

Teodorescu-Brașiște se află într-o permanentă stare de veghe. Nicio problemă, niciun eveniment sau lansare nu rămăneau în afara rubricii sale radiofonice. Semnalează o situație curentă în epocă, criza de cititori, pentru care identifica drept cauză neputința autorilor de romane sau poezii, aceiași de dinainte de război, de a se adapta noilor cerințe, noilor teme, vremurilor în schimbare. Noua generație de scriitori nu apăruse încă, iar cei deja cunoscuți încercau zadarnic să intre în grațiile publicului cu aceleași formule stilistice, lipsite de „simțirea acestei epoci, dominată de avion și de radio”¹⁹³.

La împlinirea a 30 de ani de activitate teatrală a lui Tony Bulandra, excelentul „prim amoretz” al scenei românești, Teodorescu-Brașiște îi dedică un medalion radiofonic: „Tony Bulandra a adus însușirile lui binecunoscute: o eleganță firească, o voce caldă, o vioiciune care-i îngăduie trecerea de la rolurile de «costum» la cele de frac sau de sacou”¹⁹⁴. Dar Bulandra era mai mult de atât, era un actor de compoziție și interiorizare, dornic și capabil să predea ștafeta unor tineri actori șlefuiți chiar de el, lucru pe care gazetarul îl aprecia enorm. În aceeași comunicare din 3 februarie 1933, se lansează o invitație la o expoziție de caricatură, semnată de caricaturistul Luigi, deschisă în foaierea Teatrului Ventura. De asemenea, se mai prezintă volumul de proză umoristică *Un porc de câine* al lui Al. O. Teodoreanu, fratele lui Ionel Teodoreanu, recomandat publicului cititor pentru ironia de bună calitate, scrisă într-un stil pur, cu spirit acut de observație.

Incontestabil, manuscritele lui Teodorescu-Brașiște sunt un excelent mijloc de întoarcere în timp, de recreare mentală a atmosferei sociale și culturale din perioada interbelică, prezentată cu realism și echilibru, într-un stil captivant, chiar și după 80 de ani de atunci. Despre celebrele conferințe ținute, în anii '30 - '40, în spații publice, la Ateneu, La Fundația Carol, la Sala Dales sau în orașele din provincie, vorbește și gazetarul într-una din emisiunile sale. Conferințele erau extrem de solicitate, se țineau numai cu sala plină, erau mijlocul cel mai ieftin de instruire, de cultivare și atrăgeau publicul pentru că limbajul era accesibil, informația era prezentată în mod interactiv și chiar amuzant, conferențiarul fiind sau un „causeur” sau un „pisălog en-gros”, cum îl numea

¹⁹² *Ibidem*.

¹⁹³ *Idem*, manuscris din 17 ianuarie 1933, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1933, fila 8.

¹⁹⁴ *Idem*, manuscris din 3 februarie 1933, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1933, fila 3.

Constantin Graur. Dar, să dăm Cezarului ce este al Cezarului, și să recunoaștem că epoca aceasta a fost privilegiată, binecuvântată cu niște oratori desăvârșiți, pe care oamenii îi venerau, făcând o obișnuință din audierea unor conferențieri români, precum: Nicolae Iorga, I.G. Duca, Dr. N. Lupu, Constantin Graur, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu sau străini, precum: André Maurois, Paul G  raldy ș.a., pe care gazetarul i-a audiat la București.

Expunerea publică oferită de conferințe era mană cerească pentru scriitorii cu priză la public: numărul cărților vândute creștea, iar piesele de teatru se jucau de nenumărate ori. Gazetarul însuși constata că „publicul citește cu mai mult interes o carte, pe al   rei autor îl cunoaște”¹⁹⁵, dar se arăta consternat de un obicei „exagerat” de-al scriitorilor, care de-abia se contura, de a-și face publice fotografiile, fie prin profilurile tipărite în ziare, fie prin portrete plasate pe ultima copertă a cărților. Sesiunile de autografe ținute în librării, atât de populare sau obișnuite astăzi, erau pentru Teodorescu-Braniște un lucru de neînțeles și fără rost: „Este puțin ridicul ceea ce se întâmplă cu aceste semn  ri de autografe [...] ce preț poate avea acest autograf, această dedicație pe care o dai unui cititor pe care p  n   atunci nu l-ai cunoscut, pe care poate nu-l vei mai   nt  lni niciodată în viață?   nțeleg să păstrezi cu sfințenie dedicația și semnătura unui scriitor cu care ești prieten, cu care ai trăit o parte din viață d-tale – cu toate acestea publicul vrea, ține la aceste autografe fără nicio valoare sufletească, ține la această cunoștință de-o clipă cu scriitorul”¹⁹⁶. Singura explicație, valabilă și astăzi și verificată în timp, pe care autorul o dă acestor manifestări este „eterna curiozitate, pe care o au toți oamenii, de a cunoaște omul, mai mult dec  t opera. De cele mai multe ori omul nu prezintă niciun interes.”¹⁹⁷

Calitatea manuscriselor, vechi de peste 80 de ani, permite o bună reconstituire a comunicărilor rostite la radio de gazetarul democrat. Unele părți sau doar cuvinte din text nu mai sunt lizibile, din cauza modului de arhivare (lipire,   ndosariere, perforare etc.), dar, cu toate acestea, s-a reușit transcrierea aproape integrală a textelor păstrate în manuscris în Arhiva S.R.R. Așa cum am arătat, multe dintre textele intervențiilor radiofonice ale lui Braniște nu s-au mai păstrat, însă ceea ce s-a recuperat din fondurile radioului constituie o pagină extrem de importantă și o contribuție majoră la conturarea și chiar definitivarea personalității complexe a gazetarului Tudor Teodorescu-Braniște.

Despre această latură a omului de presă, angrenat și în „febra” acestui nou, pe atunci, mijloc de comunicare, nu au scris prea mulți și nici prea multe detalii nu se cunoșteau. Victor Crăciun este singurul cercetător care poate fi menționat

¹⁹⁵ *Idem*, manuscris din 15 februarie 1933, în Arhiva S.R.R., dosar nr. 1/1933, fila 7.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

aici. În munca sa de scoatere la lumină a contribuției scriitorilor români, la impunerea și dezvoltarea radiofoniei naționale, a dat și peste numele lui Braniște, căruia i-a alocat câteva fraze în lucrarea *Confesiuni sonore. O istorie a literaturii române la microfon* (1980). Același autor publică, în *Manuscrise și voci. Scriitori români la radio* (1977), un articol scris de Braniște, *Câteva amintiri de la Radio* (1967), la solicitarea redacției emisiunilor literar-teatrale, în care evocă momentele debutului său la radio, dar și pe câțiva dintre pionierii radiofoniei, mari „vorbitori” ce au rămas în istorie, Vasile Voiculescu și Nicolae Iorga. Din lecturile la radio ale lui Braniște, de după 1963, Victor Crăciun publică, în volumul *Articole vorbite*, un singur text, *Amintiri de la „Cuvântul liber”*, datat 28 iunie 1968. Așadar, informațiile (puține) legate de colaborarea lui Tudor Teodorescu-Braniște la radioul național, dar și o justă punere în contextul epocii și o interpretare din punct de vedere jurnalistic necesitau o atenție aparte și chiar să fie tipărite în volum¹⁹⁸.

Pamfil Șeicaru – Un ziarist „de interes național”

Fănel Teodorașcu¹⁹⁹

Abstract

The name of Pamfil Șeicaru is still a mystery for many Romanians, although it's been 30 years since his death. Several causes may be mentioned for this situation. We consider that the most important is the label „people enemy” given to Pamfil Șeicaru by the representatives of the communist regime in Romania. The political events at the end of the 80's were the necessary context to repair the injustices made to the journalist. Starting with 1990, the publishing houses have had the freedom to release the works whose publishing had been banned before. These works place Șeicaru in a new light, which impose fair analyses of the work of the founder of one of the most influential newspapers in our country.

¹⁹⁸ Mulțumim conducerii Societății Române de Radiodifuziune pentru amabilitatea de a ne facilita accesul în Arhiva radio și de a ne permite să utilizăm documentele amintite în studiu. De asemenea, mulțumim în mod deosebit domnului profesor dr. Valeriu Râpeanu pentru sprijinul acordat, precum și pentru sfaturile avizate ce au contribuit la acest studiu.

¹⁹⁹ Asistent universitar doctorand Universitatea „Danubius”, Galați.

În această lucrare ne propunem să urmărim felul în care a fost receptată opera lui Pamfil Șeicaru. În acest demers vor fi utilizate memoriile și jurnalele celor ce i-au fost contemporani gazetarului, lucrări de istorie și critică literară, lucrări de istorie a jurnalismului și numeroase articole de presă. Nu va fi citat tot ce s-a scris despre fondatorul ziarului *Curentul*, ci doar acele texte ce furnizează observații relevante. Vor fi folosite sursele care conțin aprecieri referitoare atât la opera lui Șeicaru, realizată în țară și străinătate, cât și la locul ocupat de acesta în zona culturală românească.

Faima de șantajist. Pamfil Șeicaru este cunoscut publicului român, în special, pentru presupusele șantaje comise de el în epoca interbelică. Faima de șantajist a gazetarul ia naștere în anii dintre cele două războaie mondiale, dar ea este puternic consolidată de aparatul de propagandă al regimului comunist instaurat în România după ocuparea țării de către trupele Rusiei sovietice. Debutul publicistic al lui Pamfil Șeicaru se produce în anul 1911, la revista *Freamătul* din Tecuci, cu piesa dramatică *Pe nemâncate*, semnată Pamfil Popescu-Șeicaru. Până să-și deschidă propriul ziar, el scrie numeroase articole și comentarii politice, alături de o publicistică literară și culturală variată, la *Gândirea*, *Dimineața*, *Adevărul*, *Adevărul literar și artistic*, *Cuvântul* etc. Acest fapt îl determină pe Dan Ciachir să afirme că „începuturile publicistice ale lui Șeicaru au prefigurat mai degrabă un destin de critic literar sau de scriitor decât de magnat al presei”.²⁰⁰

Perioada de maximă glorie jurnalistică a lui Pamfil Șeicaru începe în anul 1928, când gazetarul își creează propriul ziar – *Curentul*. Stilul tăios și direct îi aduc ziaristului, într-un timp scurt, adeziunea unui număr impresionant de cititori. Succesul lui jurnalistic este însoțit de criticile aspre ale unor colegi de breaslă. Pamfil Șeicaru este etichetat drept un individ dominat de interese mercantile. Marian Popa consideră însă că imaginea de *rechin de presă* a lui Șeicaru este creația unor adversari foarte puternici pe care gazetarul îi deranjează cu stilului agresiv în care își scria articolul cotidian.²⁰¹

Într-un jurnal publicat în 1984, Liviu Rebreanu descrie tipul de presă practicat de Șeicaru, folosind termenii deloc elogioși. Scriitorul susține că, pentru a câștiga atenția publicului și, astfel, avantaje materiale substanțiale, Șeicaru se folosește de comportamentul imoral al celor ce formau *lumea bună* a Capitalei. Liviu Rebreanu îl prezintă pe Șeicaru ca fiind „omul care în fiecare zi, la gazetă, înghite o *târță*”²⁰². Afirmția consacratului scriitor este, în opinia noastră, exagerată. Cele mai multe dintre articolele publicate de Pamfil Șeicaru

²⁰⁰ Dan Ciachir, *În lumea presei interbelice*, Editura Timpul, Iași, 2008, p. 22.

²⁰¹ Marian Popa, *Istoria Literaturii Române de Azi pe Măine (I)*, Editura Semne, București, 2009, p. 698.

²⁰² Liviu Rebreanu, *Jurnal (I)*, București, Minerva, 1984, p. 52.

tratează probleme politice sau economice. Din aceeași sursă aflăm că directorul ziarului *Curentul*, pentru care *scrisul* era o simplă unealtă de făcut bani, nu a ezitat să se folosească de eșecul înregistrat de filmul *Ciuleandra*, realizat după romanul omonim al lui Rebreanu, pentru a-i șantaja pe deținătorii producției cinematografice.²⁰³ Cei atacați de Șeicaru nu aveau nicio șansă de supraviețuire, dacă nu plăteau prețul cerut, după cum arată Al. Gregorian. Autorul menționat afirmă că atacurile directorului ziarului *Curentul* erau distrugătoare, condeiul fiind în mâinile acestuia un *cuțit de apaș*.²⁰⁴

Limbajul în care sunt scrise textele lui Pamfil Șeicaru din epoca interbelică este considerat de numeroase voci drept excesiv de violent. Directorul *Curentului* este acuzat și de faptul că dă cuvintelor sensuri care nu fac altceva decât să murdărească limba română.²⁰⁵ Radu Gyr, de pildă, îl descrie pe Șeicaru ca pe un *virtuoz al obscenității publicistice*, care coboară pamfletul până la obscenitate: „Astfel, cu prilejul morții ministrului liberal Al. Constantinescu, politician într-adevăr corupt, Șeicaru a elaborat – acum câteva decenii – un imund articol intitulat «La căpătâiul Porcului»²⁰⁶, pamflet de-o respingătoare vulgaritate, unde abundau termeni ca râtul, cocina, lăturile, scârna, într-un amestec repulsiv de murdărie și fetiditate.”²⁰⁷ Apariția faimei de *șantajist* a lui Pamfil Șeicaru este favorizată, credem noi, de poziția socială ocupată de acesta în perioada dintre cele două războaie mondiale. Celebrul gazetar era un om bogat, iar mulți autori susțin că bunăstarea ziaristului avea ca sursă șantajul. După unele mărturii, Pamfil Șeicaru nu-și ascundea obiceiurile ilegale și își realiza șantajele la vedere. Leontin Jean Constantinescu arată într-un *jurnal* că directorul ziarului *Curentul* nu ezita să le împărtășească colaboratorilor lui din secretele *tehnicii* șantajului. Autorul menționat susține chiar că, la un moment dat, Șeicaru l-ar fi sfătuit ca ori de câte ori are un document, valoros sau nu, cu care vrea să facă un șantaj, să nu-l arate niciodată.²⁰⁸

Despre modul de operare al lui Pamfil Șeicaru vorbește și Nichifor Crainic, fost colaborator al gazetarului. Crainic menționează în *memoriile* lui unele *lucruri neplăcute* de la *Curentul*: „Criticam o personalitate sau o instituție cu activitate potrivnică moralei sau ideii românești, a doua zi apărea ca răspuns ori un articol de elogiu, ori un anunț de publicitate bine plătit.”²⁰⁹ Același Nichifor

²⁰³ *Ibidem*, p. 163.

²⁰⁴ Al. Gr. (Al. Gregorian), *Un șperț șeicăresc*, în *Sfarmă-Piatră*, nr. 103, Anul III, 1937, p. 3.

²⁰⁵ Ștefan Florescu, *Domnul Pamfil Șeicaru*, București, 1929, pp. 53-54.

²⁰⁶ Titlul corect al articolului la care Radu Gyr face referire este *La catafalcul porcului*.

²⁰⁷ Radu Gyr, *Calendarul meu. Prietenii, moment și atitudini literare*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1996, p. 135.

²⁰⁸ Leontin Jean Constantinescu, *Jurnal*, Editura Jurnalul Literar, București, 1998, p. 71.

²⁰⁹ Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre - Memorii (I)*, Casa Editorială „Gândirea”, București, 1991, p. 207.

Crainic scrie într-un articol publicat în 1932 că cel ce i-a fost director la *Curentul* a apucat *drumul pierzaniei* în 1927²¹⁰. În acea perioadă, Șeicaru făcea eforturi pentru a strânge banii necesari creării propriului ziar. După A.P. Samson, Pamfil Șeicaru reprezintă reeditarea în presa română a *cazului lui Pietro Aretino*, italianul fiind „primul ziarist care și-a dat seama că scrisul *poate deschide toate ușile*.”²¹¹

Faima de apărător al intereselor naționale, de care Șeicaru se bucura în epoca interbelică, este demontată de Tudor Arghezi. În 1946, când România se afla deja sub influența Rusiei sovietice, Arghezi publica un *Manual de morală practică*. În această lucrare Pamfil Șeicaru este înfățișat ca un *teighetar de idealuri*, dispus să se vândă, oricând, oricui dădea mai mult. Pamfletar pur-sânge, Tudor Arghezi îl vitriolează pe directorul *Curentului* în fraze extrem de incisive: „El pretinde că-și iubește țara și publică sentimentul, să fie auzit, cu fanfara. [...] E o dragoste firească gingașa dragoste de țară și face parte din om. Te leagă de țărâna ei, de pântecul ei, o rădăcină vie, care-ți hrănește cu dărnicie ființa pribeagă. Cum să te mândrești, să confiști această sfântă și neîntreruptă legătura și să o vinzi în piață? El o vinde în toate zilele și uneori în câteva ediții. Se jură că respectă trecutul, că nu și-a scos morții din morminte, să le smulgă inelele și dinții de aur, cu care au fost scoborâți în pământ. Se împroprietărește pe trecut și pe iubire de neam: și le-a rezervat și suge. E și credincios. Rugăciunea și-o face la priveriște mare, adunând lumea să-l vadă. Atât îi pasă lui de țară, de datină și de Dumnezeu cât oilor de scaieții din coadă. Între ai lui râde beat și face cu ochiul. A citit și pe Machiavel și la tejgheaua lui de idealuri se simte de o seamă cu Cezar Borgia, Prințul. Ce țară bună trebuie să fie țara ta, dacă orice țigan e lăsat să o tâlcuie și să o jighească! Acum câțiva ani, gorilul sta cu șatra lui într-o odaie, tăiată cruciș de o frânghie cu patru rufe întinse la uscat, în dogoarea unei plite de gătit, pe care se prăjea ceapa în seu: o izmană mâncată în fund, o cămașă jerpelită, doi ciorapi fără capută și o batistă: Țiganul avea de dimineată zi de audiență. Și-a iubit țara atât de patetic și cu atâta glas, încât s-a îmbogățit.”²¹²

Observăm că, folosindu-se de *metaforă* și *ironie*, Arghezi îl așază pe Șeicaru într-o lumină favorabilă celor care îl numeau pe gazetar trădător de țară. Atacul lui Tudor Arghezi este, în opinia noastră, de neînțeles, el scriind pentru aproape toate publicațiile lui Șeicaru. Pe parcursul epocii interbelicii, autorul *Manualului de morală practică* se numără printre redactorii publicațiilor scoase de gazetar. Articolele semnate de Arghezi în *Hiena* sau *Curentul magazin* stau mărturie în acest sens.

²¹⁰ Idem, *O paranteză*, în *Calendarul*, nr. 143, Anul I, 30 august 1932, p. 1.

²¹¹ A.P. Samson, *Memoriile unui gazetar (1927 - 1937)*, Cartea românească, București, 1979, p. 105.

²¹² Tudor Arghezi, *Manual de morală practică*, Editura Pygmalion, Iași, 1946, pp. 138-139.

Vizavi de succesul financiar al lui Pamfil Șeicaru au circulat în epocă numeroase legende. Una dintre acestea, cea mai populară, îi este atribuită lui Nicolae Iorga. Conform legendei, într-o zi, marele istoric, însoțit de un secretar al său, a urcat, cu liftul, la unul din etajele Palatului *Curentul*. În timp ce cabina de sticlă a liftului urca din nivel în nivel, Iorga i-ar fi spus asistentului său: „șantajul și etajul”.²¹³ Versiunea prezentată de Vlaicu Bârna este completată de Ioan Scurtu, care arată că N. Iorga, prezent la inaugurarea Palatului *Curentul*, l-ar fi întrebat, prietenește, pe Șeicaru dacă este adevărată zicală „șantajul și etajul”. Într-o notă plină de ironie, gazetarul i-a răspuns istoricului că, dacă povestea cu ridicarea unui etaj după fiecare șantaj realizat de el ar fi adevărată, palatul lui ar fi trebuit să se înalțe până la cer.²¹⁴

După unii autori, butada „șantajul și etajul” nu este invenția lui Nicolae Iorga, ci a lui Nichifor Crainic, cel care a fost, până la un moment dat, unul dintre cei mai importanți colaboratori ai lui Pamfil Șeicaru. În 1935, când au fost începute lucrările la Palatul *Curentul*, relația dintre Crainic și Șeicaru era una rece. René Al. de Flers susține că însuși Pamfil Șeicaru i-a povestit cum Nichifor Crainic aranja ca pe gardurile din apropierea zonei în care erau desfășurate lucrările de construcție să fie scrisă cu litere uriașe celebra butadă.²¹⁵ În unele din textele ce apar în revista *Sfarmă-Piatră* în care Pamfil Șeicaru este acuzat că ar fi comis diferite ilegalități, întâlnim, e drept, această idee a etajului ridicat după săvârșirea unui șantaj.²¹⁶

Din alte surse aflăm că Pamfil Șeicaru avea obiceiul de a se băga în tot felul de afaceri dubioase. Într-un *Jurnal* publicat în 1975, Octav Șuluțiu dă detalii despre o afacere petrecută la începutul anului 1936. Șeicaru era acuzat de cineva că ar fi luat 6 milioane de lei ca să scoată o gazetă fără să își ducă la bun sfârșit angajamentul.²¹⁷ Constantin C. Giurescu vorbește și el despre caracterul îndoielnic al gazetarului. Într-un volum de *amintiri*, istoricul arată că, în 1932, Șeicaru i-a cerut să fie indulgent cu o tânără studentă, care ar fi fost protejată lui.²¹⁸ Refuzând cererea gazetarului, profesorul susține că a fost nevoit să suporte, mult timp, atacuri furioase din partea ziarului *Curentul*.

Discuțiile pe marginea presupuselor șantaje comise de Șeicaru erau bine cunoscute de publicul interbelic. Cititorilor nu le păsa însă de faima de *gangster de presă* a gazetarului. Pentru unii autori această situație este rușinoasă. G.

²¹³ Vlaicu Bârna, *Între Capșa și Corso*, Editura Albatros, București, 2005, p. 115.

²¹⁴ Ioan Scurtu, *Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918-1940)*, Tipo Moldova, Iași, 2010, p. 342.

²¹⁵ René Al. de Flers, *Pamfil Șeicaru așa cum a fost*, Editura „Didahia-Severin”, 2009, p. 80.

²¹⁶ A se vedea Al. Gregorian, „Pamfil Șeicaru și noul regim al presei”, în *Sfarmă-Piatră*, nr. 117, Anul IV, 1938, p. 2.

²¹⁷ Octav Șuluțiu, *Jurnal*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 370.

²¹⁸ Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Editura All Educational, București, 2000, p. 244.

Călinescu vede în Șeicaru un Tartuffe, personajul lui Molière, care, perceput de oameni drept un individ ce dorește să întoarcă lumea din *oarba rătăcire*, era un *smerit fățarnic și un fals Îndreaptă-Lume*: „Să fi spus acela toate comediile, să se fi contrazis de la mână până la gură, lumea ar fi zis, ca Orgon despre Tartuffe: *Le pauvre homme!* Să fi făcut un șantaj enorm, schimbând îndată tonul după punerea în buzunar a banilor, toți ar fi exclamat: *Le pauvre homme!* Căci acela era bandit și șmecher, și multora le place numai această trăsătură de caracter și sunt indiferenți la scris.”²¹⁹

Exagerările criticului literar sunt, în opinia noastră, mai mult decât evidente. Poziția lui Călinescu este însă de înțeles dacă ne gândim că, în 1941, într-un articol publicat în *Curentul*, Pamfil Șeicaru desființează, practic, lucrarea *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Și Stelian Tănase îl poziționează pe Pamfil Șeicaru în rândul gazetarilor interbelici care au făcut avere folosind scrisul *tăios, polemic, vulgar*.²²⁰

Unul dintre cei mai duri critici ai lui Șeicaru este însă Zigu Ornea, care susține, într-o lucrare publicată în 1980, că rezultatul imediat al reușitei gazetarului de a-și deschide propriul ziar a fost mutarea articolul politic de șantaj de la *Cuvântul*, publicație fondată de Titus Enacovici, la *Curentul*.²²¹ Ornea afirmă că Pamfil Șeicaru și-a început activitatea *gangsterească* după terminarea Primul Război Mondial, odată cu apariția revistei *Hiena*. Publicația, scoasă de Șeicaru, în ianuarie 1919, în colaborare cu Cezar Petrescu, avea ca țință a atacurilor sale pe liberalii *bugetivori*. După aceeași sursă, primele acțiuni jurnalistice întreprinse de cei doi tineri gazetari erau sincere, dar, în scurt timp, lucrurile s-au schimbat, iar publicația a devenit un instrument de șantaj.

Observăm însă că tonul în care Zigu Ornea scrie despre Șeicaru își pierde din tărie după căderea regimului comunist. Într-o lucrare publicată în 1999, același autor, deși rămâne la ideea că ziarul *Curentul* era „specializat în campanii dure împotriva unor puternice societăți industriale, bancare, comerciale, care, pentru potolirea larmei, *lăsau lapți*”²²², nu are nicio problemă în a-l numi pe Pamfil Șeicaru unul dintre cei mai buni ziariști pe care i-a avut țara noastră, alături de Mihai Eminescu, Constantin Mille, Nae Ionescu, Tudor Arghezi etc.

Unii autori susțin că sursa principală a banilor lui Pamfil Șeicaru nu este reprezentată de șantaj. A.P. Samson crede că gazetarul și-a câștigat averea

²¹⁹ G. Călinescu, *Opere. Publicistică VII (1948-1955)*, Academia Română - Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2009, București, p. 30.

²²⁰ Stelian Tănase, „Arhivele Sfera Politicii – N.D. Cocea, un boier amoră”, în *Sfera Politicii*, nr. 136, Anul XVII, 2009, p. 54.

²²¹ Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980, p. 123.

²²² Idem, *Glose despre altădată*, Editura Allfa, București, 1999, p. 180.

servind interesele Italiei fasciste. Autorul menționat arată că isprăvile lui Mussolini în Etiopia „au fost cântate în coloanele *Curentului* zgomotos și violent”²²³. Samson susține chiar că Palatul „Curentul” reprezintă rezultatul eforturilor depuse de Șeicaru în promovarea ideilor fasciste. Marin Preda vine însă cu o altă versiune. După el, Șeicaru nu era un susținător al Italiei fasciste, ci al Germaniei naziste. Autorul *Delirului* prezintă într-un *jurnal intim* detalii ale relației de colaborare existente între directorul ziarului *Curentul* și Hitler. Astfel, în 1938, gazetarul se întâlnește cu *fuhrer-ul* pentru a pune la punct realizarea unei campanii pronaziste în paginile *Curentului*. În urma tratativelor purtate de cei doi, Șeicaru primește bani să-și ridice un sediu, o tipografie ultramodernă confiscată de la un evreu din Berlin și o mare sumă de bani, sub formă de deize, depusă la o bancă din Elveția.²²⁴

În opinia noastră, afirmațiile lui Marin Preda nu au nicio legătură cu realitatea. În 1938, Palatul „Curentul” era deja ridicat, inaugurarea lui fiind anunțată în ediția ziarului *Curentul* din data de 10 ianuarie. Astfel, la data menționată de Preda, o discuție între Șeicaru și Hitler referitoare la ridicarea unui sediu modern pentru publicația gazetarului român nu își avea rostul.

Tema averii lui Pamfil Șeicaru a fost amplu dezbătută în 1945, când apărătorii intereselor Rusiei sovietice de la București au declanșat așa-zisului proces al *ziariștilor fasciști*. Urmărind articolele publicate, în acea perioadă, în paginile ziarului *Scânteia*, se observă că problemele abordate de acuzatorii lui Șeicaru nu aduc nimic nou. Lui Șeicaru i se reproșează că, în schimbul unor mari sume de bani, a susținut prin scris „politica de agresiune a imperialismului criminal hitlerist”²²⁵ și că a acumulat o avere fabuloasă utilizând șantajul. Deși dovezile prezentate de acuzatorul public C. Vicol nu sunt convingătoare,²²⁶ instanța de judecată îl condamnă la moarte pe Pamfil Șeicaru.

Culoarea politică a scrisului lui Pamfil Șeicaru este un subiect la fel de intens dezbătut ca cel al șantajelor comise de gazetar. Unele idei politice susținute de Pamfil Șeicaru în Parlament, în calitate de deputat, dar și în paginile *Curentului* erau ostile față de evrei. Într-un raport întocmit de Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România i se reproșează lui Pamfil Șeicaru faptul că a susținut guvernul condus de Octavian Goga, care, în 1938, a inițiat acte normative cu un puternic caracter antisemit, printre acestea fiind și legea revizuirii cetățeniei.²²⁷ După unele surse, gazetarul, neavând

²²³ A.P. Samson, *Memoriile unui gazetar (1927 - 1937)*, Cartea românească, București, 1979, p. 105.

²²⁴ Marin Preda, *Jurnal intim. Carnete de atelier*, Editura Cartex Serv, București, 2007, p. 304.

²²⁵ *** *Portrete schițate după actul de acuzare*, în *Scânteia*, nr. 237, Anul II, 1 iunie 1945, p. 1.

²²⁶ *** *Rechizitoriul acuzatorului public Vicol*, în *Scânteia*, nr. 241, Anul II, 5 iunie 1945, p. 4.

²²⁷ Radu Ioanid, Tuvia Friling, Mihail E. Ionescu, *Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România - Raport Final*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 96.

convingeri politice, sprijinea doar ideile sau oamenii politici care îi puteau aduce beneficii personale. Nichifor Crainic afirmă că Șeicaru avea obiceiul de a se pune în slujba fiecărui guvern.²²⁸

În ciuda numeroaselor critici ce vizează culoarea politică a scrisului lui Pamfil Șeicaru, numeroși cercetători ai fenomenului jurnalistic românesc nu ezită să se declare impresionați de *viziunea politică realistă*²²⁹ a lui Șeicaru și susțin că, spre deosebire de mulți politicieni români din țară sau din exil, fondatorul ziarului *Curentul* era înzestrat cu o *capacitate de prognoză unică*²³⁰. De asemenea, gazetarului nu-i pot fi negate eforturile depuse în sensul realizării unor politici de stat centrate pe nevoia îmbunătățirii nivelului de trai al țăranului român.²³¹

Relația lui Pamfil Șeicaru cu colegii de redacție este o altă chestiune urmărită de noi. Unul dintre elementele care au stat la baza succesului acestui gazetar este tocmai modul în care el își trata colaboratorii. Și în această privință opiniile celor care l-au cunoscut pe Șeicaru sunt împărțite. După unii autori, gazetarul avea obiceiul de a-și maltrata angajații. Vlaicu Bârna relatează într-un volum de *memorii* un eveniment petrecut în redacția *Curentului*, protagoniști fiind Șeicaru și Dragoș Vrânceanu, ziarist care *se recomanda doctor în filozofie de la Universitatea din Florența*. Memorialistul, pe atunci un tânăr cu ambiții gazetărești, aștepta în fața biroului lui Șeicaru, care ar fi dorit să îi ofere un post de redactor, când „la un moment dat, aceea ușă a pocnit ca o explozie și pe ea și-a făcut apariția, cu pași apăsați și o figură încruntată, tuciuriul Pamfil Șeicaru în persoană, punându-și mâinile în șold și fixându-l cu privirea, i s-a adresat acestuia cu un glas profund răgușit: – Mă, cine p... mă-ti te-a învățat pe tine limba păsărească a jidoviților din Sărindar, în care mi-ai scris articolul de azi. Gazeta mea nu e canal de scurgere pentru pestilentele tale stilistice...”²³². Articolul „incriminat” era un cursiv în pagina întâi în care Vrânceanu folosisese câteva neologisme mai îndrăznețe.

Zaharia Stancu este un alt gazetar care susținea că Pamfil Șeicaru își ținea redactorii *în sclavie* și îi lăsa să se lupte cu cea mai neagră sărăcie, pentru ca niciunul din ei să nu îndrăznească să aibă păreri personale.²³³ Într-un articol din *Scânteia*, publicat în anul 1945, când Șeicaru nu se mai afla în țară, se afirmă că,

²²⁸ Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre - Memorii (I)*, Casa Editorială „Gândirea”, București, 1991, 235.

²²⁹ Dan Ciachir, *În lumea presei interbelice*, Editura Timpul, Iași, 2008, p. 26.

²³⁰ Marian Popa, *Istoria Literaturii Române de Azi pe Mâine (I)*, București, București, 2009, p. 699.

²³¹ Ion Gh. I. Brătianu, *Prefață* la volumul *România în Marele Război*, de Pamfil Șeicaru, Editura Eminescu, București, 1994, p. 9.

²³² V. Bâma, *Între Capșa și Corso*, Editura Albatros, București, 2005, p. 112.

²³³ A se vedea Marian Petcu, *Jurnalism în România – istoria unei profesii*, Comunicare.ro, București, 2005, p. 94.

în calitatea lui de director, gazetarul îi bătea pe muncitorii și funcționarii de la *Curentul*.²³⁴ Caracterul dificil al lui Șeicaru este ilustrat și de o întâmplare povestită de Nichifor Crainic în *memoriile* sale.²³⁵ Evenimentul la care face referire fostul colaborator al fondatorului ziarului *Curentului* se petrece în septembrie 1930, în Provența, la comemorarea centenarului nașterii lui Frédéric Mistral. Astfel, fondatorul *Curentului* ne apare ca un individ lipsit de scrupule, dispus oricând să-și *tragă pe sfoară* prietenii. Nicolae Iorga vede însă în Pamfil Șeicaru un *frate bun al colaboratorilor lui*.²³⁶ Această idee este susținută și de René Al. de Flers, care precizează că, în ziua în care a fost lansat *Curentul*, gazetarul i-a chemat în jurul lui pe toți redactorii și, fără să-i întrebe de *afiliațiunea lor politică*, le-a cerut un singur lucru: să scrie bine.²³⁷ Relatarea lui de Flers este întărită de Ion Dimitrescu, care, la împlinirea a zece ani de la apariția primului număr al ziarului *Curentul*, vorbind în numele întregii redacții, face următoarea mărturisire: „... Directorul acesta, în aparență atât de autoritar și de categoric, nu ne-a mutilat niciodată nimic din suflet și din temperament, niciunui dintre noi. Scriem ce vrem, cât vrem, cum vrem, când vrem și unde vrem: cititorii o văd, o știu, o simt.”²³⁸

Discuțiile despre presupusele șantaje comise de Pamfil Șeicaru au fost numeroase în epoca interbelică. Acuzații la adresa gazetarului au fost lansate în mai multe publicații ale vremii. Probleme legate de acest subiect au ajuns chiar și în atenția Juriului de onoare din cadrul Sindicatului Ziariștilor din București. Pamfil Șeicaru s-a aflat în fața *instanței de judecare* a jurnaliștilor ce erau membri ai sindicatului deja menționat atât în calitate de pârât, cât și ca reclamant. Considerându-se lezat de acuzațiile lansate la adresa sa de unii colegii de breaslă, gazetarul s-a adresat Juriului de onoare al Sindicatului Ziariștilor din București în mai multe rânduri.²³⁹ Șantajele puse pe seama lui Pamfil Șeicaru nu au putut fi dovedite niciodată.

Pamfil Șeicaru nu este singurul gazetar important din epoca interbelică implicat în afaceri suspecte. Nae Ionescu, un alt nume important al presei românești, a fost protagonistul unui scandal petrecut la Banca Blank. Se spune că, în calitate de director general al Centralei Cărții, o instituție creată de acea

²³⁴ *** *Muncitorii de la Curierul și Universul cer osândă aspră pentru ziariștii trădători*, în *Scânteia*, nr. 240, Anul II, 4 iunie 1945, p. 5.

²³⁵ Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre - Memorii (I)*, Casa Editorială „Gândirea”, București, 1991, pp. 216-219.

²³⁶ N. Iorga, *Scrisoarea d-lui Iorga*, în *Curentul*, nr. 2497, Anul VIII, 16 ianuarie 1935, p. 3.

²³⁷ René Al. de Flers, *Pamfil Șeicaru așa cum a fost*, Editura „Didahia-Severin”, 2009, p. 30.

²³⁸ Ion Dimitrescu, *Animatorul, echipa, trofeele*, în *Curentul*, nr. 3570, Anul XI, 10 ianuarie 1938, p. 11.

²³⁹ A se vedea Marian Petcu, *10 teme de istorie a jurnalismului*, Ars Docendi, București, 2012, pp. 197, 204.

bancă, a falsificat bilanțul pentru a-și însuși în mod fraudulos o sumă importantă de bani, cu care și-a cumpărat o vila în Parcul Bonaparte. Se mai spune și că Aristide Blank a renunțat la ideea de a anunța poliția după ce Nae Ionescu s-a obligat, printr-o declarație scrisă, să înapoieze, în rate, suma însușită prin fraudă, aproape un milion de lei.²⁴⁰ Un alt caz interesant îl are în rolul principal pe Stelian Popescu, despre care se spune că, având susținerea lui Take Ionescu, a devenit acționar majoritar al ziarului *Universul* în circumstanțe extrem de dubioase.²⁴¹ Despre Constantin Mille, omul care a transformat ziarele *Adevărul* și *Dimineața* în adevărate fabrici de bani, se spune că nu era străin de șantajele puse la cale de ziaristii lui. Întrebat de cineva pentru ce motiv permite acest tip de practici, el ar fi spus că ziaristii nu pot trăi cu aer.²⁴² Cezar Petrescu, în calitate de director al ziarului *România*, a fost implicat într-un scandal răsunător, ce a izbucnit în aprilie 1939, când Armand Călinescu, pe atunci ministru de interne, a ordonat un control la gazeta condusă de popularul scriitor. Conform lui Liviu Rebreanu, corpul de control al ministrului au găsit „un gol de circa cinci milioane”²⁴³.

Acestea sunt doar câteva exemple de scandaluri în care au fost implicate nume mari ale presei interbelice din România interbelică. Realizările de ordin jurnalistic ale gazetărilor menționați mai sus nu sunt însă umbrite de afacerile dubioase ce le-au fost atribuite în epocă. Nu se poate spune același lucru și în privința lui Pamfil Șeicaru. De unde această nedreptate? Faima de pamfletar a lui Șeicaru și succesul incredibil pe care acesta îl avea la public par să fie răspunsuri potrivite pentru această întrebare.

Fondatorul presei moderne românești. Pamfil Șeicaru este indicat de numeroși autori drept creatorul presei moderne românești. Această idee este susținută și de Vlaicu Bârna, care arată că, până să apuce drumul exilului, Șeicaru era perceput de mulți colegi de breaslă drept „figura numărul unu a presei bucureștene”²⁴⁴. Unii autori îl numesc pe Șeicaru chiar *cel mai mare gazetar al României Mari*, pentru că el a fost „fondatorul presei moderne sub aspectele stilistice și tehnologicului”²⁴⁵. Mircea Coloșenco merge chiar mai departe și îl așază pe Pamfil Șeicaru alături de pionierii presei din țara noastră: Ion Heliade Rădulescu, Gheorghe Asachi și Gheorghe Bariț. Coloșenco își

²⁴⁰ Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre - Memorii (I)*, Casa Editorială „Gândirea”, București, 1991, pp. 203-204.

²⁴¹ Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, Editura Paralela 45, Pitești, 2007, p. 276.

²⁴² Stelian Popescu, *Amintiri*, Albatros, București, 2000, p. 105.

²⁴³ Liviu Rebreanu, *Jurnal (II)*, Minerva, București, 1984, p. 178.

²⁴⁴ Vlaicu Bârna, *Între Capșa și Corso*, Editura Albatros, București, 2005, p. 111.

²⁴⁵ Marian Popa, *Istoria Literaturii Române de Azi pe Mâine(I)*, Editura Semne, București, 2009, p. 698.

justifică poziția arătând că meritul lui Șeicaru este acela de a fi creat „un stil și o epocă”²⁴⁶.

Pamfil Șeicaru devine legendar în culisele profesioniștilor jurnalismului din România datorită *harului predicăției clarvăzătoare* pe care îl deține, fapt care îi determină pe mulți oameni ai epocii să vorbească despre el ca despre o *instituție de interes național*.²⁴⁷ Gazetarul se bucură de prețuirea colegilor de breaslă din țară, care, atunci când se ivește ocazia, nu ezită să mărturisească admirația pe care i-o poartă. Într-un articol publicat în *Gazeta Brăilei*, în 1938, Șeicaru este numit *ziarist de geniu*, genialitatea lui constând în priceperea cu care aruncă *purpura regală a Artei pe umerii ascuțiți și dezbrăcați ai pamfletului*.²⁴⁸

În 1943, într-un articol din *Expresul*, un alt ziar din Brăila, este evidențiată valoarea vizionară a scrisului lui Pamfil Șeicaru. Redactorii gazetei brăilene sunt convinși că evaluarea activității gazetărești a directorului ziarului *Curentul* nu va putea fi făcută „decât mult mai târziu, în perspectiva calmă a definitivărilor politice.”²⁴⁹ Cu alte cuvinte, redacția *Expresului* își arată adevărată față de ideile politice promovate de ziarul *Curentul* și îi îndemnă pe cititori să aibă încredere în capacitatea lui Pamfil Șeicaru de a da evenimentelor politico-militare internaționale interpretarea corectă. Merită a fi menționat faptul că Șeicaru era un susținător declarat al presei din provincie, despre care credea că are un rol foarte important în acțiunea de culturalizare și de îndrumare națională. În opinia lui, meritul principal al presei din provincie a fost acela de a fi împiedicat infiltrarea cuvintelor străine în limba românească. Atitudinea pozitivă față de colegii de breaslă din țară i-a adus lui Pamfil Șeicaru, așa cum s-a văzut, simpatia acestora.

Capacitatea gazetarului de a da evenimentelor însemnătatea reală este recunoscută de toți cei care citează din scrierile lui Șeicaru, indiferent că e vorba de adversari sau de susținători ai acestuia. Iată ce spune Nicolae Florescu despre *scrisul* fondatorului ziarului *Curentul*: „Și în orice context sau conjunctură politică ar fi fost surprins, până și cei mai aprigi adversari nu au putut să nu recunoască forța de excepție a *condeiului* său, marelui său talent ziaristic, capacitatea de a înțelege evoluția evenimentului politic cu un ceas mai devreme”²⁵⁰. Ideea enunțată de Nicolae Florescu este consolidată de Nicolae Constantin, cel care, într-un *Dicționar de personalități istorice românești*,

²⁴⁶ Mircea Coloșenco, *Ziaristul total: Pamfil Șeicaru*, prefață la volumul *Politica aistorică a României. Eseuri și medalioane*, de Pamfil Șeicaru, Editura Elion, București, 2002, p. VII.

²⁴⁷ Titu Popescu, *Despre unele învățăminte ale istoriei*, în *Curentul*, nr. 5998, Anul LX, iulie-august 1989, p. 6.

²⁴⁸ G.B. (*Gazeta Brăilei*), *Un semn al Destinului*, în *Gazeta Brăilei*, nr. 2, Anul I, 13 ianuarie 1938, p. 1.

²⁴⁹ *Un jubileu gazetăresc*, în *Expresul*, nr. 1238, Anul XXXVIII (Seria III), 19 iunie 1943, p. 1.

²⁵⁰ Nicolae Florescu, *Pamfil Șeicaru sau reperiile rememorării*, în *Întoarcerea proscrisilor*, Editura Jurnalul Literar, București, 1998, p. 55.

susține că Șeicaru a fost un „comentator fidel și obiectiv al vieții politice interne la sfârșitul Primului Război Mondial și, mai ales, în perioada interbelică”²⁵¹.

Urmărind presa vremii, observăm că lui Șeicaru îi este recunoscut de către colegii de breaslă meritul de a fi un *self-made man*. Printre susținătorii acestei idei se află și Nicolae Carandino, care afirmă că fondatorul ziarului *Curentul* a creat curente și a modificat spiritul public, obligându-i astfel pe reprezentanții gazetăriei românești să vorbească despre „școala lui Pamfil Șeicaru”²⁵².

Într-o cuvântare ținută în cadrul unui banchet organizat de *frunțașii elitelor românești* în cinstea lui Șeicaru, Al. Vaida-Voevod, coordonatorul evenimentului menționat, evidențiază meritul lui Pamfil Șeicaru de a fi creat *școala viitorului gazetar român*. Cu aceeași ocazie, Dumitru V. Țoni, subsecretar de stat la Ministerul Educației Naționale, arată că până și cei mai neîmpăcați adversari ai lui Șeicaru se simt obligați să recunoască cele trei însușiri excepționale care-l caracterizau pe fondatorul *Curentului*: *o cultură impresionantă prin varietatea și vastitatea ei, un talent formidabil și un curaj moral ieșit din comun*. Ideile expuse de Al. Vaida-Voevod și Dumitru V. Țoni sunt completate de C. Rădulescu-Motru. În opinia acestuia din urmă, Pamfil Șeicaru reprezintă *gazetarul de profesiune care dă publicului gazeta de care are nevoie*.²⁵³

Observăm, așadar, că *școala de presă* a lui Pamfil Șeicaru constă într-un nou mod de a face gazetărie. *Noul* adus de fondatorul ziarului *Curentul* este reprezentat de grija cu care redactorii lui selectau și, apoi, tratau informațiile ce urmau să ajungă la cititori. Selecția era realizată ținându-se cont, în special, de interesele naționale.

Gazetarul nu impresionează doar prin capacitatea de a da evenimentelor interpretarea corectă, ci și prin limbajul folosit. Unii autori se declară impresionați și de talentul gazetarului de a intui „ce anume doreau oamenii să citească”²⁵⁴. Dacă e să ne luăm după mărturiile lăsate de numeroși ziariști ai vremii, am putea vorbi despre gazetăria din România în termenii *înainte și după* apariția lui Pamfil Șeicaru. M.G. Samarineanu, directorul revistei literare *Familia*, în 1940, în cadrul unei conferințe organizate la Oradea de asociația „Astra”, despre impactul pe care *scrisul* lui Șeicaru l-a avut asupra lumii jurnalistice interbelice, afirmă: „Prin forța minunată a dotației cu care te-au înzestrat zeii, ai regenerat ziaristica. De la *Ora* la *Cuvântul* și de aici până azi,

²⁵¹ Nicolae Constantin, *Dicționar de personalități istorice românești*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p. 278.

²⁵² N. Car. (N. Carandino), *Anchetele Faclei. Presa - Ce este, Ce trebuie să fie, Care este influența ei efectivă? - Răspunsul d-lui Pamfil Șeicaru*, în *Curentul*, nr. 2952, Anul IX, 23 aprilie 1936, p. 5.

²⁵³ *** *Cuvântări de slăvire a Coroanei și de cinstire a Naționalismului*, în *Curentul*, nr. 3945, Anul XII, 26 ianuarie 1939, p. 4.

²⁵⁴ Victor Frunză, *Destinul unui condamnat la moarte - Pamfil Șeicaru*, EVF, București, 2001, p. 345.

ziaristica românească are respirația pe care i-ai imprimat-o d[umnea]ta. Scrisul cotidian nu mai este de o zi, nici de proces verbal. Azi are gând, tumult dinamic, are viață. Prin gazetărie ai împrumutat limbii românești suplețea pe care numai marii creatori au știut să o dea. D[umnea]ta ai pus frazei jăratec să ardă, bice să pocnească și aur din soare ca să încălzească, ca să tămăduiască și să îmbogățească. Gazetarul Pamfil Șeicaru este dublat de un meșter făuritor de artă. Șerpuiesc idei și imagini în scrisul d[umi]tale, cu care s-ar putea mândri beletristii.”²⁵⁵

După Yves Agnès, un bun jurnalist trebuie să posede calități și aptitudini precum: o bună cunoaștere a limbii, cunoașterea unei limbi de circulație internațională, curiozitatea, înțelegerea rapidă, capacitatea de a munci repede și mult, capacitatea de a stabili contacte, spiritul de analiză și de sinteză, lipsa de aroganță, rigoarea, creativitatea, disponibilitatea, memoria, adaptabilitatea, perseverența etc.²⁵⁶ În numeroase din textele analizate de noi apare foarte des ideea conform căreia Pamfil Șeicaru deținea toate calitățile necesare pentru a reuși în mediul gazetăresc. El poseda dorință arzătoare de afirmare, putere de muncă neobișnuit de mare, îndrăzneală și memorie excepțională.

Cezar Petrescu, unul dintre cei mai importanți colaboratori pe care fondatorul *Curentului* i-a avut în epoca interbelică, subliniază încăpățănarea lui Pamfil Șeicaru de a își face cunoscute opiniile chiar și atunci „când prudența îl îndeamnă să tacă”²⁵⁷. Această atitudine este explicată de René Al. de Flers, colaborator al gazetarului în perioada petrecută de acesta în Germania, care arată că Pamfil Șeicaru era înzestrat cu un curaj ce nu cunoștea limite. După de Flers, pe Șeicaru nu-l putea opri nimic atunci când începea să scrie un articol.²⁵⁸

Pamfil Șeicaru scria zilnic și foarte repede. Această capacitate este pusă de A.P. Samson pe seama culturii posedate de gazetar.²⁵⁹ Șeicaru era dominat de o dorință arzătoare de a se informa permanent despre noutățile din domeniile care-l interesau. Această idee este întărită de Luminița Roșca. Într-o lucrare despre *formarea identității profesionale a jurnaliștilor*, autoarea menționată susține că Pamfil Șeicaru stăpânea perfect tehnicile gazetărești de atragere a publicului.²⁶⁰

Printre elementele care au făcut ca textele lui Șeicaru să se bucure de aprecierea publicului se află și *violența verbală*. Scrisul lui *nervos* dădea articolelor un elan care cucerea cititorul. Inventivitatea lingvistică a invectivelor

²⁵⁵ *** Cuvântul directorului revistei *Familia*, în *Curentul*, nr. 4382, Anul XIII, 24 aprilie 1940, p. 8.

²⁵⁶ Yves Agnès, *Introducere în jurnalism*, Polirom, Iași, 2011, pp. 33-34.

²⁵⁷ Cezar Petrescu, *Pamfil Șeicaru*, prefață la volumul *Politica aistorică a României. Eseuri și medalioane*, de Pamfil Șeicaru, Editura Elion, București, 2002, p. VI.

²⁵⁸ René Al. de Flers, *Pamfil Șeicaru așa cum a fost*, Editura „Didahia-Severin”, 2009, p. 6.

²⁵⁹ A.P. Samson, *Memoriile unui gazetar (1927 - 1937)*, Cartea românească, București, 1979, p. 102.

²⁶⁰ Luminița Roșca, *Formarea identității profesionale a jurnaliștilor*, Editura Tritonic, București, 2010, p. 160.

întrebuințate de Șeicaru și-a păstrat până azi capacitatea de a impresiona pe cei care citesc textele acestuia. După Nicolae Florescu, în articolele lui Pamfil Șeicaru înjurătura „nu coboară niciodată în registrul penibil al libidinosului, nu devine mijlocul de manifestare grosolană a subintelectului.”²⁶¹ O explicație a violenței din scrisul lui Pamfil Șeicaru găsim într-un interviu dat de directorul ziarului *Curentul* gazetarului Jack Berariu. În introducerea interviului „Pamfil Șeicaru în intimitate”, publicat în *Rampa*, în data de 13 ianuarie 1935, și republicat în *Curentul* patru zile mai târziu, autorul arată: „D[omnul] Pamfil Șeicaru a intrat în gazetărie, sosind direct din tranșee... Ne închipuim, cei mai tineri, kakiul milităresc al mantalei încă îmbibată de noroi și de sânge și pasul ce răsună sonor pe asfalt, în continuarea marșului început prin locuri de sfântă și crudă, în același timp, aducere aminte... În gazetar a rămas același, în permanență, soldatul, pentru care uneltele scrisului nu puteau să fie decât cele ale atacului. O puternică armătură interioară, încheată printr-o cultură puțin obișnuită pe malurile Dâmboviței, avea să fie pusă în serviciul ofensivei ce trebuia să fie continuată. Sunt cele mai sigure explicații ale tăriei cu care a pătruns acest iureș în presa românească...”²⁶²

Cu alte cuvinte, în percepția lui Pamfil Șeicaru activitatea jurnalistică nu putea fi decât o continuare a luptelor la care participase în timpul Primului Război Mondial. Obiectivul lui rămăsese neschimbat: distrugerea adversarului. La acest *atlet al frazei*, cum îl numește Jack Berariu pe gazetar, *trânta* este armonizată cu *preocupările de stil*, vigoarea argumentației și duritatea cuvântului dând condeiului lui Șeicaru forța unei lănci.

În textele sau cuvântările unor oameni de cultură importanți ai epocii interbelice, Pamfil Șeicaru este prezentat ca un luptător pentru *întărirea României*. Nicolae Iorga, Ion Al. Brătescu-Voinești, Dimitrie Iov și George Tutoveanu sunt doar câteva exemple. În lucrarea *O viață de om – Așa cum a fost*, istoricul Nicolae Iorga ni-l înfățișează pe *furtunosul* Pamfil Șeicaru, despre care credea că este unul dintre *cei mai mari gazetari* ai epocii interbelice²⁶³, în chip de cavalier care „a stat cu sabia în mână”²⁶⁴ înaintea celor care au pus în pericol interesele țării.

Eforturile depuse de Șeicaru pentru întărirea României sunt subliniate de Iorga și într-o scrisoare deschisă adresată gazetarului, scrisă de istoric pentru a marca împlinirea a șapte ani de la prima apariție a ziarului *Curentul*. Din textul

²⁶¹ Nicolae Florescu, *Pamfil Șeicaru sau reperele rememorării*, în *Întoarcerea proscrisilor*, Editura Jurnalul Literar, București, 1998, p. 56.

²⁶² Jack Berariu, *Pamfil Șeicaru în intimitate*, în *Curentul*, Anul VIII, nr. 2498, 17 ianuarie 1935, p. 4.

²⁶³ M.N. Rusu, *Pamfil Șeicaru despre N. Iorga*, în Valeriu Râpeanu coord., *N. Iorga – Opera. Omul. Prietenii*, Editura Artemis, București, 1992, p. 79.

²⁶⁴ N. Iorga, *O viață de om – Așa cum a fost*, Minerva, București, 1972, p. 542-543.

lui N. Iorga se poate înțelege că Pamfil Șeicaru nu avea doar meritul de a fi continuat în plan jurnalistic bătaia începută pe câmpul de luptă, ci și pe acela de a fi indicat intelectualilor direcția în care România trebuie să se îndrepte. Elogiile istoricului Nicolae Iorga sunt elocvente: „Ai creat un organ de publicitate, hotărât, îndrăzneț, predicator de sănătate morală și răspânditor de lumină. Ai dat un ziar intelectualității active, în luptă pentru întărirea României. În coloanele *Curentului* nu faci, de altfel, decât să continui ceea ce cu același curaj făceai pe front, unde silueta d[umi]tale sfidătoare de moarte răsărea ironic pe marginea tranșeei. Aceeași fericită *nebunie* ducând, fără greș, la aceeași biruință.”²⁶⁵

În 1942, în cadrul unui banchet organizat pentru a marca ajungerea ziarului *Curentul* la numărul 5.000, cuvântările ținute de personalități ale culturii românești evidențiază rolul jucat de Pamfil Șeicaru în procesul de modernizare al presei din țara noastră. Poetul Dimitrie Iov arată că Pamfil Șeicaru s-a făcut remarcat în lumea gazetărească pe când era doar un elev de liceu și colabora la revista *Lumina literară*. Articolele tânărului gazetar îi făcuseră pe cei din redacția publicației să se întrebe dacă nu cumva sunt colegi cu un profesor universitar de la Iași.

Un alt poet, George Tutoveanu, afirmă că cea mai importantă moștenire lăsată presei românești de directorul *Curentului* este *conștiință luminoasă a gazetarului că el este chemat să lupte cu cuvântul, cu scrisul, dar și cu fapta, la ridicarea neamului său*. Ideile lansate de Iov și Tutoveanu își găsesc continuare în discursul ținut de Ion Al. Brătescu-Voinești. Academicianul român le răspunde celor care îl acuzau pe Șeicaru de implicare în afaceri dubioase: „Niciun om nu este impecabil, viața oricărui dintre noi e o problemă cu plusuri și minusuri. Important este ca rezultatul să nu fie un minus – ci un plus, iar socoteala activității întregii d[umi]tale vieți duce la un plus atât de însemnat încât numai cei orbiți de vrăjmășie pot să nu-l recunoască.”²⁶⁶

Mergând pe direcția trasată de academicianul Ion Al. Brătescu-Voinești, putem spune că numărul celor orbiți de vrăjmășie continuă să fie mare, de vreme ce nici la această dată Pamfil Șeicaru nu se bucură de aprecierea meritată. În mod paradoxal, pe aproape toată perioada petrecută în exil (1944-1980), Pamfil Șeicaru va avea mai mult de suferit datorită darului său de a prevedea evenimentele politice viitoare. Într-o lucrare dedicată mareșalului Ion Antonescu, generalul Gheorghe Ion, ambasador al României la Berlin în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, susține că Pamfil Șeicaru a amânat momentul plecării din țară cât a putut de mult, el numărându-se printre ultimii care au fugit din

²⁶⁵ Scrisoarea dlui Iorga, în *Curentul*, nr. 2497, Anul VIII, 16 ianuarie 1935, p. 3.

²⁶⁶ *** Cuvântarea d-lui Ion Al. Brătescu-Voinești, în *Curentul*, nr. 5002, Anul XV, 19 ianuarie 1942, p. 5.

calea trupelor sovietice.²⁶⁷ În urma lui, autoritățile comuniste de la București l-au declarat *inamic al poporului* și l-au trecut pe *lista neagră* a autorilor interziși.²⁶⁸

În 1945, în cadrul procesului intentat *ziariștilor fasciști* de noii conducători ai României, Pamfil Șeicaru a fost condamnat la moarte în contumacie, „în pofida calităților spirituale, morale și sociale, de om cu o vastă erudiție, iubitor și admirator al culturii și științei naționale/universale”²⁶⁹, după cum arată Mircea Coloșenco. Pentru a justifica sentința dată fostului director al ziarului *Curentul*, jurnaliștii aflați în grațiile noilor stăpâni ai țării depun eforturi susținute pentru a-i fabrica acestuia reputația de *gangster al presei*.

În afara granițelor țării, pe lângă reputația de *șantajist*, Pamfil Șeicaru o va căpăta și pe cea de colaborator al regimului comunist de la București. Marian Popa afirmă că ziaristul a căzut în zona bănuielilor după publicarea volumului *La Roumanie dans la Grande Guerre*, în 1968, la editura Minard (Paris). În opinia criticilor gazetarului, lucrarea menționată reprezintă rodul colaborării dintre Șeicaru și regimului de la București.²⁷⁰

În ciuda bănuielilor de colaborare cu regimul comunist ce gravitează în jurul lui Pamfil Șeicaru, nimeni nu poate nega faptul că întreaga activitate publicistică din exil a gazetarului a avut un singur scop: scoaterea României din zona de influență a Moscovei. Într-o scrisoare adresată lui Vasile Iliescu, Vasile C. Dumitrescu arată că Șeicaru este *singura personalitate pe care exilul românesc a avut-o*. O dovadă în acest sens este faptul că, „în timp ce alții făceau și refăceau liste guvernamentale”²⁷¹, fostul conducător al ziarului *Curentul* dorea să lupte pentru eliberarea țării. Nicolae Florescu afirmă că *ideea națională* a devenit în scrisul lui Șeicaru „expresia majoră a preocupărilor intelectuale și a căutărilor universului său gazetăresc.”²⁷²

Relația lui Pamfil Șeicaru cu autoritățile comuniste de la București cunoaște o evoluție interesantă. Dacă după momentul 23 august 1944 autoritățile din țară dorea să-l vadă mort pe gazetar, odată cu trecerea timpul conducătorii țării vor adopta o atitudine schimbată față de Șeicaru, dorind să beneficieze de

²⁶⁷ Gheorghe Ion, *Un dictator nefericit: Mareșalul Antonescu*, Editura Machiavelli, București, 1996, p. 99.

²⁶⁸ Gh. Buzatu, Dana Beldiman și Eftimie Ardeleanu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2010, p. 21.

²⁶⁹ Mircea Coloșenco, *Ziaristul total: Pamfil Șeicaru*, prefață la volumul *Politica aistorică a României. Eseuri și medalioane*, de Pamfil Șeicaru, Editura Elion, București, 2002, pp. XIV - XV.

²⁷⁰ Marian Popa, *Istoria Literaturii Române de Azi pe Mâine (II)*, Editura Semne, București, 2009, p. 960.

²⁷¹ Vasile C. Dumitrescu, *O istorie a exilului românesc (1944-1989) – În eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, București, EVF, 1997, p. 170.

²⁷² Nicolae Florescu, *Pamfil Șeicaru sau reperiile rememorării*, în *Întoarcerea proscrisilor*, Editura Jurnalul Literar, București, 1998, p. 57.

capacitatea acestuia de a interpreta corect evenimentele politice internaționale. Iată ce susține Marian Popa referitor la această chestiune: „Dacă n-ar exista și expunerile meticuloase ale analistului, s-ar crede că s-a exprimat un profet; și este de înțeles de ce unele manuscrise și textele publicate ale lui Șeicaru au constituit surse de informație, de formație și de decizie pentru unii politicieni comuniști, printre care și Gheorghiu-Dej.”²⁷³

Nicolae Ceaușescu va urmări și el cu mare atenție activitatea din exil a gazetarului, pe care dorea să-l folosească în confruntarea lui cu Moscova. După primii ani de exil, adversari mai vechi și mai noi ai gazetarului vor ridica un *zid* în jurul acestuia, motiv pentru care multe din textele lui Șeicaru nu vor avea ecou. George Nițu indică două cauze pentru această *conspirație a tăcerii*: tonul pamfletar în care erau scrise textele lui Șeicaru și încăpățânarea gazetarului de a denunța fără întrerupere pericolului reprezentat de panslavism.²⁷⁴ Cu trecerea anilor, devine tot mai clar că exilul nu-l iubește pe Șeicaru, iar el nu iubește exilul.²⁷⁵ Deși este capabil să prevadă viitorul, nimeni nu mai dorește să asculte ceea ce gazetarul are de spus. Din acest motiv, Șeicaru capătă renumele de *Cassandra României*.²⁷⁶

Începând din epoca interbelică și continuând în anii de comunism, *naționalismul* din scrisul lui Pamfil Șeicaru a iscat discuții aprinse în rândul istoricilor și criticilor literari. Gazetarul este plasat de Mircea Vulcănescu în grupul susținătorilor *naționalismului integral*, care pune accentul pe neam, generat din doctrina promovată de N. Iorga și A.C. Cuza. Pentru acest grup, „întâietatea aparține politicului și spiritualitatea de orice fel (interioară, culturală sau duhovnicească) nu are preț decât în măsura în care reprezintă o consolidare a realităților, o potențare a forțelor și o sporire a valorilor naționale.”²⁷⁷

Cele mai dure critici la adresa lui Șeicaru vizează perioada petrecută de acesta în redacția revistei *Gândirea*. Dumitru Micu arată că tradiționalismul profesat de Pamfil Șeicaru în paginile publicației fondate de Cezar Petrescu este *radical, neosămănătorist*, și-i reproșează gazetarului criticile violente aduse orientării moderne a literaturii acelor vremuri.²⁷⁸ Poziția lui Micu reprezintă, de fapt, reluarea unor idei enunțate de Eugen Lovinescu cu câteva decenii mai devreme. După autorul lucrării *Istoria literaturii române contemporane*, critica

²⁷³ Marian Popa, *Istoria Literaturii Române de Azi pe Măine (I)*, Editura Semne, București, 2009, p. 700.

²⁷⁴ George Nițu, *Pamfletul în literatura română*, Timișoara, Editura de Vest, 1994, p. 289.

²⁷⁵ Mircea Popescu, *Pamfil Șeicaru – La Roumanie dans la grande guerre*, în *Revista Scriitorilor Români*, München 1970, p. 158.

²⁷⁶ Victor Frunză, *Destinul unui condamnat la moarte - Pamfil Șeicaru*, București, EVF, 2001, p. 357.

²⁷⁷ Mircea Vulcănescu, *Opere – I. Dimensiunea românească a existenței*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 22.

²⁷⁸ Dumitru Micu, „*Gândirea*” și *gândirismul*, Editura Minerva, București, 1975, p. 19.

lui Șeicaru este o descărcare violentă „împotriva lipsei de ideal și de disciplină a literaturii noastre contemporane, în care nu se găsește orientare morală și interpretare a vieții ci numai *jocuri de lumină, culoare sau imagini*.”²⁷⁹

Rămânerea lui Șeicaru la concepția *poetului-profet, sămănător de idealuri și creator de năzuinți*, îl determină pe Lovinescu să afirme că gazetarul se situează în altă epocă. Criticul îl fixează pe Pamfil Șeicaru ca fiind *ultimul critic sămănătorist*, ce a moștenit de la N. Iorga *mesianismul ideii naționale și dezacordul față de epoca sa*. Vom reveni asupra acestei probleme atunci când vom analiza perioada petrecută de gazetăr în redacția revistei *Gândirea*.

Un fapt pe care niciunul din cei ce fac cunoștință cu opera fostului conducător al ziarului *Curentul* nu-l poate nega este acela că Pamfil Șeicaru se numără printre cei mai valoroși portretiști ai literaturii române. Critici importanți ai literaturii române sunt de acord că *portretele și pamfletele* pe care Șeicaru le-a schițat foștilor săi coechipieri sau adversari într-ale gazetăriei interbelice se numără printre cele mai valoroase pagini din publicistica exilului. Valoarea artistică deosebită a textelor lui Șeicaru i-a determinat pe unii autori să mărturisească că rar le-a fost dat să citească pagini mai frumoase.²⁸⁰ Reprezentați importanți ai exilului susțineau chiar că *portretele* lui Șeicaru au valoare de document istoric.²⁸¹

Un exeget al exilului românesc, Nicolae Florescu, îi apreciază astfel portretele: „Doza de subiectivism e mai pregnantă parcă aici, invectiva însăși, deși domolită considerabil, nu lipsește, și tocmai ele fac, în ultima instanță, *farmecul* acestor texte dominate covârșitor de conștiința unei instanțe imanente a istoriei, sub examenul crud al căreia se așază faptele noastre mărunte de fiecare zi.”²⁸² I. Oprișan arată că pentru realizarea *portretelor*, „pe lângă materialele documentare, oferite de arhive și presă, autorul aduce sistematic propriile mărturii, acuzând sau susținându-și ideile pe baza unor fapte de viață verificabile.”²⁸³ Cercetând textele politice ale gazetarului, Marian Popa face următoarea constatare: „În funcție de unele texte s-ar putea chiar afirma că a inventat o specie: *memorialistica militantă*. Rememorările sale sunt clar intenționale: își aduce aminte pentru a putea lovi sau elogia în funcție de calitatea comportamentelor politice.”²⁸⁴

²⁷⁹ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane* (II), Editura Minerva, București, 1973, p. 199.

²⁸⁰ I. Oprișan, *Memorialistica lui Pamfil Șeicaru*, prefată la volumul *Scrieri din exil (I-II)*, Editura Saeculum I.O., București, 2002, p. 11.

²⁸¹ Vasile C. Dumitrescu, *O istorie a exilului românesc (1944-1989) – În eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, București, EVF, 1997, p. 181.

²⁸² Nicolae Florescu, *Pamfil Șeicaru sau reperele rememorării*, în *Întoarcerea proscrisilor*, Editura Jurnalul Literar, București, 1998, p. 60.

²⁸³ I. Oprișan, *Memorialistica ...*, p. 7.

²⁸⁴ Marian Popa, *Istoria Literaturii Române de Azi pe Măine (I)*, Editura Semne, București, 2009, p. 700.

Editate postum (2002), cele două volume ale *Scrierilor din exil*, primul intitulat *Figuri din lumea literară*, iar al doilea *Portrete politice*, conțin o mare parte din portretele lui Șeicaru. Evocările gazetarului se întind din anii studenției până la perioada petrecută în exil. Alături de portretele de mici dimensiuni (*Dinu Brătianu și Partidul Liberal în 1944*, *Alexandru Vaida-Voievod*, *Titel Petrescu*, *Vasile Stoica*) se află și câteva de mărimea unor micromonografii, precum cele închinat lui Eugen Lovinescu și Nicolae Iorga. Printre aceste scrieri se află și textele în care Pamfil Șeicaru se arată neîndurător față de mari creatori, ca Mihail Sadoveanu și Tudor Arghezi, pentru că au acceptat să facă prea multe concesii regimului comunist instalat la București.

După cum am văzut, opiniile celor care au cunoscut scrisul gazetarului sunt împărțite. Unii autorii evidențiază apucăturile dubioase ale gazetarului, iar alții subliniază eforturile deosebite făcute de acesta în sensul consolidării poziției ocupate de presă în raport cu instituțiile de stat. Remarcăm însă un fapt interesant. Toți cei care au intrat în contact cu munca ziaristului s-au simțit obligați să cadă de acord într-o privință: Pamfil Șeicaru era apreciat de public, care îl considera un profet al timpurilor sale.

Leca Morariu – cu redacția în pribegie

Constantin Poenaru²⁸⁵

Abstract

Alexandru (Leca) Morariu (25 July 1888, Cernowitz - 15 december 1963, Râmnicu Vâlcea) philologist, journalist, folklorist, memoirist and literary historian, was a prominent representative man of interwar culture of Bukowina. Along with the great public responsibilities that you had in Cernowitz as director of the National Theatre and the Institute of Literature, Philology, History and Folklore, and as a professor at the University here, has worked extensively in newspapers and cultural magazines of the time. Debut in 1908 with an article in the Neamul românesc, the Junimea literară editorial secretary (1923-1927). He was forced to flee to the Soviet occupiers twice, in 1940 and 1944, each time continuing to edit in exile magazines that ran. So no. 4-6/1940 and no. 1-3/1941 of Făt-frumos magazine appeared in Bucharest, as no.

²⁸⁵ Redactor la ziarul *Cultura vâlceană*.

19/1941 Bulletin "Mihai Eminescu", but printed in Piatra Neamt. For the evacuated in March 1944, printed in Rm. Vâlcea, with great effort, Făt-Frumos (no.2-3/1944 and 4-6/1944), Buletinul „Mihai Eminescu” (no.21 and 22 for the years 1943-1944), *Fond și formă* (1944), Buletinul Institutului de Literatură and *Anuarul Societății „Armonia”* (1944).

Alexandru (Leca) Morariu (1888-1963) a fost unul dintre cei mai cunoscuți și mai activi reprezentanți ai culturii bucovinene din perioada interbelică, director al Teatrului Național din Cernăuți (1933-1935) și al Institutului de Literatură, Filologie, Istorie și Etnografie-Folclor de pe lângă Universitatea din același oraș (din 1940), unde funcționează ca profesor universitar (din 1922) și decan al Facultății de Literatură și Filozofie (între 1936-1938), președinte al Societății Muzicale *Armonia*.²⁸⁶

Activitatea ziaristică. În paralel cu marile responsabilități publice pe care le-a avut, desfășoară o intensă activitate jurnalistică la ziarele și revistele culturale ale vremii. Nu este doar un colaborator fervent la publicații precum *Neamul românesc*, *Ion Creangă*, *Glasul Bucovinei*, *Viața nouă*, *Lamura*, *Prietenia*, *Convorbiri literare*, *Revista Moldovei*, *Flacăra*, *Floarea Soarelui*, *Ramuri*, *Făclia*, *Codrul Cosminului* și altele, dar va întemeia și va conduce el însuși revistele *Făt-frumos* (1926-1944), *Buletinul „Mihai Eminescu”* (1930-1944), *Fond și formă* (1938, 1944), *Buletinul Institutului de Literatură*. După debutul în presă în iulie 1908, cu un articol în *Neamul românesc*, timp de doi ani (1922-1924) răspunde de publicarea *Calendarului Glasul Bucovinei*, iar între 1923-1927 este secretar de redacție la revista *Junimea literară*, unde înființează suplimentul *Bibliotecile noastre*. Pasiunea sa pentru presă era o moștenire de familie: „moșul” Silvestru Morariu Andrievici (1818-1895) fusese colaborator și redactor la *Calendarul pentru Bucovina*, editor al gazetei *Amicul poporului*, citor al revistei preoțești *Candela*, iar tatăl său Constantin Morariu (1854-1927), deși preot, a colaborat la *Convorbiri literare*, *Viața românească*, *Familia*, *Candela*, *Glasul Bucovinei*, *Romänische Revue* și a redactat, între 1893-1896, gazeta pentru popor *Deșteptarea*, „cu puternic impact la publicul bucovinean”.²⁸⁷ Despre această ultimă publicație, Leca Morariu are o primă amintire de pe la cinci ani, când îl surprinde pe tatăl său scriind noaptea târziu „plecat sub lampa cu abajur verde”.²⁸⁸

²⁸⁶ Constantin Poenaru, *Viață bucovineană în Râmnicu-Vâlcea postbelic (I)*, în *Revista română*, XV, nr. 3 (57), septembrie 2009, p. 20.

²⁸⁷ Liviu Papuc, *Leca Morariu. Studiu monografic*, Editura Timpul, Iași, 2004, p. 18.

²⁸⁸ Leca Morariu, *Viață. Din carnetul unui român, prizonier în uniformă împăratului*, Ediție îngrijită și prefată de Liviu Papuc, Editura Alfa, Iași, 2001, p. 57.

Silit să fugă din fața ocupanților sovietici („scorpia roșie”) în două rânduri, în 1940 și 1944, de fiecare dată, „pornind în pibegie, dl. Leca Morariu și-a luat și revista și pe unde a poposit i-a dat mereu viață”, aceasta constituindu-se în „adevăratul ecou al Bucovinei martirizate și părăsite de toți”²⁸⁹. De aceea am considerat că merită să facem cunoscute eforturile ilustrului cărturar bucovinean pentru menținerea în activitate a gazetelor pe care le conducea și redacta la Cernăuți chiar și în cele două etape ale refugiuului său din fața armatelor „bolșevice”.

Primul refugiu (1940-1941). Prima plecare în pibegie a lui Leca Morariu și a soției sale Octavia are loc în teribila vară a lui 1940, la o lună după cele două ultimatumuri date de sovietici în 26 și 27 iunie, prin care i se cerea României să evacueze de urgență și necondiționat Basarabia (care făcuse parte din Imperiul Rus între 1812-1917) și Bucovina de Nord. Au fost câteva zile de haos, căci termenul de patru zile acordat de sovietici era prea mic pentru a putea retrage în ordine administrația civilă, instituțiile și armata română. Pe de altă parte, a fost multă confuzie și indecizie și în legătură cu reacția României, care s-a hotărât abia în 28 iunie 1940 să accepte ultimaturile și a ordonat prin Marele Stat Major să se treacă la evacuare și să se aplice întocmai Planul „Tudor”. Era însă mult prea târziu, rușii se aflau deja la porțile Cernăuțiului.

Leca Morariu încearcă să rămână pe loc, atât ca să-și protejeze impresionanta bibliotecă și avutul casei, cât și dintr-un acut sentiment de afecțiune sentimentală pentru dragul său Cernăuți, dar nu rezistă decât o lună, după care “se avântă pe ceea ce el numește, pe drept cuvânt, *Drum sfânt spre libertatea românească*”²⁹⁰. Stă o vreme la Suceava, la fratele său Victor, în 18 august era încă acolo²⁹¹, deși refugiații cernăuțeni se pregăteau să plece iar în bejanie din cauza unei iminente „noi invazii sovietice”²⁹².

Plecă și el, dar se oprește la Focșani, la prietenul său Ion Diaconu, profesor și folclorist, directorul revistei *Ethnos*, care îi va fi sprijin de nădejde, inclusiv material, toată viața. Chiar și în al doilea refugiu, în toamna lui 1945 primește de la acesta suma de 30.000 + 2.000 pentru corespondență, care se vroia a fi un abonament de susținere lunar pentru *Buletinul Eminescu, Fond și Formă* și *Făt-frumos*²⁹³. Un an mai târziu, deși nu mai scotea nicio publicație la

²⁸⁹ C. Loghin, *Revista Făt-frumos*, în *Bucovina*, I, 27 august 1941, p. 37. Apud Liviu Papuc, *op.cit.*, p.198.

²⁹⁰ Nicolae Cârlan, *Un năpăstuit cărturar proteic*, în *Revista română*, IV, nr. 2 (12), 1998, p.12. Vezi și Leca Morariu, *Drum sfânt înspre libertatea românească*, file de jurnal (iulie 1940) publicate de N. Cârlan în *Revista română*, IV, nr. 3 (13), 1998, p.15.

²⁹¹ Leca Morariu, *Jurnal*, 1940, mss., Caietul II.

²⁹² Conform Mihai Aurelian-Cărunto, *Sudul Bucovinei – regiune disputată în relațiile româno-sovieto-germane*, în *Istorie și societate*, vol. II, Editura Mica Valahie, București, 2011, pp.239-240.

²⁹³ *Jurnal*, 19 octombrie 1945.

Rm.Vâlcea, Leca Morariu primește de la același Mecena suma de 50.000 lei, scriind pe cupon: „Rest de abonamente pentru revistele *Făt-Frumos*, *Buletinul Mihai Eminescu*, *Fond și formă*, cucoane Leca!”, iar în scrisoare, relativ la părăluțe: „Față de noi, de-aici, n-ai nici un dram de obligație decât să scrii la vreme potrivită pentru cultura românească, așa cum ai mai scris”.²⁹⁴

De la Focșani face dese escapade la București, unde se stabilește din toamnă, căci va preda la Universitate între 28 octombrie 1940-11 iunie 1941. Va reveni la Cernăuți la vreo șase luni după ce orașul a trecut din nou în administrația României. Astfel, numerele 4-6/1940 și 1-3/1941 ale revistei *Făt-Frumos* au apărut la București, în Tipografia „Bucovina” a cumnatului său I.E. Torouțiu. Fascicula nr.19/1941 a *Buletinului Mihai Eminescu* va fi tipărită însă la Piatra Neamț, la Tip. „Lumina”.²⁹⁵ Într-un interviu din *Pagini bucovinene* (supliment apărut în *Convorbiri literare*, nr. 10, octombrie 1988), Traian Cantemir susținea că *Buletinul „Mihai Eminescu”* ar fi dispărut în 1940, dar îl confunda cu *Buletinul Institutului de Literatură*, după cum îl corectează peste ani Nae Antonescu într-o scrisoare trimisă lui Constantin Călin și publicată de acesta în *Bucovina literară*, nr. 6 (244), iunie 2011.

În Capitală, Leca Morariu primește o bogată corespondență în legătură cu revistele pe care le scoate în calitate de director. Îi scriu: Alexandru Vasiliu-Tătăruși, poet învățător și folclorist, refugiat în comuna Drăghici-Argeș, filologul danez Kristian Sandfeld-Jensen, istoricul literar Dan Simonescu, Scarlat Preajbă, eminescologul Augustin Z.N. Pop, care îi trimite un articol și mai multe note pentru publicare²⁹⁶, preotul, folcloristul și istoricul Dumitru Furtună, profesorul și publicistul Tiberiu Crudu, esteticianul Gáldi László, folcloristul Artur Gorovei sau istoricul literar și folcloristul „Moș Ghiță” T. Kirileanu, din Piatra-Neamț, care îi va recomanda pe tipograful Abramovici care îi va scoate *Buletinul „Mihai Eminescu”* aproape la jumătate de preț²⁹⁷. În 7 aprilie 1941 Aurel George Stino, scriitor și publicist, profesor de liceu la Fălticeni, îl anunța că a trimis o recenzie a nr.4 din *Făt-frumos* revistei *Bugeacul*, iar a nr.1 la *Păstorul Tutovei* din Bârlad (apărută în nr.3-4, aprilie 1941, p.180-181), mai târziu (29 iulie 1941) constatând admirativ: „Ați avut până și pribegia rodnică, dovadă cele câteva caiete din *Făt-frumos*, din *M. Eminescu*, atâtea studii etc.”²⁹⁸

Al doilea refugiu, din 1944. În cazul celui de-al doilea refugiu, din 1944, nu a mai fost vorba de o plecare voluntară din Cernăuți ca urmare a unei hotărâri

²⁹⁴ Jurnal, 2 februarie 1946.

²⁹⁵ Marian Petcu, (coord.) *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Editura Polirom, Iași, 2012, p. 458.

²⁹⁶ *Scrisori către Leca Morariu*, Ediție îngrijită de Eugen Dimitriu, vol. III, Suceava, 2007, pp. 20-21. În continuare lucrarea e citată prescurtat *Scrisori*.

²⁹⁷ *Scrisori*, vol. II, p. 13.

²⁹⁸ *Scrisori*, vol. III, p. 188.

personale. Ca profesor universitar la Facultatea de Teologie, Leca Morariu a trebuit să se supună unui Ordin oficial de evacuare dat de Guvernul României sub denumirea codificată de „Operațiunea nr. 1.111”.

Ultimele zile la Cernăuți. La începutul anului 1944 el știa că plecarea sa din Cernăuți era iminentă, căci planurile de evacuare erau întocmite de Marele Stat Major al Armatei Române încă din noiembrie 1943, iar veștile despre armata sovietică care se apropia vertiginos de oraș erau tot mai alarmante. Cu toate acestea, cu o devoțiune exemplară față de multitudinea de responsabilități publice pe care le avea, Leca Morariu continuă să-și desfășoare calm și metodic toate activitățile atât la Universitate, la Catedra de Literatură, Institutul „Cernăuți” și Societatea „Armonia”, cât și în legătură cu publicațiile pe care le conducea.

În primele zile de ianuarie 1944 lucrează febril la definitivarea ultimelor materiale pentru *Făt-frumos* nr.6/1943, iar în 8 ianuarie se duce la tipografia surdo-muților din Cernăuți cu manuscrisul revistei restante din anul trecut, pe care reușește să o și expedieze la abonați până la 18 februarie, când exclamă fericit în *Jurnal*: „Termin expediția *Fătului*”.²⁹⁹

Toată luna februarie este ocupat cu redactarea nr.1/1944 al revistei, pe care o declară gata la 17 martie. Nu scapă însă din vedere nici rezolvarea unor treburi financiare fără de care nicio apariție nu ar fi posibilă. Astfel, în 17 februarie ridică 50.000 lei subvenție de la Casa Școalelor pentru *Făt-frumos*, care se adaugă banilor primiți de la diverși abonați. Surprinde, în aceste zile incerte de război, atât solidaritatea umană și încrederea abonaților în revista pe care o primeau, cât și grija autorităților față de o publicație culturală despre care nu se știa cât timp mai putea apărea la Cernăuți sau dacă mai putea apărea acolo unde se evacua împreună cu directorul ei.

Joi 16 martie 1944, *Făt-frumos* nr. 1/1944 era gata, iar zilele următoare și fasciculele nr.33 și 34 din buletinele *Institutul „Cernăuți”*, pe care le expediază în grabă prin poștă, ultima operațiune efectuând-o chiar pe 20 martie, când „scorpia roșie” era la porțile orașului A doua zi, 21 martie, pentru că „timpul nu mai avea răbdare”, Leca Morariu își ia familia în grabă, restul lăzilor și bagajelor pe care nu reușise să le trimită deja în interiorul țării, la diverse adrese, prinde ultimul tren al evacuării și se duce într-un exil care nu va mai fi provizoriu, ca în 1940, ci se va prelungi până la sfârșitul vieții sale.

Evacuarea la Râmnicu Vâlcea. Deși resimțite în străfundul ființei ca o tragedie cumplit de dureroasă, părăsirea locurilor dragi și plecarea practic în necunoscut nu au constituit pentru Leca Morariu și cei mai mulți dintre sutele,

²⁹⁹ Leca Morariu, *Opere*, vol.III *Jurnal vâlcean (1944-1948)*, Ediție îngrijită și note de Liviu Papuc și Constantin Poenaru, Editura Tipomoldova (Col. Opera omnia), 2012, p.37. În continuare lucrarea e citată prescurtat *Jurnal*.

miile de bucovineni evacuați un motiv de disperare, de prăbușire morală, de abandonare a activităților pe care le desfășurau în mod curent în locurile de baștină. Din *Jurnalul* lui Leca Morariu reiese că profesorul bucovinean a părăsit Cernăuțiul pe 21 martie 1944, ajungând la Rm.Vâlcea duminică 26 martie la orele 6 seara. Era însoțit de profesorul Orest Bucevschi de la Facultatea de Teologie din Cernăuți, evacuată încă din 1941 la Suceava și apoi, în 1944, la Râmnic³⁰⁰. Aici erau mutate, provizoriu, și Catedra de literatură modernă și folclor a Facultății din Cernăuți, și fostul Institut de literatură, filologie, istorie și folclor „Mihai Eminescu”, redenumit Institutul „Cernăuți”, și Muzeul Bucovinei.

Ajuns la Râmnicu Vâlcea, Leca Morariu se stabilește definitiv aici, încercând să-și continue activitatea anterioară ca profesor universitar, director al nou-botezatului Institut „Cernăuți” și președinte al Societății Muzicale „Armonia”, dar și ca jurnalist și editor de reviste. Din 1944 până prin 1947, colaborează la *Unirea* și *Unirea poporului* (Blaj), *Revista Bucovinei*, *Gazeta Transilvaniei*, *Candela*, *Provincia* și *Altarul Banatului* (Caransebeș), dar și la *Deșteptarea* (Rm. Vâlcea, unde este și corector). Continuă să-și editeze, cu mari eforturi, propriile reviste: *Făt-Frumos* (nr.2-3/1944 și 4-6/1944), *Buletinul „Mihai Eminescu”* (nr.21 și 22 aferente anilor 1943, 1944), *Fond și formă* (un număr, în 1944), *Buletinul Institutului „Cernăuți”*, ca și *Anuarul Societății „Armonia”* (1944). La toate aceste publicații un ajutor de nădejde îl primește de la soția sa Octavia Lupu-Morariu, pe care o și trece în caseta redacțională ca secretar de redacție.

Rm.Vâlcea nu era însă decât un orașel cu nici 15.000 de locuitori, fără învățământ superior, fără teatru sau orchestră simfonică, fără reviste literare sau ziare mai importante. Când a venit Leca Morariu, aici apăreau doar *Cercul*, o foaie politică a Partidului Național-Țărănesc, o revistă *Credința noastră* și o *Gazetă pentru apărarea pensionarilor subofițeri*, precum și a tuturor scopurilor frumoase și cinstite³⁰¹. De aceea, producția sa editorial-gazetărească (specializată în istorie literară, filologie, folclor, muzică) era trimisă, prin poștă, cu precădere foștilor abonați și intelectualilor bucovineni refugiați prin toată țara, doar câteva exemplare fiind date colegilor săi de la facultate și unor prieteni locali sau reprezentanți ai autorităților.

Făt-Frumos. Subtitulată *Revistă de literatură și folclor*, a fost înființată în ianuarie 1926 de Leca Morariu, care îi va deveni din 1930 și director. A apărut la Suceava (ian.-febr.1926 – sept.-dec. 1933), Cernăuți (ian.-febr.1934 – mai.-iun. 1940; sept. 1941 – iun.1944), București (iulie 1940 – iul.-aug.1941) și Rm.Vâlcea (iul. – dec.1944), câte un număr la fiecare două luni.

³⁰⁰ *Universul*, nr. 132 din 15 mai 1944.

³⁰¹ Vezi Horia Nestorescu-Bălcești, *Bibliografia presei vâlcene (1875-1970)*, în *Studii vâlcene*, 1971, pp.75-184.

Chiar din prima săptămână de ședere la Rm. Vâlcea, printre nenumăratele probleme legate de instalarea la o gazdă convenabilă, despachetarea din bagaje și acomodarea cu noul oraș în care abia venise, Leca Morariu își pune la zi corespondența de la revistă, comunicându-le abonaților și prietenilor săi noua adresă unde i se putea scrie, se duce la poștă ca să aranjeze expediția noilor numere. În 2 aprilie face un prim demers la o tipografie din oraș pentru tipărirea revistei, dar prețul i se pare enorm de scump. Nici răspunsul primit de la bunul său prieten Victor P. Costa nu îl liniștește, la Lugoj neexistând nici tipografie, nici hârtie. Abia în 9 mai găsește înțelegere la tipografia „Unirea”, unde dă 28.000 lei pentru 400 ex. în 32 pagini și copertă pentru nr.2-3/1944, la care lucrează toată luna mai, fie acasă, fie la facultate, fie „în fund de codru râmnician”. În 7 iunie, exclamă fericit: „Revista *Făt-frumos* gata! O și expediez o parte”.

Revista nr.2-3 acoperă perioada martie-iunie 1944, drept pentru care poartă pe frontispiciu mențiunea „Cernăuți-Râmnicu-Vâlci”, dar și subtitlul „Literatură – Artă – Știință – Viață socială”, fixat încă din 1931. Formatul este 24 x 16 cm, dar numărul de pagini s-a dublat față de comanda inițială la tipografie, așa că mai plătește un supliment de 6.000 lei. În afară de articolele lui Leca Morariu, mai semnează: George Drumur și Ion Buzdugan (versuri), amândoi refugiați temporar în Vâlcea, G. T. Kirileanu (*Bucovina în manuscrisele Academiei Române*), Traian Cantemir, cu un text istro-român, Alex. Vasiliu, Cornelia Slușanschi, Aurel George Stino, Nic. Stețcu, Ion Ciocârlan, iar Bojena M. Șesan traduce *Doina* lui M. Eminescu în limba cehă. Sunt publicate și câteva versuri inedite de Ciprian Porumbescu (*Der Bukowiner Wald*). Redacția și administrația se află acasă la profesor, în str. Apostol Dumitrescu nr. 18.

Continuarea apariției revistei pe meleguri noi stârnește ecouri profunde mai ales în inimile bucovinenilor evacuați sau refugiați prin toată Oltenia, în Banat și chiar în Transilvania. Refugiat la Blaj, A. G. Stino primește cu mare emoție ultimul număr 2-3/1944 din *Făt-frumos*, scriindu-i lui Leca Morariu la 25 iunie 1944 plin de exuberanță: „Trăiască *Făt-Frumos* cel fără moarte și întru mulți ani vrednicul, neînfricatul cărturar care (...) l-a scos la lumină! Primind revista, la ce bun să trec sub tăcere faptul că îndată am picurat câteva lacrimi peste scoarțele cicorii?”³⁰²

Leca Morariu notează aproape zilnic în *Jurnal* că a primit bani pentru abonamente și sprijin: 500 lei de la Ilie Doboș-Boca, 1.400 lei de la G. T. Kirileanu, 1.000 lei de la fratele său Aurel și încă 1.000 lei de la L. Cionca, 800 lei de la A. Vasiliu-Tătăruși, 7.000 lei de la Gh. D. Lalu din Piatra-Neamț. Până luni 17 iulie 1944 a încasat frumoasa sumă de 16.400 lei. Cum spunea Petru

³⁰² *Scrisori*, vol. III, p. 193.

Rezuș la 12 august 1944, menținerea în viață a revistei *Făt-frumos* constituia pentru toți „o datorie de conștiință”. Fratele său Aurel vine chiar cu propunerea ca *Fătul* „să înglobeze în cuprinsul său și opera pe care ar fi s-o continue *Glasul Bucovinei*”, căci el nu reușise să o facă „să apară din nou în pribegie, după ce acasă n-a putut reapare”³⁰³ după ce își încetase activitatea în 1940.

Prof. univ. Alexe Procopovici scrie și el la 3 iulie 1944 din Sibiu, unde era refugiat cu Universitatea din Cluj: „Mi se pare că Bucovina noastră, cea intelectuală îndeosebi, nu este în zilele acestea nicăiri mai mult decât la Râmnicu-Vâlci în preajma d-tale.”³⁰⁴ Iar Petru Rezuș adaugă la 5 iulie 1944 din Caransebeș: „*Făt frumos* apare la Râmnicul-Vâlcea, *Revista Bucovinei* la Timișoara, cu aceeași dârză hotărâre, pare că ar apărea la Cernăuți din nou cotropiți de bolșevici! (...) Așa cum apare la R.V. dovedește aceeași inimitabilă linie de conduită și de crez pe care vi-l cunosc din Cernăuți și pe care nu l-a știrbit nici refugiu, nici nevoile și amarul lui...!”³⁰⁵ Surpriza deosebită vine din partea scriitorului Em. Bucuța, care în seara de 3 august 1944, la *Cronica culturală* de la Radio București a susținut o conferință despre *Făt-frumos*-ul de la Râmnic³⁰⁶ și despre Leca Morariu, prizonierul „Scorpiei bolșevice” din 1940, care acum și-a găsit un nou liman.

Toată vara scrie și rescrie articole pentru următorul număr al revistei, le corectează, merge la Cenzură³⁰⁷, la tipografie, iar la 6 octombrie poate răsufla ușurat: nr. 4-6/1944 pe „iulie-decemvre” este gata. Imediat începe expediția lui, încasând și primii bani pentru abonamente. Deși vremurile sunt tot mai grele, prietenii și cunoscuții speră ca *Făt-frumos* să mai poată apărea. Dacă la 21 martie 1946 poetul G. Voevidca întreba: „Cu *Făt-Frumos* ce faceți?”, în 12 aprilie 1949, peste cinci ani de la ultimul număr al revistei, promitea: „Pentru dragul nostru *Făt* voi prezenta manuscris, în persoană”³⁰⁸, iar la 9 aprilie 1950 trimitea chiar o epigramă, semn că bucovinenii nu uitaseră încă revista și mai sperau într-o reparație a ei. Nr. 4-6/1944 a fost ultimul din lunga existență de 19 ani a revistei *Făt-frumos*. Editat în aceleași condiții ca și nr. 2-3/1944, s-a imprimat la Tip. „Gutenberg” din Rm.Vâlcea, redacția și administrația urmând adresa noii gazde a lui Leca Morariu: B-dul Tudor Vladimirescu nr.33.

Buletinul „Mihai Eminescu”. Pe lângă un *Curs Eminescu* ținut la Universitatea din Cernăuți (1922-1923), Leca Morariu scoate vreme de 14 ani,

³⁰³ *Jurnal*, 19 iunie 1944.

³⁰⁴ *Scrisori*, vol. III, p. 63.

³⁰⁵ *Scrisori*, vol. III, p. 104.

³⁰⁶ Em. Bucuța făcuse aprecieri elogioase despre revista *Făt-Frumos* și în cartea poștală trimisă lui L.M. în 6 iulie 1944, din București (vezi *Scrisori*, vol. I, pp.70-71).

³⁰⁷ *Jurnal*, 31 august 1944.

³⁰⁸ *Scrisori*, vol. III, p. 301.

între 1930-1944, *Buletinul „Mihai Eminescu”*, mai întâi cu concursul lui Gh. Bogdan-Duică și G. Ibrăileanu. Publicația aduna la un loc „tot ceea ce considera că poate fi util în legătură cu biografia și opera luceafărului: fotografii, acte, manuscrise, amintiri, precum și studii substanțiale”.³⁰⁹ În această a doua pribegie, la Rm. Vâlcea, în 1944 vor mai apărea doar două fascicule: nr. 21 (la 25 octombrie) și nr.22 (la 10 noiembrie). 32 pagini, format 24 x 16 cm, având același subtitlu din 1930: „Lămuriri pentru opera și viața lui Mihai Eminescu”. Tip. Gutenberg din Rm.Vâlcea, redacția și administrația în str. T.Vladimirescu nr.233. Semnează în nr.21, printre alții: G.Bogdan-Duică (*Ideii din manuscrisele lui Eminescu*), G. T. Kirileanu (*Manuscrisele lui Eminescu*), At. C. Bălăcescu (*Pământul nostru în poezia lui Eminescu*), Leca Morariu (*„Mitul Eminescu” și moftul cioculescu*), Liviu Marian (*Ibraim Eminovici*), Octavia Lupu-Morariu (*Eminescu în muzică*), Aug. Z. N. Pop (*Fragment „Nebunia ta...”*). Pe copertă, marele viorist Grigori Vindireu.

Fond și formă. În ordine cronologică, este a treia revistă editată de Leca Morariu. Nu au apărut decât două numere, la distanță mare de timp între ele. Primul număr, având subtitlul „Critică generală și specială. Specificul și pitorescul limbii”, păstrat și la al doilea număr, s-a tipărit la Cernăuți în 1938, în 32 de pagini, plus copertile, și în format 24 x 16 cm. Revista își asuma sarcina „de-a înfrunța (în îndrumarea noastră literară) superficialul și hatârșugul”, de-a lămuri utilizarea neologismelor și de a ilustra „distinsa Culturalitate a Bucovinei și a celorlalte meleaguri” mărginașe prin alcătuirea unei bibliografii adecvate. Majoritatea materialelor sunt ale directorului publicației, doar două purtând semnătura unor colaboratori: Petru Iroaie (*Alecsandrinismul lui Odobescu*) și Bob Bărgăuan (*Creangă în Italieneste*).

Cel de-a doilea număr al revistei a apărut în toamna lui 1944, la Rm. Vâlcea, la mai bine de șase luni de la instalarea lui Leca Morariu aici. Era preocupat de scoaterea acestuia încă din luna ianuarie³¹⁰, de la Cernăuți, dar pregătirea articolelor pentru tipar (toate scrise numai de el), corectura și supravegherea acestora în tipografie se face abia în luna noiembrie, în orașul de pe Olt. Bunul de tipar îl dă chiar în ziua de Sf. Nicolae, printre alergături după cadou pentru soția sa Octavia Lupu-Morariu, și participarea la sărbătorirea onomasticii lui Nicolae Grămadă, directorul Muzeului Bucovinei.

Fascicula nr. 2 din *Fond și formă*, avându-l pe copertă pe *Folcloristul Constantin Morariu (1835-1875)*, despre care scrie la pp.7-9, iese din Tipografia locală Gutenberg vineri 8 decembrie 1944, când se începe și expediția sa către abonați. Prețul 100 lei numărul. Dimensiunile sunt puțin reduse: 21,5 x 15,5 cm,

³⁰⁹ Vasile I. Postecă, *Bucovina stăruitoare întru cinstirea și lămurirea minunii Mihai Eminescu*, în *Convorbiri literare*, LXXII, nr.6-7-8-9, iunie.-septembrie 1939, p.930.

³¹⁰ *Jurnal*, 6 ianuarie 1944.

ca și numărul de pagini: 18, plus copertile. Redacția și administrația se aflau în locuința din str. T. Vladimirescu nr. 33, la părintele maior Alex. Vidrighinescu, unde abia se mutase în gazdă în 22 septembrie. Leca Morariu publică *Trei scrisori inedite* (ale lui C. Porumbescu) *către părinții săi*, un articol despre *Dacoromânul Iraclie Porumbescu*, „inauguratorul prozei literare românești din Bucovina” (prezentat cu o imagine impunătoare pe prima pagină a primului număr al revistei din 1938), însoțit de o scrisoare a lui C. Negri către acesta, precum și câteva considerații stilistice despre *Eufonie*. Într-o notă redacțională deplânge vitregia vremurilor care supun revista la „riscul unei devieri din programul ei propriu”, obligând-o la salvarea unor documente unice prin publicarea lor în paginile acesteia.

Institutul „Cernăuți”. Prin anii 1935-1938 Leca Morariu conducea Seminarul Român de la Universitatea din Cernăuți, sub egida căruia a scos o serie de 24 de broșuri, „care nu sunt reviste propriu-zise, dar au numerotare, un frontispicu-tip și pe care figurează profesorul ca director”³¹¹. Același gen de publicații, 17 la număr, cărora le spune buletine, a scos între 1938-1940 și sub egida Institutului de Literatură, Filologie, Istorie și Etnografie-Folclor, institut care se reorganizează la 22 septembrie 1941 în Institutul „Cernăuți”³¹², fostul *Buletin al Institutului de Literatură* urmând să apară sub emblema *Institutului „Cernăuți”*.

Institutul „Cernăuți”, inaugurat oficial la 5 martie 1942 în cadrul Facultății de Teologie, va edita 18 broșuri până în 1944, sub denumirea *Institutul „Cernăuți”*, acestea având trecute acum chiar și numărul și anul apariției, ca orice publicație periodică. La toate aceste publicații, director și editor a fost Leca Morariu, al cărui *Jurnal* va consemna toate tribulațiile editoriale, atât în ultimele trei luni petrecute la Cernăuți înainte de evacuarea la Rm. Vâlcea, cât și după sosirea în orașul de pe Olt.

Într-o grabă extraordinară, între 5 februarie și 17 martie 1944, tipărește la Cernăuți patru fascicule din Buletinul *Institutul „Cernăuți”*. Pentru acoperirea cheltuielilor de tipărire, în 15 martie ridică de la Ministerul Instrucției 50.000 lei subvenție, cu doar o săptămână înainte de evacuarea instituțiilor guvernamentale din oraș. În 19 aprilie, la Rm. Vâlcea, constată că în Libretul de economii 503.131 (*Institutul „Cernăuți”*) mai avea 31.375 lei. Suficient pentru a achita costurile fasciculei 35: G. Maxim-Burdujeanu, *Il critico d'arte Demetrio G. Golescu e l'Italia*, tipărită la Turnu Severin, și de a mai scoate altele noi. Pe 2 mai se duce la București, la Ministerul Instrucției cu chitanțele *Institutului „Cernăuți”* pentru decont. Din 22 septembrie 1944, Institutul „Cernăuți” își va

³¹¹ Liviu Papuc, *op.cit.*, p. 202.

³¹² Paul Mihail, *Jurnal (1940-1944) și Corespondență*, vol. II *Corespondență*, Ediție îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail, Editura Paideia, 2001, p. 229.

schimba numele în Institutul Arborea. Leca Morariu continuă să se zbată să mai scoată câte o broșurică sub acest nume cu vechi conotații istorice și naționale. Astfel, la 2 martie 1945, în timp ce Facultatea se pregătea de plecare la Suceava, el aduce de la tipografie Buletinul *Institutul „Arborea”* fasciculele 36, 37 și 38.³¹³ O lună mai târziu, în 16 aprilie 1945 consemnează scrupulos în *Jurnal* că „alte două floricele din Institutul „Arborea” gata: nr. 39 și nr. 40 (Leca Morariu, *Cazania lui Varlaam*, și L.M., *Zbucium pentru biserica arboreeană la 1870*). Sunt ultimele apariții din această a patra serie de broșuri. O cronică despre Institutul „Arborea” va publica, peste doi ani, în nr. 4/aprilie 1947 revista craioveană *Ramuri*, ce va dispărea și ea curând.

Anuarul Societății „Armonia”. Societatea Muzicală „Armonia” s-a înființat în anul 1881 din îndemnul mitropolitului Silvestru Morariu Andrievici, revenind puternic în actualitate în 1931 când și-a sărbătorit semicentenarul și a editat primul său *Anuar*. În 1933 a apărut al doilea *Anuar al Societății*, care s-a publicat în revista *Făt-frumos*, 1935, pp. 144-153. Președinte perpetuu al Societății din 1930, Leca Morariu se zbate, stabilit la Rm. Vâlcea, să revigoreze activitatea acesteia, s-o facă să devină o formă de manifestare a „bucovinismului” creator. Încearcă să mențină treaz spiritul antebelic printre refugiați și evacuați, așează câteva manifestări muzicale – denumite „Academii” – sub emblema „Armoniei”, dar lipsa banilor (la 1 septembrie 1944 retrace de la CEC ultimii lei din contul Societății „Armonia”) și a unor noi subvenții, dar, mai ales, „stingerea” treptată a interesului bucoveninilor pentru păstrarea identității lor culturale îl fac să abandoneze Societatea, care se desființează practic prin inactivitate. Reușește, totuși, grație și celor 10.000 lei primiți prin poștă de la un sprijinitor³¹⁴, să tipărească până la sfârșitul lunii iulie ultimul *Anuar al Societății „Armonia”* pe anul LXII 1942-1943. Conținutul îl reprezintă Raportul detaliat prezentat la Adunarea generală a Societății din 14 octombrie 1943, cu privire la activitatea organizatorică și economică a Societății, a manifestărilor publice cu caracter cultural desfășurate: concerte, audiții, academii, șezători etc. Lucrarea are 24 pagini, format A5 și a apărut la Tipografia Gutenberg din Rm.Vâlcea, dar pe copertă e trecut și Cernăuți, ca localitatea unde a activat Societatea în anii de referință 1943-1944.

Alte reviste apărute în pribegie. După ocuparea Bucovinei de către sovietici în 1944, au fost evacuate în interiorul țării nu doar instituțiile administrative și culturale din Cernăuți, ci și multe dintre redacțiile revistelor care apăreau aici. Era de fapt și o cerință a Planului stabilit de Marele Stat Major al Armatei Române, la ordinul conducătorului țării, mareșalul Ion Antonescu, ca

³¹³ În Marian Petcu, *op.cit.*, p. 618 se susține că la Rm. Vâlcea ar fi apărut doar fascicula 37.

³¹⁴ *Jurnal*, 9 iulie 1944.

instituțiile evacuate să-și continue activitatea în mod normal, fără nicio perturbare. Așa se face că la Timișoara, Caransebeș, Craiova, Râmnicu Vâlcea sunt tipărite numere noi din publicațiile strămutate de la Cernăuți.

Revista Bucovinei, care apare în ianuarie 1942 la Cernăuți, avându-i ca secretari de redacție pe Traian Cantemir și Dragoș Vitencu, se mută în aprilie 1944 pe malul Begăi, fiind scoasă de Dragoș Vitencu și Constantin Loghin, până în 1945. Leca Morariu a colaborat și el la revistă, materialele trimise din Rm. Vâlcea apărându-i în cinci numere din 1944 (*Hoinar, Epaminonda Bucevschi în scrisorile Mărioarei Rațiu-Porumbescu, Heinrich Lagler, Institutul Arboreasa, Armonia*). *Deșteptarea* de la Rm. Vâlcea era continuarea publicației bilunare apărute la Cernăuți în 1943, subintitulată „Foaie pentru luminarea poporului” și care se declara organ de propagandă culturală al Fundației culturale Regele Mihai I, regionala Bucovina. Primul număr apărut la Rm. Vâlcea în 19 mai 1944 este nr. 5-8 din 1 aprilie-15 mai 1944. Redactori erau prof. Constantin N. Tomescu (acasă la care se afla redacția și administrația, în str. Mihai Bravu nr. 37) și Cicerone Mucenic. Leca Morariu va colabora și el cu două articole, apărute în nr. 13 din 1 august 1944 (*Cutreierând țara*) și nr. 15 din 1 septembrie 1944 (*Cum a murit Ciprian Porumbescu*).

Candela apare la Cernăuți între 1882-1914, ca revistă bisericească și literară, apoi, după o întrerupere cauzată de primul război mondial, reapare din 1923 până în 1946, ca Buletin științific al Facultății de Teologie din Cernăuți. Penultimul număr, dublu, LV-LVI, pe 1944-1945, este tipărit la Rm. Vâlcea, cu subtitlul *Anuar teologic și bisericesc, publicat de profesorii Facultății de Teologie din Suceava – Universitatea „Cuza Vodă” din Iași*. L.M. face corecturile și publică trei articole: *Din 1848, Zbucium pentru biserica arborescă la 1870 și Florea Mureșanu, Cazania lui Varlaam, 1643-1943. Prezentare în imagini*. Se pare că revista nu ar fi apărut dacă prof. univ. Milan Șesan nu ar fi stăruit pe lângă Leca Morariu să meargă împreună la tipografie, cu argumentul că „dacă eu, un particular, îmi pot tipări revistele, cu atât mai mult – întreaga Facultate³¹⁵. Ultimul număr al revistei, LVII pe 1946, va apărea la Iași. Se gândea să colaboreze și la *Moldova*, care apărea din 1944 din nou la Craiova, unde se refugiase redactorul principal. Dar renunță când în 21 august 1944 află de la Aurel G. Stino că articolele publicate acolo „au ieșit grozav de mutilate: greșeli aproape dezonorante”³¹⁶.

Colaborări de la Rm. Vâlcea. În afara propriilor reviste, la care va fi și principal autor, și redactor, și corector, și secretar de redacție (deși de la o vreme o va folosi pe soția sa Octavia Lupu-Morariu, pe care o va trece și în caseta

³¹⁵ *Jurnal*, 19 aprilie 1945.

³¹⁶ *Scrisori*, vol. III, p. 198.

redacțională), Leca Morariu va continua să colaboreze la revistele în care publicase și când era la Cernăuți, dar va căuta și alte publicații în care să-și valorifice numeroasele documente literare inedite.

În anii 1944-1945, Leca Morariu a colaborat la *Unirea poporului*, care apărea la Blaj încă din 1919 și pe care o primea și o citea încă de la Cernăuți. Șase materiale va publica în revistă. Deși în mai 1945 va fi suspendată temporar pentru „pro-fascism”, *Unirea poporului* va continua însă și în 1946, ultimul material apărându-i în nr. 49 din 8 decembrie, cu puțin înainte de dispariția acesteia. Articolul *Amintirii lui N. Fekete-Negruțiu*, trimis la Blaj la 26 noiembrie 1946, îi va fi returnat la 7 februarie 1947 „fiindcă, în lipsă de hârtie, *Unirea poporului* abia-și mai trage sufllețelul”, drept pentru care îl trimite lui N. Bănescu pentru *Revista istorică*, acceptat de acesta.

În 12 septembrie 1946 a primit de la Lucian Costin (pseudonimul lui Ion Gh. Costinescu, fost Costeniuc), poet, istoric literar și folclorist minor, refugiat la Caransebeș, foaia-revistă *Provincia* (T. Severin), nr. 36 din 1 sept. 1946, drept pentru care se hotărăște să le trimită și el oarece materiale. Poartă corespondență cu Ion C. Nicola și Constant Răutu din redacție. Va publica doar trei articole, ultimul în nr.45 din mai 1947 (*Caroli Miculi către Iralie Porumbescu*), căci în 14.VIII.1947 notează în *Jurnal* că fugarul C. Răutu i-a comunicat că revista a fost suprimată odată cu surata ei mai vestită *Ramuri*.

Cele mai multe articole, 13, le-a publicat în venerabila revistă de peste munți *Gazeta Transilvaniei*, toate în 1944. Iată câteva titluri: *O nouă capodoperă de C. Porumbescu*, *Gh. Barițiu către C. Morariu*, *Culturalitate bucovineană*, *Literatură mercantilă*, *Brașoveni colaboratori ai lui Iralie Porumbescu* etc. Revista avea, se pare, vreo 5.000 de abonați, deși se scria și se corecta „la câmp și prin păduri”.³¹⁷

A încercat să stabilească o relație de colaborare și cu foaia *Telegraful român*, care apărea la Sibiu din 1853, dar articolul său *Floarea Paștelor și Floarea Paștelui*, trimis pe 23 iunie 1944, însoțit de o scrisoare măgulitoare, rămâne fără răspuns. El va apărea în *Unirea poporului* din Blaj, nr. 37 din 10 septembrie 1944.

La *Altarul Banatului*, subintitulată „revistă de zidire sufletească și de știință teologică a Eparhiei Caransebeșului”, a început să scrie târziu, abia în 1945, după ce stabilește o legătură mai amicală cu Petru Rezuș, profesor la Academia Teologică din Caransebeș, sub redacția căruia apărea. Acesta îl invită să colaboreze pe Leca Morariu, care va publica aici patru articole³¹⁸, deși la 14 aprilie 1945 își exprima amărăciunea și îngrijorarea față de „timpurile excepționale

³¹⁷ *Jurnal*, 19 iunie 1944.

³¹⁸ *Iralie Porumbescu – priitor norodului* (1945), *Simion Florea Marian și Hoinar. Fragment* (1946), *În opera prozatorului Iralie Porumbescu și-n periferia ei* (1947).

pe care le trăim” și care „au scumpit până într-atâta hârtia și mâna de lucru, încât și noi am oprit aici orice alte lucrări și studii de-o extensiune mai mare”³¹⁹. Articolul *Arborosene* trimis în 21 mai 1946 nu va mai apărea aici, ci abia anul următor în *Buletinul Institutului de Istorie*, scos de profesorul Milan Șesan la Institutul de Istorie organizat de el la Facultatea de Teologie mutată la Suceava din aprilie 1946. Joi 13 noiembrie 1947, Leca Morariu notează în *Jurnal* că a fost înștiințat de cei de la revista *Altarul Banatului* că aceasta și-a sistat apariția.

Chiar dacă jurnalistica lui Leca Morariu a fost în principal una culturală, desfășurată îndeosebi în publicații de specialitate, cu difuzare restrânsă, ea ne relevă încă o fațetă a multiplelor sale disponibilități intelectuale, drept pentru care, cum spunea acad. Constantin Ciopraga, „personalitatea sa în totalitate merită atenție, ca punct de interferențe”³²⁰.

De la publicistică la arheologie – destinul unui căutător de certitudini, Vasile Canarache

Aurelia Lăpușan³²¹

Abstract

He was born in Galați on the 6th of February 1896 and died in Constanta on the 4th of August 1969. He was named culture proliferator for he knew how to bring to life new institutions, to found newspapers, to wander the world, to fight and overcome all adversities. At the age of 19 he was writing his own periodicals in Constanța – Victoria and Varda. Vasile Canarache was a journalist, just after the war, at the România Nouă newspaper in Chișinău, together with Onisifor Ghibu, with the same aim. He was as well journalist at Izbânda, between March 1920 and May 1921. He travelled in the Caucasus and Persia, then, upon his return to Romania, was a reporter at Adevărul and Dimineața newspapers, up then started his own journal, Tempo. He was part of the leadership of the Society of Romanian Journalists. In 1957 he was the first

³¹⁹ *Scrisori*, vol. III, p. 108.

³²⁰ Constantin Ciopraga, *Centenar Leca Morariu*, în *Cronica*, nr. 30, 22 iulie 1988, p. 5.

³²¹ Conferențiar și Director al Direcției editorial, carte universitară și relații publice din cadrul Universității „Ovidius”, Constanța)

director of the newly opened Museum of National History and Archeology in Constanța, where he had a rich archeological activity. He wrote numerous works of history opening new, European dimensions to Constanța museography.

Schiță biografică. Lui Vasile Canarache i se cunosc astăzi doar meritele ca director al unei importante instituții culturale aflată la începutul ei: Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța. În această calitate i se atribuie șansa unor descoperiri importante în vatra vechiului Tomis: Edificiul roman cu mozaic, băile publice, numeroase bazine, ziduri de apărare, morminte, statui. A fondat Acvariul din Constanța, Muzeul Callatis din Mangalia, Muzeul de artă plastică. A semnat mai multe lucrări de istorie dând dimensiuni noi, europene, muzeologiei constănțene. În cele șapte decenii de viață, însă, istoricul a fost devansat de ziaristul și editorul angajat în polemici naționaliste, fondatorul a trei publicații, redactor la cinci, colaborator ocazional la multe alte reviste. Lucrarea de față are ca scop prezentarea unor aspecte mai puțin cunoscute din viața și opera jurnalistică a lui Vasile Canarache.

A aparținut unui timp care a traversat lejer două societăți, fiind supranumit de către ambele părți proliferatorul de cultură, mai târziu singurul moșier comunist al României, istoric de vocație, filantropul. A știut să dea viață unor așezăminte, să fondeze ziare, să vagabondeze prin lume, să lupte și să spulbere adversitățile care-i apăreau în cale. A făcut politica generalului Averescu, crezând în iluziile politice ale aceluia timp, apoi, după o lungă perioadă de încercări s-a înscris în Partidul Muncitoresc Român (PMR), convins că doar dintr-o asemenea poziție își va putea realiza influența în favoarea marii culturi naționale.

S-a născut la 6 februarie 1896 la Galați, în familia ceferistului Leonida Canarache. « Familia fiind împovărată cu 9 copii n-am putut urma la școală mai mult decât două clase secundare după care a trebuit să-mi câștig singur existența. (n.n. Într-o altă autobiografie, la puțin timp după aceasta scrie că a terminat 4 clase primare. Nu există nicio specificație că ar fi urmat și școli superioare. I se atribuie că a fost licențiat în istorie, dar această pregătire nu și-o recunoaște în nicio mărturie publică) Am fost rând pe rând vânzător de fructe, de ziare, băiat de prăvălie, lucrător tipograf și corector, apoi, în timpul neutralității 1915-1916. am condus la Constanța un ziar antiregalist și antigerman.³²² » Mărturiile acestea se găsesc în autobiografia scrisă citeț cu ocazia depunerii dosarului de primire în Partidul Muncitoresc Român, în 1964.

³²² În Arhivele constănțene, fondul PCR, se păstrează autobiografia cu care și-a făcut târziu, la apusul vieții, intrarea în partidul muncitoresc. Posibil că autorul ei și-a fardat prin omisiune multe pasaje de viață.

De fapt, sunt două publicații : *Victoria* și *Varda*, asupra cărora ne vom apleca atent în rândurile de mai jos. În anul 1915, îl găsim fervent colaborator al cotidianului constănțean *Dacia*³²³, ediție de seară, cu ultimele știri din țară și străinătate, semnând alături de Constantin Irimescu și C.P.Demetrescu, doi reputați ziariști locali. Canarache publica frecvent și poezii.³²⁴

În același timp sau poate înainte de a fi el însuși fondator de ziare, colaborează la *România Mare*, care apare la Constanța ca o publicație națională literară, cum își arogă subtitlul, un lunar ce are ca apariție intervalul 1 decembrie 1913-mai-iunie 1916. Canarache avea la acea dată 20 de ani. Vânduse ziare în gările din Pașcani, Bacău și Mărășești și fusese corector la publicația *Minerva*³²⁵ în București. A ajuns la Constanța, poate atras de mirajul mării, dar mai ales de valul descoperirilor arheologice care tocmai începuseră. Povestește în prefața uneia din lucrările semnate mai târziu: “Era în ajunul marelui război din 1916. Venisem în Dobrogea și începusem să răscolesc urmele istoriei vechi, răspândite pretutindeni în ținutul dintre Istru și Pontul Euxin. Abia atunci, atât de târziu, am putut cunoaște ce imensă bogăție, lăsată de lumea antică, ascunde caldarâmul de bolovani și nisip al târgului Mangaliei, ridicat pe spinarea ruinelor străvechiului Callatis, care a supraviețuit atâtor civilizații: a pietrei cioplite, a epocii metalelor, a strălucirii elene, a puterii romane, a lumii bizantine, a bancherilor genovezi și a semeției moscheelor cu minarete îndreptate sus de tot, către înălțimile cerului albastru. [...] Oamenii aduceau la primărie și la cafenea bucați de marmură frumos cioplită sau cu litere săpate, oale vechi, lustruite cu negru și cu roșu, monede de aramă și de argint, opaițe și pahare de sticlă, dar mai ales mici statuete de lut ars, cu resturi de culoare albă, albastră, roșie sau purpurie, cu praf și foiță de aur.”³²⁶

Trebuie subliniat că în iarna anului 1914-1915 fuseseră descoperite la Mangalia un întreg depozit de tipare pentru statuete de teracotă tip Tanagra și în campania de lucru din 1915 Vasile Pârvan lucrase intens pe șantier.³²⁷ Cum a ajuns tânărul Canarache alături de marele istoric nu este menționat nicăieri, dar marea lui pasiune pentru istorie l-a urmărit toată viața.

³²³ *Dacia*, Constanța, 1 iulie 1915-28 octombrie 1944, cotidian, de seară, continuatorul publicației România Mare, Constanța, 26 martie -28 iunie 1915 din a cărui redacție făcea parte și Vasile Canarache.

³²⁴ Dumitru Constantin Zamfir, Octavian Georgescu, *Bibliografie comentată și adnotată*, Biblioteca județeană Constanța, 1985, p.106.

³²⁵ *Minerva* apare la București în perioada 1908-1916, gazetă literară și politică având printre realizatori pe Ioan Slavici, iar colaboratori pe Octavian Goga, M. Sadoveanu, D.Th.Speranția ș.a.

³²⁶ Canarache, *V. Pontul Euxin, Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis*, Mangalia, Muzeul de arheologie Constanța, 1969, p.10.

³²⁷ Vasile Pârvan, *Scrieri*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 229.

La Chișinău ca propagandist al unirii. « Mobilizat am făcut războiul³²⁸, iar la încheierea păcii, în calitate de ziarist, am fost trimis la Chișinău. De aici am plecat peste Nistru, în Rusia care era în plină revoluție și război civil. Am colindat prin mai multe orașe din sud și am participat ca partizan al mișcării revoluționare, la mai multe lupte împotriva albilor. Am trecut apoi Caucazul, am stat câțva timp în Persia, m-am întors în Rusia de unde am plecat în cele din urmă cu vaporul la Constantinopol, iar de aici am revenit în țară »³²⁹.

Faptele sale de viteză de pe front sunt evocate mai târziu: Înrolat în regimentul 13 Artilerie în înțeleștarea de la Nămolosa generalul rus Cerbacev și trupele sale în dislocare aveau nevoie ca cineva să meargă în recunoașterea frontului. Niciun ofițer nu s-a încumetat, în schimb tânărul soldat Canarache a plecat călare și a stat 3 zile și 3 nopți comunicând telefonic trupelor cum să înainteze. Pentru merite ostășești a fost ridicat în grad de caporal și decorat cu cea mai mare medalie Bărbăție și credință cu spade și decorația rusească Sf. Gheorghe.

Istoricii consemnează că bătălia de la Nămolosa, județul Galați s-a derulat în zilele de 20 – 25 iulie 1917. Acțiuni derulate printr-un intens bombardament de artilerie între trupele române și cele ale Puterilor Centrale, în timpul Primului Război Mondial. Parte a planului de lansare a unei ofensive româno-ruse împotriva pozițiilor inamice, episodul reprezintă prima manifestare operațională de amploare a armatei române după finalizarea pregătirilor ce au avut loc în prima jumătate a anului 1917. Beneficiind de superioritate numerică, trupele româno-ruse lansează, în dimineața zilei de 20 iulie 1917, un impresionant tir de artilerie. Timp de trei zile au fost aruncate asupra pozițiilor inamice cantități uriașe de proiectile (170 000) cu impact nimicitor asupra fortificațiilor din zonă. Acestea au fost dublate de atacuri false lansate de trupele române, menite să distragă atenția inamicului de la adevăratul obiectiv al acțiunilor.³³⁰

La terminarea războiului, cum a fost menționat în rândurile de mai sus, Vasile Canarache a plecat la Chișinău, ca redactor, la ziarul *România Nouă*, se pare trimis de statul român ca propagandist, mai degrabă influențat de unioniștii care, văzându-și idealurile împlinite, își luaseră responsabilitatea înfăptuirii pe teren a marii uniri. *România Nouă* era succesoarea gazetei *Ardealul*. Are subtitlul „Organ de propagandă pentru unirea politică a tuturor românilor.” Apare din ianuarie 1918 în fiecare zi lucrătoare (doar până în decembrie), înscriindu-se alături de *Sfatul Țării* în rândul primelor cotidiane naționale. Director-editor, Onisifor Ghibu, prim redactor Ion Mateiu.

³²⁸ În timpul războiului mondial, e înrolat în Regimentul 13 artilerie și pleacă pe front. Luptă la Mărășești și Novorosiisk.

³²⁹ SJAN Constanța, fond PMR.

³³⁰ <http://enciclopediaromaniei.ro>

După datele furnizate de Onisifor Ghibu, ziarul apărea în 8.000 de exemplare, dintre care jumătate se distribuiau în Basarabia, cealaltă parte în Moldova de peste Prut. Despre publicație se aprecia că este „cotidian pur românesc care a satisfăcut curiozitatea cititorilor români o bună bucată de timp. Nu se mărginea numai să fie o simplă foaie de informații serioase, ci în articole înflăcărâte, bine simțite din care radiau izvoare bogate de naționalism și patriotism, insufla primele simțăminte românești, adormite de peste 100 de ani, din inițiativa celor mai mulți dintre frații noștri dintre Prut și Nistru.”³³¹ „A venit războiul și a trebuit să plec, părăsind pentru o bună bucată de timp locul. Am peregrinat prin țări îndepărtate și m-am întors abia în 1921, cu dorul fierbinte de pământul dobrogean, și cu gândul că voi putea adânci lucrurile, că voi reuși să încheg ceva nou și interesant pentru cunoașterea comorilor vechilor civilizații de aici.”³³²

Secretar general al primei uniuni profesioniste. Și totuși, fără să fie menționat în autobiografie, Vasile Canarache este prezent la București, la 11 ianuarie 1919, la Adunarea de constituire a Uniunii Ziariștilor Profesioniști, în redacția revistei *Hiena*, din strada Sărindar. Sunt împreună 50 de ziariști care-l propun ca președinte pe Nicolae Batzaria, dar după refuzul acestuia, la sugestia lui Pamfil Șeicaru, este ales Heinrich Streitman, iar secretar Vasile Canarache. Acesta este prezentat drept licențiat în istorie și redactor la *Adevărul*³³³.

UZP urmărea de la constituire sprijinirea intereselor jurnaliștilor, reglarea relațiilor de muncă dintre ziariști și patroni și rezolvarea unor probleme sociale precum pensia, ca o recunoaștere a profesiei,³³⁴ apărarea prestigiului breslei, reglementarea raporturilor de muncă, editarea unei reviste profesionale și înființarea unei școli de ziariștii. În 1927 număra 147 membri. Obținuseră ca revendicări: repaosul duminical, concediul plătit de 30 zile pe an, acordarea unui preaviz de 3 luni înaintea concedierii, cu drept de salariu pentru această lună.

Nu știm cât timp a desfășurat Vasile Canarache activitate obștească pe frontul luptei pentru drepturile confracților, dar îl găsim redactor la *Izbânda*,³³⁵ în perioada martie 1920-mai 1921, conform articolului din *Enciclopedia României* de Lucian Predescu. *Izbânda* era rodul inițiativei lui Iacob Rosentahal, fost

³³¹ Silvia Grossu, *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*, Ed. Tehnica-Info, Chișinău, 2003, pp. 57-58.

³³² V. Canarache, *Pontul Euxin, Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis*, Muzeul de arheologie Constanța, 1969, p.5.

³³³ *Istoria jurnalismului în date*, coordonator Marian Petcu, Polirom, 2012, p.360.

³³⁴ Dacă ziariștii au pensie astăzi i se datorează și lui Canarache și a legii inițiate de el și elaborată de Guvernul Maniu din 1926, în care Ministru de Finanțe a fost Averescu, precizează Petre Covacef, unul dintre monografiștii conștanțeni care l-a cunoscut foarte bine pe Canarache

³³⁵ În lista periodicelor semnalate de Silvia Grossu în *Istoria jurnalismului în date*, pag. 527, ziarul lui Al.Terziman cu acest nume este datat 1931, Chișinău.

secretar de redacție al ziarelor *Adevărul* și *Dimineața*. El a reușit să scoată în tipografia *Adevărului* primul ziar după ocupație numit *Izbânda*. Cu hârtia rămasă de la *Gazeta Bucureștilor*, confiscată de comandatura germană, ziarul *Izbânda*, fără concurență, a cunoscut un real mare succes și datorită redactorului principal care era Constantin Graur.³³⁶

Într-un alt registru despre *Izbânda*: După ce cotidianul de tristă amintire, *Gazeta Bucureștilor* scosese ultimul său număr la 11 noiembrie 1918, în redacția și tipografia *Adevărului*, părăsite de trupele germane, apăruse cotidianul *Izbânda*, inițiat de un grup de redactori ai *Adevărului*, în frunte cu I. Rosenthal, G. Millian-Maximim, Iosif Nădejde și Constantin Graur; toți aceștia vor pregăti, un an mai târziu, apariția și a unei ediții de seară, intitulată *Avântul*, ambele cotidiene, însuflețite de ideile democrat-radicale ale vremii, își vor înceta curând apariția: *Izbânda* în 1922, *Avântul* în 1921.³³⁷

A plecat cu revoluționarii la Odessa, la Rostok, la Harcov, participând la luptele dezorganizate de la Novorosinsk. Scria mai departe în autobiografie Vasile Canarache: „Am lucrat mulți ani ca reporter în problemele muncitorești la ziarele *Adevărul* și *Dimineața* și ca traducător din limba rusă, pe care o învățasem în timpul revoluției. Colecția acestor ziare poate arăta activitatea mea zilnică în favoarea mișcării muncitorești din țară și străinătate: făceam dări de seamă despre mișcarea muncitorească în toate sectoarele ei de activitate, scriam sub semnătură și inițiale ori pseudonim în favoarea minorităților etnice persecutate și împotriva acțiunilor huliganice studențești etc”. Din mai 1928 și până în ianuarie, anul următor este impresar teatral, apoi, timp de patru ani este corespondent al publicației Brasso-Lapok, un săptămânal de limbă maghiară din Brașov. Este trimis corespondent în Bulgaria în timpul revoltei antidinastice.

Varda și Victoria, două publicații naționaliste. *Varda* a fost o publicație locală care a apărut la 22 noiembrie 1915 până la 7 februarie 1916, în total 19 numere, zilnic la orele 10 dimineața cu moto-ul Știe tot, controlează tot, spune tot. Ziar politic național și cultural. Tiparul Albania, Constanța. A publicat articole de atitudine antigermană, cu o vădită susținere a suveranității statului român. La ultima apariție se specifică: „Cu începere de la numărul viitor ziarul nostru se va numi *Victoria*”. Articolul program al *Vardei*: „Va veșteji cu toată energia acțiunile potrivnice țarei românești și intereselor ei.” *Varda* va înfieră pe toți străinii și înstrăinații care profitând de îngăduința noastră s-a încuibat în oraș, sfidând orice pornire și orice simțământ. Va pecetlui cu totul focul curatului suflet românesc pe acei cari punându-se în calea realizării idealului național nu au frică de nimeni și de nimic.

³³⁶ Șeicar, Pamfil, *Istoria presei*, Paralela 45, Pitești 2007, p.282.

³³⁷ *Centenarul ziarului Dimineața, 1904-2004*, Editura SemnE, București, 2004, p.84.

Varda se va mai ocupa de acei ce fură sau cumpără conștiințe, va dezvălui toate acțiunile criminale și va înoroia pe toți spionii cari atât de numeroși trăiesc neobservați în mijlocul nostru. Iar dacă tonul ei va fi prea aspru și va ustura prea mult pe cei vinovați și pe acei ce au ajutat la vinovăția lor, să se știe că așa a dictat adevărata și puternica revoltă a românilor cari s-au convins că cu vorbe parlamentare și fraze diplomatice nu se mai poate îndrepta răul, carte a cuprins atât de adânc inima țarei românești. Cinstea, Adevărul și Dreptatea, iată deviza cu care „Varda” pornește la luptă și la adăpostul căreia va izbuti deși pornește spre un țel acoperit de ceață, pe un drum înnoroiat și întunecos, cu o atmosferă infectă și contra unui număr nespus de mare al dușmanilor.” Articolele trădează îngrijorarea iminenței intrării României în război, atitudinea germanilor prezenți la Constanța, și multe informații de pe front. Mai inserează reclamă, fapt divers, știri mondene.

Victoria apare la 9 martie 1916 și rezistă doar până la 10 septembrie 1916, ocuparea Dobrogei de către trupele inamice înregistrându-se o lună mai târziu. Este ediție de seară, cu ultimele știri telegrafice. Costă 5 bani exemplarul, iar tiparul era asigurat de Tipografia Albania. Pe pagina 1 era încorporată o casetă cu avertismentul: Tăceți din gură! Țara e plină de spioni. Ei ne ascultă, ne cântăresc vorbele și cu cele spuse de noi primejduiesc Țara și Neamul. Fiecare anunț se plătește cu 6 lei pe săptămână, scria întreprinzătorul editor. Și pentru că locurile rezervate pentru reclamă nu erau ocupate în fiecare ediție lăsa casete cu specificația: loc pentru anunț.

În numărul din 18 martie 1916³³⁸ la contrafond o fotografie sub titlul Cinci frați concentrați: frații Tranulis, concentrați în regimentul 74, ca dovadă de modul cum știu grecii din Constanța, născuți aici, să servească țara românească pe care o iubesc mai mult ca orice altceva.³³⁹ *Victoria* este un ziar de orientare patriotică, cu accente virulente la adresa celor ce susțineau Puterile Centrale. A publicat știri locale și informații de pe frontul desfășurat în Europa. I-au stat alături lui Canarache în realizarea publicației I.Borcea, viitorul director al Stațiunii de cercetări marine de la Agigea, A.Diamantopol, N.Țimiraș, Petru Vulcan, animatorul mișcării culturale Ovidiu, A. Zissu.³⁴⁰

În articolul program directorul publicației, Vasile Canarache își motivează demersul: „Vom duce o luptă mare, o luptă sfântă. Și simbolul izbândeii, ni l’am întâmpărit în numele acesta, în cuvântul banal, dar plin de măreție, care este Victoria. Căci ce poate fi mai sublim pentru individ și mai cu seamă pentru

³³⁸ *Victoria*, an VI, 1922, nr.16, p.1

³³⁹ Familia Tranulis are mari merite culturale în viața Dobrogei, Dimitrie construind din banii proprii edificiul dedicat Ligii culturale a românilor, spațiu devenit mai târziu Teatrul Fantasio.

³⁴⁰ Dumitru Constantin Zamfir, Octavian Georgescu, *Bibliografie comentată și adnotată*, Biblioteca județeană Constanța, 1985, p.323.

Patrie și națiune, decât victoria adusă prin lupta lor, pentru o cauză sau un ideal. Iar noi, românii, indivizi și națiune suntem acei cari mai mult ca oricine altul, avem un ideal sfânt, o Victorie de cucerit și pentru care pe lângă veacurile de sânge ale strămoșilor, cei care trăim vremile de față, ne zbatem sufletul de mai bine de doi ani, ne bârfim unii pe alții, terfelim în noroi credințele mărunte, numai și numai să ajungem la izbândă. Deci apariția luminoasă și caldă a Victoriei nu este de cât un aproape nesimțit organ, care v'ă împinge cu atât cât poate, la carul de aur, ce începe să se umple de luciu, sub razele soarelui sfânt și care va orbi ochii mici și criminali ai dușmanilor țării”.³⁴¹

Revine des glorificând armata română, transcriind de pe front faptele de vitejie ale conaționalilor săi. Iată un astfel de articol elogios sub titlul „Icoana sfântă a țării: Armata”. „Închină-te! În fața-ți trece icoana sfântă a țării românești. Astfel îmi spun de câte ori ochii mă face mic și fără însemnătate, privind înfățișarea chipeșă și voioasă a ofițerului cu ochii scântietori și plin de dorul biruinței, care acoperit de flamura tricoloră trece în sunetul cadent al fanfarei, purtând cu dânsul toată faima eroismului străbun și toate speranțele neamului. Închină-te!, viețuitor al țării, care se întinde dela Dunăre și Mare până în Carpați. Zăngănitul de sabie și pasul viu care poartă un trup românesc în haine oțelite sunt semnalul de rugăciune. Închină-te!, în fața strălucitei icoane prea sfântă te pleacă smerit în fața ei și oridecâte ori o ai întruchipată în orice purtător de uniformă, luminează-ți mintea și spune: Iată puterea țării, viitorul și fericirea neamului”.³⁴²

Ziarul este bine structurat, păstrându-și linia editorială, cu accente patetice, uneori, polemice în cele mai multe ori. Autorul celor mai multe articole face aprecieri asupra marilor combatanți înscriși în cursa puterii, lansează pronosticuri privind victoria, glorifică soldații, le descrie uniforma, portul, comportamentul cu populația.

Sub titlul *Dușmanii mei*, semnându-se la sfârșitul textului, Vasile Canarache, director-proprietar, cum era trecut în casetă, riposta aducând în discuție vârsta sa fragedă: „Cum un copil de abia 20 de ani, venit de numai de 2 ani în Constanța, trece peste noi, scoate aici un ziar mic, se hârtăește cu toată lumea, ne sfidează și calcă cu pași repezi și mari spre o poziție plină de lumină și măreție?”³⁴³ Să nu uităm că la 10 ianuarie 1916 era publicată Ordonanța privind înființarea cenzurii, potrivit căreia editarea de presă, reprezentațiile de teatru, proiecțiile de filme, afișajul și altele erau condiționate de avizul Oficiului de cenzură al Secțiunii presei de pe lângă Administrația militară a României.³⁴⁴ La începutul lunii

³⁴¹ *Victoria*, an I, nr. 1, 9 martie 1916, f. 1.

³⁴² *Victoria*, an I, nr. 17, 25 martie 1916, f. 1

³⁴³ *Victoria*, an I, nr.39, 19 aprilie 1916, p.1.

³⁴⁴ *Istoria jurnalismului în date*, coord. Marian Petcu, Polirom, 2012, p.337.

decembrie același an guvernul se retrage la Iași, trupele germano-austro-ungare ocupă Bucureștiul și instituie administrație militară asupra teritoriilor ocupate: Muntenia, Oltenia și Dobrogea printre altele suprimând presa română. Singurele publicații care apar sunt *Bukarester Tagblatt* și *Gazeta Bucureștiului*, până la 11 noiembrie 1918. Un ziar românesc independent filogerman apare la București între 1 septembrie 1917-25 nov.1918, *Lumina*, sub direcția lui C.Stere.³⁴⁵

Tempo, o cronică a societății românești. „Mai târziu, împreună cu frații Kahane am întemeiat un ziar popular *Tempo* pe care l-am condus în calitate de director până în 1940. *Tempo* s-a susținut totdeauna singur, din tirajul neobișnuit de mare. N-a avut niciodată tipografie proprie și nu dispunea decât de capitalul necesar de la o zi la alta, strict necesar pentru tipar și hârtie pe o zi.”³⁴⁶ Nr.1 din 7 iulie 1933 începe cu un scurt articol-program *Către cititori*. „Din prima parte, se desprinde limpede că acest ziar este scris pentru cei cu posibilități materiale reduse. „Scăderea neîncetată a nivelului material de viață a lipsit masele largi ale țării de una dintre cele mai elementare nevoi ale.. presa zilnică eștină, dar în același timp nepărtinitoare...în primul rând viața și nepărtinitoare.*Tempo* este un ziar cu totul independent și lipsit de orice fel de influențe de partid, cotidian care își impune o singură menire: de a informa zi de zi pe cititorii săi în modul cel mai perfect...”³⁴⁷ *Tempo* apare la București în iulie 1933 și își va înceta apariția în iulie 1940 ultimul număr, 2138, ajunsese în anul al VIII-lea. A existat și o ediția a doua. S-a ocupat constant de soarta refugiaților din Basarabia și Bucovina. Prezintă și fotografii. A apărut la început și la sfârșit numai în 2 pagini, apoi în 4. Exemplarul costa în 1933 un leu și nu se menționa costul unui abonament. Se tipărea la „Timpul” S.A.R. În 1940 era scos în tipografia Vremea și menționa: Cernelurile „Milori”.

Numele lui Vasile Canarache este înscris în frontispiciul publicației ca director, uneori și girant responsabil. Predominau știrile externe, destul de puține reclame. Publică fotografii care însoțesc reportajele. După cum îl prezintă Ion Hangiu,³⁴⁸ *Tempo* este un ziar de atitudine democratică. Apare la București, de trei ori pe săptămână (7 iulie 1933-24 iulie 1940). Caracterul informativ al ziarului stă pe primul plan, publicând aproape în fiecare număr, pe prima pagină, reportaje semnate de Geo Bogza, Victor Eftimiu, Sergiu Dan și Zaharia Stancu, Ion Pas. Ziarul este amintit printre cele care atrăgeau publicul avid de senzațional: „*Tempo* – al lui Canarachi – inventatorul ziarului de 1 leu, fără

³⁴⁵ *Ibidem*, p.342.

³⁴⁶ Autobiografia a fost păstrată într-o colecție privată de către colaboratori apropiați ai lui V.C.

³⁴⁷ *Tempo*, București, an. I, nr.1, 7iul 1933, p. 1.

³⁴⁸ I.Hangiu, *Dicționarul presei literare românești, 1790-1990*, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p.464.

redacție sau cu o redacție redusă la un secretar, o foarfece în loc de reporteri”.³⁴⁹ În 1937, Geo Bogza era închis la Văcărești, de unde a transmis pentru ziarul *Tempo* reportaje despre colegii de celulă.³⁵⁰ Tot în calitate de reporter, într-un articol publicat în ziarul „Tempo” din 3 iulie 1936, intitulat *Patru oameni emoționali*, Bogza ilustra aventura a patru ași ai ciclismului nostru la „Marea buclă” (Turul Franței), elementul de atracție fiind de fapt „mica regină”, apelativul francez al bicicletei.³⁵¹

La 11 aprilie 1940, cu puțin timp înainte interzicerii definitive, editorul își avertiza cititorii: „Tempo se menține în tradiția inaugurată acum 6 ani și rămâne ferm credincios dorinței sale arzătoare de a-și servi cititorii cu cele mai noi, mai verificate știri și în condiții de difuzare din cele mai occidentale. Capitala și întreaga țară au cunoscut ieri³⁵² începând de la ora 11, toate evenimentele ce s-au petrecut în cursul acelei dimineți iar *Tempo* a fost primul și singurul ziar care la acea oră, prin cele peste 130.000 de exemplare ale sale a făcut cunoscute relațiile oficiale ale gravelor și importantelor evenimente externe pe care le trăim în ultimele 24 de ore. *Tempo* înțelege că pentru a-și îndeplini profesiunea sa de credință, nu ne poate opri în fața dificultăților și eforturilor tehnice și materiale. *Tempo* a înregistrat ieri un mare succes cari îi afirmă odată mai mult puterea sa de vitalitate și, mai cu seamă, rostul său printre cele mai de seamă ziare românești de mare tiraj. Asigurăm pe cetitorii noștri că nu ne vom da în

³⁴⁹ *Istoria ca telenovela*, în *Jurnalul Național*, accesat la 8 martie 2013

³⁵⁰ *Evenimentul zilei*, *Geo Bogza a făcut închisoare pentru poezii pornografice*, 16 februarie 2008, accesat la <http://www.evz.ro/articole/detalii-articol/792208/Geo-Bogza-a-facut-inchisoare-pentru-poezii-pornografice/> pe 12 octombrie 2008.

³⁵¹ <http://www.revistaclipa.com/6935/2012/09/cronici/sport/geo-bogza-si-amorul-sau-pentru-%E2%80%99Emica-regina>

³⁵² La 9 aprilie 1940, începea al doilea război mondial: Germania invadează Danemarca și Norvegia „Germanii au ocupat ieri, fără rezistență, Danemarca și au debarcat în câteva puncte în Norvegia, unde întâlnesc un fel de rezistență curioasă, parcă numai formală. După atâtea luni de acalmie, ne aducem aminte că e război, că oricând, oriunde poate din nou izbucni și că viața pe care o ducem este o întâmplare, un accident, o coincidență, dar nimic mai mult.” Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, Humanitas, 1996. Pe 10 aprilie 1940, Molotov i-a reproșat ministrului român de la Moscova că „incidentele de frontieră depășesc orice limită” și că guvernul său „nu va mai tolera repetarea unor asemenea cazuri”, incidente ce nu avuseseră loc, ele fiind imaginația diplomaților ruși, pentru a găsi pretexte. Iuliu Maniu, în fața solicitărilor prietenilor din partid, le-a dat mână liberă să trateze cu Palatul, care acceptase să-l elibereze pe Virgil Madgearu în schimbul unei atitudini înțelegătoare a P.N.Ț-ului. Ion Mihalache a acceptat pe 17 aprilie să ocupe postul de consilier regal și, într-o scrisoare trimisă lui Iuliu Maniu, a precizat: „... că în ciuda intrării în Consiliul de Coroană își va păstra «nealterată» atitudinea politică și ideologică, iar raporturile cu «tovarășii de idei comune» rămăneau intacte.”

lături de la nici un risc pentru a ne arăta vrednici de încrederea pe care, în așa de largă măsură ne-au acordat-o și că vom continua să profesăm în condiții oneste același permanent ideal”³⁵³.

În antet ziarul poartă câteva precizări: ediția era a doua, cu siguranță, după amiaza, director și girant răspunzător: Vasile Canarache, ziarul era înregistrat în reg. public al Tribunalului Ilfov, sub numărul 176, proprietar S.A.R.Tempo. Costa 1 leu, administrația și redacția, București, cal. Victorie nr.29.

Drumul de la publicistică la arheologie trece prin Buletinul numismatic.

În 1942 Vasile Canarache era membru al comitetului Societății numismatice române, al cărui președinte fusese numit Constantin Moisil, publicând în Buletinul Societății articole precum *Regii sciți și regatele lor dintre Istru și Pontul Euxin*, comunicare susținută la primul congres de numismatică și arheologie din România din 1942. În timpul celui de al doilea război mondial, după propriile mărturisiri, Vasile Canarache este arestat și închis în lagărul de la Tg. Jiu până în 1944, după care devine director general la Întreprinderea poligrafică „Scrișul literar”, asociat al Consiliului de Administrație al fabricilor de hârtie Bușteni și Piatra Neamț, apoi este cercetător științific principal la Institutul de Arheologie al Academiei.

În 1957 este primul director al nou înființatului Muzeu de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, unde desfășoară o bogată activitate de șantier, descoperind și punând în valoare Edificiul roman cu mozaic, băile publice din cetatea Tomis, numeroase bazine, ziduri de apărare, morminte, statui. A fondat Acvariul din Constanța, Muzeul Callatis din Mangalia, Muzeul de artă plastic. A scris nenumărate lucrări de istorie dând dimensiuni noi, europene, muzeologiei constănțene. Publicistica lui de pionierat nu este astăzi cunoscută, deși este bogată, militantă, patriotică, polemică. Cercetările noastre în arhivele constănțene, în presa vremii și în memorialistica locului dezvăluie unele aspecte necunoscute din viața și opera acestui neobosit căutător de certitudini. A întreprins călătoriile cu caracter arheologic în Bulgaria, Grecia, Franța. A semnat lucrări precum *Importul amforelor ștampilate la Istria* (București, 1957); *Tomis* (București, 1961); *Tezaurul de sculpturi de la Tomis* (București, 1963); *Ghidul cetății și Monumentului de la Adamclisi* (București, 1965); *Ghidul Muzeului regional de arheologie Dobrogea* (București, 1965). Restul studiilor au fost publicate în diferite reviste de specialitate: *Buletinul Societății Numismatice Române*, *Studii și cercetări de istorie veche*, *Studii clasice*, *Tribuna, Tomis*³⁵⁴.

³⁵³ *Tempo*, an VIII, nr.2059, joi 11 aprilie 1049 (sic!), una din greșelile de corectură care rămân sancționabile și astăzi.

³⁵⁴ Dicționar de personalități dobrogeane, vol.I, Editura Ex Ponto, 2004, p.51.

Revista *Tomis* a fost proiectată și un prim număr realizat de către un grup de intelectuali ai urbei, în 1965, chiar în locuința lui Canarache, a cărei soție, Ana Canarache era un reputat filolog. Numele său apare des în coloanele publicației tomitane, sub articole științifice dedicate istoriei. Este greu să condensezi, scria Adrian Rădulescu, într-un medalion dedicat înaintașului său la cârma muzeului³⁵⁵ – volumul uriaș de muncă la care s-a angajat acest om, plin de entuziasm și de intenții proiectate către un țel urmărit încă din tinerețe: salvarea patrimoniului arheologic, fie cel care zăcea încă în straturile grele de pământ, fie cel risipit în anonimatul colecțiilor particulare. El se obliga, voluntar și deferent, să organizeze un muzeu al colecțiilor arheologice. Ceea ce a și realizat spre folosul generațiilor viitoare. Și unde a consacrat un spațiu generos și publicisticii dobrogene de care fusese atât de legat în toată viața sa.

Felicia Antip (1927-2013): portret biografic

Radu Bîlbîie³⁵⁶

Abstract

The fact that Congress has the theme Cultural elite and media allows me to evoke an exceptional personality of the guild, a special and a professional character: Felicia Antip, journalist. She took until the last days of life a remarkable journalistic activity. Entry into Agerpres, shift to foreign news, then Lumea, she signed headings in the Magazin (weekly comments in the dedicated page about the condition of women in the world), the Informația Bucureștiului newspaper (note in the heading Today), Contemporanul (The every seven days), Presa noastră, Femeia, Ateneu, and Săteanca.

Le citesc la fiecare început de an studenților mei acest pasaj din cartea Feliciei Antip, *Lumea din ziare*, ales pentru sinceritatea și farmecul povestirii: „Abecedarul meu a fost ziarul *Dimineața*. Mai precis, pagina *Dimineața în țară* ... Ba nu, numai titlurile din această pagină, pe care le descifram peste umărul tatei: Iași, Bacău, Timișoara, Constanța. La trei ani și jumătate cunoșteam toate literele mari și mici de tipar și mă fermeca zburdălnicia cu care își schimbau

³⁵⁵ Adrian Rădulescu, Vasile Canarache la Constanța: 1956-1969, *Analele Dobrogei*, serie nouă, anul II, 1996, nr.1, p.75-78.

³⁵⁶ Conferențiar doctor la Academia Forțelor Terestre „Nicolae Bălcescu”, Sibiu.

locul pentru a forma mereu alte cuvinte. Citeam, la dentist [...] inscripțiile „Vă rugăm, liniște” sau „Aici nu se fumează”, spre amuzamentul pacienților din sala de așteptare, încredințați că nu fac decât să repet papagalicește ce mi se spusese că scrie acolo. Li se sugera atunci să-mi indice un titlu sau altceva dintr-o revistă și urmau, normal, exclamații, uluială, laude. Era rîndul meu să mă amuz. De ce s-or fi mirînd? Nimic nu-i mai ușor, nimic nu-i mai plăcut decât să citești.”³⁵⁷

Parcă, parafrazând cronicarul, constată copila de trei ani că nimic nu-i mai plăcut decât să citești, ceea ce rememorând peste ani mărturisește: „așa cred și astăzi”, plăcerea documentării, a informării, fiind constante ale unei cariere exemplare.

Am cunoscut-o pe doamna Felicia Antip într-un noiembrie incert, prin 1997 când Florin Brușten, inimosul secretar general al Radioului Public și coordonator al posturilor teritoriale ale Societății Române de Radiodifuziune a organizat la Târgu Mureș o dezbatere despre presa locală și regională. Cum pe vremea aceea predam un curs de presă locală la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării am fost invitat și iată-mă într-un tren de seară, într-un compartiment alături de o doamnă elegantă, cu o privire iscoditoare, de dincolo de rama ochelarilor, cu o voce discretă, aproape șoptită.

Impunea, de la etichetă, micile mărunțișuri ce sar foarte repede în ochi, prin contrast, în zilele noastre: așezatul pe scaun, mișcările mâinilor, poziția corpului, alegerea culorilor și a pieselor de vestimentație, la tonul vocii, grația și eleganța discursului.

Am fost fascinat a doua zi, aveam pregătit un expozeu de care eram tare mândru, cu date statistice, opinii ale gazetarilor din „local”, până ce am auzit-o vorbind. Păream, clar, ruda săracă, cu expunerea mea, așa că am încurajat-o să vorbească unei săli numai ochi și urechi, preferând să intervin doar cu câteva aspecte tehnice la sesiunea întrebări și răspunsuri.

În tren, la întoarcere, înțelegând ce se întâmplase, mi-a mulțumit pentru „generozitate” și m-a chestionat meticulos asupra lecturilor, direcțiilor de cercetare, surselor și referințelor, arătându-se satisfăcută de „începuturile” mele în ale dascălului în domeniul jurnalisticii.

N-am făcut legătura atunci cu numele generalului Constantin Antip, gazetar militar la rîndu-i și istoric al presei române. Abia peste ceva timp, sunându-l seara pentru o lămurire i-am auzit vocea subțire și, recunoscînd-o, am legat în agendă cele două numere de telefon fix și mobil pe care le aveam.

Faptul că acest congres are ca temă *Elita culturală și presa* îmi permite să evoc o personalitate de excepție a breslei, un caracter deosebit și un profesionist exemplar: gazetarul Felicia Antip.

³⁵⁷ Felicia Antip, *Lumea din ziare*, Editura Porto-Franco, Editura Cartea Românească, București, 1991, p. 5.

S-a născut la 28 ianuarie 1927, în Focșani, fiică a Clarei (n. Revici) și a medicului Moise (Moritz) Itzig Solomon. La cinci ani, avea deja un abonament la o publicație *Dimineața copiilor*³⁵⁸. În anul 1930 părinții divorțează, tatăl recăsătorindu-se cu Veta Anghenomen, din aceasta căsătorie rezultând o fiică, Nadia, căsătorită ulterior Zickmann.

Începe clasa I în septembrie 1934 la Școala numărul 4 din localitate urmând primele clase de liceu (V-VIII) la Liceul de Fete din oraș. La o colegă descoperă *Lumea copiilor*. Ca orice copil de zece ani îl îndrăgea pe N. Batzaria (Moș Nae), directorul *Dimineții copiilor*, părintele lui *Haplea* și al *Coanei Frosa*, personaje încă vii și în copilăria mea, în vorbele părinților „nu fi *Haplea*”, „uite-o și pe coana *Frosa*”, suferind la plecarea acestuia la *Universul copiilor*, înainte de suprimarea în decembrie 1937 a *Adevărului* și a *Dimineții*.

În casa doctorului Solomon se găseau și se citeau *Adevărul*, *Dimineața*, *Adevărul literar și artistic*, *Adam*, publicații ce-i „deschid gustul pentru informația sigură, pentru comentarul temeinic și bine adus din condei”³⁵⁹.

Citește mai târziu, într-o ediție franceză, reportajele lui Egon Erwin Kisch și *Țară de piatră, de foc și de pământ* a lui Geo Bogza „concentrat la un regiment local și suferind de sciatică, găzduit la noi”³⁶⁰. Este perioada în care se hotărăște să devină gazetar, o profesie pe care o consideră cea mai nobilă îndeletnicire după cea de medic, a tatălui.

Descoperă în anii de dinaintea războiului presa antisemită, mai întâi *Sentinela*, o publicație „cuzistă”, editată de Tița Pavelescu, la Focșani, patroana tipografiei cu același nume a unui hotel în Soveja și a unei fabrici de sifoane, „o babă scundă și îndesată, cu părul alb tuns à la Ana Pauker, dar cu călă în opinci și suman”³⁶¹. Se citea în provincie în anii tulburi de dinainte de război. Își amintește Felicia Antip de casele burghezilor români ce aveau *Universul*, *Curentul*, cârciumarul din Piața Moldovei ce citea *Porunca Vremii* sau preotul ce preda religie și trimetea să i se cumpere *Sfarmă Piatră*.

Disparând, după 30 decembrie 1937, publicațiile trustului *Adevărul*, lecturile familiei s-au orientat spre presa tabloidă, unde se adăpostiseră mai mulți dintre semnatarii în paginile jurnalelor din Sărindar, așa-zisele ziare-pistol, publicații de seară: *Ecoul*, *Semnalul*, la care se adăuga *Timpul*. Elevă la Liceul Evreiesc din Focșani, a citit pamfletul *Baroane*, al lui Tudor Arghezi, în *Informația Zilei*.

Învăță foarte bine câteva limbi străine, îndeosebi franceza și germana. Susține bacalaureatul în vara anului 1945, căsătorindu-se în decembrie cu Ozias Lazarovici, pentru ca în toamna anului 1947 să se înscrie la Facultatea de

³⁵⁸ *Ibidem*

³⁵⁹ *Ibidem*, p. 6.

³⁶⁰ *Ibidem*

³⁶¹ *Ibidem*, p. 7.

Filosofie din Iași. La sfârșitul vacanței de vară, în 1949, a dat examen pentru un post la Agerpres, agenție aflată pe atunci „în blocuri de apartamente rudimentar amenajate, pe strada Matei Millo colț cu Oteteleșanu”³⁶² cu o probă de lucru în care i s-a cerut să rezume într-o formă gazetărească, un discurs de 18 pagini despre probleme agricole. A câștigat concursul și cu două valize a venit din Iași în București, găsind în gazetărie un „liman al libertății, o evadare”³⁶³ îngrozită de perspectiva terminării studiilor și a reîntoarcerii la Focșani ca soție de medic.

A început ca redactor având ca atribuție „stilizarea știrilor brute”, iar din 1950 a trecut în Serviciul de știri externe, în care a rămas până în anul 1963. „Aterizasem într-un Agerpres încă artizanal în care lucrau sau se prefăceau că lucrează, de-a valma, ziariști, diletanți, începători, oameni cu alte meserii proveniți de la Rador (agenția de presă anterioară), de la o instituție care se numea tot Agerpres dar se îndeletnicea cu înregistrarea operațiunilor de bursă, de la Direcția presei din Ministerul Informațiilor, de la serviciul de radio-ascultare al Marelui Stat Major, din învățământ și așa mai departe. Structura lui era deja fermă, cu servicii specializate în știri externe, știri interne, emisiuni pentru străinătate și fotoreportaje. Noi, cei de la știri interne, scoteam un buletin de știri și un buletin sportiv, care apăreau treptat, pe parcursul zilei, pe file trase la gestetner și erau distribuite ziarelor și radiodifuziunii prin curierii acestora. În fiecare dimineață, filele din ziua anterioară erau legate într-un buletin destinat abonaților mai puțin grăbiți. Pe masa secretarului de redacție (adică pe masa mea) se perindau, de dimineață pînă noaptea tîrziu, la „ora închiderii”, știri de la corespondenții din provincie, recepționate prin telefon de cei doi stenografi, Nicolae Scărlătescu și E. Simon, informații din Capitală aduse de cei cîțiva reporteri, comunicate oficiale. Din cînd în cînd, reporterii speciali, prozatorii Ieronim Șerbu și Dan Petrașincu și poetul Iulian Vesper veneau cu reportaje „literare” care constituiau singura lor obligație redacțională. Mi se încredințase și citirea știrilor sportive.” – își amintește Felicia Antip³⁶⁴.

Activitatea la știri interne, secție condusă de fostul său coleg de liceu N. Lupu, presupunea înlăturarea greșelilor gramaticale, creionarea unei structuri discursive curgătoare. Stilizarea presupunea mai mult decât ortografie. Încă din liceu observase „că simțul limbii e ceva cu care te naști” și profită de ușurința cu care scria. Agerpresul încă mai avea angajați din „lumea veche” precum N. Scărlătescu, fost stenograf al Camerei Deputaților, de la care a învățat pe teren cum se face un reportaj, poetul și jurnalistul Mircea Radu (M. Rudich), Paul Ochialbi, Ilie Goga, lângă care numele tinere Adrian Costa, Luca Felea³⁶⁵

³⁶² *Ibidem*, p. 11.

³⁶³ *Ibidem*, p. 12.

³⁶⁴ *Ibidem*, pp. 14-15.

³⁶⁵ Fiul ziaristului socialist Ion Felea.

puteau înțelege jurnalismul de agenție. Serviciul o obligă să abandoneze studiile, pe care le reia mai târziu.

Trecerea la știri externe s-a datorat directorului-adjunct Dinu Hervian, interesat de talentul tinerei gazetare. „Aici se cerea să cunoști bine una sau mai multe limbi străine, mai toți absolviseră facultăți umanistice, discuțiile extra-profesionale dezvăluiau preocupări sau măcar veleități culturale. Neîncre-derea cu care am fost primită, condescendența cu care am fost tratată au dăinuit vreme îndelungată. Încă o dată eram „elementul nou”, prin definiție primitiv, adus pentru a înlocui oameni fără dubiu mai valoroși.”³⁶⁶

Dintre colegii valoroși, epurați în urma verificării din 1951-1952 își amintesc de Mircea Popescu³⁶⁷ și Mircea Alexandrescu³⁶⁸. Serviciul extern își avea birourile în cea de a doua clădire a Agerpresului, cea cu fața spre strada Oteteleşanu, în care urma să „perie și să definitiveze” alături de scriitorul Petre Solomon, telegramele externe. „Procedeul era următorul: de la „telegrafie” se aduceau în redacție (folosesc această denumire care avea să fie adoptată abia cu un an mai târziu) știrile recepționate în sistemele Morse și Hell. În sistemul Hell, literele se înregistrau mecanic pe benzi înguste de hîrtie, care erau lipite apoi de telegrafiști pe coli mari, numerotate. Pentru a recepționa agențiile care mai transmiteau în Morse, telegrafiștii stăteau cu căștile în urechi și transformau liniioarele și punctele în litere și le dactilografiau. Era o muncă istovitoare, puțini erau specialiștii în stare s-o aducă la îndeplinire fără greșeli pe întreaga durată a unei emisiuni.

Agenția sovietică TASS transmitea pe Hell în limba rusă, engleză și, pare-mi-se, germană și franceză. Completă era numai emisiunea în rusă, după care se întocmeau sumare cu titlurile tuturor știrilor. Inițial erau traduse în totalitatea lor, constituind grosul știrilor retransmise de Agerpres ziarelor. Prima operațiune era trierea, efectuată de secretarii de tură, unul pentru rusă, altul pentru engleză-franceză, serviciu prestat pe rînd de cei mai calificați dintre traducători, așa-zișii secretari de redacție confruntatori, a căror muncă principală consta din compararea traducerilor cu originalul pentru a le asigura acuratețea și pentru a le stiliza. Secretarii de tură repartizau materialele la tradus, avînd grijă ca acelea mai dificile și, mai ales, de mai mare însemnătate politică, să fie încredințate translatorilor mai bine cotați. O secție separată, „Știri și reportaje”, primea textele potrivite pentru a fi incluse în Buletinul de știri și reportaje, editat de trei ori pe săptămînă, care conținea informațiile (despre țările socialiste) fără actualitate politică imediată. Odată traduse, știrile treceau pe la confruntatori,

³⁶⁶ Felicia Antip, *Lumea din ziare ...*, p. 22.

³⁶⁷ Mircea Popescu, profesor la Institutul de Arte Plastice, director pentru artele plastice în Consiliul Culturii.

³⁶⁸ Mircea Alexandrescu, secretar general de redacție al revistei *Cinema*.

după care ajungeau la Petre Solomon și la mine³⁶⁹. „[...] La început se punea preț pe redarea întocmai a originalului rus. Limbajul gazetăresc era asaltat de factori poluanți de toată mîna. Tindința de slavizare se manifesta la toate nivelurile, de la lexic pînă la sintaxă, nu doar în ortografie, unde a intervenit reforma oficială, cu exagerări neremediate integral nici pînă în ziua de azi. Pentru a rămîne în domeniul limbajului de presă, de la o zi la alta, foiletonul n-a mai fost un episod, un capitol, o porțiune dintr-un roman sau din alt text lung publicat succesiv, pe bucăți, de obicei în partea de jos a paginii de ziar, ci a căpătat sensul de pamflet. S-a născut, în schimb, podvalul – orice articol publicat în josul unei pagini. La Agerpres, traducătorii și confruntatorii tindeau să introducă o topică străină spiritului limbii române. Subiectul subînțeles neexistînd în limba rusă, ei stăruiau să agățe în capul fiecărei propoziții românești un pronume inutil și dizgrațios. Și, pe de altă parte, să dubleze pleonastic adjectivele posesive („își luau tributul lor”, „să ne dăm contribuția noastră” etc). Substantivele rusești abstracte cu terminația „nosti” căpătau, în românește, echivalente monstruoase. Țineți minte cît de des apărea în știrile traduse expresia „chipurile”, înlocuită uneori de „cică”, alteori de „așazisul”, „presupusul” etc.? Dar sintagma „un (o) asemenea (substantiv) care ...”, traducere literală a unei exprimări curente în rusește, inexistentă în limba română, pînă la proliferarea traducerilor prost făcute? De ce să devină mercenarii „năimiți”? Și așa mai departe. Bogăția lexicală a limbii române îngăduie, pretinde chiar, o exprimare foarte nuanțată, dar traducătorii care nu-și băteau capul sau nu se pricepeau să aleagă echivalentul adecvat fiecărei împrejurări în parte rămîneau de obicei la prima accepțiune din rudimentarele dicționare ale vremii.” Limba rusă începuse să o învețe în facultate și exista și la agenție un astfel de profesor, cu care și-a însușit „scheletul gramatical al unei limbi pe care n-am reușit vreodată să o citesc cumsecade și cu atît mai puțin să o vorbesc.”³⁷⁰

La sfârșitul anului 1952 este numită secretar responsabil de redacție. Iată fizionomia unei zile de lucru: „La sosire, parcurgeam rapid filele Agerpres trase în cursul nopții, sumarul TASS, cearșafurile de A.F.P., sumarele agențiilor mici și, între timp, „dădeam drumul” la materiale, adică citeam și corectam primele știri, traduse sau redactate de colegii a căror tură începuse cu o oră sau cu două ore mai devreme. Le trimiteam pentru ultima viză redactorului șef adjunct de serviciu, le vedeam încă o dată pentru a ști exact în ce formă pleacă și, după ce le dădea număr de ordine secretariatul tehnic (ani de-a rîndul incomparabila Lizeta Rusănescu, una din cele mai flagrant subîntrebuințate minți agere, dublată de o conștiință profesională exemplară, din cîte a avut vreodată Agerpresul),

³⁶⁹ Felicia Antip, *Lumea din ziare ...*, pp. 23-24.

³⁷⁰ *Ibidem*, pp. 25-26.

erau duse la teleimprimator. Discutam direct sau prin secretariatul tehnic cu *Informația Bucureștiului*, cu radiojurnalul și cu emisiunile externe radio pentru a anunța ce știri importante vor veni în orele imediat următoare. Însemnam pe sumare știrile urmînd a fi date în lucru, repartizam informațiile de pe AFP și UPI redactorilor împărțiți inițial doar în funcție de limbile cunoscute, ulterior pe zone geografice de specializare, citeam fără pauză materialele gata vizate anterior de confruntatori sau de șefii de secție, discutam telefonic cu secretariatele ziarelor și cu corespondenții din străinătate, îmi aruncam ochii pe filele trase ale buletinului, pentru a descoperi eventualele greșeli de dactilografieri sau de altă natură, indicam corecturi.

Pe seară veneau adevăratele ore de vîrf, în care trebuia să dăm zor pentru ca ziarele să-și poată întocmi paginile externe. În principiu, la 12 noaptea se anunța închiderea serviciului, dar uneori emisiunea se prelungea, fie pentru că se așteptau materiale care nu sufereau amîinare, fie pentru că anumite texte aveau nevoie de aprobări speciale, fie, cel mai adesea, pentru că interveneau „corecturi”. Se transmiteau zilnic între o sută și o sută treizeci de știri, corespondențe, articole, cuvîntări, documente etc. Cînd iureșul se liniștea, rămâneam de una singură sau aproape de una singură, în prima etapă pentru a stiliza, din proprie inițiativă, buletinul de știri și reportaje, deoarece, deși nimeni nu mi-o ceruse, nu mă lăsa inima să abandonez fără luptă forțelor inamice (stîngăcia și sărăcia exprimării, calchierea necreatoare a topicii originalului) un teren care ne aparținea de drept, într-o etapă mai tîrzie știrile externe de mai mică urgență care, multiplicat în cursul nopții, aveau să formeze primele file din ziua următoare.”³⁷¹ Este epoca unor gazetari de marcă precum Vasile Dumitrescu, director general, Dinu Hervian și Teodor Marinescu, directori generali-adjuncți, George Serafin și Cornel Răducanu, redactori-șefi ai redacției externe.

În iunie 1954, în urma divorțului de O. Lazarovici, se va căsători cu maiorul Constantin Antip, jurnalist militar, împreună cu care a avut doi copii Igor (n. 1954) și Florin (n. 1957). În vara anului 1963 participă împreună cu Cornel Răducanu, George Serafin, Mircea Grigorescu, acasă la George Ivașcu la discuțiile privind înființarea sub egida Uniunii Ziariștilor a unei reviste de analiză și comentariu extern, *Lumea*. Astfel a devenit până în anul 1971, redactor al prestigioasei publicații, la care a redactat rubricile: *Lumea într-o săptămână* și *Puncte de vedere*. Primul număr al publicației a apărut în toamna anului 1963 cu câteva săptămîni înainte de asasinarea lui J.F.Kenedy. Lucrează împreună cu cunoscuți analiști, corespondenți și comentatori: Cristian Popișteanu, Eugen Preda, Liviu Rădescu, Eugen Pop, Florica Șelmaru, Roger Câmpeanu, Ștefan Popa dar și proaspăt ieșitul din închisoare, Ștefan Augustin Doinaș. Are

³⁷¹ *Ibidem*, pp. 32-33.

correspondenți pe Jean Schwoebel de la *Le Monde*, Drew Pearson (SUA), John Gritten (Daily Worker), Georges Dascal, Fritz Feder (*Die Rheinpfalz*), Sebastian Haffner (*Stern*), Walter Lippmann, Art Buchwald. Practica epocii (mai degrabă un joc al redactorului-șef, George Ivașcu) cerea și gazetarilor români să-și asume pseudonime, astfel Felicia Antip va semna ca Alexander Gordon, Florica Șelmaru drept Paul Charier sau Erich Uhlen.

În 1971 vizitează SUA, într-o călătorie de documentare de 5 săptămâni, la invitația Agenției de Informații a SUA, Casei Albe și a Departamentului de Stat, alături de alți jurnaliști europeni. Un adevărat tur de forță „de la Camera Reprezentanților la colegiul din Oberlin, de la președintele Fundației Ford la cel mai sărac cartier din Harlem, de la selectul Club al presei din Washington într-o rezervă indiană din New Mexico, de la Departamentul de Stat la biserica din Atlanta unde predica tatăl lui Martin Luther King, din Disney World la conducerea companiei Lockheed, de la marile universități californiene într-o podgorie tot californiană, de pe peluza Casei Albe pentru a asista la plecarea președintelui Nixon în China pînă în Florida unde George Wallace avea un neașteptat succes în preliminariile alegerilor prezidențiale, din căminul vicepreședinte Camerei de comerț din Atlanta, originară din România, în cel al unui profesor universitar din San Francisco, din Natchez, orașel din Mississippi trăind cu nostalgia epocii dinainte de războiul civil la Cape Canaveral unde se pregătea o nouă lansare spațială, de la sediul Națiunilor Unite la o școală de calificare pentru tineri fără căpătâi, de la un spital pentru adolescenți negri toxiciomani la Lincol Center și la Kennedy Cener.”³⁷² Ocazie cu care va scrie la întoarcere o serie de reportaje publicate atât în *Lumea* cât și în *România literară* și *Flacăra* dar și prilej de invidie pentru colegii din redacție, mai ales pentru noul redactor-șef care i-a înmănat decizia de transfer la Radiodifuziune sub pretextul restructurării cu 10% a posturilor.

La Radiodifuziune a lucrat 4 luni, după care, tot din pricina restructurărilor, a fost transferată la *Tribuna României*, cumva explicabil apreciază ziarista: „Epurarea din 1972 nu fusese făcută chiar la întâmplare. Sînt evreică și cuvîntul de ordine era alungarea puținilor evrei care mai rămăseseră în gazetărie. Din toată redacția eram singura care nu aveam – n-o avusesem și nu aveam s-o am niciodată – „calitatea” de membră de partid, condiție obligatorie pentru exercitarea profesiei de ziarist în conformitate cu legea impusă presei de Cornel Burtică. Intrarea în Agerpres, trecerea la știri externe, apoi la *Lumea*, fuseseră derogări accidentale de la evoluția inexorabilă a sistemului informațional, beneficiasem de bunăvoința unor oameni care și-au permis, pentru o dată, capriciul de a se orienta după criterii strict profesionale. În firea lucrurilor, în

³⁷² *Ibidem*, pp. 104-105.

acord cu mersul societății au fost – pînă atunci și de atunci înainte – retrogradările. Îngrădirile de tot felul, împingerea graduală, dar inexorabilă în afara rîndurilor. A nu observa, a nu-ți permite să observi, a te prefăce că nu observi, a acționa normal cînd ești tratat anormal ține, presupun, de instinctul de conservare și constituie o formă a refuzului de a abdica de la propria demnitate.”³⁷³

Tribuna României i-a oferit găzduire pînă în anul 1984, jurnalista inițind o rubrică personală „*Tribuna corespondenților*”, în care au fost publicate fragmente din epistolele nepoatei din New York a generalului Dragalina, fratelui din Paris al lui Mihai Sebastian, fiului din Anglia al lui Armand Călinescu.

A avut pînă în ultimele zile de viață o activitate publicistică remarcabilă. A semnat rubrici în revista *Magazin* (comentarii săptămânale în pagina femeii referitoare la întâmplări din lume despre condiția femeii), în ziarul *Informația Bucureștiului* (note în rubrica *Astăzi*), *Contemporanul* (*Din șapte în șapte zile*) în *Presa Noastră*, *Femeia*, *Ateneu*, *Săteanca*. Vreme de 6 ani, din 1964 a ținut o cronică de televiziune în revista *Flacăra*.

Cea mai dragă rubrică, după cea a *Poștei Redacției*, din ultimii ani de activitate de la *Lumea* rămâne, conform mărturiilor autoarei „*Am citit despre...*” un articol săptămânal din subsolul antepenultimei pagini a *României Literare*: „ea m-a obligat să mă țin la curent cu ceea ce merită să fie citit în literaturile scrise în engleză și franceză, să prezint din ce în ce mai concis cărțile alese pentru lectură (inițial, „formatul” îmi dădea dreptul la trei pagini și jumătate de manuscris, apoi a fost redus la două pagini și jumătate, la urmă s-a ajuns la două pagini și cîteva rînduri, din săptămînală rubrica a devenit bilunară ceea ce făcea impracticabil sistemul lui „va urma”) și mi-a îngădui să mă las în voia preferințelor mele și să mi le precizez, să urmăresc cîteva fire care mă obsedează adunînd, de-a lungul vremii, scrierile relevante.”³⁷⁴

După 1989 și-a continuat colaborarea cu *România Literară*, adăugând acesteia din anul 1990 și o pagină în *Adevărul Literar și Artistic*. În anul 1997 a publicat lucrarea memorialistică *Lumea din ziare* (Ed. Porto Franco și Cartea Românească) și în 2006 volumul *Aventuri ale conștiinței de sine* (Ed. Hasefer). A tradus volume de Paul Auster și Elie Wiesel.

În 1999 a primit premiul Fundației „*Gheorghe Ursu*” pentru promovarea gândirii critice, a respectului pentru adevăr, așa cum o afirmă cu tărie și măhnire în *Lumea din ziare*: „Mi-am făcut ucenicia și mi-am dus existența gazetărească într-o presă mutilată, univocă, în care orice distona trebuia spus în surdina sau cifrat, cu mii de precauții, în termeni voalați. A fost o școală a apropoului și a circumlocuțiunii, a subtilității pe post de curaj, a genurilor gazetărești ambigue –

³⁷³ *Ibidem*, p. 268.

³⁷⁴ *Ibidem*, p. 270.

comentariu de politică internațională cu trimiteri subînțelese la situația din țară, cronică de televiziune pe post de critică socială, prezentarea cărților străine în loc de reportaj extern sau de alte incursiuni în realitatea exterioară. Inhibiția, disimularea, arta ascunderii după deget stimulează, poate, un anumit tip de expresivitate, dar nu trebuie trecut cu vederea riscul de a uita să gîndești ceea ce îți interzici vreme prea îndelungată să spui de-a dreptul.

Am început să scriu despre condiția unui ziarist aparent abstract, despre conștiința lui profesională, prea adesea siluită de exigențele unor legi dure, despre rolul și destinul unei prese sfișiate de interese contradictorii, uneori inavuabile, alteori ostentativ afișate, despre lupta pentru întîietate între cuvîntul scris și cuvîntul difuzat pe calea undelor. Erau cîteva dintre temele abordate de cei ce, pe alte meleaguri, încercau să îmbine practica gazetăriei cu unele reflecții asupra coordonatelor ei. Am citit toate cărțile cu asemenea subiecte care mi-au căzut în mînă și am expus conținutul lor cu prefăcută detașare, ca și cum aș fi vorbit despre fenomene extraterestre sau ținînd de lumea basmului, experiența înfățișată nefiind nicidecum comparabilă cu a noastră. Într-o țară în care arbitrarul unui despotism timp s-a substituit celor trei puteri constitutive ale ordinii de drept, „a patra putere” nu avea un grad mai mare de realitate decît cercul pătrat. Cu aîft mai important mi s-a părut să amintesc că în lumea civilizată ea ființează, se zbate pentru drepturi, ale ei și ale altora, este continuu în prim-plan. Pînă și evocarea contrarietăților și a obstacolelor cu care se lupta era un mod de a aminti mereu de existența ei.”³⁷⁵

Cristian Tudor Popescu – jurnalistul de opinie și autorul de beletristică – și utopia societății închise

Petru Ioan Marian³⁷⁶

Abstract:

Cristian Tudor Popescu, a well-known journalist and fiction author, is one of those writers whose work has blurred the boundaries between reality and imagination. In our view, both his early short-stories and editorials, which

³⁷⁵ *Ibidem*, p. 37.

³⁷⁶ Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava,

made his name, belong to the „imaginative fiction” genre. By seemingly incongruous means, his writings make up for the short comings of the present and display the intellectual and political ability to discuss the social environment, restructuring our daily experience interpretation framework. The mundane is the launching pad for insightful inquiries on the social intercourse and present-day public strata.

Cristian Tudor Popescu, jurnalist cunoscut și autor de beletristică, este unul dintre acei scriitori a căror operă relativizează baza distincției dintre real și inventat. Considerăm că atât povestirile sale mai timpurii, dar și jurnalismul de opinie care l-a consacrat sunt înrudite structural: ele pot fi discutate sub umbrela aceleiași specii de „ficțiuni speculative”.

Problematicând actualitatea și scenarizând viitorul, Cristian Tudor Popescu desfășoară o serie paralelă de experimente mentale, menită să amelioreze contururile realității sub acțiunea unor intervenții de inginerie socială utopică. Situate la granița între mărturia documentată și documentul înscenat, textele evocate anterior posedă puterea intelectuală și politică de a face afirmații despre lume menite să restructureze cadrul nostru de interpretare a experienței. Textele compensează, cu mijloace aparent incongruente, un deficit al prezentului: prin raționalizare, prin descompunerea cotidianului, respectiv, prin proiectarea, aparent dezangajată, în lumea fanteziei, a unor universuri posibile.

Cristian Tudor Popescu vizitează de pe poziții dubitative prezentul. Pentru un gazetar a cărui temă explicită este realul, este neîntrebabilă neîncrederea sa constantă în real. Scepticismul său se pliază pe o structură intelectuală particulară. În beletristică, dar și în multe dintre editorialele sale mai vechi sau mai actuale, Cristian Tudor Popescu dovedește profilul mental al unui filosof de sorginte platoniciană, veșnic ultragiat de precaritatea realului. Opiniile sale sunt proiecții ale unui spirit speculativ idealist care disprețuiește corporalitatea lumii și fetișizează intelectul. Printr-o anomalie inexplicabilă, gândirea sa construită pe idealuri de obiectivitate și raționalitate capătă tendința de a funcționa împotriva viului, a diversității lumii fenomenale. Intenția noastră este să demonstrăm cum un spirit scrupulos capătă în timp reflexe antidemocratice sub vraja utopiei unei „societăți închise”³⁷⁷.

Cristian Tudor Popescu strânge în volumele *Un cadavru umplut cu ziare și România abțibild* o selecție a articolelor de opinie apărute în periodice. Ne putem întreba care a fost rațiunea care a stat la baza acestor culegeri, textele de

³⁷⁷ Karl Raimund Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei, Vraja lui Platon*, volumul I, traducere de D. Stoianovici, Humanitas, București, 1992.

publicistică ale cotidianului fiind date prin chiar structura lor, datorită dependenței de prezent.

Dincolo de valoarea lor documentară sau de calitatea lor literară, oricând invocabile, credem că aceste texte rezistă în volum ca parte a unui proiect ameliorativ de filozofie politică ce își propune reconfigurarea morală și pragmatică a societății în care trăim. Cotidianul este platforma de pe care sunt lansate meditații mai ample despre natura relațiilor umane și arhitectura societății actuale.

Constatând disproporția dintre esență și aparență, raționamentele sale inductive iau adesea forma caracterelor. La fel ca odinioară scriitorii pașoptiști, el scrie fiziologii ale demagogului, coruptului, delatorului, oportunistului, criticului literar. Alteori preocupat, asemenea gânditorilor interbelici, sau a altora mai recenti, să configureze profilul moral al nației, logosul său devine încărcat de accente sarcastice: „Omul român actual tinde să piardă complet dimensiunea profunzimii. El devine, inexorabil, o făptură *bidimensională*, răstignită pe o peliculă infinit de subțire. [...] Înghițind zilnic doze masive de superficial și artificios, într-un cuvânt, de *superficiu*, omul român se transformă în propria sa imagine.”³⁷⁸

Cristian Tudor Popescu îmbracă salopeta moralistului angajat într-o misiune anevoioasă și insalubră de asanare a societății, dar și a propriei bresle: „Ca o oglindă a dezastrului, presa cotidiană: bălți colorate, hectare de celuloză smângălită, chirăieli vidate de orice gând, vulgaritate și diversiune la discreție.”³⁷⁹

Presa este o instituție care funcționează în conformitate cu un set de norme profesionale care privilegiază informarea obiectivă și nedeformată, jurnalismul de calitate caracterizându-se printr-un respect aproape religios în fața realității. Cultivând calități primare cum sunt acuratețea, imediatețea sau factualitatea, fiind indisolubil legate de actualitate, relatările jurnalistice sunt proiectate ca reprezentări fidele ale lumii reale.

Realul este tema sistematică a mass-media, fiind invocat de fiecare dată în discursul identitar al breslei. Presa pretinde că relatează doar fapte, fiind convinsă că astfel oferă o imagine cât mai fidelă a realității. Prezumția că știrile sunt relatări obiective ale unor fapte brute garantează infailibilitatea acestor construcții cu pretenție de adevăr: „Omul crispat vrea dublura textuală a faptelor, a situațiilor, a atitudinilor cât mai repede. [...] Totul la prezentul continuu și plastic evitând orice perifrază, conceptualizare, flashback.”³⁸⁰

Jurnaliștii întrețin însă raporturi ambigui cu realitatea. Articolele jurnalistice sunt creația unui cadru instituțional care impune o strânsă relație între alegerile,

³⁷⁸ Cristian Tudor Popescu, *România abțibild*, Polirom, Iași, 2000, p.172.

³⁷⁹ *Ibidem*.

³⁸⁰ *Ibidem*, p.182.

interacțiunile, rutinele profesionale și forma în care sunt redactate. Înțelegerea sensului știrilor este imposibilă fără cartografierea teritoriului social în care se mișcă jurnalistul și a tehnologiei de producție a știrilor.

Cum nu există vreo rețetă infailibilă care să garanteze transformarea evenimentului în știre, de cele mai multe ori știrea poate fi definită drept ceea ce apare în ziare. La baza configurării agendei cotidianului stau selecții arbitrare care sunt datorate politicii editoriale, practicilor redacționale sau limitărilor umane și tehnice. În consecință, evenimentele reconfigurate de jurnal sunt obiecte slabe din punct de vedere ontologic, fiind mai degrabă afirmații despre lume decât fapte obiective.

Parafrazându-l pe autorul studiat, voi afirma că ziaristul inventează o himeră: jurnalismul obiectiv, după care, bazându-se pe setul inițial de axiome, face admirabilul efort intelectual de a umple această ficțiune cu fapte și personaje extrase din realitate: „Gazetăria înseamnă în primul rând informare solidă, analiză, extrapolări bine susținute, text « geam », nu « vitraliu » – intruziunile literare sunt considerate diletantisme.”³⁸¹ Luând în considerare practicile de culegere și prelucrare a știrilor, care definesc și ce este „obiectivitatea”, suntem îndreptățiți să afirmăm că relatarea jurnalistică este un text produs care își conține clișeele și convențiile sale și nu unul natural, o construcție elaborată și nu vreo cronică sau reproducere fotografică a realității.

Obiectivitatea, ca practică discursivă a jurnalismului, este iluzorie și indezirabilă deoarece, așa cum sesizează Helen Fulton³⁸², prestigiul ei confortabil încurajează viziunea dominantă a evenimentelor, descurajează perspectiva critică și asumarea responsabilității față de ceea ce este relatat. Tehnologia producerii știrilor valorifică fidelitatea față de lumea fenomenală în dări de seamă lapidare și impersonale. Dar „faptele nude sunt nude pentru că refuzăm să le descriem hainele. Faptele brute nu s-au născut așa. [...] Ele constau în ceva mai mult decât nume și date. Sunt evenimente care au o istorie, circumstanțe. Orice înregistrare a evenimentelor este în același timp o interpretare a cauzelor lor.”³⁸³ (t.n.) Ziaristul creează realitatea în același timp cu discursul său. Înțelegând interacțiunile între ceea ce este realitatea și felul în care este ea comunicată, vom evita confuzia între ceea ce s-a petrecut și reconstituirea a ceea ce s-a petrecut. Istoria de care dă cont presa este mai mult o construcție mentală investită cu un sens care extrage accidentul din natură și îl metamorfozează în istorie cu funcție culturală.

³⁸¹ *Ibidem*.

³⁸² Helen Fulton, *Print news as narrative*, în *Narrative and media*, Cambridge University Press, 2005, p. 228.

³⁸³ Carlin Romano, *The grisly truth about bare facts*, în Manoff, Robert Karl and Schudson, Michael, *Reading the news*, Pantheon Books, New York, 1986, p.39.

Conștient, probabil, de constrângerile formale și structurale ale muncii de jurnalist, de consecințele ontologice ale acestor limitări, Cristian Tudor Popescu se distanțează procedural de practicile consacrate de culegere și redactare. Rezultă o manieră de a scrie marcată auctorial, care capătă accente de beletristică sau de speculație filosofică.

Adeseori, autorul pare un calofil ale cărui texte aparțin mai degrabă planului expresiei. Dacă narațiunea minimală a articolului de presă valorizează evenimentul în sine, pe care încearcă să îl consemneze cât mai transparent, conform unei etici a obiectivității, editorialele lui Cristian Tudor Popescu se valorizează pe sine. Structura formală a relatării asumate individual facilitează apariția esteticului. Cei care produc discursul public se văd uneori tentați să facă din el un spectacol, scriind o „literatură a faptelor”, aflată la intersecția jurnalismului și literaturii.

E relativ cunoscut faptul că începuturile jurnalismului au stat sub semnul confuziei între nonficțiune și literatură. Valorile binecunoscute astăzi ale profesiei nu fuseseră fixate și textele apărute în periodice nu difereau prea mult de ce se tipărea ca literatură, de multe ori, ca și în cazul autorului nostru, jurnaliștii fiind ei înșiși scriitori de ficțiune: „Jurnalismul a fost conceput în mod tradițional mai degrabă ca un gen literar decât ca o specie tehnică specializată. Modificarea statutului jurnalismului de subspecie a literaturii și trecerea la o manieră obiectivă de relatare au însemnat o pierdere a independenței pentru reporter; el nu mai putea fi un pledant liber și un critic social. De la a scrie ceea ce cititorii trebuie să cunoască, ceea ce este o perspectivă subiectivă, jurnaliștii au avansat înspre o poziție de complicitate cu *statu-quo*-ul. Jurnalismul obiectiv admite rar rolul său în formarea mediului nostru social; în schimb, el susține convențiile invizibilității și ale caracterului natural al evenimentului.”³⁸⁴ (t.n.)

Editorialistul rupe dependența de realitatea imediată și pune distanță între textul produs și evenimentele lumii. Termenul de valabilitate al textelor editorialistului Cristian Tudor Popescu e mai extins pentru că ele tratează ceea ce este veșnic, neschimbător. Acest ultim mod de a aborda evenimențialitatea, de a specula pe marginea faptelor considerate drept simptome ale unor procese mai ample, pare a fi cel mai util publicului, care nu trebuie doar informat ci și educat să înțeleagă prezentul în care trăiește.

Jurnalismul de opinie furnizează o alternativă credibilă stilului relatării obiective. Și jurnalismul obiectiv dar și cel de opinie fac același lucru: participă la configurarea socială a realității. Afirmând aceasta, nu presupun că jurnaliștii inventează povești, ci că presa deține o funcție culturală, de perpetuare a

³⁸⁴ Phyllis Frus, *The Politics and Poetics of Journalistic Narrative: The Timely and the Timeless*, Cambridge University Press, 1994, p. xviii.

valorilor simbolice ale comunității: funcția referențială intră pe un teren alunecos, orice tentativă de dare de seamă exactă, transparentă a realității fiind minată ontologic. Într-unul dintre comentariile apărute în revista electronică *One.ro*, material intitulat autoreferențial *Postacul Popescu. Mesagerul inimilor singurate*, autorul constată cu amărăciune metamorfoza și degradarea suferită de statutul său de jurnalist, prin includerea sa în categoria mult blamată a *postacilor*, o specie de comentatori on-line resentimentali: „*The One* e o revistă de hârtie. Eu am devenit un scriitor pe net, un blogăr, un postac, «un postac ca și noi», potrivit nickname-urilor ce viețuiesc în siajul textelor pe care le scriu la *Gândul*. Ipostaza asta e cam ca aceea a condamnaților legați odinioară la stâlpul infamiei, în piața orașului – oricine e liber să te facă albie de porci, să te scuie în ochi, să dea în tine cu pietre [...] în uralele asistenței”³⁸⁵

Comentarii de genul acestora pot fi interpretate ca expresii ale unor reflexe autoritare, activate de teama provocată de bulversarea ordinii firești a lucrurilor: cititorii capătă din ce în ce mai multă putere, ajungând să fie ei înșiși autori de texte cvasi-profesioniști. Posedând un ascendent tehnologic ce îi permitea să stabilească prioritatea subiectelor de discuție de pe ordinea de zi, jurnalismul de odinioară, cel tipărit, avea puterea de a-și impune propriul model de vizibilitate fără să sufere prea multe contestări. Rubricile de comentarii ale articolelor din presa electronică, forumurile de discuții scot însă din anonim cititorii, transformându-i din simpli consumatori pasivi ai discursului, în producători și parteneri ai procesului de comunicare, echilibrând și democratizând discursul public. Mai toate temele ridicate la fileul discursului public de jurnaliști își găsesc un interlocutor datorită posibilităților tehnice oferite de mediile electronice.

Imediat mai jos, Cristian Tudor Popescu evocă nostalgic vremurile mult mai simple ale jurnalismului pe hârtie: „Aproape că nu-mi mai vine să cred că a existat o vreme când articolul din ziarul de hârtie era aproape inexpugnabil, nu era posibilă altă reacție în afară de scrisorile trimise cândva la redacție, care puteau fi și aruncate la coș, căci nu le citea decât ziaristul în cauză, spre deosebire de comentariile pe net, care sunt prompte și în văzul lumii. Cel mult, putea să te înjure vreun confrate în foaia lui, dar nu ajungea textul tău ca acum, înțesat de comentarii agresive, un metatext greoi, ca un taur cu snopuri de banderillas înfipite în spinare.”³⁸⁶

Canonul obiectivității face din jurnalismul de opinie pe care Cristian Tudor Popescu îl practică, o întreprindere dificilă, contestabilă. Dacă cine?, ce?, când?, unde?, la care răspunde jurnalismul de informare, fiind empirice, sunt relativ

³⁸⁵ Cristian Tudor Popescu, *Postacul Popescu. Mesagerul inimilor singurate*, în *One.ro*, 13 aprilie 2012, disponibil la <http://www.one.ro/lifestyle/timp-liber/postacul-popescu-9519645>, accesat la 1 martie 2013.

³⁸⁶ *Ibidem*.

transparente, pentru că beneficiază de prestigiul incontestabil al faptelor, de ce? este invizibil, abstract și, din acest motiv, interpretabil. Ne putem pune întrebările firești: ce garanție avem că judecata liderului de opinie, intelectualului, jurnalistului este mai bună decât cea a unui ilustru anonim, care mai este legitimitatea opiniilor și a comentariilor jurnalistice în epoca presei electronice, ce anume mai diferențiază jurnalismul de opinie de vegetația luxuriantă a comentariilor și postărilor care proliferază în paginile publicațiilor on-line?

Cristian Tudor Popescu însuși cade victimă ficțiunii pe care o construiește: aceea că poți să faci jurnalism de opinie complet detașat, obiectiv. Deși își exprimă în dese rânduri fidelitatea teoretică față de ideologia imparțialității, pe care o apără și în calitate de *deontolog* oficial al breslei, obiectivitatea mult clamată de jurnalist pare a fi asemeni unui animal fabulos, clasat în atlase, dar care nu există în realitate.

Trecând acum la proza de anticipație, ea ar trebui să reprezinte un punct de maximă inflexiune a realului. În anii '80, încă în comunism, Cristian Tudor Popescu debutează ca autor de SF cu povestirea *Cassargoz*. Aceasta și următoarele vor fi publicate în volumul *Omohom*, purtând subtitlul explicativ de *Ficțiuni speculative*.

Ficțiunile speculative reprezintă un termen complementar pentru „science fiction”, cu o arie de acoperire mai amplă, incluzând construcții ale intelectului ce ignoră simțul comun, povești al căror scenariu este bazat pe probabilitate logică sau științifică. Ele descriu universuri insolite în care tot ce există aparține unei lumi inexplicabile, dar coerente. Imaginarul științifico-fantastic explorează lumi exotice care datorează prea puțin referinței istorice, însă cele mai multe dintre aceste ficțiuni întrețin relații strânse cu prezentul, fiind doar parabole al căror tâlc vizează actualitatea. Sub travestiul compozițional al ficțiunii SF, se radiografiază cotidianul, se dezbate teme morale, politice sau sociale sensibile ce aparțin prezentului scriiturii.

Ficțiunile speculative ale lui Cristian Tudor Popescu poartă și ele în profunzime o dimensiune socială și morală. Funcționează în ele aceleași resorturi care pun în mișcare discursul cotidianului. Autorul elaborează alegorii complexe pe care le situează în imensitatea spațiului stelar. Viitorul, virtualul, sunt luate ca punct de plecare pentru abordarea unor probleme ale actualității care sunt transportate din prezentul perisabil în prezentul etern al valorilor fundamentale: „SF-ul construiește lumi pentru idei. Lumea ideilor este mai cuprinzătoare decât lumea. [...] Deformările, alterările, răsturnările impuse umanului de către SF nu au alt scop decât reîmprospătarea sensibilității noastre față de valorile fundamentale”³⁸⁷, mărturisește la un moment dat autorul. În acest spațiu

³⁸⁷ Cristian Tudor Popescu, *Omohom. Ficțiuni speculative*, Polirom, Iași, 2000, p. 220.

imaterial, lumile fantasmagorice ale lui Cristian Tudor Popescu devin în mod esențial mai plauzibile decât realitatea care ne înconjoară.

Povestirile din seria *Planetarium*, ciudate fantezii în stil borgesian, intră în această categorie de experiențe mentale care urmăresc, în aparență, implicațiile unor ipoteze științifice, dar care sunt, în esență, demonstrații prin reducere la absurd a prezentului și condiției umane, utopii răsturnate la scară planetară. Oferind modele de funcționare alternative, autorul afirmă artificialitatea și efemeritatea valorilor umane.

Una dintre intențiile utopiei, niciodată realizată, este aceea de uniformizare a lumii. Ceea ce-i irită pe realizatorii de utopii e tocmai diversitatea lumii fenomenale. Gândirea are o antipatie îndreptată contra vieții, care prin comparație cu formele riguros cerebralizate pare absurdă, nestăpânită, imposibil de redus într-o schemă logică.

Cristian Tudor Popescu exploatează până la consecințele ultime ipoteza separării intelectului de orice determinare fiziologică, imaginând în *Hephron* o societate utopică, un stat al filozofilor, aruncat undeva la periferia Universului: „După o lentă și progresivă perioadă de creștere, odată atins un prag critic, orice evoluție încetează și energia care le străbate corpul silicos scurgându-se în sol nu produce altceva decât gândire, abstractă, strălucitoare și limpede, epurată de zgura praxisului, a sentimentelor și a tuturor filozofiilor acțiunii.”³⁸⁸ Atașamentul său față de științe și filozofie este clar exprimat: „Fiecare hephronian își consideră justificată existența dacă reușește să adauge la Setul Sacru măcar o propoziție corect dedusă. [...] Filosofia nu există, ea este Totul.”³⁸⁹

Când nu construiește utopii, imaginarul devine distopic, descriind în gamă minoră derizoriul preocupărilor omenești. Descoperirea straniului planetoid Arclantida, teritoriu pe jumătate de gheață, pe jumătate imaginar, este un prilej de a scrie cu maximă ironie o istorie apocrifă a eforturilor de sondare a misterului impenetrabil al condiției umane: „În încercările lor – cât de copilărești și pătrunse de o fragilă poezie a înconștienței par ele astăzi! –, au început cu excavatorul și au sfârșit cu laserul de mare putere al navei. [...] Filozofii, care stătuseră o vreme în expectativă au pornit la atac, sfătoși și sarcastici, pe coama confuză a tot felul de o-logii. Utilizând metode riguroase de analiză, au reușit o performanță rară, care necesită totdeauna un remarcabil efort intelectual: a spune totul despre nimic.”³⁹⁰

Dacă atunci când scrie pentru gazetă, Cristian Tudor Popescu literaturizează uneori realul, în povestirile sale SF autorul adoptă ținuta savantă și reținută a antropologului, practicând un realism al pseudo-evenimentelor.

³⁸⁸ *Ibidem*, p.198.

³⁸⁹ *Ibidem*, p.199.

³⁹⁰ *Ibidem*, p.137.

Comportamentul său narativ este cel mai adesea controlat, obiectiv. Strategiile omisiunii, indirectiei și moderației, minimalismul auctorial sunt împrumutate din discursul nonficțional al jurnalismului.

Spațiul simbolic al imaginarului autorului este universul închis, fără cale de ieșire, sugerând impasul și fragilitatea propriilor noastre sisteme sociale. Folosind ca element de contrast imensitatea vidului cosmic, autorul reușește să configureze un spațiu al claustrării morale cu economie de mijloace.

Eșuat printre băștinașii balavieni, exploratorul intergalactic conduce un experiment sociologic bazat pe observație participativă, reactivând stereotipul figurii occidentale „cultivatoare”, „civilizatoare” și al „bunului sălbatic”. Regăsim personajul paradigmatic din „fiziologii”. Caracterele „alienilor” sunt schematizate și marionetizate, mobilate cu o psihologie umană simplificată. Inventariind trista menajerie naufragiată la marginile universului, autorul folosește adesea numele generic bațjocoritor: Filosoful, Adam, Eva, Omul, Mașina, Sofții, Hardienii, etc.

Cristian Tudor Popescu este un demiurg rău, care manifestă o antipatie fățișă față de majoritatea creațiilor sale. Citim în acest comportament aceeași tendință spre abstractizare și aceeași aversiune față de anatomia lumii, pe care autorul o amendează cu descrieri exacte și seci, reducând-o la nivelul umilitor al digestiei: „Modul lor de hrănire este foarte interesant: așezați în patru labe, îngurgitează o cantitate de sol, care conține, se pare, toată gama de substanțe necesară nutriției, o mențin un timp în interiorul lor, probabil în ceva asemănător stomacului, eliminând-o apoi tot prin orificiul bucal.”³⁹¹

Fiind asimilate propriei fiziologii, personajelor le este refuzat vreun sens nobil al dramei pe care o parcurg. Ficțiunile lui Cristian Tudor Popescu sunt făcute să provoace, să deranjeze confortul certitudinilor în care credem orbește. Una dintre aceste credințe e că te poți baza pe realitate, că ea are contururi familiare, perfect domesticite. Această iluzie a fost întreținută de filosofia pozitivistă care a făcut posibil tot progresul științific și tehnologic ce a revoluționat viața omului modern. Înconjurat de gadgeturile sale tehnologice, care-i creează impresia că își poate trăi în mod controlat existența, omul ia în posesie natura, estompându-și atât angoasele metafizice cât și teama de real.

Citind ficțiunile speculative ale autorului, constăți minimalismul recuzitei tehnice puse în slujba ipotezei științifice sau filosofice ce se vrea probată. Autorul procedează invers ficțiunilor SF de proastă calitate, care, exhibând până la saturație o anatomie tehnologică supraevaluată, devin echivalentul trist al literaturii pornografice. Deseori, în povestirile lui Cristian Tudor Popescu, tehnologia scapă controlului uman, transformându-se într-o capcană mortală, ori devine complet inutilă, sau lipsește cu desăvârșire.

³⁹¹ *Ibidem*, p. 152.

Alteori, ca în strania povestire *Bolovanul*, actul lecturii se transformă în demers arheologic, prilejuind descoperirea vestigiilor tehnologice ale unei civilizații decrepite: „Carcase oxidate, unități centrale care nu mai funcționaseră probabil de decenii, un șobolan ieșind dintr-un procesor matricial, monitoare sparte, praf, șuvoaie de cabluri țâșnind din pereți, copii crăpând coaja unor fructe negre cu un microscop de mare precizie.”³⁹²

Aceleași semne apăsătoare ale descompunerii, ale dezordinii care avansează inexorabil, umplu în *Plutonia* peisajele crepusculare ale unor lumi foarte asemănătoare cu a noastră: „Lumina cenușiu lăptoasă a zorilor umplea dormitorul, contura mobilierul somptuos, imensele oglinzi venețiene, [...] Rembrandt-ul (sau cam așa ceva) puțin sfâșiat într-un colț și cu rama crăpată, atârnat deasupra patului princiar”³⁹³ Ultimii doi oameni, supraviețuitori ai iernii nucleare, deveniți nemuritori, se comportă ca o pereche blazată de o căsnicie mult prea lungă, consumându-și drama domestică între nepăsare și isterie. Aceste universuri par a fi creația unui spirit meticulos terorizat de entropie, dar la fel de bine pot fi replici ale unui prezent muribund, marcat de un retard tehnologic devenit istoric.

O parte a literaturii științifico-fantastice ilustrează cu imagini pozitive relația umanității cu știința. Știința idolatrizată oferă omului instrumentele de înțelegere și dominare a naturii, fiind calea desăvârșită de rezolvare a tuturor dilemelor prezente și viitoare. Sensul istoriei văzute ca o personificare a acestui mit pozitiv, nu poate fi decât ameliorativ.

Nu este cazul ficțiunilor lui Cristian Tudor Popescu, care par a fi mai degrabă dezvoltări ale contra-mitului dominat. Știința încetează să mai fie o rețetă miraculoasă în stare să ne facă mai nobili, ea generează tot atât de multe probleme pe câte soluții găsește.

Neoferind personajelor sale luxul unor rezolvări facile obținute prin superioritate științifică, autorul transformă realitatea într-un teritoriu ontologic alunecos: „Realitate... dragul meu, acesta este un cuvânt uzat și perfid...”³⁹⁴

Pythia e povestea mașinii care, prin hazard, dezvoltă o formă de conștiință rațională aumană. Conectată la vasta rețea globală numită INFORMONDIA, Pythia pune temelii unei noi mistici, în stare să asigure saltul calitativ din analogic în digital al omului înfrățit cu mașina: „Cum percepe lumea? De fapt, lumea înseamnă pentru ea INFORMONDIA. Un model informațional al realității. O reprezentare trunchiată și aproximativă. Și predigerată. La mâna a doua. [...] Neesențial, și mai ales fals. Și oamenii percep lumea la mâna a doua. 90 % din ce avem în noi înseamnă bandă video, display.”³⁹⁵

³⁹² *Ibidem*, p. 172.

³⁹³ *Ibidem*, p. 143.

³⁹⁴ *Ibidem*, p. 22.

³⁹⁵ *Ibidem*, p. 109.

Aceeași neîncredere funciară în realitate, îl face pe Filosof, un alter-ego compozițional al autorului, să afirme: „Istoria este și ea o formă a Literaturii. E o iluzie găunoasă să credem că anecdotică înscrisă în manualele de Istorie e mai aproape de spiritul unei epoci, de realitatea ei, decât Literatura acelei epoci.”³⁹⁶ Echivalând istoria literaturii, Cristian Tudor Popescu lichidează una dintre sursele care pot servi reconstituirii liniștitoare a realității.

Tendința naturală a omului e să citească viața ca pe un text previzibil, ca și când ar poseda o structură și un sens. În loc să presupui asta, mai potrivit ar fi să consideri realitatea, așa cum o consideră autorul, ca pe „un nivel perfect aleator.”³⁹⁷

Aceste lumi imaginare sunt, dintr-un punct limitat de vedere, tot atât de reale pe cât de înscenate sunt articolele de opinie ale aceluiași autor. Imaginarul sceptic al autorului este un joc ironic ce bate indirect spre un fond contextual constrângător: lumile crepusculare și post-umane, lipsite de orice speranță, sunt aparaturi la contextul sociocultural al epocii în care sunt scrise, iar articolele sale de opinie sunt ficțiuni despre o lume mai bună, în care gazetarul nu încetează nicio clipă să creadă.

Îndărățul imaginii pe care Cristian Tudor Popescu și-o cultivă, aceea de android îmbrăcat în trening, căruia i-a fost extirpat organul sensibilității, cred că se găsește un om măcinat de dileme. Cred că atitudinea ambivalentă de dispreț și afecțiune față de umanitatea pe care o portretizează poate fi explicată prin natura sa duală de „om problematic”, scindat între încrederea oarbă și aproape mistică în rațiune și neîncrederea în natura umană.

Presa, a patra putere în stat în viziunea lui Corneliu Ștefan

Dorin Ivan³⁹⁸

Abstract

Corneliu Ștefan (1941-2003), scholar, journalist and politician, director of the Opinia daily newspaper in Buzau from 1990 to 2003, has an exemplary biography built on solid education which has two main pillars, history and

³⁹⁶ *Ibidem*, p. 23.

³⁹⁷ *Ibidem*, p. 28.

³⁹⁸ Corespondent Agenția Națională de Presă „Agerpres”.

philology. Corneliu Ștefan substantially contributed in the 90's within the last century to the elimination of the crimes of calumny and insult from the Penal Code. He demonstrated the futility of the two legal institutions under the circumstances of the fulfillment by the three powers of the mission for which they had been created. Furthermore, the media can be a counterpoise to the inherent skids and abuses of the three powers decided by Montesquieu in *L'esprit des lois*. „The press, believes Corneliu Ștefan, has the right to state its opinion by assuming its own truth, that is an unofficial one, asked for by the immediate public interest”. In this case, „the presumption of innocence is justified only in Law”. 89The truth of the press is based on good faith and public interest and differs from the juridical truth based on the presumption of innocence”, he thinks. Moreover, the media has the duty “to continuously hold a press on the power, even in respecting the presumption of innocence.” The author of this communication details notions such as the liberty of press, corruption and the famous phrase “the criminals with pens”. In conclusion, the media can be the fourth power of the state, provided that it is guided by the spirit of the truth and led with grace and professionalism. If other ingredients, such as independence of judgment and good faith are added, the phrase journalist – institution with which the author invests the journalist Corneliu Ștefan does not remain only a figure of speech.

Motto:

„În cei 17 ani de exil buzoian, într-un moment în care eram ținut în carantină publică, el nu s-a temut să-mi publice numele și fotografia în ziar, să-mi ia interviuri, să-mi redea ceva din mândria mea de om social, de descendent chiar al familiei Ghica.”

(Printul Șerban Ghica)

Ziaristul total. Corneliu Ștefan(1941-2003), om de litere, jurnalist și politician, director al cotidianului *Opinia* din Buzău în perioada 1990-2003, are o biografie exemplară construită pe o cultură solidă cu doi piloni principali, istoria și filologia.

Corneliu Ștefan a contribuit substanțial în anii 90 ai secolului trecut la eliminarea infracțiunilor de calomnie și insultă din Codul penal. Acesta a demonstrat inutilitatea celor două instituții de drept în condițiile îndeplinirii de către cele trei puteri a menirii pentru care au fost create. Cum ar spune monahul Nicolae Steinhart, Corneliu Ștefan a jertfit cu egală râvnă la mai multe altare, dar, din fericire pentru el, altarele nu erau potrivnice. Ba, dimpotrivă, în perioada sfârșitului de secol 20, ele se completeau reciproc.

Ziaristul TOTAL, era cuvântul de ordine la cotidianul *Viața Buzăului*, în anii 80-90 ai secolului trecut. Corneliu Ștefan a experimentat la acea vreme cu dezinvoltură toate genurile jurnalistice. A fost un excelent cronicar literar, a făcut vreme de 15 ani cronică sportivă, dar nu s-a dat înapoi de la fotografia documentară sau fotografie de reportaj. El a fotografiat cu pasiune, avea un Zenit și un laborator foto de proveniență rusească, și a expus ca fotograf de artă. Era conștient că fotografia indiscretă, de reportaj, poate da unui cotidian forța de a pătrunde în casele cititorilor. Tot înainte de 89, Corneliu Ștefan a cultivat pamfletul, o rara avis a acelor decenii, și a scos pe piață celebrul Miriapod, o cronică de moravuri mărunte, plină de vitriol literar, dar, mai ales, social. Maestrul presei buzoiene s-a remarcat în primul rând ca jurnalist de investigație, prin ariergarda oricărui jurnal serios, ancheta, lansându-se în vaste campanii de presă, singurele care fac diferența pe piața presei și obligă cititorul să cumpere ziarul următor. A publicat mai multe romane cu cheie, dar a dat mare atenție romanului de epocă.

Ancheta jurnalistică versus prezumția de nevinovăție. Jurnalist înăscut, Corneliu Ștefan și-a pus întrebări profesionale încă din primele zile ale perioadei decembriste. El a înțeles ca nimeni altul mecanismul puterilor într-o democrație în formare și a acționat în consecință. A simțit din mers dese gripe ale acestei ciudate mașinării, derapajele inerente, dar grave și interesante, și s-a bătut din răspuțuri pentru demnitatea celei de-a patra Puteri în stat, Presa. Dar deziluziile au apărut de la primele dezvăluiri jurnalistice. Nu numai că cea de-a patra putere nu avea parte de un articol privilegiat în Constituție, ci era târâtă în judecată și pedepsită conform unor prevederi anacronice, comuniste, celebrele articole 205 și 206, în acest moment abrogate din Codul penal, Insulta și Calomnia. Presa era pusă la colț și chemată în judecată ori de câte ori se grăbea să scoată la lumină adevărul. Numai că, potrivit gândirii indiene, din suferință adesea apare și înțelepciunea, spunea adesea Corneliu Ștefan. Presa trebuie să se bată pentru a-și câștige acest rol în societate (rost, cum ar spune Constanti Noica) cu fiecare slovă tipărită! Poate și din acest înțeles s-a inspirat Maestrul când a titrat, *La noapte, cotidianul!*, cea mai cunoscută carte a sa despre presă și nu numai.

Crezul jurnalistic a lui Corneliu Ștefan a fost o presă independentă, necondiționată financiar, dar cu solide ancoră de natură ideologică: „Presa are dreptul să-și spună opinia propunând PROPRIUL ADEVĂR, adică unul neoficial, cerut de INTERESUL PUBLIC IMEDIAT”³⁹⁹, a considerat pe bună dreptate Corneliu Ștefan. Opinia publică, instituție centrală și centrată a oricărei democrații, este în relație biunivocă cu interesul public imediat.

³⁹⁹C. Ștefan, *La noapte, cotidianul*, vol. 2, Editura Apha, 2000, p. 431.

Opinia publică are propria sa logică, iar presa este vehiculul care o conduce prin labirintul social, economic și politic către adevăr. Care adevăr? Corneliu Ștefan a oferit și răspunsul: „Adevărul presei este bazat pe BUNĂ CREDINȚĂ și INTERESUL PUBLIC și diferă de adevărul juridic bazat pe prezumția de nevinovăție (...). Mass-media presează continuu puterea, chiar și în respectarea prezumției de nevinovăție”⁴⁰⁰.

Corneliu Ștefan a susținut că infracțiunile de calomnie și insultă sunt inutile, căci există ale articole ale Codului penal care pot fi folosite de orice persoană vătămată într-un interes legitim. Dacă un jurnalist te prezintă fără nici un fel de probă drept un criminal feroce sau un pedofil înrăit, cu atât mai rău pentru el! Este dreptul lui să scrie, dar tu ca cetățean onest și responsabil poți apela la justiție pentru a-ți arăta nevinovăția. În instanța publică de judecată poți dovedi că jurnalistul minte cu nerușinare și pentru ca și alți nevinovați ca tine să nu fie asasinați mediatic ceri o pedeapsă pe măsură. Un joc democratic simplu, corect și fără culise pe care democrațiile înaintate îl cunosc de sute de ani. „Prezumția de nevinovăție este valabilă pentru întreg sistemul judiciar de anchetă care administrează probe și pune la dispoziția instanțelor pentru a fi dezbătute în contradictoriu. Ziariștii sunt datori să facă o anchetă cât mai rapidă, să adune probe și date convergente cazului în dezbateri, să tragă propriile concluzii, care pot fi infirmate și confirmate de organele de anchetă ale statului”⁴⁰¹. Iată argumentat mecanismul puterilor într-o democrație: cele trei puteri în stat sunt de fapt patru. Puterea Opiniei publice capătă legitimitate prin intermediul Presei cu condiția ca aceasta să-și câștige această onoare zi de zi, adică să fie independentă, puternică și, mai ales necruțătoare față de cei care nesocotesc banul public sau mandatul de putere primit de la demos.

„PRESA – mai susține Corneliu Ștefan –, nu este culpabilă pentru aceste concluzii decât dacă a fabricat probele și a influențat, în mod direct, martorii, cu alte cuvinte, a încălcat deontologia profesională. Așadar, în prima fază, opinia publică avidă de adevăr și dreptate, acordă prezumția de nevinovăție doar presei”. Presa are dreptul să-și spună opinia propunând PROPRIUL ADEVĂR, adică unul neoficial, cerut de INTERESUL PUBLIC IMEDIAT, concluzionează Corneliu Ștefan.

Cele două instituții create ad-hoc fac trimitere la definiția aparent ambiguă, dar de mare profunzime a dreptului în Roma antică. Jurisconsultii romani au definit dreptul ca „ars boni et aequi”, arta binelui și a echitabilului. O formulă salutară prin care se recunoaște esența omului ca ființă socială, care trăiește într-o comunitate bine definită, care-și poate stabili normele juridice pe baza unui cod etic, cu valori respectabile și respectate.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, p. 432.

⁴⁰¹ *Ibidem*.

Libertatea tiparului și calomnia prin presă. Corneliu Ștefan a fost foarte categoric în privința formulei susținute inițial de ministrul Justiției la acea vreme, avocatul Valeriu Stoica, care a perseverat în tentativa sa de a menține în noul Cod penal a infracțiunile de calomnie și insultă prin presă.

„Sanționarea calomniei prin presă cu închisoarea i-ar face să râdă pe autorii Constituției de la 1866, pe regele Carol I însuși, l-ar umple de oroare pe Caragiale, omul care într-unul din ultimele articole în timpul vieții, a mărturisit fericit că a putut fi ceea ce este „mulțumită libertății tiparului” (în editorialul, Ministrul Justiției confundă adevărul jurnalistic cu adevărul juridic, el își închipuie că ziaristul poate fi simultan economist, jurist și ofițer de contrainformații)

Și tot despre un alt subiect sensibil în anii 90, „criminalii cu condeiul”, marginalii la un editorial semnat de Ion Cristoiu privind sancționarea penală a ziaristilor, Corneliu Ștefan s-a aplecat îndelung. În *Opinia*, din 14 octombrie, 1995, acesta scrie: „Un profesionist adevărat al presei știe că acest domeniu este necruțător cu minciinoșii. Într-un județ sau o țară, neprofesioniștii adică diletanții sau producătorii de neadevăruri sunt excluși treptat, și fără posibilitatea de întoarcere, din breaslă. Într-o democrație, ziaristii profesioniști își stabilesc mijloacele de coerciție asupra celor care sunt purtători de minciuni. Închipuți-vă că un ziar este obligat de regula deontologică să publice în același loc și cu aceeași literă dezmințirea sau dreptul la replică!? (...) Dacă un ziar nu vrea să publice dezmințirea sau dreptul la replică există Codul penal, care penalizează în mod egal pe toți cetățenii vinovați de calomnie sau insultă”⁴⁰².

Despre corupție în anii 90, studiu de caz. Pentru a nu mai repeta cu atâtea nonșalanță greșelile trecutului este bine să ne reamintim măcar la zile festive, cum este și acest congres, manipularea la care am fost supuși unii dintre noi în zorii democrației. „Campania de inducere în eroare, scria Corneliu Ștefan în 1996, s-a dezvoltat treptat, producând contraargumente tot mai importante, dar cu atât mai false, pe măsură ce creștea mulțimea acuzațiilor din presă. Astfel, în 1992, când a fost tras primul semnal zgomotos în ceea ce privește ascensiunea fenomenului de corupție, televiziunea publică s-a grăbit să ne prezinte un grup de țigani în cătușe, care recupera carnea investată. Când să ne arate prejudiciul, televiziunea a prezentat câteva sacoșe cu scârboasă încărcătură, fără a veni cu singura soluție în speță, înșelarea consumatorului”.

În cea de-a doua etapă, a venit rândul altor infractori, mult mai mari, dar la fel de nereprezentativi, cum ar fi Gigi Kent sau Fane Spoitoru, să fie exemple de „cazuri crase de corupție” din societatea românească. „Corupția nu privește infractorul, ci favorizarea lui prin acțiunea persoanelor cu funcții de decizie în stat, numite sau eligibile”, scria Corneliu Ștefan în februarie 1996⁴⁰³. Un adevăr

⁴⁰² *Ibidem*, p. 481-482.

⁴⁰³ *Ibidem*, p. 363.

care astăzi ni se pare mult prea evident, dar a cărei ignorare în primii ani după revoluție a contribuit la apariția miliardarilor de carton.

Corneliu Ștefan consideră ca o tentativă de „inducere în eroare” punerea semnelor de egalitate între infracțiunea propriu-zisă și actul de corupție. El descrie ca o condiție sine qua non a corupției acel „DRUM NETEZIT de persoane oficiale cu mare putere de decizie, persoane în stare să intimideze structuri întregi-locale și naționale-ale statului de drept”. „Arestarea marilor infractori nu are nimic a face cu actul de corupție, atâta timp cât nu sunt dezvăluite persoanele care au traficant influența, au făcut abuz de funcție sau putere și au primit foloase necuvenite pentru ca infractorii să devină adevărate simboluri ale răului. Or, despre acești oameni nu știm nimic până acum, deși toată lumea afirmă că ei există”⁴⁰⁴. În același editorial apărut în februarie 1996, Corneliu Ștefan atrage atenția că „o putere care se zbate să demonstreze că infracțiunea este tot una cu actul de corupție se situează moral de partea celui corupt”.

Democrația și viitorul politic al României. Tema democrației în România post-decembristă ridică întrebări și astăzi, dar răspunsurile ocolesc de regulă miezul problemei. În martie 1990, când cei mai mulți dintre noi eram derutați și încercam să silabisim abecedarul democrației, Corneliu Ștefan avea o tablă de valori bine conturată. Iată cum răspunde directorul cotidianului *Opinia* scrisorii ofensive a unor doamne FSN-iste: „Doamnelor, dând respectuos la o parte vâlul emoțional ce îmbracă ideile din scrisoarea dumneavoastră, se poate spune că puneți în centrul atenției DEMOCRAȚIA. Ori, știm că ea se întemeiază pe principiul suveranității poporului, pe voința majorității, voință care, în final, îi desemnează pe cei ce exercită puterea. Până acum nu vedem nici o deosebire de opinii. Deosebirea apare însă numai când intră în discuție cea de-a doua noțiune, deși, în ordine cauzală, ea ar trebui să fie prima. Libertatea de opinie”.

Corneliu Ștefan a înțeles riscurile pentru democrație a instaurării la cârma țării a unui singur partid, fie și legitimat prin vot, prin eliminarea brutală sau minimalizarea celorlalte partide aflate în opoziție. „Partidele nou create – nu importă ca sunt 60, în Spania după moartea lui Franco apăruseră 200 – reprezintă diversitatea punctelor de vedere directă cu libertatea de exprimare. În acest caz noi considerăm F.S.N.-ul, în calitatea sa de partid, ca făcând parte din cele 60 și nu „forța conducătoare” și nici „gigantul” revoluției.

Știm cu toții că revoluția a instaurat atât libertatea individului, cât și democrația. Mă tem că dacă s-ar realiza punctul dumneavoastră de vedere, cu alte cuvinte, dacă rațiunile de stat ar dobândi prioritate asupra celor umane, dacă în numele unei retorici a disciplinei și ordinii (indiferent de către cine instaurate) s-ar suspenda exercițiul libertății, atunci am fi pierduți. Succesul revoluției a

⁴⁰⁴ *Ibidem*, p. 364.

garantat dreptul esențial de a judeca, de a contesta, de a nega orice ni se pare echivoc sau impur”, afirmă Corneliu Ștefan.

Directorul cotidianului *Opinia* conchide în acest elegant dialog imaginar. „Doamnelor, de când s-a înființat această redacție, din 1968 și până la 22 decembrie 1989, singurul partid existent numai așa ne-a vorbit. Revoluția ne-a dat dreptul la opinia adevărată, cea interioară, și dacă ziarul poartă acum chiar acest titlu, OPINIA, este tocmai datorită faptului că opinia nu mai este acum nici dictată și nici obligatorie. (Pe marginea unei scrisori, Doamnelor, din păcate nu poate exista democrație fără libertate de opinie (articol apărut pe 14 martie 1990).

Cultura politică a cetățeanului de rând și viitorul politic al unei țări sunt două extremități ale unui drum sinuos care trece întotdeauna prin cabina de vot. În 1999, în editorialul „Viitorul nostru politic pe banca din spatele blocului” Corneliu Ștefan scria despre cei care „pun la cale viitorul țării, inclusiv strategia militară”. „Cel mai bun barometru electoral pentru mine este dezbaterea politică de pe banca din spatele blocului. Acolo se strâng în permanență 3-4 pensionari, de regulă militari în rezervă, care discută situația politică a țării și modalități de asanare a acesteia (...). Această dezbatere, în fond aceeași de zece ani, într-un număr considerabil de variante, se încheie întotdeauna, cum spuneam, cu oprobriul asupra parlamentarilor”, scrie Corneliu Ștefan care argumentează cum „acești oameni trăiesc într-o permanență eroare, care coincide în totalitate cu viața lor”, dar acest lucru „nu poate să îngrijoreze într-o democrație”. „Partea proastă este alta. În România, populația pensionarilor a depășit-o pe cea a activilor pentru prima dată în istorie. Astfel că viitorul nostru politic stă oarecum în mâna celor din spatele blocului”⁴⁰⁵.

Concluzii. Filosoful german Schopenhauer considera că sunt trei feluri de aristocrați, aristocrați din naștere și rang nobiliar, aristocrați ai banului și, cei mai distinși, aristocrați ai spiritului. Cine l-a cunoscut pe Corneliu Ștefan s-a convins că Maestrul era un distins aristocrat al spiritului, în sensul pur și originar al cuvântului. Un intelectual rasat, iubitor de paradoxuri logice și neliniști existențiale, și, pe deasupra, un mare jurnalist.

Ziaristul total din perioada predecembristă, s-a metamorfozat după decembrie '89 în gazetarul-instituție. Intenția sa, mai mult sau mai puțin manifestă, a fost să face din pagina tipărită o contrapondere la cele trei Puteri consacrate și chiar o Putere de sine stătătoare, independentă și puternică. Pentru a duce la bun sfârșit ideea, a făcut mai întâi un mariaj cu opinia publică, lucru care reiese chiar din titulatura cotidianului pe care l-a condus mai bine de un deceniu.

Condiția sine qua non pentru ca slova tipărită să concure sau, după caz, să desființeze autoritatea unei sentințe judecătorești sau forța unui text nou de lege este ca independența celorlalte trei puteri, în special a Justiției, să nu fie pur

⁴⁰⁵ *Opinia*, 21 iunie, 1999.

formală. Cel puțin în perioada la care facem referire, Justiția nu s-a dovedit suficient de matură și a acționat la remorca partidelor aflate la putere, pedepsind deseori nu atât infractorii și politicieni corupți, ci mai degrabă „criminalii cu condeiul”.

Prin opera sa, Corneliu Ștefan a dat demnitate profesiei de jurnalist și a transformat mass-media dintr-un modest „câine de pază al democrației”, într-un un promotor al valorilor culturale și umane. Prin cele câteva mii de editoriale, articole de ziar și campanii de presă, prin cele aproape 20 de cărți publicate, Maestrul Corneliu Ștefan a insuflat respectul comunității pentru cuvântul tipărit. Mai mult, acesta a insuflat jurnaliștilor pe care i-a format că Binele, Frumosul și, mai ales, Adevărul, sunt valori fundamentale care merită sacrificiul suprem.

O biografie exemplară care conturează o personalitate de excepție: „Autor de cărți, inițiator de reviste culturale, director al unui ziar căruia i-a salvat, alături de colegi, independența, personalitate a unei comunități suficient de mici ca să-și păstreze intimitatea, Corneliu Ștefan a iubit și, în felul lui, a dat demnitate provinciei. Or, miza unei astfel de existențe nu este doar locală”, scria în 2003 la decesul marelui jurnalist dizidentul Gabriel Andreescu.

Iată și un ultim fragment din postfața la volumul „La noapte, cotidianul”, ediția a doua, apărut în anul 2000 la Buzău, după ce primul volum a apărut în 1985 la Editura Eminescu: „Am scris zilnic editoriale în cotidianul OPINIA, ziar care apare la Buzău, cu sentimentul relaxant că locul în care trăiești poate fi, în acest fericit caz, chiar capitala lumii”.

Portret: Amiralul Dan Zaharia (1878-1943)

Radu Petrescu⁴⁰⁶

Abstract

This sailor, musketeer and marine, continues to amaze us even now, 70 years after his death, with his life and deeds. Leading the marine detachment boarding the Potemkin battleship in 1905, he prevented its scuttling by defusing the explosive charges. In 1906, as aide-de-camp to Crown Prince Ferdinand, he

⁴⁰⁶ Societatea Istoricilor din România, filiala București și Asociația Română de Istorie a Presei, filiala București

cruised the Black Sea aboard the „Regele Carol I” liner turned into a royal yacht. He advocated the establishment of the Romanian Naval League, being elected in several Central Committees. A close friend with Ion Mihalache’s family, he raised funds for modernization of Topoloveni, organizing charity balls in Bucharest. As a key member of the military section of the National Peasant Party, he participated in the study circles and lectured on defense, foreign policy, communications and transport.

Acest marinar, mușchetar și infanterist marin, profesor și conferențiar, publicist și inventator, ne uimește și azi, la 70 de ani de la dispariție, prin viața și faptele sale.

Ianuarie 1912. La primul bal al sezonului, organizat de societatea „Carmen Sylva” a doamnelor muscelene, căpitanul de marină Dan Zaharia și soția sa deschid cotillionul. Cunoscătorii știu că la acest dans de societate, atât de popular la început de secol XX, lider putea fi doar un arbitru al eleganței. Iar Dan Zaharia îndeplinea toate criteriile: un ofițer de marină blond, înalt, chipeș, zvelt și cu mișcări agile, școlit în Franța. Până la căsătorie și-a văzut însă liniștit de meserie, în cadrul unei marinei militare ce încerca să se modernizeze, cu puținii bani pe care rotativa guvernamentală îi aloca armatei prin bugete care ignorau cu desăvârșire evenimentele tot mai amenințătoare ce se succedau în Europa și în jurul țării. Să ne reamintim doar jalnica impresie pe care și-a format-o regele Carol I asupra marinei noastre militare cu prilejul primei sale vizite în portul Sulina, în 1889. Atunci, marina militară a încercat să improvizeze o manevră de luptă navală. O parte a flotei trebuiau să atace din larg, în linie de bătaie, creasta. Ulterior, intrând pe canal, urmau să bombardeze orașul în care se improvizaseră câteva forturi⁴⁰⁷.

Vorbim de anii în care la Galați, la Brăila, la Constanța și pe limanurile din Delta Dunării s-a consolidat o prietenie care a învins timpul, o prietenie a marinarilor-mușchetari originari din locuri atât de diferite și totuși atât de apropiați: Matila Costiescu-Ghyka, Triandafil Mihuțu și Dan Zaharia. Prietenia lor atât de sudată a trezit invidia și chiar furia superiorilor, așa cum ne-o mărturisește în exoticele sale amintiri cel mai talentat în ale scrisului dintre mușchetari, Matila Costiescu-Ghyka, nepotul unui ofițeri francmason implicat direct în complotul soldat cu abdicarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Ne rezumăm doar la pasajele introductive în care Matila, pe atunci locotenent de marină și profesor la Școala de Torpile și la Școala de Mine, ne descrie „banda” acestor tineri. „,...] Ajungând la Constanța, mi-a făcut mare plăcere să-l

⁴⁰⁷ C. Tonegaru, *Baterie fără tun*, în *Universul literar*, anul XXXI, nr. 5, 2 februarie 1914, p. 3.

reîntâlnesc pe camaradul meu Mihuțu, macedo-românul cu care mă înțelesesem atât de bine pe (crucișătorul – n.a.) Elisabeta”⁴⁰⁸, „[...] Al treilea membru al bandei. [...] era un aspirant ce comanda o secție a pușcașilor marini [...] Dan Zaharia avea un frate veterinar cu trei galoane, directorul unei herghelii de remontă aflată la câțiva kilometri de Constanța”⁴⁰⁹. Nu ne rămâne decât să citim întreaga-i carte ca să înțelegem mai bine, poate, ce înseamnă, într-adevăr viața de marinar militar, ce-și duce viața pe Dunăre și pe Mare, în lungi și frumoase stagii de vară, la bordul unor bastimente mai vechi sau mai noi, mai mici ori mai mari, sau în aparent plictisitoare, dar atât de dificilele stagii de pe uscat, iarna, în Dobrogea ori în Delta Dunării. Experiențele prin care au trecut, împreună sau separat, le vor fi de folos în campania dură la care a luat parte, cu cinste, și marina militară română în Războiul de Reîntregire.

În vara anului 1905, România avea să joace un rol-cheie în „criza Potemkin”. Revoluția rusă a afectat și flota Mării Negre, iar echipajul răzvrătit de pe crucișătorul „Potemkin”, după ce-a rătăcit zile în șir pe mare fără a primi autorizație de acostare pentru bunkeraj, s-a îndreptat spre portul Constanța. Temându-se de bombardarea orașului cu tunuri navale de mare calibru, comandamentul militar și autoritățile civile din Constanța au cerut sprijinul guvernului, care a recomandat inițierea unor negocieri care să nu supere nici pe mateloți, dar să nu irite nici guvernul țarist. După negocieri dificile, dar și după plecarea intempestivă a bastimentului rus, datorită intransigenței părții române, crucișătorul revine în radă după ce guvernul român a oferit garanțiile cerute: echipajul va putea debarca neînarmat, va primi drept de azil sau va putea pleca oriunde, fără să fie returnat Rusiei. Infanteriștii marini conduși de lt. Dan Zaharia au preluat rapid controlul navei, a arborat drapelul României și a împiedicat tentativa de sabordare cu ajutorul explozibililor ascunși în sala mașinilor. Crucișătorul „Potemkin” a putut fi predat în bune condițiuni amiralului rus care încercase până atunci în van să dea de urma navei și să preia, cu sau fără luptă, controlul acesteia.

Fermitatea cu care a acționat flota română, care a tras o salvă de avertizare pentru a obliga un torpilor rus solidar cu cei de pe „Potemkin” să nu părăsească rada portului fără aprobare, dar și înțelepciunea cu care România a soluționat în mod pașnic o potențială criză internațională, a atras mulțumirile de rigoare atât din partea autorităților țariste, cât și, în mod paradoxal, ale lui Lenin, impresionat de azilul politic oferit, galant, echipajului condus de matrozul rebel Matushenko. În 1906, ca aghiotanți ai prințului Ferdinand, locotenții Dan Zaharia și Matila Costiescu-Ghyka, îi însoțesc pe moștenitorii tronului în croaziera

⁴⁰⁸ Matila Costiescu-Ghyka, *Curcubeie, Popasuri ale tinereții mele (vol. I)*, traducere de Georgeta Filitti, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 159.

⁴⁰⁹ *Ibidem*, p. 162.

efectuată pe Marea Neagră la bordul vasului de linie „Regele Carol”, transformat în iaht regal. Este momentul în care Dan Zaharia, care-și admira sincer prietenul ce absolvise deja la acea oră în Franța două prestigioase instituții de specialitate (Școala Navală din Brest și SUPELEC, Școala Superioară de Electricitate din Paris – n.a.), se hotărăște să devină inginer electrotehnist.

Recomandat de căpitanul-comandor Constantin Bălescu, împreună cu care elaborase „Cursul de navigație și hidrografie”, obține aprobarea Ministerului de Război și este acceptat la SUPELEC. Dan Zaharia pătrundea astfel în elita inginerilor electrotehniști, viitori fondatori și conducători de școli politehnice, precum Nicolae Vasilescu-Karpen, Traian Lalescu, Ioan S. Gheorghiu și Nicolae Iliescu-Brânceni. La banchetul oferit la București în iunie 1919, în semn de recunoștință, Traian Lalescu și comandorul Dan Zaharia vor toasta în onoarea profesorului Paul Jeanet, directorul SUPELEC, membru al misiunii profesorilor universitari francezi.⁴¹⁰

Reîntors în țară, intră imediat în corpul profesoral al școlilor navale, unde îl regăsim și în 1912, când făcea parte și din statul major al Bricului „Mircea”, în cadrul Diviziei de Mare. Mehedințeanul își cunoscuse viitoarea soție pe șantierul naval din T. Severin. Maria, fiica unui avocat din Câmpulung-Muscel, pe atunci soția unui inginer constructor naval. Pierzându-și de timpuriu soțul, ea revine în casa părintească și îl va accepta ca soț abia în 1910, după o curte asiduă și smulgerea promisiunii lui ferme de a se stabili în Muscel, unde să-și crească împreună eventualii copii. Nu i-ar fi fost greu să facă promisiunea: soția era răpitor de frumoasă, îndeplinea criteriile impuse de regele Carol ofițerilor care doreau să se căsătorească, primind ca zestre inclusiv o parte din moșia pe care o deținea socrul în Stoenestii Muscelului, iar viitoarea casă pe care urmau să și-o ridice împreună se învecina cu vijelioasa Dâmboviță, pe care coborau șiruri de plute și pe care o vedea prinsă în chingi cu turbine menite să ilumineze văi și câtune. După ce demisionează de tânăr din armată, Dumnezeu le va binecuvânta căminul, în timp, cu doi băieți.

În Franța, Zaharia se pusese la curent cu noutățile privind radiocomunicațiile, domeniu vital pentru marina militară și cea comercială. În România, primele posturi de telegrafie fără fir (TFF) fuseseră instalate încă din 1905, atât pe navele militare, cât și pe cele comerciale, iar unul din dispecerate îl constituia stația terestră TFF a Serviciului Maritim Român (SMR) din Constanța. Se simțea însă nevoia perfecționării emițătoarelor TFF primitive, cu scânteii, pentru realizarea în bune condițiuni a comunicațiilor la mari distanțe. În decembrie 1911-ianuarie 1912, tehnicianul Gustav Rotlender, șeful stației TFF Constanța soluționează în premieră mondială dificila problemă a selectării perfecte a

⁴¹⁰ Știri, în *Neamul Românesc*, anul X, nr. 129, 20 iunie 1919, p. 2.

postului-țintă prin eliminarea automată a interferențele în eter generate de semnale emise simultan de posturi mai puternice prin intermediul unui dispozitiv propriu, portabil (20 kg), fără condensatoare și cu descărcări ondulatorii (scânteii) minime, necesitând piloni cu înălțimi mult reduse și blocând de terenuri cu suprafețe foarte mici.⁴¹¹ Căpitanul Dan Zaharia testează timp de o lună noul echipament în cadrul marinei, iar la teste ia parte și Comandorul Cezar Boerescu, subdirectorul SMR. Zaharia și Rotlender construiesc patru aparate, iar armata achiziționează imediat două, utilizându-le în școlile militare. Din păcate, erau preferate în continuare costisitoarele echipamente de import (Marconi-Anglia, Telefunken-Germania etc.), iar războiul va găsi armata și țara izolate de Aliți datorită din cauza insuficienței dotări cu echipamente de comunicații necesare pregătirii și desfășurării operațiunilor militare. N-ar fi fost singurele lipsuri, n-aveam centrale telefonice de campanie, proiectoare de semnalizare, camioane, mitraliere, artilerie grea, avioane. Așa încât, în campania din 1916, s-a recurs tot la curierii pedestri, victime sigure ale inamicului interesat să captureze cu orice preț corespondența cifrată sau necifrată.

Importanța invenției românești fusese deja validată la 15 aprilie 1912, când „Titanicul” a lovit un aisberg și s-a scufundat rapid, provocând numeroase victime. Pe lângă viteza prea mare, insuficiența bărcilor de salvare și indisciplina de la bord, o parte din vină a revenit și radiotelegrafistului care lucra cu echipamente T.F.F. incapabile să selecteze perfect semnalul dorit în vacarmul de interferențe. Atent la transmiterea maldărului de telegrame restante, el a ignorat telegramele de avertizare primite de la navele care deja întâlneau aisberguri în zonă, nepredându-le căpitanului. Comisia de anchetă înființată prompt de Senatul american a impus reguli draconice – mai întâi flotei proprii – inclusiv pe linia dotării cu echipamente performante și a urmăririi permanente a mesajelor emise pe frecvențele alocate calamităților (decisivă a fost și depozitia lui Marconi – n.a.). În legătură cu lungimea antenelor, menționăm doar faptul că aparatul inventat de Zaharia și Rotlender (echivalent ca putere cu stația SMR din Constanța, dar cu performanțe superioare), necesita, pentru o recepție optimă la minimum 500 km distanță, o singură antenă de 12 metri (față de cea din Constanța, de 48 metri), în timp ce postul de emisie de mare putere de la Herăstrău (150 kW), dotat cu echipamente din Franța, montate în 1915 sub supravegherea inginerului N. Vasilescu-Karpen, conform studiului elaborat de inginerii formați la SUPELEC (N. Vasilescu-Karpen, Ioan S. Gheorghiu și I. Ionescu-Brânceni), va dispune de 8 piloni de câte 100 de metri, iar pentru ancoraje îi va fi concesionată o suprafață de 20 hectare. Trupele Puterilor

⁴¹¹ V. M. Ciortan, *O inovație în telegrafia fără fir* (tradus din Zeitschrift für Post und Telegraphie, Viena, nr. 14, 1912), în *Revista telegrafică, telefonică și poștală*, Craiova, anul V, nr. 11, 15 august 1912, pp. 419-420

Centrale n-au capturat stația de la Herăstrău, echipamentele fiind mutate la timp în Moldova liberă. În 1914, neavând unde se retrage, belgienii și-au distrus singuri antenele și stația de la Laeken (Bruxelles).

Tot în 1912, cei doi inventatori realizează în premieră mondială comunicații aer-sol cu echipamentele proprii montat pe un pe un hidroavion „Canard”, pilotat de prințul George Valentin Bibescu și locotenentul Ioan Istrate, respectiv pe un avion „Farman”, pilotat de locotenentul Ștefan Protopopescu, însoțit de căpitanul Dan Zaharia. Pentru a înțelege însemnătatea utilizării în scopuri militare, pe lângă observarea dispozitivului inamic, reamintim faptul că aviația italiană avea să monteze în 1913 o aparatură similară în războiul purtat cu Turcia în Tripolitania (Libia, 1913 – n.a.) pentru corectarea eficientă, în timp real, a tirului artileriei navale.

În același an, convinși de importanța acestor descoperiri, Gustav Rotlender și Dan Zaharia își patentează invenția în Germania sub numele de „Self-Syntonizator Romania”, consacrand pionieratul țării noastre în acest domeniu. Cu acest aparat – montat pe Turnul Eiffel – vor fi realizate comunicații criptate între Moldova liberă, armata Sarrail de la Salonic și armatele din Vest. În perioada neutralității (1914-1916), corespondența suspectă a fost interceptată de Serviciul de Supraveghere a Știrilor din cadrul Poștei Centrale, dar trebuiau protejate și comunicațiile civile și militare. Transferat la Marele Stat Major (unde colaborează cu Ion Antonescu), Zaharia este inclus în Comitetul civil-militar, alături de Constantin Dimitriu (Ministerul de Interne), Iancu Panaitescu (Siguranța Statului), Constantin Minescu (PTT), colonelul de justiție militară Constantin Sterea, Eracle Nicoleanu (MSM) și Pompiliu C. Ionescu din serviciul goniometric al Misiunii franceze, dar cadrul legal permisiv n-a îngăduit efectuarea de descinderi și arestarea telegrafistilor care operau posturile TFF clandestine identificate la Buștenari, pe Valea Prahovei și în alte zone.⁴¹² La procesul intentat pentru trădare, în 1917, colonelului Victor Verzea și complicilor acestuia, Dan Zaharia depune mărturie în favoarea lui Gustav Rotlender, arătând că Minescu, Craioveanu și Rotlender și-au îndeplinit cu succes misiunile în compania sa, identificând posturile TFF clandestine.

În 1918, Dan Zaharia publică, strict pentru uz militar, două dicționare de cifrare, din care unul în colaborare cu colonelul Traian Stârcea, aghiotantul regelui Ferdinand, „creierul” rețelei locale de spionaj formate în perioada funcționării acestuia la Viena în calitate de atașat militar. Pentru a înțelege rolul vital al criptării comunicațiilor, amintim doar retragerea în condiții dificile din Transilvania în toamna anului 1916 în urma descoperirii ordinului emis „în clar” de un ofițer de stat-major asupra cadavrului locotenentului aviator Petre Crețu,

⁴¹² Alexandru-Alin Spânu, *Spioni ai Puterilor Centrale în România*, în *Magazin Istoric*, anul XXXIV, nr. 7 (412), iulie 2001, pp. 75-78.

doborât la Tălmăciu de artileria antiaeriană germană. „Isprava” noastră a permis generalului Falkenhayn să introducă la timp trupe și artilerie în golul de 8 kilometri dintre Avrig și Porumbacu de Jos, împiedicând joncțiunea avangărzilor Armatei a II-a române – care se apropiau, ducând lupte grele, dinspre Făgăraș – cu Armata I, în pericol de a fi înconjurată lângă Sibiu. De asemenea, importanța descifrării de către englezi, în al doilea război mondial, cu ajutorul polonezilor, a mecanismului de funcționare a mașinii de criptat „Enigma”.

În momentul în care Misiunea Militară Franceză, depășindu-și atribuțiile, impune demiterea contraamiralilor Nicolae Negrescu⁴¹³ și Eustațiu Sebastian, iar comandorul Vasile Scodrea, recent promovat, preia conducerea Flotei de Operațiuni, Dan Zaharia devine șeful statului său major, fiind decorat ulterior cu „Legiunea de Onoare” și „Croix de Guerre” pentru meritele deosebite avute la conceperea planurilor de operații în sectorul Deltei Dunării, devenit inexpugnabil, putând fi salvată și flota de ambarcațiuni civile (șleपुरi, barje etc.) aflate sub comanda căpitanului Triandafil Mișuțu.

Armistițiul semnat la Focșani pentru frontul româno-rus (26 noiembrie/ 9 decembrie 1917), urmat de armistițiul de la Brest-Litovsk, care viza toate fronturile rusești (2/15 decembrie 1917), prevedeau, printre altele, obligativitatea părților de a constitui comisii mixte de negociere a armistițiilor pe Marea Baltică și Marea Neagră. Puterile Centrale și-au numit negociatorul principal în persoana viceamiralului Albert Hopman, în timp ce delegația română a fost formată din amiralul Constantin Bălescu (președinte), colonelul de informații Nicolae Condeescu și căpitanul de marină Dan Zaharia⁴¹⁴, însoțiți de doi traducători, maiorul Alexandru Dumitrescu (secretarul delegației) și locotenentul în rezervă Ștefan Berechet.⁴¹⁵ Tratatul a avut loc la Brăila, în teritoriul ocupat, în perioada 31 decembrie 1917-1 ianuarie 1918/12-13 ianuarie 1918, semnându-se, conform Art. 19 din protocolul armistițiului de la Focșani, o Convenție suplimentară.

Evoluția rapidă a lucrurilor în defavoarea unei Românie izolate și aflate la cheremul Rusiei bolșevizate, soldate cu Tratatul preliminar de pace de la Buftea (5-18 martie 1918) și Pacea de la București (24 aprilie/7 mai 1918), aceasta din urmă neratificată însă de regele Ferdinand, dar și influența nefastă a factorilor politici în armată, îl determină pe Dan Zaharia să ia dureroasă decizie de a părăsi marina militară prin demisie.

⁴¹³ Com. (r.) Nicolae C. Petrescu, *Cu tricolorul la catarg*, Ed. și Tipografia Europroduct, Pitești, 2002, pp. 46-50.

⁴¹⁴ *Informațiuni*, în *Mișcarea*, Iași, anul XI, nr. 293, 31 decembrie 1917, p. 1.

⁴¹⁵ Coleg la Facultatea de Teologie din București cu Gheorghe I. Cotenescu, viitorul paroh al bisericii din com. Stoenști-Muscel. Și-a continuat studiile în Rusia, având ulterior o interesantă carieră universitară, dar și de ofițer de informații (n.a.).

În 1919 revine în Muscelul său iubit și inițiază marile sale eforturi de transformare a localității de domiciliu, grav afectată de bombardamente și de grelele lupte purtate la Rucăr, Dragoslavele și Stoenеști cu trupele germane care încercaseră luni de zile, în 1916, să-și croiască drum spre București, prin Câmpulung-Muscel sau prin Târgoviște, pe Valea Dâmboviței.⁴¹⁶ Printre altele, biseriкута monument istoric (1819) fusese transformată în grajd, îi fuseseră confiscate clopotele de bronz pentru a fi topite, iar masa din altar fusese sfărâmată.

Dan Zaharia răspunde cu entuziasm solicitării de ajutor lansate de preotul paroh căpitan în rezervă Gheorghe Cotenescu, reîntors și el în Stoenеști după ce însoțise, „de la Nistru până la Tisa”, Regimentul de fier 9 Vânători condus de colonelul Gheorghe Rasoviceanu. Formează împreună Comitetului de inițiativă ce-și propune ridicarea unei noi biserici, menite să reziste timpului, alături de cea veche, mărturie tăcută a demnității unui popor și a vitregiilor războiului. Energic, preotul Gh. Cotenescu va obține și sprijinul simbolic al profesorului său din facultate, Ioan Mihălcescu, (viitorul mitropolit al Moldovei – n.a.), care acceptă președinția de onoare a comitetului de inițiativă, acesta fiind secondat de colonelul Ion Manolescu⁴¹⁷, Nicolae Racottă și de scriitorul Ion Ionescu-Boteni.

Odată îndrăgită marea, nu o uiți niciodată. Nici Dan Zaharia nu o va uita, solidarizându-se cu inițiatorii ce militau încă din martie 1927 în favoarea constituirii asociației culturale și patriotice „Liga Navală Română” (LNR sau LINARO). Conform Actului constitutiv întocmit în București la 29 februarie 1928 și a Sentinței Judecătoreiei Ilfov nr. 6728 din 8 martie 1928, prin care LNR obține personalitatea juridică, printre membrii fondatori semnatari și membrii primului Comitet central apare și comandorul Dan Zaharia.⁴¹⁸ Calitățile native, experiența și prestigiul acumulat în timp justifică pe deplin obținerea de către Dan Zaharia a mai multor mandate în cadrul Comitetelor centrale succesive ale „Ligii Navale Române”.

La începutul anilor '20, Dan Zaharia începe la Stoenеști construirea unei frumoase vile, devenită în scurt timp după inaugurare centrul monden al comunei. Acum are unde să-și primească prietenii, locul ales fiind deosebit de pitoresc: în față o stâncă abruptă, Piscul Albinei, iar în spate, dincolo de parcul cu trandafiri de soi, plantați și îngrijiți de soție, râul Dâmbovița. Montând o turbină hidrolică, reușește iluminarea vilei și a centrului localității, dar și a

⁴¹⁶ Fritz Ortlepp, *Luptele din regiunea Bran și Dragoslavele* (traducere din lb. germană de preot I. Răușescu), Editura Phoenix, Brașov, 2003, pp. 138-140, 142.

⁴¹⁷ Semnatar al Armistițiului de la Focșani, fondator al rețelei Caselor Naționale și viitor general (n.a.).

⁴¹⁸ Marian Moșneagu, *Rolul și competențele Ligii Navale Române în înfăptuirea politicii navale a României. Primi pași și obiectivele inițiale ale LNR (LINARO)*, în *Marea noastră*, revista Ligii Navale Române, upliment IV (număr special), decembrie 2007, pp. 6-7.

uriașei cruci de lemn pe care o înalță pe Piscul Albinei, un gest pios față de cei care și-au jertfit viața pentru o Românie întregită. În urma unui ingenios schimb de terenuri, ridică în curtea vilei o fântână arteziană și cel mai frumos Monument al Eroilor dintr-o comună musceleană, în formă de con, pe care planează, cu aripile deschise, un vultur de bronz. Ansamblul monumental e completat de bătrâna cruce de piatră mutată aici în 1935, cruce care anunță trecătorii de locul taberei în care voievodul Mihai Viteazul și-a retras oastea după victoria de la Călugăreni, așteptând și primind sprijin din partea aliaților săi pentru a izbi din nou și a-i alunga pe turci definitiv din țară. Iar peste drumul pe care reușise să-l asfalteze pe o porțiune de 3 km, prevăzut cu borduri și spațiu pietonal, demarează lucrările pentru ridicarea unei noi primării, cu cămin cultural, bibliotecă, farmacie, aparat de proiecție și radio.⁴¹⁹

În paralel, preotul-paroh Gh. Cotenescu, principala personalitate culturală a comunei, lansase încă din 1919 liste de subscripție la nivel național printre prietenii săi iorghiști, iar în septembrie 1929 începea lucrările la noua biserică ce se va ridica, maiestuoasă ca o catedrală, pe terasa de sub Piscul Albinei, sub supravegherea lui D. Ionescu-Berechet, arhitectul-șef al Patriarhiei Române.⁴²⁰ Pe scurt, cei doi prieteni vizionari reușeau să consolideze împreună viitorul centru civic al comunei-model Stoenеști, alăturând-o miniștațiunilor climaterice Rucăr, Dragoslavele și Domnești.

Inițiativele comandorului Dan Zaharia trezesc interesul politicianilor locali care îl curtează intens. Nu-i inspiră nicio încredere liberalii, care sacrificaseră deliberat o parte a conducătorilor militari – vinovați sau nu – în dorința lor disperată de a scăpa de „răspunderile” campaniei dezastruoase și a exodului din 1916, virulent clamate de generalul Alexandru Averescu, și el demisionat din armată. Îl impresionează însă eforturile constante depuse de un partid tânăr, aflat în plină ascensiune, condus de un muscelean care nu-și uita rădăcinile. Ion Mihalache, fondatorul Partidului Țărănesc, îi solicită sprijinul, atât în Muscel, cât și în Mehedințiul său natal. Învățătorul și marinarul-inginer se împrietenesc rapid, se sfătuiesc reciproc, iar cele două familii cu origini și educație atât de diferite se vizitează frecvent la la Stoenеști, la Topoloveni și la București.

Lupta îndârjită dusă de Ion Mihalache pentru transpunerea în realitate a viziunii sale asupra Statului Țărănesc implică, printre altele, eforturi deosebite pentru modernizarea comunei Topoloveni, iar familia Dan Zaharia îl ajută, organizând baluri cu tombole și conferințe cu plată în București. Tot soții

⁴¹⁹ V.P. Ghinete, *Monografia comunei Stoenеști*, Tipografia S.C. Gig S.R.L. Câmpulung-Muşcel, 2007, pp. 281-285.

⁴²⁰ Ion Popescu-Argeşel, *Mănăstirile și bisericile din Muscel la cumpăna dintre milenii*, Editura Fundației România de Măine, București, 2000, pp. 213-214.

Zaharia sunt cei ce ridică o troiță în Topoloveni, simbol al legăturii întru credință dintre cei doi oameni politici. La inaugurarea solemnă a instituțiilor comunei-model Topoloveni (18 septembrie 1939), la loc de cinste în tribună se afla și familia Dan Zaharia, ale cărei merite au fost recunoscute expres în discursul ținut de Ion Mihalache cu acest prilej. Pentru că Ion Mihalache deținea funcția de președinte al organizației țărăniste muscelene, iar în zonă existau mari orgolii ce se manifestau cu precădere în momentul alegerilor, acesta l-a sfătuit pe Dan Zaharia să candideze în județul Mehedinți, pentru care a și câștigat două mandate de deputat (1928-1931; 1932-1933), iar la ultimele alegeri democratice (decembrie 1937) se va regăsi pe poziția a treia în lista țărănistă pentru Adunarea Deputaților.

Interesant e însă și faptul că stoenăștenii au avut, totuși, un deputat propriu în Parlamentul țării în perioada 1931-1932, pe preotul-profesor iorghist Gh. Cotenescu, ales pe listele Uniunii Naționale, în compania selectă a lui Dinu Brătianu (PNL) și Ion Mihalache (PNT); acesta din urmă, fiind ales în mai multe județe, a optat să reprezinte județul Prahova.⁴²¹ Politica duplicitară dusă de regele Carol al II-lea în scopul slăbirii și divizării partidelor tradiționale pentru a-și instaura dictatura personală a afectat relațiile sale personale cu numeroși politicieni, inclusiv cu Ion Mihalache. Întrevăzând pericolul îndepărtării Partidului Național Țărănesc pentru mult timp de la cârma țării, Mihalache a apelat la bunele relații ale lui Dan Zaharia cu Prințul Nicolae, fostul Regent. Absolventul colegiului britanic Eton era un împătimit al sportului în general, dar iubea și marea, fiind interesat, printre altele, și de modernizarea marinei militare. În 1930, după semnarea convenției comerciale, când o escadră britanică din Mediterana a vizitat Constanța, începuseră discuțiile oficiale privind achiziționarea de nave și submarine moderne, dar și pentru concretizarea proiectului construirii în trei ani a bazei navale Tașaul (costuri estimate la circa 10 miliarde de lei, conform ofertei firmei Alexander Gibb & Partners – n.a.), dublată de un port comercial și cu realizarea canalului Dunăre-Marea Neagră. Prin consolidarea fortificațiilor costiere creștea și potențialul defensiv al flotei militare, iar România ar fi urmat să joace un rol important în Marea Neagră, putând chiar stânjeni într-o oarecare măsură interesele Rusiei în zonă. Lucrările au demarat târziu și n-au mai putut fi terminate datorită începerii celui de-al doilea război mondial.

Devenit unul din principalii consilieri militari ai partidului, Dan Zaharia a înlesnit fără probleme aceste contacte directe, iar Ion Mihalache s-a iluzionat mult timp că și prin intermediul regelui, nu numai al Prințului Nicolae, ar fi

⁴²¹ Radu Petrescu, *Preotul-profesor Gheorghe Cotenescu (1886-1965). 125 de ani de la nașterea celui mai important iorghist muscelan*, în *Revista de istorie a Muscelului. Studii și comunicări*, volum XII, Muzeul Municipal Câmpulung-Muscel, Editura Universității din Pitești, 2011, pp. 120-130.

putut aduce din nou PNȚ la guvernare. Scrisorile elecvente emise de Dan Zaharia în octombrie-noiembrie 1935 indică pe larg consecințele demersului special pe care acesta îl întreprinsese cu discreție pe lângă Carol al II-lea. „De circa un an m-am angajat pe tăcute, fără nici o manifestare în afară, perseverând și luptând cu greutate, spre a convinge pe rege să îmbrățișeze cu dragă inimă acțiunea noastră politică, iar pe D-ta să te privească așa cum sufletul meu te-a descris și îmbrățișat. Însuși prințul Nicolae ține să te întâlnească la Snagov sau Cotroceni. Să fii sigur că acea acțiune se bazase pe perfectă corectitudine dublată de un sentiment de mândrie și egală demnitate. Nici o umilință, nici o acțiune josnică.” Tot Dan Zaharia îi indica lui Mihalache unele puncte de interes pentru rege la o iminentă discuție cu politicianul țărănist: politica externă și îndeosebi relațiile cu Sovietele, o corelație cu evenimentele „ce ne-ar putea aduce cât mai repede la conducere”⁴²².

Tot Dan Zaharia a deschis pentru Mihalache uși aparent închise și la Banca Națională a României, puternic fief liberal⁴²³. Deși guvernele liberale nu considerau agricultura o prioritate, legea conversiunii datoriilor agricole, promovată inițial de guvernul de tehnicieni condus de Nicolae Iorga și Constantin Argetoianu și modificată ulterior de țărăniști pe linia unei protecții sporite față de țărănimea înglodată în datorii, a fost aplicată în cele din urmă de liberali după ce i-au extins sfera de acțiune și asupra datornicilor din mediul urban. În calitate de reprezentant al unui grup de firme germane, Dan Zaharia sprijină și logistic partidul, intermediind importul temporar pe calea ferată al unor echipamente moderne de sonorizare Siemens-Halske, utilizate în timpul mitingurilor organizate la București, Câmpulung și Alba Iulia.

La mijlocul anilor '30, PNȚ dispunea de o puternică Secție Militară, condusă de ofițeri superiori valoroși. În compania generalilor Ion Sichițiu, Gheorghe Rujinski, Nicolae Rujinski, Grigore Bunesco, Gheorghe Constantinescu, Constantin Tănăsescu, Constantin Comănescu. Ștefan Burileanu, Gabriel Negrei, Pompiliu Capeleanu, Haralambie Iarca și Dr. Nicolae Georgescu, îl regăsim și de Dan Zaharia, devenit între timp amiral. În această calitate, îl atrage printre membrii Secției Militare și pe cumnatul preotului-profesor Gh. Cotenescu, colonelul în rezervă Constantin Răuțoiu, stoenăștean și el, fost comandant al garnizoanei Câmpulung-Muscel.

Pe lângă activitatea pur politică, PNȚ desfășura și o importantă activitate doctrinară prin intermediul Cercului Central de Studii, condus de profesorul universitar Constantin Rădulescu-Motru și secondat de profesorul universitar Petre Andrei, cerc format din președinții celor douăsprezece secții tematice.

⁴²² Apostol Stan, *Ion Mihalache. Destinul unei vieți*, Editura Saeculum I.O., București, 1999, pp. 230-231.

⁴²³ *Ibidem*, p. 205.

În cadrul secției „Apărarea națională” (președinte-raportor gen. Gh. Rujinski – n.a.), Dan Zaharia a ținut numeroase conferințe interesante pe diverse teme. Una dintre cele mai importante conferințe pe care a ținut-o Dan Zaharia în 1934 s-a referit la necesitatea organizării unei industrii de stat pe principii sănătoase, nu parazitare (în sensul favorizării – din interese obscure – a anumitor sectoare – n.a.). Trebuia să se renunțe la politica liberalilor de a se importa cu precădere secții sau fabrici vechi – inclusiv piese vechi de artilerie și muniție expirată din țări forțate să dezarmeze prin convențiile internaționale, în detrimentul modernizării proprii noastre industrii, atât de necesară în contextul evenimentelor internaționale atât de presante. „Nu cu fiare vechi și piese de muzeu se poate pune la punct industria națională a României.”⁴²⁴ Sunt principii de o actualitate tulburătoare pentru noi, cei de azi, în contextul punerii pe butuci a propriei industrii de apărare și a importării pe bandă rulantă de fregate casate, taburi blindate care de fapt nu sunt blindate suficient și avioane multirol uzate moral și fizic de care alții se grăbesc să scape.

Multitudinea temelor abordate de Dan Zaharia în conferințe publice și în articole de presă (*Curentul*, *Dreptatea*, *Universul* etc.) ar putea surprinde pe cititorul neavizat.

Astfel, în același an, într-o ședință comună a secțiilor „Apărare națională” și „Comunicații și Transporturi”, va aborda o altă problemă sensibilă pentru guvernul tătărească, cea a accelerării „fuzionării” dintre o societate de stat (N.F.R.) și una particulară (S.R.D.) din domeniul navigației fluviale. Zaharia considera acțiunea ca fiind o “machiavelică combinație” și “un act îndrăzneț ce ar crea un formidabil trust, de un hidos monopol cu desăvârșire periculos economiei naționale, ce trebuie împiedicat.” Vorbitorul arăta că activitatea regiei P.C.A. (Porturi și Comunicații pe Apă – n.a.), și deci a N.F.R.-ului (Navigația Fluvială Română – n.a.), „departe de a solda cu deficite, dispune de reale fonduri și ca atare își poate îmbunătăți și mări parcul de vase al N.F.R.”. Exemplifica inclusiv cu faptul că expertiza justificativă a fost efectuată fără a fi luate în considerare toate bunurile mobile și imobile ale N.F.R., dezavantajând-o în mod evident la stabilirea aportului fiecărui partener în noua societate. Concluzia pe care o trage este sumbră: „O afacere extrem de proastă pentru România, și, bineînțeles, extrem de avantajoasă pentru partenerul privat.”⁴²⁵ Nimic nou sub soare pentru puzderia de fuziuni și de vânzări pe aproape nimic unor așa-zis investitori strategici români și străini din perioada post-decembristă. Dan Zaharia era la curent și cu evenimentele internaționale.

⁴²⁴ Ședințele cercului de studii al P.N.Ț. Secțiunea apărării naționale, în *Dreptatea*, anul VIII, nr. 2006, 31 mai 1934, p. 3.

⁴²⁵ Ședințele cercului de studii al P.N.Ț. Importante chestiuni asupra chestiunii (sic!) fuziunii societăților N.F.R. și S.R.D., în *Dreptatea*, anul VIII, nr. 2013, 8 iunie 1934, p. 3.

Înțelegem mai bine acest lucru când aflăm amănunte de la conferința despre Oceanul Pacific pe care a ținut-o tot în 1934 într-unul din saloanele Cercului Militar din Câmpulung-Muscel, sub auspiciile societății culturale locale „Ateneul Român”. Printre participanți s-a numărat și Ion Mihalache.

Cu o intuiție profetică, vorbitorul familiariza un public select cu cauzele și potențialele consecințe ale războiului iminent, dar includea și unele naivități datorate „umflării” fără baze reale a succeselor minore înregistrate la Liga Națiunilor de politica viitorului țărănist Nicolae Titulescu într-o lume în care presiunea statelor revizioniste se accentua: „[...] Centrul de greutate al omenirii a alunecat astăzi către acest imens ocean [...] Japoniei i se refuză imigrațiunea [...] Și războiul, cea mai dezmațată conflagrațiune a globului, în mod inevitabil va veni [...] Necesitatea întăririi bazei navale Singapore [...] și a bazei Hawaii [...] Încercuirea Japoniei și izolarea Rusiei [...] Europa divizată în două mari grupe: industrială și a statelor agricole [...] Solidaritatea economică a statelor din sud-estul Europei [...] Fire de legătură prin călătoria lui Titulescu la Varșovia, Ankara, Sofia, Belgrad [...] România e statul în jurul căruia urmează a se grupa toate statele sud-est europene [...]”⁴²⁶

În alegerile parțiale din Mehedinți (februarie 1936), conducerea P.N.Ț. a apelat la experimentatul Dan Zaharia pentru a face față violențelor la care s-au dedat partidele de dreapta și de extremă dreaptă. La ordinul unui prim-ministru interesat ca să câștige oricine mandatul de deputat, numai țărăniștii nu, ministrul liberal de interne, basarabeanul Ion Inculeț, permite pătrunderea în județ a formațiunilor paramilitare gogo-cuziste („lăncieri” – n.a.), aduse cu trenul din Basarabia și nordul Moldovei. Temându-se de zdrobirea la scor a propriului candidat (Dr. Nicolae Lupu), cum pățiseră deja în ianuarie 1936 în județul Suceava, Mihalache îi lasă mână liberă lui Dan Zaharia, originar din Mehedinți. Acesta, neputând conta pe gărzile țărănești locale, mult prea slabe, apelează la cele din nordul județului Muscel, conduse de avocatul Mihail Mușatescu⁴²⁷, pe care le aduce cu camioanele, evitând căile ferate, controlate de „lăncieri”. A urmat un război contondent, ambele părți fiind dotate cu „instrumente” convin-gătoare, inclusiv arme. Luat prin surprindere, Inculeț e obligat să intervină și va publica zile în șir în presă fotografii cu arsenalul confiscat de autoritățile locale de la gărzile țărănești și de la lăncierii gogo-cuziști. Numai în aceste condiții a putut fi garantată securitatea participanților la mitingurile țărănești – inclusiv a vorbitorilor Ion Mihalache, Dr. Nicolae Lupu și Dan Zaharia – soldate în final cu victoria clară a candidatului Dr. N. Lupu.

⁴²⁶ *Problema Pacificului. Conferința d-lui comandor Dan Zaharia la Câmpulung, în Dreptatea*, anul VIII, nr. 1971, 14 aprilie 1934, p. 3.

⁴²⁷ Avocatul Mihail Al. Mușatescu, ofițer în rezervă și invalid de război. Fratele mai mare al dramaturgului Tudor Al. Mușatescu. (n.a.)

În lipsa unui Dan Zaharia local, la alegerile parțiale din județul Hunedoara, țărăniștii au fost obligați să solicite în mod explicit sprijinul D-rului Petru Groza (Frontul Plugarilor) și extremei stângi (PCR/Blocul Muncitoresc Țărănesc), doar astfel putând obține victoria. Pregătind trecerea la dictatura personală, Carol al II-lea oferă guvernarea gogo-cuziștilor întăriți cu Ion Antonescu și cu elemente țărăniște dizidente selectate de către rege, în frunte cu argeșeanul Armand Călinescu. Un fel de struțo-cămilă lipsită de sprijinul popular, ce putea fi oricând trecută pe linie moartă, ceea ce s-a și întâmplat la 10 februarie 1938, fără ca parlamentarii aleși în decembrie 1937 să se mai întrunească oficial și fără să se mai organizeze alte alegeri, deși promise.

După adoptarea noii Constituții, care desființa toate partidele, și după simulacrul de alegeri de tip italian (pe bresle – n.a.), Frontul Renașterii Naționale, partidul unic inventat de Armand Călinescu luptă și învinge de unul singur. La 1 septembrie 1939 Germania atacă Polonia și începe „războiul ciudat” în care Anglia și Franța, deși declară la rândul lor război Germaniei, nu deplasează niciun soldat și nu trag nici măcar un glonț. E rândul Rusiei ca la 17 septembrie să-și ocupe felia ce-i revenea din Polonia conform tratatului semnat la Moscova de miniștrii de externe Ribbentrop și Molotov la 23 august 1939.

Sfidat de Corneliu Zelea Codreanu, care nu ceda regelui conducerea Legiunii, contând pe sprijinul necondiționat al Germaniei, Carol al II-lea își modifică atitudinea, ordonându-i lui Armand Călinescu să-i lichideze pe liderii legionari aflați în închisori. Violența naște violență iar spirala îl înghite și pe Armand Călinescu, executat de un comando legionar infiltrat din Germania. Represaliile guvernului condus de generalul Gh. Argeșeanu au fost pe măsură: în fiecare județ, gloanțele au ciuruit în piețe câte 2-3 legionari, iar școlile au fost obligate să-și ducă acolo elevii, cu profesorii în frunte. Oprobiul popular fiind imens, Argeșeanu este înlocuit rapid cu Constantin Argetoianu.

La 8 octombrie 1939, ctitorii Gheorghe Cotenescu și Dan Zaharia inaugurează solemn centrul civic din comuna-model Stoenești în prezența Patriarhului Nicodim Munteanu, a rezidentului regal Gheorghe Alexianu, a ministrului cultelor Nicolae Zigre, a unor cadre superioare civile și militare din Capitală, a autorităților locale din patru județe (Argeș, Brașov, Dâmbovița și Muscel – n.a.) și a miilor de săteni. Ceremoniile au fost filmate și prezentate în direct la postul de radio național. Consecințele anexelor secrete ale tratatului germano-rus au fost dezastruoase pentru România. Hitler și Stalin anulau practic tratatele de pace care au urmat primei conflagrații mondiale, împărțind teritoriile ce-i despărțiseră vremelnice și devenind astfel vecini care-și ascuteau de zor armele. Ultimatumurile sovietice soldate cu cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei (Herța – n.a.) și Diktatul de la Viena au pus capăt fanfaronadei lui Carol al II-lea care clamase tot timpul că România nu va ceda nicio palmă de pământ fără

luptă. Anul 1940 n-a adus cu el numai cedarea puterii de către rege, ci și desființarea neoficială a Ligii Națiunilor și falimentul politicii titulesciene.

Pentru scurtă vreme, România, condusă de Ion Antonescu, s-a transformat într-un stat național-legionar. Nemulțumit cu pozițiile minore deținute în guvern și pe plan local, Horia Sima își pregătește oamenii pentru o confruntare decisivă. Aceasta va avea loc în perioada 21-23 ianuarie 1941, soldându-se cu morți și răniți de ambele părți. Până când Hitler, conducătorul de facto al Pactului Tripartit, i-a dat mână liberă, Antonescu a acționat ezitant, permițând leginarilor mici victorii pe plan local, așa cum s-a întâmplat și în Muscel, unde aceștia au ocupat temporar prefectura și câteva instituții-cheie. Totuși, aici nu au procedat la executarea adversarilor trecuți din timp pe „listele negre”, pe care figurau la Stoenști atât amiralul Dan Zaharia (țărănist), cât și preotul-profesor Gh. Cotenescu (iorghist), deși împotriva locuinței acestuia din urmă a acționat cu focuri de armă de către o echipă a morții sosită din Malu cu Flori și călăuzită de cuibul legionar comunal.

După înfrângerea rebeliunii, arestarea și condamnarea pe termen scurt a mii de legionari din întreaga țară, eliberați în mare parte după cel mult șase luni, a urmat o perioadă în care populația trebuia pregătită psihic pentru susținerea participării armatei române la războiul pe care Hitler îl pregătea cu febrilitate împotriva Uniunii Sovietice (planul „Barbarossa” – n.a.). În acest scop, Nichifor Crainic, noul ministru al propagandei, a inițiat în luna mai 1941 câteva manifestări ce urmăreau resuscitarea patriotismului populației. Astfel, la 4 s-a putut organiza la Florica un parastas solemn cu prilejul aniversării a 50 de ani de la moartea lui Ion C. Brătianu. În aceeași zi, duminică 4 mai 1941, ajungeau simultan la Stoenști două delegații ce parcuruseră rute diferite. Inițiatorul fusese chiar amiralul Dan Zaharia, care se cunoștea foarte bine cu „Ionică” Antonescu din perioada 1916-1917, perioada în care amândoi lucraseră la Marele Cartier General. Într-o excursie de o zi, d-na Maria Antonescu, d-na Veturia Goga și alte persoane din conducerea Consiliului de Patronaj s-au deplasat de la București la Topoloveni, unde au vizitat instituțiile finalizate în timp de familia Ion Mihalache și organizația țărănistă locală, iar de acolo spre Câmpulung-Muscel de unde, după un scurt popas la prefectură, s-au îndreptat spre Stoenști. Pe o rută ocolitoare, într-o excursie de două zile (București-Valea Prahovei-Brașov; Brașov-Rucăr-Dragoslavele-Stoenști), a ajuns în același loc, în aceeași zi și la aceeași oră, o delegație numeroasă formată din ofițeri și experți germani, conduși de ministrul Nichifor Crainic și de generalul-maior Arthur Hauffe, șeful misiunii militare germane staționate în București. După preluarea puterii de către Ion Antonescu, Dan Zaharia și-a oferit serviciile de specialist în marină și în comunicații, dorind să fie numit la conducerea unui șantier naval sau ca reprezentant al Ministerului Apărării Naționale în cadrul consiliului de

administrație al Societății Române de Radiodifuziune (SRR). Inițial, Antonescu a acceptat, transmițând o scrisoare în acest sens către S.R.R., dar i s-a răspuns că ministerul deja numise o altă persoană care ar fi trebuit revocată.

Amiralul Dan Zaharia s-a resemnat, publicând în 1941, discret, o lucrare care și azi rămâne de referință pentru istorici, cartea „Ion Antonescu. Către Români – Chemări, cuvântări, documente. La o răscruce a istoriei”. Este posibil ca el să se fi consultat în privința selecției discursurilor cu viitorul mareșal al României. E cântecul de lebedă al fostului marinar-mușchetar.

În 1943, amiralul Dan Zaharia părăsea această lume fără să cunoască „farmecul” închisorilor comuniste, acolo unde și-au pierdut viața sau de unde vor ieși marcați pe viață mulți prieteni marinari (ex. amiralul Gheorghe Kozlinski, decedat în 1950 la Aiud; contraamiralul Horia Măcellariu etc. – n.a.) și generali din secția militară a PNT (ex. gen. Gabriel Negrei, decedat în 1951 la Aiud etc. – n.a.), dar și preotul Gheorghe Cotenescu, condamnat pentru sprijinul logistic acordat grupării de rezistență anticomunistă „Haiducii Muscelului”, condusă de colonelul Gheorghe Arsenescu.⁴²⁸

Din păcate, crucea de lemn, cu care a fost îngropat în mare grabă un amiral, dăinuiește și azi, cu litere scorjite, amintindu-ne nouă, tuturor celor care încercăm să-l cinstim azi, la 70 de ani de la moartea sa, de trecerea nemiloasă a timpului și de faptul că toți suntem muritori. Poate că reprezentanții marinei militare a unei țări membre NATO, ai unei marine care își respectă spiritul de corp și care știe să păstreze cu pioșenie memoria înaintașilor săi, vor găsi calea firească de a-l omagia cu un monument civilizat pe marinarul-mușchetar Dan Zaharia.

⁴²⁸ Radu Petrescu, *Haiducii Mușcelului, mișcarea de rezistență a colonelului Arsenescu*, în *Historia*, anul XII, nr. 121 (1), 2012, p. 52-55.

Partea a II-a

DIVERSITATE TEMATICĂ: PUBLICAȚII CULTURALE ȘI RELIGIOASE, PUBLICISTICA MILITARILOR ȘI PRESĂ DE NIȘĂ

Presa ilustrată din România la începutul secolului al XX-lea

Adriana Dumitran⁴²⁹

Rezumat

Lucrarea își propune să aducă în atenție un subiect mai puțin studiat până acum, acela al presei ilustrate din România la începutul secolului al XX-lea, și să treacă în revistă evoluția sa până la acel moment. În România presa ilustrată a fost mai greu de publicat datorită costurilor și dificultăților tehnice. Au fost și câteva excepții notabile care, chiar dacă nu au avut o perioadă lungă de publicare, au dovedit că inițiatorii lor au înțeles foarte bine modelele europene și au încercat să le adapteze la mediul românesc. Abia în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, odată ce progresele industriei tipografice au fost adoptate și la noi, presa ilustrată începe să aibă o apariție mult mai regulată și își diversifică tipologia. Apariția marilor cotidiene ce își permiteau, financiar și tehnic, să suporte și publicarea unor suplimente ilustrate a adus presa ilustrată românească la nivelul european al vremii.

⁴²⁹ Doctorand la Institutul de Istoria Artei „George Oprescu”, București și bibliotecar la Serviciul Colecții Speciale al Bibliotecii Naționale a României.

Istoria presei ilustrate, în România dar și în Europa, este un domeniu puțin abordat, având în vedere importanța presei ilustrate în informarea și educarea publicului larg în ultimile două secole. Pentru spațiul românesc există câteva studii dedicate unor periodice ilustrate, dar lipsește o istorie a presei ilustrate în general. Importanța unor publicații ilustrate a fost semnalată prin prisma rolului lor de educare a publicului românesc, mai ales de primele periodice ilustrate de la noi: *Icoana lumei* a lui Gheorghe Asachi și *Ilustrațiunea. Jurnal universal* a lui Carol Pop de Szathmari și Al. Zane.

Istoria presei românești s-a născut târziu, primul studiu serios a apărut abia în 1922 și îi aparține lui Nicolae Iorga. Trecerea timpului nu a însemnat o acumulare pentru că în deceniile care au urmat au fost puține analize care au vizat, în special, presa literară sau presa regională și locală. În ultimii 15 ani s-au înregistrat tentative de analiză și istorie mai sistematizată a fenomenului presei românești. Din păcate presa ilustrată este un domeniu aproape ignorat. Acest fenomen nu este specific doar istoriografiei românești. Chiar și țările care au avut o bogată presă ilustrată în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au încă puține studii dedicate presei ilustrate.

Nicolae Iorga, în *Istoria presei românești*, a semnalat și a explicat apariția unor periodice ilustrate considerate de el semnificative pentru anumite momente din istoria românilor din secolul al XIX-lea. Atunci când Gheorghe Asachi a scos, în septembrie 1840, *Icoana Lumii. Foaie pentru înțelepciunea Moldo-Românilor* a vrut să „deie o foaie ilustrată pentru tineretul școlar, pentru femei, pentru publicul în genere [...] pentru educația poporului prin explicații pe înțelesul lui și **prin ilustrații**”⁴³⁰[s.n]. Următorul moment semnalat de N. Iorga este apariția presei ilustrate satirice, prin exemplul dat de *Ghimpele* (1866-1879) și alte publicații ce au apărut în deceniul șapte al secolului al XIX-lea după acest model. Războiul de Independență a dus la apariția a două publicații ilustrate care s-au născut din nevoia de a coagula la nivelul opiniei publice naționale a unui nou sentiment de mândrie națională: „Pentru a hrăni speranțe, pentru a întregi energie, pentru a alina durerea pierderilor, prin omagii adus celor căzuți, au trebuit deci să se întemeieze, aducând în haosul patimilor o suflare de viață mai curată, trecând peste undele vii ale neamului, ziare de informație repede, de literatură vioaie”⁴³¹. Iorga aduce un elogiu *Resboiului*, „foaia ilustrată și bine ilustrată” pentru efectul produs în societate de publicarea portretelor ofițerilor căzuți pe câmpul de luptă.

⁴³⁰ Nicolae Iorga, *Istoria presei românești*, tipărită de Sindicatul Ziariștilor din București, 1922, p. 60.

⁴³¹ *Ibidem*, p. 142.

Universul, creația lui Luigi Cazavillan, apărut în 1884, marchează o nouă etapă în evoluția presei ilustrate la noi. Datorită prețului modest și a unei distribuții „inteligentă și activă”, ajunge rapid „în toate colțurile societății și ale țării, complectat cu *Ziarul ilustrat al călătoriilor și al întâmplărilor pe uscat și pe mare* (1884), cu *Tesaurul familiei* (1885), cu *Trebuinciosul la orice fel de persoane*, bilunar, cu foi de mode și de caricaturi, cu un supliment literar (1881), deci cu un întreg complex de publicații care încercau opinia publică a celor fără multă pretenție dar cu tot atâtea drepturi la informație și sfătuire”⁴³². Adăugăm aici și suplimentul *Universul ilustrat* (1893-1897) pentru a completa lista publicațiilor ilustrate scoase de *Universul*. Din analiza lui Nicolae Iorga reiese și o definiție a presei ilustrate: o presă de informare și educare a publicului larg, prin text, dar mai ales prin intermeniu imaginilor. Demersul lui Nicolae Iorga de identificare și analiză a rolului presei ilustrate nu rămâne singular în peisajul istoricilor presei românești⁴³³.

O minuțioasă analiză asupra unor periodice ilustrate aparține lui Adrian Silvan Ionescu. Pornind de la alte premise, istoria fotografiei și a artei documentariste, acesta a realizat o prezentare detaliată a unor publicații ilustrate apărute la București. Publicației apărută între 1860-1861⁴³⁴ sub direcția lui Carol Popp de Szathmari și Alexandru Zane, *Ilustrațiunea. Jurnal Universal*, îi dedică un studiu amănunțit pornind de la direcțiile programatice asumate de Szathmari până la analiza imaginilor puse în circulație de revistă. Urmărind creația artiștilor documentariști ce au activat în timpul Războiului de Independență de la 1877-1878 se oprește la prezența lor în cele două publicații ilustrate apărute la acel moment *Resboiul și Dorobanțul*⁴³⁵.

Marian Petcu analizează istoria jurnalismului în România din perspectivă sociologică și a metodologiei și instrumentelor de lucru. În studiile de istoria jurnalismului dar și în paginile publicațiilor de specialitate pe care le coordonează manifestă un viu interes față de istoria presei și a ilustrației în presă. În volumul *Istoria jurnalismului și a publicității în România*⁴³⁶ analizează apariția ilustrației în presa din România, urmărind tipologia presei: almanahuri, calendare,

⁴³² *Ibidem*, p. 143.

⁴³³ Enumerăm cele câteva studii de istorie generală a presei românești apărute în ultimile decenii: Constantin Antip, *Contribuții la istoria presei române*, Uniunea Ziariștilor din RPR, București, 1964; Idem, *Istoria presei române*, Academia Ștefan Gheorghiu, București, 1979; Iulian Negrilă, *Istoria presei*, Ed. Multimedia, Arad, 1997; Victor Vișinescu, *O istorie a presei românești*, Ed. Victor, București, 2000; Anca Sirghie, *Din istoria presei românești*, Ed. Techno Media, Sibiu, 2004.

⁴³⁴ Adrian Silvan Ionescu, Szathmari - editor al primei reviste ilustrate românești din București, în *Timbul istoriei II. Profesorului Dinu C. Giurescu*, Universitatea din București, 1998, pp. 217-227.

⁴³⁵ Idem, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corespondenți de front în Războiul de Independență (1877-1878)*, Ed. Biblioteca Bucureștilor, București, 2002, pp. 137-153.

⁴³⁶ Marian Petcu, *O istorie ilustrată a publicității românești*, Ed. Tritonic, București, 2002.

reviste și ziare. Pe lângă fotografie, analizează activitatea desenatorilor, caricaturistilor, gravurilor, litografiilor ce au activat în presa românească până la jumătatea secolului al XX-lea.

Bibliografia europeană a istoriei presei ilustrate nu este nici ea mai generoasă⁴³⁷ dar acoperă istoria acestui fenomen în principalele țări europene unde s-a dezvoltat: Franța, Anglia, Germania. În Franța, Jean Pierre Bacot cu a sa *La Presse illustrée au XIX-e siècle. Une histoire oubliée* aduce o contribuție semnificativă. În primul rând la nivel metodologic oferind o definiție și o periodizare a presei ilustrate. Definiția sa conține elementele structurale ale obiectului de studiu: „Înțeleg prin presa ilustrată toate tipurile de periodice ce comportă un număr important de ilustrații, de gravuri, ce au fost la origine utilizate ca argument de promovare de către editori. După primele lor numere, magazinele ilustrate de cunoștințe utile au inclus una sau mai multe gravuri pe o jumătate de pagină sau câteodată pe o pagină întreagă. Putem să spunem că sunt structural ilustrate, atunci când se afișează ca atare [...]”⁴³⁸ Și anume că presa ilustrată presupune prezența ilustrației pe o suprafață mare a spațiului tiparit și că la origine scopul a fost acela de a educa prin imagine. Bacot identifică patru generații de presă ilustrată generalistă. Prin ilustrație generalistă înțelegând presa care nu se adresa unui public specializat, pentru femei, copii, sport, modă sau artă. A exclus din această categorie și presa de caricatură pentru că „imageria primei etape a presei ilustrate este o declinare a cunoștințelor ce nu sunt decât minoritar legate de guvernele naționale”⁴³⁹, dar și pentru că genul acesta de presă specializată în desen umoristic, nu întotdeauna politic, a avut un preț destul de mare și difuzare destul de slabă.

Pornind de la aceste premise Bacot propune o periodizare și o tipologizare a presei ilustrate europene în patru „generații”. Prima „se naște din lumea cărții dar constituie în același timp o producție de presă, vândută exclusiv prin abonament. A lărgit considerabil publicul magazinelor erudite moștenitoare ale Enciclopediei și grație unui preț modic” a ajuns foarte repede la câteva sute de mii de abonați în Europa Occidentală⁴⁴⁰. Această primă „generație” (1831-1845), a magazinelor ilustrate de cunoștințe utile, s-a născut în Anglia odată cu

⁴³⁷ Jean Waletet, *La presse illustrée en France, 1818-1914*, Septembrion, Presses universitaires, Thèses a la carte, Villeneuve-d'Ascq, 1998; Marie-Laure Aurenche, *Eduard Charton et l'invention du Magasin Pittoresque (1833-1870)*, Champion, 2002; Wolfgang Weber, *Johan Jacob Weber, der Begründer der Illustrierten Presse in Deutschland*, Lehmann, Leipzig, 2003; Jean-Nöel Marchandiau, *1843-1944, Vie et mort d'un journal*, Bibliothèque historique, Toulouse, Privat, 1988; Christopher Hibbert, *The Illustrated London News, Social History of Victorian Britain*, London, Angus and Robertson, 1975. Aceasta nu este o bibliografie exhaustivă, am enumerat doar selectiv principalele titluri.

⁴³⁸ Jean Pierre Bacot, *La Presse illustrée au XIX-e siècle. Une histoire oubliée*, PULIM, Limoges, 2005, p. 10.

⁴³⁹ *Ibidem*, p. 12.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, p. 13.

Penny Magazine (1832-1945) și în Franța cu *Magasin pittoresque* (1833-1870), în Germania cu *Das Pfennig Magazin* (1833-1842).

A doua „generație” (1843-1860), a presei informative ilustrate, care s-a născut tot în Anglia, a avut o răspândire în aceleași țări ca și prima, dar nu a mai avut aceeași cititori pentru că s-au adresat unui public mai educat. În Anglia apare *Illustrated London News* (1842), *The Pictorial Times* (1843-1848), *The Illustrated News of the World* (1858-1863), în Franța *L'Illustration* (1843-1944), *Le Monde Illustré* (1857-1885), *L'Univers Illustré* (1858-1900), *Le Tour du Monde* (1860-1914), în Germania – *Illustrirte Zeitung* (1843-1944), în Portugalia – *A Ilustração* (1845-1846), în Italia – *Il Mondo Illustrato*, *Giornale universale* (1846-1861), *Illustrazione popolare* (1869-1916), *L'Universo illustrato* (1866-1873), în Spania – *La ilustracion espanola* (1847-1857), *La ilustracion espanola y Americana* (1869-1921) pentru a menționa doar câteva titluri apărute.

A treia „generație” (1860 – 1880), tot de origine engleză, se naște cu *The Penny Illustrated Paper* (1861-1913) care este preluat și în Franța, *Le Journal Illustré* (1864-1899), în Italia *Il Giornale Illustrato*, este generația presei populare cotidiene ilustrate. Bacot constată că această presă este în mod surprinzător uitată și puțin conservată, în ciuda faptului că „datorită prețului foarte scăzut și progreselor imprimeriei de care a beneficiat, a bătut toate recordurile de tiraj și a oferit cititorilor săi gravuri de calitate și dimensiuni unice”⁴⁴¹.

A patra „generație” este de origine franceză și s-a născut la începutul anilor 1880 din dorința cotidienele populare franceze de a avea și un supliment săptămânal, fidel gravurii, „în condițiile în care, mai ales în Germania, săptămânalele ilustrate, optaseră deja în marea lor majoritate pentru fotografie”⁴⁴². În plus suplimentele ilustrate ale cotidienele, de format mare, ofereau pe coperta unu sau patru o imagine în culori ce era un adevărat afiș. În Franța *Le Petite Parisien* și *Le Petit Journal* au fost cei doi mari competitori pe piața suplimentelor ilustrate de mari dimensiuni. În ciuda apariției și a dezvoltării preselor rotative ce permiteau reproducerea fotografiilor aceste două publicații au preferat în continuare gravura. Unul dintre aceste săptămânale ilustrate analizate de Bacot este și *Universul Ilustrat* ce a apărut la București (1892-1897)⁴⁴³.

Fără a avea pretenția unei originalități cu orice chip și cu certitudinea că este o încercare temerară și perfectibilă, considerăm că se poate adapta periodizarea și tipologizarea propusă de Jean Pierre Bacot și pentru spațiul geografic și istoric al României din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

⁴⁴¹ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁴² *Ibidem*, p. 14.

⁴⁴³ Idem, *Les mystères d'une irréprésentation nationale, Universul Ilustrat (1892-1897)*, în *The Global Network / Le réseau global*, București, 2000, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, pp. 89 - 105.

În cele patru generații de presă ilustrată identificate de Bacot au fost incluse periodice apărute în Franța, Anglia, Germania, Portugalia, Spania, Italia, Olanda, Danemarca, Polonia și Rusia, periodicele românești nefiind cunoscute încă. În egală măsură decalajul de timp cu care a ajuns și a fost adoptată în România această modalitate de transmitere a cunoștințelor și informațiilor în rândul publicului a fost cel puțin în primele etape consistent. Recapitulând periodizarea lui Bacot, generația I-a (1831-1840) – magazine ilustrate de cunoștințe utile; generația a II-a (1843-1860) – presă informativă ilustrată; generația a III-a – (1860 - 1880) – presă cotidiană populară ilustrată; generația a IV-a – (1880-1920) – generația suplimentelor săptămânale ilustrate editate de marile cotidiene), constatăm că decalajele existente în evoluția istoriei presei ilustrate de la noi necesită comprimarea primelor două generații. Această primă generație a istoriei presei ilustrate românești s-ar desfășura în intervalul 1840-1866. În interiorul acestui interval, delimitat de datele apariției celor două serii ale *Icoanei lumii* notabilă va fi apariția *Ilustrațiunii. Jurnal Universal* al lui Carol Pop de Szathmari

Conform definiției potrivit căreia presa ilustrată presupune prezența ilustrației pe o suprafață mare a spațiului tiparit și că scopul este de a educa preponderent prin imagine, considerăm că primul periodic ilustrat de la noi a fost *Icoana lumii* (29 septembrie 1840 – 28 decembrie 1841, 1 octombrie 1845 – 25 septembrie 1846, 20 mai 1865 – 8 august 1866) apărută la Iași, sub direcția lui Gheorghe Asaki. Cu un caracter enciclopedic și cu un număr apreciabil de imagini, *Icoana lumii. Foaie pentru îndeletnicirea Moldo-Românilor* a încercat să fie un *Magasin Pittoresque* al românilor: „Astăzi după pregătirile destul de costisitoare ne simțim foarte fericiți a putea înfățișa publicului rezultatul ostenețelor noastre cu încrederea că simțirea cea nobilă și patriotică va primi cu îngăduire și îmbrățișare o foaie periodică, ce se deosebește nu numai prin a ei **cuprindere interesantă și pe dinafară înzestrare, ce și prin efinătatea prețului** (s.n) pentru toate stările și a celor cultivați (cine nu dorește astăzi a se îndeletnici de acest nume?). [...] Nici o știință, nici o sfătuire folositoare obștei, nu vor fi streine de *Icoana Lumii*. Toate câte Franța, Anglia, Germania în cursul multor ani au cules și au publicat prin mijlocirea unor asemenea foi populare, alegând le vom culege și le vom trece în a noastră foaie.”⁴⁴⁴ Programul pe care Asachi a încercat să-l ducă la îndeplinire are câteva elemente care trebuie semnalate. A dorit atragerea publicului tânăr, cultivat, dornic să fie la curent cu tot ce e mai nou în Europa. În contextul istoric în care se găseau Țările Române acest periodic ilustrat a contribuit la formarea acelei generații care a creat România modernă.

⁴⁴⁴ *Icoana Lumii*, an I, nr. 1, pp. 1-2.

Ilustrațiunea. Jurnal universal a fost proiectul lui Carol Popp de Szathmari pentru un jurnal ilustrat⁴⁴⁵. Jurnalul a fost amenințat în permanență cu dispariția pentru că în București nu se puteau realiza clișeele necesare și redacția a fost nevoită să se bazeze pe clișeele cumpărate din străinătate. Impedimentele realizării proiectului au fost lipsa unor xilografuri pricepuți și costurile de producție foarte ridicate, care duceau în final la un preț prea mare, prohibitiv pentru cititori: „Pentru cei care cunosc țara noastră, le vom aduce aminte că la noi nu este nici hârtie, nici litere, și nu se află nici lucrători locali și nici decum xilografi; tot acest material ne vine din străinătate [...]. Publicul ar trebui să înțeleagă că între un jurnal ordinar și între un jurnal ilustrat este o diferență enormă. Cine a dat până acum aci în țară un jurnal ilustrat care să probe că se poate face mai bine?”, vor spune editorii explicând detractorilor cât de mare era efortul lor⁴⁴⁶. La întrebarea pentru ce nu se dau și ilustrații locale, editorii răspundeau în același material: „Dar va zice cineva, noi ce dăm acestor jurnale de la care luăm? Așa este, aveți dreptate; dar nouă cine ne dă? În starea financiară în care se află jurnalul nostru, astăzi nu poate publica materii ilustrate naționale decât prin concursul acelor care posedă mijloacele de a avea asemenea materii și care le și au [...] și noi trebuie să căutăm în sinene mijloace ca să putem din când în când produce câte ceva național”.

La nivel programatic *Ilustrațiunea* împărtășea aceleași idei pe care *Icoana Lumei* le enunțase cu 20 de ani în urmă: „Într-o epocă de regenerare, publicitatea cea mai întinsă a cunoștințelor folositoare și a ideilor ce formează gustul și inima este de primă necesitate. Acesta este scopul acestei foi, care va lăsa dezbateră chestiunilor politice celorlalte jurnale, afară de o mică cronică generală a săptămânei: nici o chestie politică, nici o corespondență de dispute și mai cu seamă personale nu va afla loc în coloanele acestui jurnal. Din contra ne vom ocupa serios de chestii industriale, științifice și artistice. A forma gustul, a populariza ideile folositoare în viața practică, a moraliza prin citațiile și exemplurile bărbaților celor mai cugetători sau lucrători, din toate epocile și din toate țările, aceasta este misiunea ce ne impunem, misiune grea, dar în exercițiul căreia suntem siguri că vom găsi tot concursul bărbaților luminați și cugetători. Către acesta ocupația noastră cea de toate zilele va fi a publica tot ce este național: monumente, inscripțiuni, datini, fragmente istorice, în fine tot ce ne poate da lumină despre viața trecutului țărilor noastre”⁴⁴⁷.

Ilustrațiunea. Jurnal universal a fost cu adevărat prima publicație ilustrată la nivel european de la noi din țară. Modelul *L'Illustration. Journal Universel* a creat pastişe în spațiul românesc până la Primul Război Mondial. *Ilustrațiunea* avea un aspect modern, spectaculos cu portrete și gravuri publicate pe o pagină

⁴⁴⁵ Adrian Silvan Ionescu, *Szathmari ...*, p. 217.

⁴⁴⁶ *Câteva deslușiri necesarii*, în *Ilustrațiunea*, nr. 6, 26 octombrie 1860, p. 47.

⁴⁴⁷ *Ilustrațiunea. Jurnal universal*, an I, nr. 1, București, 18 septembrie 1860, p. 2.

întreagă sau chiar pe două pagini: în cele 25 de numere apărute între 18 septembrie 1860 și 19 martie 1861 s-au publicat 32 de gravuri pe o pagină întreagă și nouă gravuri pe pagini duble.

Următoarea generație de presă ilustrată, a III-a după periodizarea și tipologizarea lui Bacot și a II-a în periodizarea propusă de noi, este generația presei cotidiene populare ilustrate (1860 – 1880). Nevoia presei ilustrate cotidiene la noi apare la Războiul de Independență. Două cotidiene vor marca acest moment: *Resboiul* și *Dorobanțul*.

Resboiul, al cărui prim număr apare pe 23 iulie 1877 redactat de Gr. H. Granda până în 1879, a conferit ilustrației de presă valori nemaîntâlnite până atunci în peisajul presei românești. Până la acest moment presa ilustrată de la noi oferea imagini ce redau doar într-o proporție redusă specificul național. Cu *Resboiul*, specificul național începe să fie cultivat și la nivelul imaginii nu doar al textului. În articolul programatic se spunea: „[...] L-am numit *Resboiul*, nu pentru cele ce se petrec în văile Balcanului și Caucasului, ci pentru convingerea ce avem că de acum-nainte toată Europa Orientală a intrat într-un lung și complet resboiu. Resboiul dintre Cruce și Semilună va înceta, mai curând poate decât prevederile noastre; dar după el va urma resboiul naționalităților, care v-a turbura iarăși pacea Europei până când se va stabili o cumpănă înțeleaptă și durabilă între popoarele din peninsula Balcanică. România va fi și ea târâtă în această horă de lacrimi și sânge ...”⁴⁴⁸. Politica ilustrațiilor din *Resboiul* a fost inspirată și consecventă acestor viziuni, pe durata anilor 1877-1878. Prima pagină era dedicată portretelor și scenelor de front. Inițial sunt prezentați conducătorii armatelor beligerante, conducătorii statelor beligerante și pe măsură ce ostilitățile se desfășoară încep să fie prezentate scene de front în care este implicată și armata română. Însă, odată ce armata română începe să repurteze succese pe front și apar momente eroice, și prin politica ilustrațiilor adoptată de *Resboiul* se naște un adevărat Pantheon național modern: pe 11 septembrie (nr. 51) este publicată o gravură cu luarea Griviței; pe 13 septembrie (nr. 53) portretul locotenentului Dim. Nicolescu, mort în 30 august la bătălia de la Plevna; pe 15 septembrie (nr. 55) apare portretul căpitanului Valter Mărăceanu; iar pe 18 septembrie (nr. 58) apare portretul soldatului Grigore Ion, însoțit de camarazii săi cu ajutorul cărora a capturat primul steag turcesc. Imaginile acestora erau însoțite de mici note biografice și relatarea momentelor de luptă în care s-au evidențiat.

Odată cu plecarea lui Granda de la *Resboiul*, la 27 iunie 1879, proiectul iconografic susținut de acesta se prăbușește. Încep să apară pe prima pagină gravuri de gen, împrumutate de la diverse alte publicații ilustrate: pe 23 iulie 1879 o gravură intitulată *O seară la harem* și în ziua următoare, pe 24 iulie

⁴⁴⁸ *Resboiul*, an I, nr. 1, 23 iulie 1877, p. 2.

1879, o scenă pastorală *Cum se naște amorul*, iar pe 31 iulie 1879 o gravură cu noua biserică a Universității din Sidney. De fapt se face translația către o ilustrație de presă de tip generalist, enciclopedic.

Dorobanțul, apărut la 15 noiembrie 1877 sub conducerea lui G. Dem. Teodorescu, I. G. Bibicescu și Teofil Frâncu, va avea o viață scurtă, până la 31 mai 1878. Rival al *Resboiului*, nu s-a ridicat la nivelul acestuia. Nu a fost ajutat nici de mijloacele tehnice de reproducere a imaginilor, ca și *Resboiul*. Stabilimentul lui Socec, Sander și Teclu care asigura reproducerea imaginilor de mari dimensiuni din *Resboiul* a furnizat imagini de bună calitate și tipografului Carol Göbl. *Dorobanțul* lansează invitații insistente publicului de a trimite fotografii și mici biografii ale celor căzuți pe front pentru a fi publicate în paginile sale. Invitații rămase, din păcate, neonorate dacă ar fi să judecăm după numărul portretelor ostașilor români publicate, 18 numărate de noi până în 14 aprilie 1878.

Generația a IV-a (1880 – 1920) – generația suplimentelor săptămânale ilustrate editate de marile cotidiene – ultima din periodizarea și tipologizarea lui Bacot suportă pentru spațiul românesc mai multe amendamente care vin din dezvoltarea specifică a presei ilustrate la noi.

Primul mare periodic care a generat apariția unor suplimente ilustrate foarte cunoscute a fost *Universul*. Apare la 20 august 1884, fondat și condus de Luigi Cazzavillan până la 22/5 noiembrie 1916 când sub ocupația germană și-a încetat apariția. Primul supliment a fost *Universul literar* (19 septembrie 1888 - 20 noiembrie 1916), apoi *Universul Ilustrat* (18 septembrie 1892 – 19 septembrie 1897), *Universul amuzant* (2 decembrie 1897 – 28 mai 1898) și *Ziarul călătorilor și al întâmplărilor de pe mare și uscat* (5 noiembrie 1897 – 15 noiembrie 1916).

Universul literar în ciuda titlului era și un supliment ilustrat. Suplimentul, de format mare, era ilustrat prin gravuri de mari dimensiuni, politica primei pagini fiind aceea a portretului.

Universul Ilustrat a atras atenția lui Jean Pierre Bacot⁴⁴⁹ atunci când a vrut să vadă dacă oferta masivă de imagini în Franța în jurul anului 1890 a fost un fenomen vizibil și în România. Și a pornit de la premisa că aceste imagini vor structura imaginarul popular. Deși în mod vizibil de inspirație franceză – aceeași machetă, opt pagini, format 40x50 cm, o gravură pe coperta unu sau patru, alte gravuri mai mici în interior, fragmente literare, foiletoare și reclame – acestei rețete pare să-i lipsească elementul național. Puținele imagini referitoare la spațiul, cultura și civilizația românească au atras atenția cercetătorului francez. În încercarea de a explica acest fenomen, a „riscat” o dublă ipoteză: o ipoteză de ordin politic și una de ordin teologic. Pe de o parte lipsa de conștiință națională

⁴⁴⁹ Jean-Pierre Bacot, *Les mystères...*, p. 89.

a celor care au ajuns proprietarii unor astfel de periodice ilustrate, pe de altă parte românii, ortodocși, au o dihotomie a reprezentării: sus este sacral, reprezentabil, dar demn și într-o manieră codificată, iar jos este „celălalt”, inamicul. Din punctul nostru de vedere acestei analize îi lipsește perspectiva asupra presei ilustrate românești la sfârșitul secolului al XIX-lea. *Universul Ilustrat* era într-adevăr o publicație populară, de loisir de slabă calitate, care răspundea nevoii de senzațional uneori grosolan, care se adresa unei categorii de public mai puțin educate și care nu își propunea să fie altceva. Celălalt supliment, *Universul Literar*, avea un caracter național, prezenta marile personalități ale culturii române, aceasta atât prin imagine cât și prin text. *Ziarul călătoriilor și a întâmplărilor de pe mare și uscat*, care a avut o viață lungă, fiind continuat în perioada interbelică de Pamfil Șeicaru, conținea același tip de imagerie, împrumutată din publicațiile europene, străină de specificul național, dar care răspundea unei cereri de presă ilustrată populară, fără pretenții.

În jurul anului 1900, urmărind puzderia de publicații ilustrate apărute, este vizibil următorul fenomen: ponderea presei ilustrate prin fotografie este semnificativ mai mare decât presa ilustrată prin gravură și litografie. Numărul publicațiilor care conțin în numele lor cuvântul „ilustrat” sau „ilustrațiune” a crescut semnificativ. Marile cotidiane preferă ca formă de supliment ilustrat de bună calitate almanahul sau calendarul: Calendarul *Minerva*, Calendarul *Adevărul*, Calendarul *Dimineața*. Reviste ilustrate au publicat și calendare ilustrate cum este Calendarul *Lumea Ilustrată* editat de I. G. Herz.

Cuvântul „ilustrațiunea” dar și modelul care a generat atâtea pastişe la noi, *L'illustration*, începe să se manifeste după 1890. *Ilustrațiunea Română*, apărută la București între 1891 și 1892 având a proprietar și editor pe ziaristul Emile Galli, publica ilustrații prin fotografie și gravură. Prima copertă era dedicată unor personalități din cultură, politicieni sau înalți ofițeri, români sau străini. În interior avea ilustrații de slabă calitate. În primul an de apariție fotografiile sunt reproduse cu o calitate slabă deși de o certă valoare documentară spre exemplu anul I, nr. 1, 16 iunie 1891 pe copertă apare fotografia pavilionului central al Târgului Moșilor din București. Iar la paginile 8 și 9 este publicată fotografia camerei mortuare a lui Ion Brătianu. În anul II, nr. 5, 2 februarie 1892, pe copertă apare fotografia lui C. G. Costaforu, un clișeu de bună calitate de F. Duschek, reprodus de Socec. Clișee Duschek – Socec mai sunt reproduse și pe alte coperte, reproduceri de bună calitate: an II, nr. 6, 9 februarie 1892 – fotografia lui Menelas Ghermani; an II, nr. 7, 16 februarie 1892 – fotografia maiorului N. Lamotescu; an II, nr. 8, 23 februarie 1892 – fotografia lui Mihail Paleologu; an II, nr. 9, 1 martie 1892 – fotografia lui Dimitrie Orbescu, primarul Capitalei. Demne de remarcat în această publicație sunt gravurile executate de C. Jiquidi (1865-1899) în numărul din 30 iunie 1891: portretul generalului I. E. Florescu, p. 1; M. S. Regina Elisabeta și

domnișoara sa de onoare Elena Văcărescu, p. 36; Nunta românească din Transilvania, p. 37; Podul de peste Dunăre. Construcția primei pile, pp. 40-41; dar și o delicioasă fabulă reprezentată în șase tablouri *Țăranul și iepurele*, p. 48. Și în numărul următor din 7 iulie 1891, Jiquidi are o ilustrație de mari dimensiuni la p. 36, *Înmormântarea lui Kogălniceanu: Catafalcul din Catedrala Mitropoliei*, iar la p. 53 două desene ocazionate tot de înmormântarea lui Kogălniceanu. Colaborarea lui Jiquidi cu *Ilustrațiunea* continuă și în numărul 14 iulie 1891, publicând pe prima pagină portretul lui C. Popovici, deputat de Suceava, apoi o gravură pe două pagini reprezentând *Cortegiul înmormântării lui Kogălniceanu* și încă o pagină de caricaturi. În numărul din 4 august 1891, Jiquidi furnizează portretul lui C. P. Olănescu, iar la p. 132 din 14 septembrie 1891 publică un desen cu *Studenții la București*. În din 6 octombrie 1891, apare desenul lui Jiquidi după bustul lui I. C. Brătianu, sculptat de Ioan Georgescu. La p. 156 este reprodușă o scenă din piesa *Doamna Chiajna*. În numărul din 13 octombrie 1891 apare unul dintre ultimile desene ale lui Jiquidi în *Ilustrațiunea*, portretul lui Barbu Catargiu.

Ilustrațiunea Română a lui Emile Galli este un exemplu fericit de îmbinare a ilustrației fotografice cu ilustrația prin gravură. *România ilustrată*, apărută în 1900 sub direcția lui Ion Rusu Abrudeanu și George Rădulescu, a avut o ilustrație exclusiv fotografică prezentând elitele culturale și politice române ale vremii, dar a avut chiar și tentative de reportaje ilustrate fotografic.

În seria multelor *Ilustrațiuni* de până în 1916, semnalăm *Ilustrațiunea Română* ce, în 1914, era condusă de Jean Al. Steriadi și A. de Herz. O revistă de ilustrație eminentamente fotografică ce reflecta viața culturală, politică, de high-life a societății românești.

În categoria presei ilustrate cu preponderență fotografic intră și *Gazeta Ilustrată* (17 decembrie 1911 – 13 august 1916). Încă de la apariția sa, săptămânalul și-a propus să se ridice la nivelul marilor publicații ilustrate europene. Creatorul său, Mihail E. Papamihailopol⁴⁵⁰ afirma în articolul de fond din primul număr: „[...] Ne-am hotărât să facem să apară în condițiuni materiale și tehnice desăvârșite un ziar în care fiecare săptămână va da în ilustrațiuni tot ce se întâmplă mai interesant, mai senzațional și mai important atât la noi cât și în străinătate.” „**O fotografie vie, reală, isbitoare, caracteristică** (s.n.)” era ceea ce considera Papamihailopol că le lipsea cititorilor români și se angaja să dea „tot ce se petrece de la un capăt al țării la celălalt – mijloacele de care dispunem ne va

⁴⁵⁰ Mihail E. Papamihailopol născut la 8 noiembrie 1866 în Brăila, a debutat în ziaristică în 1885, la *Războiul*, între 1886 și 1887 a activat la *Epoca*, *Timpul* și *Constituționalul*. La 1890 a fondat *Globul*, apoi a fost reporter la *Timpul*, patru ani. Fost șef al Poliției din Brăila. Între 1895 și 1898 și-a terminat studiile la Bruxelles (doctor în drept), unde a colaborat la ziarul *La Réforme*. În 1898, este pentru câteva timp prim redactor al ziarului *Epoca*. În 1899 fondează ziarul *Patriotul*, iar în 1903 a fondat *Țara*. Fost director și proprietar al ziarelor *La Dépêche, la Roumanie, Gazeta ilustrată*. Avocat, deputat de Brăila. Moare la București, la 10 martie 1938.

permite – iar în străinătate ne-am asigurat corespondențe și reporteri – fotografi din cei mai pricepuți.” Programul său este unul de reprezentare națională: personalitățile românești – „savanți, academicieni, pictori, oameni de știință, medici celebri, învățători, artiști” –, vechile familii boierești, marii negustori, bacheri, meseriași, fabrici, dar și „localități admirabile, păduri seculare, lucrări de artă”, „cine poate să spue că mulți de la noi cunosc frumusețile adevărate și locurile care pot rivaliza cu cele mai încântătoare din străinătate?”⁴⁵¹ La un an de la apariție, editorul constată plin de satisfacție că la sfârșitul unui an de eforturi, de muncă istovitoare „toți cât ne citesc sunt unanimi în a recunoaște că succesul obținut de această revistă e pe deplin meritat.” La un preț modic s-a pus la dispoziția publicului o revistă ilustrată ce reușea să prezinte cele mai interesante informații politice, culturale, sociale și economice: „Să nu mai vorbim de calitatea hârtiei, de îngrijirea tiparului și de execuțiunea artistică a vederilor și instantaneelor fotografice, raport sub care nu se pot compara decât rare reviste mari din Germania, Franța și Anglia?”⁴⁵²

Spre deosebire de alte publicații ilustrate ce apăreau în acea perioadă care reflectau mai mult viața artistică și mai puțin viața cotidiană (*Ilustrațiunea Română*, *Ilustrațiunea Națională*) *Gazeta Ilustrată* era o revistă de actualitate, de eveniment. Prezenta evenimente din politica internațională, cu un accent pus pe zona Balcanilor și a Imperiului Otoman. După 1914, după izbucnirea Primului Război Mondial, aveau să fie redată în imagini ostilitățile de pe frontul de luptă. Au fost folosite fotografiile și desene împrumutate de la marile publicații europene. Pentru evenimentele interne s-au folosit serviciile corespondenților locali pentru că imaginea fotografică avea un rol determinant în identitatea revistei.

Alegerea fotografiilor care lucrau pentru revistă avea să contribuie la succesul ei. Corespondenții fotografici din țară ai *Gazetei Ilustrate* erau prezenți cu fotografii ale evenimentelor locale ce puteau interesa și Capitala. Pe parcursul celor cinci ani de apariție a revistei în prima serie (1911 – 1916) au fost publicate fotografii ai unor fotografi mai mulți sau mai puțin cunoscuți din București și din țară: Atelierul Foto-Glob (din București și Brăila), Z. Weiss (Iași), G. Ispas (București), C. Ulrich (București), Iosif Berman (București), G. Maksay (Galați), Foto „Trajan” (Craiova), George Grant (București), Foto „Marco” (Brăila), H. Duratzo (București).

Subiectele locale ilustrate preponderent prin imagine variaau de la evenimente de senzațional cotidian, activitatea Camerelor, evenimente sociale, greve, înmormântări ale unor mari personalități și activități recreative, baluri. Astfel, în numărul din 1 decembrie 1912 sunt relatate funerariile lui I. L. Caragiale. O

⁴⁵¹ [M. E. Papamihailopol], *Câteva cuvinte*, în *Gazeta ilustrată*, anul I, nr. 1, 17 decembrie 1911, p. 2.

⁴⁵² *Gazeta ilustrată*, anul I, nr. 52, 8 decembrie 1912, p. 2.

fotografie a cortegiului funerar a fost plasată chiar pe mijlocul paginii și sub titlul *Funeraliile naționale ale lui Caragiale. Reprezentanții guvernului și culturi naționale au premărit pe uriașul literelor române*⁴⁵³ sunt reproduse fragmente din alocuțiunile politicianilor și oamenilor de literă care au participat la funeralii: Take Ionescu, Barbu Delavrancea, Mihail Sadoveanu, Mihail Dragomirescu, I. Procopiu. În pagina următoare o mică informație asupra deschiderii Parlamentului însoțită de două fotografii, instantanee în care apar Take Ionescu, C. Cantacuzino-Pașcanu, C. Disescu, luate la intrarea în clădirea Adunării Deputaților. Iar în colțul din stânga jos al paginii este publicată fotografia de grup cu cei care au luat parte la jubileul de 30 de ani de activitate financiară a directorului sucursalei din Brăila a Bancii Marmorosh Blanck. Următoarele șase pagini sunt dedicate războiului din Balcani. Alternează fotografii cu scene de front, cu soldații turci atinși de holeră, imagini ale conducătorilor țărilor implicate în conflict și pe două pagini sunt reproduse două mari tablouri ale unor scene de luptă: *Asediul Adrianopolului și Ravagiile holerei în armata turcească*. La pagina zece este prezentată vizita Marelui Duce rus, Nicolae Mihailovici, la București trimis de Țarul Nicolae al II-lea pentru a remite Regelui Carol I bastonul de mareșal al armatei ruse. Notița concisă ce relatează evenințul este însoțită de două fotografii: a Regelui Carol I, și a principelui Ferdinand și Carol ajungând la gară în automobil, să-l întâmpine pe Marele Duce.

Gazeta ilustrată este o etapă nouă a presei ilustrate românești. Este locul în care au început să se manifeste profesioniști ai fotografiei, precum Iosif Berman și alți corespondenți fotografici din țară care își doreau să fie o oglindă a timpului lor. Așadar cea de-a IV-a generație de presă ilustrată include nu doar suplimente ilustrate ale marilor cotidiane, ci și publicații de sine stătătoare, periodice ce au apărut pe parcursul mai multor ani.

Presa ilustrată din România este încă un domeniu ce așteaptă să fie cercetat. Dacă pentru perioada de până la sfârșitul secolului al XIX-lea anumite titluri din presa ilustrată sunt mai bine cunoscute, cele care urmează exploziei de la 1900 sunt aproape necercetate, nevalorificate. Pentru periodizarea și tipologizarea presei ilustrate de la noi ne-am servit de exemplul „generațiilor” furnizat de cercetătorul francez Jean Pierre Bacot. Pentru spațiul românesc am considerat împărțirea în trei generații: generația I (1840-1860), a magazinelor ilustrate de cunoștințe utile și a presei informative ilustrate; generația a II-a (1860-1885), a presei cotidiane populare ilustrate; și generația a III-a (1885 – 1919), a suplimentelor ilustrate ale marilor cotidiane, a suplimentelor ilustrate anuale ale marilor cotidiane și a presei ilustrate cu precădere prin fotografie. Decalajul temporar dintre presa ilustrată din România și restul Europei s-a recuperat treptat la începutul secolului al XX-lea.

⁴⁵³ *Gazeta ilustrată*, anul I, nr. 51, 1 decembrie 1912, p. 2.

Exemplul de periodizare și tipologizare a presei ilustrate este doar o manieră de a privi acest fenomen. La prima vedere poate părea forțată aplicarea unei grile ce descrie fenomenul presei ilustrate din țări cu o bogată tradiție tipografică la fenomenul presei ilustrate de la noi. Startul dificil, rezultatele nu întotdeauna mulțumitoare nu fac decât să crească valoarea primelor încercări de presă ilustrată de la mijlocul secolului al XIX-lea. La începutul secolului al XX-lea recuperase din decalajele deceniilor trecute și se aliniase la standardele presei europene.

Apreciem că presa ilustrată românească de la începutul secolului al XX-lea și cei care au animat acest fenomen au urmărit să redea imaginii societății românești, viața sa politică și culturală. Acest lucru este dovedit prin ponderea pe care o au imaginile cu subiecte românești în cele mai importante periodice ilustrate ce au apărut la noi.

Elita intelectuală interbelică și Ecclesia. Campania de presă în jurul Pascaliei (1928-1929).

Constantin Mihai⁴⁵⁴

Abstract

This study tries to underline the relationship between the interwar intellectual elite and the Church, starting from the press campaign launched by the Eastern issue, laying stress on the elite's role in the public space in order to model the religious behaviour inside the Ecclesia. This elite tries to revive the Romanian space grown stiff in a false tradition and to remake the connection between the laics and the Church, discussing critically, in the register of the journalism, about the eventual theological side-slips that alter the religious living of a nation. The relationship between the interwar intellectuality and the Church must not be perceived as a hostile relation but as a conscious exercise from the elite to assume his major role of active member inside the mystic body of Christ.

⁴⁵⁴ Lector doctor, Universitatea „Constantin Brâncoveanu”, Rm. Vâlcea.

După primul război mondial, vechile instituții nu mai corespundeau noilor necesități ale țării, o reconstrucție a acestora fiind absolut necesară. Ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la rangul de Patriarhie la 30 iulie 1925, prin tomosul 1579 al Patriarhului Ecumenic Vasile al III-lea și al Sfântului Sinod al Patriarhiei Constantinopolului deschidea noi perspective instituției ecleziastice. Astfel, dincolo de surmontarea numeroaselor dificultăți de ordin administrativ și juridic, apărute în contextul țării reîntregite, constituirea, sub raport teoretic, a unei gândiri în limitele Ortodoxiei, era de strictă actualitate. Dacă Biserica Catolică stabilise ca prag normativ tomismul, Biserica Ortodoxă nu fixase un asemenea prag, nu dintr-o lipsă a conștientizării raportului indestructibil dintre Ecclesia și Tradiția apostolică, ci mai degrabă dintr-o mefiență în forța Tradiției ortodoxe. Emblematică este mentalitatea laică a oamenilor Bisericii care lucrează în presă și care sunt lipsiți de preocupări spirituale în această activitate. Un scurt tablou al presei religioase ar putea fi unul elocvent în acest sens (a se vedea publicații precum *Telegraful român*, *Revista teologică*, *Duminica ortodoxă*, *Solidaritatea*, *Biserica Ortodoxă Română*, *Renașterea*, *Glasul monahilor*).

Statutul și legea pentru organizarea B.O.R. apar în 1925, fiind promulgate în Monitorul oficial, nr.97, din 6 mai 1926. Apariția unei elite intelectuale interbelice grupate în jurul unor personalități precum Nae Ionescu, Nichifor Crainic ș.a. care să revitalizeze spațiul teologic românesc, anchilozat într-un veritabil tradiționalism de nuanță neosemănătoristă și să refacă legătura dintre laicatul și Ecclesia reprezenta un prim semn de normalizare a culturii române.

Tabloul presei religioase din perioada interbelică confirma o gravă dezorientare a celor chemați să gestioneze problemele bisericești. Lipsa unui îndreptar dogmatic normativ, bunul plac configurau acest trist tablou. Excepție făceau ziarul *Cuvântul*, revistele *Gândirea*, *Predania*.

Acțiunea restauratoare a elitei criterioniste în viața Bisericii viza următoarele aspecte: restabilirea legăturii cu Tradiția Bisericii, îndreptarea tuturor disfuncționalităților care periclitau bunul mers al Bisericii precum: politica în Biserică; reinstituirea autorității canonice și dogmatice a Bisericii, așa cum era aceasta fixată de Sinoadele Ecumenice, sancționarea oricăror derapaje dogmatice sau canonice, fie că acestea proveneau din partea laicatului sau a ierarhiei ecleziastice; redobândirea prestigiului intern și extern al Bisericii Ortodoxe pe care această elită o dorea restaurată în fruntea Răsăritului ortodox, constituirea unei gândiri speculative în marginea Ortodoxiei care s-o plaseze într-un dialog fecund cu forța speculativă occidentală.

Activitatea publicistică a intelectualității interbelice criterioniste milita tocmai pentru restabilirea autorității Ecclesiei care, intimidată de puterea seculară, pe de o parte, și de moda curenților științifice, pe de altă parte, pierduse conștiința deținerii Adevărului Revelat și a Predaniei. Întreaga gândire

teologică a acestei elite dă măsura unui creștinism dogmatic, ecleziologic și mistic, recuperând realismul metafizic și sacramental patristic, printr-un limbaj viu, modern prin argumentare, ce se desprinde de pietismul, psihologismul și utopiile intelectuale ale secolului al XIX-lea.

Apărătoare a disciplinei canonice și a dogmaticii ortodoxe, într-un timp în care chiar unii ierarhi ai Bisericii cercetau posibilitatea „înnoirii” dogmelor după moda *aggiornamento* și a valabilității canoanelor, intelectualitatea interbelică grupată în jurul lui Nae Ionescu declanșează adevărate campanii de presă pentru îndreptarea unor nereguli care începeau să-și facă loc în viața Bisericii. Acțiunile sale au fost de multe ori percepute ca expresii ale unor orgolii și interese personale, mentalitatea modernă neînțelegând rostul unor asemenea campanii care aduceau aminte de timpurile fertile ale patristicii în care dezbaterile teologice dețineau un rol major.

Prima campanie începe în momentul constituirii Consiliului de regență, în urma decesului regelui Ferdinand, la 20 iulie 1927, în care intră și Patriarhul Miron Cristea. În această campanie care s-a desfășurat de-a lungul câtorva luni de zile și care a mobilizat o serie de ierarhi, Nae Ionescu, printr-o impresionantă erudiție canonică și dogmatică, reușește să demonstreze imposibilitatea Patriarhului de a sluji la doi stăpâni, situație gravă pentru buna funcționare a Bisericii.

A doua campanie de presă care va constitui și obiectul studiului de față privește data prăznuirii Paștilor în 1929, ca urmare a unei încălcări canonice. În această campanie este antrenată o parte reprezentativă a discipolilor din Școala lui Nae Ionescu, aceștia făcând o adevărată risipă de erudiție teologică și purtând polemica la un nivel maxim de competență. Pentru a putea reliefa mai bine această campanie pascală, ne-am propus prezentarea diacronică și sintetică a unui vast tablou care să surprindă articulațiile unei dezbateri teologice majore în care laicul creștin reprezentat de o intelectualitate remarcabilă și-a asumat rolul de membru al Bisericii, întrucât participă efectiv la viața eclezială, o trăiește în chip conștient și are, prin urmare, dreptul de a formula o critică, fiind solidar răspunzător sau suferitor la toate neregulile care apar în sânul unei comunități, periclitându-i echilibrul.

Între 1572-1585, Papa Grigore al XIII, prin bula *Inter gravissimas*, a îndreptat calendarul iulian, ziua de 4 octombrie devenind 15 octombrie 1582. Calendarul, numit *gregorian*, de la numele său, nu a fost adoptat de Bisericile Ortodoxe, acestea menținându-l pe cel iulian, până la Conferința panortodoxă de la Constantinopol, din 1923. Biserica Ortodoxă Română l-a aplicat începând cu 1 octombrie 1924, dată care devine 14 octombrie.

În vara anului 1928, *Cuvântul* găzduise o polemică între George Racoveanu și Constantin Dron – preot, traducător și autor al unor lucrări de drept canonic, printre care *Canoanele. Text și interpretare*, vol I (1933) și vol II (1935) –, pe tema revizuirii canoanelor, plecând de la teza de doctorat a acestuia din urmă

Valoarea actuală a canoanelor (București, 1928, 190p.)⁴⁵⁵. Nae Ionescu care a trăit mai mulți ani, în perioada studiilor doctorale, în Bavaria, cunoștea că: „netăgăduita superioritate de fapt a catolicismului asupra noastră aici stă: în preciziuinea și în aspra disciplină juridică a Apusului creștin față de anarhia răsăriteană. Anarhie care merge așa de departe – mai ales la noi – încât înalte fețe bisericești contestă valabilitatea actuală a canoanelor și cred că pot trece cu inimă ușoară peste cele mai categorice și mai esențiale prescripțiuni ale codicelui juridic creștin. Că Biserica noastră a ajuns la încheierea că problema dreptului canonic trebuie în sfârșit atacată de front, nu poate decât să ne bucure. Felul în care ea înțelege să pornească la lucru ne aruncă însă în cea mai adâncă îndoială”⁴⁵⁶.

Crearea de către Biserică a unei comisii care să se ocupe de problema revizuirii canoanelor și din care făceau parte Profesorul Boroianu, Pr. C. Dron și I. Mateiu confirma facilitatea cu care se aborda o asemenea chestiune importantă ce ar fi trebuit să constituie obiectul unui „congres panortodox, dacă nu a unui sinod”. Biserica românească pierduse legătura cu izvoarele gândirii patristice la care Nae Ionescu făcea apel în această campanie a cărei semnificație ierarhii nu au înțeles-o deloc, diabolizând-o. O probă a acestei diabolizări este chiar fresca din tinda Bisericii Patriarhiei în care Patriarhul a pus ca Nae Ionescu să fie reprezentat sub formă de diavol.

Campania pascală din 1929 privea o altă încălcare canonică, și anume: fixarea Paștilor la o dată ce nu corespundea nici cu canoanele Bisericii Ortodoxe, nici cu creștinismul apusean. Potrivit noului calendar, prăznuirea Paștilor trebuia să aibă loc pe 5 mai, în schimb Sinodul a fixat data la 31 martie. Încă din vara anului 1928, *Cuvântul* își manifestase îngrijorarea față de această decizie sinodală, luată din „considerente științifice”, cum bine o ironiza Nae Ionescu⁴⁵⁷.

La 1 august 1928, *Cuvântul* publică un articol – probabil al lui George Racoveanu – semnat „Un mirean ortodox”, urmat de o notă a lui Nae Ionescu: „observația făcută de redactorul nostru, d-l Nae Ionescu, în legătură cu anomaliile rezultate din calcularea Pascaliei în 1929, în conformitate cu noul

⁴⁵⁵ George Racoveanu, *Canoanele*, în *Cuvântul*, an IV, nr.1169, 25 iulie 1928, pp.1-2. Urmat de replica lui C.Dron, *Canoanele?*, *ibidem*, an IV, nr.1181, 6 august 1928, p.1 și de alte două articole ale lui George Racoveanu: *Problema canoanelor*, I, *ibidem*, an IV, nr.1197, 22 august 1928, pp.1-2 și II, nr.1200, 25 august 1928, pp.1-3.

⁴⁵⁶ Nae Ionescu, *Revizuirea canoanelor*, în *Cuvântul*, anul IV, nr.1228, 22 septembrie 1928, p.1.

⁴⁵⁷ *„Dificultăți bisericești. Ce este cu data Sfințelor Paști?”*, în *Cuvântul*, an IV, nr.1147, 3 iulie 1928, p.1: „31 martie? Cine a hotărât această dată imposibilă și pentru ce motive? Sfințele Paști la 31 martie însemnează că nu vom sărbători Învierea Domnului nici în aceeași zi cu catolicii, nici cu protestanții, nici – ceea ce e încă mai grav – cu ceilalți ortodocși... Ni se răspunde că data de 31 martie e indicată de calculele științifice ale noului calendar; și că dacă am renunța la ea, o altă dată indicată de aceleași calcule, după care, de altfel serbează celelalte Biserici Ortodoxe, ar fi așa de târzie încât postul Sfântului Petru nu ar dura decât trei zile... Știința? Ei, da! Uitasem că P. S. Pimen e numai și numai știință din cap până-n picioare. Noi, ca proștii, ne gândeam în primul rând la Sfințele Scripturi, la canoanele și hotărârile Soboarelor Ecumenice. Noroc că mai există în Sfântul Sinod un autentic și vașnic apărător al „ȘTIINȚEI” în persoana P. S. Pimen, mitropolit al Moldovei. Căci, altfel, ne făceam de râs”.

calendar, au ridicat, cum era și natural, tot felul de neliniști în sânul credincioșilor. Rezultat al acestei tulburări este și articolul de mai jos, care, în sobrietatea lui, e de natură a arăta mai bine ca orice comentariu primejdioasele complicații ce se nasc din hotărârea pripită a Sfântului Sinod – asupra căreia noi cerem încă o dată să se revină”⁴⁵⁸. La 10 septembrie 1928, Sinodul formulează o pastorală cu privire la chestiunea calendarului, confundând problema acceptării noului calendar cu aceea a datei sărbătoririi pascale.

După o scurtă pauză, campania pascală se reia la începutul anului 1929, atunci când Nae Ionescu redă în *Cuvântul* un sghilion patriarhal din 1583 care îi anatemiza pe cei care ar fi intenționat să aducă modificări în problema prăznirii sfintelor sărbători. De fapt, materialul transpus reprezintă unul din cele trei răspunsuri pe care Patriarhul Ieremia al II-lea al Constantinopolului îl dă unor teologi protestanți din Tübingen, între 1573-1581.

Acest text este considerat de unii dogmaticieni ai Bisericii Ortodoxe (precum I. N. Karmiris, în *Monumente dogmatice și simbolice ale Bisericii Ortodoxe Sobornicești*, ed. Limba greacă, 2 vol., Atena, 1960-1963) ca făcând parte dintre acele texte dogmatice neratificate de vreun sinod ecumenic, dar având un grad de autoritate apropiat de al acelor texte ratificate de sinoadele ecumenice⁴⁵⁹.

Nae Ionescu aduce o critică aspră la adresa Sfântului Sinod care este acuzat că nu stă sub directa inspirație a Sfântului Duh și nu lucrează sub înrăurirea Sa, moment care declanșează campania pascală pentru „reintrarea în Ortodoxie” și în care se angajează o parte dintre discipolii Magistrului, erudiți și adevărați creștini practicanți, propunând spațiului ecleziastic și intelectual un exemplu admirabil a ceea ce înseamnă dezbatere teologică elevată.

La 29 ianuarie 1929, Mircea Vulcănescu, Sandu Tudor și George Racoveanu publică textul *Infailibilitatea Bisericii și failibilitatea sinodală* în care stabilesc drept criteriu de identificare a infailibilității, ecumenicitatea. Ecumenicitatea nu poate fi o unitate politico-juridică formală, ci constatarea identității de fapt, a

⁴⁵⁸ Notă semnată Redacția la începutul articolului *Data prăznirii Sf. Paști*, semnat Un mirean ortodox, în *Cuvântul*, an IV, nr.1176, 1 august 1928, p.1.

⁴⁵⁹ Nae Ionescu, *Duminica*, în *Cuvântul*, an V, nr.1333, 7 ianuarie 1929, p.1: „Ierimia, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop al Constantinopolului – Noua Romă – și Patriarh Ecumenic. Fiindcă din nou Biserica Vechii Rome, înșelându-se de mândra deșertăciune a astronomilor săi, cu nehibzuiță a schimbat preafrumoasele așezăminte despre Sfintele Paști, stabilite și hotărâte de cei 318 Sfinți Părinți ai Sfântului Întâi Sobor Ecumenic din Niceea, care cu cea mai mare sfințenie se respectă de toți creștinii din întreaga lume ca niște așezăminte neatînse, astăzi devine cauza ispitelor... Cel ce nu urmează tradițiilor și obiceiurilor Bisericii și celora, cum au poruncit cele șapte Soboare Ecumenice despre Sfintele Paști, legiund toate bine, ca să-i urmăim, și voiește a da Pashaliei grigoriane și calendarului papist, acela ca și atei astronomi lucrează contra tuturor hotărârilor Sfintelor Soboare, voind prin aceasta a le schimba și a le slăbi, să fie ANATEMA, depărtat de Biserica lui Hristos și de la adunarea credincioșilor”.

afirmațiilor Bisericii întregi, în timp și spațiu. Dar acesta nu e decât un alt fel de a exprima invariabilitatea învățăturii – această invariabilitate rămânând, în ultimă analiză, singurul criteriu de recunoaștere a ecumenicității. Spre deosebire de catolici, la care Papa se socotește pe el însuși judecătorul și măsurătorul adevărului cuprins în Tradiție, în Ortodoxie, Tradiția este cea care mărturisește de ecumenicitatea unui Sinod; Sfântul Sinod însuși nefiind decât mărturisitorul „a ceea ce pretutindeni s-a păzit, de toți, totdeauna” (Sfântul Vincent de Lérins, *Canon 84*, Sinodul VI ecum., *Mărt. Ort.*, Petru Movilă). Prin urmare, „pentru ca un Sinod general să se învrednicească de atributul ecumenicității, nu ajunge participarea la el a tuturor episcopilor ortodocși în viață, ci mai trebuie ca mărturisirea acestui Sinod, în fapt, să nu fie întru nimic deosebită de ceea ce s-a mărturisit de către Biserică, totdeauna, de toți și pretutindeni”⁴⁶⁰.

Reluând în discuție problema pascală, Sfântul Sinod fixează definitiv ca dată de prăznuire 31 martie. Percepând evoluția lucrurilor care nu mergeau deloc spre o soluționare, Nae Ionescu renunța la cursul de *Filosofia catolicismului* pe care îl ținea la Universitatea din București pentru a nu fi interpretat greșit. Decizia sinodală este definită de filosoful român ca fiind „rătăcirea cea de pe urmă”, prin care „se întâmplă pentru prima oară ca Biserica românească, printr-o faptă de ocară a chiar conducătorilor ei prepuși, să se scoată din ecumenicitate”⁴⁶¹. În cadrul rubricii permanente „Rătăcirea sinodală”, Paul Sterian analizează argumentele științifice ale noii Pascalii, relevând două lucruri de bun simț: Sinodul nu reprezintă o reuniune a savanților, iar problema pascală nu este de ordin științific⁴⁶². George Racoveanu probează necanonicitatea deciziei sinodale cu privire la stabilirea datei prăznuirii pascale din perspectiva istorică, plecând de la primul Sinod Ecumenic, cel de la Niceea din 325⁴⁶³, în timp ce Sandu Tudor plasează hotărârea sinodului sub semnul declanșării unei schisme⁴⁶⁴.

În schimb, Mircea Vulcănescu încearcă să demonstreze ce implicații ar decurge din decizia sinodală. Astfel, trecând în revistă argumentele aduse de colegii săi de generație în problema pascală, referitoare la „inexistența științifică a deciziei sinodale”; la „caracterul ei anticanonic și potrivnic Predaniei”; la „caracterul schismatic”, Vulcănescu vorbește despre „nulitatea de fapt și de drept a deciziei sinodale pentru Biserica lui Hristos”; de „căderea din treaptă a semnatarilor ei, adică de lipsirea ajutorului Sfântului Duh fără de care nu pot să

⁴⁶⁰ George Racoveanu, Sandu Tudor, Mircea Vulcănescu, *Infailibilitatea Bisericii și failibilitatea sinodală*, în *Cuvântul*, an V, nr.1378, 22 ianuarie 1929, pp.1-2.

⁴⁶¹ Nae Ionescu, *Rătăcirea cea de pe urmă*, în *Cuvântul*, an V, nr.1353, 27 ianuarie 1929, p.1.

⁴⁶² Paul Sterian, *Între isimerie și echinocțiu*, în *Cuvântul*, an V, nr.1356, 30 ianuarie 1929, pp.1-2.

⁴⁶³ George Racoveanu, *Necanonicitatea hotărârii sinodale*, în *Cuvântul*, an V, nr.1357, 31 ianuarie 1929, pp.1-2.

⁴⁶⁴ Sandu Tudor, *Schisma fostului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române*, în *Cuvântul*, an V, nr.1358, 1 februarie 1929, p.1.

desface nimic, până la o desăvârșită pocăință”, precum și de faptul că „nici un episcop, preot, diacon sau simplu credincios nu este ținut să se supună hotărârii sinodale, ba dimpotrivă, este dator să serbeze Paștile la 5 mai, potrivit vecinicei rânduieli a Bisericii Universale, sub pedeapsa mâniei dumnezeiești, nu a celei omenești”⁴⁶⁵.

Prin stabilirea datei pascale la 31 martie, stil nou, subliniază Mircea Vulcănescu, se produc două aspecte fundamentale care tulbură viața Bisericii: primul vizează căderea Paștilor înaintea isimeriei cerești, iar al doilea aspect privește căderea Paștilor înainte de Paștele iudeilor. Fixarea Paștilor înainte de isimeria cerească (iar nu de cea astronomică) înseamnă „îndrăgirea lumii simțurilor în disprețul lumii neschimbătoare a gândului dumnezeiesc”, această sărbătorire ducând la „săvârșirea a două Paști în cursul aceluiași an, lucru neîngăduit de *Așezămintele apostolești*”⁴⁶⁶.

Mircea Vulcănescu operează o mică distincție între semnificația ontologică a Sfințelor Paști referitoare la „săvârșirea și împlinirea jertfei” care se oficiază în orice zi și cealaltă semnificație, cea a rememorării și sărbătoririi, care are loc o dată pe an. Primul Paști euharistic, „e un fapt real, dar tainic, petrecut în timp, dar neatârnat de vremuri, pe care le măsoară, umplând cu plinătatea lui, ca un izvor vecinic de Har, timpul dintre Golgota și Judecata de Apoi; un fapt neasemănător și unic la care suntem cu toți chemați ca să luăm parte: Jertfa de Sine a lui Dumnezeu pentru dragostea sa de oameni. Aceste Paști sunt temelia și taina însăși a Bisericii”, în timp ce „Paștele anual nu este numai săvârșirea jertfei, ci și vedenia mai dinainte ca într-o prefigurare a roadelor acesteia pentru universul întreg; el este deci vedenia simbolică a jertfei și a rostului ei pentru soarta lumii, în cadrul unui șir întreg de semne care se urmează în vreme (calendarul)”⁴⁶⁷.

Între sărbătorirea anuală și simbolică a Învierii universale a lui Hristos și săvârșirea reală a jertfei euharistice se stabilește o relație indisolubilă pe care distincția subliniată de Vulcănescu nu o anulează, ci dimpotrivă o întărește, această relație originându-se în chiar funcția simbolului ce închide în el o referință reală și directă a celui simbolizat: „cu asemănarea se cheamă cel asemenea”. Astfel, asemănarea este și mai pregnantă, „simbolul cuprinzând în sărbătorirea lui însăși săvârșirea reală a semnificației”. Mircea Vulcănescu demonstrează că sărbătorirea înainte sau o dată cu Paștele iudaic semnifică a „nesocoti raportul real al celor două Testamente și a rupe cu Marcion legătura

⁴⁶⁵ Mircea Vulcănescu, *Între catolicism și erezie sau urmările dogmatice ale rătăcirii sinodale I*, în *Cuvântul*, an V, nr. 1359, 2 februarie 1929, pp.1-2.

⁴⁶⁶ *Ibidem*, p.128.

⁴⁶⁷ *Ibidem*, pp.129-130.

dintre ele”⁴⁶⁸. Plecând de la rătăcirea sinodală, care duce implicit la un lanț întreg de consecințe grave: schismă – necanonicitate – împotrivirea față de Predanie – neadevăr, Vulcănescu se întreabă care ar putea fi temeiul pe baza căruia Sfântul Sinod a scos Biserica românească din rândul celor dreptcredincioase?

Reluând argumentele privitoare la campania pascală, Nae Ionescu subliniază că cele două exigențe formulate în ziarul *Cuvântul*: „necesitatea de a serba Paștile o dată cu toți creștinii (postulatul ecumenicității), precum și „necesitatea de a serba Paștile creștin după Pesahul iudaic (postulatul solidarității absolute a Testamentului Nou cu cel Vechi)” aparțin Predaniei, nerespectarea lor ducând la schismă, în cazul primului postulat și la erezie, în cazul celui de-al doilea postulat”⁴⁶⁹. În *Cuvântul* din 8 februarie 1929, apare Pastorală Sfântului Sinod care încearcă să explice în șapte puncte motivațiile care au stat la baza alegerii datei de 31 martie, ca dată de sărbătorire pascală. Nae Ionescu, răspunzându-i fostului ministru Vasile Goldiș, care ia apărarea membrilor Sinodului, îi reamintește că deciziile sinodale sunt infailibile cu condiția ca acestea să nu contravină „așezării canonice și dogmatice sau tradiției vii, de-a pururi prezente a Bisericii”⁴⁷⁰, precum s-a întâmplat cu „sinoadele tâlhărești”.

Hotărârea Sinodului de a serba Paștile la ambele date: 31 martie și 5 mai aruncă Biserica într-o situație de-a dreptul haotică și periculoasă, aceasta fiind aspru amendată de Nae Ionescu ca o „tranzacție”⁴⁷¹, urmare a „panicii sinodale”⁴⁷². Această decizie sinodală este luată în urma propunerii unui membru al Sinodului, mitropolitul Gurie al Basarabiei de a sărbători Paștile la 5 mai, susținând că nu recunoaște semnătura sa pe scrisoarea Sinodului din 8 februarie.

Ziarul *Cuvântul* începe o nouă campanie de lămurire, ca urmare a confuziei care domnea în rândul Sfântului Sinod a cărei scrisoare pastorală este neutralizată de hotărârea de la 8 februarie⁴⁷³. Nae Ionescu consideră vinovați pentru această situație pe Patriarh pentru faptul că nu își asumă responsabilitatea „persistenței în eroare” și nu intervine pentru a-i pune capăt, precum și pe P. S. Neculai Bălan care a făcut din toată această stare de lucruri o problemă de

⁴⁶⁸ *Ibidem*, p.134.

⁴⁶⁹ Nae Ionescu, *Tot despre rătăcirea sinodală*, în *Cuvântul*, an V, nr.1362, 5 februarie 1929, p.1.

⁴⁷⁰ Idem, *Despre sinoadele tâlhărești, pe cari le uită d-l V. Goldiș*, în *Cuvântul*, an V, nr.1366, 9 februarie 1929, p.1.

⁴⁷¹ Idem, *Duminica*, în *Cuvântul*, an V, nr.1368, 11 februarie 1929, p.1.

⁴⁷² Nae Ionescu, *Panica sinodală*, în *Cuvântul*, an V, nr.1369, 12 februarie 1929, p.1.

⁴⁷³ *Sinodul în gravă încâlcătură*, nesemnat, în *Cuvântul*, an V, nr.1371, 14 februarie 1929, p.1. Această campanie de lămurire este continuată de Mircea Vulcănescu, *Netemeinicia scrisorii sinodale*, în *Cuvântul*, an V, nr.1373, 16 februarie 1929, pp.1-2; Paul Sterian, *Nesinceritatea scrisorii sinodale*, în *Cuvântul*, an V, nr.1374, 17 februarie 1929, pp.1-2; George Racoveanu, *Falsurile scrisorii sinodale*, în *Cuvântul*, an V, nr.1375, 18 februarie 1929, pp.1-2; Sandu Tudor, *Fostul Sinod față de el însuși*, în *Cuvântul*, an V, nr.1376, 19 februarie 1929, pp.1-2.

ambiiție personală⁴⁷⁴. Filosoful român încheie această campanie de lămurire prin aducerea ca argumente, în detrimentul sărbătoririi de două ori în același an a Paștilor, a *Didaskaliei*, a *Așezămintelor apostolice* sau a *Patrologiei graeca*, tom XX, a lui Migne (De vita Constantini): „ori Sinodul nu recunoaște decât o prăznuire, și atunci 5-maiștii nu mai sunt sub autoritatea Sinodului; ori autoritatea sinodală se întinde și asupra 5-maiștilor, și atunci Sinodul, ca unitate ierarhică, are două Paști”⁴⁷⁵.

Deși nu este ceva nou în istoria Bisericii, este important de remarcat faptul că ziarul *Cuvântul* și, în special, Nae Ionescu și elevii săi se bucură de o mai multă autoritate religioasă în raport cu Biserica, lucru confirmat de numeroase delegații de credincioși care îl consultă pe filosof. Se pare că există și situații excepționale în care laicatul creștin se dovedește a fi un veritabil păstrător al învățăturii creștine, aspect foarte bine cunoscut de Nae Ionescu : „din moment ce Adevărul este obiectiv, de îndată ce există un precis cadru indicatoriu pentru orice nouă situație bisericească – cadru format din dogme, canoane și Predanie – trebuie să admitem că mai degrabă e deținător al adevărului un laic care respectă acest cadru decât un episcop sau o adunare de arhierei care nu îl respectă”⁴⁷⁶. Nu putem percepe sensul real al acestei campanii pascale fără a aminti mai vechea dispută care măcina spațiul teologiei răsăritene și care nu a fost în vreun fel soluționată cu privire la raportul dintre autoritatea harismatică și la autoritatea ierarhică. Se știe că în Imperiul Bizantin patriarhul și împăratul constituiau autoritatea ierarhică, în timp ce monahii și laicatul reprezentau autoritatea harismatică.

În istoria creștinismului s-au întâmplat numeroase cazuri în care monahii (de la Părinții Pustiei până la călugării din Bizanț și, ulterior, la isihăști și stareți), deși neconfirmați ca succesori apostolici, să se dovedească nu numai îndrituiți să vorbească de cele sfinte, ci și să aibă, în calitate de protectori ai dogmelor și canoanelor, o autoritate mai mare decât cea ierarhică. Existența autorității harismatice, dincolo de contestările venite din partea autorității ierarhice, a trebuit în cele din urmă să fie recunoscută de ierarhia eclezială (a se vedea situația Sfântului Simeon Noul Teolog care, la două secole după moartea sa, era discutabil pentru ierarhia bisericească, autoritatea sa harismatică fiindu-i cu greu recunoscută, ea provenind din acțiunea nevăzută a Sfântului Duh care lucrează continuu).

Nae Ionescu a reprezentat în cadrul acestei campanii pascale paradigma creștinului practicant care nu urmărea contestarea autorității ierarhice instituite de însuși Hristos, ci tocmai îndreptarea disfuncționalităților care tindeau să apară

⁴⁷⁴ Nae Ionescu, *Cine e vinovatul de la 24 ianuarie*, în *Cuvântul*, an V, nr.1376, 19 februarie 1929, pp.1-2.

⁴⁷⁵ Idem, *Cele două Paști*, în *Cuvântul*, an V, nr.1377, 20 februarie 1929, p.1.

⁴⁷⁶ Idem, *Pentru reintrarea în Ortodoxie*, în *Cuvântul*, an V, nr.1387, 2 martie 1929, p.1.

în viața Bisericii, prin promovarea unor măsuri anticanonice și antidogmatice, fără a putea fi acuzat de anticlericalism. În cadrul campaniei pascale, Sandu Tudor readuce în atenția opiniei publice mărturiile unor călugări athoniți care doreau să se rupă de Patriarhia română, considerată „eretică”⁴⁷⁷. Acțiunea concertată a ziarului *Cuvântul* este una benefică, în sensul în care generează două momente esențiale: audiența lui Iorga la Patriarh și întâlnirea dintre acesta din urmă și Mitropolitul Nicolae Bălan ce pare, inițial, să conducă la o rezolvare a situației. Din păcate, intervine și aici „dizolvanta metodă a amânării”, procedeu care se aplică în chestiunea pascală. Mai mult, are loc o contraofensivă a autorității ierarhice care, prin vocea episcopului Vartolomeu Stănescu, contestă autoritatea harismatică, prin argumentul imposibilității laicului de a aborda o asemenea problemă teologică, aceasta formând o colectivitate care nu predă, ci doar primește toate învățăturile Scripturilor.

O replică energică, dar foarte bine fundamentată teologic, semnată *Cuvântul* pentru a reliefa atitudinea oficială a ziarului, îi oferă Nae Ionescu care își fixează ca *motto* trei versete sugestive din *Învățătura celor doisprezece Apostoli* (cap.IX, v.1); *Așezămintele Apostolilor* (cartea II, cap.19), recum și *Epistola Sfântului Pavel către galateni* (cap.I, v.8). Teza naeionesciană subliniază „neîndoielnic dreptul mireanului de a stăruie în păstrarea neclintită a comorii bisericești ce a primit, chiar atunci când „îngerii din cer” i-ar cere să se lepede de dânsa”⁴⁷⁸. Urmează alte două intervenții ale episcopului Vartolomeu Stănescu care susțin ideea implicării Sinodului în problema calendarului bisericesc, chiar în absența ecumenicității, fără o înțelegere prealabilă cu celelalte Biserici. Astfel, îndreptarea calendarului din 1924 a condus invariabil și la modificarea datei pascale.

În schimb, Nae Ionescu consideră că problema Pascaliei și calendarul bisericesc reprezintă o chestiune strict bisericească și că elementele lor aparțin patrimoniului bisericesc pe care mirenii au dreptul și datoria să-l apere împotriva oricărei poftă de schimbare. Stabilind limitele cunoașterii științifice, care nu interferează cu chestiunea calendarului, bazat pe Tradiție și canoane, filosoful român relevă grava confuzie pe care o face înaltul ierarh între data aflată în tabelele pascale și sărbătorirea de fapt a Sfintelor Paști.

După sărbătorirea din 31 martie a Paștilor, *Cuvântul* publică o serie de reacții ale spațiului ecumenic ortodox față de Biserica românească, sub titlul *Patriarhia Ecumenică împotriva Bisericii române*. Paul Sterian oferă *Declarațiile celor mai de seamă profesori ai Academiei Ruse de Teologie Ortodoxă de la*

⁴⁷⁷ Sandu Tudor, *Sfântul Munte al Athosului ne socotește eretici*, în *Cuvântul*, an V, nr.1391, 6 martie 1929, p.1.

⁴⁷⁸ *Răspuns Prea Sfințitului Vartolomeu (I)*, în *Cuvântul*, an V, nr.1405, 20 martie 1929, p.1.

Paris cu privire la problema Pascaliei românești, printre care *Declarațiile Profesorului Florovsky de la Academia Rusă de Teologie Ortodoxă din Paris*, precum și o *Convorbire cu profesorul de drept canonic Kartachoff*, comentată pe larg de Nae Ionescu. În vara anului 1929, Tit Simedrea, conducătorul Sfântului Sinod dă un comunicat în care se fixa, în urma acordului Sinodului cu Patriarhia Ecumenică, data de 20 aprilie ca dată de sărbătorire a Paștilor în 1930. Nae Ionescu apreciază inițiativa de restabilire a ecumenicității, Sinodul adoptând, în cele din urmă, măsura justă.

Raportul dintre intelectualitatea interbelică și Biserică nu trebuie perceput, plecând de la cazul problemei pascale din 1929, ca un raport de ostilitate, ci ca o asumare conștientă din partea laicului a rolului său de membru activ al Trupului Mistic al lui Hristos, preocupat de ceea ce se întâmplă cu viața ecleziastică. Formularea unei critici teologice, având ca singur îndreptar de măsură Predania, canoanele și dogma, nu poate decât să contribuie la îndreptarea disfuncționalităților care riscă să pericliteze comunitatea spirituală. Păstrătoare atentă și lucidă a Tradiției creștine, intelectualitatea interbelică criterionistă, patronată de Nae Ionescu⁴⁷⁹, denunțând pietismul și psihologismul, ortodoxia habotnicilor și științificitatea inovatorilor, a reprezentat vârful de lance al Bisericii, aducând o prospețime și o noutate în exprimare, izvorâte din trăirea directă a valorilor religioase. Dezbaterile teologice realizate la un nivel maxim de competență, într-un limbaj modern, precum în cazul campaniei pascale, probează capacitățile unui laicat care încearcă să aducă o nouă mentalitate religioasă, ale cărei rădăcini patristice susțin forța creativă a Tradiției. Intelectualitatea interbelică a știut să mențină acel dialog viu cu Biserica, contribuind la o adevărată revigorare a spațiului teologic românesc.

⁴⁷⁹ Pentru o elocventă caracterizare a rolului jucat de Nae Ionescu în teologia românească, vezi Glicon Monahul, *Nae Ionescu. Teologul*, în *Credința*, nr.359, 10 februarie 1935, text reprodus în *Nae Ionescu în conștiința contemporanilor săi. Memorii. Articole. Eseuri. Interviu. Corespondență*, crestomație de Gabriel Stănescu, București, Criterion Publishing Co Inc, 1998, pp.167-168: „Dacă prin teolog înțelegem – cu Teodoret – pe tot omul care vorbește, în cunoștință de cauză, despre Dumnezeu și despre cele dumnezeiești, atunci domnul Nae Ionescu este teolog. Căci într-adevăr cine a vorbit, aici la noi, cu mai multă dreaptă înțelegere despre învățătura Bisericii Răsăritului decât profesorul de filosofie Nae Ionescu? Scrisul domnului Nae Ionescu vădește o înțelegere organică a Dreptei-Credințe. O înțelegere din lăuntru în afără... Meritul necontestat și imens al domnului Nae Ionescu în domeniul teologiei este de-a fi pus puțină ordine acolo unde domnea totala dezordine, de-a fi stabilit unele criterii ale adevărului pentru teologii noștri... Iată de ce nevoitorii spre reînvierea trecutului de mândrie al credinței românești drept-credincioase, clerici sau mireni, își îndreaptă, cu recunoștință și cu dragoste nefățarnică gândul spre pricinuitoar, spre marele teolog al Bisericii Ortodoxe Române: Nae Ionescu”

Strategii ofensive în bătălia pentru cotidianul *Tribuna*

Lucian-Vasile Szabo⁴⁸⁰

Abstract

The year 1911 is the combat year for the daily newspaper Tribuna from Arad. This paper, a reference point for the Romanian journalism before the First World War, was in dispute with the leaders of the Romanian National Party, with Vasile Mangra, who transferred himself into the Hungarian governmental team, but, in particular, with the Hungarian administration. In the same city of Arad, the daily paper Românul had been founded, published by the National Committee of the RNP. Under such conditions, the confrontation grew more accute. Several personalities would make resonant public statements. Ioan Slavici, Al. Vaida-Voievod, Vasile Goldiș, Octavian Goga or Roman Ciorogariu would write articles or even independent scientific works. The polemic would involve Ilarie Chendi, Valeriu Braniște, Constantin Stere, Nicolae Iorga, and even I. L. Caragiale. The intransigent Sever Bocu, one of the most important journalists of the Banat and Ardeal regions, but also an exceptional editor, too scarcely known nowadays, underwent the same. He was assassinated by the communist tormentors in the penitentiary of Sighetu Marmăției. The present study is intended to identify the positions of the main fighters and to underline the arguments used in this dispute, which marked the history of the Romanian press.

Cotidianul *Tribuna poporului* (din 1902 doar *Tribuna*) a apărut la Arad timp de 15 ani fără întrerupere, ceea ce reprezintă o performanță deosebită pentru presa generalistă de limba română. Numărul de probă a ieșit pe piață de Crăciun, pe stil vechi, în 25 decembrie 1896. Conducerea ziarului era asigurată de un comitet, în frunte cu Ioan Russu-Șirianu. Numărul 1 al publicației este datat 1 (13) ianuarie 1897, a doua cifră fiind pe stil nou, calendar în vigoare în Austro-Ungaria. Disputele virulente din perioada 1910-1912 în rândul elitelor culturale și politice românești din Ardeal, Banat și din alte zone aflate sub directă administrare a Budapestei au făcut ca *Tribuna* arădeană să dispară. Ultimul număr a ieșit la întâlnirea cu cititorii în 28 februarie 1912. Oficial, se realiza o fuziune cu cotidianul *Românul*, condus de Vasile Goldiș, publicație

⁴⁸⁰ Lector doctor la Universitatea de Vest din Timișoara.

editată a Comitetului Național al Partidului Național Român din Austro-Ungaria. În fapt, *Tribuna* era suprimată, deoarece se arătase deosebit de critică la adresa unor lideri ai PNR. Libertatea de exprimare și dreptul la opinie vor fi cenzurate din rațiuni politice. Cauza națională cerea acest sacrificiu, vor considera conducătorii PNR, poziția lor fiind influențată profund de politicienii români de la București.

De la Sibiu la Arad. Redactor șef în perioada închiderii ziarului era Sever Bocu. Era un om impregnat de spiritul *Tribunei* sibiene, cea fondată de Ioan Slavici în 1884: „Eu am venit la *Tribuna* în 1899. Fusesem câteva luni și în redacția *Tribunei* din Sibiu, după plecarea lui Io[a]n Slavici, cu Septimiu Albini și Ion Rusu Șirianu. Acolo, în seri neuitate de iarnă, cu polihistorul Bechniț, îmi făcusem eu ucenicia. Acolo m-am legat de ei cu legături indestructibile”⁴⁸¹. Este deosebit de importantă această plecare de la Sibiu. Ideile publicației de aici vor fi reluate, într-o nouă regăsire a forțelor publicistice combatante, la Arad, la *Tribuna poporului*, devenită apoi simplu *Tribuna*. Un istoric reamintește contextul „cumințirii” foi sibiene. La conferința PNR din februarie 1896 s-au luat decizii importante și cu privire la organul de presă, intrat, după îndelungi dispute, pe mâna lui Ion Rațiu: „Tot acum se hotăra ca Albini⁴⁸² și George Bogdan-Duică să nu mai fie în serviciul Institutului Tipografic, deci ei erau înlăturați fără drept de apel. O situație foarte dificilă i se crea lui Ioan Rusu Șirianu, a cărui colaborare la ziar era lăsată la latitudinea președintelui Rațiu. Șirianu nu mai putea fi redactor intern, ci numai colaborator extern și aceasta dacă accepta președintele și cu condiția să fie supravegheat direct de către șeful său. Chiar și această colaborare supravegheată i se condiționa de scuzele publice în paginile *Tribunei*, pe care el trebuia să și le ceară de la Rațiu și de la cititori pentru atitudinea sa anterioară...”⁴⁸³ E o umilire ieșită din comun pentru acest publicist de primă mână, care nu-și va renega ideile. Se va re poziționa în redacția publicației arădene, continuând să facă un ziar energic.

La Arad, în 1910, *Tribuna* avea un sediu impunător, realizat cu sprijinul liderilor din comunitățile românești, din Ardeal, Banat, dar și din România, Palatul *Tribuna* va rămâne un simbol, însă fără publicația în sine! E un paradox subliniat și de Slavici, tocmai pentru a ilustra inconsecvența în acțiune și decizie: „După ce au fost aduse jertfe mari pentru înființarea și susținerea *Luptei* și după ce Palatul *Tribunei* a fost inaugurat cu mare pompă și cu mult zgomot,

⁴⁸¹ Ioan Munteanu, *Sever Bocu, 1874-1951*, Ed. Mirton, Timișoara, 1999, p. 101.

⁴⁸² E vorba de Tit Liviu, fratele mai cunoscutului Septimiu Albini, fost redactor responsabil la *Tribuna*. Gazeta fusese trecută pe numele lui, după ce principalii acționari se refugiaseră în străinătate ca urmare a represiunii instaurate după înaintarea Moemorandului, în 1892.

⁴⁸³ Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Editura de Vest, Timișoara, 1993, pp. 22-23.

tot cei ce au cerut jerfele și au pus la cale banchete de triumf decretează desființarea celor două organe de publicitate, care nu de mult erau cele mai «valoroase», fala neamului»⁴⁸⁴.

Contextul este dezvoltat de un alt istoric contemporan: „Sever Bocu, împreună cu Gh. Pop, I. Russu Șirianu, I. Montani, C-tin Bucșan, Sava Raicu, vor iniția construcția Palatului *Tribunei* din Arad. Inaugurarea (13-15 noiembrie 1909) a acestui edificiu s-a transformat într-o adevărată sărbătoare a românilor din Banat, Bucovina și Transilvania. Au participat zeci de ziariști și oameni de cultură din toate provinciile românești. Cu prilejul manifestărilor respective, s-au pus bazele Sindicatului Presei Române. Obiectivele organizației erau: afilierea la Organizația Internațională a Ziariștilor, apărarea intereselor gazetarilor și informarea străinătății asupra situației naționale a românilor din Monarhia austro-ungară. Președintele sindicatului a fost ales Octavian Goga, iar vicepreședinte Sever Bocu»⁴⁸⁵. Cu privire la activitatea sindicală observăm că organizația, formată cu confrăți din toate zonele locuite de românii din Austro-Ungaria, avea idei avansate în ceea ce privește scopul, dar și o strategie de luptă. Apărarea drepturilor membrilor este o datorie firească, însă prin aderarea la organisme internaționale de profil se crea și o presiune asupra guvernului, asupra Puterii politice în întregul ei. Putea fi temperată în acțiuni, pentru a nu stârni reacția jurnaliștilor din întreaga lume, deciși să-i ceară socoteală sau doar să-i facă o imagine negativă.

„Trădarea” lui Mangra, abandonul lui Goga. Anul 1910 e unul de răscruce. Vasile Mangra, marele prieten al lui Ioan Slavici, iese din PNR și candidează pentru un mandat de deputat în Dieta maghiară pe listele Partidului Maghiar al Muncii (social-democrat). Este o lovitură, căci Mangra era o figură reprezentativă a românilor ardeleni, intransigent în tinerețe, suferind destule șicane din partea administrației maghiare, printre care și neconfirmarea în funcția de episcop. Ulterior, va ajunge în scaunul episcopal, iar spre sfârșitul vieții va fi și mitropolit în scaunul lui Șaguna, la Sibiu. PNR reușea în acel an să trimită în Dietă doar cinci deputați, față de 15, câți fuseseră la alegerile precedente. Nu mai era de ajuns să se dea vina pe administrația maghiară și pe presiunile (unele reale!) asupra alegătorilor, pentru a-i îndepărta de urne ori de a-i forța să voteze alți candidați! Vina a căzut pe *Tribuna*, care a fost acuzată, ca și cea condusă anterior de Slavici, că i-a denigrat pe candidații români și că a menținut un spirit de vrajbă.

În disputele virulente dintre jurnaliștii arădeni cu liderii PNR, cu alți lideri ai comunităților de români, cu mangriștii, dar și cu oamenii politici din Regat, se

⁴⁸⁴ *Zbuciumări politice la românii din Ungaria*, reeditat în *Opere*, VIII, Academia Română și univers enciclopedic, București, 2007, p. 499.

⁴⁸⁵ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 9.

vor utiliza toate armele. În acest conflict, Sever Bocu, acționar și gazetar, va considera că Goga a cedat primul. Poetul-publicist se afla în pușcărie la Szeged, când la Arad a sosit Constantin Stere, om politic din Regat, venit aici ca să pună lucrurile la punct. Stere va afirma permanent că s-a înțeles cu Goga, ceea ce pentru Bocu era o enormitate. Îl va vizita pe poet în penitenciar, iar concluzia va fi amară: „Impresia pentru mine a fost penibilă. Aveam în fața mea un om care se încurca, se jena, care se retrăsese la Seghedin doar să scape de plictiselile nedreptății ce se plănuia, și acum se afla în fața lor. Găsea că e mai bine să facem pace, tot la al treilea cuvânt mă asigura de aceasta, evident, fără lezarea mea, că vom intra și noi în Comitet sau că... dacă totuși credem a putea rezista el e cu noi și mai departe că etc... Impresia mea era netă: eram ABANDONAȚI. Tranzacționase... Intrase în temniță înțeles cu Stere”⁴⁸⁶. După ce va fi eliberat, Goga va și pleca într-o lungă călătorie prin Europa. „Dezertarea” sa va fi consemnată și de Roman Ciorogariu. O va pune pe un alt palier, când se va întoarce la momentul intrării României în Primul Război Mondial. Geografia sa publicistică ne plasează tot la Arad: „Primejdia iar ne-a adus laolaltă cu cu vechii adversari. Colaboratorii *Tribunei* se strecurau mereu, după Goga, în Regat”⁴⁸⁷. Căderea *Tribunei* va fi însă generată și de dislocări posibile printr-un conflict sentimental. Soția lui Nicolae Oncu, o femeie foarte frumoasă, dorea să divorțeze de el și să se recăsătorească. Oncu era acționar la ziar și director al băncii Victoria. Soția l-a părăsit, cu concursul adversarilor soțului ei, ceea ce l-a pus pe acesta la pat... Ziarul a pierdut astfel nu doar un bun administrator, ci și cea mai importantă sursă de finanțare. În această situație, până la dispariția efectivă nu mai era decât un pas...

În 1911, într-o broșură⁴⁸⁸, Alexandru Vaida-Voievod va lansa suspiciuni cu privire la intransigența *Tribunei*, considerând-o, prin referire la „trădătorul” Mangra, aservită administrației maghiare! Vizat era părintele Ciorogariu, aflat în comitetul de conducere al publicației, suspectat că urmează în ascuns linia șefului său în ierarhia bisericească. Exemplificarea se va face însă cu citate din articole scrise și semnate de Goga! Sunt puse alături cu extrase din *Budapesti Hirlep*, ceea ce „constituie dovada dublei crime”, cea de a fi „și proști, și vânduți”. În același timp, autorul îi aduce laude lui Goga și îl invită să intre în conducerea PNR! Această așezare a lucrurilor, rezumată de poetul-publicist într-o manieră care să-i permită un răspuns pe măsură, subliniind și inconsecvențele: „De ce îmi trimite la a patra filă după această «magistrală serie» nenumărate accente de sirenă grandiloquentă, vorbind despre «genialitatea cântărețului

⁴⁸⁶ Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, Editura Marineasa, Timișoara, 2005, p. 123.

⁴⁸⁷ Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite, Rzboiul mondial până la armistițiu*, Universitatea din Oradea și Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, Oradea, 1994, p. 15.

⁴⁸⁸ *Mangra, Tisza și Tribuna*, Tipografia A. Mureșianu, Brașov, 1911.

ardelenesc», despre «gloria și dragostea cu care te-au încununat un neam întreg» și chemându-mă în puternice efuziuni de lirism înduioșător în Comitetul Național?»⁴⁸⁹

Pacte și re poziționări. Unele amănunte sunt importante, iar acestea trebuie puse în context. Roman Ciorogariu era prieten și colaborator mai tânăr al lui Slavici, dar aproape în contradicție cu ideile sale la acea vreme. A contat poate și recuperarea cu greutate a împrumuturilor acordate scriitorului, fonduri investite de Slavici în complexul balnear de la Bușteni. A contat, poate, și refuzul scriitorului de a se dezice de gestul prietenului său Mangra, când cu candidatura pe listele unui partid maghiar. Acest aspect însă nu ar fi trebuit săl surprindă însă pe Ciorogariu! El semnase, alături de Slavici, Mangra și Eugen Brote, pactul de la Găiceana, din 1907, care, la unul din puncte, prevedea stabilirea contactului cu social-democrații maghiari!. Episodul va fi reținut și de istoricii comuniști Mircea Mușat și Ion Ardelean. Volumul *Viața politică în România, 1918-1921*, este bine informat și citează surse de primă mână, multe contemporane sau redactate la scurt timp după evenimente. Păcătuiește prin faptul că se înscrie pe linia ideologică a Partidulu Comunist Român, aflat la putere din martie 1946 și până în decembrie 1989.

Desigur, autorii vor accentua rolul socialiștilor, social-democraților și al obscurilor comuniști în perioada analizată, exagerările fiind evidente. Vor greși și numele localității unde a fost semnată înțelegerea (de fapt, eroarea îi aparține lui Mircea Mușat, căci el va redacta capitolul cu pricina...). Aduce însă unele informații utile analizei noastre, căci de aici aflăm că numărul participanților a fost destul de mare, reprezentând o diversitate de curente și opinii: „Aceasta și explică de ce, sub presiunea maselor populare și a elementelor cu vederi înaintate din Partidul Național Român, conducerea acestuia accepta colaborarea cu forțele democratice, inclusiv cu socialiștii români. Așa, spre exemplu, unele personalități ca Vasile Goldiș, Ioan Slavici, Eugen Brote, O Tăslăuanu, R. Ciorogariu și alții s-au pronunțat, într-o înțelegere încheiată la 5-9 august 1907 la Băiceana (Găiceana, n.n.), pentru conlucrarea, în scopul realizării revendicărilor naționale, cu socialiștii din Transilvania, precum și cu guvernul român”⁴⁹⁰. Nu erau neapărat socialiștii, cât social-democrații, nunață importantă. De altfel, curentul social-democrat era relativ puternic în PNR, alături de cel liberal ori cel conservator, toate însă subsumate acțiunii sub drapelul național. Este și o explicație a numeroaselor disensiuni în rândul partidului.

⁴⁸⁹ Octavian Goga, *Ce e Tribuna zilelor noastre. Răspuns la broșura Mangra, Tisza și Tribuna, Tribuna*, Institut tipografic, Nichin și cons., Arad, 1911, pp. 28-29.

⁴⁹⁰ Mircea Mușat, Ion Ardelean, *Viața politică în România, 1918-1921*, Ed. Politică, București, 1976, p. 135. De precizat că Ioan Slavici nu era membru în conducerea PNR, nu mai era nici membru al formațiunii politice, căci devenise cetățean român. Avea însă o anumită influență...

Tânărul Bocu va fi cel mai intransigent. Goga va fi mai cunoscut, mai expus, dar bănățeanul va face efectiv gazeta, ceea ce era un lucru extrem de important... Ulterior, se va delimita de Goga și se va reconcilia cu Iuliu Maniu, fiind un strălucit reprezentant al curentului național-tărănesc în Banat. Până la moarte... În memorialistica sa va aminti orientarea publicației, aproape în aceeași termeni anunțați de Slavici în perioada 1884-1889, susținând că nu e un organ de partid, ci un receptacul de opinii și suferințe, precum și un vestitor al acestora fără încorsetări doctrinare partinice: „*Tribuna* era un ziar de opinie publică, nesușinut din fonduri de partid. Un asemenea ziar se face prin instinct ecoul cauzelor populare, nu impopulare. Criticile la adresa deputaților găseau o bună primire în public, acesta era fondul, secretul lor”⁴⁹¹. Goga va face o delimitare între proprietarii efectivi, în acte, și cei ce o scriau: „Cine sunt, deci, în această ordine de idei, adevărații proprietari mai noi ai ziarului *Tribuna*, care țin duhul acestei gazete și fără de care toată «comandita» aceasta se dă de mal? Sunt acei care o scriu, este mănunchiul de scriitori din ale căror contribuții intelectuale se umplu coloanele”⁴⁹². Concluzia e trasă de poetul-gazetar câteva pagini mai încolo în broșura citată, una importantă în disputa acerbă din jurul gazetei arădene, dispută care a însemnat, cu toată dispariția acesteia, o victorie a principiului unei prese neaservite. La un astfel de principiu va face referire și Goga: „Purcedem deci din principiul fundamental al gazetăriei, *o gazetă poate trăi câtă vreme cei cari o scriu au rădăcini în sentimentul public...* (s.a.)”⁴⁹³.

Problema e complicată. Patronii din acte ai gazetelor (și ai radiourilor și televiziunilor de astăzi) sunt importanți. Sunt buni atâta timp cât sunt discreți și lasă managementul redacțiilor în seama unor profesioniști. Când își impun prea puternic ideile, încercând să deturneze acest acord cu publicul, devin „moguli”... Dar această legătură cu publicul rămâne fundamentală. O va sublinia și Sever Bocu. Om cu studii comerciale la Paris știa că proprietarii nu pot fi privați de drepturile lor, dar și faptul că presa se desprinde de proprietatea materială în sens restrâns, ca în alte domenii de activitate. Sunt importanți cei ce scriu, spirite libere, cu convingerile lor (acceptate sau nu!), dar publicul decide mereu. Sunt cititorii, care fac eforturi pentru a-și procura gazeta. Sunt eforturi materiale, căci resursele sunt puține. Înseamnă însă și o delimitare. De administrația de stat, de deputații naționali, fie ai PNR ori pe liste ale partidelor maghiare, asemenea lui Mangra! *Tribuna* arădeană combătea pe aceste trei fronturi, plus unul la sud-est, prin critica liderilor politici și a administrației din România. Era greu, iar de la un moment dat lupta nu a mai putut fi susținută, căci gazeta era sfâșiată de disputele apărute chiar în grupul ce o edita. Rămănea spiritul, nevoia de a

⁴⁹¹ Sever Bocu, *op. cit.*, p.87.

⁴⁹² Octavian Goga, *op. cit.*, p. 15.

⁴⁹³ *Idem*, p. 18.

produce o schimbare, o renunțare la politici osificate. Iar acest lucru se făcea prin critică, fără menajamente: „Ziarul se dezvoltă într-un drapel, în jurul căruia se grupase tineretul, aproape întreg, și avangarda oricărei națiuni, scriitorii! Mișcarea își proclamase și un șef de generație. Pe poetul Goga, care și-a fermecat, poate mai bine, sedus, generația cu noul lirism dinamic al naționalismului său”⁴⁹⁴.

Oferte electorale și politice. Să nu intrăm însă în aceste controverse cu iz politico-poetic. Vremurile erau extrem de agitate. Partidul Național Român, cu activitate puternică în Ardeal, Banat, dar și la Budapesta, revenise la politica activismului, ceea ce însemna revenirea la activitatea de a depune candidaturi în alegeri. Însă, după semnele încurajatoare din 1905, când au fost aleși 15 deputați români în Dietă și mulți ai altor naționalități din Imperiu, a urmat reculul din 1909. În anul următor, va apărea oferta guvernamentală de tratative, în sensul reșezării administrației și vieții politice în structuri moderne, incluzând votul universal și o mai bună reprezentativitate în instituții. Sever Bocu, aidoma multor lideri ai românilor ardeleni, va considera că presiunile pentru alegerea unui număr cât mai mic de parlamentari ai națiunilor făcea parte dintr-un calcul geopolitic: încercarea de a negocia cu partide slăbite, nu cu unele puternice în Dietă.

Situația era deosebit de complicată. Pe de o parte se aflau intransigenții („tinerii oțeliți”) din jurul *Tribunei* arădene, grupare activau aoameni ca Octavian Goga, susținători ai blocării discuțiilor cu administrația maghiară. Aceasta din urmă era considerată duplicitară, încercând să amăgească naționalitățile, dar și să le divizeze, prin negocieri cu mai multe grupuri de reprezentanți. Aspectul e surprins e Sever Bocu: „Tisza trata pe două fronturi, pe unul cu un fruntaș din cadrele neactive, neutre, ale partidului, în dosul căruia se aflau mai ales episcopii cu Ion Mihu, pe celălalt cu deputații, cu Comitetul Național”⁴⁹⁵. Această tendință de modernizare în Austro-Ungaria pornea de la kaiser, opera fiind încredințată contelui Khüen și lui Tisza. Doar că Budapesta va încerca să o facă în felul ei, alimentând neîncrederea și suspiciunea.

În aceste controverse privind *Tribuna*, un perdan îi va trage Goga și lui Caragiale. Sunt cunoscute opiniile publicistului-dramaturg despre starea de lucruri din Regat și orientarea lui către spiritul de ordine austriac. Caragiale a fost un filogerman atât de profund încât Germania a devenit patria sa înainte de

⁴⁹⁴ Sever Bocu, *op. cit.*, p. 88. Se cere făcută precizarea că autorul înțelege prin „scriitori” oamenii de cultură, în general, scriitorii la gazete, deci și jurnaliștii. Referirea la „lirismul” ce caracteriza naționalismul lui Goga are un rol care nu trebuie neglijat. Alexandru Vaida-Voievod va folosi formula „poeti politici lirico-oțeliți”, autori de „frazе sforăitoare” în broșura sa, reluată și combătută de Octavian Goga (*op. cit.*, pp. 13-14).

⁴⁹⁵ Sever Bocu, *op. cit.*, pp. 88-89.

moarte. A fost însă omul care l-a sprijinit pe Goga în ascensiunea sa publicistică și scriitoricească. Impresionat de plasarea poetului-ziarist după gratii, va lua trenul și îl va vizita la penitenciarul din Szeged. Da, nesuferitul Caragiale era în stare de astfel de gesturi! Dar în 1911, poetul se răfuiește cu el. Venerabilul dramaturg intervenise de la Berlin și ceruse unitate, adică punerea săbiilor (gazetărești!) în teacă și ridicarea unui front comun pentru Ardeal și Banat. Goga va refuza să înțeleagă acest gest ca o dezertare de la misiunea presei de a dezvălui neregulile de conduită și tacticile greșite: „Dar nu înțelegem pe maestrul nostru Caragiale, când într-un articol recent devine apărătorul acelor, care confundă pielea lor proprie cu «solidaritatea națională» și când ne strigă nouă tabu de câte ori aducem vorba *«câtuș de puțin* (s.a.) de prestigiul Comitetului»... Nu înțelegem și dragostea nețârmurită, ce vom păstra totdeauna marelui nostru scriitor, oricât de des ne-ar trage de urechi, dragostea aceasta ne îndeamnă să-i mărturisim că de astă dată îl găsim în contrazicere cu una dintre cele mai înalte însușiri ale nemuritoarei sale opere literare”⁴⁹⁶. Se referă la capacitatea lui Caragiale de a scoate la suprafață viciile societății și de a desființa orice tabu în această acțiune. Concluzia se conturează într-o invitație de a lăsa Berlinul pentru câteva luni și de a veni la Arad sau Sibiu, în toiul disputelor.

În această dezbatere se va implica și Ioan Slavici⁴⁹⁷. O va face cu multe precauții, pentru a nu conturba negocierile, căci, este cert, el a crezut în ele. Probabil că Mangra l-a ținut la curent în mod detaliat. Ba chiar își amână o intervenție publicistică pentru a nu tulbura apele și încercările de a conjuga încercările de refacere a unității în rândurile românilor: „Această dare de seamă a fost făcută încă astă-vară, în curând după întrunirea Dietei ungare și mai nainte de a fi luat d[l] dr. Ioan Mihu asupra sa sarcina de a restabili buna înțelegere între fruntașii românilor din Regatul Ungar, dar publicarea ei a fost amânată pentru ca să nu se poată zice că am zădărnicit prin intervenirea mea bunele silințe ale celor ce stăruiau pentru pacea de toți dorită”⁴⁹⁸. Tabloul e completat de faptul că mai existau susținători ai pasivismului, ai neimplicării politice în semn de protest față de pierderea autonomiei Transilvaniei în 1867, de activitatea (multă-puțină!) a Partidului Moderat, fondat de mitropolitul Miron Romanul, continuată de urmașul său Ioan Mețianu. Aici erau cuprinși oameni importanți din sistemul de credit din Ardeal, oameni cu bani și cu interese. Comitetul Național al PNR negocia cu reformatorii de pe alte poziții, însă așa cum am văzut, exista și tendința candidaturilor românești pe listele partidelor

⁴⁹⁶ O. Goga, *op. cit.*, pp. 39-40.

⁴⁹⁷ Lucian-Vasile Szabo, *Un alt Slavici. O geografie publicistică după gratii*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2012, pp. 80-82.

⁴⁹⁸ *Zbuciumări politice la românii din Ungaria*, *op. cit.*, p. 421.

maghiare. Era clar că spiritele cele mai ofensive, cele de la *Tribuna*, vor avea cel mai mult de suferit...

În jurul lui Franz Ferdinand. Contextul era complicat și de faptul că administrația, anchilozată în mare parte, de la Viena permitea deschiderea unor fronturi largi de dezbatere. Desigur, Franz Josef al II-lea era un conservator bătrân, depășit de vremuri. Tot ce făcea acum îi ieșea rău, căci își pierduse sprijinul popular. Franz Ferdinand, moștenitorului, era mai deschis și agita deja ideea federalizării în imperiu. Un rol important îl avea aici apropiatul său A. C. Popoviciu. Pentru Ardeal, federalizarea, susținută în a doua parte a secolului al XIX-lea de Alexandru Roman, profesorul de limbă și literatură română de la Universitatea din Pesta, chiar prin *Federațiunea*, gazeta în care va debuta jurnalistul Eminescu, putea însemna și un pas înainte, și unul înapoi. Federalizarea ar fi instituit egalitatea de drepturi și tratament, precum și dobândirea de atribute administrative în comunitățile etnice existente. Nu se ajungea însă la situația de dinainte de Compromis, atunci când Ardealul era autonom, cu Dietă (parlament) la Sibiu.

Cât de departe puteau merge reformele lui Franz Ferdinand dacă nu ar fi fost ucis în atentatul de la Sarajevo? Știm că în cercurile lui s-au avansat idei doar pentru unii extravagante. Una era cea de federalizare pe baza unei largi autonomii, stat federal în care să fie atras și Regatul României! Aceste concepții aveau să fie vehiculate de mitropolitul Andrei Șaguna sau de Ioan Slavici. La 1909, dezbaterea e în toi, iar poziționările combatanților sunt importante. Alexandru Olteanu face o trecere în revistă a vizitei arhiducelui la București, prilej cu care s-a discutat despre aceste alternative⁴⁹⁹. Vedem aici o schimbare radicală de optică. Dacă, în 1892, Franz Josef al II-lea nu primea Memorandumul și pe memorandiști, în 1909, Franz Ferdinand va primi o delegație formată din 500 de ardeleni, care i-au înaintat un memoriu cu doleanțele lor, fapt care va face o impresie deosebită la Budapesta.

Este reproducă declarația făcută ziarelor bucureștene de către Alexandru Vaida-Voievod, deputat în Dieta budapestană, participant la evenimente și amintit ca „intim al arhiducelui”. El va declara că acum românii din Ungaria gravitează clar în jurul arhiducelui-moștenitor, bătrânul kaiser fiind acum abandonat. Sunt date și câteva amănunte de direcție: „Audiența delegaților ardeleni am primit-o cu satisfacție. Nu, n-am prea fost alintăți din partea Coroanei cu dovezi de considerație obiectivă, pe care însă noi credem o merităm. În spiritul de dreptate și înțelepciune al arhiducelui ne-am pus încrederea. Primirea acestei delegații a fost pentru noi o dovadă că părerea n-a fost greșită. Alteța sa imperială nu s-a sfiit să oprească o delegație de români

⁴⁹⁹ Alexandru Olteanu, *Contele Ștefan Tisza și chestiunea românească*, Ed. Concordia, Arad, 1936, p. 17.

transilvăneni, arătând prin aceasta că posedă un mare spirit de dreptate, că privește în același fel toate popoarele monarhice și că nu se sfiește să arate în mod fățiș aceasta⁵⁰⁰. Vedem aici un discurs clar, în fraze limpezi, mai degrabă diplomatic, însă foarte clar în intenții. Sunt fraze cumpănite, dovedind și de această dată eleganța lui Alexandru Vaida-Voievod, un politician insuficient cunoscut...

Situația a devenit însă extrem de complicată la *Tribuna*. Ce se întâmpla atunci la ziar povestește S. Bocu, rămas aproape singur pe baricade: „Nu mai aveam cu noi pe Oncu, complet dezaxat, zdrobit, nu pe Raicu⁵⁰¹, și nu, mai ales, banca Victoria, care ne închidea ghișeele. Ciorogar însuși, rămas în luptă până la capăt, nu putea face mult. Era director seminarial și nu putea activa pe față. Rămăsesem deci singur! Îmi înțelesei situația, că nu-mi rămânea decât să împătur *Tribuna*, onorabil, și să plec⁵⁰². Peste ani, va rememora și Roman Ciorogariu: „«Pacea lui Stere» a distrus, în 1911, *Tribuna*, întemeiată de vechii luptători naționali din Arad, în jurul căreia erau grupați, în vremea din urmă, Octavian Goga, cu toată generația tânără literară. De atunci a luat conducerea politică Văsălie Goldiș, în ziarul oficios al Partidului Național Român, înființat în Arad contra *Tribunei*. «Acum să-l mai doară capul și pe Goldiș», ziceam atunci, că pe mine m-a durut să susțin neamului românesc cel mai bun ziar și să stau în bătaia săgeților veninoase⁵⁰³.

Suferințe uitate. Spirit analitic, obișnuit să ia în calcul toate aspectele, Ioan Slavici va interveni în „criza *Tribunei*”, iar când nu se va mai putea exprima în paginile ei va scrie broșura *Zbuciumări politice la românii din Ungaria*. Aici va arăta și o altă cauză a crizei, cea dată tocmai de a realiza compromisuri cu liderii Partidului Național Român. Referința este la Ioan Rusu-Șirianu, nepotul său, dar un ziarist de mare forță, un editor destoinic și un luptător neînfocat. La acea dată, Rusu-Șirianu era mort, însă cu doi ani înainte se petrecuse episodul controversat al plecării sale din redacția *Tribunei* arădene. Slavici va scrie că a fost izgonit la presiunile făcute de Ștefan Cicio-Pop⁵⁰⁴. Vedem aici un Slavici care sângerează: „După ce s-a ntors din temniță, acest propagator al iubirii a fost izgonit ca om urgisit de la Sibiu, unde vrajba sădită

⁵⁰⁰ Apud Alexandru Olteanu, *op. cit.*, p. 18.

⁵⁰¹ E vorba de Sava Raicu, un alt acționar al *Tribunei*, care acum primise postul lui Oncu, cel de director al băncii Victoria. Doar că această poziție i-a fost favorizată de deputații PNR, dându-se de partea lor...

⁵⁰² Sever Bocu, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁰³ Roman R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 15.

⁵⁰⁴ Relațiile lui Slavici cu acesta au fost complicate. Amintim că Ștefan Cicio-Pop l-a vizitat pe marele prozator și jurnalist pe când se afla în închisoarea de la Vác, asistând la botezul primei sale fiice. Îl va vizita și în închisoarea de la Văcărești. Va întocmi decretul de grațiere a pedepsei ce mai aveau de executat Slavici, Arghezi și ceilalți gazetari, în 1919, și-l va semna, alături de regele Ferdinand, în calitate de ministru interimar la justiție...

de dușmani îi înhainise pe «frați». Vrajba nu a încetat nici până astăzi și, după șasesprezece ani. Ioan Rusu-Șirianu a fost izgonit și de la Arad și a părăsit plângând redacțiunea *Tribunei* pentru că același «amic dr. Ștefan Cicio-Pop» amenința cu o ruptură în partid, dacă nu v-a fi sacrificat «visătorul nebun», care vrea să sădească iubirea «și între popoare»⁵⁰⁵. Când jurnaliștii *Tribunei* nu vor mai face compromisuri prea... compromițătoare situația va deveni și mai dificilă și se va ajunge la confruntări aprige. Evident, pentru Sever Bocu va fi contat, în luările de poziție, și spiritul vertical și intransigent impus de Rusu-Șirianu, precum și un sentiment de vinovăție pentru comportamentul față de cel decedat destul de curând.

Apropierea ideatică și sufletească de Ioan Rusu Șirianu, precum și mentoratul să jurnalistic și managerial reprezintă elemente importante în evoluția editorului și ziaristului bănățean. Pentru Octavian Tăslăuanu, un poet interesant și un publicist cu condei dur mai puțin scos la lumină astăzi, constituie un pretext pentru a-i face lui Bocu un potret așa cum era în tinerețe: „L-am întâlnit ca tovarăș al scăpărătorului Ioan Rusu-Șirianu, de la *Tribuna* din Arad, care, pe atunci, stătea sub anumite influențe venite din Vechiul Regat și căruia îi trimiteam și eu articole pe când eram student la Universitatea din București, la îndemnul lui Ilarie Chendi. Ce figură frumoasă de flăcău era Bocu, când l-am cunoscut! Ce brad de om! Era o plăcere să-i măsoari statura înaltă, chipeșă și să-i privești fața oacheșă, frumos tăiată, cu buze cărnoase, pasionate și luminată de niște ochi mari, visători, când blânzi ca ai unui copil, când plini de fulgere ca ai unui gladiator»⁵⁰⁶.

De remarcat e faptul că S. Bocu era liber de puțină vreme, după un stagiul petrecut în penitenciarul din Arad. Persecuțiile asupra lui vor fi dure, venind din mai multe direcții, așa cum avea să arate chiar el: „Situația mea devenise într-adevăr intolerabilă, lovit cu egală necruțare de guvernul maghiar, cel puțin pe drept, și de guvernul român, care era oarecum Comitetul Național, pe atât de nedrept, inelegant, barbar. Ba aș putea spune că la unguri mai puteam conta în extremis la vreun menajament, la români nu⁵⁰⁷. Sunt afirmații făcute în cunoștință de cauză, bine cugetate, la rece și nu în toiul disputelor politice ori al polemicilor gazetărești. Este un paradox subliniat de Cornel Ungureanu și în cazul lui Slavici: „În închisoarea de la Vaț totul era civilizat, suportabil, dușmanii s-au purtat frumos cu el. Cei pentru care a purtat bătăliile anilor săi (mai tineri) se poartă ca niște ticăloși. Îi fură manuscrisele, îl jignesc, îl încarcă

⁵⁰⁵ *Zbuciumări politice la românii din Ungaria, op. cit.*, p. 459. În 1893-1894, Ioan Rusu-Șirianu va face pușcărie, fiind condamnat într-un proces de presă, pe când era redactor responsabil la *Tribuna* sibiană.

⁵⁰⁶ *Vestul*, V, nr. 1266, 25 decembrie 1934.

⁵⁰⁷ Sever Bocu, *op. cit.*, p. 134.

cu un șir de păcate. Care sunt noile adevăruri? Cum poate să-și definească viața?”⁵⁰⁸. Și Sever Bocu va fi închis de români, de comuniștii români, fiind ucis chiar în temnița de la Sighetu Marmăției. Vina lui va fi doar aceea că s-a opus unui regim care... urma să vină!

La începutul lui 1911, Vasile Goldiș va face o încercare de a desființa argumentația lui Ioan Slavici în cazul Vasile Mangra. După cum se știe, preotul părăsise PNR și se înscrisese în Partidul Maghiar al Muncii. Contextul fusese analizat de Slavici în *Zbuciumări politice la românii din Ungaria*. Goldiș, tânăr om politic și ziarist, consideră că demersul este sortit eșecului din capul locului: „Tot condeiul dlui Slavici a avut trista chemare să încerce imposibilul”⁵⁰⁹. Desigur, demonstrația mai vârstnicului gazetar mai puțin clare. Dar replica lui Vasile Goldiș se dovedește și mai puțin susținută. Se pleacă de la principiul formei statornice utilizat de adversar, preluat fiind din programul PNR. Slavici apreciază că a venit momentul revizuirii atitudinii politice a românilor, considerând propunerile premierului Khuen-Héderváry demne de luat în seamă și un prilej de revenire a națiunilor din Ungaria la gestionarea comună a treburilor țării. Goldiș va argumenta că departe de a fi un moment prielnic pentru români, susținerile guvernanților maghiari ar fi vorbe goale, iar V. Mangra un trădător al cauzei. Cu alte cuvinte, forma statornică, prin care „să i se impună tuturor cea mai deplină încredere în viitor”, așa cum suna formularea din statutul PNR, nu ar fi existat. Tot ce e posibil. Putem accepta și că V. Mangra „a trădat” sau a fost păcălit și că Slavici și-a apărât prietenul, Doar că Vasile Goldiș, în argumentația sa relativizează definitiv forma statornică. O vede ca pe o utopie, ca pe o metaforă, care nu se va concretiza niciodată: „Ce au înțeles tribuniștii și mai ales ce înțelege d. Slavici sub acea formă statornică? La întrebarea aceasta încă nimeni nu a dat răspuns”⁵¹⁰. Cine era mai aproape de adevăr? Slavici, care credea că momentul a venit? Goldiș, care susținea că nu va veni niciodată? Contele Khuen avea susținerea împăratului pentru reforme, printre care introducerea votului universal ori măsuri de sporire a autonomiei locale. Până la urmă, va fi un prilej ratat...

O replică peste ani va primi Vasile Goldiș de la Sever Bocu. În memoriile sale, fostul ministru al Banatului va fi intransigent, dovedind, o mult mai bună înțelegere a contextului (geo)politic. Va arăta că judecata se face cu elemente subiective: „Ce condescendent vorbește V. Goldiș cu Mișu și cât de sus îl ia pe Mangra în *Românul*! Dar un om care stătea atât de deasupra lui Mangra nu trebuia să stea de vorbă nici cu Mișu, care era mangrist. (...) În afară de acestea, mai aflăm din corespondența lui Tisza că Goldiș se oferea lui Tisza cu nu știm

⁵⁰⁸ Cornel Ungureanu, *Geografia literară*, Ed. Universității de Vest, Timișoara, 2002, p. 50.

⁵⁰⁹ Notă la *Zbuciumări politice la românii din Ungaria*, op. cit., p. 1613.

⁵¹⁰ *Idem*, p. 1621.

ce oficii de negociator, de informator”⁵¹¹. Cuvintele lui Sever Bocu sunt aspre și sunt bazate, desigur, pe surse documentare, însă și pe propria implicare în evenimente.

Un alt om al *Tribunei* arădene, Roman Ciorogariu, el însuși acuzat la un moment dat că ar fi fost mangrist, va descrie atmosfera încărcată de la începutul anului 1916, atunci când cotidianul *Românul* va fi suspendat de autoritățile maghiare. Lucrurile vor fi deosebit de încurcate, deoarece existau dispute cu conducerea PNR (din nou!), însă apăruse și unele cu greco-catolicii de la Blaj, ceea ce până atunci nu se mai întâmplase, căci cele două biserici evitaseră dărz atacurile directe, chiar dacă unele ocolite mai fuseseră. Scrie Ciorogariu: „În pragul alegerilor (pentru reprezentanți bisericești, în 1916, n.n.), la 26 februarie (10 martie) guvernul suprimă apariția *Românului*, pe motivul declarat de echivocitate, dar evident că voia să ia și arma de agitație electorală. În jurul *Românului* erau însă și alte frământări. Anume, Goldiș criticase separatismul Blajului, în chestiunea orfelinatului. Le trebuia orfelinat deosebit (separat, n.n.) confesional în Blaj. *Unirea* din Blaj răspunde la nota redacției unui nedumirit: «Aveți răbdare, s-au luat demersuri să se clarifice situația, că a[l] cui e *Românul*, a[l] lui Goldiș, ori a[l] al Comitetului Național», iar *Az Est* din Budapesta, în numărul din 27 februarie (11 martie), aducând știrea că *Românul* e sistat, comentează această sistare astfel, că e vorba numai de schimbarea comitetului redacțional, adică liberarea *Românului* de sub direcția lui Goldiș”⁵¹².

Particularități ale faptului divers interbelic în cotidianul Curentul (martie – iunie 1937)

Sonia Cristina Stan⁵¹³

Rezumat

Faptul divers este o realitate a presei zilelor noastre foarte criticată. A fost astfel încă de la începuturile sale. În presa interbelică, o presă așezată pe baze solide și care începea să se profesionalizeze, acest „mauvaise genre”, cum îi spun francezii, cei care l-au creat, era foarte citit, dar la fel de blamat de către

⁵¹¹ Sever Bocu, *op. cit.*, p. 109. Ion Miha era lider al românilor și al Partidului Național Român, cu un rol important în epocă, unul dintre principalii negociatori cu administrația statului austro-ungar.

⁵¹² Roman R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 68.

⁵¹³ Asistent universitar la Universitatea „Spiru Haret” din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, doctorand al Universității din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială.

elite sau cercurile intelectuale și chiar de către jurnaliștii și oamenii de presă care se proclamau realizatori de „presă serioasă”. Fără să schimbe cu nimic lumea, fără să aducă informații esențiale despre aceasta, faptului divers i s-a contestat orice importanță socială sau sociologică. Cu toate acestea, există un farmec al acestor „mici nimicuri”, care face ca ele să fie citite cu același interes în orice epocă. Cheia pare să fie structura sa repetabilă. Presa română interbelică a învățat perfect formula franceză a faptului divers și o reproduce aproape identic, chiar dacă realitățile descrise sunt diferite. Despre realitățile anului 1937 în cotidianul Curentul, faptul divers pare să aibă la fel de multe de spus ca „presa serioasă”, dacă nu și ceva în plus.

Faptul divers este un concept de origine franceză și existența lui se leagă intrinsec de istoria presei franceze, dar și a celei române, care a importat multe dintre specificitățile jurnalismului francez. Înainte de a fi conceptualizat, el a fost o realitate cât se poate de pregnantă și de ușor de sesizat în paginile ziarelor de mare tiraj, realitate care indigna intelectualii și atrăgea masele: scandaluri, jafuri, crime, minuni ale naturii, povești amoroase. Deși se admite astăzi, cel puțin în spațiul francofon, existența sa ca gen de presă, definirea conceptului a ridicat numeroase probleme. Fără să intrăm în foarte multe detalii legate de definirea termenului, menționăm doar că după dicționare⁵¹⁴, faptul divers desemnează 1. o categorie de evenimente, 2. o știre, 3. rezultatul unei practici jurnalistice care constă în gruparea de informații într-o rubrică. El denumește, conjunctural sau distinct, *un eveniment și reprezentarea sa, o rubrică*, dar și *conținutul ei*.

Două studii fundamentale din anii '70, unul aparținând lingvisticii structurale, altul antropologiei sociale, au stabilit structura, tematica și cadrele de interpretare ale faptului divers. Autorii lor erau Roland Barthes, cu articolul său *Structure du fait divers*, în 1964 și Georges Auclair, cu *Le Mana quotidien*, în 1970. După Barthes⁵¹⁵, faptul divers este o legătură (sau o relație) între doi termeni – un act și circumstanțele sale, cel mai adesea, un act și cauza sa. Nu termenii în sine interesează, ci mai ales această relație care îi unește. Ca să fie vorba despre un fapt divers, trebuie întrunite câteva condiții: să fie vorba despre o cauzalitate neclară (Barthes îi spune „tulburare de cauzalitate”), care poate implica inexplicabilul și neașteptatul (o minune de exemplu), despre o relație de coincidență („Aceași bijuterie a fost furată de trei ori”), sau despre alăturarea a

⁵¹⁴ Au fost consultate: *Nouveau Larousse Elementaire*, ed. 1967, *Petit Robert*, ed. 1989, *Grand Larousse en 5 volumes*, 1989, *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția a III-a, 2009, revăzută și adăugită), Editura Univers Enciclopedic, *Dicționar enciclopedic*, Cartier, 2008.

⁵¹⁵ Roland Barthes, *Structure du fait divers*, în *Essais critique*, Seuil, Paris, 1964, pp. 188-189.

doi termeni antagonici: „Pescarii irlandezi au pescuit o vacă”. Coincidența răstoarnă câteva stereotipuri de situație. În rezumat, pentru Roland Barthes, faptul divers este “o informație imanentă, conține în sine întreaga cunoaștere; nu trebuie să mai știi nimic în plus pentru a o consuma [...], totul este dat: circumstanțele sale, cauzele, trecutul, prezentul, rezolvarea; fără durată și fără context, constituie un element imediat, total, care nu trimite, cel puțin formal, la nimic implicit”. Aceasta poate explica extraordinara actualitate a unor texte de fapt divers din secolele XVIII sau XIX. Imanența implică deci o autonomie de sens. Dacă însă în narațiunea faptelor descrise, faptul divers face apel la elemente suplimentare care permit stabilirea unei legături cu contextul, el își pierde substanța devenind un fapt social („fait de société”, în original)⁵¹⁶ (n.m. „de societate” ar fi traducerea mot à mot, dar lipsită de sens pentru cultura noastră, pentru că sintagma „fapt de societate” în limba română ar însemna cam același lucru cu „fapt divers”, așa că personal optez pentru termenul „fapt social”, fapt „cu relevanță socială”). Auclair⁵¹⁷ va aprofunda acest termen al lui Barthes de „tulburare de cauzalitate” și va propune două noțiuni complementare: cea a „enuțului paradoxal” și cea a “gândirii naturale”, prin care ceea ce ar fi în logica naturală să se întâmple, în faptul divers este răsturnat. Pentru Georges Auclair, faptele diverse sunt o abatere de la normă: naturală (catastrofe, fenomene neașteptate), legală (delicte, furturi), umană (gesturi incredibile), morală (adulter, iubiri scandaloase, incest), norme create prin obișnuință. “Ca să delimităm mai bine domeniul faptului divers, este important să reținem că el poartă întotdeauna însemnele abaterii de la normă. Iar acest lucru poate fi referitor la orice normă posibilă și imposibilă”, punctează Auclair (pag. 18).

Faptul divers este o povestire a unei întâmplări de zi cu zi, fără importanță generală, dacă nu cumva această importanță este una simbolică. Departate de a avea o importanță încărcătură politică, economică, sau socială imediată, așa cum se întâmplă cu celelalte tipuri de știri de actualitate, el se apropie ca semnificație mai mult de viața de zi cu zi a oamenilor, surprinși în ritmul lor cotidian și de multe ori în spațiul privat. Este vorba deci despre o informație de proximitate spațială, legată de lucruri mărunte și de oameni obișnuiți. Dacă ne întrebăm cum de faptul divers atinge într-o mare măsură personalitățile publice și celebritățile, aparent ar fi vorba de un paradox, dar aceste persoane sunt surprinse de povestirea de fapt divers tocmai în ritmul lor de zi cu zi, în viața lor obișnuită de mame, tați, soții, amici. Faptul divers este deci în mod paradoxal o reprezentare a extraordinarului obișnuit (“l’extraordinaire ordinaire” sună mult mai expresiv

⁵¹⁶ Catherine Dessinges, *Lady Diana, MarieTrintignant: faits divers ou faits de société?* în *Les cahiers du Journalisme*, nr. 14, 2005).

⁵¹⁷ Georges Auclair, *Le mana quotidien. Structures et fonctions de la chronique des faits divers*, Paris, Anthropos, 1970.

în originalul francez), cu alte cuvinte o punere în scenă a ambivalenței, el vorbește despre conformism și derizoriul acestui conformism, dând seama despre duplicitatea care structurează în fond toată existența socială⁵¹⁸. Frică, dar și fascinație, regulă, dar și încălcarea ei, confuzie, dar și curiozitate, faptul divers este el însuși un amestec extraordinar de contradicții.

Asemănător doar sieși în structură, în enunț, în modalitatea de receptare, faptul divers este permanent, temele sale bine fixate, universale. Tocmai din acest motiv, faptul divers poate fi considerat și un fapt care nu aparține istoriei - pentru că este universal. Astfel, faptul divers tulbură ordinea firească a lucrurilor, deranjează obișnuințele și contestă convențiile, dar și limitele realității. Este așadar o punere în scenă a extraordinarului și surprinzătorului, așa cum remarcă Barthes, dar care reia la infinit aceleași câteva teme generale tipice, de aceea, faptele diverse au ceva asemănător chiar dacă se petrec la mare distanță în timp și chiar dacă în mod concret nu au nimic în comun. Au în comun doar maniera în care sunt alcătuite, o lege a serializării și a fatalității, care poate conferi o semnificație unor fapte altfel lipsite de semnificație. Faptul divers invită așadar la o lectură mai degrabă antropologică.

Originile faptului divers în presa din România au fost studiate de către Marian Petcu⁵¹⁹. Acesta face mai întâi un istoric a ceea ce el numește „proto-faptele diverse”, întrucât rubrica nu exista denumită ca atare în epocă, deși tratamentul mediatic era unul clasic al acestui gen de texte. Studiind ziarele secolului al XIX-lea ca Foaia Duminecii („Foaia Duminecii spre înmulțirea cei de obște folositoare cunoștințe”), Trompetta Carpaților, Curierul românesc, Gazeta Transilvaniei, Albina românească, Universul, concluziile care se desprind din studiul profesorului Petcu sunt următoarele: faptele diverse inventariate se înscriu în rigorile și caracteristicile celor franceze, din care uneori presa română își extrage informațiile. Subiectele și tratarea lor sunt extraordinar de asemănătoare, la fel și caracteristicile selectării, cu deosebirea că presa franceză privilegiază subiectele interne, pe când ziarele românești preferă traducerile unor fapte exotice petrecute pe alte meleaguri. Tratarea anecdotică și foileto-nistică, privilegierea cronicilor judiciare sunt și ele caracteristici ale presei franceze de fapt divers adoptate de gazetele românești (cu o mai mare tentă moralizatoare), iar efectele pe care acest lucru le-a generat sunt asemănătoare: creșterea numărului de cititori, explozia presei populare.

Concentrându-se asupra istoriei criminalității, istoricul Gabriel Constantinescu studiază faptul divers, mai ales din perspectiva reprezentării faptelor criminale în acest tip de texte de presă în ultima jumătate a secolului al XIX-lea⁵²⁰.

⁵¹⁸ Michel Maffesoli, *Une forme d'agresion tribale*, Autrement, nr. 98, p. 93.

⁵¹⁹ Marian Petcu, *Istoria jurnalismului și a publicității în România*, Polirom, Iași, 2007.

⁵²⁰ Gabriel Constantinescu, *Crime înfiorătoare și tâlhării îndrăznețe din a doua jumătate a secolului XIX în România*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.

Rubrica de fapt divers cuprindea într-adevăr în cea mai mare parte crime și infracțiuni (ca și în presa franceză), dar acestea apăreau și în afara rubricii (după cum subliniază Petcu).

Faptul divers este deci asociat în cea mai mare parte presei populare. Cotidianul Curentul nu făcea parte din această categorie, așa că prezența micilor relatări insolite în paginile acestei publicații poate părea surprinzătoare, dar constatarea nu face decât să demitizeze ideea conform căreia faptul divers s-ar adresa doar „omului de rând”. Studiile franceze din ultimii ani confirmă acest lucru, diferența dintre „presa serioasă” și „presa populară” nu este dată de prezența sau absența faptului divers, pentru că toate jurnalele publică fapt divers, unele ocazional, altele constant, ci de procentul în care este acesta prezent în paginile ziarelor și mai ales de maniera în care sunt tratate jurnalistic informațiile de acest gen⁵²¹. Astfel, faptul divers se prezintă ca o formă de comunicare universală, susceptibilă să atingă chiar și cititorii cei mai cultivați, iar acest lucru nu este valabil doar pentru societatea contemporană. Dovezile interesului elitelor pentru faptul divers în societățile secolelor trecute sunt multiple. Ele sunt sintetizate de către Maurice Lever⁵²².

Corpusul prezentei cercetări este constituit din aproximativ 600 de știri de fapt divers (dintr-un total de aprox. 14.000), apărute în lunile martie-iunie 1937 în cotidianul Curentul. Publicația a fost studiată pe zile de apariție, începând de la 1 martie și terminând cu 31 iunie 1937, iar știrile au fost analizate prin tehnica analizei de conținut.

Anul 1937 a marcat în istoria noastră două evenimente majore: la 25 noiembrie, Iuliu Maniu, președinte al Partidului Național Țărănesc și Corneliu Zelea Codreanu, conducătorul Mișcării Legionare, semnează „Pactul de neagresiune electorală”, iar la 28 decembrie, Guvernul Octavian Goga preia conducerea țării. În perioada analizată – lunile martie-iunie, nu se petrec zguduiri majore în țară, iar cotidianul Curentul este interesat să redea pe pagini întregi ravagiile inundațiilor de după dezăpezire și alte urgii ale naturii. Faptul divers pare să beneficieze în această perioadă de o anumită privilegiere: de exemplu, în luna octombrie a anului 1937, ponderea faptului divers scade sub 20% din procentul total al știrilor (această lună a fost analizată pentru comparația între suprafața acordată știrilor de fapt divers și suprafața acordată restului articolelor, nu s-au analizat știrile în sine), în timp ce în lunile studiate, faptul divers reprezintă uneori și peste 30% din totalul știrilor.

Considerații preliminare: Curentul nu beneficiază de o rubrică denumită „Fapt divers” sau „Faptul divers”. Existau rubricile „Știri diverse” sau

⁵²¹ Marine M'Sili, *Le fait-divers en République. Histoire sociale de 1870 à nos jours*, Paris, CNRS-Editions, 2000.

⁵²² Maurice Lever, *De l'information à la nouvelle: les Cannards et les Histoires tragiques de François de Rosset* în „Revue d'histoire littéraire de la France”, vol. 79, nr. 4, 1979.

„Diverse”, dar care nu conțineau fapte diverse, ci știri scurte de informare generală: întruniri publice, conferințe, cercuri, serbări școlare, știri internaționale despre alegerea unei personalități publice în vreun consiliu sau academie, întruniri ale unor uniuni. Relatările de fapt divers se găseau în rubricile: „Justiția are cuvântul” (fapte diverse criminale, culese din Palatul de Justiție, procese), „Fapte mici din Capitală”, uneori denumită doar „Fapte din Capitală” (în care se relatau mai mult mici infracțiuni, găinării, punându-se accentul pe meritele reprezentanților poliției: inspectori, comisari), „De toate” (publica în general fapte diverse externe, faptele diverse cele mai exotice, venite prin agenția Rador). Cea mai mare parte a faptelor diverse erau răspândite în paginile ziarului fără a fi marcate ca atare.

Faptul divers din paginile cotidianului *Curentul*, de la începutul secolului XX, se înscrie și el în caracteristicile generale ale faptului divers sesizat de către cercetătorii francezi, dar comportă și caracteristici proprii. Astfel, faptul divers tipic este constituit ca și în presa franceză din știri scurte despre infracțiuni, crime, delikte, dar și minuni ale naturii sau bizarerii. Un alt lot important de știri de fapt divers este constituit din foiletoanele judiciare (relatări de la procese de interes în epocă – procesul incendiatorilor, încercarea de asasinare a profesorului Traian Bratu de la Iași etc). Apoi, un spațiu uneori foarte generos, este dedicat urgiilor naturii: inundații, uragane, dar și incendii. Ca spațiu tipografic acordat, cea mai mare însemnătate o au dramele sentimentale, sinuciderile din dragoste, răzbunările, crime pasionale și apoi cele privitoare la morală: atacuri la putoare, ofense de orice fel aduse moralei, afaceri de moravuri. În fine, fără să beneficieze de spații generoase, faptele diverse exotice, despre țărâmurii îndepărtate sau despre realități ce puteau părea bizare pentru spațiul nostru sunt o prezență constantă în paginile cotidianului *Curentul*, fiind relatate aproape zilnic.

Relatările de fapt divers cele mai extinse sunt cele despre afacerile aristocrației române sau europene – nobili, prinți, regi. Astfel, cotidianul *Curentul* relatează cel puțin o dată pe săptămână despre câte un eveniment ceremonial care privește o casă regală europeană (nunți, încoronări), dar și informații de importanță mai mică privitoare la familii nobiliare:

— Pregătiri pentru încoronări: „Pentru încoronarea regelui George VI”: „Festivitățile care vor da o strălucire nemaipomenită acestui eveniment atrag de pe acum chiar (n.m. încoronarea urma să aibă loc în mai), cum e și firesc, vizitatori și curioși din toate ungherele lumii (...) Unele companii de navigație americane și-au triplat de pe acum cursele obișnuite”⁵²³.

— Marcarea simbolică a unei încoronări: „Mărci ale încoronării. Londra, 22 (Rador). Cu prilejul încoronării, se vor emite mărci care vor avea efigia Regelui și Reginei Angliei (...)”⁵²⁴.

⁵²³ *Curentul*, 14 martie 1937, pag. 9.

⁵²⁴ *Curentul*, 24 martie 1937, pag. 7.

— Partide de vânătoare: „O nouă vânătoare în pădurea din apropierea Balcului. În pădurea statului din regiunea Balcului, a avut loc duminică o mare vânătoare organizată de soc.Cocorul din Constanța, cu concursul societății de vânătoare Balcic. Au participat peste 20 de vânători (...) Vânătoarea a durat de la orele 7 dimineța până la 6 seara. În cele 4 goane cu bătaiași, a ieșit la iveală din inima pădurei, 25 de porci mistreți și 3 vulpi din care au fost împușcați 8 porci mistreți și 2 vulpi. După vânătoare, gazdele au oferit invitaților o masă în pădure cu miei fripți haiducește”⁵²⁵.

— Ce pasiuni are Regele Christian al X-lea al Danemarcei (aflăm că baletul, armata și o a treia pasiune, „prin excelență burgheză” – bicicleta)

— Cadouri pentru membrii casei regale: „Un dar cehoslovac pentru Voevodul Mihai” (acesta primește de la Milan Hodza, președintele de consiliu al Cehoslovaciei, o barcă cu motor, denumită Bratislava”, care-i este trimisă la București)⁵²⁶.

De departe cea mai mare atenție este acordată în perioada studiată abdicării lui Eduard VIII al Angliei și căsătoriei acestuia cu o doamnă divorțată de două ori (dna Wallis, ex-Simpson, cetățean american), care nu era de viță nobilă (cea mai mare acoperire – o jumătate de pagină din formatului cotidianului). Sub titlul „Ducele de Windsor s-a unit pe veci cu femeia pentru care și-a sacrificat tronul”⁵²⁷, subiectul este tratat cu multă atenție pe jumătate de pagină, apoi este reproduș integral și în data de 6 iunie, la pagina 11. Această relatare are tăietură de narațiune și desfășurarea amplă a unei povești, ca marile basme cu prinți și prințese.

Descrierile sunt mai apropiate de genul ficțional; natura pare să participe la marea întâmplare: „Norii cari acopereau cerul azi dimineță s-au împrăștiat pe neașteptate la ora 8, făcând loc unui cer senin, scăldat în razele unui soare strălucitor. Castelul și împrejurimile aveau un aspect de sărbătoare. Valea care înconjoară castelul Candé plutea în aburii calzi ai dimineții”. Se insistă pe imensul interes stărnit de această căsătorie: hoardele de ziariști despre care aflăm până și amănunte legate de acreditarea lor pentru acest eveniment!, mulțimile de oameni simpli și gură-cască care au invadat dealurile din preajma castelului doar pentru a auzi freamătul și a vedea ceva, orice, din ceremonie, cadoul pe care îl fac mirii trecând printre ei. Orgolii locale: episcopul bisericii anglicane din Franța, ofensat că nu i s-a cerut permisiunea pentru slujba de la castel, primarul excesiv de onorat de prezența capetelor regale ține un discurs patetic pe care Curentul îl reproduce generos. Forțe de securitate: 120 de polițiști francezi, dar și de la Scotland Yard asigură securitatea celor doi miri. Se

⁵²⁵ *Curentul*, 5 martie 1937, pag. 5.

⁵²⁶ *Curentul*, 2 iunie 1937, pag. 9.

⁵²⁷ *Curentul*, 5 iunie 1937, pag. 5.

detaliază toată ceremonia, de la cei doi „Yes” care pecetluiesc căsătoria, până la mulțumirile ducelui pentru interesul presei, în fapt o atenționare elegantă în care face apel la presa mondială „să li se lase acea izolare și considerație care li se datorește”. Aflăm că în interiorul castelului nu s-a permis accesul decât a 20 de ziariști „reprezentând cele mai de seamă ziare din lume”. Amănunte picante: ce e semnat în Registrul de stare civilă, aflăm că cei doi au semnat în franceză ca duce și ducesă de Windsor, dar că doamna Wallis nu va purta numele de Alteță Regală, prilej de foarte fină ironie pentru cotidianul Curentul: “O mare greutate s-a luat astfel de pe inima doamnelor din înalta societate engleză, care nu vor mai fi nevoite să facă atâta plecăciune în fața unei streine, iar când întâmplător o vor întâlni nu-i vor spune «Alteța Voastră Regală», ci simplu «Grația Voastră», ca celei din urmă dintre ducese”.

Cu câteva săptămâni înainte, există și alte materiale conexe legate de viața celor doi miri. „Drama lui Eduard VIII povestită de romanicerul Hector Bolitho” este o prezentare a unei cărți apărute de curând la Londra despre viața lui Eduard VIII, care, se știe, a abdicat în decembrie 1936 de la succesiunea la tronul Angliei pentru a se putea căsători cu femeia pe care o iubea. „Actualul duce de Windsor face parte din generația războiului. Și aceasta a fost după părerea lui Bolitho, tragedia vieții sale. Războiul mondial odată terminat, ducele de Windsor s-a văzut singur și neînțeles într-o țară care și-a reluat viața de secole. De-ar fi ajuns rege în timpul unui nou războiu sau al unei profunde crize sociale și politice, ar fi fost desigur un rege mare. Din nenorocire, a ajuns pe tron într-o epocă prea normală și într-o țară guvernată încă de vechea generație”⁵²⁸.

Știrile despre abdicarea lui Edward al VIII-lea nu ar intra aparent în categoria faptelor diverse. În fond e vorba despre o informație cât se poate de serioasă: un rege renunță la tron, dar ceea ce interesează este motivul pentru care o face (pentru dragostea sa, femeia pe care o iubește și cu care vrea să se căsătorească și nu o poate face, după cutumele monarhice, decât dacă renunță la tron). Nici informația despre căsătoria celor doi nu ar fi o relatare de fapt divers, dacă ar fi furnizată doar informația în sine, numai că ceea ce face diferența este maniera în care tratează ziarul evenimentul (se mizează pe drama sentimentală, pe viața privată a prințului). Relatarea insistă pe această dramă și pe ceremonia nunții, redată într-un stil narativ asemănător basmelor. Ceea ce pare să satisfacă acest tip de text nu este nevoia de informare, cât nevoia de poveste și de participare, care își are rădăcini în arhetipurile culturale ale umanității, ca și nevoia de ceremonie și festin, aceea de ritual, sau nevoia de a împărtăși, de a fi în comuniune. (D. Dayan, E. Katz)

⁵²⁸ Curentul, 24 martie 1937, pag. 7.

Pregătirile de nuntă fac și ele parte din marea poveste care trebuie împărtășită. „În preziua căsătoriei ducelui de Windsor. Invazia gazetarilor. Poznele «exclusivității». Geniul frizeresc al coaforului Antonio și nasturii d-nei ex-Simpson” – iată un titlu de articol care spune multe despre tipul de informații de care este interesată presa. Mai întâi, ziarul Curentul contextualizează situația, spunând că „Veleatul nostru a fost martorul celei mai mari drame amoroase din câte s-au petrecut vreodată (...) Un rege a renunțat la una dintre cele mai frumoase coroane din lume, pentru a-și păstra în schimb inima iubitei”, justificând astfel imensul interes față de subiect: ce altceva mai năucitor de atât – un rege renunță la coroană în numele iubirii! „Nemuritorul Shakespeare se va fi căit mult, de bună seamă, (...) că nu se va mai poate întoarce la pana și călimara lui să aștearnă în versuri neperitoare drama cea mai zguduitoare cu putință pe care ar fi putut-o imagina vreodată vreo minte de poet”. Mirii sunt urmăriți pas cu pas la Candé, localitatea franceză din Monts unde se vor căsători și care este sub asediul ziariștilor de câteva zile. Acest lucru este redat magistral de către cotidianul Curentul: „O armată întreagă de ziariști americani, corespondenții presei Hearst, dau cele mai grozave bătălii pentru capturarea unor astfel de știri, menite să alimenteze cu senzațional hectare întregi de hârtie”.

Mai fascinați decât de nunta mirilor imperiali par ziariștii români de stilul de presă al confrăților de breaslă americani, despre care furnizează detalii în care astăzi recunoaștem stilul de presă denumit „yellow journalism”: „Sosirea ziariștilor americani la Monts va rămâne de pomină în localitate. Doi dintre ei au cumpărat numaidecât exclusivitatea hotelului gării aproape izolate, la doi kilometri de orașel. Au închiriat toate camerele, în număr de nouă, și le plătesc pe toate, de o lună de zile, deși nu locuiesc propriu zis decât două din ele. Apoi au căutat să intre cu orice preț în posesiunea telefonului. Când a sosit ducele de Windsor la Candé, a fost mare bătălie între ziariști pe unicul telefon al gării. În cele din urmă, au învins americanii cari l-au plătit gras și l-au trecut în exclusivitatea lor”. Ziariștii câștigă bătălia informațiilor pas cu pas, după ce cuceresc exclusivitatea pe telefonul poștei, se instalează o linie de telegraf, care trebuie câștigată și aceasta: „Un confrate francez, trimis de către o agenție americană, fusese încuviințat să ofere 300 de dolari doctorului Mercier, primarul târgului Monts, spre a-și asigura un cablu de o sută de cuvinte despre ceremonie. Dar a fost bătut și acesta. Presa Hearst i-a făgăduit primarului 10.000 de dolari, ofertă care a cântărit greu în cumpănă și d. Mercier n-a șovăit, firește, să primească...”. Curentul încheie apoteotic această descriere a jurnalismului galben al lui William Randolph Hearst, cu care, se înțelege, nu se poate concura, dar față de care se simte o anumită fascinație: „E o goană nebună după știri noi. Când sunt, oricât de petluite ar fi, tot se află. Dar când nu sunt? N-ai de unde le afla, vei zice. Ei, aș! Le inventezi. Gazeta e gazetă și nu îți cere

explicații. Îți cere știri. Când e mai mare seceta de fapte, încep să răsară cu duiumul ca niște ciuperci după ploaie, știrile mincinoase. Și se pare că tot consorțiul Hearst și-a rezervat exclusivitatea și aici...”.

Probabil rămas în adorație față de jurnalismul Hearst, Curentul publică și el informații neverificate, pur și simplu zvonuri și bârfe cu privire la ceremonie: doamna Simpson va apărea cu o coafură nouă „născocită de coaforul Antonio, care deocamdată bate în celebritate pe însuși Columb”, ba chiar că ducele de Windsor s-ar fi relaxat cu o zi înainte „cosind două postăți bunicile de iarbă din parcul castelului”, totuși ziarul precizează că “nu se știe dacă știrea pornește din sursă autentică sau din sursă neexactă a consorțiului Hearst”⁵²⁹.

Ca extindere, pe locul imediat următor (un sfert de pagină uneori) se află dramele sentimentale ale funcționării, micii burghezii, sau înaltei societăți unde recunoaștem acest laitmotiv: întotdeauna doamna este frumoasa, din înalta societate, are „o legătură de dragoste” cu un ofițer, iar când este părăsită, se sinucide. Iată prototipul: „Impresionanta dramă sentimentală de la Sibiu. Astăzi s-a desfășurat în localitate o zguduitoare dramă sentimentală, a cărei eroină este o frumoasă doamnă din buna societate a orașului nostru. Iată cum s-au petrecut lucrurile: D-na Alexandra Maior Stăncescu, născută Epifanov, de origină rusă, în etate de 34 ani, s-a aruncat astăzi la ora 12 jumătate pe fereastra camerei No. 48 a hotelului Bulevard, dela etajul al III-lea. Ea a căzut pe caldarâm, în fața Bretterului, sdrobindu-și cutia craniană și fracturându-și membrele superioare. Moartea i-a fost fulgerătoare. Sinuciderea a produs o mare spaimă printre pietonii cari la ora aceia se aflau pe Corso. Înainte de a recurge la gestul disperat, eroina a lăsat câteva rânduri scrise cu rujul de buze pe o bucățică de carton, ruptă dintr-o cutie de țigări. Biletul are următorul continut: „Suferind de acces. Nimeni nu este vinovat” – iscălește A. Stăncescu. Din informațiile pe care le-am cules, am putut afla că alta este cauza sinuciderei d-nei Stăncescu decât boala de nervi. Numita doamnă fusese urmărită și surprinsă de soțul ei în seara zilei de 16 cor. La hotelul Metropol cu un ofițer din Iași. Sinucigașa îl cunoscuse pe ofițer în timpul cât soțul ei făcuse serviciu în garnizoana Iași, având probabil relațiuni de dragoste cu dânsul încă de atunci. Ofițerul venise la sibiu cu o zi mai înainte. După scena care s-a petrecut între cei trei eroi ai dramei, ofițerul a plecat la Iași fără să lase măcar un cuvânt femeii căreia îi stricase viața. Sinucigașa văzându-se părăsită de iubitul ei și alungată de acasă, deoarece soțul ei, cu drept cuvânt, îi interzisese să se mai întoarcă la dânsul, s-a hotărât să se sinucidă. În acest scop, a închiriat o cameră în hotelul Bulevard și înainte de a se culca a luat câteva pastile de Luminal. A doua zi, deoarece otrava nu-și făcuse efectul, eroina fiind ferm hotărâtă să se omoare, s-a aruncat pe

⁵²⁹ *Curentul*, 2 iunie 1937, pag. 9.

fereastră. Este interesant faptul că sinucigașa chiar în dimineața zilei în care s-a sinucis a introdus acțiune de divorț în contra soțului. Această sinucidere a produs o profundă impresie în localitate și mai ales în cercurile ofițerești, unde maiorul Stăncescu este foarte stimat și iubit de camarazii săi⁵³⁰.

Sau decide cu amantul să-și omoare soțul (pentru avere, pentru a-i încasa asigurarea de viață sau pentru a rămâne cu dragostea amantului și cu banii soțului): „Crima din strada Sofia” (o femeie își pune amantul să-i omoare soțul pentru a-i moșteni averea. Se dau toate amănuntele afacerii.): „Gheorghe Ștefan, în etate de 46 ani, proprietarul imobilului din strada Sofia 24, a fost găsit, eri dimineață, zăcând într-un lac de sânge și având abdomenul perforat de un glonte. Autoritățile fiind înștiințate, la fața locului au sosit un comisar și șeful postului de jandarmi „Șerban-vodă” cari au început cercetările. Din cauza pierderii prea mari de sânge, victima intrase în comă, astfel că n-a putut da nici o relație. Din declarațiile unor vecini s-a stabilit că Gh. Ștefan era despărțit de soția sa, care-și vânduse partea ei de teren ce-o avea tot în strada Sofia 24 și se mutase la amantul său. Cine l-a ucis? Risipind banii și voind să intre și în posesiunea restului de teren, femeia a pus la cale suprimarea fostului ei soț. Îndemnându-și amantul să-l ucidă pe Ștefan, l-a înarmat cu un revolver și în zorii zilei l-a condus în fața locuinții fostului ei soț. Amantul a pătruns în casă și a descărcat revolverul asupra lui Ștefan. Nefericitul n-a mai avut timp nici să țipe. Anchetatorii au ajuns cu cercetările la acest punct. Nu este exclus ca ulterior să survină surprize. Deocamdată presupusul criminal n-a fost încă găsit. Rănitul se află internat la spitalul de urgență și sunt puține speranțe că va scăpa cu viață”⁵³¹.

O poveste de amor a unui gangster local aflat în detenție, după modelul presei americane este mai degrabă un pretext pentru a aduce în atenție figura seducătoare a unui bandit cu toată fascinația care însoțește genul acesta de relatări. Sub titlul „Banditul Coroiu se căsătorește. Ceremonia va avea loc la închisoarea din Mărgineni”, un material amplu, de două coloane, însoțit de fotografie relatează despre un vestit infractor care decide să se căsătorească din detenție cu o „admiratoare” care se îndrăgostise de el în timpul procesului. Mai mult, părinții fetei îi dau și un „aconto” la zestrea fetei cu care acesta reușește să ia în concesiune atelierile închisorii. Din această afacere, spune Curentul, “câștigă bănișori buni, iar la evadare – a afirmat banditul – va putea să-și înjghebeze un cămin în care să trăiască fericit alături de noua sa cucerire sentimentală”. Pe iubita pe care o avea a uitat-o, „mai ales că nu i-a plăcut cum s-a purtat cu prilejul procesului”. Curentul denumeste acest eveniment “prima

⁵³⁰ Curentul, 20 martie 1937, pag. 11.

⁵³¹ Curentul, 20 martie 1937, pag. 8.

căsătorie americană din România”, iar dacă analizăm fotografia aferentă, observăm că infractorul arată într-adevăr ca un veritabil gangster american⁵³².

Același spațiu se acordă și dramelor sentimentale ale oamenilor simpli (nu sunt diferențe semnificative între spațiul acordat acestora și celui acordat aristocrației, totuși dramele sentimentale ale oamenilor simpli apar mai des în paginile Curentul, dar cele aparținând înaltei societăți sunt tratate mai pe larg): sinucideri din dragoste, răzbunări, crime pasionale, care sunt relatate cu lux de amănunte, însoțite aproape întotdeauna de adjective calitative (aceste două caracteristici sunt subliniate de către mine în exemplele de mai jos), uneori cu o structură narativă bazată pe cronologia faptelor. Pentru a sublinia că e vorba de oameni obișnuiți, textul abundă de amănunte inutile: ce meserie au protagoniștii, adresa exactă unde locuiesc, ce vârstă au. Spre diferență de dramele înaltei societăți unde se insistă pe povestea de dragoste, în cele ale oamenilor simpli se insistă asupra detaliului sordid sau sângeros. Aristocrații comit crime sau se sinucid cu pistolul, aruncându-se de la etaj sau cu somnifere, pe când oamenii de rând prin înjunghere, se aruncă înaintea trenului, sau cu ustensile casnice – furci, topoare etc.

O amantă își omoară iubitul, *tăindu-i beregata cu un brici*, pentru că acesta voia să o părăsească, la Rășinari, Sibiu⁵³³. „*Îmbrățișați*, doi tineri *se aruncă înaintea trenului* lângă Galați. Azi după amiază, o *sguduitoare dramă* sentimentală s-a petrecut în apropiere de gara Filești la câțiva kilometri de Galați. În timp ce trenul personal București-Galați parcurgea distanța dintre stația Barboși-Filești, mecanicul locomotivei a observat doi tineri, o fată și un băiat care *s-au aruncat îmbrățișați înaintea trenului*. Când trenul s-a oprit, trupurile celor doi sinucigași erau *o masă informă de carne*. Imediat au fost înștiințate autoritățile. La fața locului au sosit: d. maior Niculescu, comandantul legiunei de jandarmi, medicul legist Manoliu și șeful postului de jandarmi Filești. Din actele găsite asupra cadavrelor, li s-a putut stabili identitatea. Fata se numește Maria Zelesneac, domiciliată în Galați, în str. Temișană în vârstă de 15 ani și urma cursurile școlii primare complimentare, fiind elevă în clasa a VI. Tânărul se numește Mihăilescu Constantin, de 19 ani, lucrător tâmplar, tot din Galați, domiciliat în strada Perceptor Gheorghiu. *Erau în legături de dragoste* și intenționau să se căsătorească. Părinții fetei însă se opuneau la această căsătorie, ceea ce i-a determinat la *gestul acesta necugetat*. În poșeta fetei s-a găsit o scrisoare adresată părinților ei, prin care le cerea ertare de durerea pe care le-o pricinuește. După stabilirea identității, *cadavrele nefericiților tineri, oribil mutilate*, au fost *depuse la morga* spitalului Elisabeta Doamna”⁵³⁴. Peste câteva zile, ziarul revine cu mai multe amănunte despre această întâmplare, rezumând faptele, explicând conjunctura și publicând conținutul scrisorilor găsite în poșeta

⁵³² Curentul, 31 martie 1937, pag. 7.

⁵³³ Curentul, 18 martie 1937, pag. 9.

⁵³⁴ Curentul, 24 martie 1937, pag. 7.

fetei. Toate acestea pe două coloane de ziar: „Pe Costică, l-am iubit mult și mi-am dat seama că și el mă iubește și nu am înțeles să-și bată joc de mine (n.m. așa cum credeau probabil părinții). S-a înșelat Petrică, fratele meu, când a crezut că va putea să ne despartă. Să ne aduceți pe amândoi în casa noastră, iar dacă nu o veți face, umbrele noastre să vă urmărească mereu. Singur vinovat de moartea mea este Petrică, însă să-i spuneți că l-am ertat. Să nu mă plângeți”, spune scrisoarea către părinți a fetei. „Scrisoarea iscălită de celălalt erou al dramei este adresată tot părinților și începe prin a cere ertare și a îmbărbăta pe mamă-sa deoarece – spune el – o știe slabă (...) sinucigașul spune că nu va mai putea suporta să fie luat mereu în răs și mai ales să fie terorizat de Petrică Zelesneac (...) Să fie o înmormântare cum nu s-a mai văzut pe la noi”⁵³⁵. O soție își omoară soțul cu o furcă pentru că îl bănuia că trăia cu o altă femeie din sat, tot într-o localitate din Sibiu⁵³⁶.

Afacerile de moravuri nu beneficiază de un spațiu foarte extins (totuși mult mai extins decât faptele diverse obișnuite) decât dacă e vorba de ceva cu totul ieșit din comun. Ele sunt exemplul cel mai elocvent că interesul pentru anumite fapte diverse suferă modificări în timp, ba chiar și semnificația acordată unui fapt divers⁵³⁷. Decoperirea unor cluburi de întâlnire ale persoanelor de orientări sexuale diferite nu ar mai strârni astăzi niciun interes, dar în 1937 acest lucru constituia o nemaipomenită grozăvie. Reproducem integral articolul pentru nota sa ironică: „Un nou club de homosexuali. Printre pervertiți se află mai mulți funcționari superiori. De mai mult timp, organele polițienești erau în căutarea caselor clandestine în cari se adună pervertiții sexuali. Acum două zile, s-a prezentat d-lui chestor Gh. Stănescu, șeful Siguranței Capitalei, soldatul Gh. Gonțu, din strada Împăcării 14 care a reclamat că trecând pe strada Abrud, a fost atras în casa cu no. 25, pe poarta căreia se afla următoarea inscripție: Giuseppe Zilachi „ghicitor”. În casă soldatul s-a pomenit legat de mai mulți tineri și batjocorit. Dându-și imediat seama că are de-aface cu niște homosexuali a reclamat cazul poliției. Eri noapte, șeful siguranței, însoțit de d. comisar Stavrat și de mai mulți agenți s-a dus la adresa indicată. Mai multe persoane îmbrăcate în costume bizare au fost arestate și duse la poliție. În clișeul nostru, se pot vedea trei asemenea specimene. La interogatoriul ce li s-a luat, pervertiții au făcut mărturisiri complete arătând că din clubul lor, a cărui „șef” este ghicitorul Giuseppe, fac parte peste 30 de persoane, dintre cari mai mulți funcționari superiori (...)”⁵³⁸.

Se pare că redactarea în notă ironică a acestor întâmplări era tratamentul predilect pentru afacerile care implicau moravurile. Ironia se adresează unor

⁵³⁵ *Curentul*, 26 martie 1937, pag. 9.

⁵³⁶ *Curentul*, 18 martie 1937, pag. 9.

⁵³⁷ Romi, *Histoire des faits divers*, Paris, Ed. du Pont-Royal del Duco-Laffont, 1962, p. 64 și 69.

⁵³⁸ *Curentul*, 3 iunie 1937, pag. 10.

cititori cu lecturi peste medie sau chiar elevate. Iată un exemplu care face trimitere la un personaj shakespeareian, vestitul cămătar din „Neguțătorul din Veneția”: „Shylock-ul proxeneților spune azi adio instrucției. Smilică Olschanewsky va avea azi iar neplăcerea de a vedea pe judecătorul de instrucție care nu numai că i-a stricat culcușul de aur din Crucea de piatră, dar a avut atâta lipsă de inimă să-l ducă pe el – sărman bătrân bolnav! – la închisoare. Dar neplăcerea de a vedea pe magistratul instructor va avea și o latură plăcută acestui Shylock modern. Va fi ultima întâlnire! Se va proceda numai la formalitatea contradictoriului și apoi „adio”! Invidiem pe magistratul instructor care singur va putea asista la un spectacol rar, în care vânzătorii de carne vie vor acuza pe libidinosul cămătar că le speculează munca.”⁵³⁹ Redactorul își exprimă nedisimulată invidie pentru cel care putea participa direct (magistratul de instrucție) la „formalitatea contradictoriului” (probabil proba cu martori) pentru că el rata „spectacolul”.

Știtele criminale sau cele despre infracțiuni se înscriu în aceleași caracteristici în care erau redactate faptele diverse în jurnalismul francez în perioada similară (M’Sili, Chevalier, Ambroise-Rendu), dar și în cele identificate în spațiul românesc înainte de apariția cotidianului Curentul de către alți cercetători (Petcu, Constantinescu). Cotidianul Curentul privilegiază însă faptele diverse privitoare la aristocrație, dar și dramele sentimentale ale oamenilor simpli pe care le relatează ca pe narațiuni. În primul caz se insistă pe povestea de dragoste care stă la baza evenimentului, în cel de al doilea pe amănuntele sordide. Dincolo de valoarea de informație a acestor relatări, care este altfel destul de redusă, ele invită la o lectură antropologică mult mai productivă.

O publicație a breslei jurnalistice de provincie mai puțin cunoscută – *Curentul Bacăului*

Sorin Preda⁵⁴⁰

Rezumat

Studiul nostru are ca punct de pornire o interesantă descoperire pe care am făcut-o în arhiva Bibliotecii Județene Bacău. Descoperirea constă în faptul că un cotidian local, Curentul Bacăului, a devenit la mijlocul anului 1938,

⁵³⁹ Curentul, 2 iunie 1937, pag. 7.

⁵⁴⁰ Lector doctor la Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați.

ziarul *Asociației ziariștilor profesioniști* “Moldova de mijloc” – calitate asumată și recunoscută deplin în antetul publicației. Sigur că o analiză mai atentă poate devoala câte ceva din caracterul formal al acestei reprezentări profesionale, dar faptul în sine rămâne inedit și demn de atenție. În anul 1938 (anul unui anume elan economic post-criză), jurnaliștii de provincie aveau conștiința puterii pe care o reprezentau și, eliberați cumva de păgubosul complex al Capitalei, militau pentru drepturile lor, căutând să-și afirme identitatea, inclusiv prin intermediul unei asociații profesionale, “Moldova de mijloc”, și a unei publicații proprii.

Harta presei băcăuane interbelice. Mult timp, Bacăului i s-a refuzat statutul de oraș, având un renume nu tocmai onorant (la Bacău, într-o mahala, s-a întâmplat o mare dandana). Trecem peste unele lucruri deosebit de amuzante cum ar fi cronică literară semnată de G. M. Vlădescu din *Curentul Bacăului*, unde criticul aprecia versurile lui Bacovia din *Plumb* „atât de naive încât te superi mai mult pe cel ce le-a publicat decât pe cel ce le-a scris”. Trecem, deasemenea, peste ideea originală a administrației locale, care, exasperată de hoțiile concitadinilor, inscripționase toate becurile din iluminatul stradal cu precizarea infamantă: „Furat de la Primărie”. Ceea ce trebuie să observăm în Bacăul interbelic este vocația lui culturală, vocație sprijinită poate și de multele biblioteci și organizații culturale evreiești din epocă.

Surprinzător de dinamică pentru o localitate „întunecată și glodoasă”, cu statut de comună mult timp după Primul Război Mondial, presa băcăuană a anilor 1930 se arăta deja a fi o presă bogată, bine definită și conturată tematic: politic (ziare generaliste, cu simpatii partinice declarate chiar pe frontispiciu), economic, informativ și, în fine, o presă culturală și didactică, susținută în principal de doi mari oameni de litere, Grigore Tăbăcaru și George Bacovia. De departe, Bacăul avea cea mai puternică presă din zonă, chiar dacă viața unor publicații era, uneori, extrem de scurtă: *Crainicul* (2 septembrie – 28 noiembrie 1904); *Învierea. Organ popular religios spre apărarea ortodoxismului*; *Lumina. Ziar de orientare liberală*; *Concordia. Organ de informațiuni privitoare la asigurări*; *Cuvântul Partidului Național Liberal din Bacău. Foaie săptămânală*; *Cuvântul cetățenesc. Organ independent al apărării intereselor cetățenești* etc.

Deși majoritatea publicațiilor de tipul „organ independent” (*Ziar independent ...*, *Ziar agricol, industrial, comercial și al intereselor generale ...*, *Ziar politic, comercial și industrial* etc.) negau orice coloratură, simpatie sau apartenență politică, încă din primul număr, prin atotprezentul articol-program intitulat invariabil „Către cititori”, multe editoriale și articole de fond erau scrise cu adresă și simpatie pentru un partid politic sau altul.

În ceea ce privește presa politică declarată, se evidențiază mai multe orientări: liberală, național-țărănească, naționalistă și naționalist-democrată, monarhistă.

Ziare de orientare liberală: *Lumina. Ziar de orientare liberală* (22 ianuarie – 22 decembrie 1912), *Viitorul neamului. Organ al Partidului Național Liberal din Bacău* (1919 (?) – 7 iunie 1925), bilunar și singurul număr al ziarului *Cuvântul Partidului Național Liberal din Bacău* (3 iulie 1929).

Țărănistă: *Secerea. Gazeta Partidului Țărănesc din județul Bacău* (1919 (?) – 2 mai 1927) apare de 2 ori pe lună, *Aurora Bacăului. Organul Partidului Țărănesc din Județul Bacău* (12 martie-19 septembrie 1927), *Dreptatea noastră. Gazeta Partidului Național-Țărănesc din Bacău* (1 ianuarie 1928-15 octombrie 1929) apare de două ori pe lună.

Naționalistă (-democrată): *Cuvântul Naționalist. Foaia Partidului Naționalist Democrat din jud. Bacău* (1920 (?)- 5 mai 1925), mai apare sub formă de ziar *Cuvântul Partidului Naționalist al poporului din orașul și județul Bacău* (10 iulie-24 august 1924, și apoi 21 iunie-5 august 1925).

La toate acestea ar trebui să adăugăm mai multe publicații generaliste: *Bacăul. Politică, Sociologie, Finanțe, Științe și Litere* (13 noiembrie – 9 iulie 1906); apare o dată pe săptămână. *Bacăul* (serie nouă). *Ziar agricol, industrial, comercial și al intereselor generale* (27 aprilie 1924-31 ianuarie 1944); apare duminica *Alarma Bacăului. Ziar politic, comercial și industrial* (28 iunie – 18 octombrie 1907); apare o dată pe săptămână *Geamătul codrului. Ziar de critică și discuțiuni* (30 ianuarie-8 mai 1911); apare în fiecare duminică *Știri politice, economice, industriale și comerciale din țară și străinătate și Învierea. Organ popular religios spre apărarea ortodoxismului* (Anul I, nr. 1, 1 februarie 1911); apare de 2 ori pe lună *Lumina. Ziar de orientare liberală* (22 ianuarie – 22 decembrie 1912); apare duminica *Vestea. Foaie săptămânală* (1 septembrie 1913 – 1 mai 1914), *Curierul Bacăului. Ziar de interese locale* (6 decembrie 1915-25 iunie 1916); apare duminica *Cronica. Organ independent* (28 decembrie 1924 – 2 mai 1925); apare săptămânal. *Aurora Bacăului. Organul Partidului Țărănesc din Județul Bacău* (12 martie-19 septembrie 1927), *Concordia. Organ de informațiuni* (15 octombrie – 15 noiembrie 1927). Un singur număr a apărut *Curentul Bacăului* (serie nouă). *Organ independent săptămânal*, cu „toate informațiunile și știrile privitoare la asigurări”, unul dintre cele mai longevive periodice (28 iunie 1929-21 august 1939). Acesta l-a avut drept prim director pe Roland Kaufman și girant responsabil pe C. Ionescu (1929-1930), fiind imprimat la Tipografia „Rapid” L. Berman. Zece ani, cât a fost prezent în viața urbei, *Curentul Bacăului* a reprezentat echilibrul politic și excelența profesională.

De la „organ săptămânal al intereselor obștești”, la „organ al ziariștilor profesioniști”. Dacă studiem cele 19 numere din colecția anului 1939 în

contextul întregii evoluții de 10 ani ai ziarului, vom constata câteva momente de cotitură. Primul moment ține de schimbarea proprietarului, când ziarul e cumpărat de niște întreprinzători români, care rămân directori mult timp: domnii Mocanu și Dionisie D. Ionescu. Aceștia, potenți financiar fiind, păzesc ziarul de numeroasele tentații politice și locale ale vremii, căutând să angajeze în redacție pe cei mai buni și mai experimentați condeieri băcăuani. Al doilea moment important în evoluția ziarului, îl reprezintă venirea ca director a domnului Constantin Nădejde, om de presă recunoscut la nivel național și, peste toate, președinte al jurnaliștilor de provincie și al organizației profesionale „Moldova de mijloc”. Același om providențial, dl Nădejde, are grijă să-i păstreze co-directori pe cei de dinainte lui și, astfel, ziarul să-și asigure din toate punctele de vedere continuitatea. La fel procedează cu mult tact și multă abilitate profesională, evitând în anul 1940 neplăcutele efecte ale cenzurii antonesciene prin reorientarea politicii editoriale, prin restrângerea primei pagini doar la știri privind situația de pe front sau noutățile din diplomația europeană – știri redactate sobru, neutru, fără pic de comentariu sau valorificare adjectivală, încercând să respecte în egală măsură și concesiile impuse de cenzură, și deontologia profesională.

Noiembrie 1938, îl putem considera momentul de glorie a publicației. Moment în care, prin afilierea la asociația profesional-jurnalistică „Moldova de mijloc”, ziarul își confirmă nu numai statutul de lider al presei băcăuane (al presei moldovene, chiar), dar capătă în plus și strălucirea unei mult râvnite recunoașteri naționale, prezentând în detaliu lucrările Congresului Federației Naționale a Presei de Provincie, care a avut loc la Sibiu - 28 octombrie, 1938.

La toate materialele publicate cu această ocazie (relatări, opinii, cuvântări mai importante), ziarul adaugă ulterior și alte texte de opinie, menite să precizeze poziția jurnaliștilor băcăuani față de unele stări de lucru ce se manifestau în interiorul breslei. Receptarea critic-analitică a presei românești din acea epocă și numirea pe față a unor metehne jurnalistice mai vechi sau mai noi arată cât se poate de limpede că numărul mare de ziare băcăuane era dublat deopotrivă de profesionalism și de un anume sentiment pozitiv al apartenenței la breaslă.

Ilustrative pentru nivelul de combativitate și pentru maturitatea liniei editoriale a ziarului *Curentul Bacăului* ar fi două texte de opinie: „Presa de provincie” și „Presa piliferă” (vineri, 4 noiembrie 1938). Fără a cita întregul articol „Presa piliferă”, spicuim câteva idei:

„Presa «piliferă»! Iată minunata expresie lăsată nouă de dl subsecretar de stat Titeanu. Pila gazetărească explică în bună măsură înstărirea bătătoare la ochi a unor gazetari, care, până mai ieri, trăgeau mâța de coadă, iar astăzi au case, mașini la scară sau chiar moșii... Pila gazetărească definește acea categorie

de gazete ce apar și trăiesc din șantaj... Școala aceasta a presei pilifere își are maeștri și ucenici. E veche și în floare. Maeștrii conduc cotidiene temute, iar ucenicii sunt corespondenți sau directori de foi provinciale, cu închipuite pretenții culturale.

Sistemul pilelor e comod și rentabil. Nu e nevoie să ai talent, să ai credință sau pricepere în ceva. E suficient să fii nerușinat și îndrăzneț. Poți înjura suculent. Lumea cititoare poate fi ușor dusă de nas. Scrii câteva articole în care țiți tricolor sau umanitar contra unei firme sau om de afaceri. Apoi, după ce s-a definitivat tranzacția, stopezi – că doar nu o să te ocupi mereu de același lucru! Mai iei la rost pe guvernabilitii din Spania, te războiești nițel cu Stalin, pui un meniu cu «ochiuri pe spanac», rogi un veterinar să se ocupe de problema turbării și începi din nou să ataci «probleme grele». Între timp, pilele trec neobservate... Așa se face operă culturală. Așa se face gazetărie. Toată admirația mea pentru acești «preoți» ai presei neatârnată. Trăiască presa piliferă!”

Al doilea text, ilustrează și mai bine faptul că, înainte încă de cel de-al Doilea Război, jurnalismul de provincie avea suficiente resurse de maturitate și exigență deontologică încât își permitea să dezvolte un discurs autocritic – observații menite autoreglării profesionale și morale a breslei. Titrat simplu și la obiect, „Presa de provincie”, editorialul dlui C. Nădejde are nu numai îndrăzneala de a vorbi în mod apăsător despre importanța presei locale, dar oferă și o interesantă explicație avântului manifestat de această presă, legând gloria jurnalistică a momentului de efectele benefice ale Legii votului universal, inițiată sub guvernarea luminată a Regelui Carol, când presa a devenit „o necesară oglindă a noii vieți politice din țară”. Motivul acestei dezvoltări pare simplu și oarecum meschin: „adresându-se maselor populare, partidele au înțeles că au nevoie de un instrument care să le popularizeze doctrina proprie și să combată doctrina partidelor concurente”. Acest instrument rapid și eficace trebuia să fie, desigur, presa de provincie. Deloc inocentă, această observație a editorialistului de la *Curentul Bacăului* nu făcea decât să atragă atenția asupra primejdiilor (tentațiilor) ce pândeau presa locală (în principal, corupția). Oricum, semnele decăderii morale erau tot mai vizibile, mai ales, observa C. Nădejde, că: „după așa numita revoluție regală de la 10 februarie 1938, ziarele au început să se întreacă prin a preamări personalități proeminente, care conduc administrațiile locale și, mai cu seamă, instituțiile centrale, fără a mai aduce o contribuție critică, care să ajute pe exponenții administrației în cunoașterea mai profundă a tuturor relelor și, astfel, să poată lua măsuri de îndreptare. Această atitudine nu e numai a presei din provincie, ci, într-o măsură și mai mare, a marilor cotidiene, care nu mai pot juca nici un rol serios în orientarea opiniei publice prin chiar exagerata preamărire a stărilor de fapt sau prin critica aspră adusă stărilor politice din trecut, cărora nu le mai găsește nimic bun. Desigur că trecerea de la

o extremă la alta duce la dezorientare [...]. Datoria presei este să țină calea mijlocie. Nici nu trebuie dusă o campanie de denigrare, dar nici nu trebuie acceptată o existență de platitudine”.

Beteșuguri mai noi și mai vechi ale jurnaliștilor și ale presei în general. Lectura *Curentului Bacăului* din 4 noiembrie 1938 ne prilejuiește câteva constatări importante. Cea mai provocatoare dintre ele este faptul că discursul critic găzduit de o gazetă interbelică se arată a fi deosebit de actual. Altfel spus, în reproșurile aduse ziariștilor interbelici, recunoaștem cu ușurință multe din defectele și năravurile presei din zilele noastre.

Confruntată cu destule greutăți financiare, dar și cu lăcomia unor jurnaliști fără scrupule (directori sau reporteri simpli), presa locală practică șantajul și amenințarea, pentru a obține foloase materiale importante: mașini, conturi bancare și chiar moșii. Modelul este periculos mai ales pentru că impune sau oficializează o anume rețetă de reușită, lesne imitată de ciraci și tineri dornici de câștiguri ușoare.

Nu miră pe nimeni practicarea diversivunilor candidă, cum ar fi evitarea unui deranjant subiect de actualitate, prin mutarea atenției la situația politică din străinătate sau la anumite întâmplări de fapt divers, cum ar fi pericolul câinilor vagabonzi, suspecți de turbare.

Atitudinea servilă față de mai marii zilei și, cu deosebire, față de șefii administrațiilor locale sau centrale își are originea nu numai în obscure interese personale, dar, mai ales, în politica impusă chiar de la vârful țării, de la Regele Carol al II-lea, care, prin actul antidemocratic din februarie 1938, nu a făcut decât să-și subordoneze politic partidele și, implicit, presa.

Obsesia pentru reformă (economică, fiscală, administrativă etc.) ne marchează existența statală încă de la înființare. În numele acestei reforme, se produc cele mai excesive și riscante abateri democratice. Mimarea discursului critic prin generalizare se arată a fi păgubos. El îndepărtează atenția de la probleme stringente ale societății și derutează în mod voit pe cititor. Absența judecății echilibrate, de mijloc, și cultivarea extremelor creează același efect.

„O Lămurire”, semnată de directorul C. Nădejde în același ziar (4 noiembrie 1938), aduce în discuție un fapt cel puțin bizar și anume că o altă asociație profesională, condusă de domnii Sturzu și Nicolae, își luase același nume „Moldova de mijloc” și pretindea că e singura reprezentantă a jurnaliștilor din provincie, ceea ce deja generase multe și obositoare confuzii atât în oraș, cât și în forul de conducere al Asociației pe țară. Dincolo de tonul destul de blând și voit conciliant al „lămuririi”, trebuie să observăm, lăsând la o parte absurdul juridic, o mai veche meteahnă a presei românești – anume, ignorarea detaliilor formale, superficialitatea economică și lentoarea cu care s-a luat în seamă (mai ales, după 1989) cerințele dreptului de autor și protecția prin lege a numelui,

fapt care a generat și mai generează încă dispute și procese extrem de cheltuitoare. Să ne amintim edițiile pirat ale *Formulei AS*, de aventurile ziariștilor care au plecat de la *Adevărul* și, neputând adopta numele noului ziar *Prima ediție*, au improvisat un banal și fără strălucire titlu, *Gândul* etc. Să ne amintim de absurda situație la care am asistat, când două posturi de televiziune aveau același nume: *Realitatea TV* etc.

Lămurirea domnului Nădejde mai ridică o problemă profesională, rămasă până astăzi nerezolvată. E vorba de criteriile de acordare a calității de ziarist profesionist, de faptul că din 1938 și până astăzi legea sau codurile jurnalistice nu au reușit să facă distincția între începători și consacrați; între stagiaři și atestați, cum se întâmplă în alte state (Franța, Anglia, Germania); cum se întâmplă în alte meserii: medicină, învățământ, armată etc. Chiar și așa, important ni se pare faptul că, pentru prima oară, în spațiul civic băcăuan cineva a avut curajul să aducă în discuție problema jurnalismului de elită – exigența selecției cadrelor și afirmarea meritelor personale: „Asociația fiind persoană juridică, are statut consfințit de Statutul persoanelor juridice. Din ea fac parte nu toți gazetarii, ci doar cei înscrși cu acte în regulă și recunoscuți de forurile în drept. Nu e deschisă de la sine nici unui ziarist calea de a se înscrie în Asociație. Nu e suficient să fii corespondent la un ziar din Capitală pentru a deveni membru Asociației noastre. Nimic nu stabilește automat nici calitatea de ziarist și nici calitatea de membru al «Moldovei de mijloc».”

Neimplicarea politică a ziaristului de provincie, între deziderat și ipocrizie. Multe sunt problemele în care s-a implicat *Curentului Bacăului*: gospodărirea urbei, starea școlii și a pregătirii pedagogice, nedreptățile sociale etc. Caracteristica ziarului ar fi păstrarea unui anume standard de moralitate și, nu întâmplător, în dubla sa calitate de președinte al Asociației jurnaliștilor profesioniști și director al unui important ziar băcăuan, Constantin Nădejde își va acuza generic confrății din presă că abandonau cu prea mare ușurință misiunea jurnalistică principală, vigilența față de putere, degradându-se profesional și moral prin osanale și lingușiri aduse celor mari, cu putere financiară sau politică. Din cele câteva numere analizate de noi la nivelul anului 1938 și apoi 1939, am constatat că poziția critică a *Curentului Bacăului* a înregistrat în mod constant o anume diminuare, ziarul dând dovadă în mai multe situații de discreție, dacă nu și de oportunism. Ne gândim, de pildă, la atitudinea ziarului față de M. S. Regele Carol al II-lea. Astfel, pe parcursul a 19 numere, ziarul a publicat pe prima pagină: 22 articole având ca subiect oficialități naționale (miniștri, mari oameni politici și de stat etc.); șase articole dedicate Regelui și cuvântărilor lui; cinci articole rezervate notabilităților locale (primar, prefect, șef de partid) și doar trei articole dedicate presei și problemelor ei morale. Dacă vom lua în calcul faptul că articolele despre Rege sunt, fără excepție, bine

valorizate grafic (fotografie mare, poziție centrală, tipărit pe mai multe coloane, fără concurență de titlu), în acest caz ar trebui cel puțin să dublăm prezența Regelui în ziar.

În anul următor, 1940, analiza strict tematică a primei pagini arată că, în cele 17 numere analizate, proporția între prezența regală și cea a notabilităților locale rămâne relativ neschimbată, în plus apărând doar câteva articole vag binevoitoare despre Căpitan („Slăvirea Căpitanului la Bacău”, „Mișcarea se arată neclintită” etc.). În orice caz, analiza primei pagini arată că politica editorială ziarul *Curentului Bacăului* a fost aceea de evitare a problematicei locale. Dimpotrivă, aproape fără excepție, prima pagină era rezervată evenimentelor naționale importante: deschiderea anului judecătoresc, ziua Crucii Roșii Române, lucrările Societății Pensionarilor Publici, aplicarea Reformei administrative, vizita unui ministru important la Bacău, vizita MS Regele Carol al II-lea la Paris etc. Vedem un semn de orgoliu profesional și de maturitate în această opțiune (susținută cu multe texte de opinie, eseuri, editoriale, scurte comentarii sau relatări), mai ales că, printr-un articol semnat tot de C. Nădejde la loc de cinste („Avem și noi ...” 25 noiembrie 1938), ziarul se confirmă pe sine și se simte îndreptățit să dea uneori lecții de jurnalism confrăților, așa cum se întâmplă când acuză prezența sufocantă în presa românească a genurilor de informare în defavoarea celor de opinie – semn indubitabil de criză și decădere jurnalistică: „În zilele noastre, presa trăiește un fenomen de pletoară. S-a dezvoltat la periferie și s-a restrâns în centrul nobil. Informația a invadat toate paginile, locul ei nu e disputat decât de fotografii ... Cauza acestei năpădiri a informației în coloanele destinate altă dată ideilor are explicații de ordin general încadrate în ritmica epocii – radio și cinema ... Caracterul presei s-a pervertit. Samsarlăcul, dragostea de îmbogățire în viteză și-a creat recordmanii ei și pe versantul scrisului zilnic; presa de idei, a gazetarului cu crez [...] dispare.”

E greu de spus dacă ziarul *Curentului Bacăului* a fost, între noiembrie 1938 și februarie 1941, cu adevărat Organ al Asociației Ziariștilor Profesioniști „Moldova de mijloc” – persoană juridică sub președinția domnului Constantin Nădejde. Mai degrabă, directorul Nădejde s-a folosit de ziar pentru a-și oficializa funcția și, eventual pentru a-și spori ceva relații în lumea ministeriabililor de la București – cu precădere, cultivarea miniștrilor (subsecretarilor de stat) responsabili cu presa și propaganda din acea vreme. Ziarul, la rândul lui, a avut de câștigat prin prestigiul profesional al Asociației, care a devenit, probabil, un paravan serios în calea unor compromisuri morale grave. Concesiile politice, atâtea câte au fost (articole despre Rege sau despre unii miniștri; despre aniversări sau instituții naționale) trasează de fapt un drum propriu și echilibrat – un drum de mijloc, așa cum cerea de altfel întregii prese dl C. Nădejde, într-un editorial plin de patetism și justețe. Prin săptămânalul

Curentul Bacăului, urbea nemurită de Bacovia și de cele câteva cântecele de mahala își afirmă o certă vocație culturală, arătând că locul elitei jurnalistice nu trebuia neapărat să fie plasată în central politic și privilegiat al țării. Locul elitei este acolo unde se cultivă calitatea și discursul critic exigent.

Suceava – o gazetă ținută în slujba regimului autoritar carlist

Radu Florian Bruja⁵⁴¹

Abstract

The authoritative regime of Carol II benefited from equipments and propaganda means of the official ideology that no other previous regime had. In March 1938, Armand Calinescu proposed the creation of a semi-official point of view of the regime, entitled Romania, with five issues, initially. The Suceava daily paper, led by the professor Romulus Cîndea, published in January 1939 and June 1940, as long as the entire Bukowina existed, the National Renaissance Front, apologetic articles, comments and speeches of those times personalities, enrolled in the party, lists with members and the institutions that joined the party, acts of N.R.F. and of the National Guards; a true literature. The daily paper represented, at the same time, the coordinator of the whole propagandistic press, central and local press, taking over the materials published in Suceava. The gazette had among its subscribers most of the elite and intellectuals of Bucovina, who accepted to adhere to the Carlist regime, some of them compromising themselves in creating an ideology to a political experiment that lamentably failed.

Regimul monarhiei autoritare a fost expresia tendințelor autoritare ale regelui Carol al II-lea, favorizat de situația generală europeană care cunoștea practici asemănătoare. Anticameră a dictaturilor din România, regimul a intrat în conflict direct atât cu democrația românească interbelică cât și cu Mișcarea Legionară. Regele a inițiat o serie de măsuri politice, economice, legislative pentru a-și întări autoritatea și a lovi în extrema dreaptă. În zece luni, Carol al II-lea

⁵⁴¹ Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

a distrus baza constituțională a regimului democratic. Pe 11 februarie 1938 a introdus starea de asediu pe tot cuprinsul țării. Conform acestui decret autoritățile militare erau împuternicite să cenzureze „presa și orice publicațiuni, având dreptul de a împiedica apariția oricărui ziar sau publicație”⁵⁴².

A fost revocată convocarea Parlamentului, a fost înlocuită Constituția din 1923 cu alta, nouă, bazată pe principii corporatiste și care concentra puterea în mâinile suveranului și emana de la de puterea executivă. Piatra de încercare a noului regim a reprezentat-o dizolvarea partidelor politice, în martie-aprilie 1938, fapt ce îngrădea definitiv viața democratică a țării. Pentru a da un suport politic și un program care să atragă populația alături de Tron, regele a susținut un proiect al principalului său colaborator, Armand Călinescu, prin care propunea crearea unei largi mișcări de masă. La sugestia lui Armand Călinescu, la 15 decembrie 1938 (oficial din 16 decembrie), aproape fără nicio pregătire propagandistică, a fost dat *Decretul-lege pentru înființarea Frontului Renașterii Naționale*. Decretat drept „unică organizație politică în stat”, în F.R.N. erau invitați să se înscrie toți locuitorii țării, indiferent de naționalitate, orice altă activitate politică fiind socotită clandestină, și, deci pedepsită⁵⁴³. Proiectul îndrăzneț și aparent modern pe care regele Carol al II-lea l-a propus ca ultimă soluție pentru salvarea țării în dificilii ani de la finele deceniului patru al secolului trecut a fost partidul unic. Cu un nume sonor, o ideologie eterogenă și un program laborios alcătuit din elemente doctrinare diferite, Frontul Renașterii Naționale a urmărit să stopeze pulverizarea forțelor politice din jurul tronului. Totodată, FRN s-a inspirat din modelul ce părea de succes al fascismului italian, preluând cultul personalității, birocrăția centralizată și structura puternic ierarhizată a organizației politice unice. Naționalismul, deși evident, nu era unul extremist, ceea ce a făcut ca minoritățile să-și poată găsi locul în rândurile organizației politice carliste⁵⁴⁴.

Încă din martie 1938 a fost creată, pe lângă Consiliu de Miniștrii, Direcția Generală a Presei și Propagandei (DGPP) care avea ca scop supravegherea și controlul Societății Radiofonice, Serviciului Cinematografelor, Direcției Presei și Societății Rador⁵⁴⁵. Prin Decret regal, din 8 octombrie 1938, au fost desemnați pe 4 ani membri DGPP: Sergiu C. Dimitriu, președinte ONT, Al.

⁵⁴² Ioan Scurtu, Doina Smârcnea, Constantin Mocanu, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p.439.

⁵⁴³ *Ibidem*, p.466.

⁵⁴⁴ Detalii despre originea, organizarea, programul și evoluția Frontului Renașterii Naționale vezi Radu Florian Bruja, *Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale*, Iași, Editura Junimea, 2006; Petre Țurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renașterii Naționale*, București, Editura Enciclopedică, 2006.

⁵⁴⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II (noiembrie 1933-septembrie 1940), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1998, p. 811.

Brătescu-Voinești, președintele Sindicatului Ziariștilor, actorul Calon Theodorian, criticul dramatic Ion Dumitrescu, Maria Filotti, Constantin Kirițescu, directorul general al Ministerului Instrucțiunii Publice, Emanoil Bucuța, directorul Educației Poporului din același minister ș.a. Serviciul cenzurii trebuia să împiedice publicarea în ziarele românești a unor subiecte interzise de regimul politic sau a criticilor la adresa partidului unic⁵⁴⁶.

Regimul autoritar al lui Carol al II-lea a beneficiat de echipamente și mijloace de propagare a ideologiei oficiale pe care niciun regim anterior nu le-a avut. În martie 1938, Armand Călinescu a propus crearea unui oficios al regimului, intitulat *România*, cu cinci ediții: de București, de Iași, de Chișinău, de Cluj și de Timișoara, dublat de unul pentru mediul rural: *România satelor*. De la 1 iunie 1938, a apărut primul număr al gazetei pusă în slujba regimului, și apoi a partidului unic care l-a secondat. Odată cu reforma administrativă din vara anului 1938, conform căreia România a fost împărțită în 10 Ținuturi, s-a pus problema ca fiecare nouă unitate administrativă să aibă propria gazetă propagandistică. Cotidianul *România* a devenit, totodată, coordonatorul întregii prese propagandistice, presa centrală și locală, preluând materialele publicate în *România*. Presa centrală trimitea către redacțiile gazetelor regionale și locale, materialele oficiale ale partidului unic, ale decidenților politici ai epocii, articole apologetice și propagandistice despre actele suveranului și a cercurilor politice care gravitau în jurul acestuia. Era accentuat cultul personalității regelui Carol al II-lea, editoriale publicate de Cezar Petrescu, directorul cotidianului central al regimului și partidului unic, cu acest prilej, transformându-l într-o slugă docilă a regimului. În fiecare Ținut și într-o serie de județe au apărut organe de presă puse în slujba regimului, care erau coordonate de *România*: *Ardealul* la Brașov, *Familia* la Oradea, *Opinia* și *Informația* la Iași, *Tribuna Basarabiei* la Chișinău, *Dobrogea jună* la Constanța, *Gorjanul* la Tg. Jiu, *Suceava* la Cernăuți⁵⁴⁷.

În Ținutul Suceava, care cuprindea județele Câmpulung, Cernăuți, Dorohoi, Hotin, Rădăuți, Storojineț și Suceava, abia de la 1 ianuarie 1939 a fost posibilă fondarea noii publicații. Intitulată, după numele Ținutului, *Suceava*, gazeta a apărut la Cernăuți, având sediul în Piața Unirii, nr.4, la etajul întâi al Palatului Național Român. Ziarul era tipărit la Tipografia „Mitropolit Silvestru” din aceeași piață centrală a capitalei Bucovinei, la nr.3⁵⁴⁸. Cotidianul *Suceava*,

⁵⁴⁶ Bogdan Moșneagu, *Cenzură, democrație, autoritarism*, în *Xenopoliana*, XII, nr.1-4, Iași, 2004, p.180.

⁵⁴⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond FRN, dos. nr. 136/1939-1940, f. 192-193.

⁵⁴⁸ Anterior, între 1935 și 1937 a mai existat o gazetă cu numele „Suceava”, care era un ziar de bilunar „de informare și îndrumare națională”, cu un caracter economic și cultural, apărut în orașul de la care și-a tras numele. Ziarul de la Cernăuți nu era continuatorul celui de la Suceava, Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, volumul II, Suceava, 2004, p.691.

condus de universitarul cernăuțean de formație liberală Romulus Căndea, a publicat, între 1 ianuarie 1939 și 28 iunie 1940, până când partea de nord a Bucovinei a fost smulsă din fruntariile României, articole apologetice, însemnări și discursuri ale personalităților vremii, înscrise în partid, liste cu membrii și instituțiile care au aderat la partidul unic, acțiuni ale FRN și ale Gărzilor Naționale dar și informații cu caracter local din diverse domenii. Redacția gazetei a fost asigurată de Romulus Căndea, în primele luni, apoi de Ion Humencu din aprilie 1939 până în martie 1940, urmat de Mircea Streinu în martie 1940 și de Octav Rusu, până la încetarea apariției, în iunie 1940⁵⁴⁹. Gazeta anunța cititorii că apărea zilnic, dar în realitate erau scoase cinci numere săptămânal, de luni până vineri.

Ziarul nu avea un număr exact de pagini, cele mai multe numere apărând cu șase, altele cu opt pagini. Unele ediții au avut doar patru pagini, cum au fost cazul celor mai multe numere din lunile octombrie și noiembrie 1939 sau a celor din 1940. Apărută în condiții grafice excelente, gazeta avea trecut pe frontispiciu titlul *Suceava. Organ zilnic al Ținutului Suceava, răspânditor de graiu, simțire, faptă și gând românesc*. De la primul număr s-a specificat, în termeni propagandei oficiale, scopul noii tribune. În *Cuvânt Înainte* semnat de rezidentul regal al Ținutului, G. Alexianu era precizat că „Ziarul Suceava nu este un ziar personal. El este organul activității credinței, concepției și idealurilor conducerii Ținutului Suceava”. Prima pagină mai conținea și un articol semnat de Mitropolitul Bucovinei, Visarion Puiu, care justifica necesitatea apariției oficiosului în articolul *Noul ziar Suceava*⁵⁵⁰.

Alături de informațiile despre „realizările” regimului, ziarul conținea știri din județele Ținutului Suceava, o cronică judiciară, informații sportive locale, pagină culturală, reclame, mica publicitate, programul Radio și o pagină de politică internațională, cu cele mai noi informații. Răsfoind paginile gazetei analizate se observă că regimul a avut lingușitorii, trâmbițașii și fanfaronadele de care regele a dorit să se înconjoare. Instalarea rezidenților regali și a diriguitorilor din teritoriu ai partidului carlist au fost prezentate pe larg. Rubricile „Oglinda vieții locale” și „Știri din cuprinsul Ținutului” aduceau informații din cele șapte județe ale noii unități administrative. O pagină cu titlul „Suceava artistică și culturală” era dedicată informațiilor din domeniul artelor, culturii, literaturii și manifestațiilor culturale din Bucovina. Ziarul avea și pagina de informații din Monitorul Oficial sau diferite publicații oficiale ale instituțiilor Ținutale, județene sau a primăriilor din localitățile regiunii. Pagina

⁵⁴⁹ Ioan V. Cocuz, Matei Hulubei, *Presa românească în Bucovina (1809-1944)*, Suceava, 1991, p.95; vezi și Ion N. Oprea, *Bucovina în presa vremii, 1 Cernăuți, 1811-2004*, Iași, Editura Edict, 2004.

⁵⁵⁰ *Suceava*, 1 ianuarie 1939, p.1.

sport cuprindea rezultate sportive și comentarii din diverse competiții interne și internaționale în care erau angrenați sportivi sau echipe din Ținut.

Prima pagină era dedicată unor ample articole propagandistice, mesaje ale diriguitorilor FRN, ale autorităților locale sau comentarii la adresa unor inițiative ale artizanilor regimului autoritar carlist și a partidului pus în slujba sa. Însă cel mai important articol, devenit aproape permanent, era cel semnat de Romulus Cândea. Titluri de genul *Biserica și Nația, Întărirea patriei, Pragul Unirii celei mari, Programul noului rezident, Regele țăranilor, S-a încheiat un capitol, Amintirea unui rege erou, Cele două linii Carol II sau Adevărata propagandă* reprezentau comentariile sale la adresa evenimentelor politice interne sau internaționale, la manifestațiile populiste ale regimului politic, la apologia ferenistă, la măsurile luate de suveran pentru apărarea țării, la evenimente semnificative din istoria națională sau chiar la adresa regelui Carol al II-lea. Propaganda l-a transformat pe suveranul României într-un salvator, omul așteptat să se identifice cu întreaga națiune și care era în mijlocul poporului, în aproape toate acțiunile pe care regimul și partidul le organizau. Această campanie era necesară în condițiile în care imaginea publică a monarhului devenea din ce în ce mai precară și popularitatea sa era în scădere. În ultimele două luni de apariție a tribunei fereniste de la Cernăuți, articolele lui Romulus Cândea au fost preluate de către Leon Țopa și aveau în vedere distrugerea rumorilor legate de agresivitatea tot mai mare a Uniunii Sovietice, aflată la granița Ținutului, cu revendicări evidente. Articole de tipul *Apărarea Neutralității* trebuiau să evidențieze eforturile consistente ale diplomației românești pentru păstrarea integrității naționale⁵⁵¹.

O rubrică permanentă „Oglinda vieții locale” promova articole politice, economice, sociale sau culturale, informații diverse, știri despre situația epide-miilor, diferite dispoziții ale serviciilor publice din județele Ținutului, probleme muncitorești ale Camerei de Muncă. Articolele și știrile reprezentau imaginea socială și economică a Bucovinei fiind nesemnate. În cuprinsul publicației apărea și un „Carnet polițienesc”, cu informații despre acțiunile poliției, activitatea infracțională sau mondenă. O altă rubrică permanentă, cu același profil era „Știri din cuprinsul Ținutului”. În ea se aduceau la cunoștința cititorului diverse realizări edilitare, ctitorii din Ținut, activitatea unor instituții sociale sau culturale, activitatea unor biblioteci, activitatea administrativă, fapt divers sau opere sociale. Nici aceste articole nu erau semnate dar se bazau pe corespondenții locali ai ziarului. În aceleași pagini era și o „Cronică judiciară”, cu date despre activitatea Tribunalului, sancțiuni penale sau civile, procese, noutăți juridice, publicații oficiale ale Ministerului Justiției. O altă cronică

⁵⁵¹ *Ibidem*, 26 mai 1940, p.1.

permanentă intitulată „Bloc Notes” prezenta publicului programul Radio România, Radio-București, Radio-Experimental și programul cinematografelor din orașul Cernăuți.

Cele mai multe articole din *Suceava* nu erau semnate iar unele apăreau cu inițiale. În afară de prima pagină, unde iscăleau liderii locali ai Frontului Renașterii Naționale, doar rubricile culturale erau autentificate. Din aceste pagini aflăm adevărata redacție a gazetei, care era formată aproape în totalitate de intelectualitatea bucovineană crescută în jurul Mișcării „Iconar”, și care simpatizase cu Mișcarea Legionară. Prigoana declanșată de suveran în 1938 împotriva dreptei radicale românești a impus acestora o repliere pentru a putea scăpa de aparatul represiv carlist. Între gazetarii de la *Suceava* îi întâlnim pe: Leon Țopa, Mircea Streinu, Neculai Roșca, Liviu Rusu, Aurel Fediuc, Mihai Cazacu, Constantin Cehan-Racoviță, George Fonea, George Z. Zaharescu, Em. Voinescu, George Drumur. Mulți dintre ei făcuseră parte din gruparea „Iconar” din anii '30, coordonată de Traian Brăileanu, ideologul Mișcării Legionare din Bucovina, retras din viața publică în anii 1938-1940. Scăpați de prigoana antilegionară a regimului, intelectualii legionari bucovineni au încercat să pună bazele unei noi mișcări literare la Cernăuți în 1939 și au semnat materiale pentru oficiosul local la FRN, *Suceava*⁵⁵².

Pe de altă parte, spațiul bogat dedicat manifestărilor cultural-artistice sau de popularizare a literaturii și artei din Bucovina, se explică și prin nivelul intelectual al acestei redacții. Ei au inițiat rubrica săptămânală *Suceava artistică și literară*. În cadrul ei era promovată literatura din Bucovina, cronică literară, viața artistică, popularizarea științei, grafică și desen. Deși rubrica apărarea în paginile doi sau trei din gazetă doar odată pe săptămână, în fiecare număr existau diverse articole sau știri despre evenimente culturale, prezentarea unor opere literare, cronică, manifestări artistice ale unor artiști români sau de talie internațională, curier muzical. „Plastica în Ținutul Suceava” – un fantast: Vladimir Zagorodnicov”, „Cartea engleză – Mary Webb: Vulpea”, „Alexandru Rosetti, Limba românească în secolul al XVI-lea”, „Istoricul Reuniunii Ciprian Porumbescu” sunt doar câteva din articolele care arată diversitatea temelor culturale promovate de redacția gazetei. Unele numere erau dedicate prozei și poeziei din Bucovina. Numărul din 7 iulie 1939, spre exemplificare, era consacrat versurilor lui Mircea Streinu⁵⁵³. Artele din Bucovina erau popularizate, desene sau grafică semnate de artiști locali precum Rudd (Rudolf) Rubiczka sau Isidora Constantinovici Hain (Hein) sau Vladimir Zagorodnicov fiind prezente în multe

⁵⁵² M. A. Diaconu, *Mișcarea „Iconar”. Literatură și politică în Bucovina anilor '30*, Iași, Ed. Timpul, 1999, p.124.

⁵⁵³ *Suceava*, 7 iulie 1939, p.2.

din numerele gazetei⁵⁵⁴. Rubrica „Sport” promova articole despre întrecerile sportive naționale și locale. Era popularizate câteva sporturi între care boxul, fotbalul, hocheiul, atletismul, patinajul, sporturi care, deși nu aveau mari performanțe, erau tradiționale în Bucovina.

Ultima pagină era dedicată evenimentelor internaționale. Cu ajutorul mass media, regimul a construit un cult al personalității nemaiîntâlnit până la acel moment în istoria românilor. Programul acestor manifestări era aprobat de secția Presei interne a Ministerului Propagandei, și apoi era trimis gazetei *România*, prima care publica întregul orar al activităților dedicate marilor evenimente serbate de regim⁵⁵⁵. De asemenea, reacțiile presei externe erau verificate de secția omonimă și apoi ajungeau în gazeta românească, o serie de articole apărute în străinătate fiind interzise în presa românească⁵⁵⁶. Numărul articolelor preluate de la Rador a crescut odată cu trecerea timpului. Acest lucru se poate vedea din numărul tot mai mare de materiale dedicate evenimentelor de politică externă și relații internaționale. Și titlul rubricii de pe ultima pagină, în care apăreau acestea, a suferit modificări. De la „Știri și evenimente din țară”, în primele numere s-a ajuns la „Știri din țară și străinătate” pentru ca din iulie 1939, sub titulatura „Ultima oră” să apară exclusiv articole preluate din presa centrală despre evoluția evenimentelor din plan internațional. Spațiul ocupat de știrile și informațiile de presă externă a devenit tot mai mare odată cu declanșarea războiului în septembrie 1939, înlocuind chiar paginile de informații locale și cele culturale. În 1940, din cele patru pagini ale unei ediții, în trei apăreau articole de politică internațională, ultima pagină fiind dedicată exclusiv celor de ultimă oră. Între evenimentele politice care s-au regăsit în paginile *Sucevei*, bucurându-se de spații largi au fost: războiul civil din Spania, tensiunile internaționale legate de problema sudetă, problema evreo-palestiniană, ocuparea Albaniei, războiul ruso-finlandez, situația politică din Uniunea Sovietică, știri din Franța, Germania, Italia sau Marea Britanie. Știrile externe cuprindeau și informații despre catastrofe naturale ca inundațiile din Japonia, incendiile din Franța, dar și despre manifestări culturale sau descoperiri arheologice din lume. Și politica externă dusă de România a fost apreciată, vizitele diplomaților români în străinătate, evenimente precum Conferința Micii Înțelegeri de la Bled, vizitele regelui Carol în Anglia, Franța și Germania, sau acordurile cu Reich-ul fiind prezente la rândul lor în paginile ziarului.

Suceava a comentat favorabil primele acțiuni ale FRN, arătând slugărnicie față de regim. Dintre toate ziarele apărute în Bucovina în acei ani, gazeta

⁵⁵⁴ Emil Satco, *Arta în Bucovina. Ghid bibliografic*, vol. 1, Suceava, 1984.

⁵⁵⁵ ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, dos. nr. 403/1939, f. 38-40;

⁵⁵⁶ *Ibidem*, Presa Externă, 2116/1938-1940, f. 77;

condusă de Romulus Cândea s-a arătat cea mai obedientă supralicitând entuziasmul pentru Frontul Renașterii Naționale. Un număr foarte mare de articole au fost consacrate partidului unic, încă de la primul număr. Cotidianul *Suceava* a publicat și mesajele liderilor politici sau colaboratorilor regelui, preluate din oficiosul *România*. Tot din gazeta centrală erau preluate articole ample despre Frontul Renașterii Naționale, despre Ideologia F.R.N., Regulamentul de organizare a partidului unic carlist, solemnitățile instalării unor lideri naționali sau locali în diferitele funcții din ierarhia Frontului, Regulamentul de organizare a Gărzilor FRN.

Acțiunile Gărzilor Naționale s-au regăsit în paginile cotidianului, aproape în fiecare număr. De la organizarea și ierarhia G.N. la acțiunile organizațiilor comunale, toate au beneficiat de spații largi în *Suceava*. Activitatea acestor structuri a fost foarte bine popularizată, fiind considerate vârful de lance al noii ideologii. Sub titlul „Rostul Gărzilor Naționale” se publica un material propagandistic care reliefa dorința de a avea „rol să consolideze noile realități românești, să propage noile principii ale Frontului constituind în același timp elemente necesare de luptă pentru noile idealuri de viață românească”⁵⁵⁷. Una din structurile de Gardă foarte active, cea condusă de Ilie Onciu de la Suceava, s-a bucurat de atenția gazetei. În rubrica „Știri din cuprinsul Ținutului” acțiunile Gărzilor Naționale sucevene erau larg popularizate. Expunerile de motive ale diriguitorilor Frontului Renașterii Naționale pentru fiecare decret implementat, modificările aduse la regulamente, fiecare schimbare a unui membru din fruntea ierarhiei, informări diverse privind vizitele șefilor Frontului, toate și-au găsit spații în publicația de la Cernăuți. Noua lege electorală și campania electorală din 1939 au fost prezentate pe larg. Articole precum „Agricultura în FRN”, „Industria și comerțul în FRN”, „FRN garantează integritatea suveranității naționale”, „FRN se va confunda cu țara însăși” sau „FRN, creator de armonie socială” erau doar câteva titluri edificatoare asupra mesajului ziarului de la Cernăuți. În F.R.N. „e absolut imposibil să existe afaceristul care stă la pândă, intrigantul care să opereze, slugarnicul și valetul de anticameră care să-și caute un stăpân, parazitul care să vrea să fie omul cuiva”, e doar un simplu exemplu al bogatei literaturi de care s-a bucurat partidul unic al regelui Carol al II-lea⁵⁵⁸. Vizitele regelui sau ale altor înalți demnitari erau prezentate în termeni triumfaliști.

Din ianuarie 1939, gazeta a publicat îndemnuri ale personalităților din diverse domenii către români de a adera la Front, liste cu personalul instituțiilor care au semnat adeziunea, fotografii cu personalități politice înregimentate,

⁵⁵⁷ *Suceava*, 3 septembrie 1939, p.1.

⁵⁵⁸ Idem, 28 ianuarie 1939, p.1.

articole apologetice. Sub titlul „FRN primit entuziasm pretutindeni” se specifica diferența dintre „babilonia partidelor, grupărilor, bisericuțelor și cârdășiilor politice” în opoziție cu instrumentul de expresie politică a voinței obștești” reprezentat de partidul unic⁵⁵⁹. Listele cu adeziuni au fost publicate pe parcursul întregului an 1939 începând cu exemplul personal al lui Romulus Cândea.

Într-o țară în care patriarhul era prim ministru, mitropolitul Bucovinei a îndemnat clerul pentru a se înscrie în FRN după ce, în prealabil, a organizat o ședință comună a protoereilor din eparhia Bucovinei⁵⁶⁰. Rând pe rând, gazeta *Suceava* a publicat declarațiile de adeziune ale Societății arcășești, funcționarii și lucrătorii CFR, muncitorimea din fabricile de pe cuprinsul Ținutului, comercianții de la Camera de Comerț și Industrie din Ținut, Asociația profesorilor secundari din Bucovina, personalul sanitar, avocații din barourile județene, personalul Curților de Apel, ziaristii de la diferitele ziare locale, pensionarii, membrii societăților culturale, personalul silvic. Zilnic, *Suceava* era plină de coloane întregi cu numele personalităților și oamenilor de seamă din județele Ținutului, de societăți, asociații, organizații care au aderat cu „entuziasm” la FRN. Și minoritățile naționale din Bucovina au aderat la FRN, în acord cu conaționalii din țară. Până și în numerele din toamna târzie a anului 1939 mai apăreau liste cu diferite persoane sau asociații care se înregimentau în organizația politică oficială. Polonezii, germanii, maghiarii, ucrainenii și ruși lipoveni din Bucovina au aderat în structurile speciale create de Front, presa acordând spații ample acestor momente⁵⁶¹.

Cotidianul *Suceava* a preluat și reacțiile mass-media din străinătate care erau favorabile la adresa Fontului carlist. Budapestanul *Pesti Naplo* comenta favorabil acordul guvernanților români și minoritatea maghiară, știut fiind faptul că și în Bucovina exista o comunitate maghiară⁵⁶². Și gazeta britanică *Great Britain and the East* explica, sub titlul *Noul regim din Româna*, temeiurile în care a apărut Frontul Renașterii Naționale, considerând că aceasta „era singura cale pentru a menține și apăra independența și integritatea națională”⁵⁶³. Aceste articole, ca și alte comentarii referitoare la presa străină erau trimise de la București către toate cotidienele Ținutale și era obligatoriu apariția lor în aceste ziare.

O rubrică săptămânală specială, „Pagina străjerilor” era consacrată structurii de tineret a regimului. Pagina publica articole despre dispozițiile conducerii Străjii Țării, articole apologetice despre rostul organizației, realizări străjerești

⁵⁵⁹ Idem, 1 ianuarie 1939, p.7.

⁵⁶⁰ Idem, 3 ianuarie 1939, p.2.

⁵⁶¹ Radu Florian Bruja, *Romania's Minorities in National Revival Front*, în „Europe as Viewed from the Margins”, edited by Silviu Miloiu, Ion Stanciu and Iulian Oncescu, Târgoviște, Valahia University Press, 2008, pp.201-212.

⁵⁶² *Suceava*, 28 ianuarie 1939, p.4.

⁵⁶³ Idem, 29 ianuarie 1939, p.4.

locale, activitatea legiunilor de străjeri din Bucovina, cronici despre cărți și reviste pentru tineret, ecouri internaționale despre Straja Țării. În această rubrică mai apăreau și știri despre acțiuni de genul „fondul pentru înzestrarea armatei” sau „strângerea fierului vechi”, puternic mediatizate, ocupând spații largi. Acțiuni ca „planul de ridicare morală și materială a țării”, colaborarea cu comandamentul de apărare a țării, conferințele din diferite localități ale țării ținute de comandanții gărzilor, sărbătoarea „Sădirii Pomilor”, colaborarea cu Serviciul Social sau cu Straja Țării, au fost găzduite de paginile ziarului. Unele dintre ele erau articole scrise de colaboratorii gazetei dar multe dintre ele erau preluate din cotidianul central *România*. Străjeria, Premilităria sau armata erau puternic sprijinite de mass media, fiecare acțiune fiind prezentată ca o mare realizare a regimului.⁵⁶⁴ „Pagina străjerilor” a dedicat articole speciale și activității arcășești, vechile organizații bucovinene de păstrare a spiritului național, apărute înainte de primul război mondial. Echipele studențești ale Serviciului Social, acțiunile organizate de Straja Țării, buletinul Premilităriei și alte activități puse sub patronajul monarhiei și-au găsit spații generoase în gazetă.

Suceava a avut și câteva ediții speciale dedicate unor evenimente importate din istoria României sau unor personalități ale neamului. Primul dintre acestea, numărul din 24 ianuarie a fost dedicat, firește, Unirii de la 1859. O pagină specială intitulată „Unirea de temelie a României Mari” era o trecere în revistă a evenimentelor din 1859, făcându-se o paralelă cu necesitatea păstrării integrității României Mari, tot mai amenințată odată cu tensionarea evenimentelor din plan internațional. Numărul din 12 martie 1939 a fost dedicat personalității lui Miron Cristea, prilejuit de moartea primului patriarh din istoria României și, în calitate sa de prim ministru, de colaborator al regimului. Un număr special a fost editat și la 15 octombrie 1939, dedicat regelui Carol al II-lea. Cu ocazia zilei suveranului, gazeta a folosit termeni ditirambici în glorificarea suveranului. Pe lângă atributul de salvator, Carol al II-lea a fost „regele culturii”, „regele tineretului”, „marele oștean”, „părintele satelor și plugarilor care avea de îndeplinit înalta misiune de a crea o nouă Românie. Cezar Petrescu a creat triada „Carol I „făuritorul regatului”, Ferdinand „făuritorul României Mari și Carol al II-lea „făuritorul României veșnice”⁵⁶⁵.

La 29 noiembrie 1939, gazeta *Suceava* a dedicat o ediție specială personalității lui Ion Nistor, ministrul în cabinetul Tătărescu la acea dată, prilejuit și de împlinirea a 21 de ani de la unirea Bucovinei cu România. Au existat, în diverse numere, și articole speciale, pe o pagină întreagă. Spre diferență de cotidianul central „România”, gazeta de la Cernăuți prefera și teme apolitice. Astfel, unele

⁵⁶⁴ Idem, 17 februarie 1939, p.1.

⁵⁶⁵ Cezar Petrescu, *Cei trei regi*, București, Editura R.A.I., 2000, p.129.

numere erau dedicate unor personalități culturale, științifice sau istorice. „Știința românească elogiata în Franța, sub semnătura lui Leon Țopa, „Cetatea Sucevei”, „Arta doamnei Isidora Constantinovici-Hain”, semnate de Mircea Streinu, „Savonarola, profetul învins”, de Mircea Cazacu, „Târnosirea Bisericii Sf. Nicolae din Cernăuți, semnat de N.C. Popescu sunt doar câteva exemple ale tematicii variate a gazetei. Acest fapt se datorează și redacției *Sucevei* dominată de intelectualitatea mișcării „Iconar”, cu orientare de dreapta, atentă la loviturile pe care Mișcarea Legionară le-a suportat din partea regimului patronat de Carol al II-lea. Acest subiect a fost singurul care a fost ocultat cu bună știință a pentru a nu atrage atenția asupra vechilor simpatizanți ai drepte radicale. Gazeta nici nu a primit acceptul de a scrie despre procesul liderilor Legiunii, despre acțiunile lor clandestine sau despre asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu. A publicat însă detaliile asasinării lui Armand Călinescu, fotografiile echipei legionare ucise și așezate pe caldarâmul Splaiului Independenței, imagini care au făcut înconjurul lumii⁵⁶⁶. Schimbările care au avut loc în primăvara anului 1940 trădau incapacitatea regelui de a rezolva marile probleme politice cu care se confrunta țara. Dar gazeta nu a lăsat să se înțeleagă acest lucru. Reorganizarea Frontului Renașterii Naționale și schimbările din vârful structurii politice carliste prin politica de reconciliere demarată de Carol al II-lea, inclusiv cu Mișcarea Legionară, era percepută de liderii Frontului ca un fenomen firesc. Toată presa a trebuit să explice în fața opiniei publice aderarea Mișcării Legionare, reformată, la Frontul Renașterii Naționale.

Tribuna .RN de la Cernăuți și-a încetat apariția în momentul în care URSS a ocupat, între altele, partea de nord a Bucovinei, cu capitala Ținutului și a făcut imposibilă orice apariție editorială românească. Refugiul care a urmat și dificultățile prin care România a trecut după 22 iunie 1940 au dus la dispariția ziarului, deși a existat intenția continuării editării ei la Suceava.

Oficiosul ținutal *Suceava* a reprezentat un organ de presă destinat promovării ideilor politice ale regimului autoritar carlist și a Frontului Renașterii Naționale, partidul unic care a însoțit regimul din anii 1938-1940. El a avut în paginile sale, articole referitoare la unitatea administrativă Suceava, cu cele șapte județele care îi erau înglobate. O caracteristică este găzduirea în paginile gazetei a unor articole culturale, promovând atât arta, știința sau cultura regiunii Bucovinei cât și articole despre efervescența culturală internațională. Această caracteristică se datorează activării în cadrul redacției a intelectualilor din mediul cernăuțean, care au făcut compromisul de a colabora cu un regim care ar fi putut să le fie ostil în alte condiții. Personalități precum Mircea Streinu, Leon

⁵⁶⁶ Romus Dima, *Armand Călinescu*, București, Editura Mavios - Clio, 2001, p. 350-351.

Țopa, M. Cazacu sau alții, crescuți în mediul intelectual al mișcării „Iconar” au dat o notă aparte ziarului „Suceava” chiar dacă acesta era doar o unealtă a regimului regelui Carol al II-lea. Faptul că personalități care nu au aparținut dreptei radicale, precum universitarul Romulus Cândea au acceptat să îi aibă colaboratori pe iconariști dovedește că încrederea în regim se baza pe interesul de moment și nu pe o credință politică împărtășită. Dar *Suceava* a rămas o gazetă pusă în slujba unui regim politic ale cărui controverse nu au încetat să apară. Foarte multe materiale publicate erau preluate din cotidianul *România*, mai ales articolele care se refereau la Frontul Renașterii Naționale și a instituțiilor aflate în slujba regimului. Regulamentele de organizare ale partidului unic și ale Gărzilor Naționale au fost publicate în extenso, după gazeta centrală a partidului unic carlist. Și doctrina Frontului Renașterii Naționale a fost prezentată de presă, alături de mesajele diriguitorilor FRN care aduceau lămuriri pe tema programului organismului politic unic. De asemenea, instituțiile și organizațiile puse sub autoritatea FRN au adus în dese ocazii omagiul și devotamentul impus suveranului țării, care se afla în mijlocul tuturor acțiunilor FRN. Așadar, *Suceava* a fost o tribună politică creată pentru a susține propaganda regimului autoritar carlist, dirijată de presa centrală, dar care a avut un aer aparte, prin ținuta intelectuală a multor din articolele sale.

***Czernowitzer Morgenblatt,* un cotidian prea puțin cunoscut**

Ioana Rostoș⁵⁶⁷

Abstract

The German language daily newspaper Czernowitzer Morgenblatt was one of the main „mouthpieces” which advocated the interests of the national minorities not only from Bukovina, but from the entire Greater Romania, between the two World Wars. The paper was issued in Chernivtsi, between May 14th, 1918 and June 28th, 1940, i.e. during the decades in which the entire Bukovina was part of the Kingdom of Romania, so that it provides the present-

⁵⁶⁷ Departamentul de Limbi și Literaturi Străine, Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.

day readers with the opportunity to become indirect witnesses of a portion of Romania's troubled history, as filtered through the consciousness of a number of German-speaking Jewish intellectuals, such as the journalist Julius Weber, the lawyer Elias Weinstein and the poet Alfred Margul-Sperber. The 6,470 numbers of the newspaper, as well as the 2,047 numbers of its evening edition, Abendblatt, are still to be found in various archives and libraries in Romania, Ukraine, Germany and Austria.

Cotidianul de limbă germană *Czernowitzer Morgenblatt*, al cărui titlu ar putea fi tradus prin *Gazeta cernăuțeană a dimineții*⁵⁶⁸, a reprezentat unul dintre principalii purtători de cuvânt („Sprachrohr”, „portavoce” – cuvântul aparține redacției) pe care i-au avut, în perioada interbelică, minoritățile naționale nu doar din Bucovina, ci și de pe întreg teritoriul României Mari. Ziarul a apărut, în 6470 de numere⁵⁶⁹, însumând aproximativ 39.000 de pagini de format mare (circa 30,5 × 46,5 cm)⁵⁷⁰, între 14 mai 1918 și 28 iunie 1940, în capitala fostei provincii austro-ungare Bucovina – precizare necesară pentru a înțelege poziția colectivului redacțional față de evenimentele sociopolitice petrecute atât în Bucovina și în întreaga Românie, cât și în restul lumii și mai cu seamă în Europa de vest, evenimente înregistrate în paginile ziarului, cu conștiinciozitate („gewissenhaft”, „conștiincios” – cuvântul aparține redacției), pe parcursul celor peste două decenii de apariție. Vom exemplifica această poziție amintind doar câteva dintre chestiunile tratate pe larg în primii doi ani de la fondarea publicației, într-o perioadă deosebit de tulbură, în care jumătăți de rând, rânduri, paragrafe sau chiar coloane întregi de pe primele pagini apăreau albe, purtând uneori doar mențiunea „Konfisziert” („Cenzurat”)⁵⁷¹.

Czernowitzer Morgenblatt a publicat așadar, la mijlocul lui octombrie 1918, așa-numitul „Manifest” al împăratului, în care Imperiul Austro-Ungar era declarat stat federal, și și-a luat, câteva zile mai târziu, rămas-bun de la „Vechea Austrie” („Alt-Österreich”); a scris, la începutul lui noiembrie 1918, despre destrămarea Imperiului și despre preluarea administrației orașului Cernăuți și a teritoriilor bucovinene locuite preponderent de ucraineni de către așa-numitul „Sfat Național Ucrainean” („Ukrainischer Nationalrat”), precum și despre intrarea trupelor

⁵⁶⁸ Sau: „Foaia / Gazeta de dimineață din Cernăuți”, cf. http://ro.wikipedia.org/wiki/Czemowitzer_Morgenblatt.

⁵⁶⁹ Ioana Rostoș, *Czernowitzer Morgenblatt. Eine Monografie*, Editura Universității, Suceava, 2008, pp. 182-183. Deși ultima ediție a ziarului a apărut cu numărul 6484, am putut constata, pe de o parte, că numerele 603, 689 și 4495 au apărut de câte două ori (în zile diferite), în timp ce alte 17 numere nu au apărut deloc, ele fiind totuși „puse la socoteală” de către redacție.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, p. 198.

⁵⁷¹ Vezi fotocopiile din *Ibidem*, p. 460, p. 462 și p. 464.

românești în Bucovina și în Cernăuți; a publicat, la sfârșitul lui noiembrie 1918, declarația de abdicare a împăratului și reportaje cuprinzătoare referitoare la Congresul Românilor Bucovineni, precum și, la începutul lui ianuarie 1919, Decretul Regal de unire a Bucovinei cu România; a deplâns, la mijlocul lui iunie 1919, sfârșitul universității de limbă germană din Cernăuți; a luptat, începând cu luna octombrie 1919, pentru răscumpărarea avantajoasă a monedei austriece și a apreciat, la începutul lui decembrie 1919, semnarea de către România a Tratatului de Pace; a descris, în mai 1920, vizita cuplului regal român în Cernăuți și a protestat, în toamna aceluiași an, contra expulzării „străinilor” („Ortsfremde”) și a introducerii dreptului românesc în Bucovina. Și lista poate continua, cu „bune” și cu „rele”, trecând printr-o serie de evenimente uitate astăzi, cum ar fi inaugurarea circulației aeriene civile pe ruta București – Cernăuți, la începutul lui august 1928, ideea construirii unei rețele de metrou în București, semnalată la începutul lui mai 1934, sau ideea creării Uniunii Europene, dezbătută la începutul lui iunie 1937 – și ajungând, în vara anului 1940, la ocuparea Belgiei și a Olandei de către Germania nazistă, la căderea Parisului și la transformarea „Frontului Renașterii Naționale” în „Partidul Națiunii”, eveniment menționat în paginile ziarului cu doar câteva zile înainte de încetarea definitivă a apariției sale⁵⁷², la data de 28 iunie 1940, odată cu intrarea trupelor sovietice în Cernăuți – dată la care el se numea, deja de mai bine de doi ani de zile, *Morgenblatt (Gazeta dimineții). Cotidian independent de informații*⁵⁷³.

Perioada de apariție a ziarului evreiesc de limbă germană *Czernowitzer Morgenblatt* se suprapune așadar, exceptând primele luni, peste epoca în care Bucovina a aparținut în întregime regatului României, care, după cum se știe, a dus o politică de „românizare forțată” în toate provinciile alipite după Primul Război Mondial. Scena politică românească a anilor '20 și '30 a devenit cunoscută, în ultimul timp, aproape integral, datorită muncii neobosite a unor istorici români și străini de primă clasă⁵⁷⁴. Temele „Cernăuți” și „Bucovina”, precum și „Viața evreilor din sud-estul Europei” au fost, la rândul lor, tratate pe larg, mai cu seamă în ultimii ani, de istorici și de literați atât din estul, cât și, mai

⁵⁷² *Ibidem*, pp. 11-12.

⁵⁷³ *Ibidem*, p. 181. De-a lungul timpului, cotidianul s-a numit: *Czernowitzer Morgenblatt* (nr. 1-5543), *Morgenblatt* (nr. 5544-5799), *Morgenblatt. Unabhängiges Nachrichtenblatt* (nr. 5800-5816), *Ziarul Morgenblatt. Organ independent de informațiuni* (nr. 5817), *Ziarul Morgenblatt. Cotidian independent de informații* (nr. 5818-5822), respectiv *Morgenblatt (Gazeta dimineții). Cotidian independent de informații* (nr. 5823-6484).

⁵⁷⁴ Vezi, de ex., Hildrun Glass, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1996; Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944*, R. Oldenbourg Verlag, München, 2001; Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, Editura Humanitas, București, 1998.

ales, din vestul continentului, drept pentru care bibliotecile din Vest – dar nu neapărat și cele din România – pun la dispoziție numeroase astfel de monografii. În schimb, temele „Presa bucovineană” și, cu atât mai puțin, „*Czernowitzer Morgenblatt*” sunt încă, din păcate, mult prea rar și prea superficial abordate, în articole mai degrabă decât sub formă de cărți. Sau, cel puțin, aceasta era situația la mijlocul deceniului trecut, când ni s-a propus elaborarea unei teze de doctorat dedicate acestui cotidian, teză finalizată, susținută și publicată în anul 2008 și gândită tocmai ca o contribuție la istoria încă nescrisă a presei cernăuțene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea. Având conștiința faptului că ne fusese oferită șansa rară de a deveni cititori și, astfel, martori indirecti ai istoriei trăite, am preferat, în cadrul unui studiu în principal jurnalistic, să redescoperim istoria României, așa cum a fost ea scrisă în și de *Czernowitzer Morgenblatt*; am scos așadar la iveală o componentă corespunzătoare liniei ziarului, dar prea puțin pe placul naționaliștilor români de atunci, de astăzi ori din viitor, și anume lupta dusă, atâta timp cât a fost posibil, de presa minoritară din România Mare (și deci și de *Czernowitzer Morgenblatt*) împotriva politicii de centralizare și de românizare promovate de guvernele de la București, politică ce avea, nu o dată, să pună în pericol însăși existența ziarului. Spre exemplu, la începutul anului 1938 acesta a fost suspendat în două rânduri, reluarea apariției sale datorându-se bunăvoinței și influenței lui Nicolae Iorga⁵⁷⁵. Din paginile ziarului transpare, de altfel, schimbarea suferită de cotidianul „curajos” și „neînfricat” („mutig und unerschrocken” – epitele aparțin redacției) în a doua jumătate a anilor '30, schimbare indispensabilă în scopul supraviețuirii într-o țară din ce în ce mai puțin deschisă către democrație.

Nu mai puțin interesante sunt relațiile, deosebit de apropiate, pe care *Czernowitzer Morgenblatt* le-a cultivat, de-a lungul timpului, cu cititorii săi, în marea lor majoritate mici meseriași și oameni de afaceri evrei, ocazional și intelectuali de origine română sau germană, precum și cu celelalte ziare cernăuțene importante, cu care redactorii săi au polemizat, de-a lungul timpului, în diverse contexte și pe diverse tonuri – și anume: *Glasul Bucovinei*, *Vorwärts*, *Ostjüdische Zeitung*, *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* și *Czernowitzer Deutsche Tagespost*⁵⁷⁶. Aceste polemici, care și-au păstrat savoarea până astăzi, amintesc de atmosfera cafenelelor vieneze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, cafenele în care mare parte dintre redactorii și colaboratorii ziarului își făcuseră, de altfel, ucenicia într-ale gazetăriei. O ucenicie bună, am înclina să credem, de vreme ce curajoșii cernăuțeni nu

⁵⁷⁵ Începând cu martie 1938, ziarul a fost obligat să publice și articole în limba română, care reprezentau – nu exclusiv – traduceri ale articolelor scrise în germană. Vezi mai sus și modificările suferite de numele său.

⁵⁷⁶ *Ibidem*, pp. 89-131.

rămâneau datori cu câte o replică acidă, dar elegantă, nici față de colegii lor de la publicațiile centrale, cum ar fi Emil D. Fagure de la *Lupta*, Constantin Bacalbașa de la *Universul*, redactorii ziarului liberal *Viitorul* sau ai „jurnalului comercial” *Plutus* ș.a.⁵⁷⁷ În ceea ce privește polemica dusă ani la rând (1918-1930) de *Czernowitzer Morgenblatt*, în special prin vocea redactorului-șef, cu G. Rotică (Gavril Rotariu), Traian Brăileanu, Leca Morariu, Nicolae Bărdaș, I. G. T. Corduneanu ș.a. de la *Glasul Bucovinei*⁵⁷⁸, trebuie să amintim și faptul că cele două publicații s-au aflat totuși, de nenumărate ori, și în situația de a lupta de aceeași parte a baricadei, spre exemplu în 1932, când *Glasul Bucovinei* a publicat un articol de protest împotriva zvonului referitor la mutarea Universității din Cernăuți la Craiova, articol tradus și reprodus cu promptitudine de către redactorii de la *Czernowitzer Morgenblatt*, care doreau ca și cernăuțenii vorbitori de limbă germană să ia act de poziția concetățenilor lor români față de o astfel de idee⁵⁷⁹.

Din întreaga pleiadă de redactori și colaboratori ai ziarului, venerați în Cernăuțiul interbelic, dar căzuți astăzi într-o nemerită și – în unele cazuri – definitivă uitare⁵⁸⁰, ne vom opri, în cele ce urmează, asupra activității și a însemnătății a trei dintre intelectualii care și-au pus amprenta asupra acestui ziar. Astfel, fondatorul, editorul și redactorul-șef al ziarului, Julius Weber⁵⁸¹ (1888-1942), a fost, de asemenea, președinte (1922) și vicepreședinte (1924-1925) al Sindicatului jurnaliștilor cernăuțeni, președinte al „Societății chirieșilor” („Czernowitzer Mieterverein”), societate fondată în 1922 și devenită, în 1934, „Societatea 2 lei” („2 Lei-Verein”), președinte al Societății de împrumut fără dobândă „Gemilath Chessed”, fondată în 1923, membru al Consiliului local din Cernăuți și prim candidat pe lista „Grupului economic democrat independent” („Unabhängige demokratische Wirtschaftsgruppe”) la alegerile pentru Consiliul Comunității Evreiești din Cernăuți în anul 1929, președinte provizoriu al „Asociației micilor meseriași” („Verband der bürgerlichen Gewerbetreibenden”) în anul 1930, inițiator al „Societății de întraajutorare a negustorilor și a micilor meseriași” („Selbsthilfverein der Handels- und Gewerbetreibenden”) în anul 1935 ș.a.m.d. Adorat în primul rând de către cei mai nevoiași dintre cititorii ziarului, pe care obișnuia să-i ajute inclusiv din banii proprii, Julius Weber a

⁵⁷⁷ *Ibidem*, pp. 58-62.

⁵⁷⁸ *Ibidem*, pp. 89-101.

⁵⁷⁹ *Ibidem*, p. 98.

⁵⁸⁰ Astăzi sunt cvasinecunoscute nume precum: Franz Porubsky, Jean Goldberg, Heinrich Goldmann, Martha Kern, Wilhelmine Mohr, Josephine Diamant-Schechner ș.a.

⁵⁸¹ *Idem*, Julius Weber (1888-1942). *Chefredakteur des Czernowitzer Morgenblattes*, în Markus Winkler (editor), *Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen. Akteure – Inhalte – Ereignisse (1900-1945)*, IKGS Verlag, München, 2011, pp. 97-103. Vezi și http://ro.wikipedia.org/wiki/Julius_Weber sau http://de.wikipedia.org/wiki/Julius_Weber_%28Journalist%29.

murit în toamna anului 1942, împușcat de către naziști într-un lagăr de muncă din Transnistria.

Prietenul și colaboratorul său, avocatul dr. Elias Weinstein⁵⁸² (1888-1965), a fost și cofondator, coeditor și redactor-șef adjunct al ziarului. Din 1918 până în 1940, el a publicat, pentru a-l cita pe Alfred Margul-Sperber, „o întreagă serie de articole politice și economice deosebit de valoroase, dar și foiletoane de un umor cu tentă personală, foarte spiritual” (t.n.)⁵⁸³. Dr. Weinstein a desfășurat, în paralel, o intensă activitate ca avocat, ca membru al Comisiei pentru repatrierea prizonierilor de război (1919-1920), ca membru și apoi ca președinte al „Acțiunii de împărțire a lemnului de foc”, ca vicepreședinte (din 1937) al Consiliului comunității evreiești din Cernăuți, ca cenzor al breslei jurnaliștilor din Ținutul Suceava (1938) ș.a. După război, Dr. Weinstein a devenit cunoscut și pe plan internațional, datorită activităților desfășurate în Israel, unde a fondat, încă în anii '40, „Uniunea mondială a evreilor bucovineni” („Weltverband der Bukowiner Juden”) și publicația acesteia, *Die Stimme* („Vocea”), publicație care continuă să apară și astăzi, la Tel Aviv.

Cel mai cunoscut dintre colaboratorii ziarului *Czernowitzer Morgenblatt* rămâne însă, cel puțin prin părțile noastre și, din nou, de-abia datorită activității sale literare de după război, Alfred Margul-Sperber⁵⁸⁴ (1898-1967). Ca poet, el și-a asigurat pentru totdeauna un loc în istoria literaturii române, respectiv în istoria literaturii de limbă germană din estul Europei. Cvasinecunoscută este încă, din păcate, activitatea publicistică pe care a desfășurat-o la Cernăuți, în perioada interbelică. O modestă încercare de redescoperire a jurnalistului și criticului literar Alfred Sperber o reprezintă lucrarea noastră, *Alfred Margul-Sperber als Mitarbeiter am Czernowitzer Morgenblatt*, publicată în anul 2006 la Editura Universității din Suceava, volum care acoperă însă doar perioada 1927-1933, în decursul căreia Sperber a fost redactor al ziarului.

Și pentru că toate cele trei nume amintite mai sus aparțin unor intelectuali evrei, ni se pare potrivit să descriem, în câteva cuvinte, și ceea ce am putea numi „componenta evreiască” a ziarului, componentă ocazional bine conturată, fără însă a ieși întotdeauna în evidență⁵⁸⁵. După cum ar fi de așteptat, este vorba, pe

⁵⁸² *Ibidem*, p. 462. Vezi și http://ro.wikipedia.org/wiki/Elias_Eliahu_Weinstein și <http://ehpes.com/blog1/2013/01/11/the-elias-weinstein-petition/>

⁵⁸³ „Eine ganze Reihe äußerst gediegener politischer u. volkswirtschaftlicher Artikel, aber auch Feuilletons von einem eigenartig anmutenden, sehr geistreichen Humor”. Alfred Margul-Sperber, „Der unsichtbare Chor. Entwurf eines Grundrisses des deutschen Schrifttums in der Bukowina. III.”, în *Czernowitzer Morgenblatt*, nr. 2986, pp. 2-3, citat în *Ibidem*, p. 426.

⁵⁸⁴ Vezi http://ro.wikipedia.org/wiki/Alfred_Margul-Sperber. Pagina are și versiuni în limbile germană, ivrit și arabă.

⁵⁸⁵ *Idem*, *Czernowitzer Morgenblatt: ein deutsch-jüdisches Blatt?*, în „Jassyer Beiträge zur Germanistik. Contribuții ieșene de germanistică. Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und

de o parte, de poziția profund critică și, uneori, am putea spune, chiar „îndurerată” a publicației față de antisemitismul românesc și paneuropean, iar pe de altă parte, de vederile sale proseroniste. După cum am subliniat deja, nu avem de-a face, în niciun caz, cu un ziar scris de evrei pentru evrei⁵⁸⁶, ci cu un cotidian „independent”, ai cărui redactori, în majoritate evrei, au cultivat de la bun început o atitudine de respect și de deschidere față de membrii celorlalte comunități religioase, fie ei cititori, colaboratori sau, pur și simplu, „teme de dezbatere”. Vom exemplifica acest spirit citând o notiță apărută în ziar în 1933, cu prilejul sărbătorilor pascale: „Astăzi încep sărbătorile pascale. La noi în Bucovina viețile adepților diverselor religii se îmbină astfel unele cu altele, încât pe bună dreptate fiecare apare ca fiind atins de sărbătoarea celuilalt. Seria sărbătorilor pascale începe cu cea a evreilor. Cu acest prilej le urăm cititorilor evrei un «Paște Fericit».” (t.n.)⁵⁸⁷

O trecere în revistă, oricât de sumară, a ziarului *Czernowitzer Morgenblatt* ar fi incompletă dacă nu ar aminti și numeroasele sale ediții speciale („Extraausgaben”), suplimente („Beilagen”) și numere festive („Festnummern”), publicate tocmai cu ocazia sărbătorilor religioase creștine – Crăciun, Paște și, ocazional, Rusalii – când ziarul ajungea să aibă, în loc de cele opt pagini „obișnuite”, 16, 20, sau chiar 44 de pagini, cifră-record atinsă în 1929⁵⁸⁸. Suplimentele, a căror frecvență și varietate a crescut în timp, apăreau fie cu ocazia sărbătorilor religioase creștine, fie, de regulă, împreună cu numerele de duminică – dar nu numai – fiind uneori greu de diferențiat de rubricile zilnice sau săptămânale. Printre suplimentele „tematice” alăturate sau incluse ziarului s-au numărat, de-a lungul anilor, cele dedicate femeilor („Mode-Beilage”, „Beilage der Dame”, „Seite der Frau”), copiilor („Bastler-Ecke. Für kluge Kinder”), tineretului („Jugendstimme. Zeitschrift der Jüngsten”), pensionarilor („Die Pensionisten. Beilage zum «Czernowitzer Morgenblatt»”), comerțului și industriei („HANDEL UND INDUSTRIE”), muzicii („Czernowitzer Musikblatt”), radioului („RADIO-BEILAGE”) ș.a.⁵⁸⁹

Südosteuropa (1848-1948)”, volumul XII, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași / Hartung-Gorre Verlag, Konstanz, 2008, pp. 487-496.

⁵⁸⁶ Pentru a ne opri doar asupra foiletonului, vom aminti că *Czernowitzer Morgenblatt* a publicat, în traducere, lirică, proză și critică literară semnate de personalități ale vieții culturale și politice românești, printre care se numără I. L. Caragiale, Nicolae Iorga, Ion Minulescu, „Maria, Regina României”, „Prințesa Bibescu” ș.a., alături de mai puțin cunoscuții Aurel Dumbrăveanu, George Voevidca, prof. dr. Ion Sân-Gorgiu sau B. Simiganovschi, „preot ortodox în Udești” ș.a.

⁵⁸⁷ „Heute beginnen die Osterfeste. Bei uns in der Bukowina greift das Leben der Bekenner der verschiedenen Religionen so ineinander [sic!], daß wohl jedermann von dem Feste des anderen berührt erscheint. In der Serie der Osterfeste beginnt als erstes das jüdische. Aus diesem Anlasse rufen wir den jüdischen Lesern ein «Fröhliche Ostern» zu.” [Redacția], „Ostern”, în *Czernowitzer Morgenblatt*, nr. 4402, p. 5, citat în *Ibidem*, p. 132.

⁵⁸⁸ *Ibidem*, p. 188.

⁵⁸⁹ *Ibidem*, pp. 398-401.

Între 1930 și 1937, *Czernowitzer Morgenblatt* a avut și o ediție de seară, care apărea sub titlul *Abendblatt* („Gazeta serii”), pentru a aduce „cele mai noi știri cu caracter politic și local” (t.n.)⁵⁹⁰. Timp de aproape șapte ani, cele două publicații „surori” s-au completat reciproc și și-au făcut reclamă una celeilalte. Dacă rubricile lor au fost, în principiu, aceleași, cele 2047 de numere ale ediției de seară se caracterizează printr-o mai mare frecvență a ilustrațiilor (fotografii, desene, grafice, caricaturi), astfel încât doar prima dintre cele patru pagini era, de regulă, dedicată știrilor, cea de a patra fiind, invariabil, rezervată exclusiv romanelor în foileton⁵⁹¹.

Și totuși, *Czernowitzer Morgenblatt* a reprezentat, atât pentru cititorii, cât și pentru colaboratorii săi, mai mult decât un simplu cotidian. Este vorba, în primul rând, despre „Societatea cu garanție limitată Czernowitzer Morgenblatt, Cernăuți”, cu toate componentele ei: redacție, administrație, editură și tipografie⁵⁹². Pentru cititori erau importante, pe de altă parte, diversele acțiuni, uneori de mare amploare, pe care redactorii ziarului le-au organizat, în decursul timpului, din diverse motive: sociale, economice, religioase ori culturale. Astfel, redacția ediției de seară organiza, de câteva ori pe an, loterii la care se câștigau diverse obiecte (în special alimente și articole vestimentare) și servicii⁵⁹³, în timp ce administrația cotidianului oferea cititorilor acces la propriul serviciu de curierat rapid pe relația Cernăuți – București⁵⁹⁴, precum și excursii de grup la preț redus sau sejururi gratuite în diverse stațiuni din Bucovina și din Galiția. La finele anului 1932, redactorii au avut ideea de a organiza, împreună cu Camera de Comerț și cu alte „organizații și corporații comerciale” din Cernăuți, un așa-numit „concurs al vitrinelor” („Schaufensterkonkurrenz”) – idee materializată, în cele din urmă, sub auspicii mult mai largi decât ale ziarului și de pe urma căreia comercianții cernăuțeni nu au avut decât de câștigat⁵⁹⁵. Astfel de acțiuni, organizate în perioada marii crize economice mondiale, au avut și au menirea de a demonstra că angajamentul ziarelor *Czernowitzer Morgenblatt* și *Abendblatt* a fost, în primul rând, nu atât de natură politică și națională, cât de natură socială.

Deși munca noastră de cercetare, efectuată preponderent în perioada stagiului doctoral, s-a soldat cu o cantitate considerabilă de material, care ar permite ilustrarea unui mult mai mare număr de aspecte legate de *Czernowitzer Morgenblatt*, culminând cu o descriere comprehensivă a locului ocupat de acest ziar în viața de zi cu zi a locuitorilor Bucovinei interbelice, vom încheia aici această sumară prezentare a conceptului „Czernowitzer Morgenblatt”, în

⁵⁹⁰ „Die neuesten Meldungen politischen und lokalen Charakters”. [Redacția], „An unsere Leser!”, în *Czernowitzer Morgenblatt*, nr. 3568, p. 5, citat în *Ibidem*, p. 414.

⁵⁹¹ *Ibidem*, pp. 413-424. Vezi și fotocopiile de la p. 471, p. 472 și p. 473.

⁵⁹² *Ibidem*, p. 427.

⁵⁹³ *Ibidem*, pp. 421-423.

⁵⁹⁴ *Ibidem*, p. 429.

⁵⁹⁵ *Ibidem*, pp. 268-275.

speranța că prezenta comunicare poate fi, la rândul său, considerată o contribuție la studierea domeniului încă prea puțin cunoscut reprezentat de presa cernăuțeană interbelică⁵⁹⁶.

Revista *România Militară* – între rigoarea științei militare și savoarea cronicii cazone

Mircea Tănase⁵⁹⁷

Abstract

România Militară Journal was founded in Bucharest, in 1864, after the establishment of the Romanian Army General Staff, in 1859, at the beginning of the reign of Alexandru Ioan Cuza. The editorial board, receptive to all that was new in the military field worldwide, constantly campaigned for the assimilation of the universal values related to military theory, organisation and practice, but drew attention to the danger represented by indiscriminately copying other armies models, without adapting them to the conditions and possibilities in Romania at that time. The journal has thus the merit of having been, over time, a springboard for the latest concepts and theories related to the organisation and equipment of the army, planning and execution of military operations, studies in military history and geography, in military justice, as well as an authentic chronicle of the most important national and international political-military events.

După Unirea Principatelor din 24 ianuarie 1859, sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, la 12 noiembrie același an a fost înființat Statul Major General al oștirii române. În anul 1864 apărea la București revista *România Militară*, revistă de știință, artă și istorie militară. Cu o vechime în cadrele armatei de aproape 150 de ani, lăsată la vatră, din motive financiare, în perioada 1866-

⁵⁹⁶ Vezi și Ioan Cocuz, Matei Hulubei, *Presa românească în Bucovina (1809-1944)*, Institutul Poligrafic, Bacău, 1991; Erich Prokopowitsch, *Die Entwicklung des Pressewesens in der Bukowina*, Verlag der Typographischen Anstalt, Wien, 1962; Andrei Corbea-Hoișie, Ion Lihaciu, Markus Winkler (editori), *Prolegomene la un dicționar al presei de limbă germană din Bucovina istorică (1848-1940)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.

⁵⁹⁷ Col. Dr. Redactor-șef revista *Gândirea militară românească*, Statul Major General.

1881 și în timpul Primului Război Mondial (în perioada 1916-1920) revista *România Militară* și-a reluat locul în fruntea presei militare în ianuarie 1921. Din poziția de portstindard al presei militare românești, a abordat marile probleme, conceptuale și de orientare, ale apărării naționale, în special privind reșezarea organismului militar pe baze moderne, pregătirea populației pentru apărare, mobilizarea potențialului militar, demografic și material al țării.

După cel de-al Doilea Război Mondial, la fel ca toată presa militară, și *România Militară* (*Revista militară generală* în 1947, *Cultura militară* în 1948, *Probleme de artă militară*, începând cu 1959) a fost supusă servituților ideologice ale epocii, revenind la normalitate după decembrie 1989, sub un nou nume, *Gândirea militară românească*.

Revista are meritul de a fi fost, de-a lungul vremii, o rampă de lansare a celor mai noi concepții și teorii privind organizarea și dotarea oștirii, planificarea și ducerea acțiunilor militare, studii de istorie și geografie militară, de justiție militară, însă dorind „a întreține pe oșteanul român cu cunoștința evenimentelor militare ce se petrec în lume”, devine, voit sau doar întâmplător, și o autentică cronică a celor mai importante evenimente politico-militare ale epocilor străbătute în cei aproape 150 de ani ai existenței sale. O cronică a epocii, cu trimitere, desigur, spre zona politico-militară, însă foarte sugestivă în ceea ce privește progresul tehnicii și adoptarea sa imediată de către organismul militar.

De asemenea, ni s-au părut foarte interesante semnalările celor mai noi recente apariții editoriale din domeniul științei militare internaționale, dovedind, încă o dată, interesul și preocuparea de conectare la progresul în domeniu. Am ales, din colecția revistei, mai multe asemenea consemnări de *cronică militară*, *noutăți*, *invențiuni și informațiuni militare*, *din țară și din streinătate*, tocmai pentru a încerca o repunere în lumină a unor fragmente din această interesantă frescă, cu tușele ei cazone, deseori savuroase prin conținut și exprimare.

Cronica militară:

România. – „Mai toate jurnalele din București au salutat cu plăcere ivirea „*României Militare*”. Unele ne au arătat că pe cât este de frumoasă sarcina ce am luat asupra-ne pe atât este de grea; altele ne-au sfătuit că de vom urma pe o cale liberală și adevărat națională vom ajunge la un rezultat bun. Am înțeles pe cele d'întîiu și le mulțumim. Mulțumim și celor d'al doilea că nu le credem în stare d'a putea arăta o altă cale pe care poate apuca niște ofițeri tineri care ș'au impus singuri sarcina d'a lucra la progresul armatei.”⁵⁹⁸

„Una din măsurile cele mai nemerite, luată succesiv de Miniștrii de Resboiu ce s'au succedat de la 1859, și la care țara întreagă ar trebui să aplaude

⁵⁹⁸ *România Militară*, anul I, 1864, vol. I, p. 113.

este aceea d'a înlesni ofițerilor mijloace spre a merge în streinătate și a se perfecționa în arta lor. A înțelege trebuința ce are țara de ofițeri învățați este a înțelege în ce stă puterea țării și a lucra pentru independența ei. Streinii au cunoscut înaintea noastră și mai bine de cât noi această trebuință. Iată ce zice D-nul Colson în uvrugiul său asupra viitorului Principatelor: „Amândouă Principatele n'au nici artilerie, nici stat major. Și cu toate acestea viitorul României stă în armată. Nu mai este nici o speranță de independență dacă nu se vor grăbi d'a organiza un corp de ofițeri și dacă nu se vor grăbi d'a organiza un corp de ofițeri și dacă Moldo-România nu vor intra nici în geniu nici în stat major. Un popor care este silit d'a se încredința în talentele streinilor mercenari spre a sfărâma lanțurile sale va rămânea tot d'auna subjugat.”

„Numărul ofițerilor Români ce au trecut prin școlile militare streine, și mai cu seamă ale Franciei în acești din urmă patru ani trece peste 60, din care 22 s'au și întors în Țară; iar mai mulți de 40 se află încă, și se întoarce pe măsură ce sfîrșesc cursurile.[...]”⁵⁹⁹

„Anunțăm cu plăcere un concurs publicat de D. Ministru de resbel pentru două uvrage militare. Uvragele trebuiesc depuse la Ministerul de Resbel până la 31 Decembrie 1864. Cel d'întîiu uvragiul va fi: “O adunătură de faptele cele mai însemnate de bravură, de generositate, umanitate, patriotism, desinteresare și eroism prin care ostașii Români s'au deosebit în toate epocile istoriei noastre. Al doilea uvragiul este; „Istoria militară a României”. Ideea Domnului Ministru de resbel este nemerită. A pune în mîna soldatului cărți de citit care să-i aducă aminte glorioase suvenire și nobile exemple și să fie în același timp în raport cu poziția și gusturile sale este al face să se pătrundă mai bine de drepturile și datoriile sale. Cît pentru crearea unei istorii militare a Patriei ea va fi un monument falnic pentru țară și va asigura posterității numele autorului. Dar cu cît este de mare și frumoasă această întreprindere pentru cel ce o va face, pe atît deseserăm de a o vedea realizată. În adevăr isvoarele de unde s'ar putea adăpa istoricul acestei părți nouă ne lipsesc cu totul. Cronicarii noștri nu ne-au lăsat nimic căci cum zice cu drept Prințul D. Cantemir, “Românii nu s-au îndeletnicit a scrie istoria lor căci lor le era mai la inimă să facă fapte bune de cît să le scrie.” Istorici streini asemenea sunt prea puțini care s'au ocupat cu Țările noastre și chiar aceia coprind prea puțin despre instituțiile noastre militare. Când la o comisie însărcinată de Guvern a lucra istoria generală a Țerei, se va atașa și cîți va ofițeri instruiți, și cînd această comisie va sfîrși de resfoit toate bibliotecile streine și vor aduna ori de pe unde vor găsi acte atingătoare de istoria noastră, numai atunci se poate așeza și bazele unei istorii militare.”⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ Idem.

⁶⁰⁰ Idem, p. 115.

„Între alte proiecte votate de camera legiuitoare care privesc armata este și proiectul de lege asupra pensiilor. Fără a ne da părerea asupra acestui proiect, exprimăm părerea de rău că el nu coprinde și pe sub-ofițeri, caporali și soldați. Până astăzi nu există nici o legiuire spre a asigura o pensie de retragere acestora, nici pentru vechime de serviciu nici pentru caz de răni sau pentru infirmități grave și incurabile. Serviciul statului este o îndatorire impusă tuturilor românilor prin legea de recrutare, este drept dar ca statul să acorde o resplată timpului serviciului și să asigure existența militarilor pe cari accidente ivite în cariera lor ia făcut improprii la ori-ce serviciu. A mai lăsa să se urmeze ca până acum cu dînșii adică ai lăsa să cerșească nu este demn pentru o nație civilizată. Aflăm că D. ministru de resbel a dat un asemenea proiect camerei legiuitoare.”⁶⁰¹

Francia. – „Iată ce găsim în espunerea situații imperiului despre caii și catării armatei dați în depou pe la cultivatori. Caii și catării, proprietate a statului și cari sunt în acest moment în depou la cultivatori se urcă la un efectiv de 15.597. Dupe raporturile oficiale priimate la Ministerul de resbel, chipul cu care sunt îngrijiți și tratați este mulțumitor. Din 9.614 iepe ce se află în asemenea condiție, 6.933 au fost încălicate de armăsari ai statului; numărul total al produsului lor se urcă de la anul 1861 la 6.291. Darea cailor, iepelor și catărilor pe la cultivatori a avut dar îndoitul efect de a veni în ajutorul agriculturii introducând calul ca element al muncii pământului în locurile unde erea mai necunoscut, și de a desvolta idei de producție și de creștere care vor fi în folosul remonteii armatei.”⁶⁰²

„Este vorba a se întocmi în Paris un Club care să serve drept centru de adunare tuturilor ofițerilor din armata de uscat și marină. Jurnalul de unde tragem această nuvelă adaogă că acest club va fi ast-fel o imitație din faimosul *Army and Navy Club* din Londra.”⁶⁰³

Bavaria. – „Anuarul militar bavarez probează că gustul armelor s’a dezvoltat cu deosebire în clasele ‘nalte ale societății bavareze. Din 2333 ofițeri ce numără armata acestui stat, 804, adică mai mult de a treia parte, sunt nobili: se vede 9 prinți de sînge, 3 duci aliați familiei regale, 9 prinți, 95 comiți, 329 baroni și 363 cavaleri. Regimentele, care în toată Bavaria, ca mai în toată Alemania de sus și mai cu seamă în Austria port, afară din numărul lor, numele colonelului lor proprietar, sunt 2 a doi imperatori, 5 a cinci regi, 1 al unei regine, 5 al prinților regali, 1 a unui mare duce, 1 a unui duce și 2 a doi baroni; cele-l-alte n’au încă proprietari.”⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Idem, p. 117.

⁶⁰² Idem, p. 119.

⁶⁰³ Idem, p. 263.

⁶⁰⁴ Idem, p. 122.

Statele Unite a le Americii: „Jurnalele engleze publică următoarea anecdotă care dă o idee cum lăcuiorii liberi ai Americii de Nord înțeleg erarhia militară. „Un musicant, însărcinat să poarte toba mare, abia o ducea. Pe lângă dînsul trece un colonel călare și gata pentru manevrele regimentului său. Toboșarul îl oprește, îi spune că este ostenit, și că trebuiește să se dea jos dupe cal ca să încalice dînsul. Colonelul protestă, se apără cum poate, dar în cele din urmă este silit a ceda stăruinței toboșarului. Rolurile dar se schimbă și cei de față putură să vadă pe colonel urmărind încet pașii calului său pe cînd artistul se răsfață pe dînsul. Din norocire, adăogă jurnalul, de unde tragem aceasta, toboșarului nu’i veni și ideea d’a da instrumentul său, colonelului spre al duce.”⁶⁰⁵

Anglia: „Ministerul de la Canada a răspuns printr’un refus Ministerului englez care cerea organizarea unei armate permanente de 50.000 oameni. Canadienii pretind că sunt destul de păziți prin garnisoana britanică de 10.000 oameni de miliție. Iată o independență căreia, îi este teamă de a fi prea bine păzită!”⁶⁰⁶

„Un jurnal cotidian frances, în numărul său din 30 Noemvrie publică următoarele linii ce i s’a scris din Londra: Alaltăeri, jurnalele de seară, răspindeau în Londra o nuvelă îngrozitoare. Un soldat ce priimise cinci zeci de lovituri, murise. Eri de dimineață, zgomotul a fost desmințit. Constituția condamnatului a fost mai tare de cît durerea; dar responsabilitatea nu este mai puțin grea, pe conștiința acelor care mențin, în codul militar al unei nații civilizate, pedepsele corporale.”

„În timpul celor din urmă două luni, un număr însemnat de soldați de infanterie de marină au fost supuși pedepsei bătai cu biciu prin sentența consiliului de resboi, cea mai mare parte pentru că lipsiseră fără concediu sau pentru că vînduseră efectele de îmbrăcăminte.

Martî dimineața toată devisa în garnison la la Wolvich asista, sub arme, la executarea sentenței dată asupra soldatului Robert Stevenson, condamnat pentru aceste delictes la cinci zeci lovituri de biciu și o sută două-sprezece zile de închisoare. Condamnatul imploră pe ofîterul comandant de al erta de bătae cu biciu; dar nu fu ascultat și sentența se execută.

Biciu cu nouă curele ce sluji la supliciu acestui nenorocit erea nou, întîmplare ce făcea ca loviturile să fie mult mai dureroase, și curelele era de două degete mai lungi de cît curelele ordonate.

În timpul executării tobele băteau necontenit spre a înăbuși strigătele de durere a le nenorocitului soldat. Dupe ce a primit cîte și cinci zeci loviturile a fost dus mai mort la spitalul marinei. Erea într’o stare de jale, și dacă a circulat sgomotul morții sale, este că nu se aștepta să mai scape. Peste două zile a doua

⁶⁰⁵ Idem, p. 126.

⁶⁰⁶ Idem.

zi dimineța se zicea că este mai bine, și că va eși în curînd din spital pentru ași face pedeapsa închisori.

Eri de dimineță iar, divisia erea adunată pe piața de arme. Soldatul Gomes Campbell primea cinci-zeci de lovituri de biciu.”⁶⁰⁷

Elveția: – Velocipedul în armată – „Consiliul federal a adoptat un proiect de lege prin care se creasă în armata elvețiană divisiuni de velocipediști pentru serviciul ștafetelor și de ordonanță de Stat-Major a principalelor formațiuni de trupe. Velocipedistul va trebui se’și procure el singur bicicletul. Uniforma va fi fixată ulterior printr-un decret al consiliului federal. Mai înainte însă, velocipediștii vor trebui să’și facă instrucția de recruți în Infanterie sau într-o armă oare-care, și apoi vor trece o școală specială de velocipedie militară care va dura trei săptămâni. În fine, velocimenii militari vor face cursuri de repetiție regulate, ca toți soldații armatei elvețiene.”⁶⁰⁸

Austro-Ungaria: – Cursul de aeronautică – „În lipsa unui stabiliment militar, al Statului, s’a disposat de către Ministerul de resbel Austro-Ungar, ca și în acest an, să aibă loc pentru Oficieri, sub-oficieri și soldați, un curs teoretic și practic de aeronautică în stabilimentul aeronautic al fabricii industriale Silberer din Viena. [...] Prin aceste cursuri de aeronautică, Ministerul de resbel ‘și propune de-a prepara un personal capabil de-a putea aduce servicii utile armatei în rășboiu și mai cu seamă în rășboiu de asediu. Lipsa însă a unui stabiliment militar de aeronautică permanent este justificată, prin suma excesiv de mare ce necesită înființarea sa.”⁶⁰⁹

Francia: Careta pentru uneltele de săpători – „O circulară ministerială stabilește pentru trupele destinate armatei de Nord-Est, că catărul purtător al uneltelor de săpător, actualmente în serviciu pe lângă fie-care companie, să fie înlocuit printr’o caretă de companie trasă de 2 cai, care a fost deja experimentată în marile manevre din 1890. Cel-l’alte trupe, destinate apărării piețelor și coastelor, în serviciul etapelor și de garda stațiunilor, vor continua, cu mici modificări, a se servi de materialul pe care’l posed.”⁶¹⁰

România: Participarea la manevrele din străinătate – „Se crede că A.S. Principel Ferdinand va asista anul acesta la manevrele din Germania. A.S. va fi însoțit de d. Maior Coandă și de Maiorul Mavrocordat atașatul nostru militar la Viena. În curînd d. general Budișteanu și d. Căpitan Christodulo vor pleca din țară pentru a lua parte la manevrele din Elveția. D. Căpitan Ghika, din Statul-Major va lua parte la manevrele din Francia, este hotărât ca d-sa în urma acestor manevre să rămână ca atașat militar pe lângă guvernul frances. Nu știu încă ce

⁶⁰⁷ Idem, p. 127.

⁶⁰⁸ Idem, nr. 3, anul 1891, p. 138.

⁶⁰⁹ Idem, nr. 4, anul 1891, p. 183.

⁶¹⁰ Idem, nr. 5, anul 1891, p. 183.

măsuri s'au luat pentru trimeterea oficerilor la alte manevre streine. Ar fi însă de dorit să cunoaştem manevrele care vor avea loc în Rusia.”⁶¹¹

Austro-Ungaria: „Scrisoarea de satisfacţiune adresată de M.S. Împăratul, şefului Statului-Major Austro-Ungar Feldzeugmeister baronul de Beck, împlinind 10 ani de serviciu în funcţia de şef de Stat-Major al armatei Austro-Ungare, a primit din partea M.S.Împăratul următoarea scrisoare autografă: „Zece ani au trecut de când v'am chemat în postul de şef de Stat-Major, a cărei importanţă este atât de mare şi a cărei responsabilitate este atât de grea. Durata serviciilor d-voastră în capul Statului-Major, întrece pe aceia a distinşilor d-voastră predecesori. Aţi sciut să menţineţi tradiţiunile acestui corp şi să'i daţi cu o mână sigură, o direcţiune în toate punctele conformă cu cerinţele multiple ale misiunii sale actuale Aţi luat o parte cu totul remarcabilă, la dezvoltarea şi preparaţiunea pentru resbel a întregii mele armate. Aţi adus ast-fel monarhiei servicii, a căror importanţă nu o pot recunoasce mai bine, de cât exprimându-vă aici din nou toată satisfacţiunea şi recunoştiinţa mea. – Ast-fel fiind, veţi putea, sigur de confienţa mea, să continuaţi încă mult timp opera D-voastră în plenitudinea forţelor şi a activităţii D-voastră.” Această scrisoare a fost considerată în Austria ca o recompensă, care nu s'a obicinuit încă.”⁶¹²

România: Ordinul circular al 5613-lea din 27 septembrie a.c. al Comendurii Pieţei Bucureşti, privitor la ţinuta oficerilor. Ordinul în cestiune este privitor la purtarea mantalei şi a săbiei. Se prescrie ca oficerul să şi poarte sabia scoţându-i mânerul prin buzunarul sau deschizătura de lângă buzunarul mantalei, iar mantaua să fie încheiată la toţi nasturii. Lăsăm pe oricine să aprecieze cât de incomodă este această ținută. Nu numai că sabia ast-fel purtată jenează pe oficer, 'i degradează şi tunică şi mantaua şi pantalonii, dar 'l împiedică de a se putea urca în trăsură, în tramvai, precum şi de a sta jos, deosebit că în lipsă de altă ținută potrivită cu stagiunea, mantaua ast-fel închisă suferă prea mult. Consecinţa este de obicei o abatere involuntară de la prescripţiunile circularei.”⁶¹³

Austro-Ungaria: „Brunarea tecelor săbiilor oficeresci. *Militar Zeitung*, crede a sci că Ministerul de Resbel al Imperiului va decide brunarea tecelor săbiilor oficeresci şi ale întregii Cavalerii, pentru că la razele solare lucirea metalului trădează de la mari distanţe prezenţa trupelor. Această hotărâre ar fi fost luată mai cu seamă în urma introducerii pulberii fără fum.”⁶¹⁴

Germania: Tunul triplei alianţe – „Un nou tun cu repetiţie şi cu tirul repede, construit după modelul armei Mannlicher, se experimentează la Guesen

⁶¹¹ Idem, nr. 6, anul 1891, p. 93.

⁶¹² Idem, p. 95.

⁶¹³ Idem, nr. 7, anul 1891, p. 94.

⁶¹⁴ Idem, p. 102.

spre a-i constata valoarea sa practică. Italia și Austria au trimis deja ca reprezentanți pe atașatii militari spre a asista la experiențe. Se zice că de vor reuși, așa după cum se speră, cele trei puteri Europene vor adopta acest tun spre a putea realiza în armatele lor unitatea modelului gurilor de foc.”⁶¹⁵

Englita: - Pușca de cavalerie – „Un căpitan anume F. Peel, a inventat o pușcă spre a se întrebuința în special numai de cavalerie, destinată să permită călăreților a trimite o ploae de proiectile în inamic înainte de a face șarja. Această armă extraordinară se așează într-un plan orizontal sub burta calului și este atașată într-un mod solid de ghingă prin ajutorul unor curele. Gura țevei trece printre picioarele dinainte ale calului, destul de departe de piept spre a nu răni animalul. Tirul se efectuează prin proceduri cu totul deosebite, cum: prin electricitate, aer comprimat etc. Experiențele la care a fost supusă noua invențiune a Căpitanului F. Peel au arătat că un călăreț putea să tragă cu o exactitate suficientă la distanțe mici, având arma așezată după cum s’a spus sub burta calului și că detunătura nu speria de loc calul.”⁶¹⁶

România: Modificarea sabiei oficerilor. „Ministrul de război a stabilit noul model de sabie pentru oficerii de toate armele; el a și fost supus aprecierilor M.S. Regelui spre aprobare. După informațiunile ce avem noul model va fi uniform și va avea garda de oțel nichelat: extremitatea gardei din spre capul mânerului va fi terminată printr’un cap de leu; ca ornamente nu va poseda altceva de cât stema țării. Avantajele acestui model constau în mai marea soliditate și în înlesnirea de întreținere. Afară de acestea, săbiile în cestiune vor fi și mai economice, fiind hotărât ca procurarea să se facă exclusiv de Ministerul de război pe un preț foarte mic. Prin această măsură modelul reglementar se va păstra și se va putea pretinde într’un mod riguros, iar nu cum are loc astăzi când modelul este lăsat aproape capriciului furnizorilor. În treacăt menționăm pentru oficerii din infanterie că, garda acestui model de sabie, nu va mai murdări mânușa ca în prezent.”⁶¹⁷

Relativ la soldele oficerilor – „Se va prezenta Camerilor din inițiativa guvernului, un proiect de lege privitor la sporirea soldelor oficeresci. În acest scop se va face de către Ministerul de război un studiu comparative al soldelor și al diferitelor avantaje ce se acord oficerilor în diferite armate străine și pentru a avea la îndemână toate actele necesarii, s’a cerut atașaiților militari a procura toate datele necesare în această privință.”⁶¹⁸

Rusia: Încrucișătorul *Rurik* – „La 4 Noembrie a fost aruncat pe Neva, în prezența Țarului, încrucișătorul *Rurik*, cel mai mare bastiment de război ce a

⁶¹⁵ Idem, nr. 1 anul 1892, p. 207.

⁶¹⁶ Idem, p. 208.

⁶¹⁷ Idem, nr. 21, anul 1892, p. 549.

⁶¹⁸ Idem, nr. 22, anul 1892, p. 658.

fost construit în Rusia, și cel mai mare încrucișător din toată lumea. *Rurik* are 129m,93 lungimea și o deslocare totală de 10.332 tone; principalele calități ce-au căutat să se desvâluie în acest bastiment sunt viteza, care ajunge la 18 noduri și jumătate, și raza de acțiune: *Rurik* va putea parcurge cu o viteză de 10 noduri 20.000 mile marine și aprovizionamentele de cărbuni ce poate avea locușele sale sunt de 1.000 tone. *Rurik* are 2 elice puse în mișcare de mașina cu forță de 13.250 cai. Armamentul său constă din: 4 tunuri Obukhof la 203 mm ; 16 tunuri același sistem de 152 mm; 14 tunuri cu tragere repede de 47 mm; 18 mitraliere 5 tuburi asvârlitoare-torpile. Construcția unui alt încrucișător de aproape 11.760 tone este iminentă; mai târziu se va construi unul și mai mare de cât acesta.”⁶¹⁹

România: Localul Școalei superioare de război – „În ziua de 5 mai se va ține la Ministerul de Război licitație pentru construcțiunea unui local special pentru școala superioară de război. Acest local se va construi pe Str. Isvoru, în partea de jos a terenului care aparține școalei de oficeri. Această dispozițiune este nu se poate mai nemerită; ea 'și va vedea roadele în scurt timp, roade care se vor resfânge asupra acelora care au luat hotărârea de a se construi un asemenea local, pentru o școală, care este chemată a da armatei oficeri care să o întărească.”⁶²⁰

Diverse: Cel mai mare tun din lume – „Colosul tun sistem Krupp, aparținând azi guvernului italian, trimis de către fonderia Krupp la expoziția din Chicago, a fost debarcat la Sparrow's Point, și încărcat pe un vagon special, care l'a transportat la Chicago. Tot lucrul pentru ridicarea acelei mase enorme de oțel, în greutate de 124 tone, a fost complectat în 30 de minute. Acest tun are 47 picioare de lungime, 6 picioare și 6 police de diametru la culată, iar diametrul său la gură este de 6 polici și jumătate. El poate azvârli un proiectil în greutate de 2200 livre la o distanță de 12 mile cu efect sigur. Încărcăturile sale sunt de pulbere fără fum și tunul poate fi ridicat sau înclinat în sus, pe propriul efect, prin mijlocul unui motor hidraulic și electric.”⁶²¹

România: Drapelele nouilor regimente – „Cu ocazia aniversărilor de la 10 Maiu s'a distribuit drapelele regimentelor noi înființate și anume : 9, 10, 11 și 12 artilerie, al 2-lea de cetate și al 4-lea de roșiori. Aceste drapele ținute la Palatul Regal de către M.S. Regele, A.L.R. Principele și Principesa de România și oficerii generali în seara zilei de 9 mai, au fost distribuite nouilor regimente cu cea mai mare solemnitate. M.S. Regele în alocuțiunea ce-a pronunțat în fața trupei, a delegaților veniți a primi drapelele și a unei numeroase asistențe civile și militare a făcut să reiasă care este însemnătatea morală a drapelului și datorită sacră ce ne leagă de ele, de tron și de țară.”⁶²²

⁶¹⁹ Idem, p. 662.

⁶²⁰ Idem, nr. 26, anul 1893, p. 445.

⁶²¹ Idem, p. 457.

⁶²² Idem, p. 554.

Germania: „Tărâța de lemne (rumeșătura de fereștrău) întrebuințată ca hrană pentru vite.

În Germania s'a făcut experiențe interesante, după cum se zice, încoronate de succes, privitoare la întrebuințarea tărâței de lemne pentru hrănirea vitelor. S'a început mai întâiu prin a se amesteca câte puțin în hrana ordinară a unui oarecare număr de vaci în locul unei aceleiași cantități de paie tocate. Apoi s'a mărit doza, și cu toate acestea cantitatea de lapte a rămas aceeași, dar calitatea devine mai bună; s'a avut un spor de smântână. Animalele hrănite ast-fel aveau părul mai neted, mai lucitor și pelea mai puțin uscată. Vacele tuberculoase tușeau mai puțin. Tărâța de lemn proaspătă, și mai cu seamă de brazi, este preferabilă celor-alte esențe. Mulți agricultori suedezi, cunoscuți pentru frumusețea vitelor lor dădeau acestora să mănânce escrementele cailor, pentru care se știe cât sunt de averse pasărilor. Așa-dar, tărâța de lemn ca completare a furajului merită un loc deosebit, fiind-că nu costă aproape nimic, mai cu seamă în țările cu imense păduri de brazi.”⁶²³

„La Expoziția Krupp din Essen – Casa Krupp din Essen a aranjat o expoziție de toate speciile de tunuri, produse ale fabricii sale, de la 1864 și până azi. La această expoziție însă, nu se vede numai tunurile din trecut și cele de astăzi, ci și cele ce sunt menite pentru viitor. Ast-fel, toată lumea se oprește mai cu seamă în fața unei reprezentațiuni a traiectoriei tunului monstru. Viitoarea piesă de artilerie de calibru 24 cm va asvârli cu o încărcătură de 42 kgr. un proiectil de 215kgr., care după un traect a cărui durată e de 70 de secunde, va atinge un obiectiv situat la 20 km. Săgeata traiectoriei va fi de 6540 m. Muntele Blank neavând de cât 4800 m de altitudine; o piesă de acestea pusă în baterie la Courmageur, în valea Aostei, va putea lansa pe d'asupra celor mai înalte vârfuri ale Alpilor, un obus care va cădea asupra orașului Chamonix. Astăzi piesele Krupp, cele mai tari, sunt acele ce sunt așezate la îmbucătura Elbei. Ele au o lungime de 14 m, calibru de 42 cm, cântăresc 122,400 Kgr, și trimet un proiectil de 1000 kgr cu o încărcătură de 400 kgr la o distanță de 8.850 m. Acest obus pătrunde o placă de fer de un metru la distanța de un chilometru.”⁶²⁴

Belgia: Planul Câmpului de luptă de la Waterloo – „Institutul cartografic belgian a terminat reproducerea foto-litografică a unui document foarte curios. Este vorba de palnul câmpului de bătăe de la Waterloo, ridicat de W.B.Craan, și publicat în septembrie 1816, puțin timp după celebra bătălie ce avu loc acolo, la 18 iunie 1815. Planul este lucrat la scara de 1:20.000; trupele sunt represintate în culori, și este însocit de-o legendă explicativă a compoziției armatelor beligerante, și a tuturor detaliilor necesare spre a putea urmări cu înlesnire mișcările executate în toate fazele bătăliei.”⁶²⁵

⁶²³ Idem, nr. 30-31, anul 1893, p. 322.

⁶²⁴ Idem, p. 323.

⁶²⁵ Idem, nr. 32, anul 1893, p. 418.

Diverse: Întrebuințarea săpunului pentru combaterea valurilor mării – „Observatorul maritim de la Hamburg a procedat la încercări destinate a combate valurile Mării. D-l Koppen explică mai întâiu influența scurgerii încete a unt-de-lemnului pe valuri prin faptul că uleiul micșorează tensiunea superficială a apei și mărește simutaneu tenacitatea acestei suprafețe, ceea-ce are drept consecință de a micșora frecarea vântului pe apă. Încercările ce au avut loc cu diferitele feluri de uleiuri au demonstrat că petroleul este ineficace, că unt-de-lemnurile de mâncare lucrez prea puțin, și că uleiul pentru lampe, uleiul de in și terebentină au o acțiune mai mare asupra valurilor, în timp ce uleiul de pesce produce o acțiune care variază cu specia de pesce, și că numai apa săpunată, chiar foarte subțire, este superioară tutulor uleiurilor. Acest savant propune de a se recurge la săpun pentru micșorarea acțiunii violente a valurilor. Săpunul verde ordinar, este cel mai bun de a se întrebuința în asemenea cazuri. Se face o soluțiune din o parte săpun într'o mie părți de apă, și trebuie a se face uz de o cantitate ceva mai mare de apă săpunată de cât de ulei pentru ca efectul să fie mai sigur.”⁶²⁶

Germania: Câinii de rășboiu – „În Germania întrebuințarea câinilor în armată a fost de curând regulată în mod definitiv. Uă instrucțiune fixează fiecărui batalion de vânători un număr de câini cari să fie destinați a păzi și a transporta corespondențe de la sentinele și avant-posturi la trupele tăbăruite înapoi și vice-versa. Fie-care câne posedă o geantă pentru scrisori, un lanț, două curele, și toată viața lui este descrisă într'o foaie matriculă și caracteristică. Rasele de câni preferate sunt: barbonii, câinii de vânătoare și câinii ciobanilor de la oi.”⁶²⁷

Diverse: „Un recrut francez, foarte scump. Un tânăr francez din Chataigneraie, în Vandeea în Francia, care se găsea în Japonia, în serviciul religios al Congregațiunei Frères de Marie, primi foaia de drum pentru a se presenta la regimentul său cu reședința la Fontenay, în Francia, pentru instrucțiunea militară de 28 zile. În același timp ‘i se plăti suma de 2500 lei costul cheltuelilor de călătorie. El se imbarcă imediat, și după o călătorie de 45 zile, ajungând naturalmente în întârziere, fu trimis înaintea Consiliului de disciplină, de care fu însă achitat. Visitat de către medicii militari fu găsit impropriu serviciului militar. Așa dar i se dădu o altă foaie de drum pentru a se returna în Japonia, d'impreună cu alți 2500 lei pentru cheltuelile de călătorie. Așa că acest preot-soldat-nobil costă 5000 lei, fără să fi fost în stare a face vre-un serviciu militar.”⁶²⁸

⁶²⁶ Idem, p. 436.

⁶²⁷ Idem, p. 547.

⁶²⁸ Idem, p. 561.

Rusia: „Brațul Kilia al Dunărei, navigabil. Se asigură că guvernul rusesc a declarat că ar fi indispensabil pentru rațiuni economice și politice ca brațul Kilia al Dunărei să fie făcut navigabil. Un corespondent englez face istoricul lucrărilor comisiei internaționale a Dunărei. El reamintește între altele opiniunea repausatului Hobart-Pașa care declara în 1883, că : puterea care posedă brațul Kilia poate să construiască un al doilea Gibraltar pe Marea Neagră. Bakum de o parte și Basarabia de altă parte au fost principalele obiective în Campania din urmă a Rușilor. Brațul Kilia este derivativul natural din Dunăre și n'are trebuință de cât de a fi curățat de movilele de nisip pentru a redeveni cursul de apă cel mai principal, secând cele-l'alte două brațe. Un port de primul ordin poate fi construit la gura brațului Kilia fără dificultate, și Rusia face totul pentru construirea de asemenea porturi cari să transforme Marea Neagră într-un lac interior rusesc.”⁶²⁹

„O nouă revistă militară Ni se anunță aparițiunea la Paris, pentru 1/12 Ianuarie 1894 a unei noi reviste militare bimensuale, intitulată: *l'Europe militaire*. Redacția sa va fi: 167, rue Montmartre. Prețul abonamentului pe un an 25 lei; pe 6 luni 13 lei. Pe lângă articolele și studiile privitoare la cestiunile la ordinea zilei, ea va avea un serviciu de informațiuni dând toate noutățile cele mai recente din toate Statele Europei, un buletin bibliografic foarte desvoltat și câte un studiu de istorie militară. Cele 24 fascicule vor forma 4 volume de câte 400 pagini fie-care. Din parte-ne ne grăbim a saluta cu cea mai vie satisfacțiune apariția acestui nou organ militar de publicitate, urându-i de pe acum bună venire, reușită și viață lungă.”⁶³⁰

Parașutiștii – Buletinul Comandamentului trupelor de parașutiști

Viorel Frîncu⁶³¹

Abstract

Buzau has had a military tradition for over 180 years. There have been established here the first structures of the future Romanian army. But, the first professional publication – Young Wings – was published in October 1968, by

⁶²⁹ Idem, nr. 34, anul 1893, p. 693.

⁶³⁰ Idem, nr. 33, anul 1893, p. 561.

⁶³¹ Biblioteca Județeană „V. Voiculescu” Buzău.

«Aurel Vlaicu» Air Force School in Zilistea-Boboc, then, from the 9th of May 1991, bimonthly, have been published „Serving the country”, a publication issued by the Second Army Headquarters, as well as other magazines, edited by associations and organizations of reserve and retired military: *Wings of Buzau and Watchman in the way of storms*. The present study is dedicated to the history of the Romanian military parachutism founded by general Ion Antonescu on the 10th of June 1941, to the publications of this Romanian army's elite structure, and to Paratroopers' publications, starting with the *Bulletin of the Forces Paratroopers*, continued by *Paratroopers*, a magazine published by the School of Application for Special Operations Forces „Major-general Grigore Baștan”, *Heroes of the air*, newspaper edited by Center Staff Training Parachute Troops, and Buzau's scouts, Scout Association of Reserve and Retired military publication.

În peisajul publicist românesc, presa militară ocupă un loc distinct, continuând tradiția inaugurată de primul periodic de profil – *Observatorul militar* –, săptămânal apărut la 23 iulie 1859, în Principalele Unite, la București. Actualul județ Buzău a avut, în perioada interbelică, când au apărut zeci de publicații, acoperind toate domeniile de interes – informative, culturale, științifice, școlare ș.a. –, un număr mai mic de periodice cu caracter militar, cu excepția unor organe de presă ale unor asociații, precum *Fii Apărători ai Patriei*, „Organ de luptă pentru apărarea intereselor demobilizaților, grade inferioare, din jud. R. Sărat” (13 iulie 1920), *Santinela Buzăului*, „Ziar pentru apărarea intereselor demobilizaților” (20 nov. 1921), *Apărarea noastră*, „Organ de propagandă al Comisiunii județene de apărare pasivă Rm. Sărat” (1 iunie 1934). Abia în octombrie 1968 apare prima publicație editată de o structură militară recunoscută. Aceasta avea titlul *Aripi tinere* și era „Revista Școlii de Aplicație pentru Aviație”, de la Boboc., care devine „Revista Școlii de Aplicație pentru Forțele Aeriene „Aurel Vlaicu”. După 1990, în garnizoana Buzău, aveau să mai ființeze și alte publicații cu profil militar, fie aparținând unor structuri militare ori ale unor organizații ale cadrelor militare în rezervă și în retragere: *În slujba patriei*, „Ziar editat de Armata a 2-a” (9 mai 1991), *Temerarii văzduhului*, publicație apărută sub egida Centrului de Perfecționare a Pregătirii Cadrelor din Trupele de Parașutiști „General-maior Grigore Baștan” (1995), *Străjer în calea furtunilor*, „Magazin al Fundației «Mareșal Alexandru Averescu». Cadran militar buzoian” (august 1996), *Buletinul Trupelor de Parașutiști* (decembrie 1997), care își va schimba titlul în *Parașutiștii*, bianual editat de Școala de Aplicație pentru Parașutiști de la Buzău (decembrie 2002), *Aripi buzoiene*, „Publicație editată de

Asociația Română pentru Propaganda și Istoria Aviației - Filiala Buzău”, semestrială (20 iulie 2007), *Cercetașii buzoieni*, publicație a Asociației Cercetașilor Militari în Rezervă și în Retrageră. Pe lângă acestea, au apărut și periodice ale structurilor Ministerului de Interne: *Amprenta* (Inspectoratul Județean de Poliție), *Jandarmeria buzoiană*, *Focuri vii* (Inspectoratul Județean pentru Situații de Urgență), *Muguri* (Revista Liceului Militar „Neagoe Basarab” ș.a.

Scurt istoric al parașutismului militar românesc. La 6 decembrie 1830, odată cu sfințirea întâiului drapel al oștirii românești, ia ființă și Polcul doi, ce avea reședința la Ploiești, din ale cărei trupe, o parte, erau staționate în urbea Buzăului. În timp, în garnizoana Buzău i-au ființat Regimentele 8 Dorobanți (1 febr. 1877), 7 Artilerie (1883), Școala de Pilotaj (1912) ș.a. În 1895, în orașul Buzău se instalează Comandamentul Diviziei V Infanterie, angajată în al doilea război balcanic (1913) și care s-a acoperit de glorie în cele două mari conflagrații mondiale ale secolului XX⁶³².

Din 1951, în garnizoana Buzău a fost dislocat un batalion de parașutiști a cărei tradiție se va impune, în timp, în istoriografia militară românească. În primăvara anului 1940, parașutiștii germani au avut contribuții decisive în ocuparea unor țări, de către Whermacht, precum Norvegia, Danemarca, Belgia și Olanda, ceea ce l-a determinat pe generalul Ion Antonescu, conducătorul statului, să ia în calcul crearea unor structuri de parașutiști și infanterie aeriană, după modelul german. Astfel, în iunie 1941, Antonescu a semnat Decretul-Lege nr. 93/1941 pentru înființarea, organizarea și funcționarea unităților de Infanterie Aeriană [unități de Infanterie transportată și unități de parașutiști], în cadrul Aeronauticii Militare. Decretul-Lege a intrat în vigoare, la 10 iunie 1941, dată care marchează ziua de naștere a parașutismului militar în România.

În timpul războiului antisovietic, noua structură militară a participat la câteva acțiuni puțin semnificative, în schimb, după întoarcerea armelor împotriva foștilor aliați germani, la 23 august 1944, parașutiștii militari români au avut o contribuție decisivă la apărarea Capitalei. Deși trecuse de partea Națiunilor Unite, contribuind la înfrângerea hitlerismului, armata română a fost tratată ca o armată învinsă și supusă unei ample de structurări, astfel încât și trupele de parașutiști au căzut victimă acestei decizii politice. La 9 septembrie 1944, batalionul de parașutiști este desființat de Comisia Aliată de Control (sovietică), ce a impus diminuarea drastică a efectivelor și structurilor militare, inclusiv din Aeronautică, cu consecințe negative, implicit, și asupra trupelor de parașutiști. De-a lungul timpului, această structură de elită a Armatei Române va cunoaște o

⁶³² Viorel Frîncu, *Consemnări publicistice. Articole-Comunicări-Studii*, Buzău, Editura Editgraph, 2012.

evoluție constantă, punându-se, astfel, temelia realizării unui impresionant spirit de corp: „Deși Comandamentul Aeronauticii era preocupat, încă din vara anului 1948, de constituirea și pregătirea unui detașament de parașutiști care să se transforme, în caz de război, în batalion de parașutiști și să îndeplinească misiuni specifice de desant aerian, s-a trecut concret la realizarea acestui plan, abia la sfârșitul anului 1950.”⁶³³

În consecință, la 1 noiembrie 1950, s-a înființat la Tecuci, în cadrul Centrului de Instrucție al Aviației, Batalionul 1 Parașutiști, subordonat Comandamentului Forțelor Aeriene Militare (CFAM), pentru ca, în noiembrie 1951, acesta să fie dislocat în garnizoana Buzău și transformat, în 24 septembrie 1952, în Regimentul 246 Parașutiști. După mai multe transformări succesive, această unitate va deveni, în 1974, Regimentul 60 Parașutiști „Băneasa-Otopeni” și va fi singura unitate de parașutiști din armata română, până în 1980, când se vor mai înființa alte trei regimente similare la Caracal, Titu și Câmpia Turzii.

La 1 iulie 1986, în cadrul Regimentului 60 Parașutiști „Băneasa-Otopeni”, a fost înființat Cursul de Pregătire, Perfecționare și Specializare Parașutiști, prima structură propriu-zisă de învățământ din Trupele de Parașutiști, având ca obiectiv perfecționarea, prin cursuri, a ofițerilor comandanți de subunități și pregătirea militarilor în termen redus (cadre în rezerva unităților). Evenimentele din decembrie 1989 au consacrat unitățile de parașutiști, pentru o vreme, ca un veritabil garant al securității naționale, și nu numai, acestea cunoscând un adevărat apogeu al efectivelor, dat, evident, de rolul care l-ar fi putu juca prin mobilitatea și capacitatea de reacție specifice.

Prin urmare, răspunzând nevoii de modernitate, armata română, implicit parașutismul militar, parte componentă a structurilor de securitate euroatlantice, și-a redimensionat forțele, pentru a face față exigențelor prezentului și provocărilor viitorului. Astfel, la 30 noiembrie 1990, odată cu înființarea celor trei brigăzi de parașutiști și a Comandamentului Trupelor de Parașutiști, a luat ființă Centrul de Instrucție al Parașutiștilor, dislocat în garnizoana Buzău, încadrat, în cea mai mare parte, cu personal din Regimentul 60 Parașutiști.

La 1 august 1991, Centrul de Instrucție al Parașutiștilor a devenit Centrul de Perfecționare al Pregătirii Cadrelor din Trupele de Parașutiști, iar, la 25 octombrie 1992, acestuia i s-a conferit și denumirea onorifică „General-maior Grigore Baștan”, fost comandant al unității, o legendă a parașutismului militar din România. În 1 iunie 1997, s-a înființat Școala de Aplicație pentru Parașutiști

⁶³³ Arhivele Militare Române, Fond 1737, Comandamentul Forțelor Aeriene Militare, dosar nr. 59/1950, f. 173; apud Mircea Tănase, *Parașutismul militar în România. Tradiție și actualitate. 1941-2006*, ediția a II-a, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2008, p. 249.

„General-maior Grigore Baștan”, înlocuind Centrul de Perfecționare al Pregătirii Cadrelor din Trupele de Parașutiști. Școala se afla în subordinea Statului Major al Aviației și Apărării Antiaeriene. La 17 aprilie 2003, Școala de Aplicație pentru Parașutiști s-a transformat în Școala de Aplicație a Forțelor pentru Operații Speciale „General-maior Grigore Baștan”, iar la 1 septembrie 2008, ca urmare a procesului de restructurare a armatei, școala devine Centrul de Instruire pentru Operații Speciale, subordonat Școlii de Aplicație pentru Unități de Luptă „Mihai Viteazul” din Pitești⁶³⁴.

Publicații ale parașutiștilor militari români. În acest context, conducerea Comandamentului Trupelor de Parașutiști (CTP) a decis să fie editată o publicație de armă, ca mijloc de comunicare, informare și promovare a imaginii respectivei structuri militare. În consecință, la 10 iunie 1991, când se împlineau 50 de ani de la înființarea parașutismului militar românesc, sub egida CTP apare primul număr al publicației *Buletinul Trupelor de Parașutiști*, „Ediție jubiliară”, anunțată ca bianuală. La început, periodicul a avut un circuit intern, cu apariții semestriale, fiind secretizată. Gheorghe Careghin, redactor șef, propunea viitorilor cititori, ca publicația „să fie deschisă întregii problematici din trupele de parașutiști și să devină «eșalonul înaintat» al gândirii militare românești în domeniul desantului aerian”⁶³⁵. În formatul 20,5 x 14,5 cm, cu un număr de pagini variabil (44, 85, 68, 48 etc.), publicația se va tipări la Tipografia M.Ap.N., iar nr. 1 și 2 (9 și 10)/1995, la Tipografia SMAVA Boboc (jud. Buzău). Ultimul numărul, 11, din iunie 1996, editat la București, îl are, ca redactor șef, pe lt.col. Mihai Marteș, iar secretar de redacție pe lt. col. Alexandru Giurea, urmând ca editarea *Buletinului*... să intre în sarcina Școlii de Aplicație pentru Parașutiști de la Buzău.

Între timp, la 10 iunie 1993, la inițiativa unui grup de ofițeri ai Centrului de Perfecționare a Pregătirii Cadrelor din Trupele de Parașutiști „General-maior Grigore Baștan”, cu sediul în garnizoana municipiului Buzău, beneficiind și de sprijinul comenzii unității, a văzut lumina tiparului publicația *Temerarii văzduhului*, cu subtitlul „*Buletinul Trupelor de Parașutiști*”, „Ziar pentru minte și inimă al parașutiștilor”, cu deviza: „Mergi până la capăt!”. La primul număr, colectivul redacțional era compus din cadre militare și personal civil: lt. col. Dumitru Marinescu (coord.), prof. Maria Lupu, psiholog Mircea Rotaru, ing. Dumitru Popescu, cpt. Lucian Ralea, cpt. Marius Popescu, cpt. Constantin Dinu (redactori), lt. Daniel Stroe (fotoreporter). În timp, în caseta redacțională vor

⁶³⁴ Lt. col. Dragoș Axinia, *Material documentar cu principalele repere ale Centrului de Instruire pentru Operații Speciale „General-maior Grigore Baștan”*, mss, f. 1-2, Muzeul Parașutiștilor, Buzău.

⁶³⁵ Gheorghe Caraghin, *Cuvânt înainte*, în *Buletinul Trupelor de Parașutiști*, an I, nr. 1, p. 1.

mai intra: col. Socrate Romașcu, lt. col. Mircea Moraru, mr. Mihail Pîrlog, mr. Mircea Tănase, cpt. Vasile Pupăză, cpt. Francisco Stoica, plt. maj. Cornel Stuparu, prof. Adina Dudaș ș.a.

Fără articol program, publicația a fost o „ediție specială dedicată «Zilei Parașutiștilor»”, așa cum vor fi și celelalte numere, până la încetarea apariției. Abia la an III, nr. 3, din 10 iunie 1995, este publicat un editorial, titrat „Îndrăznim!”, prin care „Redacția” schițează dezideratele în alcătuirea publicației: „Constituită ad-hoc, redacția ziarului și-a propus, inițial, să realizeze o «foaie» dedicată Zilei Parașutiștilor. Condeie neprofesioniste vedeau stângăcii de amator în stilul de creație, dar și o dorință de a ieși la lumină. Orientarea de atunci nu includea o publicație de durată. De aici, lipsa unui articol program. Astăzi, prin experiența acumulată, ne propunem să îndrăznim mai mult, adică să realizăm un periodic util tuturor categoriilor de militari, deschis oricărui gen publicistic.

Care să pună în legătură experiența vârstnicilor cu setea de cunoaștere a tinerilor, pentru a realiza împreună o legătură sufletească. Care să cultive memoria trecutului pentru stimularea strădaniilor spre mai bine. Care să limpezească și să perfecționeze învățământul militar specific. Care să scoată din umbră tinere talente, energii proaspete, dornice de exprimare. Care să exprime punctul de vedere în probleme de instrucție, ordine și disciplină.

O astfel de gazetă, credem, e cerută de nevoile actuale. Parașutiștii au nevoie de jurnalul lor, care să-i reprezinte; paginile sale așteaptă colaboratori din toate colțurile țării”⁶³⁶. Sumarele celor cinci „ediții speciale” conțin articole și rubrici diverse: „Salt grupat în istoria curajului” (serial semnat de lt. col. Mircea Moraru), „O istorie a trupelor de parașutiști”, „Legenda Baștan”, „Cu periscopul prin fantă”, „Forțele armate speciale din alte țări”, „Boabe de umor”, interviuri, însemnări, creații literare, semnate de Mircea Rotaru și Mihail Pîrlog etc.

În 1995, apar două numere, pe 10 iunie și 1 noiembrie. Cel din noiembrie constituie o „Ediție dedicată aniversării împlinirii a 45 de ani de existență a U.M. 01847 Buzău”, cu următorul sumar: „Ordinul de zi al Secretarului de stat și șef al Statului Major General”, interviul „Munca în echipă e stilul casei”, acordat de lt. col. Mihail Pîrlog, comandantul unității, „Sărbătoare de suflet a primei unități de parașutiști militari din România”, semnat de mr. Vasile Pupăză ș.a. În formatul de 42 x 21 cm (4 pagini), revista s-a tipărit la Tipografia Școlii de Aplicație pentru Forțele Aeriene, de la Boboc-Ziliște. Cu an V, nr. 5, din 10 iunie 1996, „ediție aniversară”, publicația își încetează apariția.

În decembrie 1997, editarea *Buletinului Trupelor de Parașutiști* a intrat în sarcina Școlii de Aplicație pentru Parașutiști de la Buzău, cu apariție semestrială

⁶³⁶ *Temerarii văzduhului*, an I, nr. 1, p. 1.

(de obicei, 10 iunie și 1 decembrie) și cuprindea următoarele rubrici permanente: artă militară și doctrină; managementul sistemului unității; pregătirea pentru luptă; învățământ; logistica trupelor de parașutiști; asigurarea psihologică; file din istoria parașutismului militar; drept umanitar internațional, cooperare cu armatele străine; creații literare (supliment).

Avându-l coordonator pe comandantul instituției, col. Mircea Moraru, colectivul de redacție afirma, în articolul-program, că publicația „va urmări mobilizarea spirituală a parașutiștilor militari, valorificarea tuturor disponibilităților profesionale cu energii ori potențialități creatoare, stimularea conștiinței proprii demnități, ca sentiment și atitudine față de profesia de parașutist”⁶³⁷. La primele patru numere, din seria nouă (nr. 10–13), redactor șef a fost col. Romulus Hodârnaș, iar secretar de redacție mr. Constantin Dinu, care va rămâne în continuare în caseta redacțională. La an II, nr. 3, din 10 iunie 1998, redactori șefi adjuncți au fost lt. col. Costel Anița și mr. Mircea Tănase, iar cu nr. 4, din decembrie 1998, redactor șef este numit lt. col. Mircea Tănase, care a îndeplinit această funcție până în septembrie 2008, când a fost numit redactor-șef al revistei *Gândirea militară românească* (revistă de teorie și știință militară editată de Statul Major General al Armatei României). Apărut în format 29,5 x 20,5 cm (91 p.), *Buletinul Trupelor de Parașutiști* se imprimă, la început, în condiții tipografice modeste, la Tipografia Școlii Militare de Aviație „Aurel Vlaicu”, devenită Școala Militară a Forțelor Aeriene de la Ziliștea-Boboc (jud. Buzău).

Cu an V, nr. 9 (18), din iunie 2001, apare în format 29 x 20 cm (40 p.) și, pentru prima dată, cu coperti în policromie, ca la an VII, nr. 14 (23), din decembrie 2003, revista să se tipărească full-color, la tipografiile Mad Lintotype Offset, apoi la Alpha MDN, Vega Prod, toate din Buzău, Centrul Teritorial Tehnic-Editorial al Armatei și Just Create, din București. O contribuție deosebită în tehnoredactarea revistei a avut-o maistrul militar Iulian Cadulencu. Începând cu nr. 12 (21) /dec. 2002, *Buletinul Trupelor de Parașutiști*, apare cu titlul *PARAȘUTIȘTII*, păstrând ca subtitlu, vechiul titlu *Buletinul...*, și este editată de Școala de Aplicație pentru Parașutiști „General-maior Grigore Baștan” Buzău. Colectivul de redacție este format din: col. Mircea Moraru (coordonator), col. Mircea Tănase (redactor șef), lt. col. Constantin Dinu și ec. Viorica Gheorghe (redactori), maistru militar Iulian Cadulencu (tehnoredactare). La an VIII, nr. 16 (25), din august 2004, se tipărește un „Număr omagial dedicat aniversării a 60 de ani de la participarea parașutiștilor la luptele pentru apărarea Capitalei”. Cu an IX, nr. 19 (28), decembrie 2005, revista *PARAȘUTIȘTII* își schimbă subtitlul în „Buletin al Școlii de Aplicație a Forțelor pentru Operații Speciale „General-

⁶³⁷ *Buletinul Trupelor de Parașutiști*, nr. 1 și 2, decembrie 1997, serie nouă, p. 1.

maior Grigore Baștan”. Schimbarea subtitlului se datorează înființării, la 1 martie 2005, a unei noi unități de învățământ, ce a luat locul Școlii de Aplicație pentru Parașutiști, urmând să gestioneze învățământul a patru categorii de luptători: cercetași, parașutiști, forțe speciale și informații militare. Din acel an, publicația va fi deschisă marelui public, ca o punte de legătură între structura militară și societatea civilă, conținutul fiind adaptat noilor state de organizare ale instituției de învățământ, cerute de intrarea într-o altă etapă de integrare operațională în NATO și Uniunea Europeană. De asemenea, o contribuție deosebită au avut-o celelalte structuri de parașutiști și misiuni speciale care, înțelegând că publicația le reprezintă, au contribuit cu materiale valoroase la susținerea sa editorială.

Pensionat, la 22 mai 2007, generalul de brigadă (r) Mircea Moraru va rămâne, în continuare, în caseta redacțională, ca președinte de onoare, iar col. Mihail Pârlog a preluat rolul de coordonator al publicației⁶³⁸, pe care îl va preda, la numărul următor, col. Vasile Cerbu. La an XII, nr. 25 (34), din decembrie 2008, revista *PARAȘUTISTI* își schimbă, din nou, subtitlul în „Buletin al Centrului de Instruire pentru Operații Speciale”, ca urmare a procesului de restructurare a armatei, survenit la 1 septembrie 2008. Comandantul unității, lt. col. drd. Doru Enache, motivează, astfel, schimbarea profilului noii instituții de învățământ: „Intrarea în etapa integrării operaționale depline în NATO și Uniunea Europeană, a însemnat, din perspectiva obiectivelor de îndeplinit, necesitatea a încă unui pas făcut în reorganizarea învățământului militar, fapt materializat, în ceea ce privește instituția noastră, prin aplicarea unui nou stat de organizare și bunăoară o altă denumire, începând cu 01.09.2008”⁶³⁹. Colectivul de redacție este format din: col. dr. Doru Enache (coordonator), col. dr. Mircea Tănase (senior editor) și lt. col. Dragoș Axinia (redactor șef). Publicația își păstrează formatul de 29 x 20 cm, cu număr de pagini variabile, fiind imprimat la Centrul Tehnic-Editorial al Armatei și Tipografia Just Creat S.R.L. București. De menționat că toți membrii echipei redacționale au desfășurat și desfășoară această activitate ca o sarcină suplimentară, în afara îndeplinirii atribuțiilor lor funcționale pe care au fost încadrați în organigrama structurii militare.

La 1 februarie 2013, Asociația Cercetașilor Militari în Rezervă și în Retrageră a editat primul număr al publicației *Cercetașii buzoieni*, dedicat împlinirii a „55 de ani de la înființarea primei structuri de cercetare în dispozitiv prin

⁶³⁸ *Parașutiștii*, an XI, nr. 22 (31), din iunie 2007.

⁶³⁹ Lt. col. drd. Doru Enache, *Îndemn la triumvirat, fundamentat pe temeiul profesional al specialităților: operații speciale, cercetare și parașutiști*, în *Parașutiștii*, an XII, nr. 25 (34), decembrie 2008, p. 1.

parașutare în Armata României – Campania de Cercetare Specială”. Colectivul de redacție este compus din: col. dr. Mircea Tănase (senior editor), col. (r) Alexandru Rusu (redactor șef), col. (r) Mihail Pîrlog și col. (r) Marin Scarlat (redactori), col. (r) Constantin Dinu (secretar de redacție). Dintre colaboratorii revistei, menționăm: gl. bg. (r) Dumitru Miu, col. (r) Liviu Zanfirescu, col. (r) Costel Olteanu, col. (r.) Viorel Drenea, lt. col. (r) Petre Bodnar, lt. col. (r) Eftimie Frățilă.

În editorialul titrat „Un alt fel de «Plan de acțiune»”, redactorul șef argumentează motivele apariției acestei reviste și scopurile urmărite: „Unul din cele mai importante și de suflet proiecte ale Asociației Cercetașilor Militari în Rezervă și în Retrageră îl constituie realizarea unei publicații proprii, o noutate pe panoplia publicistică buzoiană, cu apariție anuală (pentru început), în care să fie promovate și susținute în mediul social buzoian și nu numai, principalele preocupări ale ACMMR, membrilor săi și partenerilor coopțați pentru realizarea diferitelor proiecte, puncte de vedere asupra unor probleme de interes, studii de specialitate, elemente de știință militară etc. (...) Apariția revistei, la acest moment aniversar, nu face decât să susțină și să promoveze ACMRR în mediile de interes, iar conectarea acestora și cu lansarea lucrării «Batalionul 404 Cercetare, istoria unor învingători» să vibreze și să armonizeze perfect cu sufletul tuturor cercetașilor și să transmită colegilor din activitate un sincer mesaj de speranță și încredere. Dorim ca în paginile revistei să-și găsească loc toți cei ce au ceva de spus, indiferent de poziția pe care o ocupă: cercetași militari, parașutiști, analiști militari, socio-politici și alți militari rezerviști”.

Din sumarul primului număr, spicuim: „File de istorie «specială»” (gl. bg. (r) Dumitru Miu și col. (r) Marin Scarlat), „Cercetașul-parașutistul de Buzău (col. dr. Mircea Tănase), „Buzăul, «misiune specială»” (col. (r) Viorel Drenea), „Cercetașii de dincolo de pod” (col. (r) dr. Costel Olteanu), „Scurtă istorie a parașutei în Armata Română” (col. (r.) Mihail Pîrlog), „Medalionul cercetașilor”, „Album sentimental”, creații lirice semnate de „Cercetașul poet” col. (r.) Liviu Zanfirescu. În formatul 29,5 x 20,5 cm (52 p.), revista a fost tipărită la Editgraph Buzău.

Deși publicistica militară buzoiană este relativ tânără, numeroși ziariști din zonă și-au pus măiestria condeiului în slujba vocilor Oștirii române, mulți dintre ei rămânând înscriși în istoria presei, cu sau fără uniformă. Publicațiile editate de structurile de profil recunoscute, precum și de asociațiile militarilor în retrageră și rezervă, din garnizoana Buzău, probează că, la Curbura Carpaților, există un filon important de emulație spirituală, ce contribuie neconștient la menținerea revivificarea tradițiilor și istoriei jurnalismului militar.

Continuitate și creativitate în presa literară românească de nișă.

Studiu de caz: *Jurnalul SF*, singurul săptămânal de gen din lume

Cătălin Badea⁶⁴⁰

Rezumat

După al doilea război mondial, presa literară românească a urmat nu numai directivele politice ale PCR, ci a încercat și o dezvoltare normală, sincronă pe cât posibil cu echivalentul său din lumea liberă. Această dezvoltare a cuprins și publicații literare specializate, fie pentru literatura „înaltă”, fie pentru cea „de nișă”, fie pentru cea de masă/populară. Printre acestea s-au aflat și publicațiile cu profil science-fiction, dintre care Colecția Povestirilor Științifico-Fantastice (CPSF) și-a lăsat amprenta pentru decenii asupra evoluției interne a acestui gen literar. După încetarea activității Colecției (1973), cu o palidă reluare sub forma Almanahului Anticipația în anii '80, a fost nevoie de schimbarea de regim politic din 1989 pentru ca literatura science fiction să își găsească cel puțin un vector în presa tipărită. Între 1992-1996, sub efervescența unei echipe tinere, Jurnalul SF, a devenit ceea ce fusese CPSF în deceniile precedente și, deși numai cu puțin sub 170 de apariții, pentru că acestea au fost săptămânale și cu o cantitate de text de ficțiune și de non-ficțiune imensă (există coloane culese cu corp 6!), a influențat decisiv nișa culturală de sub sigla SF din România. Jurnalul SF a obținut aceste lucruri având și o concurență acerbă din partea altor publicații de profil și, de asemenea, trebuind să lupte cu greutățile economiei de piață. Un întreg sub-gen literar (cyberpunk) și o serie de câteva zeci de autori străini, scriitori și artiști plastici, ilustratori și desenatori, au fost făcuți cunoscuți publicului român prin intermediul Jurnalului SF. În paginile sale și-au făcut debutul câteva zeci de scriitori români, câțiva dintre ei membri ai Uniunii Scriitorilor la 2012. Rolul și influența Jurnalului SF în istoria presei literare românești nu pot fi subestimate.

⁶⁴⁰ Doctorand în Litere al Universității „Transilvania” din Brașov.

Preluarea periodizării istoriei literare românești este o întoarcere la postulat într-un studiu de istorie a presei literare românești. De la manuale la volumele istoriografice, nici nu se concepe studiul uneia fără cealaltă. Chiar și după instaurarea regimului comunist în România, studiul literaturii, cu periodizările influențate politic, a inclus ca de la sine înțeles studiul presei literare. Pentru canonul literar în uz astăzi în România, cel mai clar exemplu este tripticul lui Nicolae Manolescu, împărțit în mare între poezie, proză și teatru, *Literatura română postbelică*⁶⁴¹, un op constituit numai din recenzii și cronicile criticului, apărute de-a lungul a peste 30 de ani, mai ales în revista *România literară*. Cu alte cuvinte, dacă se vorbește de canonul literar românesc de azi, automat se vorbește despre presa literară românească.

Una din întrebările germinative ale comunicării de față este ce se întâmplă dacă încercăm să continuăm inducția și în afara perioadelor clar delimitate istoric și dacă ieșim de sub raza de acoperire canonică? Cum s-ar putea modela un diacronism al genurilor minore, al literaturii populare sau de masă? Care sunt vehiculele publicistice în stare să poarte vectorii critici de referință, asupra zonelor marginale din literatura română?

Să reducem generalitatea la specificul propriu-zis, concentrându-ne asupra scrierilor în românește, în principal cu intenție estetică (deci literatură), dar și de informare, popularizare, opinie (deci jurnalistică) care au avut de-a face cu imaginarul științific, după al doilea război mondial. Fie că se numește fantastic științific, science fiction, speculative fiction sau literatură de anticipație, pentru spațiul literar și vehiculele sale jurnalistice despre care vom vorbi în continuare, să îl lăsăm pe Mircea Naidin să catalogheze peste 200 de definiții și delimitări aflate (încă) în uz.⁶⁴² Cele câteva expresii alese pentru această comunicare oferă suficiente direcții de interpretare unui ascultător sau cititor în așa fel încât să aibă propria estimare asupra conținutului și legitimării subiectului.

După al doilea război mondial și până la sfârșitul de secol și mileniu, science fiction-ul românesc are trei generații de creație, în accepția lui Thibaudet, corespondente mai mult sau mai puțin exact cu ceea ce în canonul literar românesc s-au numit „șaizeciștii”, „optzeciștii” și „nouăzeciștii”, cu direct observabilele asimetrii și consecințele lor. Lucrarea de istorie critică a lui Mircea Opriță, *Anticipația românească*, cu care ne vom mai întâlni, acoperă intervalul desemnat în aproape 300 de pagini. Din unghiul de vedere al jurnalismului literar, cele trei generații au avut fiecare câte un vector, tot atât de diferit în structură pe cât de asemănător în intenționalitate se va vâdi în comparația diacronică. Astfel, „șaizeciștii” din science fiction-ul românesc –

⁶⁴¹ Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică*, Editura Aula, Brașov, 2001

⁶⁴² Mircea Naidin, *Science Fiction. Definiții. Origini. Fondatori.*, (titlul de pe copertă: *Literatura Science Fiction*), Editura Fundației PRO, București, 2003.

înglobând scriitori de cursă lungă ca Vladimir Colin, Ion Hobana și Adrian Rogoz cu debutul sub imperativele politice și estetice ale „obsedantului deceniu” – s-au bucurat de *Colecția Povestirilor Științifico-Fantastice*, o broșură în format A5, de cel puțin 48 de pagini, cu copertă policolor și interior alb-negru, apărută între 1955 și 1974, lunar, apoi bilunar, cu câteva încercări de a trece la trei apariții pe lună, înfrânte de dificultățile de producție și difuzare. Totuși, cele 466 de numere ale „cepeșefe-ului”, cum ajunsese să fie numită, au făcut istorie literară, fie și dacă numai prin trecerea unei proporții infime de text valoros printr-o mare de maculatură, la început sub o estetică înecată de un tehnicism și un tezism de influență sovietică, pentru a continua, însă, cu o deschidere spre învoire, spre vocile originale autohtone aflate într-un dialog inegal cu traduceri din, spre exemplu, Stanislaw Lem și Isaac Asimov.⁶⁴³ Figura centrală în susținerea *Colecției Povestirilor Științifico-Fantastice* a fost deja menționatul Adrian Rogoz, ca redactor unic, de la fondarea până la închiderea acesteia. Vreme de aproape două decenii, *Colecția Povestirilor Științifico-Fantastice* a fost echivalentul românesc al revistei *Fantastika* din Uniunea Sovietică și a celor americane *Amazing Stories*, *Analog* și *Galaxy*. Din punctul de vedere al criticii de gen, însă, echivalența se oprește la începutul anilor '70, când în literatura de gen începe să predomine un nou curent, așa-numitul New Wave, centrat mai puțin pe premisele ideatice și mai mult pe problematizarea personajelor. Din punctul de vedere al jurnalisticii de gen, discrepanța între publicația sf românească a zisei perioade și corespondentelor ei anglo-saxone este și mai pregnantă, însă aici analiza trebuie să țină cont de limitele umanului, nu doar de corsetul politico-istoric: cât i se putea cere să facă lui Adrian Rogoz, fie și cu ajutorul lui Vladimir Colin și al lui Ion Hobana? Astfel, în *CPSF*, nu putem decela la încheierea apariției nicio direcție estetică proprie, meritul *Colecției*... fiind de a fi existat în sine și de a fi oferit posibilitatea debutului oricui, urcarea către straturile superioare ale atmosferei literare fiind o problemă de talent și șansă personale. Să dăm totuși un nume de debutant „cepeșefe”: Mircea Opriță.

Trebuie spus că pretextul închiderii *Colecției Povestirilor Științifico-Fantastice* a fost economia de hârtie. Tirajul *Colecției* nu a scăzut niciodată sub cinci cifre, iar returnările au fost totdeauna minime. Din punct de vedere economic, decizia închiderii a fost o aberație. Evident, înghețul ideologic de după 1972 și alunecarea României înspre cultul personalității lui Ceaușescu sunt adevăratele cauze.

Următoarea generație de creație surprinsă în convenție, cea a „optzeciștilor” din science fiction, a avut în primele trei apariții din *Almanah Anticipația*, în

⁶⁴³ Mircea Opriță, *Anticipația românească – un capitol de istorie literară* -, Editura Viitorul Românesc, București, 2003, pp. 112 și urm.

1981-1983, ceea ce prozatorii „optzeciști” propriu-ziși au avut în antologia *Desant* '83. Ambele repere au avut același format în tipar și aproape același număr de pagini. Dar asemănarea tinde să se dizolve aici, întrucât, dacă în presa literară vârfurile de lance din „desant” au avut tot timpul o intrare și o primire critică – fie ea nu tot timpul binevoitoare –, scriitorii în devenire de science fiction nu s-au bucurat de aceeași atenție.⁶⁴⁴ Iar pentru istoria presei literare, trei ar fi întrebările fecunde legate de ei: prima se referă la cât din caracterul de vehicul jurnalistic își păstrează un almanah cu frecvența de apariție anuală; a doua se referă la echivalențele sociologice între o viață literară bazată pe o rețea națională de cenacluri și cea care se poate raporta la un număr de publicații tipărite săptămânal și lunar; a treia se referă la diferențele și asemănările dintre alterările literarului dinspre politic, între literatura „curentului principal” și cea dintr-un gen marginal. Ce contează în comunicarea de față este permanenta raportare a ambelor grupuri de creatori optzeciști la modelele șaizeciste române, mai ales cu similarități de roluri între, să spunem, Ovid. S. Crohmălniceanu pentru prozatorii main-stream și Vladimir Colin pentru science fiction, pe de o parte, iar pe de alta, predominanța limbii și literaturii engleze și americane pentru toți optzeciștii, în adoptarea noilor modele de expresie artistică. Fie și din punct de vedere biologic, astăzi întreaga literatură română se află sub influența primară a generației '80, întocmai cu jurnalismul românesc. Două exemple de scriitori de sf optzeciști importanți în istoria recentă a presei: Bogdan Ficeac și, evident, Cristian Tudor Popescu.

Reperul temporal care va fi lăsat răspunsurile la întrebările de mai sus într-un interval deschis, a fost sfârșitul lui decembrie 1989. Literal, se pot da sute de referințe pentru fraza: „În decembrie 1989, ceea ce s-a câștigat a fost libertatea cuvântului.” Lăsăm altora locul pentru enunțurile de maximă generalitate și vom ajunge la miezul expunerii de față, apariția *Jurnalului SF*, „singurul săptămânal de SF din lume”, urmărind în intervalul 1990-1992, în România, evoluția publicării textului de ficțiune și non-ficțiune de gen. Trei sunt observațiile care se impun: libertatea cuvântului permite reluarea vechilor proiecte, sub un impuls nostalgic. Și *Colecția Povestirilor Științifico-Fantastice* și *Almanahul Anticipația* au reapărut după 1989, într-un format asemănător cu cel de la fondarea fiecăruia, nemaisuferind rigorile controlului politic, ci pe cel al legilor pieței care au cerut, printre altele, adaptarea la concurență și adaptarea la exigențele publicului. Piața de carte a explodat prin libertatea traducerilor, în marea majoritate piratate și de o calitate artistică

⁶⁴⁴ Cu excepția care a confirmat regula: în 1980, debutul lui Mihail Grănescu, cu *Aporisticon*, la editura Albatros, în 150 000 de exemplare, a fost încununat și cu premiul Uniunii Scriitorilor și cu premiul UTC.

îndoielnică. În science fiction, un munte s-a ridicat astfel: editura Nemira. Din primele 100 de numere ale colecției sale specializate, *Nautilus*, opere de bază ale genului sunt cel mult 20 de titluri. Presa a prins foarte repede, după pierderea avântului revoluționar, necesitatea divertismentului, a culturii și literaturii minore, populare. Science fiction-ul, cel de calitate, nu este chiar cel mai ușor gen. Foarte repede, din zecile de mii de cititori garantați ai fiecărui număr al revistei *Anticipația* – hibridul dintre *CPSF* și almanahul omonim –, doar o masă de câteva mii, apoi câteva sute de pasionați ai genului au rămas credincioși până la a scoate din buzunar prețul publicației. Iar distribuția națională, sufocată de avalanșa de tipărituri, și ajutată să se sufoce de micii distribuitori la tarabă, s-a îndreptat foarte repede către succesele sigure de vânzare. Întrucâtva împotriva evidenței sau purtați de aceeași pasiune care l-a făcut pe Adrian Rogoz să scoată singur o revistă timp de 20 de ani, câteva zeci de pasionați ai sf-ului, răspândiți în întreaga țară, pregăteau prin efervescența lor, trecerea într-o altă generație literară. Trebuie spus că libertatea cuvântului a însemnat și posibilitatea alegerii unui nou mod de expresie pentru un număr semnificativ de purtători de condei, mai ales optzeciști. S-a creat astfel o tensiune și un loc gol în evoluția punctuală nu doar a producerii, ci și a receptării de ficțiune speculativă în România. Excursul, pe alocuri savuros, pe alocuri de-a dreptul mizantropic, al sociologiei sf-ului românesc, de-a lungul deceniului al 10-lea, îi aparține lui Voicu Bugariu, în *Fragmentele critice* din revista *Anticipația*, sursa unei cărți unice publicate la 15 ani după epuizarea tensiunii și ocuparea locului gol amintite mai sus.⁶⁴⁵ Criticul Bugariu, descătușat la rândul-i, atacă tot în micul spațiu literar românesc de gen: calitatea (lipsa de) traducerilor, calitatea (lipsa de) limbii române în textele autorilor români, calitatea (lipsa de) viziunii filozofice etc.

Dar am anticipat puțin, fiindcă majoritatea șarjelor critice ale lui Voicu Bugariu vor fi prilejuite de punctul de condens al tuturor plângerilor sale, între 1992-1996, *Jurnalul SF*. Apariția „săptămânalului de cultură science fiction” – cum sună sloganul fără complexe de pe copertile primelor 100 de numere – reflectă în sine, dincolo de anecdotic, ferestrele de oportunitate și aleatoriul factorului decizional din anul 1992, în România. Că exemplul provine din istoria recentă a presei (cu pretenții) literare este cu atât bine. Prin intermediul poștei electronice, am luat la începutul anului 2013, un interviu de 20 de întrebări câtorva persoane implicate direct în apariția și producerea *Jurnalului SF*. Răspunsurile lui Adrian Bănuță, redactor-șef al *Jurnalului SF* de-a lungul tuturor celor 169 de apariții, între Crăciunul lui 1992 și 4 iunie 1996, sunt, de

⁶⁴⁵ Voicu Bugariu, *Literați și Sefiști*, Editura Universității „Transilvania”, Brașov, 2007

departe, cele mai edificatoare.⁶⁴⁶ Ce se poate desprinde pe scurt, atât din răspunsurile celor care au participat efectiv la un maraton literaro-jurnalistic infernal, cât și din raportările critice, de cele mai multe ori negative, unele chiar ajungând la pamflet, la care a fost supus *Jurnalul SF* și echipa sa? Să le organizăm după termenii titlului comunicării, după continuitate și creativitate. La *JSF* – cum a ajunsese în scurt timp să fie numit de prieteni și nu doar, întocmai ca *CPSF*-ul – dimensiunea literară a primat celei jurnalistice, ficțiunea a primat non-ficțiunii, chiar dacă, mai ales în numărul luat ca exemplu, 81-82, de multe ori ficțiunea a servit drept argument non-ficțiunii. A fost vorba, așa cum toți criticii, favorabili sau nu, au observat, de o vocație a manifestului.⁶⁴⁷ La peste 20 de ani de la apariție, când contextul ne apare eliberat de pasiunile

⁶⁴⁶ Redau integral textul primelor trei întrebări și răspunsurile la ele, date de Adrian Bănuță:

„Î: 1. Cine a avut ideea înființării *JSF*? 2. De la început s-a vrut săptămânal? Formatul cine l-a conceput?

R: Venisem în [noiembrie] '92 la Trustul *Jurnalul* pentru a mă angaja ca secretar de redacție. Ghinionul (sau șansa?) a fost să ajung prea târziu. Schema era plină. Terminasem o postliceală de profil, eram în anul I la Facultatea de Jurnalism și lucram ca redactor la cotidianul *Muntenia*, în Buzău.

- Ne place de tine, mi-a spus Marius Tucă, dar deocamdată nici jurnaliști nu mai angajăm. Trebuie să extindem rețeaua *Jurnalul* în întreaga țară. N-ai vrea să faci *Jurnalul de Buzău*?

La discuție a luat parte și Dan Diaconescu, pe atunci directorul Trustului *Jurnalul*. [...]

- Ba aş putea să-l fac, i-am zis, dar nu e... fezabil proiectul. În Buzău sunt deja două cotidiane și trei săptămânale. Iar bani de publicitate, nu prea. Mai bine aş face un lunar de SF [subl. mea, CB]. [...]

- Ce-i aia SF?, s-au arătat ei nedumeriți.

- Science fiction... povești sf.

- A, marțieni, OZN-uri! Ce arată Mironov la TVR?

Le-am povestit de cenacluri, de reviste, de convenții și au fost captivați. Era un subiect de presă, era o oportunitate.

- Câte reviste de SF există?, m-a întrebat Dan Diaconescu.

- Doar *Anticipația* apare constant, i-am spus. În rest, din când în când mai scot cluburile fanzine. [subl. mea, CB] (Și le-am arătat mândru primul nostru produs *proFAN SF*.) Dacă am scoate un lunar – ar fi cel mai tare din țară. Pentru că lucrez de patru ani [subl. mea, CB] cu băieții de la clubul meu „Pozitronic” să scoatem una. [...]

- Noi facem doar săptămânale, mi-a spus sec Marius Tucă. Poți să faci una săptămânală?

- Pot!, i-am spus.

- Ai două săptămâni la dispoziție. [subl. mea, CB]

Ne-am strâns mâinile și [eu] am plecat. La Timișoara, la „Zilele HELION”. Plecasem din Buzău doar în costum, fără palton. Era o toamnă târzie, friguroasă. Dar am plecat pentru că știam că în Buzău nu am materiale decât pentru două numere. Până dau telefoane, până pun prietenii la poștă [materialele], până ajunge scrisoarea... Ce internet, în 1992?! Aveau calculator și imprimante doar 10 sf-iști. De altfel, citind mii de pagini – trimise la redacție sau la concursuri – am ajuns să-i cunosc pe autori și după caracterele literelor de la mașina de scris.

Î: 3. Cum ați scos primele numere?

R: Așa cum le-am scos pe 97% - pe repede înainte. [subl. mea, CB] Căutam o poveste care să-ți rămână în cap și sub care ți-ai fi dorit să-ți pui semnătura și aia era piesa de rezistență. Veneau rubricile fixe, debuturile... și poșta redacției.” E-mail primit în 7/03/2013.

⁶⁴⁷ Mircea Opriță face un inventar relativ neutru al criticilor pro și contra *JSF*, în *op.cit.*, pp. 364-372

imediatului, putem decela o originalitate a abordării dimensiunii literare, originalitate venită dinspre creativitatea unei noi generații de autori. (Generație nu atât biologică și nici motivată politic, cât una eminamente legată de circumstanțele personale ale debutului post-decembrist și de o estetică formulată coerent, sub conceptele „limbajului virtual” și cele cyberpunk.⁶⁴⁸) Există originalitate teoretică, redusă de critică la simpla compilare autodidactă, și există creativitate artistică, redusă de aceeași critică la o tehnică, uneori ingenioasă, a imitației modelelor mari și a artei combinatorice. Este vorba, într-adevăr de cel mai violent atac critic din istoria ficțiunii speculative românești, și îi aparține deja anunțatului Voicu Bugariu. Acesta va elabora pentru acest atac întins de-a lungul anilor și a sutelor de pagini, un limbaj propriu, cu scop depreciativ, chiar imprecator, din care cităm numai pentru sonoritățile puternice „sefulura” și „SF jockey”⁶⁴⁹ În pofida unor astfel de luări de poziție, grupul de autori de la *Jurnalul SF* va reuși de-a lungul anilor de apariție a revistei care i-a adus împreună, să își cizeleze scrisul, să facă alegeri pentru carieră și viață.⁶⁵⁰ Merită menționați aici Michael Haulică, Sebastian A. Corn, Liviu Radu, toți membri ai Uniunii Scriitorilor și deținători ai unor premii literare provenite din afara zonei de influență a science fiction-ului. Iar pentru l’esperit de corps, trebuie amintită antologia „Celor care Nu”, *Motocentauri pe Acoperișul Lumii*, o carte despre care încă se scrie în lucrări de licență și doctorat, cu tot caracterul ei bibliofil.

Din punct de vedere al aportului jurnalistic, *Jurnalul SF* se detașează de predecesorii săi *CPSF* și *Almanahul Anticipația*, ca și de revista *Anticipația*, prin faptul că a fost imitat în provincie în ritmul de apariție, cotidiene din Iași și Brăila, editând până târziu în anii 2000, suplimente săptămânale de science fiction – dintre care trebuie să menționăm *Alternativ SF*- ul din Iași, de format tabloid, 8 pagini, devenit aproape autonom timp de câteva săptămâni.⁶⁵¹ O statistică a materialelor publicate relevă o preocupare continuă pentru promovarea autorilor români, unora dintre ei dedicându-li-se „numere speciale”, ceea ce continuă într-un fel tradiția „medalioanelor” din *Almanahurile Anticipația*.⁶⁵²

Nu trebuie uitat faptul că între 1992 și 1996, tehnologia de pregătire pentru tipar și de tipărire a unui tabloid s-a schimbat decisiv prin introducerea și apoi creșterea constantă în complexitate a computerului dotat cu software pentru procesare de text și imagine. Indiferent la constanta calitate proastă a hârtiei, un

⁶⁴⁸ Ionuț Bănuță, *În loc de prefață sau Despre Realitatea Virtualului și Virtualitatea Realului sau Câte ceva despre textul virtual*, în *Jurnalul SF*, nr. 81-82/1994, pp. 2-3

⁶⁴⁹ Voicu Bugariu, *Literatură sau Sefulură?*, în *Anticipația*, București, nr. 527, octombrie, 1995, p. 43, parte constitutivă a op.cit.

⁶⁵⁰ Michael Haulică, *JSF, în Nu sânt guru*, Editura Tritonic, București, 2007, pp. 157-159

⁶⁵¹ Idem.

⁶⁵² Amintim aici doar numerele 47 (Dan Merișca), 65 (Ovidiu Bufnilă), 70 (Mihail Grănescu), 89-90 și 149 (Sebastian A. Corn)

ochi atent poate vedea trecerile în detaliile de tehnoredactare și în redarea grafică. Nici *CPSF*, nici *Almanahul Anticipația* nu au fost nevoite să schimbe caii în timpul cursei, dacă ni se permite metafora.

Ultimul element asemănător între *CPSF* și *JSF* a fost felul în care și-au încetat apariția. Deși Adrian Rogoz era unicul redactor al *Colecției Povestirilor Științifico-Fantastice*, iar Adrian Bănuță, Ionuț Bănuță și Isabela Ion – redactorul-șef, DTP-istul și secretarul de redacție – au fost singurii angajați pe lângă cei câțiva zeci de colaboratori mai mult sau mai puțini uitați la plata drepturilor bănești, economisirea a fost pe primul plan. Însă față de pretextul ceaușist, cel capitalist are o întorsătură dacă nu politică, de politică editorială, mai exact, măcar paradoxală: cititorii se plâneau la redacție că nu găsesc revista la distribuitori, iar aceștia se plâneau că nu se cumpără. În 1996, nu existau mijloace pentru verificarea distribuirii unei publicații, altfel spus, dacă *JSF* era sau nu era pus pe tarabă spre vânzare.⁶⁵³ Este verosimil ca din cauza unei distribuții negative, revista să fi devenit nesustenabilă. În cei patru ani de apariție, *Jurnalul SF* a primit recunoașterea valorii sale la nivel național, primind premiul convenției ROMCON pentru cea mai bună publicație de gen pentru 1993, și la nivel european, la EUROCON-ul din 1994. Cu toate textele de ficțiune și non-ficțiune înghesuite în cele 32 de pagini ale sale, cu reacțiile și contra-reacțiile săptămânale la ce a publicat și cum, *Jurnalul SF* concurează cu cei patru ani de apariție în fața celor 19 ai *Colecțiilor Povestirilor Științifico-Fantastice* și a celor cumulați de *Almanahurile Anticipația* pentru titlul de „cea mai importantă publicație dedicată literaturii SF din România”. Bineînțeles, titlul nu există, dar formularea posibilității sale de existență este în spiritul tuturor celor trei concurenți.

Astăzi, publicațiile periodice de literatură SF din România se află în marea lor majoritate pe suport electronic. Aparițiile pe hârtie sunt aniversare sau în numere triple, chiar cvadruple. Reviste gândite inițial ca lunare s-au retras către apariție trimestrială și au reușit în cea anuală. Ba chiar, dintr-un impuls de frumoasă nostalgie, editura Nemira, a scos un *Almanah Anticipația* pe 2013, în formatul, culorile și rubricatura celor de la începuturi...

Noul, din punct de vedere istoric, fenomen al blogului specializat, comentariul zilnic, sau micro-comentariul la minut al twitter-ului, acoperă tot dinspre mediul electronic nevoile de moment ale pasionatului unui produs cultural, literar, chiar SF.

Închei cu simpla observație că în 2013, ritmul săptămânal nu mai este asumat de niciun tip de vector jurnalistic pentru ficțiunea speculativă, indiferent de suportul său tehnologic sau de gradul de profesionalism al celui care îl produce. Fie și numai pentru acest lucru, *Jurnalul SF* merită un loc unic în istoria presei literare românești.

⁶⁵³ Din interviul luat prin e-mail Isabellei Ion, 7/03/2013.

„Revista de istorie militară”, 1990 – schimbare de paradigmă în istoriografia militară?

Florin Șperlea⁶⁵⁴

⁶⁵⁴ Lector universitar doctor. Redactor-șef al săptămânalului M.Ap.N. „Observatorul militar”.

Partea a III-a

LOCALISM CREATOR ȘI DIVERSITATE ETNICĂ

O incursiune în presa culturală interbelică din provincie: localismul creator ca simptom al periferiei în nordul Moldovei

Anca Filipovici⁶⁵⁵

Abstract

History has proven that cultural centers or capitals are the stands from where the cultural and national life is directed. But this does not mean that the province wouldn't channel creative energies. For instance, in interwar Romania, the cultural press from the peripheries – such as northern Moldavia on which we focused our analysis – explored history, literature, traditions and local culture with a confusing mixture of attitudes wiggling back and forth between local pride and provincial complex. Cultivating the creative localism was the appanage of the local intellectuals – characters who take over the role of the provincial journalist trying to overcome its marginality through writing and to penetrate the literary life of the center. Using as a working tool the literary press from northern Moldavia, the present paper aims to explore the phenomenon of the creative localism in the light of the antagonistic relation between center and periphery in the interwar culture. Furthermore, we have considered the various reactions manifested by the center towards the literature from peripheries and towards the idea of provincialism.

⁶⁵⁵ Doctor Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Unirea din 1918 deschide o nouă filă în istoria românească, devenind momentul de cotitură în care noi perspective trasează conturul vieții naționale. Odată înfăptuit actul politic al creării statului național unitar, intelectualitatea românească – mai ales generația tânără – devine preocupată de construirea unei identități românești pentru care cultura autentică este reprezentativă. Nu numai identitatea se edifică pe baza culturii, dar și cheia progresului țării pare a fi tot cultura românească transpusă în eticheta identitară pe scena statelor lumii. Două traiectorii diferite, dar cu același scop final, antrenau tabere distincte în drumul spre progres: pe de o parte, moderniștii plasau România într-un spațiu european în care modelul de dezvoltare era cel al Occidentului, pe de altă parte, tradiționaliștii mizau pe moștenirea istorică și culturală proprie, configurată pe marginea caracterului agrar al statului român. Astfel, în câmpul cultural-literar, creatorul devenea fie exponent al explorărilor moderniste, chiar avangardiste (pe linie sincronist-europenistă), fie promotor al tradiției și spiritului vechi (pe linie neosemănătoristă, poporanistă, gândiristă).

Pe un astfel de fundal trebuie plasat fenomenul localismului creator, ca formă particulară de „sămănătorism întârziat”, prin care se valorifică istoria, tradițiile, folclorul, literatura local-provincială. Deși localul a constituit sursă de creație încă din cele mai vechi timpuri, o teoretizare a fenomenului apare abia în anii '30, aparținând criticului literar Alexandru Dima, lider al grupării Thesis din Sibiu, ce propunea „cunoașterea realității și valorificarea în creație a latențelor specifice și pitorești ale locului”⁶⁵⁶.

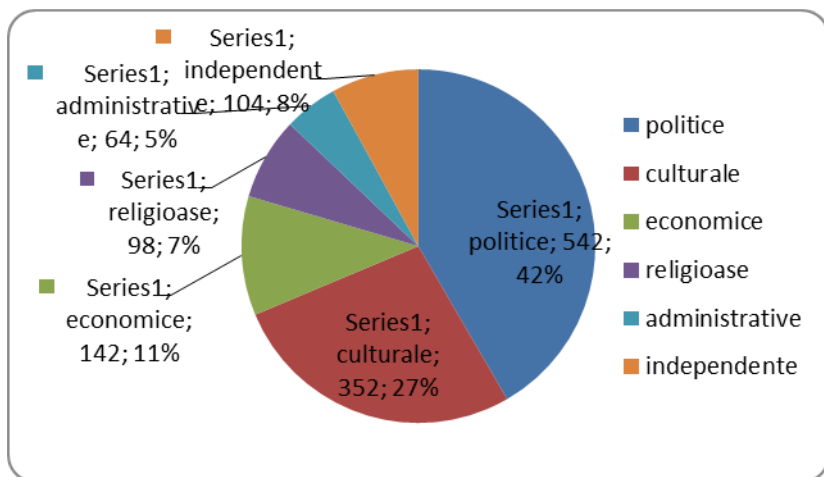
Pârghiile localismului erau deținute de creatorii din periferii ce dublau de cele mai multe ori profesioniști intelectuali din diferite domenii: juriști, medici, militari, profesori. Intelectualii provinciei apar astfel ca literați neobosiți pe care îi regăsim pe teren, culegând material folcloristic, în arhive scriind istoria locală sau la redacțiile revistelor literare sau a presei cotidiene, luând pulsul evenimentelor locale. Cu alte cuvinte, cel puțin în cadrul localismului creator, între intelectualul provinciei și jurnalist vom pune semnul echivalenței.

Presa locală constituie așadar principalul instrument de diseminare a bogăției de material local. După primul război mondial, presa cunoaște, de altfel la nivelul întregii țări, o adevărată perioadă de eferescență datorată și perfecționării suportului tehnic, a distribuției mai largi determinată de cererile crescute din partea publicului cititor, dar și a profesionalizării statutului de jurnalist. Creșterea gradului de alfabetizare a influențat direct și consumul de presă, publicul devenind tot mai preocupat de problemele societății din jur. Evoluția periodicelor se reflectă de altfel și în datele statistice, numărul acestora crescând

⁶⁵⁶ Alexandru Dima, *Fenomenul românesc sub noi priviri critice. Studii și comentarii*, Ramuri, Craiova, 1938, p. 30.

de la 16 în 1919, la 2351 în 1935. Paleta de conținut devine din ce în ce mai variată, dar capul de afiș îl constituie publicațiile politice și cele culturale.

Fig. 1 Tipologia publicațiilor interbelice după conținut⁶⁵⁷



De o evoluție spectaculoasă are parte și presa locală, deși periodicele au adesea caracter efemer, în unele cazuri doar un singur număr văzând lumina tiparului. Pentru zona Moldovei și Bucovinei un dicționar de istorie a presei⁶⁵⁸ reține 38 de titluri ce apar în deceniile interbelice, deși tabloul publicațiilor din această zonă nu este complet. Cantitativ, presa locală nu frapază⁶⁵⁹. Explicația constă în numărul destul de redus al celor angrenați în activitatea jurnalistică și literară locală. În general, aceleași nume stau la baza diferitelor proiecte jurnalistice, promovând, într-o formă sau alta, localul.

Relevarea culturii și istoriei locale devenea astfel pilonul principal al programului presei din provincie. Mostre de localism apăreau nu doar în paginile revistelor literare, ci și în presa de opinie sau de diferite orientări politice, la secțiunile dedicate artei și literaturii sau în articole ce polemizau cu

⁶⁵⁷ Ilie Rad, *Incursiuni în istoria presei românești*, Accent, Cluj-Napoca, 2008, p. 97.

⁶⁵⁸ I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790-1990)*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996.

⁶⁵⁹ Inclusiv prin raportare la presa locală din alte zone, cifra este destul de scăzută. De exemplu, doar în Craiova, în interbelic, apar 36 de titluri; la Sibiu 15 titluri; 9 titluri la Arad; 19 titluri la Timișoara; 12 titluri la Brașov; 72 titluri la Iași; 57 la Cluj și peste 400 de publicații la București, în Hangiu, *op. cit.*, pp. 881-910.

jurnaliști din capitală care puneau sub semnul întrebării relevanța sau calitatea scrisului de la periferie.

Impunându-se ca un adevărat program cultural de investigare a provinciei, localismul creator se manifesta așadar pe un fond antagonic, al relației dintre centru și periferie. În contextul ofensivei culturale desfășurate de către capitală cu intenția de a desăvârși unirea politică printr-o unificare sufletească a provinciilor, raportarea periferiilor la centru considerat decadent, modernist, marcat de „intellectualism despot”⁶⁶⁰ se producea adesea prin prisma unui complex de inferioritate ce părea că ar putea fi depășit prin acte care să dovedească faptul că provincia nu este doar consumatoare, ci și creatoare de cultură.

În zona pe care am denumit-o Moldova de nord (actualele județe Botoșani și Suceava), complexul provinciei deținea valențe diferite, generate însă de același sentiment de marginalizare indus de atitudinea centrului. Orașe precum Botoșani sau Dorohoi traversaseră perioade de înflorire economică, mai ales în secolele XVIII-XIX, când deținuseră statut de târguri comerciale. Alte orașe, precum Suceava sau Câmpulung Moldovenesc au înfruntat tribulațiile istoriei, transformându-se din reședințe domnești ale epocii medievale, în localități sub ocupație austriacă. Unirea din 1918 plasează aceste puncte urbane pe o hartă în care deciziile politice se iau la nivel central, resursele economice ajung mult mai greu la periferie, industria – oricum la un nivel incipient – începe să dea semne de stagnare; până și principalele rețele de cale ferate ocolesc găurile orașelor nord-moldovenesti. Astfel, deși parte a unui stat național unitar, provincia pare mai marginalizată ca oricând, încercând să spargă gheața izolării tocmai prin depistarea și promovarea culturii locale.

Observăm astfel că la nivel teoretic, localismul se intersectează cu ideea de provincialism. Conform filosofului american Josiah Royce, ce analiza la început de secol XX implicațiile diferențierilor rasiale și provinciale din Statele Unite, provincialismul se manifestă din două perspective. Pe de o parte, termenul desemnează totalitatea tendințelor sociale, a tradițiilor, manierelor, valorilor, formelor de limbaj și civilizație dintr-o anumită zonă. Pe de altă parte, provincialismul indică tocmai atașamentul față de astfel de valori, mândria locală și loialitatea cu care localnicii mențin și promovează tendințele zonei⁶⁶¹. Într-un astfel de cadru, impunerea unui set de valori culturale din exterior erodează acest sentiment al mândriei, încercând să inducă eventual conformism și obediență. Localismul de orice tip apare astfel ca o formă de nesupunere, de articulare a unor valori concurente cu ale centrului. În aceleași timp, negarea sau

⁶⁶⁰ Gheorghe Manolache, *Resurecția localismului creator. O experiență spirituală în Mitteleuropa provinciilor literare*, Ed. Universității Lucian Blaga, Sibiu, 2006, p. 32.

⁶⁶¹ Josiah Royce, *Race Questions, Provincialism and Other American Problems*, Macmillan Company, New York, 1908, pp. 57-58.

persiflarea localului ori intențiile de uniformizare au alimentat întotdeauna complexe, sentimente de nedreptățire și frustrare.

În zona Botoșanilor, o amplificare a acestui complex al provinciei a fost determinată tocmai de originarea unor generații de cărturari de valoare în aceste meleaguri, personalități care s-au afirmat în afara granițelor provinciei, lăsând în urmă un ținut static, în care aparent nu se întâmplă nimic. Unele articole din presa locală interbelică ce trag semnale de alarmă asupra situației vitrege a provinciei debutează cu invocarea numelor sonore originare din zonă - „care urbe din țara românească are un trecut așa de glorios ca cetatea lui Eminescu?” – ce ar trebui să fie izvor de regenerare pentru un oraș precum Botoșanii, „care n-a păcătuțit cu nimic ca să fie oropsit”⁶⁶².

Dacă localismul vizează promovarea localului în scopuri, până la urmă, integratoare, pentru Bucovina, acest fenomen a fost secondat uneori de ideea de regionalism, de descentralizare care să confere un anumit grad de autonomie provinciei, sugerând și că un complex al provinciei ar avea aici și alte coordonate. În interbelic, spațiul bucovinean traversează o criză de identitate generată de două imagini contradictorii: pe de o parte, provincia se percepe ca păstrătoare „orgolioasă” a spiritului românesc în pofida contactului forțat cu o cultură germană – ce-i drept, nerenegată; pe de altă parte, complexul de superioritate se suprapune, paradoxal, cu resimțirea unui statut de inferioritate produs prin ignorarea Bucovinei de către forurile centrale. Regionalismul vehiculat adesea în presa bucovineană de către unele voci transcende culturalul, implicând conotații politice.

În județele nord-moldovenești ale Vechiului Regat, izolarea provincială a canalizat energiile creatoare în jurul unor reviste precum *Junimea Moldovei de Nord* sau *Revista Moldovei*, coordonate de Constantin Iordăchescu și Tiberiu Crudu. Prima publicație apare în perioada 1919-1921 și se identifică cu eforturile intelectualității locale de a contribui la înfăptuirea idealului național prin creații cu rădăcini în cultura poporului, cuprinzând în paginile sale folclor, critică literară, articole științifice, scrieri socio-politice, sub semnătura animatorilor culturali ai zonei – majoritatea cadre didactice, dar și colaboratori din capitală: Ion Sân-Giorgiu, Artur Enășescu, Dimitrie Iov, George Voevidca, Tiberiu Crudu, Mihail Poslușnicu, Emil Diaconescu, N. N. Răutu, Artur Gorovei etc. Preocupările literare nu se limitează însă doar la explorarea localului, dovadă în acest sens fiind și grupajul de articole din 1920, legate de creația poetului Macedonski.

După 1921, localismul creator se conturează în paginile *Revistei Moldovei* ce apare până în 1927, având în comitetul de redacție profesori, publiciști și

⁶⁶² Carol Drimer, *Weimarul culturii românești*, în *Știrea*, an VII, nr. 266, 1935.

avocați, iar ca membri de onoare pe Nicolae Iorga și Ion Simionescu. Preocupările autorilor variază de la creații în versuri sau proză la articole pe teme științifice sau istorice, un loc însemnat ocupându-l articolele ce monografiază sate, așezăminte de cult, edificii școlare, scoțând la lumină orice izvor pentru crearea unui istoric cât mai autentic al zonei. De altfel, în 1926, programul revistei statua necesitatea menținerii caracterului regional și fructificarea tradiției, istoriei, biografiilor, „spre folosul Românismului de pretutindeni”⁶⁶³.

Dorohoiul se impune în planul localismului creator prin *Tudor Pamfile. Revistă de limbă, literatură și artă literară* (1923-1928), condusă de Dumitru Furtună. Publicația este poate cea mai fertilă revistă de valorificare a creației populare din zonă, articolele abordând în exclusivitate texte folclorice, multe inedite, aspecte biografice ale unor folcloriști precum S. T. Kirileanu, I. Creangă, A. Russo, un loc aparte fiind rezervat vieții și creației lui Tudor Pamfile. Multe nume necunoscute, din diferite colțuri ale țării, trimit spre publicare versuri și alte mostre de folclor. La acestea se alătură figuri locale precum D. Furtună., Ghe. Savin, Calinic Istrati, Eugen Nicolau, Al. Saint-Georges, Elena Cuparencu. *Tudor Pamfile* se bucură și de colaborări ale lui S. Mehedinți, M. Sadoveanu sau Artur Gorovei, conferind greutate revistei de provincie.

La Fălțiceni, o lungă tradiție în rândul revistelor de folclor o manifestă *Șezătoarea. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare* (1892-1931), condusă de Artur Gorovei. Cu peste 220 de colaboratori în cei 37 de ani de apariție, revistei i se întocmește un indice în 1931 ce clasifică materialele publicate în categorii precum Omul și viața omenească, Viața intelectuală, Cântece de lume sau Tradiții populare. Crearea unui fond de folclor atât de vast a exprimat dorința directorului de a contribui, „cum și cât mi-a fost cu putință, la înălțarea poporului meu, dezgropând și dând la iveală comoara din sufletul unui neam amărât”⁶⁶⁴.

Zona Cernăuți-Suceava s-a manifestat pe plan creator prin revista de îndelungă tradiție, *Junimea literară*. Editată încă din 1904 de Ion Nistor și George Tofan, publicația se înscria pe linia semănătorismului și promova cultura românească și trezirea conștiinței naționale în fața „duhului negrugalben” ce „stăpânia pretutindeni, cultivând sistematic ura și disprețul față de tot ce venia de dincolo de Molna”⁶⁶⁵. Încă de la început, prin această revistă s-a urmărit crearea unei adevărate mișcări literare la care au aderat literați consacrați, precum I. G. Sbiera, Simion Florea Marian, T. V. Stefanelli, Sextil Pușcariu, dar și mai tinerii Victor Morariu, Gavril Rotică, Ion Grămadă, Traian

⁶⁶³ În *Revista Moldovei*, an V, nr. 1, 1926, p. 2.

⁶⁶⁴ Apud I. Hangiu, *op. cit.*, p. 458.

⁶⁶⁵ I. Nistor, *După nouă ani de zile*, în *Junimea Literară*, an XII, nr. 1-2, 1923, p. 1.

Brăileanu, Dimitrie Marmeliuc, Ioan Bilețchi ș.a. Publicațiile acestora au fost completate de conferințe și serbări adresate publicului larg. După război, intelectualii provinciei depun eforturi pentru a reactiva publicația al cărei prim număr apare în 1923, cu speranța unificării sufletești a românilor bucovineni prin cultură. Programului de la început de secol i se adaugă însă un nou deziderat în contextul de după unire: „Vom să fim organul de legătură sufletească și intelectuală între periferie și centru, străduindu-ne să răspândim aici cultura românească și să o îmbogățim cu producțiunile noastre literare”⁶⁶⁶. Gruparea din jurul liberalului Ion Nistor se dorea deci a fi consonantă cu activitățile culturale de la centru, localismul creator dezvoltat în paginile revistei nefiind generat neapărat de apăsătorul complex al provinciei. De altfel, Nistor a respins întotdeauna ideea de regionalism bucovinean, pledând pentru unificare a provinciei pe toate planurile și considerând că punerea în valoare a elementelor locale nu denotă tendințe regionaliste.

Paginile *Junimii literare* interbelice au cuprins creații în versuri și proză, critică literară, cronici, însoțite de ilustrații. Preocupări științifice pe linia localismului sunt redată în studii dedicate creatorilor iluștri ai zonei: Eminescu, Ciprian Porumbescu, Enescu, dar și explorării istorice a acestui colț de țară. Semnatarii articolelor aparțineau pleiadei de scriitori din Bucovina: Virgil Tempeanu, Leca Morariu, George Voevidca, I. Nistor, C. Narly, Iulian Vesper, Traian Chelariu, Dragoș Vitencu, E. Pohonțu, Mircea Streinul, George Drumur, Neculai Roșca, Ghedeon Coca ș.a., dar și personalităților de la centru, precum Iorga sau Brătescu-Voinești. În 1926, pe meleaguri sucevene, Leca Morariu și Bucur Orendovici vor pune bazele unei reviste de literatură și folclor – *Făt-Frumos* – la care vor colabora și scriitori bucovineni ce semnavă în *Junimea literară* sau *Glasul Bucovinei*. Mișcarea literară regională îngloba astfel și celălalt centru cultural al Bucovinei, iar revista se autointitula „cea mai LIBERĂ și cea mai desinteresată tribună din republica literelor române”.

De această dată însă, programul revistei promova în special creația folclorică, înfierând „mistificarea” inerentă literaturii moderne – o literatură ce alimenta „cultul orgoliului”, „autoidolatrie” și „reclamagism”⁶⁶⁷. Tradiționalismul de factură semănătoristă răspundea într-o anumită măsură principiilor localismului creator formulate câțiva ani mai târziu de Alexandru Dima, deși creațiile populare erau culese din toate zonele țării. Alături de acestea, versuri și proză originală sau traduceri, studii de analiză lingvistică și literară, documente inedite publicau Dragoș Vitencu, G. Voevidca, Leca Morariu, Victor Morariu, I.E. Torouțiu.

⁶⁶⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁶⁶⁷ Leca Morariu, *Poliție literară!*, în *Făt-Frumos*, an I, nr. 1, 1926, p. 1.

În toamna anului 1933 o altă revistă își face apariția în peisajul nord-moldovenesc: *Freemătul literar*, publicație creată prin eforturile profesorilor de la Liceul Lațcu Vodă din Siret: George Cârsteian, Gheorghe Dușceac, Iordache Grigorovici, Gheorghe Băitan, sub îndrumarea directorului Nicodim Ițcuș. Alături de aceștia, din redacție mai fac parte foști absolvenți ai liceului siretean, juristul Aurel Fortuna, I. Șt. Băncescu, Octav Băncescu. Revista își declară programul abia în numerele 2-3, mizând pe evidențierea contribuției provinciei la cultura națională și respingând, în același timp, modelele literar-culturale impuse de capitală. Detașându-se de orice implicări de factură politică, publicația se dorea a fi una dedicată exclusiv creației și promovării tinerelor talente. Poezia se afla pe prima poziție, cu 107 creații lirice tipărite în cei patru ani de apariție. Nu au lipsit nici paginile de proză, folclor, critică literară, studii de istorie, dar nici cronicile vieții social-culturale siretene.

Străbătând Moldova spre județele bucovinene descoperim alte mostre de localism creator. Bucovina românească de la începutul anilor '30 constituie scena de manifestare a grupării literare Iconar. Născut în 1931, în cadrul cercului studentesc Arboroasa și în jurul revistei *Muguri* din Rădăuți, strămutat ulterior în Cernăuți, iconarismul grupează tineri bucovineni educați în granițele statului național în spirit românesc: Mircea Streinul, Ion Roșca, Gheorghe Antonovici, George Drumur, Iulian Vesper, Traian Chelariu ș.a. Localismul creator transpus în această mișcare se definea ca „gotic moldovenesc” opus esteticii și modernismului de pe poziții etic-creștine și era generat de o serie de nemulțumiri manifestate într-un complex al provinciei oarecum diferit de cel din județele nord-moldovenești din Vechiul Regat. După unire, categoria profesional-intelectuală a scriitorilor bucovineni manifestă un sentiment al superiorității, umbrat însă de marginalizarea impusă de la centru, de lipsa unei tradiții românești bine consolidate într-un spațiu multiethnic și de prezența elementelor alogene receptate ca inamice⁶⁶⁸. Într-o astfel de atmosferă poate că nu ar trebui să surprindă tendințele xenofobe și antisemite ale mișcării, exprimate adesea într-un limbaj violent, și susținerea fățișă a legionarismului. Programul mișcării este redactat abia în 1934 și promovează regionalismul și emanciparea Bucovinei față de editurile bucureștene, în acest sens înființându-se editura Iconar, iar un an mai târziu revista legionară cu același nume. Momentul apariției revistei, ce nu se identifică însă în totalitate cu gruparea ce a generat-o, a coincis, paradoxal, cu disoluția iconarismului, membrii acestuia divizându-se în două tabere pe criterii politice: o facțiune va rămâne fidelă extremei drepte sub tutela profesorului Traian Brăileanu, o altă facțiune se va afla sub influența

⁶⁶⁸ Mircea A. Diaconu, *Mișcarea „Iconar”*. *Literatură și politică în Bucovina anilor 30*, Timpul, Iași, 1999, p. 21.

politicianului liberal Ion Nistor⁶⁶⁹. Cei ce publicau însă în *Iconar* își manifestau credința că provincia este „singura posibilitate de salvare a ființei etnice și calea renașterii tiparelor originare”⁶⁷⁰. Astfel, în paginile publicației editate la Cernăuți, în 1935-1937, apar creații ce urmăresc recuperarea valorilor provinciei, dar mai ales articole și ode legionare, ieșite nu doar de sub condeul bucovinenilor, ci și a al unor personalități din capitală: Radu Gyr, Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Ion Marin, Vasile Moța, Corneliu Zelea Codreanu⁶⁷¹.

Odată cu instaurarea dictaturii regale, gruparea iconară dispare, dar poeți din vechea gardă se regrupează în jurul lui Mircea Streinul pentru a fonda o nouă mișcare literară sub titulatura Societatea Scriitorilor Bucovenieni. Mișcarea literară nord-moldovenească este sprijinită și prin alte reviste apărute în micile centre urbane. Deși cele mai multe au avut caracter efemer, eforturile de publicare sunt mărturia frământărilor intelectuale dintr-o zonă cufundată în inerție: *Înmuguriri. Revistă literară, artistică-socială* (1932-1940) apare la Fălticeni, fără a se situa pe linia vreunui curent anume, publicând versuri, proză, interviuri și la care colaborează V. Tempeanu, Leca Morariu, Aurel George Stino, Mircea Streinul și alte figuri locale; *Vestitorul satelor* (1918-1942), revistă de folclor ce apare tot la Fălticeni, sub coordonarea Cercului „Deșteptarea sătenilor”; *Revista Tinerimii. Organ de cultură al Societății „Tinerimea”* (1927-1932) apare la Dorohoi, cu profil de istorie literară; *Muguri* (1924-1926, 1934-1940), *Îndrumarea, Orion* (1933-1935) și *Pană literară* (1933) la Rădăuți, ultimele două ca scenă de lansare pentru numele intrate ulterior în gruparea iconaristă; *În prejma gândului* la Siret; *Crainicul cetății* (1933-1934) la Suceava.

Toate aceste titluri devin agenți ai localismului, fără ca acest fenomen să fie propriu doar zonei de nord a Moldovei. Reprezentativ în acest sens este Sibiul cu revista *Provincia literară* care, deși apare doar în 1932-1934, menține la cote înalte dezbaterile asupra rolului provinciei și culturii locale în cadrul granițelor statului.

În spațiul literar moldovenesc, una dintre cele mai active voci pe tema promovării culturale locale a fost scriitorul Leca Morariu ce și-a menținut constantă atitudinea critică față de „regionalismul bucureștean”, susținând că

⁶⁶⁹ Traian Chelariu pare a fi izolatul grupării, ale cărui versuri sunt adesea criticate de Mircea Streinul. Reacțiile sale sunt consemnate în jurnal: „De m-ar lăsa odată-n pace, cu puerilele lor doruri de glorie, neisprăviții aceștia. Mircea Streinul e încă mustul care fierbe, must destul de tulbure încă, Niculae Roșca e tuica amară de prune pădurețe, Iulian Vesper, stupefiant în toată regula, E. Ar. Zaharia, o încrucișare de mână și purcel scăpat din ogradă. Toți ceilalți sunt tinerii versificatori de ocazie”, în Traian Chelariu, *Zilele și umbra mea*, vol. II, Ideea Europeană, București, 2007, p. 450.

⁶⁷⁰ M. Diaconu, *op. cit.*, p. 83.

⁶⁷¹ Alis Niculică, *Bibliografia Bucovinei. Iconar. Cernăuți 1935-1937*, Biblioteca Bucovinei I. G. Sbiera, Suceava, 2006.

doar prin propria afirmare Moldova va înceta să mai fie „a cincea roată la car”⁶⁷². „Regionalismului” centrului i se aducea acuza că neglijează „tot ce odrăsleşte din seva pământului nostru”, contribuind la potențarea antagoniei între cele două entități. Iar dacă centrul manifestă un teribil snobism, „*cealaltă Românie*” (subl. mea) – Bucovina – „poate continua să reprezinte tradiția Moldovei, tradiția Jertfei”⁶⁷³.

Revista suceveană *Făt-Frumos* pe care o patrona se autodefinia de altfel ca „armă” de „autenticitate românească” în lupta împotriva snobismului capitalei. Într-o cronică asupra unui articol din revista *Țara de Jos*, Morariu dezaprobă cu aplomb afirmația unui autor ce consideră că revistele de provincie – incluzând și *Făt-Frumos* – încearcă, de fapt, să copieze stilul capitalei, fără a reda spiritul regiunii: „Va să zică, de-o pildă: *nimic din folclorul regiunii* în *Făt-Frumosul Sucevii*, a cărui singură preocupare constantă e doar *să se apropie cât mai mult de nivelul celor bucureștene!* ... Ba să ne mai slăbească bărlă-bucureșteanul domn N. N. Vasiliu cu *nivelul* d-sale! [...] regionalismul nostru [...] n-are nevoie, n-are nevoie, n-are nevoie de pomenitul *nivel!*”⁶⁷⁴.

De fapt, astfel de acuze sugerau că fenomenul localismului creator nu urmărește atât promovarea dezinteresată a localului, cât constituie o strategie de apropiere față de capitală, o încercare de pătrundere în mișcarea literară a centrului, ceea ce nu era departe de adevăr. Însuși Leca Morariu a pătruns pe piața literară din capitală, fiind premiat pentru volumele sale de către Societatea Scriitorilor Români. Sursa de inspirație a constituit-o însă localul, titlurile premiate fiind relevante în acest sens: *De la noi, Povești bucovinene, Institutorul Creangă* sau *Drumuri moldovene*.

Problema complexului provinciei și eforturile de depășire a acestui statut este abordată frecvent și de ziarul de factură liberală *Glasul Bucovinei* din Cernăuți, deși publicația respinge orice pretenții de regionalism, promovând integrarea și unificarea cu restul țării. Menținând discuția însă pe teren cultural, *Glasul Bucovinei* a promovat întotdeauna cultura locală, pledând pentru afirmarea noii literaturi bucovinene ce nu poate străpunge conul de umbră: „E adevărat, tinerii noștri scriitori lucrează mult, poate mai mult decât se lucrează în celelalte provincii alipite, dar rodul muncii lor nu e cunoscut [...] Cu atâția scriitori, și unii încă talentați, enciclopediști adevărați, nu putem rămâne fără o literatură adevărată”⁶⁷⁵.

Într-o cronică literară asupra lucrării *Breviar de poezie bucovineană contemporană* (Aspazia Munte, Neculae Pavel), scriitorul bucovinean George

⁶⁷² Leca Morariu, *Regionalism pe din două*, în *Făt-Frumos*, an I, nr. 1, 1926, p. 31.

⁶⁷³ Idem, *Celălalt regionalism*, în *Junimea literară*, an XIII, nr. 5-6, 1924.

⁶⁷⁴ Idem, *Regionalism și capitalism*, în *Făt-Frumos*, an II, nr. 3, 1927, pp. 94-95.

⁶⁷⁵ Aurel Putneanu, *Simple prezumții*, în *Glasul Bucovinei*, an XVI, nr. 4045, 1933, p. 3.

Drumur face elogiul liricii din acest colț de țară, blamând atitudinea „diferiților critici ratați, adăpostiți la cheremul diferitelor edituri bucureștene, ce editează în ultima vreme fantastica maculatură”⁶⁷⁶. Se manifestă deci cele două atitudini paradoxale: afirmarea unei superiorități în raport cu centrul, în conflict cu un complex generat de ignorare și critici considerate nefondate. Explicația recepțării eronate a creației bucovinene este pusă pe seama unei identități regionale aparte: „...afinitățile mai mult nordice, la bucovineni, formează punctul de hotar între orientalismul, bizantin în formă, oltenesc și muntenesc. De aici și ostentațiunile cu care e întâmpinat tot ce e bucovinean, ceea ce e un indiciu că visul milenar al unirii e mai mult teritorial ...”⁶⁷⁷

Glasul Bucovinei a înregistrat de altfel cu atenție orice semnalare a creației nord-moldovenești în presa centrală. Relevante sunt consemnările periodice din anul 1933 referitor la recenzii, articole sau reproduceri de texte publicate în *Viața literară*, *Vremea*, *Dimineața*, *Gând Nou*, *Carnet Literar*, *Munca literară*, *Progres și cultură*, *Țara Bârsei*. Cele mai multe articole se centrează pe creațiile lui Mircea Streinul și Iulian Vesper sau pe activitatea literară de la *Junimea literară*. Cei ce îndrăzneau să se aventureze în creația provinciei puteau constata că „numai prin cunoaștere și apropiere, și nu prin ignoranță vom închea energiile creatoare ale neamului și vom sparge gașca *pneumaticilor* și a aceloră cu nasul sus din Capitală”⁶⁷⁸.

În general însă, fenomenul localismului creator nu a fost întâmpinat cu deschidere, ci cu ostilitate. De exemplu, în timp ce Al. Phillipide arunca anatema asupra tuturor revistelor din provincie, considerându-le o „penibilă mediocritate”, paginile revistei sibiene *Provincia literară* deveneau, în acest context, vocea apărării pentru toate publicațiile de acest gen din țară. Unul dintre redactori, Paul I. Papadopol, consemna că există, într-adevăr, și reviste „de suburbie” care strică „gustul literar”, dar că generalizarea e „o condamnabilă eroare de optică”. Continuând argumentarea, Papadopol enumera reviste „demne” care „au pornit mai bucuos din sufluetl – uneori – mai sănătos al provinciei”: la Bârlad – *Gheorghe Lazăr*, *Paloda literară*, *Făt-Frumos*, *Ion Creangă*, *Miron Costin*, *Florile dalbe*, *Graiul Nostru*, *Țara de Jos*, *Răzeșul*, *Scrisul nostru*; la Galați – *Dunărea de Jos*, *Dunărea*, *Miorița*; în Cluj – *Gândirea*, *Societatea de Mâine*, *Darul vremii*; apoi revistele din Botoșani, Cernăuți, Chișinău, Bacău, Focșani, Buzău, Râmnicu-Sărat, Arad, Timișoara, Brașov etc. – „o întreagă floră de care va trebui să se țină socoteală, oricâteori se va încerca o judecată completă și obiectivă”, așa cum va trebui să se țină cont

⁶⁷⁶ George Drumur, *Cronici literare*, în *Glasul Bucovinei*, an XVII, nr. 4263, 1934, p.2.

⁶⁷⁷ *Ibidem*.

⁶⁷⁸ *** , *Presa despre Junimea literară*, în *Glasul Bucovinei*, an XVII, nr. 4229, 1934.

și de atâtea publicații bucureștene cu „rol dăunător”⁶⁷⁹. Că Bucureștiul deținea în mod eronat monopolul revistelor de calitate o arăta și C. D. Fortunescu, reproșând capitalei superficialitatea cu care abordează publicațiile locale. Pe de altă parte, Fortunescu aprecia, pe un ton umoristic, că provincia e „excelent mediu de formațiune intelectuală, iar revistele ei, cu aparența lor de modeste rude sărăcăcioase și deaceea ținute cam după ușă de cele bucureștene, sunt respectabilele clocitoare care, dacă n-au scos pui de cântărețe întraripate din toate ouăle, căci o bună parte din ele au fost de rață, e destul că a dat uneori și câte o privighetoare”⁶⁸⁰.

Într-un articol din *Vremea*, 1935, scris de Ion Călugăru (semnat I. Cg.), se arată că unele reviste din provincie ar merita să apară în capitală, singurul impediment fiind lipsa finanțării. Interogându-se asupra rolului acestor producții de cultură, autorul nota că studiile privind mișcările de cultură locală pot apărea și la edituri de renume dacă sunt bine scrise și că oricum, ele nu oglindesc neapărat specificul locului, fiind influențate tot de centru⁶⁸¹. Deci, dacă unele publicații sau grupări exploatau cultura locală ca și contrapondere la ofensiva culturală a capitalei, multe nume au devenit ulterior sonore în mediul bucureștean, localismul creator dovedindu-se o veritabilă strategie de promovare culturală.

Uneori însă, provincia păstrează distanța și își manifestă valoarea în mod orgolios. Astfel, aprecieri ale revistelor din capitală au stârnit reacții la redacția *Junimii literare*. Un articol din *Ideea Europeană* (1924, nr. 1) remarcă pe un ton ironic: „Între revistele noastre bune trebuie pusă negreșit și *Junimea literară* dela Cernăuți. În ochii noștri ea are această mare însușire că fiind regională, înțelege să rămâie atare”. Replica bucovinenilor a fost una promptă: „Sântem încrezuți? Desigur! Pentru că avem temeiul!”⁶⁸².

Alte reacții de la centru erau mult mai echilibrate. C. Rădulescu-Motru făcea o serie de aprecieri la adresa revistelor din provincie, într-o scrisoare preluată de *Revista Moldovei*, adresată la 1922 unui director de publicație din Râmnicu-Vâlcea. De la bun început se impunea o distincție între revistele-copii fidele ale celor din capitală ce nu conțin nimic din specificul zonei de apariție și revistele „puse în serviciul muncii locale și mândre de provincialismul lor”. În același timp, Rădulescu-Motru conștientiza că eforturile creatoare locale se datorează centralizării excesive ce a afectat și mișcările culturale, „ca și cum restul țării era locuit de o populație minoră la minte sau minoră la exercițiul cetățeniei, și care ar fi avut nevoie să se rumânizeze după un centru de cultură

⁶⁷⁹ Paul I. Papadopol, *Revistele de provincie, în Provincia literară*, an I, nr. 1, 1932, p. 5.

⁶⁸⁰ C. D. Fortunescu, *Reviste de provincie, în Provincia literară*, an I, nr. 4-5, 1933, p. 5.

⁶⁸¹ I. Cg., *Regionalism cultural, în Vremea*, nr. 386, 1935, p. 7.

⁶⁸² Leca Morariu, *Bătoșenie vieneză, în Junimea literară*, an XIII, nr. 1-2, 1924, p. 67.

model”⁶⁸³. O serie de aprecieri pozitive la adresa unor reviste regionale va face și Eugen Jebeleanu, remarcând seriozitatea și caracterul inovator pe care unele publicații le imprimă mișcării literare românești. În panoplia de reviste, Jebeleanu acordă atenție deosebită *Junimii literare* și „juventuții care sburdă în paginile publicației”, reținând numele tinerilor autori pe care îi așteaptă „la un descălecat, în Capitală”⁶⁸⁴.

Semnălăm apoi seria de articole apărute în 1933-1936 în *Munca literară* sub semnătura lui Paul I. Papadopol pe tema intelectualilor din provincie. Deși jurnalistul se dezlănțuie într-o tiradă destul de aprinsă asupra (non)valorii culturii din provincie, singura șansă de afirmare a periferiei o pune totuși pe seama publicațiilor locale originale, ca mijloc de schimb cultural între provincie și centru⁶⁸⁵.

Revistele provinciei nord-moldovenești, dar și cele bucovinene, beneficiază de cronici elogioase din partea lui Nicolae Iorga – un susținător fervent al localismului creator – în a sa *Istorie a literaturii românești contemporane*. Atitudinea sa nu surprinde, atâta timp cât majoritatea revistelor se înscriu pe linia tradiționalist-sămănătoristă promovată de Iorga încă din secolul trecut. De altfel, mulți dintre autorii ce semnează în aceste reviste, chiar dacă nu se vor remarca niciodată ca valori literare, se bucură de prețuirea istoricului doar prin prisma curentului literar sub care se plasează. Nu credem că suntem departe de adevăr dacă afirmăm că pentru mulți dintre acești creatori, alimentarea relației cu cărturarul de origini botoșănene genera o posibilă pârghie de afirmare în viața culturală de la centru. Dovadă o constituie și articolele sau numerele elogioase din publicațiile provinciei, consacrate vieții sau operei istoricului. Iorga acordă prezentări succinte, în capitolul destinat publicațiilor periodice, principalelor reviste nord-moldovenești. Astfel, dacă revista botoșăneană *Junimea Moldovei de Nord* este plasată cu încredere în categoria „revistelor de drum sigur”⁶⁸⁶, *Junimea literară* apare ca „revistă de înfrățire”, prezentată pe secțiunile constituente, cu menționarea autorilor – ridicați, ce-i drept, uneori prea sus pe pedestal⁶⁸⁷. O serie de aprecieri se adresează și revistei *Făt-Frumos*, publicată „într-o atmosferă nervoasă” întreținută de Leca Morariu, autor pe care Iorga îl acuză totuși de „acre atacuri nemeritate”, inclusiv la adresa sa. Explicația dintr-o notă de subsol, conform căreia L. Morariu, în ciuda promisiunilor făcute, a deviat de la sămănătorism creațiile din paginile *Junimii literare*, vine să

⁶⁸³ Tiberiu Crudu, *Rostul unei reviste de provincie*, în *Revista Moldovei*, an II, nr. 11-12, 1923, p. 51.

⁶⁸⁴ Eugen Jebeleanu, *Revistele provinciale*, în *Mișcarea literară*, an II, nr. 62, 1933.

⁶⁸⁵ Paul I. Papadopol, *Reabilitarea provinciei II*, în *Munca literară*, nr. 24-25, 1935, p. 1.

⁶⁸⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*. Vol. II, *În căutarea fondului*, Minerva, București, 1985, p. 283.

⁶⁸⁷ *Ibidem*, p. 278-280.

confirme principalul criteriu iorghist de acordare de credit publicațiilor periodice. *Făt-Frumos* își are meritul însă de a publica articole despre intelectuali contemporani trecuți în lumea celor drepți, precum Vasile Bogrea, sau note prețioase despre Eminescu ori Creangă⁶⁸⁸. În schimb, ziarul cernăuțean *Glusul Bucovinei* este privit sub lupa criticii datorită colaborării cu tinerii „iconari” ce nu fac decât să „repete modernismul liric, bizar, de la centru”⁶⁸⁹.

În 1938, *Noua gazetă de Vest* desfășoară o anchetă complexă, de-a lungul cătorva numere, pe tema „Provinciei în cadrul culturii române” la care participă nume sonore de pe scena culturală din capitală. Chestiunile dezbătute vizează, pe de o parte, exodul intelectualilor din provincie către capitală, iar pe de altă parte, rolul și activitatea grupărilor literare locale. Explorând mai departe acest subiect, respondenții au fost solicitați să își exprime punctul de vedere referitor la orientarea spre care ar trebui să se îndrepte publicistica locală, dar și asupra modului în care este receptată provincia în cultura română.

Imagina provincia variază de la un respondent la celălalt. Scriitorul Camil Petrescu conștientizează marginalizarea provinciei, dar evită exprimarea unui răspuns tranșant, sugerând ca soluție în vederea progresului o cheltuie mult mai rațională a finanțelor la centru. Avocații provinciei, în schimb, percep localul ca „singurul loc, unde adevăratul cărturar își poate da întreaga măsură a valorii lui” (Eugen Cialic). Mircea Eliade participă la dezbateri și atinge chestiunea sensibilă a complexului provinciei care ar trebui, în opinia sa, eliminat, căci „idealul de aspră spiritualitate creștină” poate fi trăit în orice spațiu românesc. Despre antagonismul centru-provincie notează și un anume Dr. I. G. care recunoaște în revistele regionale adevărate arme de luptă împotriva „acelei prese cotidiene și revistelor literare bucureștene și tot așa contra centralismului economico-politic de acolo, care cu atacuri îndrăznețe [...] caută să dărâme câte o formă de tradiție și cultură și de cuviință provincială”⁶⁹⁰.

Cum era de așteptat, nu toate opiniile consonează în aprecierea provinciei ca focar de cultură. Câteva voci au negat orice merite grupărilor literare sau presei regionale, ceea ce a stârnit reacții prompte, mai ales că ancheta s-a desfășurat tocmai în paginile unei publicații departe de freamătul capitalei. Surprinde aplombul cu care un învățător orădean devine avocat al provinciei – „biata cenușăreasă” – a cărei cauză o pledează contra Bucureștiului – „capitală inexistentă în cadrul culturii române”. Continuând argumentația pe același ton acid, învățătorul enumeră nume mari din literatura română provenite de la periferii, concluzionând că „provincia nu este în cadrul culturii române, ea, provincia este cultura românească în totalitatea sa”⁶⁹¹.

⁶⁸⁸ *Ibidem*, p. 296.

⁶⁸⁹ *Ibidem*, p. 280.

⁶⁹⁰ *Noua Gazetă de Vest*, an III, nr. 669, 1938, p. 2.

⁶⁹¹ *Loc. Cit.*, an III, nr. 653, 1938, p. 2.

Concluzionând la final de anchetă, inițiatorul ei, Costin I. Murgescu, glosează pe marginea condițiilor materiale ce îi determină, în special pe tinerii scriitori, să se îndrepte către capitală, dar și asupra conștiinței culturale insuficiente a regiunilor ce nu oferă un mediu prielnic creației⁶⁹². Mai mult, exodul tinerilor nu constituie semn al maturizării culturale, din contră, discrepanța dintre capitală și periferii denotă tocmai progresul cultural extrem de incipient la nivelul întregii țări, în timp ce politica de centralizare excesivă face drumul spre modernizare mult mai anevoios.

Localismul creator a pus în valoare cultura periferică animată de intelectualitatea provincială urbană. Pentru nordul Moldovei, raportarea continuă a acestei intelectualități la Eminescu și Iorga, pe care zona îi revendica mai mult poate decât se conectau ei înșiși la locurile natale, denotă deznădejdea unui colț de lume prolific, dar uitat de lume, de fapt, ignorat de centru. În Bucovina nu doar indiferența capitalei irita, ci și ofensiva culturală ce însoțea centralizarea politico-administrativă. De aici decurg eforturile de localism creator ca și catalizator al spiritului locului, al mândriei locale, ca reacție la tendințele nivelatoare manifestate de centru. Pe de altă parte, prin localism nu s-a urmărit închistarea în interiorul granițelor provinciei. Din contră, a reprezentat modalitatea prin care periferia încerca să se integreze în viața culturală a centrului înțelegând să aducă partea sa de contribuție la consolidarea culturii naționale. Din această perspectivă, localismul apare ca strategie culturală de deprovincializare, de surmontare tocmai a complexului care l-a generat. Mecanismul nu este singular și nu se manifestă doar la nivelul provinciei. La scară macro, depășirea barierelor inter-culturale și afirmarea unei culturi minore, precum cea românească, era asumată de tânăra generație angrenată, într-o primă fază, în jurul grupării Criterion. Lideri ca Eliade, Cioran sau Mircea Vulcănescu forțau spargerea tiparelor clasice în literatură, prin limbaj, teme sau aspirații într-un cadru cultural ce tindea, după război, să se autonomizeze⁶⁹³. Relația contradictorie centru-periferie transpusă în raportul dintre cultura românească și cea din afară alimenta, la rândul său, tinerele energii intelectuale ale unei capitale ce apărea, dintr-un alt unghi, o capitală a periferiei în căutarea unui echilibru între național și universal.

Pe de altă parte, cel puțin pentru județele nord-moldovenesti din Vechiul Regat, prin exploatarea localului și doar a localului, intelectualitatea s-a provincializat și mai mult, iar creația și presa provincială este și astăzi, în mare parte, o necunoscută. Distanța față de centru – atât geografică cât și la nivel simbolic – s-a dovedit destul de lungă, în această situație bunurile culturale

⁶⁹² Loc. Cit., an III, nr. 707, 1938, p. 2.

⁶⁹³ Liviu Antonesei, *Un model de acțiune culturală: grupul Criterion*, în Al. Zub (ed.), *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, Ed. Științifică, București, 1991, pp. 367-396.

periferice având șanse reduse de recunoaștere. Iar atunci când totuși au atins succesul, cei mai mulți inițiatori au părăsit provincia optând pentru capitala la care se raportau în construirea unei identități în antiteză. În fine, adăugăm și că pentru nordul Moldovei interbelice nu poate fi vorba de pătrunderea în centrul vieții culturale a unei mișcări culturale consolidate, ci eventual doar a unor figuri distincte, strategia localismului manifestându-se cu succes cel mult la nivel individual. Cert este faptul că astfel de fenomene ce se desprind din explorarea presei vremii lasă să se întrevadă imperfecțiunile și dificultățile unei perioade istorice adesea mult prea idealizate.

Implicarea elitelor din Moldova în desființarea cezurii; considerații asupra primei legi a presei din spațiul românesc – 13 mai 1856⁶⁹⁴

Roman Liviu Iulian⁶⁹⁵

Abstract

Period before the reign of Alexandru Ioan Cuza is full of debates about the future of Romanians and their modern state. Moldavian's liberal elites fought together for the abolition of censorship and the establishment of press freedom. This reform was achieved gradually and was due by the liberal ruler of Moldavia, Grigore Alexandru Ghica (1849-1856), a reforms promoter, which surrounded by young and educated people in the West of Europe. Abolition of censorship was required also by many newspapers in Moldavia, particularly „The Danube Star”, led by Mihail Kogălniceanu, one of the largest Romanian journalists. The measure was announced on 21 January 1856, and became a reality on 13 May 1856 (although in all historiography is passed on 12 May 1856!) when appears, in the Moldavian official sheet, the first press law inspired by Western pattern (perhaps Belgium). The law was implemented only to 8 September 1856, because ad-interim leaders (named caimacams), Theodor

⁶⁹⁴ Analiza face parte din proiectul de cercetare pentru realizarea tezei de doctorat cu titlul *Presa din Moldova și problematica Unirii Principatelor (1855-1859)*, proiect finanțat prin bursa POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342.

⁶⁹⁵ Profesor de Istorie la Școala Gimnazială Păunești, județul Vrancea și doctorand an III la Școala Doctorală a Facultății de Istorie, Universitatea „Al.I.Cuza”, Iași.

Balș and Nicolae Vogoride (supported by same great states who opposed to the Principalities Union, Turkey and Austria), suspended the law. It was reinstalled by the liberal caimacams, Anastase Panu and Vasile Sturdza, in the late October 1858, at the request of interested newspapers editors and after the initiative of the State Secretary, led by Vasile Alecsandri, poet, politician and diplomat. The Press Law of 13 May 1856, although it had a tortuous path, was the first law developed and applied not only in Moldavia, but the entire Romanian space, and owes its existence to the elite involvement in Moldavia: prince Grigore Al. Ghica, journalists, politicians and writers.

Anii de dinaintea alegerii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite reprezintă o perioadă de vii dezbateri privind viitorul românilor ca națiune în Europa. În Moldova, elitele au fost sprijinite de politica liberală dusă de domnitorul Grigore Ghica, care s-a înconjurat de oameni tineri, educați în Apus, dornici să se implice în îmbunătățirea stării generale a țării⁶⁹⁶. Încă din timpul Războiului Crimeii (1853-1856), s-a cristalizat ideea că îmbunătățirea stării generale a românilor nu se putea face decât prin urmărirea unui proiect de viitor, anume Unirea Principatelor. Era nevoie de popularizarea acestei soluții, unica, așa cum a fost văzută în epocă, iar presei i s-a acordat unul din rolurile de bază. Pentru a-și atinge scopurile, pașii absolut necesari erau abrogarea cenzurii și legiferarea libertății presei, demersuri care s-au finalizat în mai 1856 când apare prima lege a presei din Moldova, totodată prima din istoria românilor. Implicarea elitelor, împrejurările în care a fost elaborată legea, campania de presă și importanța acestui act legislativ sunt aspectele pe care le vom urmări în analiza noastră, cu precizarea că, asupra Legii presei nu există, în afara cercetărilor întreprinse de Radu Rosetti asupra cenzurii în Moldova⁶⁹⁷, nici un studiu consacrat, ceea ce explică, așa cum vom încerca să arătăm, necunoașterea, deseori, a legii, sau erorile, omniprezente, din lucrările de istorie, în general, sau de istoria presei, în special.

⁶⁹⁶ În Țara Românească, situația a fost diferită, oamenii care se implicaseră în mișcarea de la 1848 fiind exilați o perioadă lungă și neputând ajuta cu ideile, inițiativele și energia lor decât după 1856-1857.

⁶⁹⁷ Radu Rosetti face o cercetare minuțioasă asupra cenzurii, întocmind o cercetare științifică ce, în ciuda timpului scurs de la întocmirea ei – peste un secol! – rămâne o lucrare de bază în acest domeniu. Anumite inadvertențe și afirmații au fost sesizate sau nuanțate pe parcursul cercetării noastre. Lucrarea lui R. Rosetti este împărțită pe patru părți și analizează, sistematic, perioada 1829-1856. Partea a IV-a este cea care ne interesează cel mai mult în cazul de față. Radu Rosetti, *Despre cenzură în Moldova*, IV, *Cenzura sub Grigorie Ghica și desființarea ei*, extras din *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* (prescurtat AARMSI), seria II, tom XXX, București, 1907, pp.1-27. În anexele acestui studiu (pp. 87-95) este publicată legea presei din mai 1856, ca și cea din aprilie 1862 (pp. 97-108), care s-a bazat, în proporție covârșitoare, pe prima.

Legea presei din mai 1856 își datorează existența, într-o măsură decisivă, domnitorului Moldovei, Grigore Al. Ghica. Numit pe șapte ani (1849-1856), a avut o domnie dificilă, întreruptă, în 1853, de ocuparea Principatelor de către Rusia. Revenit pe tron la sfârșitul anului 1854, domnitorul inițiază mai multe acțiuni reformatoare, tot mai curajoase, pe măsură ce devine clară înfrângerea Rusiei în Războiul Crimeii și scade, abrupt, influența sa asupra Principatelor. Dacă ar fi să dăm crezare amintirilor lui N. Șuțu, două ar fi explicațiile pentru inițiativa domnitorului spre desființarea cenzurii. Una derivă din atitudinea antirusă a domnitorului Gr. Ghica în a doua parte a domniei sale când, întors în țară „plin de resentimente și de ură împotriva rușilor care fuseseră cauza înlăturării sale”, s-a înconjurat „de persoane care dovediseră cea mai mare animozitate față de Rusia”⁶⁹⁸. Același memorialist considera, pe de altă parte, că, la capătul domniei sale, a dorit „să dea presei motiv să exalte patriotismul ale cărei culori le arbora acum”⁶⁹⁹, neconsiderând libertatea presei ca o necesitate a unui stat modern: „cum să crezi în sinceritatea și lealitatea vederilor celui care proclamă libertatea presei, când cu o lună înainte a suspendat în mod arbitrar apariția unei foi pentru un articol aprobat de cenzură!”⁷⁰⁰.

Libertatea presei a fost și unul dintre mijloacele cele mai bune pentru „cauza naționalistă”, pe care a îmbrățișat-o cu căldură Gr. Ghica în această ultimă parte a domniei sale⁷⁰¹. R. Rosetti afirma că măsura a fost luată de domn „mai ales pentru a înlesni propaganda în favoarea unirii, înființându-se, îndată după decretarea măsurii, organe care au contribuit mult la progresele și la popularizarea ideii unirii”⁷⁰². Deși recunoaște că unele din măsurile luate la finele domniei de Ghica pot fi privite ca urmărind „un deșert dor de popularitate”, legea presei, cu „dispozițiile cele mai liberale în privința libertății tiparului” reprezintă în primul rând o măsură menită „să înlesnească ideea de care el era stăpânit cu trup și suflet: Unirea Principatelor”. Autorul considera că, astfel, domnitorul voia să lase Comitetului Unirii, care tocmai se organiza atunci, „arma formidabilă a libertății presei”, dându-și seama „ce mijloc puternic de propagandă punea în slujba pricinii pentru care lupta”⁷⁰³.

⁶⁹⁸ Aprecierea trebuie privită cu unele rezerve, ea venind din partea unui demnitar ce a avut relații bune cu Rusia. N. Șuțu, *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu mare logofăt al Moldovei 1798-1871*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filiitti, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 233.

⁶⁹⁹ *Ibidem*, p. 235.

⁷⁰⁰ *Ibidem*, p. 241.

⁷⁰¹ T.W. Riker, *Cum s-a înfiptuit România*, Editura Alfa, Iași, 2000, p. 23. A.D. Xenopol folosește o frumoasă expresie pentru acțiunea lui Vodă Ghica în desființarea cenzurii: „încuviințează libertatea presei pentru a lăsa voia roștirilor pentru unire”. A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România. De la origini până la 1866*, Editura Albatros, București, 2005, p. 319.

⁷⁰² Aici autorul face o confuzie. După adoptarea legii presei a apărut doar un singur jurnal, *Nepărtinitorul*, și acela antiunionist. Se referă probabil la *Steaua Dunării*, dar aceasta a reapărut după suspendarea din martie 1856, ea fiind scoasă din octombrie 1855.

⁷⁰³ R. Rosetti, *op.cit.*, IV, p. 22.

De mare importanță, după opinia noastră – și acest lucru nu s-a spus până acum – este că, la originile legii, a stat și campania dusă de Mihail Kogălniceanu în *Steaua Dunării*⁷⁰⁴. După ce, la scurt timp de la apariția jurnalului, apăruseră zvonuri privind suspendarea ei, M. Kogălniceanu (care le considera pornite de la „colegii noștri din jurnalism”, invidioși pe succesul ziarului) făcea câteva aluzii și la regimul presei: „măcar că nici Regulamentul, nici vreo altă lege *veche sau nouă* [s.ns., L.R.] nu statornicește cenzura, totuși o iotă măcar din coloanele *Stelei Dunării* nu iese de sub stampă, înainte de a trece prin revizia Secretariatului de Stat”⁷⁰⁵. După un timp, redactorul, sprijinind măsura inițiată de domnitor în privința obligării mănăstirilor închinete de a da o treime din venituri statului, ținea să precizeze că „presa românească este demnă de a i se învoi o discuție mai liberă, căci pururea când aceasta i s-au învoit, ea n-au apărut decât *buțul drit*, decât onoarea și interesul țării”⁷⁰⁶.

La începutul lui 1856 tema presei revine în discuție. Răspunzând unui mare boier, redactorul *Stelei Dunării* afirma: „convicțiile noastre sânt cu totul altele despre rolul presei în societatea modernă. Nu de ieri sântem pentru libertatea presei; credem că ea este unul din cei mai puternici agenți ai civilizației [...] Presa în adevăr are otravă, dară poartă tot în ea și contraotravă”. Nu cenzura („dezaprobarea Secretariatului de Stat”) era soluția, ci „presa cea bună” care „va ucide pururea pe presa cea rea”⁷⁰⁷. Nu credem că e o coincidență faptul că, având jurnalul suspendat, M. Kogălniceanu, în ianuarie 1856, îi „sugera” domnului Gr. Ghica pașii ce trebuiau făcuți în privința presei: „desființați mai întâi cenzura, creație rusească, introduceți regimul presii, ce este în toată Europa civilizată, rânduiți tribunale care în conștiință și fără patimă să judece delictele presei”⁷⁰⁸.

⁷⁰⁴ M. Kogălniceanu a fost, de fapt, cel mai vizibil membru al elitei („boierimea națională”, cum o numea D. Berindei) susținătoare a nevoii de acordare a libertății de exprimare ca un pas spre formarea opiniei publice și dezbaterea marilor probleme ale societății românești de la mijlocul secolului al XIX-lea. Vezi Dan Berindei, *Elite politice românești la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în D. Berindei, *Constituirea României moderne*, Editura Enciclopedică, București, 2009, p. 76.

⁷⁰⁵ *Steaua Dunării*, Iași, 27 octombrie 1855, nr. 12, p. 45. Am optat pentru această variantă de notare a surselor din ziar pentru că autorii nu sunt menționați, cel mai adesea, iar materialele din presă (articole, comentarii) nu sunt clar delimitate.

⁷⁰⁶ Apelul era făcut însă la câteva rânduri după ce anunțase suprimarea *României literare* din ordinul autorităților. *Steaua Dunării*, 8 decembrie 1855, nr. 30, p. 117.

⁷⁰⁷ *Steaua Dunării*, Iași, 5 ianuarie 1856, nr. 2, p. 6.

⁷⁰⁸ M. Kogălniceanu către domnitorul Gr. Ghica, 19 ianuarie 1856, în M. Kogălniceanu, *Scrisori, note de călătorie*, texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z.N. Pop, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 107. O altă „coincidență” remarcată în analiza *Stelei Dunării* este cea referitoare la eliberarea din robie a Țiganilor. Într-un articol al *Stelei Dunării* din 24 noiembrie 1855, aplaudând desființarea robiei în Egipt, Kogălniceanu își exprima dezamăgirea că ea se păstra în Principate. La 28 noiembrie, într-un *Buletin straordinar*, redacția înfățișa publicului, cu entuziasm, măsura desființării robiei în Moldova anunțată în acea zi de domnitor.

Urmare a liberalismului domnitorului și a campaniei de presă, la 21 ianuarie 1856 Grigorie Ghica emitea ofisul nr. 4 prin care cerea guvernului alcătuirea unui proiect de lege a presei. În document – preluat din prima mare colecție de documente privitoare la unirea Principatelor⁷⁰⁹ – se preciza că „libertatea presei, fiind singurul mijloc de a forma opinia publică, mai ales în țara noastră, care este pe calea progresului”, guvernul urma să alcătuiască proiectul de lege ținând cont că, „dacă libertatea nemărginită a presei înfățișează adeseori cele mai mari primejdii, rătăcind și corupând opinia publică într-un grad, [...] înțelept limitată ea se face folositoare oricărei societăți”⁷¹⁰.

Actul din 21 ianuarie 1856 a fost publicat peste două zile în *Gazeta de Moldavia*⁷¹¹ și de *Steaua Dunării* în primul număr după ridicarea celei dintâi suspendări din 1856. După ce informa că fusese întreruptă (două numere) de „împrejurări mai presus de voința noastră”, M. Kogălniceanu preciza că, „înainte de toate, vom începe cu o bună noutate, și anume *libertatea* presei, decretată prin un domnesc ofis, pe care îl cităm mai jos”. Înainte de a publica ofisul, redactorul SD ținea să împărtășească cititorilor câteva reflecții din care străbatea ideea că, deși nu-și atribuia sieși meritul actului publicat, o contribuție a avut: „*înainte ca să o zicem* [s.ns., L.R.], guvernul știa și cunoștea toată neapărata nevoie de a se face și presei din Moldova un regim mai european, mai liberal, mai conform cu interesele țerii, cu trebuințele societății noastre în cale de progres! Presa au ajuns și la noi a fi o necesitate generală, ea este *ca pâinea de toate zilele*, spre a ne servi de o espresie împrumutată din scrisoarea unui boier din Focșani⁷¹² [...] Noi aplaudăm din toată inima la această măsură, pre care de mult o doream”⁷¹³. Suntem convinși – deși nu putem dovedi – că ofisul din 21

⁷⁰⁹ *Acte și documente relative la istoria renașterii României* (se va cita AD), D.A. Sturdza ș.a. (editori), vol I-IX, București, 1889-1901.

⁷¹⁰ AD, II, p. 913. În colecția de documente înregistrăm însă două inexactități. În primul rând, ofisul domnitorului Ghica nu este din 24 ianuarie, ci din 21 ianuarie; în al doilea rând, numărul *Gazetei de Moldavia* este, într-adevăr, 7, dar de luni, 23 ianuarie 1856, nu 25 ianuarie. Urmarea a fost că data a fost preluată în istoriografie greșit. Vezi Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849-1856)*, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 107.

⁷¹¹ *Gazeta de Moldavia* îl publica în aceeași zi, luni, când îi era trimis de Secretariatul de Stat („prin adresa din 23 curent nr. 199”). În final domnitorul ordona „ca ofisul de față să fie publicat”. *Gazeta de Moldavia*, Iași, 23 ianuarie 1856, nr. 7, p. 25.

⁷¹² Într-o notă se preciza că este vorba de „spătarul Ștefan Dăscălescu, părintele poetului”, Dimitrie Dăscălescu.

⁷¹³ După ce publica ofisul, M. Kogălniceanu nota, ca o „concluzie”, că „noi facem dorința ca această domnească ordonanță să ajungă a fi numărul 2 al ordonanței ce au desrobii ȡigani. Ordonanța dintâi au emancipat sclăvia materiei; ordonanța a doua emancipeze sclăvia ideii”. *Steaua Dunării*, 24 ianuarie 1856, nr. 7, p. 25. S-a crezut - după exemplul ofisului privind emanciparea robilor ȡigani - că legea va ieși la scurt timp după ofis. În realitate, așteptarea a fost lungă (vor trece aproape patru luni!), iar „*Steaua*” va mai fi de două ori suspendată până la desființarea efectivă a cenzurii.

ianuarie are legătură cu suspendarea gazetei, făcută în 17 ianuarie, dar și cu demersurile lui M. Kogălniceanu și, mai ales, ale lui P. Mavrogheni⁷¹⁴.

În așteptarea legii, în SD se fac în continuare referiri la libertatea tiparului. Un corespondent al *Steiei* din Paris, referindu-se la disputele pe tema reformelor, aprecia că „numai prin libertatea tiparului se pot stinge ideile «subversive», și că numai din dezbateri libere și sincere poate ieși adevărul și dreptatea”⁷¹⁵. După câteva numere același corespondent, care primise la Paris știrea despre intenția domnitorului Moldovei de a acorda libertate presei, adresa laude inițiatorilor: „trăiască în fericire *cei care au cerut-o* [s.n.s., L.R.] și cei care au prochemat-o. Trăiască România și fiica ei cea dulce, Moldavia, care în câteva zile desființă sclăviea trupului și-a minții!”⁷¹⁶.

Legea presei – informația parvine tot din *Steaua Dunării* – a fost „elaborată în Consiliu și discutată în cadrul Divanului moldovenesc în cursul lunii ianuarie, adică mult înainte ca la Paris congresul să se pronunțe în favoarea liberei exprimări a dorințelor în Principate”⁷¹⁷. Cine au fost însărcinați cu elaborarea proiectului aflăm dintr-o știre publicată la 9 aprilie 1856. „Spre a completa – se arăta într-un ofis – legiuirea asupra presei, a căreia dispoziții s-au dezbătut de către Divanul general în Comitetul scos din sânul Comisiei legilor, și compus din d-lor vornicii Anastase Panu, Costache Hurmuzachi și colonelul M. Kogălniceanu, s-au numit prin ofis domnesc spre a prelucra dispozițiile cuvenite pentru organizarea în Moldova a județului intitulat *jury* (jurați)”⁷¹⁸.

Pregătirea legii a durat destul de mult, atrăgând reproșurile lui M. Kogălniceanu, interesat direct de apariția legii întrucât foaia sa, *Steaua Dunării*, fusese suspendată la 5 martie 1856 „până la promulgarea legiuirii atingătoare de libertatea presei”. Ori – declara el Sfatului Administrativ, în martie 1856 – nu

⁷¹⁴ Un argument poate fi considerat faptul că, în primul număr al ediției franceze a „*Steiei*”, în chiar primele rânduri se menționa „regimul creat prin decretul din 21 ianuarie trecut”, dar nu se amintea de legea din 13 mai 1856, deși, evident, ea adusese schimbarea și nu decretul, văzut însă mai important de redactorii foii. „*L’Étoile du Danube*”, Iași, le 14/26 juillet 1856, no. 1, p. 1.

⁷¹⁵ *Steaua Dunării*, Iași, 4 februarie 1856, nr. 12, p. 47. Foarte probabil, urmau și alte idei pe această temă, dar următorul fragment (mai bine de jumătate de coloană!) este suprimat de cenzură.

⁷¹⁶ Tot în acea corespondență se făcea o comparație între desființarea cenzurii în Franța („a trebuit să cază Bastilia - 14 iulie 1789 - ca să zdrobească cenzura sub zidurile ei cele uriașe!”) și situația din Principate unde „voi, moldovenii, deși trunchiați și-amețiți de suferințele zilei, zdrobiriți în liniște lanțurile ce țineau în sclăvie trupurile țăganilor și sufletul românilor”. *Idem*, 14 februarie 1856, nr. 15, pp. 58-59.

⁷¹⁷ *L’Étoile du Danube*, Bruxelles, le 21 novembre/4 decembre 1856, no. 1, p. 39.

⁷¹⁸ Instituția juraților, este explicată în același număr sub titlul *Giuri[i]*. Articolul este nesemnat, dar nu pare să aparțină lui Gh. Asachi, ci unui bun cunoscător în domeniul juridic, având, pe deasupra, și talent pedagogic, explicând extrem de clar în ce constă acest sistem și cum s-ar putea aplica. Face apel din plin la legislația franceză în domeniul presei, dar și în problema juraților, dovedind cunoștințe bune în domeniu. *Gazeta de Moldavia*, Iași, 26 ianuarie 1856, nr. 29, pp. 113-114.

era explicabilă întârzierea „luminosului ofis din 21 ghenarie, care din nenorocire până astăzi încă, adecă după două luni aproape, nu este adus încă în împlinire”⁷¹⁹. O știre publicată în Z face puțină lumină asupra dezbaterii. Luni, 30 aprilie 1856, se scria că „în ședințele de vineri și de sâmbătă ale Divanului General [adică pe 27 și 28 aprilie 1856 – n.ns., L.R.], s-au discutat legea asupra presei, care în curând se va publica”⁷²⁰. Legea a fost votată în Divan, după cum se menționează în preambul, în unanimitate⁷²¹, ceea ce nu a exclus nemulțumirea unor state vecine și a conservatorilor din țară⁷²². E foarte probabil ca actul să fie inspirat din legislația europeană în domeniu, iar noi avansăm ipoteza – și rămâne să demonstrăm – că este după un model belgian, care a fost extrem de popular pentru români în perioada de constituire a statului modern român⁷²³.

O problemă asupra căreia atragem atenția în acest studiu este data legii. Sancționată prin ordonanța domnească cu nr. 26 din 12 mai 1856⁷²⁴, a fost publicată ca act al Secretariatului de Stat nr. 1652 în „Buletin, foaia publicațiilor oficiale ale Moldovei”, în suplimentele 40 și 41 la nr. 39 de duminică, 13 mai 1856. Problema ține mai mult de domeniul juridic, anume cum se stabilește data unei legi: când este semnată de către domnitor sau când apare în foaia

⁷¹⁹ M. Kogălniceanu c. Statul Administrativ Extraordinar, 14 martie 1856, în Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum*, Editura Cartea Românească, București, 1974, p.82.

⁷²⁰ *Zimbrul*, Iași, 30 aprilie 1856, nr. 91, p. 1. Probabil că urmau imediat unele comentarii critice – posibil la adresa înfîrzierii – deoarece urmează un spațiu „generos” suprimat de cenzură, de vreo 10 rânduri.

⁷²¹ Într-o lucrare de istoria presei, Ilie Rad afirma, despre legea din 1856, că „au fost 52 voturi pentru, 42 împotriva”, ceea ce demonstrează o opoziție puternică a celor ce se opuneau „modernizării României”. Opoziția a fost, dar credem că autorul face o confuzie, și se referă, de fapt, la actul din 1862, care s-a votat nu cu 52, ci cu „55 bile albe contra 42 bile negre”, Ilie Rad, *Incursiuni în istoria presei românești*, Editura Accent, Cluj-Napoca 2008, p. 49. Pentru voturile legii din 1862, vezi precizarea de la finalul legii publicate la R. Rosetti, *op.cit.*, IV, p. 103.

⁷²² La acest aspect se referă și L. Boicu atunci când susține că legea a fost impusă „împotriva voinței boierimii reacționare, împotriva opoziției austriece, în contra atitudinii Porții otomane care socotea că libertatea presei ar fi fost un atribut doar al statelor independente, ceea ce l-a convins pe domnitor despre inutilitatea avizării Curții suzerane”. Legea a fost – după expresia lui Coronini – un „izvor de încurcături pentru Austria”. Cf. L.Boicu, *op.cit.*, p.108-109.

⁷²³ Un indiciu este ideea judecării delictelor de presă cu ajutorul juraților. Juriul popular – sau Curtea cu jurați – a fost introdus în Franța după 1789, dar a fost suprimat de către Napoleon I în 1814. În 1830 Congresul național belgian a restabilit juriul popular „pentru justa garantare a libertății presei”. Cf. Pierre Van den Dungen, *Le rôle des milieux de presse dans la fondation de l'Etat belge et la création d'une „opinion publique” nationale (1830-1860)*, în „Amnis. Revue de civilisation contemporaine Europe/Amériques”, no. 4, 2004, disponibil la <http://amnis.revues.org/684>, accesat la 15 septembrie 2011.

⁷²⁴ Interesant este că *Zimbrul*, al cărui număr 102 apare în acea zi, nu pomeneste nimic de acest act atât de important, fiind emis, probabil, după ce ziarul era pus sub tipar.

oficială?⁷²⁵ În practica juridică a epocii, data legii se socotea cea a publicării în foaia oficială⁷²⁶. De altfel, ultimul articol al legii precizează: „Legiuirea presei va fi aplicată îndată după promulgarea ei. *Promulgarea ei prin foile oficiale* [s.n.s., L.R.]”. O datare greșită a lui Radu Rosetti – „legea votată de Divan fu promulgată în *Buletinul oficial* din 12 mai 1856”⁷²⁷ – a făcut ca întreaga istoriografie, fără nici o excepție⁷²⁸, să înregistreze această dată, se vede, eronată⁷²⁹. Poate ar părea o „descoperire” fără mare importanță. Însă, dacă s-ar stabili, de exemplu, prin lege, ceea ce noi propunem, anume ca această zi să devină Ziua Libertății Presei în România, desigur că hotărârea s-ar baza pe o dată istorică ce nu corespunde realității⁷³⁰.

Trebuie să spunem că, în epocă, iarăși fără nici o excepție, data legii a fost considerată 12 mai 1856. „Steaua Dunării” a publicat-o în primul număr după suspendarea din martie 1856, în rubrica *Act oficial*, menționând același decret

⁷²⁵ Pentru a lămuri sensul exact am căutat semnificația cuvântului promulgare în mai multe dicționare. În *Noul dicționar de neologisme* sensul cuvântului este: „a da caracter executoriu prin publicarea în organul oficial al statului a unui proiect de lege adoptat de forul legislativ”. Florin Marcu, *Noul dicționar de neologisme*, Editura Academiei Române, București, 1997, p.1170. Într-un dicționar britanic sensul este similar: „to make known to the public; disseminate”. *Illustrated Oxford Dictionary*, Dorling Kindersley Limited and Oxford University press, London, 1998, p. 655.

⁷²⁶ Așa reiese din următoarea înștiințare privind data legii de dezrobire a Țiganilor (măsură anunțată de domnitor pe 28 noiembrie 1855), comunicare a Departamentului de Finanțe: „fiindcă multe persoane au cerut lămurire de la acest departament despre ziua de la care este a se socoti promulgarea legiuirii atîngătoare de emanciparea Țiganilor, Departamentul nu găsește de prisos a obști, spre neprilejirea vreunei neînțelegeri în acest obiect, că termenul promulgării citatei legiuiri se socotea de la 18 decemb[rie], anul conținut, când potrivit legii s-au și publicat acea cuprindere prin *Buletinul oficial* nr. 100 din 18 decembrie 1855”. *Steaua Dunării*, Iași, 5 ianuarie 1856, nr. 2, p. 5; *Gazeta de Moldavia*, Iași, 5 ianuarie 1856, nr. 2, p. 5.

⁷²⁷ Radu Rosetti, *op.cit.*, IV, p. 22.

⁷²⁸ Ar fi exagerat să dăm exemple din toată istoriografia. Amintim doar de introducerea semnată de Dan Berindei la primul volum al colecției *Documente privind Unirea Principatelor* (prescutat DUP), unde se arată că „la 12/24 mai 1856 se publică legea presei” (DUP, I, p. XIII). Într-o altă lucrare se afirma chiar că libertatea presei era „pusă în aplicare la 12/24 mai 1856”. Gh.-G. Cărbuș, *Separatismul în Moldova: ideologie în acțiune (1856-1866)*, Editura Universitatii XXI, Iași, 2009, p. 168.

⁷²⁹ Aceasta nu scade valoarea lucrărilor lui Radu Rosetti, dar arată și necesitatea verificării informațiilor la sursele primare. Deși transcrierea legii făcută de Rosetti este, cu unele mici erori, corectă, indicarea sursei se face incorect: *Buletinul Oficial* 1856, nr. 39.. Ori, titlul foi oficiale era *Buletin, foaia publicațiilor oficiale ale principatului Moldaviei*, iar legea a apărut în Suplimentele nr.40 și 41 din 13 mai 1856, ceea ce sugerează fie o neglijență (greu de acceptat), fie că transcrierea s-a făcut de altcineva, mai puțin precis în detalii care, se vede, au produs erori în istoriografie.

⁷³⁰ Ziua Mondială a Libertății Presei, declarată de ONU în 1993, este pe 3 mai (3 mai 1991, declarația de la Windhoek, Namibia), iar cea a Libertății Presei în România pe 30 ianuarie, fără însă a cunoaște, în ceea ce ne privește, de unde vine această dată. Considerăm de datoria unor asociații din domeniul presei (cum este „Asociația Română de Istoria Presei” - ARIP) să promoveze o astfel de dată – 13 mai - pentru că reprezintă un moment de răscruce pentru libertatea de exprimare, exprimată în formularea sintetică din art. 26 al legii din 1856: „cenzura se desființează”.

domnesc nr. 26 din 12 mai 1856⁷³¹. Aceeași dată apare, spre exemplu, și într-o petiție din 12 martie 1857 a „scriitorilor, tipografilor, librarilor etc.” din Iași pentru restabilirea libertății presei.⁷³²

Analizând legea presei, observăm în preambul motivația domnitorului: „libertatea presei fiind singurul mijloc de a forma opinia publică, într-o țară, care este pe calea progresului și chiar de a informa adeseori pe Guvern despre trebuințele nației, în această privire s-au elaborat un proiect de către Comisie, înadins rânduită, și după modificarea ce i-au făcut Consiliul nostru, l-am recomandat deliberației Divanului General”. Legea are 60 de articole, divizate în două părți, fiecare cu mai multe capitole. Se poate lesne observa că era mai mult decât o lege a presei întrucât erau reglementate mai multe aspecte ale libertății de expresie: proprietatea literară (am spune astăzi, „dreptul de autor”), funcționarea librăriilor, a tipografiilor și litografiilor⁷³³, regulile pentru cărțile religioase, toate acestea în prima parte. A doua parte se referea în mod special la presă și începea cu articolul 26: „cenzura se desființează”, continuat, în următorul, cu fraza: „liber va fi oricine să-și exprime ideile prin organul presei, păzind regulile statornicite prin acest așezământ”. Pentru fondarea unui jurnal trebuia depusă o cerere la Secretariatul de Stat (se precizau aici tipul foi, periodicitate, redactorul, girantul răspunzător, numele și adresa tipografiei).

Capitolul al doilea reglementa, în zece articole (de la 30 la 40), regulile de înființarea unui ziar, de publicare, anunțurile autorităților sau dreptul la replică. Problema cauțiunii era stabilită în capitolul III al legii, iar primul articol (nr. 41) de aici preciza că jurnalele politice trebuiau să depună o cauțiune de 5000 de lei, un fond de garantare în caz de despăgubiri pentru o amendă judiciară⁷³⁴. Art. 44 stabilea, de la alin. a) la alineatul l), ce nu se permitea a se publica în presă: atacuri la domnitor sau instituția domniei, la religie, la moralitate, la persoanele domnitorilor și reprezentanților diplomatici ai statelor străine⁷³⁵. Se permitea – alin. h) – discutarea actelor miniștrilor, dar fără „a zădăra la ură și dispreț asupra cărmuirii”. Partea penală cuprindea măsurile de pedepsire, care erau închisoarea

⁷³¹ Imediat după publicarea legii, în primul articol redactorii afirmau că foaia reapărea „sub regimul legal al legiuierei presei din 12 Mai”. *Steaua Dunării*, Iași, 22 mai 1856, nr. 24, p.95.

⁷³² AD, IV, p.117.

⁷³³ Interesant art. 15 care prevedea ca pământeanul sau străinul să jure „în ființa unui delegat al Guvernului”, „că va fi supus legilor pământului și că nu va publica nimica întru ascuns”. Art. 17 prevedea și el sancțiuni bănești și închiderea, pentru tipografii și litografii, cumulat însă și cu varianta jurământului și, deci, a pedepsei divine.

⁷³⁴ Suma nu era foarte mare (circa 135 de galbeni), dar putea restânge libertatea de exprimare. În legea din 1862 ea era coborâtă la 3000 de lei (art. 41), pentru ca, în Constituția din 1866, ea să se desființeze prin articolul 24: „nici o cauțiune nu se va cere de la ziaristi, scriitori, editori, tipografi și litografi”.

⁷³⁵ Austria a fost nemulțumită de sancțiunile modeste prevăzute de lege pentru atacurile la adresa statelor vecine, simțindu-se printre cele mai vizate. Cf. G. Lannoy c. Buol, Iași, 13 iunie 1856, în DUP, II, p. 6.

la mănăstire (de la minimum 5 zile la maximum 2 ani) sau amenda de la 50 la 5000 de lei, măsuri ce se puteau cumula după gravitatea faptei, prin decizia judecătorilor. La trei încălcări pe parcursul unui an foaia „se poate suprima”, fără a fi și obligatoriu.

Ultima parte se referea la delictele de presă. Art. 51 arăta că „urmărirea delictelor presei va fi încredințată acum de odată Logofetei dreptății până la instituirea procurorului, când atuncia se va urmări de către acesta”. Judecarea lor – art. 57 – era încredințată către „Tribunalul juraților, potrivit cu deosebitele legiuri pentru aceasta”. Dezbaterile asupra acestei instituții, necunoscute în Principate, poate fi, credem, și o cauză a întârzierii adoptării legii. Dificultatea inaugurării acestui sistem, cu totul nou pentru Moldova, precum și expirarea mandatului domnitorului (care a arătat extrem de mult interes pentru acest sistem) au făcut ca, în final, sancțiunile să fie supuse tribunalelor civile.

Cum era de așteptat, desființarea cenzurii a produs o mare bucurie, și nu doar în breasla ziariștilor sau a tipografilor, ci în cadrul majorității unioniste a moldovenilor, care și-au dat seama de importanța ei pentru formarea opiniei publice favorabilă proiectului național. De aceea înregistrăm exprimarea recunoștinței unioniștilor față de domnitor și legea presei promulgate de el prin intermediul unei poezii, publicate de „Steaua Dunării”, precum cea semnată de Gheorghe Sion. Titlul ei – *La libertatea presei* – și folosirea unor șabloane din sfera înnelor bisericești („Poeți, cântați!/ Muse, săltați!/ Libertății vă-nchinați”) o încadrează deplin în rândul odelor, una din strofe fiind închinată domnitorului („Domnul Ghica lustruește / C-un princip domnia sa,/ Din Moldov-acum pornește / Românismu-a respira”), iar alta libertății de exprimare:

Cugetare năbușită,
Zburați rapide, voioase;
Părăsește-al tău mormânt!
E deschis al vostru drum.
Libertatea cea dorită
Poeți cântați!
A venit peste pământ.
Muze, săltați!
Idei nalte, generoase\

Libertății vă-nchinați!⁷³⁶

Răspândiți-vă acum:

⁷³⁶ *Steaua Dunării*, Iași, 19 iunie 1856, nr. 35, p.139-140.

Noi aprecieri asupra legii găsim în primul număr al *Stelei*, după plecarea domnitorului, când deja se răspândiseră zvonuri privind suspendarea ei, și când redacția afirma că „sântem încă sub arcadele edificiului nepieritor ce Grigore Ghica au înălțat spre dezvoltarea spiritului public în țară, ne bucurăm, vrem a zice, cu cumpătare de liberala legiuire a presei promulgată de el”⁷³⁷. O expresie remarcabilă folosea, mai apoi, redacția *Stelei*, pentru inițiativa lui Gr. Ghica, considerat cel care a „sfârmat lanțurile ideii”⁷³⁸.

Zimbrul nu face nici un comentariu asupra legii până joi, 17 mai 1856, când înfățișa actele importante ce aveau să fie publicate (mesajul domnitorului la sfârșitul celor șapte ani de domnie și răspunsul Sfatului Administrativ), printre care anunța și „legiuirea presei înalt întărită”. Ideea care reiese din text sugerează importanța legii pentru susținerea ideii Unirii, iar mesajul era unul mobilizator: „de acum înainte cei ce știu scrie pot să se puie pe treabă, căci țara Moldovei are mare nevoie de ajutorul și sprijinul fiilor ei cei luminați, în mai multe privințe”⁷³⁹.

La finalul mandatului său, domnitorul Gr. Ghica, făcând bilanțul activității sale în fața Divanului general, ținea să nominalizeze, la sfârșit, legea presei: „nu vom da sfârșit acestui capitol fără de a pomeni și despre o nouă instituție care este chemată a exersa o mare înrăurire asupra progresului moral și intelectual a societăței. Noi voim a vorbi despre legiuirea presei lucrată cu concursul acestei onorabile adunări, și ale căria rezultate vor fi apreciate de către țară”⁷⁴⁰. Răspunzând mesajului tronului, Adunarea amintește măsurile bune luate de domnitor pentru „îndeplinirea frumoaselor dorinți patriotice” de care a dat dovadă. Cât privea legea din 13 mai 1856, se exprima convingerea că „va face pe presă a binecuvânta numele fondatorului ei”⁷⁴¹.

După mai bine de două luni de la promulgarea legii, *Steaua Dunării* făcea o trecere în revistă a perioadei de libertate de exprimare: „o constatăm cu plăcere, nici un abuz, nici o ieșire din măsură n-au pătat haina feciorească a noii zâne”. Această „frumoasă instituție” fusese întemeiată „în minutul chiar când ea [nația – n.ns., L.R.] avea cea mai mare nevoie”, fiind o „lucrare adevărat patriotică” de

⁷³⁷ *Idem*, 5 iulie 1856, nr. 42, p.165.

⁷³⁸ *Idem*, 17 iulie 1856, nr. 46, p.182. Câteva săptămâni mai înainte, redacția ziarului caracteriza importanța legii „prin două cuvinte: «libera discuție»”. *Idem*, supliment la nr. 33 din 14 iunie 1856, p. 1.

⁷³⁹ *Zimbrul*, Iași, 17 mai 1856, nr. 106, p. 1.

⁷⁴⁰ Domnul încheia exprimându-și regretul că de a nu fi putut face „tot ceea ce patriotismul și dorința noastră pentru binele public ar fi cugetat pentru iubita noastră Patrie [...] Binele e totdeauna greu de făcut”. AD, III, p. 473.

⁷⁴¹ AD, III, p. 485. Măsura, care s-a bucurat de o aprobare deplină în Divanul țării, a fost făcută, ca și legea presei, pentru că domnul după opinia lui M. Kogălniceanu „voi să-și încoroneze domnia prin acte mari”. Vezi M. Kogălniceanu, *Discurs rostit la jubileul de 25 de ani al Academiei*, în M. Kogălniceanu, *Scrieri și discursuri*, comentarii de N. Cartoian, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1939, p. 131.

care, în acel moment „pentru populus Principatelor ea este tot așa de neapărată ca și respirarea aerului pentru viață”⁷⁴². Același ziar va face o altă apreciere asupra legii la repunerea ei în vigoare, în 1858: legea presei a fost „scumpă românilor pentru că ea, numai în câteva luni de exercițiu”, a dat „spiritului public un scop atât de puternic, încât mai că prefăcuse fața morală și intelectuală a societății noastre”⁷⁴³. Alexandru Papadopol Calimah, după câteva zile, încheia un articol privitor la Agenția Austriei de la Iași cu o mărturisire: „felicităm libertatea presei, și cu un suspin de recunoștință”⁷⁴⁴ mulțămim memoriei bunului nostru *domn Grigori Ghica*, că au înzestrat Țara cu descarcerarea rostirei opiniei publice”⁷⁴⁵.

Ecourile desființării cenzurii în Moldova s-au resimțit și dincolo de hotarele ei. Într-o corespondență din București pentru *Steaua Dunării*, se cerea ca moldovenii să exprime sentimentele de unire și în numele valahilor „fiindcă n-aveți brațele așa de strâns legate ca noi”⁷⁴⁶. Legea presei a pus însă presiune asupra autorităților din Valahia, care – e cazul caimacamului Al. Ghica – probabil dorind a liniști lucrurile, ar fi declarat, așa cum amintea consulul englez din București, că „așteaptă sosirea comisariilor pentru a modifica legile referitoare la presă și la adunările publice”⁷⁴⁷. În străinătate, avem mențiuni despre aprecieri asupra ei în presa britanică. Ziarul *Daily News* (care avea, după opinia redacției „Stelei”, o „opinie bine întemeiată și creditabilă”), considera legea, „mai mult liberală”, o dovadă că „principele Moldovei se arată că are de gând a se ține bine cu țara”, dar și o „dovadă vie a patriotismului” domnitorului „și consilierilor săi”⁷⁴⁸.

Legea, apărută la sfârșitul regimului liberal instituit de domnitorul Gr. Ghica, a fost aplicată în Moldova prea puțin (circa o lună) în timpul său, de aceea nu am înregistrat nici o semnalare a încălcării ei sau a aplicării abuzive. Problemele au apărut după instalarea, la cârma Moldovei, a caimacamului Teodor Balș, în iulie 1856. Spațiul limitat nu ne permite o prezentare a aplicării legii în această perioadă, notând doar că noile autorități, sprijinite de puterile

⁷⁴² Legea, continua redacția *Stelei*, „au contribuit a lămurii și a limpezii ideile, au ajutat nația de a avea conștiință de sine și despre ale sale”. *Steaua Dunării*, Iași, 28 iulie 1856, nr. 51, p. 201.

⁷⁴³ *Idem*, 1 noiembrie 1858, nr. 69-70, p. 189.

⁷⁴⁴ Expresia folosită – „suspîn de recunoștință” – era un omagiu adus celui care trecuse în neființă, din propria-i voință, luându-și viața la 24 august 1857 în castelul pe care-l avea în Franța, dezamăgit de nerecunoștința celor pe care îi ajutase, de campania de denigrare a caimacamului T. Balș și de indiferența autorităților franceze care-l păreau că făcuseră un pas înapoi în problema Unirii Principatelor. Vezi L. Boicu, *op.cit.*, pp. 175-176.

⁷⁴⁵ *Steaua Dunării*, Iași, 6 noiembrie 1858, nr. 72, p. 199.

⁷⁴⁶ *Idem*, 26 iunie 1856, nr. 38, p. 150.

⁷⁴⁷ R. Colquhoun c. lord Clarendon, București, 7/19 august 1856, în DUP, VII, p. 38.

⁷⁴⁸ *Steaua Dunării*, Iași, 26 iunie 1856, nr. 38, p. 152.

care se opuneau unirii (Austria și Turcia) și dorind să pună capăt dezbatelor pe această temă, au ales o soluție abuzivă, aceea de a suspenda legea. Măsura, întru totul previzibilă, a venit la începutul lunii septembrie 1856. Anterior, la 29 august/10 septembrie 1856, era primită la Iași depeșa telegrafică a ministrului de externe Fuad-Pașa care începea astfel: „Excelența Voastră veți binevoi a suspenda măsura promulgată de fostul domn, Gr. Ghica, și a restatornici legiuirea presei, precum ea au existat înaintea acelei promulgări, precum și cenzura”⁷⁴⁹. Depeșa nu a fost publicată și nu a produs urmări imediate, ceea ce sugerează o ezitare din partea caimacamului, pentru că, așa cum se poate observa, ea făcea doar recomandări, decizia fiind a autorităților din Moldova⁷⁵⁰. Depeșa lui Fuad Pașa, după cum arăta R. Rosetti, „pe lângă că era cu totul arbitrară, echivala nu cu o mărginire a libertății tiparului, ci cu o suprimare desăvârșită a presei”⁷⁵¹. Cum mai suspendase și concesiunea dată pentru înființarea Băncii Moldovei, cu capital german, caimacamul decide să se „supună”. Ofisul său cu nr. 16 invoca depeșa telegrafică, anume „dispozițiile adoptate de Înalta Poartă în privirea presei”, cerând Sfatului Administrativ „să chibzuiescă măsurile cuvenite pentru suspendarea legiuirii actuale a presei” și restatornicirea cenzurii. Actul prevedea reapariția cenzurii reglementate prin „dispozițiile domnescului ofis din anul 1848, sub nr. 93, publicat prin *Buletinul* nr. 90”. Cenzori erau numiți „d-lor vorn. Costache Negruzzi și post. Gh. Asachi”, care primiseră numirile oficiale prin următoarele două ofisuri⁷⁵². Gazetele din Moldova au primit comunicate de la Poliția capitalei, la 8

⁷⁴⁹ Ministrul de Externe sugera și pașii care trebuiau făcuți: „a nu se mai da autorizație pentru publicarea a nici uneia gazete noi”, chemarea redactorilor foilor existente la ordine pentru a fi avertizați să nu trateze „în nici un chip despre chestiile care pot jigni drepturile Înaltei Porți” (a se citi – despre Unire) și rânduirea unui cenzor „însărcinat cu priveghere în executarea acestor măsuri și răspunzător pentru aplicarea lor”. AD, III, pp. 808-809.

⁷⁵⁰ Credem însă că deja la începutul lui septembrie 1856 decizia era luată, dovadă că tot atunci C. Gane își vindea tipografia către H. Goldner, înainte ca aproape toate jurnalele să-și înceteze apariția. Posibil ca astfel a obținut un preț mai mare decât după suspendarea legii presei, fiind un exemplu de decizie bazată pe informații din cercul puterii. Legat de întârzierea în luarea deciziei, posibil că s-a făcut la sugestia consulului austriac la Iași, așa cum făcuse și în urmă cu o lună când întârziase deliberat informarea consulului francez despre anularea privilegiului dat firmei de navigație a căpitanului Magnan. Cf. G. Lannoy c. Buol, Iași, 12 august 1856, în DUP, II, p. 44.

⁷⁵¹ R. Rosetti, *op.cit.*, p. 26.

⁷⁵² *Steaua Dunării*, Iași, supliment din 11 septembrie 1856; „Buletin, foaia publicațiilor oficiale ale principatului Moldaviei”, 13 septembrie 1856, nr. 74, p. 294. AD, III, pp. 834-835. Ofisul caimacamului vorbea de „suspendarea legiuirii actuale a presei”, și nu de „abolirea ei”, așa cum se afirma în primul număr al seriei franceze, din 4 decembrie 1856, de la Bruxelles. Aceași eroare apare și într-un studiu relativ recent al unui autor consacrat al perioadei Unirii, care vorbește – de două ori chiar, pe aceeași pagină - de „anularea legiuirii presei”. D. Berindei, *Propaganda internă pentru Unirea Principatelor*, în D. Berindei, *Constituirea Românei moderne*, Editura Enciclopedică, București, 2009, p. 90, pp. 81-98.

septembrie 1856⁷⁵³, însoțite de o copie după ofisul nr.16 al caimacamului. *Steaua Dunării*, de exemplu, era anunțată că „de astăzi înainte [s.n.s., L.R.] așezământul din 1848 atingător de cenzură este restatornicit”⁷⁵⁴. Așa cum reiese de aici, data suspendării legii este 8 septembrie 1856⁷⁵⁵. Atât ofisul nr.16, cât și un extras din depeșa lui Fuad Pașa au fost publicate mai întâi în *Gazeta de Moldavia*, în nr. 72 de luni, 10 septembrie 1856⁷⁵⁶, în aceeași zi în *Nepărtinitorul*, apoi și în suplimentul „Stelei Dunării” de marți, 11 septembrie 1856⁷⁵⁷. Aceasta a fost și ultima apariție a ziarului care - alături de celelalte foi din Moldova, mai puțin *Gazeta de Moldavia* - a ales să-și înceteze apariția, în condițiile în care nu mai era permisă libertatea presei în Moldova.

Revenirea la „normalitate” s-a făcut abia în toamna lui 1858, după ce Nicolae Vogoride (succesorul lui T. Balș la cârma Moldovei) a fost nevoit să-și depună mandatul și s-a trecut la soluția regulamentară în cazul vacanței tronului, anume cu trei caimacami⁷⁵⁸. În raportul Sfatului Administrativ din 25 noiembrie 1858 se preciza că, dată fiind importanța presei („organul cel mai activ pentru răspândirea luminilor în țară”), era nevoie de a se „a încuraja organele de luminare a nației noastre, întinzând presei o mână liberală”, și că „libertatea presei, ce au fost arbitrar suspendată sub căimăcămiile trecute, are dar tot dreptul de a cere ca să fie din nou proclamată în țară”⁷⁵⁹. Restabilirea legii presei s-a făcut, așadar, prin rezoluția Căimăcămiei Moldovei, în regim de urgență, putem spune, pentru că decizia a fost adoptată duminică, 26 octombrie/ 7 noiembrie 1858 (data redtabilirii libertății presei în Moldova), fiind publicată,

⁷⁵³ La reapariția *Stelei* în Iași, redacția amintea de „ziua nefericită de 8 septembrie 1856”. *Steaua Dunării*, Iași, 1 noiembrie 1858, nr.69-70, p. 189.

⁷⁵⁴ *Steaua Dunării*, Iași, supliment din 11 septembrie 1856; AD, III, p. 836.

⁷⁵⁵ În istoriografie apare cel mai adesea data de 11 septembrie 1856. Vezi N. Deleanu, *Presa în slujba Unirii*, în *Presa noastră*, București, 1957, nr. 5, p. 27 (pp. 25-29).

⁷⁵⁶ *Gazeta de Moldavia*, Iași, 10 septembrie 1856, nr. 72, p. 287.

⁷⁵⁷ La Bruxelles, liberă, *L'Étoile du Danube* făcea referire la desființarea libertății de exprimare, venită ca o urmare a „abolirii legii presei și a dezgropării reglementului cenzurii, unul din funestele realizări ale ocupației rusești din 1848”. *L'Étoile du Danube*, Bruxelles, le 22 novembre/4 decembre 1856, no. 1, p. 37.

⁷⁵⁸ Într-o *Istorie a presei* a lui Pamfil Șeicaru, destul de pitorească - dar mult îndepărtată de o lucrare științifică, având foarte multe date greșite - se amintea de restaurarea legii presei după anularea, la presiunea împăratului Napoleon al III-lea, a alegerilor, anume „1 noiembrie 1858”. Alegerile au fost anulate în august 1858, dar legea presei, cum am văzut, nu a fost repusă în vigoare atunci. La data menționată de autor ar fi reapărut „*Steaua Dunării*” lui Kogălniceanu, dar - făcând dintr-un ziar două! - și „*Zimbrul*” lui Iancu Codrescu și „*Vulturul*” lui V.A. Urechia”. Vezi P. Șeicaru, *Istoria presei*, Editura Paralele 45, Pitești, 2007, pp. 202-203.

⁷⁵⁹ *Monitorul oficial al Moldovei*, 1 noiembrie 1858, nr. 2, p. 1. *Steaua Dunării*, 1 noiembrie 1858, nr. 69-70, p. 189; AD, VII, p. 621. Expresia este în deplină concordanță cu realitatea, pentru că și caimacamul Vogoride a menținut suspendarea, fiind părtaş al suprimării libertății presei, deși istoriografia „culpabilizează” de cele mai multe ori pe caimacamul T. Balș.

mai întâi, în „Gazeta de Moldavia”, la 27 octombrie 1858, apoi în *Monitorul oficial al Moldovei*. Actul preciza că, „prin raportul Consiliului Administrativ Extraordinar cu nr. 4979, supuindu-se onor[atei] Căimăcămii a Principatului cereri ce s-au înfățișat pentru publicarea de jurnale politice și literare, cu socotință de a se restatornici legea presei”, Căimăcămia hotărâ: „pe puterea art. 47 din Convenție, se va pune în aplicație legea din 1856, mai 12, făcută asupra presei”⁷⁶⁰.

A fost restaurarea legii presei o măsură venită firesc, cu acordul deplin și asumat al Căimăcămiei de trei? Ar părea că da. Și totuși, într-un ziar apărut în săptămânile următoare, beneficiar al legii presei – ne referim la „Constituționarul” – se făcea referire la conflictul dintre caimacamii, care pare să fi avut o cauză și în disensiunile legate de repunerea în vigoare a legii presei: „cunoaștem consentimentul membrilor de a urma hotărârei majorității în caz de divergință în opinie în sinul Locotenenței, *împotrivirile în zilele dintâi la restatornicirea legiuirei asupra presei* [s.ns., L.R.], suspendată sub guvernele trecute”⁷⁶¹. După ce între caimacamii Anastase Panu și Vasile Sturdza, pe de o parte, și Ștefan Catargiu, pe de alta, au apărut tensiuni și, apoi, conflict deschis, problema legii presei a fost invocată și s-a încercat – din nou! –, printr-o depeșă telegrafică, suspendarea ei⁷⁶². Editorialul *Zimbrului și Vulturului* din 10 decembrie 1858 informa că, în urmă cu o zi, Căimăcămia primise o depeșă telegrafică de la „Ministerul otoman” prin care se comunica faptul că „legea presei, fiind una din

⁷⁶⁰ Este întocmai vechea lege a presei, și nu, cum lasă să se înțeleagă Al. Zub, una „nouă”, inițiată de Vasile Alecsandri. Distinsul poet, pe atunci secretar de stat, a propus, alături, cum am văzut, de alți jurnaliști cu inițiativă, demersul de restaurare a libertății presei și a legiurii aferente. Cf. Al.Zub, *Mihail Kogălniceanu (1817-1891). Biobibliografie*, Editura Enciclopedică Română/Editura Militară, București, 1971, p.62.

⁷⁶¹ *Constituționarul*, 17 noiembrie 1858, nr. 4, p. 1. Comentariul a fost reluat și în primul număr al ediției franceze a ziarului („Le Constitutionnel”, le 20 novembre 1858, no. 1, p. 3). Deși nu se menționează nici un nume, opozantul a fost tot Ștefan Catargiu. O afirma V. Alecsandri în scrisoarea către fratele său, și o confirmă un corespondent al *Stelei*, D. Grigoriu, care, în articolul *Autonomia țării*, reproșa lui Șt. Catargiu schimbarea de atitudine; dacă la suspendarea legii presei în septembrie 1856 acesta a protestat alături de toți partizanii libertății de expresie, „când la putere au venit, au voit a o ținea în groapă”, deși libertatea presei era considerată de autor „product al civilizației, a progresului și cel mai scump drit al unui popor”. *Steaua Dunării*, 22 noiembrie 1858, nr. 83, p. 242. De o opoziție față de legea presei amintește aceeași foaie la începutul anului următor, când făcea reproșuri unor boieri conservatori: „nu că doară n-ați iubi libertatea presei, ați voi numai să aibă un control! Un control cum am zice o cenzură, care să se îngrijească de a nu lăsa să existe decât jurnalul cenzorului, cu însărcinare de a pune cataplasme pe bubele ce aveți”. *Steaua Dunării, Zimbrul și Vulturul*, 10 ianuarie 1859, nr. 6, p. 17.

⁷⁶² Situația nu trebuie să ne mire pentru că Ștefan Catargiu, într-o notă adresată consulilor din Iași, preciza: „cei doi colegi ai mei procedează zilnic, fără consimțământul meu, la luarea de măsuri pe care eu nu le aprob: ieri au dat libertate presei, sub pretextul că a fost arbitrar ridicată în Principat, cu toate că aceasta s-a executat din ordinul Sublimei Porți”. DUP, VII, pp. 800-801. Departamentul de Principate, la Constantinopol, comisarul britanic se dovedea greșit informat când îl considera pe Catargiu „președintele Clubului unionist” din Moldova. H. Bulwer c. lord Malmesbury, Constantinopol, 20 noiembrie/2 decembrie 1858, în DUP, VII, p. 214.

legile constitutive ale statului, n-ar fi de competența unui guvern interimar a face vreo dispoziție în această privință”. Varianta – câștigătoare în fața servilismului lui T. Balș, în septembrie 1856 – a trimiterii unei depeșă telegrafice de la Constantinopol, la 6/18 decembrie 1858⁷⁶³, a fost, însă, respinsă de Căimăcămia de la Iași. Răspunsul („această depeșă s-au înlăturat ca contrară Convenției de la Paris și legilor fundamentale ale țării”, care ar fi trebuit dat și de caimacamii Balș și Vogoride), era apreciat de redacția *Zimbrului și Vulturului* care afirma că legea presei este „votată după toate formele cuviincioase de o Adunare competentă, este întărită de domnul Ghica și promulgată și pusă în lucrare de un guvernământ stabil”⁷⁶⁴.

Legea din 13 mai 1856 a fost prima lege a presei formulată în Moldova, dar și prima din spațiul românesc, după cunoștința noastră. Aflată în uz doar câteva luni, suspendată o lungă perioadă și aplicată din nou în perioada alegerilor, legea este omisă deseori în materialele de istorie a presei, legea de după Unire – din 1862 – fiind chiar considerată, eronat, prima care desființea cenzura și statua libertatea presei⁷⁶⁵. Analiza comparativă a legii din 1856 și a celei din 1862 arată că nu avem două legi, ci este, de fapt, prima lege reluată („plagiată”!) în 1862. Formularea este identică, numerotarea articolelor la fel, diferențele fiind nesemnificative⁷⁶⁶. S-a ținut cont însă de prima lege: art. 26 din prima lege – „cenzura se desființează”, a fost preluat, la 1862, astfel: „cenzura este și rămâne pentru totdeauna desființată”.

Importanța legii din 13 mai 1856, după cum reiese din acest subcapitol al lucrării, este de netăgăduit, ea fiind temelia legislației de presă din România, iar Moldova a experimentat prima, între provinciile românești, libertatea de expresie și de tipar, în limitele, inerente, perioadei. Aceasta poate explica (printre alte cauze) și avansul luat de acest principat în dezbaterile pe tema Unirii și a viitorului stat. Dezbaterile atât de vii cu privire la reformele necesare care s-au purtat în Adunarea ad-hoc a Moldovei (comparativ cu ce s-a întâmplat la București, unde deputații s-au mărginit să discute în jurul celor „patru puncte”) au fost remarcate și apreciate încă din epocă, și apoi în istoriografie, și credem

⁷⁶³ AD, VII, pp. 1226-1227.

⁷⁶⁴ De reținut că se menționa că domnul a întărit legea care a fost ulterior promulgată, deci nu domnul promulga legile. *Zimbrul și Vulturul*, 10 decembrie 1858, nr. 29, p. 113. Despre presiunile continue ale Porții pentru suspendarea din nou a legii, vezi și scrisoarea lui V. Alecsandri trimisă fratelui său. V. Alecsandri c. I. Alecsandri, Iași, 9/21 decembrie 1858, în DUP, III, p. 459.

⁷⁶⁵ Vezi Raul Atanasiu, *Presa și jurnaliștii România*, în *Presa polono-română. Conferința constitutivă (Galați, 6-8 mai 1926)*, București, 1926, p. 83.

⁷⁶⁶ Uneori este schimbat un singur cuvânt: art. 21 din 1856 – „procurorul statului” – art. 21 din 1862, „procurorii statului”. De menționat că numerotarea este greșită la Radu Rosetti, art. 21 din legea din 1862 fiind scris, greșit, 20, ceea ce duce la o decalare artificială a numerotării după aceea. Eroarea a fost sesizată, totuși, rapid, și de la art. 21 se va sări la articolul 23, pentru a repara greșeala. Vezi Radu Rosetti, *op.cit.*, p. 100.

că se datorează, într-o măsură mai mică sau mai mare, și libertății de expresie de care s-au bucurat membrii elitei naționale în perioada mai-septembrie 1856. Libertatea presei a fost – cum se afirma într-un discurs de recepție la Academia română – „unul din marile privilegii ce căpătase țara după căderea lui Mihail Sturджа”⁷⁶⁷, dar a fost, în același timp, și „expresia libertății voinței personale”, o idee de bază a liberalismului⁷⁶⁸.

Astăzi, legea este tot mai mult omisă, surprinzător, chiar în lucrări juridice, despre drepturile de autor, de exemplu. S-ar putea admite că formularea nu este greșită, pentru că legea din 1856 s-a aplicat doar în Moldova. Dar, *stricto sensu*, numele oficial de „România” este din 1866. De aceea, apreciem că legea din 13 mai 1856 din Moldova trebuie considerată *prima lege a presei elaborată și pusă în aplicare în spațiul românesc*⁷⁶⁹. Drumul de la cenzură la libertatea presei, sinuos și deloc ușor, așa cum am arătat, a fost parcurs grație politicii liberale și eforturilor elitelor din Moldova din perioada 1855-1858: domnitorul Gr. Ghica, jurnaliști, oameni politici și scriitori, fiecare contribuind, după puterile lor, la aplicarea principiului libertății de gândire și de exprimare, prin presă, tocmai în momentul în care românii trebuiau să-și exprime opiniile lor privind întemeierea unui stat propriu, modern, între celelalte state ale Europei.

Presa economică românească din Transilvania și elita bancară națională (1873-1918)

Mihai D. Drecin⁷⁷⁰

Abstract

The beginning of genuine Romanian economic literature in Transylvania dates back by the end of the 18th century, as Illuminist ideas and principals of capitalist economics penetrated the region. For almost a century, the focus was on agricultural literature. The establishment and the activity of “Albina” Bank

⁷⁶⁷ Dumitru C. Ollănescu-Ascanio, Vasile Alecsandri, în *Academia Română. Discursuri de recepție*, III (1894-1906), volum îngrijit și indice general de dr. Dorina N. Rusu, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 109.

⁷⁶⁸ Adrian Marino, *Libertate și cenzură în România. Începuturi*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 224.

⁷⁶⁹ „Chiar dacă a fost suspendată în timpul caimacamilor, la intervenția Porții otomane, considerată a fi prea liberală – afirma autorul unei lucrări de istoria presei – pentru istoria presei românești, a pregătirii Unirii Principatelor, [legea presei – n.n.s., L.R.] rămâne foarte importantă”. Cf. V. Păsăilă, *Presa în istoria modernă a românilor*, Editura Fundației Pro, București, 2004, p. 68.

⁷⁷⁰ Profesor doctor la Universitatea din Oradea.

in Sibiu (1871-1872) – the first bank with 100 % Romanian funds that opened in the Transylvania and, as a matter of fact, throughout the whole Romanian speaking territories, was the first step towards a national banking system. Till 1914, there would be opened around 299 credit institutions, banks organized as joint stock companies and credit unions established on the principle of the members' solidarity – all of which were organized and supervised by –Albina” Bank into and as a modern banking system, copying the West European practices of 1898-1907. The process of establishing and modern organization of the credit institutions as well as of the Romanian economy in the historic provinces as a whole, was a major task that was fulfilled by the press: newspapers, weekly and annual magazines that were focused on banking and financial issues, a distinct topic in the economy of any nation.

Începuturile unei veritabile literaturi economice românești în Transilvania datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe măsura penetrării ideilor iluministe și a principiilor economiei capitaliste. Aproape un secol ponderea cea mai importantă o va avea literatura agrară de specialitate⁷⁷¹, fapt explicabil prin ponderea deosebită a agriculturii în munca și existența românilor, alături de îndeletniciri conexe acestea ca creșterea animalelor, pomicultura, viticultura, albinăritul. Această literatură, constând în sfaturi și informații practice, va îmbrăca haina broșurilor, foilor volante, își va găsi loc în calendare, mai apoi în presa politică, culturală, în final în presa economică specializată.

Primul nostru periodic economic din provincie a fost *Economul*, editat între 1873-1880 de agronomul și publicistul blăjan profesorul Ștefan Pop⁷⁷². Încă din primele lor numere, ziarele politice și revistele culturale românești din Transilvania, pe lângă subiectele de profil, au inserat în paginile lor date și comentarii legate de agricultură, comerț, meserii, industrie, căile de comunicații, credit, etc. Se afirma chiar ideea intercondiționării absolut necesare a celor patru componente ale unei economii moderne: agricultura, comerțul, industria și creditul, fiecare asigurând dezvoltarea celorlalte, toate împreună dezvoltarea statului și afirmarea material-spirituală a națiunii române.

Înființarea și activitatea Băncii „Albina” din Sibiu (1871/72-1948), prima bancă cu capital pur românesc din provincie,⁷⁷³ în fond din întregul spațiu

⁷⁷¹ Cornelia Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană 1786-1830*, în „Studii, revistă de Istorie” (București), 1956, pp. 87-106; N.Cordoș, Iosif Kovacs, *Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Acta Musei Napocensis* (Cluj), 1966, pp.291-315

⁷⁷² Teodor Pavel, *Economul – primul periodic economic al românilor din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, fasciculus 1/1967, pp.65-76

⁷⁷³ Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1982

geografic național, deschide procesul constituirii treptate a unui sistem bancar național în Transilvania. Până în 1914 se vor înființa în jur de 299 de institute de credit, cooperative de credit organizate pe principiul solidarismului membrilor și bănci, societăți anonime pe acțiuni⁷⁷⁴. Marea lor majoritate vor fi organizate, între 1898-1907, de către Banca „Albina” într-un sistem bancar modern, după modelul vest-european. După cinci Conferințe a directorilor băncilor române (1898, 1901, 1903, 1905, 1906), tot la Sibiu se constituie Uniunea bancară „Solidaritatea” (1907)⁷⁷⁵, considerată un veritabil consiliu economic pentru societatea românească din Austro-Ungaria⁷⁷⁶.

În acțiunea de înființare și modernizare organizatorică a instituțiilor de credit, a economiei românești din provincie în ansamblul ei, un rol important îl va juca presa – ziare, reviste periodice și anuare – profilată pe probleme financiar-bancare, ramură distinctă a economiei la nivelul oricărei națiuni moderne. Dezvoltarea, confruntarea și colaborarea în paralel a celor trei sisteme bancare naționale în Transilvania epocii dualiste austro-ungare: săsesc, maghiar și românească⁷⁷⁷, se regăsește și în presa vremii din provincie. Ungurii și românii au luat ca model presa financiar-bancară germană de sorginte austriacă și săsească, editând în limbile naționale anuare și reviste cu o structură arhitecturală și de conținut lansate mai întâi de Viena, Brașovul și Sibiul bancar. În același timp, tânăra generație de funcționari de bancă români, absolvenți ai celor 13 licee economice din Transilvania⁷⁷⁸, din care doar cel de la Brașov era cu limba

⁷⁷⁴ Vezi pe larg: Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania 1872-1918*, Ed. Universității „Petru Maior” Târgu Mureș, 1999; Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003

⁷⁷⁵ Mihai D. Drecin, *Înființarea Uniunii bancare <Solidaritatea> și sistemul bancar românesc din Transilvania (1892-1907)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, 1977, pp.221-238; Idem, *Sistemul bancar românesc din Transilvania. Reformă și încadrare în sistemul bancar european (1892-1907)*, în Călin Florea, Ciprian Năprădean (volum îngrijit de), *Societate și civilizație. Profesorului universitar dr. Marcel Știrban la împlinirea a șapte decenii de viață*, Ed. „Dimitrie Cantemir” Târgu-Mureș, 2002, pp.455-466; Idem, *Înființarea Uniunii <Solidaritatea> a băncilor românești din Transilvania, o experiență de integrare în economia europeană (1892-1907)*, în Maria Mureșan (coordonator), *Experiențe istorice de integrare europeană*, Ed. A.S.E., București, 2006, pp.105-119; Lucian Dronca, *Înființarea și activitatea Uniunii băncilor românești din Transilvania <Solidaritatea> (1907-1918)*, în „Crisia” (Oradea), 2002-2003, pp. 201-219.

⁷⁷⁶ D.I. Henția, *Preocupări de organizare financiar- economică la românii din Transilvania înainte de Unire*, în D. Braharu, I. Crăciun, H. Georgescu (editori), *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Ed.M.O. Imprimeria Națională, București, 1936, p.363

⁷⁷⁷ Mihai D. Drecin, *Istorie financiar-bancară universală și românească. Note de curs*, în mss, Universitatea din Oradea, 2012, Capitolul III, Economie, bănci și politică în Europa Centrală și de Sud-Est în secolele XVIII-XIX.

⁷⁷⁸ Erau 9 școli economice superioare pentru băieți și 4 pentru fete, printre elevi și absolvenți numărându-se un procent în creștere de români, ponderea având-o totuși evreii, maghiarii și sașii. Cf. Valeria Gîdiu, *Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale Cluj – Brașov 1920-1950*, Rezumatul Tezei de doctorat susținută în 2011, coordonator științific: Gheorghe Popescu, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, p.11.

de predare română,⁷⁷⁹ dar și a unor Academii economice de rang universitar din Cluj, Budapesta, Viena, Graz,⁷⁸⁰ se detașează treptat de modelele german și maghiar, abordând în articolele lor problematica specifică lumii financiar-bancare românești din Transilvania sfârșitului de secol al XIX-lea – început de secol al XX-lea. În presa economică în general, în cea profilată pe probleme bancare în special, trimerile la sistemul financiar-bancar din Regatul României sunt curente, la fel ca și informațiile, inclusiv tehnice, din lumea bancară vest-europeană și a S.U.A., mult mai dezvoltată, oricând model pentru spațiul central-european.

Oprindu-ne la anuarele și revistele specializate în a informa asupra dinamicii vieții financiar-bancare românești din perioada de timp în discuție, amintim, în primul rând, „Compas românesc. Anuar financiar”, apărut la Sibiu între 1893-1898⁷⁸¹. În paginile sale găsim date statistice importante privind bilanțurile anuale ale băncilor și cooperativelor de credit. Anuarul a fost publicat și structurat ca arhitectură internă după modelul austriac, preluat apoi și de unguri, apărut înainte de 1893.

Prima și singura revistă profilată pe probleme financiar-bancare a fost *Revista Economică*. Încă în 1872, Visarion Roman, întemeietorul primei cooperative de credit românești (Rășinari – Sibiu, 1867) și a Băncii „Albina” din Sibiu, considera că „Cea mai necesară întreprindere literară la noi însă ar fi astăzi edarea (editarea – n.n.) unei foi economice”⁷⁸². Economistul autodidact, învățător ca profesiune, implicat în activitatea de agent-achizitor al unor firme de asigurări austriace și maghiare pentru spațiul transilvan, înțelegea necesitatea editării unor ziare cu profil economic unde să se discute căile și formele de afirmare a românilor în domeniu, bază a impunerii culturale și politice a națiunii. Îndrăznim să credem că demersul lui Visarion Roman este unul dintre multele care vor duce în anul următor, 1873, la editarea *Economului*, la Blaj, de către profesorul Ștefan Pop.

⁷⁷⁹ Este vorba de Școala comercială, înființată în 1869 în cadrul Eforiei Școlilor naționale greco-ortodoxe din Brașov (1850). Vezi: Andreiu Bârseanu, *Istoria Școalelor Centrale Române gr. or. din Brașov*, Ed. Ciurcu & Comp, Brașov, 1902, p.56 și passim; D. Voinea, *Scurtă privire asupra învățământului comercial din Transilvania înainte și după Unire*, Cluj, 1924; Vasile Bozga, Iuliana Gherasim, *Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc până în 1877*, în „Revista de Istorie” (București), nr.10, 1983, pp.977-988; Idem, *Învățământul economic în statul național român până în 1918*, în *Revista de Istorie* (București), nr.12, 1983, pp.1233-1234; Ion Zăineanu, *Școala comercială din Brașov – pepinieră de comercianți și funcționari de bancă pentru întreg spațiul național*, în *Cumidava* (Brașov), 2002, pp.87-105

⁷⁸⁰ Vezi în detaliu la Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000; Idem, (coordonator), *Intelectualii și societatea modernă. Repere central-europene*, Ed. Universității „Petru Maior” Tg.Mureș, 2007

⁷⁸¹ Cf. Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc.....*, p. 314

⁷⁸² *Amicul poporului* (Sibiu), 1873, p.34

Revista Economică a apărut la 27 de ani după sugestia lui Visarion Roman și la 14 ani de la moartea sa⁷⁸³. Înființarea revistei s-a discutat în cadrul primei Conferințe a directorilor băncilor române din Transilvania. Aici, la 25 iunie 1898, sub patronajul lui Partenie Cosma directorul-executiv al Băncii „Albina”, se înscrie „înființarea unui organ de cuprins economic-financiar și ajutorarea editării unui Anuar al institutelor (bancare – n.n.) reprezentate”. În vederea finanțării acestor obiective, fiecare bancă membră a Conferinței directorilor urma să cotizeze cu ¼ % din profitul net anual⁷⁸⁴.

Meritul materializării în practică a ideii lansate la Conferința directorilor din 1898 revine activului organizator, economist și om de vastă erudiție, Dr. Cornel Diaconovich⁷⁸⁵, inițiatorul Conferinței directorilor, pe atunci secretar al „Astrei” din Sibiu, redactorul primei Enciclopedii românești⁷⁸⁶. Încă în toamna anului 1898, Dr. C. Diaconovich convoacă în Sibiu un grup de tineri funcționari de bancă, cei mai mulți angajați ai Băncii „Albina”. Este vorba de Ermil Borgia, Iuliu Popescu, Dominic Rațiu, Romul Simu, Ioan Vătășianu și Constantin Popp. Dintre toți, doar Romul Simu avea experiență publicistică, fiind un apreciat publicist în probleme de economie agrară, statistician și sociolog al vieții rurale din provincie. Solicitându-le colaborarea și muncind din greu alături de mica echipă pe care și-a încropit-o, Dr. C. Diaconovich va tipări primul număr al revistei în ianuarie 1899.

Revista Economică apare până la 31 ianuarie 1948. Până la 1918 va avea următorii directori: Dr. C. Diaconovich (1 ianuarie 1899-21 octombrie 1906), Ion I. Lapedatu (28 octombrie 1906-1 ianuarie 1908), Constantin Popp (1 ianuarie 1908-15 august 1916), Vasile Vlaicu (1 ianuarie 1917-1 iunie 1918) și din nou Constantin Popp (1 iunie 1918-februarie 1920). La început revista apare lunar, din octombrie 1906 săptămânal, la Sibiu.

Studiile și articolele care își găsesc loc în paginile revistei se ridică la un nivel științific cerut de acele vremuri, fiind accesibile nu numai economiștilor cu studii universitare ci și modeștilor funcționari ai băncilor din provincie, cei mai mulți autodidacți în domeniu, a căror cunoștințe profesionale urmărea să le

⁷⁸³ Vezi detalii în Bujor Surdu, *Visarion Roman 1833-1885*, ediție îngrijită de Alexandru Onojescu și Vlad Popovici, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008

⁷⁸⁴ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Sibiu, Fond: Banca „Albina”, volum XI, Protocolul ședinței din 29 VI 1898, concludul nr.138 (în continuare A.N.-S.J.Sb., F.B.A., XI, 29 VI 1898, 138)

⁷⁸⁵ Mihai D. Drecin, Dr. *Corneliu Diaconovich – marcant economist român de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX*, în *Tibiscus* (Timișoara), 1978, pp.317-322; Constantin Rada, *Cornel Diaconovici – un om, un destin, o vocație*, Ed. Casa de Presă și Editura Anotimp, Oradea, 1999.

⁷⁸⁶ Vasile Petrica, Dr. *Corneliu Diaconovici (1859-1923) – enciclopedist și ambasador al culturii române*, Ed. TIM Reșița, 2009; Alexiu Tatu, *Istoricul elaborării primei enciclopedii românești în documentele Arhivelor Naționale ale României (1895-1904)*, Teză de doctorat susținută în 2011, coordonator științific: Alexandru Avram, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu.

îmbogățească și consolideze. Revista avea un caracter economic enciclopedic, în paginile sale găsim articole dedicate nu numai vieții financiar-bancare, ci și celor din agricultură, meșteșuguri, comerț, industria modernă de fabrică. Totuși, ponderea cea mai mare a materialelor publicate, inclusiv anunțuri și bilanțuri, se referă la viața bancară din Transilvania și celelalte provincii ale imperiului dualist (Ungaria, Austria, Bucovina, Boemia și Moavia, Slovacia), Regatul României, Basarabia, Germania, Anglia, S.U.A. Orientarea spre modelul economic și bancar din Regatul României a cauzat multe greutăți administrației revistei, o serie de articole fiind cenzurate, fiindu-i intentate procese de presă de către autoritățile de la Budapesta, încheiate cu amenzi drastice. În pofida acestor greutăți de natură politică, la care se adăugau eforturile pentru creșterea numărului cititorilor, a abonamentelor și a colaboratorilor, *Revista Economică* și-a îndeplinit sarcinile propuse pe linia modernizării și consolidării sistemului bancar românesc din Transilvania, ca și ridicarea gradului de cultură economică a românilor cu știință de carte din toate mediile sociale⁷⁸⁷.

Orăștie, micul orașel de pe cursul mijlociu al Mureșului, era un centru economic, școlar-cultural și bancar important al românilor. Beneficiind de teren agricol de foarte bună calitate, de un hinterland împădurit cu lemn de diferite esențe, de cale ferată care lega Transilvania istorică de vestul și estul Europei, de două bănci cu capital românesc care se înscriau printre primele zece instituții bancare naționale („Ardeleana”-1885 și „Dacia”-1901), o importantă intelectualitate care cuprindea și un grup valoros de tineri economiști cu studii superioare dintre care se detașau Ion I. Lapedatu, Vasile C. Osvadă – este explicabilă apariția unor ziare cu profil economic, puternic marcate de problematica bancară și a cooperăției în sensul larg al cuvântului. Amintim aici, fără să intrăm în detalii, ziarele *Bunul econom* (1899-1909), *Tovărășia* (1906-1912), tipărită mai întâi la Hunedoara apoi la Orăștie) și *Spicuri economice* (1911-1913)⁷⁸⁸. Dintre personalitățile locale care au organizat și condus băncile și cooperativele de credit din zonă, au publicat studii și articole dedicate modernizării și rentabilizării instituțiilor de credit, îi amintim pe Ioan Mihu, Ion I. Lapedatu, Vasile C. Osvadă, Ioan Moța⁷⁸⁹. Subliniem în mod special activitatea lui Vasile C. Osvadă pe linia organizării mișcării cooperatiste, o formă de organizare economică intermediară capitalismului brutal și socialismului utopic.

După modelul austriac și maghiar, între 1901-1918 apare la Sibiu „Anuarul băncilor române”. Cele 18 volume cuprind un material statistic valoros, constând în bilanțurile și alte date privind organizarea internă a majorității băncilor și cooperativelor de credit (directori-executivi, contabili șefi, membrii ai Consiliilor de administrație, ai Comisiilor de cenzori și Contenciosului etc.). După activarea

⁷⁸⁷ Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu instituție națională.....*, pp.112-116.

⁷⁸⁸ *Revista Economică* (Sibiu), an XII, nr.29, 17 iulie 1910, p.288.

⁷⁸⁹ Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc.....*, pp.289, 292, 294.

Uniunii bancare „Solidaritatea”, publicația va fi editată de aceasta, intitulându-se organ oficial. În condițiile deteriorării sau chiar distru-gerii totale a arhivelor unor bănci în timpul celor două războaie mondiale și a regimului comunist, informațiile oferite de „Anuarul băncilor române” pentru studierea istoriei sistemului bancar din Transilvania epocii austro-ungare sunt capitale.

Între 1905-1910, la Caransebeș, în zona Banatului Montan, apare revista lunară, apoi bilunară *Economia*. Suntem într-o zonă geografică masiv populată de români întreprinzători, orientați atât spre agricultură și creșterea animalelor, cât și spre meserii, exploatarea pădurilor și bogățiilor subsolului, pomicultură, stupărit, industria modernă de fabrică ilustrată de STEG-ul reșițean⁷⁹⁰. În oraș și comunele învecinate activau un număr apreciabil de bănci („Sebeșeana” - Caransebeș, 1902; „Comuna” - Căvăran -1903; „Banca Populară” – Caransebeș – 1907) și cooperative cu capital românesc, iar altele cu capital german (șvăbesc) și maghiaro-evreiesc, importante surse de credit pentru populație. Se făcea simțită în continuare forța economică a fostei „Comunități de avere a regimentului confinar româno-bănățean nr.13”. Țărani și intelectuali români achiziționează suprafețe tot mai importante de pământ. Ca atare, se impune necesitatea editării unei reviste economice care să dea sfaturi practice tuturor categoriilor sociale interesate, implicate în diferite domenii ale economiei.

Revista caransebeșeană apare între 16 februarie/1 martie 1905 și 18 ianuarie/31 ianuarie 1910, sub redacția profesorului Iosif Bălan și inginerului silvic Alexandru Diaconovich. La început cu apariție lunară, apoi bilunară, fiecare număr însuma 16 pagini compactate sub forma unei broșuri de mici dimensiuni. Bogat ilustrată, articolele publicate în revistă vizau agricultura, zootehnia, silvicultura, meșteșugurile casnice, grădinăritul, afirmarea culturală a țăranicii române văzută ca „suflet a unei economii bine întocmite”, publicarea și explicarea legislației la zi privind „economia rurală și veterinară”. Sunt înserate datele de desfășurare a târgurilor din Banat, prețurile de piață a produselor agricole și animalelor, se făcea reclamă pentru diferite mașini agricole, soiuri de semințe și rase de animale de mare randament. Ca și în alte ziare, reviste, anuare românești, indiferent de profilul lor, și aici găsim numeroase informații despre viața economică din Regatul României, formă subtilă de cultivare a conștiinței unității naționale. Orizontul larg al redactorilor rezultă din informațiile pe care le dau despre economia țărilor dezvoltate din vestul Europei, ceea ce oferă românului bănățean ocazia de-a asimila noi cunoștințe despre organizarea muncii și valorificarea produselor obținute la un nivel superior⁷⁹¹.

Timp de cinci ani, revista a fost susținută financiar și răspândită cu ajutorul preoților, învățătorilor, funcționarilor din băncile românești din Lugoj, Oravița,

⁷⁹⁰ Denumirea românească a localității a fost Reșița, germanizată mai apoi în Resitza, în maghiară Resicabanya, după 1918 – Reșița.

⁷⁹¹ *Economia* (Caransebeș), an I, nr.1, 16 II/I III 1905, p.1.

Petrovoselo, Sasca Montană. Scăderea interesului de achiziționare a acestora determină încetarea tipăririi revistei, într-un moment al declanșării unei noi crize economice ce cuprinde imperiul dualist⁷⁹².

Un anuar aparte este „Calendarul portativ al funcționarilor de bancă români”, editat la Oradea pe anii 1909 și 1910, de către Vasile Babi, funcționar al Băncii „Bihoreana”. Publicația apare la numai trei ani după ce asociația funcționarilor maghiari de bancă va tipări un anuar identic ca structură și conținut tematic⁷⁹³. Momentul editării este legat de impunerea Oradei ca centru al organizării pe linie profesională a funcționarilor români de bancă, în anii 1907-1909, imediat după plecarea la București a lui Dr. Corneliu Diaconovich în 1906 și așezarea la Sibiu a lui Ion I Lapedatu în vara lui 1909⁷⁹⁴.

Editarea *Calendarului* se înscria în efortul unui grup de funcționari români de bancă de-a impulsiona perfecționarea profesională a acestei tot mai numeroase categorii socio-profesionale. De asemenea, se viza constituirea unor fonduri de pensii, la nivelul fiecărei bănci, care să asigure funcționarului pensionar și urmașilor celor decedați prematur o existență materială demnă și sigură. Discuțiile în acest sens încep încă în 1901, în cadrul celei de-a doua Conferințe a directorilor băncilor române, continuă în 1903 la a treia Conferință, sunt reluate în *Revista Economică* între 1904-1908⁷⁹⁵.

Materialele publicate în cele două numere ale *Calendarului* constau în tabele cu diverse date absolut necesare desfășurării activității funcționarilor din birourile băncilor, studii de tehnică bancară, statistici referitor la organizarea internă și activitatea băncilor (sediul băncii, anul înființării, capitalul social, fondul de rezervă, fondul de pensii, numărul funcționarilor și numele lor, funcția pe care o aveau în bancă).

Nu mai puțin interesante, vizând lărgirea culturii generale și de specialitate a funcționarilor, sunt articolele prin care se transmit știri despre viața bancară din S.U.A., Serbia și alte state. Disparația prematură din viață a lui Vasile Babi, în ianuarie 1910, întrerupe apariția anuarului⁷⁹⁶.

În presa economică profilată pe probleme financiar-bancare s-au afirmat o serie de funcționari din care s-a format o veritabilă elită profesională, culturală și politică. Meritul ei a constat în afirmarea națiunii române pe toate planurile, în făurirea și consolidarea României Întregite.

⁷⁹² Vezi detalii la: Mihai D. Drecin, <Economia> - foaie economică ilustrată din Caransebeș (1905-1910), în „Tibiscum” (Caransebeș), VII, 1988, pp.242-245.

⁷⁹³ „Penzintezeti tiszttviselok zsebnoptara – 1906”, Redactor: Szasz Janos, viitorul secretar-general al „Centralei reuniunilor funcționarilor de bancă din Ungaria”. Apud: „Revista Economică” (Sibiu), nr.49, 1908, p.456.

⁷⁹⁴ Mihai D. Drecin, *Oradea – centru al organizării funcționarilor români din băncile transilvănene la începutul secolului al XX-lea*, în „Crisia” (Oradea), XIV, 1984, pp.329-335.

⁷⁹⁵ *Ibidem*, p.331.

⁷⁹⁶ Idem, *Orădeanul Vasile Babi – redactor al „Calendarului portativ al funcționarilor de bancă români” (1909, 1910)*, în „Crisia” (Oradea), XVIII, 1988, pp.441-446.

Visarion Roman a rămas în memoria posterității nu numai ca întemeietor al primelor instituții de credit românești, ci și ca pedagog, ziarist, editor de reviste economice, om politic. Partenie Cosma se impune ca avocat, director de bancă, deputat în Parlamentul de la Budapesta, primul președinte al P.N.R. unificat, senator de vârstă în primul Parlament al României Întregite. Cornel Diaconovich trudește ca funcționar de bancă, este secretar al „Astrei” din Sibiu, scrie studii și articole economice, redactează prima Enciclopedie românească. Vasile C. Osvadă înființează cooperative de credit atât în Transilvania epocii dualiste, cât și în România Întregită unde reorganizează mișcarea cooperatistă, elaborând o legislație modernă. Ion I. Lapedatu desăvârșește înființarea Uniunii bancare „Solidaritatea”, înființează Banca Generală de Asigurare din Sibiu (1911) – prima bancă de profil cu capital românesc din Transilvania, devine ministru, director și guvernator al Băncii Naționale a României în perioada interbelică. Ioan Vătășianu și Constantin Popp ajung directori generali ai Băncii „Albina” în România interbelică. Dr. Tiberiu Brediceanu conduce filiala Brașov a Băncii „Albina” între 1913-1937, dar se impune ca și compozitor și dirijor de renume național și internațional.

Lista funcționarilor de bancă români din Transilvania, care s-au afirmat în domeniul lor de strictă specialitate, dar și în viața culturală și politică a națiunii căreia i aparțineau, este mult mai lungă. Ne-am oprit doar asupra unora și a revistelor economice pe care le-au înființat, le-au dotat cu studii și articole, le-au condus. Independența lor economică, datorită unei salarizări îndestulătoare, a altor avantaje mai ales derivând din posibilitatea de-a obține credite în condiții avantajoase – le-au permis să se constituie într-o categorie socio-profesională aparte încadrabilă elitei naționale, motor și conducător al afirmării românilor transilvăneni la cumpăna secolelor XIX-XX, în lupta pentru făurirea României Întregite.

Presa dobrogeană la sfârșitul secolului al XIX-lea

Traian Brățianu⁷⁹⁷

Abstract

Due to Ottoman occupation, for over years, în Dobruja the Romanian press appeared much later than în the other provinces of the country. Conditions of political, economic, social, cultural a heterogeneous population a very diverse ethnic composition had influenced, still, journalistic, production

⁷⁹⁷ Lector doctor la Universitatea „Andrei Șaguna”, Constanța.

so she made her way to the audience with the reader. The publications were of different orientations and published not only in places of two counties, Tulcea and Constanța, but also in other places, many of them rural. Even though not all had a long life have failed, however, become important means of information the citizens of the new Romanian territory. And the issues addressed was specific to: the need to improve locale administration, expansion of political rights, the development of economy, obeyed of laws, increasing the share of romanian etc. We find here, in their pages, official documents, news, small comments on events, the tone might be growing in intensity with the years. Though press dobrojan failed always to rise at a high level (as a result, in particular, the lack of an appropriate technical and insufficient training of staff editing), she deserves to be retained for pioneering presence and permanent improvement.

După revenirea Dobrogei la România, în urma Războiului pentru Independență din 1877-1878, provincia aflându-se sub dominația Imperiului Otoman timp de peste 450 de ani, cultura populației creștine se afirmă tot mai mult, un rol important în acest proces avându-l biserica și școala. Cu o întârziere de câțiva zeci de ani, față de celelalte regiuni ale țării, își face apariția și presa, prima publicație românească purtând numele de *Steaua Dobrogei*, ea având ca loc de naștere Tulcea, iar ca dată 22 iunie 1879. A fost un ziar de format mic, la început cu apariție săptămânală, apoi periodică, care și-a propus să se ocupe, în exclusivitate, de interesele și afacerile locale. În paginile sale au fost înserate acte de administrație, știri și mici comentarii pe marginea unor evenimente, limbajul folosit, ca și conținutul textelor, fiind de o anumită stângăcie și haz. Un exemplu din articolul *Sciri din România Transdanubiană*, publicat în iulie 1879: „Recolta din Dobrogea este pretutindeni satisfăcătoare și locuitorii, cari năa plăti către statul uă dare pe pământu, ba nici măcaru dijmă după vechiul obicei, i-arū pute întru câtu-va reabili pozițiunea materială în urma anilor desastroși...”.

Dincolo de limitele sale, însă, *Steaua Dobrogei*, „... și-a îndeplinit onorabil misiunea de fondator al presei dobrogene”.⁷⁹⁸ Următorul ziar a ieșit la lumină la Constanța, la 12 mai 1880. Este vorba de *Farul Constanței*, un săptămânal cu caracter oficial, care a funcționat, cu unele întreruperi, până la 26 ianuarie 1938 și a tipărit texte diverse în conținut și atitudine: circulare ministeriale și decizii ale prefecturii, comunicate ale primăriilor, informații generale și locale, note diverse etc. „Tonul, notează Emanoil Bucuța, e așezat cum se cuvine unei foi

⁷⁹⁸ Petru Zaharia, *100 de ani de presă tulceană*, Supliment Peuce, 1979, p 6.

oficiale și informația destul de bogată și de vie ca să alcătuiească unul din bunele izvoare de documentare asupra vieții de toate zilele a provinciei”.⁷⁹⁹ Evident că *Farul Constanței*, prin maniera de abordare a problemelor, prin longevitate, a reprezentat un pas înainte în evoluția presei dobrogene și el a pregătit terenul pentru noi apariții editoriale.

Cel de-al treilea ziar, consemnat în Dobrogea, este *România Trans-Dunăreană*. S-a mai numit și *România Transdanubiană* și a apărut la Tulcea ca bisăptămânal, în perioada 31 august 1880 – mai 1881. A abordat o multitudine de probleme din cele două județe: de la prezentarea unor locuri pitorești din județul Tulcea (Antica Trosmis – Iglița și Munții Măcinului), până la măsurile luate de Prefectura Constanța pentru buna administrare a treburilor sau grijile curente ale autorităților pentru eliminarea actelor antisociale.

Tot în 1880 a fost editat și *Triunghiul*, ziar lunar al Măsoneriei din România, mai întâi la București, apoi la Mangalia și din nou București, un produs mediatic insuficient cunoscut și care n-a reușit să se impună în conștiința cititorilor. Dorința de a contribui la îmbunătățirea activității administrației locale, lărgirea drepturilor politice, dezvoltarea economiei, urbanizarea localităților, revigorarea învățământului, respectarea legislației, au făcut ca peisajul media din Dobrogea să se îmbogățească în anii următori cu multe ziare și reviste. Numai că, datorită condițiilor tehnice precare, a resurselor financiare insuficiente, a inexistenței unor specialiști în ale scrisului („Nu e cine să scrie și mai cu seamă, nici cine să citească, să plătească tiparul prea scump, riscant, al tipografilor locali ...”, după cum scria ziarul *Constanța* din 1 martie 1898), a presiunilor dure și a proceselor intentate ziariștilor care „îndrăzneau” să critice abuzurile autorităților, întreprinderea ziaristică era extrem de dificilă, multe tipărituri având o viață scurtă. Printre acestea s-au numărat: *Mahmudia* (săptămânal editat în trei numere la Mahmudia, în perioada iulie-august 1882), *Columna Ovidiu* (Constanța, 4 iulie – 1 august 1896, patru numere), *Patria* (Tulcea, 20 ianuarie – 20 martie 1898, șapte numere), *Santinela* (Tulcea, 8 martie 1898, un singur număr), *Alarma Dobrogei* (Galați, 13 numere, între 12 iunie 1897 – 1 iunie 1898) și altele.

Au fost însă și tipărituri care s-au impus nu numai prin longevitate ci și prin calitatea și diversitatea tematică. Una dintre acestea a fost *Dobrogea*, un bilunar scos la Constanța între 1886-1889, care făcea la debut, o promisiune, de altfel, în bună parte onorată, că „vom susține bunele cu căldură, vom combate fără milă reul, cerend îndreptarea lui. Cel nedreptățit va găsi pururea un resunet în inima noastră. Dobrogea suferă. Dobrogea are răni adânci cari trebuiesc vindecate

⁷⁹⁹ Emanoil Bucuța, *Cincizeci de ani de presă dobrogeană*, în „Dobrogea 50 de ani de viață românească”, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, p. 737.

fără întârziere. Și nu cu vorbe deșarte se vor cicatriza rănilor ei. Trebuesc reforme mari, grabnice cari să vindece răul”.⁸⁰⁰

Ziarul *Dobrogea*, a fost continuat de *Constanța* (19 decembrie 1891 – 7 martie 1904). Dintre toate publicațiile de până acum se poate spune că aceasta a fost cea mai activă, cea mai implicată în viața politică, socială, culturală, economică a Dobrogei. A susținut drepturile politice ale dobrogenilor, necesitatea sistematizării orașului Constanța, a modernizării portului Constanța, a construirii liniei ferate Constanța – Tulcea; a solicitat împrumutarea țăranilor și perfecționarea administrației domeniilor statului; a acordat o atenție deosebită înființării și activității Ligii Culturale în județul Constanța, constituirii unei societăți a agricultorilor și economilor de vite, dezvoltării rețelei școlare, ocrotirii vestigiilor culturii antice; a publicat din creațiile scriitorilor locali; a găzduit ecouri din presa celorlalte ținuturi românești și străine; a polemizat cu alte publicații.⁸⁰¹

Un loc desebit în istoriografia jurnalistică dobrogeană îl ocupă, cu siguranță, prima revistă literară. S-a născut la Constanța, sub egida Cercului literar „Ovidiu”, la 15 septembrie 1898 și a funcționat până la 30 iulie 1910. Scopul ei, după cum sublinia unul din inițiatori, Petru Vulcan, era de a „... răspândi cultura, cu deosebire în Dobrogea, stabilind o conviețuire intelectuală cu corpul profesoral urban și rural, și înlesnind, mai ales acestuia din urmă, puțința unei culturi mai întinse, prin mijlocul bibliotecii universale ce am fondat la Constanța”.⁸⁰² Plecând de la această profesiune de credință, revista a adunat în jurul ei oameni deosebiți cum au fost savantul Grigore Tocilescu, geograful M. D. Ionescu, istoricii V. Andronescu, E. Nemis, E. Fotino, ing. C. Potârcă, farmacistul I. Berberianu, pedagogii E. I. Moțoiu și A. Belcic și scriitorii dobrogeni A. Somionescu, C. P. Demetrescu, I. N. Roman, Panait Cerna, Lia Stergeanu, Petru Vulcan și alții la care s-au adăugat colaboratori externi ca: D. Nanu, George Murnu, N. Mihăilescu-Nigrim, Florian Becescu etc.

În cele 1324 de pagini, revista a adunat „eforturile unor intelectuali de a înjgheba acte de cultură” și a evidențiat faptul că „acești ucenici ai mișcării culturale dobrogene sunt dominați de bună intenție, bună credință și patriotism local”.⁸⁰³ Într-un cuvânt, așa cum aprecia istoricul și criticul literar Enache Puiu „... revista are meritul de a fi animat viața literară și culturală din Dobrogea acelei epoci”⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ *Dobrogea*, I., nr. 1, 10 septembrie 1889

⁸⁰¹ Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană. Bibliografie comentată și adnotată*, Constanța, 1985, p. 85.

⁸⁰² *Ovidiu*, I. nr. 1, 15 septembrie 1898

⁸⁰³ Aurelia Lăpușan, *Presă și teatru în Dobrogea*, Editura Mondograp, Constanța, 2000, p.56.

⁸⁰⁴ Enache Puiu, *Istoria literaturii din Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2005, p. 117.

O altă publicație importantă, care a apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost *Istrul*, ziar politic, financiar, științific și literar, editat la Tulcea în 197 de numere, în perioadele 17 iunie – 12 iulie 1898, și 3 septembrie – 11 octombrie 1900. A avut o orientare naționalistă și un ton caustic, dar puternic ancorat în realitatea imediată, solicitând „reforme și legile de care aveau trebuință ... dar și aplicarea unor măsuri pentru depășirea situației «ce lasă foarte mult de dorit»”, promițând că va răspândi în popor „... cunoștințele ce-l vor ajuta la emanciparea sa economică și-l vor pregăti la viața politică.”⁸⁰⁵

La sfârșitul secolului al XIX-lea s-au mai remarcat alte câteva publicații. Este vorba de *Dunărea de Jos* (bisăptămânal, Tulcea, 22 decembrie 1884 – 12 ianuarie 1886, octombrie 1891 – februarie 1892, 1 ianuarie 1897 – 26 aprilie 1898), *Ecoul Dobrogei* (săptămânal, Tulcea, 6 mai 1882 – 1 septembrie 1884), *Gazeta Dobrogei* (Constanța, 1 septembrie 1888 – 10 aprilie 1894), *Voința Tulcei* (săptămânal, Tulcea, 10 august 1896 – 26 august 1897), *Tulcea*, o foaie oficială a Tribunalului de Apel din orașul de pe malul Dunării (săptămânal, 1 august 1883 – aprilie 1887), care a publicat acte și ordonanțe ale instituției pe care o reprezenta și *Budgetul de veniturile și cheltuielile comunei urbane Sulina*. Aceasta din urmă a avut un caracter economic și a apărut cu intermitențe între anii 1891 – 1915 și altele.

Cum Dobrogea era o provincie a multiculturalismului și diversității etnice, în această perioadă au fost editate ziare și reviste și în alte limbi decât cea română. *Dobruca Gazetasi* (Gazeta Dobrogei), *Sedakat* (Loialitatea), *Şark* (Răsăritul) se adresau populației musulmane, *Dunavis* (Dunărea) și *Stavropodis* (Şontorogul) – grecilor, altele albanezilor și bulgarilor, numărul lor crescând foarte mult după 1900.

Iată câteva din declarațiile de intenție a unora dintre aceste publicații: „scopul nostru: Slujirea în folosul populației nobile musulmane, al marelui Stat Otoman și al Statului Român, de a cărui poziție (bunăvoință) ne bucură.” (*Sedakat*, I, nr.1, 12 iunie 1896); „Dintre scopurile principale ale ziarului nostru se numără și întărirea, cu un grad și mai mare, a relațiilor și prieteniei sincere care există cu cel mai mare devotament și sinceritate, între „Statul Otoman și Statul Român...” (*Şark*, I, nr.1, 19 octombrie 1896).

Fără-ndoială că Dobrogea s-a confruntat, în această perioadă, cu multe și grele probleme. Câteva dintre ele însă au ocupat prima pagină a ziarelor și revistelor: câștigarea tuturor drepturilor politice pentru cetățenii din provincie, dezvoltarea economică și nevoia de românizare. După unirea cu Țara, în Dobrogea n-au fost admise formațiunile politice, considerându-se că provincia nu este pregătită pentru o viață parlamentară, activitatea politică rezumându-se doar la dreptul de a alege și a fi ales în consiliile comunale, orașenești și

⁸⁰⁵ *Istrul*, I, nr. 1, 1 ianuarie 1898

județene, așa cum prevedea Legea de organizare a provinciei din 1880. Numai că prelungirea foarte mult a acordării drepturilor politice a creat multe dispute între guvernele de la București oglindite în presa vremii. „Ce fel de administrație românească poate fi aceea a consiliilor comunelor urbane din țara românească, unde românii nu sunt admiși la urnă?”, se întreba ziarul *Constanța*, care conchide: „Ne închipuim că dacă ni s’ar crea o situațiune de a putea fi ascultați, ministerul ar fi silit a face ceva, a dreghe ceva, a da o satisfacție cauzei românești în Dobrogea eată de ce cerem drepturile politice pentru dobrogeni”⁸⁰⁶.

Aceleași probleme sunt reluate în această publicație în numerele sale din 24 decembrie 1895 și 20 ianuarie 1896, dar și în *Dobrogea*, din 16 noiembrie 1900 (care cerea răspicat „să se acorde și Dobrogenilor drepturi – destul timp perdutului s’a cu regimul esecptional, cauza tuturor urgiilor suferite de acest blând popor”) și din 29 noiembrie 1901. Spre sfârșitul secolului XIX, lupta pentru emanciparea politică se amplifică. Oamenii încep să-și manifeste simpatiile pentru un partid sau altul, apar cluburi ale partidelor liberal și conservator, se intensifică atacurile la adresa prefecților, toate acestea fiind oglindite în media locală. În articolul *Rolul presei față de Dobrogea*, ziarul *Centrul Dobrogei* nota: „... se simte încă nevoie de intervenirea presei pentru apărarea drepturilor poporului și luminarea lui asupra îndatoririlor ce le are către societate ...”⁸⁰⁷.

Evenimentele ce au avut loc în continuare, începând cu poziția principalelor partide aflate la putere, și care s-au pronunțat în favoarea obținerii de drepturi politice depline, continuând cu memoriile prezentate, an de an, puterii executive și regelui Carol I (care spunea în mesajul de deschidere a Corpurilor Legiuitoare din decembrie 1908 că „A sosit dar momentul să întindem asupra județelor Constanța și Tulcea regimul nostru constituțional”⁸⁰⁸), de către delegațiile celor două județe dobrogene, întrunirile organizate în orașele Constanța, Tulcea și Medgidia, proiectele de lege propuse Parlamentului în câteva rânduri au făcut ca, în 1909, să apară germenii organizațiilor județene ale partidelor politice naționale (despre care presa a relatat că a început „a lua culorile care, dincolo în țară, au prins a fi socotite ca istorice”), iar în 1912 dobrogenii să participe pentru prima dată la scrutinul parlamentar. „În sfârșit, scria ziarul *Dobrogea jună*, după mari lupte și sacrificii, pentru o cât mai largă încetățenire, astăzi ne putem mândri de numărul – marele număr – rămași odinioară străini în țara lor cari au căpătat drepturile politice”⁸⁰⁹.

Evenimentul este consemnat și de ziarul *Conservatorul Tulcei*, din 25 noiembrie 1912, care afirma că „Primele alegeri parlamentare din Dobrogea s-au petrecut în liniște în județul nostru”. Lupta pentru emanciparea politică a

⁸⁰⁶ *Constanța*, III, nr. 146, 26 noiembrie 1895.

⁸⁰⁷ *Centrul Dobrogei*, I, nr. 21, 26 octombrie 1898.

⁸⁰⁸ *Dobrogea jună*, V, nr 1, 15 decembrie 1908

⁸⁰⁹ *Dobrogea jună*, VIII, nr.96, 21 aprilie 1912

Dobrogei s-a desfășurat și cu ajutorul presei. Poziția ziarelor și revistelor a fost însă foarte diferită, contradictorie chiar, în funcție de interesele grupurilor pe care le reprezentau. Ziarul *Constanța*, de pildă, se declară mai întâi independent, pentru că, mai apoi, să sprijine politica Partidului Conservator. *Conservatorul Constanței* a susținut gruparea conservatoare a lui Constantin Pariano, *Cuvântul* a fost de partea liberalilor, *Alarma Dobrogei* a apărut pe socialiști, *Vocea Conștiinței* a fost un ziar naționalist, *Dobrogea Nouă* a reprezentat Partidul Naționalist Democrat a lui Nicolae Iorga, *Deșteptarea Dobrogei* a fost organ al Partidului Social Democrat. Ziarul *Independența Dobrogei*, din 30 iunie 1908, atrăgea atenția că „e timpul ca vechiul sistem de politică să dispară căci numai astfel mai putem aștepta acordarea drepturilor politice în Dobrogea”.

Într-o măsură mai mare sau mai mică, fiecare dintre ele a „deștelenit” terenul parlamentar pentru dobrogeni. La revenirea Dobrogei la Țară, starea economică a provinciei era precară. Presa locală a subliniat faptul că lipseau legăturile rutiere permanente peste Dunăre, porturile maritime nu beneficiau de dotări corespunzătoare, schimburile comerciale erau insuficiente, iar despre industrie și capitaluri autohtone nici nu se putea vorbi. Toate acestea au făcut ca veniturile comunelor urbane și rurale să fie mici. O dovedește expunerea prefectului județului Constanța, Remus Opreanu, din care reiese că, în 1880, s-a obținut un excedent de numai 240 de lei, o sumă care nu permitea nici un fel de investiție. Pentru că schimbările trenau, menținând la un nivel scăzut traiul localnicilor, presa a intervenit cu argumente în favoarea schimbării situației. Este și cazul *Buletinului Camerei de Comerț și Industrie Constanța*, din iulie 1892, care nota în articolul *Industria în Dobrogea*: „Din științele culese până acum, pentru alcătuirea unui tablou de stabilimentele și atelierele de industrie din întreaga Dobrogea, reese că industria este pe un picior cât se poate de primitiv, iar industrii sistematice nu există aproape deloc. Până la preținsele fabrici de apă gazoasă, de bere, ici și colo de tăbăcărie etc. nu există nimic”.

Pornind de la aceste date, multe publicații vin cu propuneri interesante care să redreseze economia provinciei. Ziarul *Istrul*, de pildă, consideră că „... rămâne inițiativei private să înființeze industrii și să le dezvolte”⁸¹⁰, iar *Centrul Dobrogei* sugerează că „... pentru dezvoltarea economică a României ar fi facerea Lacului Razim navigabil”⁸¹¹ și introducerea culturii bumbacului deoarece „... teritoriul nostru transdanubian s’a constatat că este accesibil...”⁸¹².

O dată cu inaugurarea podului „Regele Carol I”, de la Cernavoda, la 14 septembrie 1895, înființarea în 1895 a Seviului Maritim Român, când a fost cumpărat vaporul „Meteor” care a inaugurat linia Brăila-Constanța-Constantinopol, extinderea portului Constanța în 1909, finalizarea în 1910 a liniei ferate

⁸¹⁰ *Istrul*, nr. 6, 29 ianuarie 1898.

⁸¹¹ *Centrul Dobrogei*, I, nr. 9, 27 iulie 1898.

⁸¹² *Centrul Dobrogei*, I, nr. 17, 21 septembrie 1898.

Constanța–Tulcea, au deschis Dobrogei noi perspective de dezvoltare: au intrat în producție Fabrica de ciment de la Cernavoda, Fabrica de șuruburi de la Saligni, Fabrica de pielărie din Tulcea, Societatea Metalurgică „Astra Română” din Constanța, carierele de calcar, granit, metale feroase și neferoase de la Iacobdeal, Turcoaia, Greci, Topalu, Tulcea, Medgidia, Oltina și Mahmudia, atelierele de cazangerie Wolff din Constanța și altele⁸¹³.

O altă problemă care a stat în atenția presei a fost întărirea ponderii naționalității române. Conform statisticilor din anul 1880 în Dobrogea erau 150 000 de locuitori, astfel distribuiți: 27% români, 31% turco-tătari, 20% bulgari, 12% ruși-lipoveni și alții. „Când ne aruncăm ochii asupra acestei provincii, atrăgea atenția ziarul Santinela Dobrogei, primul lucru de care ne izbim este lipsa unui element românesc din orașele Dobrogei ... marea majoritate a românilor trăind la sate. Cine nu scie că orașele sunt acele care dau tonul în viața publică a regiunilor lor?”⁸¹⁴ Și autorul articolului continuă: „Cine voiește deplina propășire a românului trebuie să se gândească de a coloniza și orașele și orașelele cu elemente românești”. Și celelalte publicații care apăreau acum – *Constanța*, *Gazeta Dobrogei*, *Farul*, *Istrul*, *Dobrogea*, *România Mare*, *Dobrogea Nouă*, *Ovidiu*, *Răvașul nostru* și altele au susținut în paginile lor, nevoia de accelerare a românizării provinciei prin creșterea numărului de români rezidenți, proveniți atât din restul țării cât și din afara ei, promovarea din rândurile lor a unor personalități cunoscute, schimbarea denumirii localităților și punerea în operă a unor legi asemănătoare cu cele din restul țării.⁸¹⁵

Ca urmare a măsurilor luate în anii următori, populația a crescut. În 1904, ea ajunge la 270 628 locuitori, dintre care 128 325 români și 142 305 de alte naționalități, iar în 1912, la 380 000 locuitori, etnicii români devenind, pentru prima dată, majoritari – 57%, după care au urmat, în ordinea ponderii, bulgarii – 13%, turco-tătarii – 11% , rușii-lipoveni – 9%, grecii 3% și alții – 1%.⁸¹⁶ Ceea ce trebuie reținut este faptul că procesul de românizare s-a făcut fără a nedreptăți pe cei care erau de altă etnie. „... Noi să urmărim drumul sigur urmat de secole până acum, era de părere ziarul Constanța, al blândeței, ocrotirii și ospitalității, calități înăscute și recunoscute românilor de întregul Orient și de toți străinii care au vizitat sau locuiesc această țară.”⁸¹⁷ Eforturile presei, în strânsă legătură cu ale celorlalte instituții, nu au fost fără urmări. În prezent provincia transdunăreană (unde alături de români, care au o pondere de peste 90%, tăiesc turci, tătari, ruși-lipoveni, țigani, ucrainieni, greci, armeni, bulgari, evrei, polonezi,

⁸¹³ Traian Brătianu, *Politică și societate în Dobrogea*, Ed. Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 2010, p.48, 51.

⁸¹⁴ *Santinela Dobrogei*, I, nr. 2, 24 aprilie 1894.

⁸¹⁵ Stoica Lascu, *Mărturie de epocă privind istoria Dobrogei*, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, 1999, p. 11.

⁸¹⁶ Stoica Lascu *Modernizarea Dobrogei*, Tomis, nr. 2, februarie 2003.

⁸¹⁷ *Constanța*, nr. 15, 19 ianuarie 1892.

sârbi etc) este un exemplu de conviețuire între toți locuitorii săi, indiferent de originea lor, o societate multietnică și pluriculturală.

Analizând presa dobrogeană de la sfârșitul secolului al XIX-lea putem trage câteva concluzii:

- Alături de unele ziare și reviste întâmplătoare au apărut multe publicații care au jucat un rol important în viața politică, economică, socială a provinciei.

- Dincolo de unele stângăcii, inerente începutului, jurnaliștii dobrogeni au contribuit la dezvoltarea limbii române, folosind modalități diverse de exprimare.

- Dacă la începuturile presei românești, centrul media era la Tulcea, la sfârșitul secolului XIX el se mută la Constanța.

- Majoritatea tipăriturilor și-au orientat activitatea, cu precădere, spre problemele locale, fără a fi neglijate cele din țară sau din lume.

- O atenție deosebită a fost acordată promovării civilizației și culturii, a tradițiilor și obiceiurilor locale, noile curente cultural-literare și ideologice făcându-și loc și în presa dobrogeană.

- Publicațiile și-au schimbat mereu orientarea, ele reprezentând o tabără sau alta, în funcție de interesele de grup sau de evoluțiile politice.

Scoala gustiană și realitățile rurale din Dobrogea în presa interbelică

Enache Tușa⁸¹⁸

Abstract

Cercetarea de față studiază fenomenul colonizărilor de populații care au avut loc în Dobrogea precum și motivațiile de ordin politic și economic care au condus la aceste procese. Demersul nostru științific vizează dimensiunea sociologică și antropologică a acțiunilor guvernelor românești care au încercat să creeze un nucleu românesc în Dobrogea pe baza conceptului de „stat națiune” de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea.

Ideea *națiunii*, foarte la modă în epocă, a fost utilizată în modul cel mai firesc în consolidarea specificului național românesc în Dobrogea perioadei amintite, în condițiile existenței unui puternic curent de opinie în Europa

⁸¹⁸ Lector doctor Universitatea ”Ovidius”, Constanța.

raportat la filosofia statului națiune. Un alt motiv fundamental pentru guvernele românești de după 1900, era faptul că Dobrogea continua să fie locuită cu populații de origine neromână chiar și după jumătate de secol de stăpânire românească. Școala sociologică creată de profesorul Gusti a încadrat demersurile echipelor monografice din satele românești pe ideea naționalismului românesc, profesorul neexcluzând minoritățile etnice din România acelei epoci pe care le considera ca parte constitutivă a societății românești dar care configurau ideea de alteritate și națiune română în raport cu ele însele. Modelul de cercetare sociologică derulat de echipele monografice în diverse sate românești nu s-au regăsit în spațiul dobrogean decât în mod sporadic⁸¹⁹. Aceste monografii s-au derulat după un model pe care profesorul Dimitrie Gusti, încă de la prima echipă de campanie rurală de la Goicea Mare⁸²⁰ l-a dedicat cercetărilor monografice în zonele rurale românești.

Derularea acestor campanii s-a datorat în mare parte succesului pe care Școala Sociologică de la București l-a avut între 1925-1937 așa cum afirma profesorul Dumitru Sandu într-un studiu⁸²¹ publicat recent într-o revistă dedicată în întregime Școlii Sociologice de la București. Profesorul Gusti se va fi gândit și la modul în care urmau să fie studiate satele multietnice ale Dobrogei care se configurau după modificarea raportului demografic odată cu procesul coloni-zărilor derulate de statul român, însă acest lucru era lăsat pe un loc secund prioritate având zonele autentic românești. Termenul de *colonizare*⁸²² nu trimite doar la diferitele forme de expansiune a unei puteri *imperiale* în afara domeniului său, ci și la modalitățile de instalare a *coloniștilor* în regiuni în

⁸¹⁹ Acțiunile din comuna Ferdinand, județul Constanța din vara lui 1935 sau monografia satului Ezibei din Dobrogea de Sud redactată de către G Constantinescu –Mircești.

⁸²⁰ Echipel de campanie monografică au fost amplificate ca număr de membri și ca discipline studiate în vetrele satelor pe care le-au cercetat . În acest sens relevante sunt consemnările din lucrarea lui Henri H. Stahl, *Amintiri și Gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*, București, Editura Minerva, 1981, în special paginile 20-25 în care autorul descrie elementele care au influențat cariera de membru al echipelor monografice.

⁸²¹ Dumitru Sandu, *Gândirea regională în mișcarea gustiană de ridicare a satului* , în revista „Transilvania”, nr. 11-12 /2012, Sibiu. Autorul studiului descrie modul în care D. Gusti susținea că în doar patru ani era posibilă studierea monografică a celor 15 mii de sate existente în perioada interbelică. Profesorul descria cum urmau să se întocmească câte 53 de studii anual în cele 71 de județe ale României acelei epoci, p.7.

⁸²² Termenul definește transformarea unui teritoriu din punct de vedere etnic, social, antropologic, juridic, în spațiul de cultură politică și socială specifică unui stat. În alte forme termenul definește zone populate cu indivizi aduși din alte teritorii sau din alte state în urma cuceririlor sau ca efect al încheierii unor tratate . Un asemenea caz l-a constituit Tratatul de la București din 1913 în urma căruia s-au reconfigurat granițele românești în zona Dobrogei de Sud. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, Ediția a- II-a,1998, p.198; a se vedea Gheorghe Zbucnea, *România și războaiele balcanice 1912-1913.Pagini de istorie sud-est europeană*, București, Editura Albatros,1999, p.157.

general puțin populate, însă cu bun potențial agricol (cum este și cazul Dobrogei) sau cu materii prime și resurse neexploatate; într-un asemenea caz, echilibrul populației se modifică progresiv, până când se ajunge la o marginalizare a populației autohtone (cum s-a întâmplat și în Dobrogea), la capătul unui proces de infiltrare sau de avansare sistematică în teritoriul supus colonizării. Sursele din anuarele statistice și recensămintele care au fost întocmite în și despre Dobrogea confirmă că respectivele colonizări⁸²³ s-au desfășurat în mod sistematic cu un scop bine determinat acela de asimilare de către populația de origine română (*colonizată*) a tuturor celorlalte comunități care se aflau și care locuiau aici la momentul în care această provincie a intrat în componența statului român. România sfârșitului de secol XIX nu se putea încadra în modernitate conform unor criterii ce definesc evoluția socială. Ea se afla cel mult într-o fază de tranziție politică și socială și înregistra o creștere demografică destul de serioasă. Structura politică era din ce în ce mai centralizată iar procesul de decizie politică era concentrat în mâinile elitei de mari proprietari funciari și ale atotputernicei birocrății controlată de marii

⁸²³ În prima jumătate a secolului al XVIII-lea termenii de *colonie* (fr.) și *colony* (engl.) au dobândit accepțiunea pe care deja o cunoaștem în contextual expansiunii franceze și engleze în America de Nord. În antichitatea europeană și în istoria veche a Asiei au coexistat două forme inițiale de colonizare. Prima de tip „*imperial*” consta în expansiunea continuă a unui teritoriu al imperiului (persan , roman, chinez etc.) prin cuceriri urmate de anexări succesive ,având ca efect asimilarea regulată a „*barbarilor*”. Un exemplu sugestiv în acest sens este dat de colonizarea rusesască spre est (până în Alaska) și sud-est (Caucaz și Asia Centrală).

A doua formă de colonizare, de natură economică, mai directă deci, consta în crearea unui spațiu discontinuu format din escale care marcau o rețea de drumuri. Pentru secolul XX avem o altă accepțiune a procesului colonizării europene cea de *implantare* și de *integrare*. Noțiunea de *implantare* acoperă, în fapt, patru tipuri de situații diferite: a) O formă simplă dacă o putem numi așa este cea a unei populații de substituie așa cum s-a întâmplat în Australia, în coloniile orientale englezești din America de Nord, apoi în expansiunea americană către vest unde indigenii sunt împinși tot mai departe sau sunt exterminați pentru a lăsa loc unei populații albe omogene; b) o a doua formă de implantare care a fost asociată cu evanghelizarea (ca în cazul spaniolilor) și care impunea o politică de implantare însoțită de exploatarea intensivă a mâinii de lucru indigene (am putea lua în considerare aici exemplul colonizării spaniole din Filipine); c) a treia formă de colonizare a fost modelul prin care s-a realizat colonizarea europeană în America însoțită foarte curând de un transfer forțat de sclavi provenind din Africa. În zona Caraibelor, unde populația indiană a dispărut foarte repede, s-a procedat la o adevărată repopulare și la fel au stat lucrurile și în anumite regiuni colonizate de spanioli sau de portughezi. Așa cum putem vedea în primul și al treilea caz de implantare, genocidul intervine ca o condiție necesară pentru realizarea proiectelor coloniale specifice; d) tot de implantare ține și aceea formă a colonizării care trebuie să se acomodeze cu mai mare dificultate unui mediu indigen majoritar. Această formulă a prevalat mai ales în anumite regiuni ale Africii colonizate târziu: Magreb, Kenia, Africa Australă. În perioada actuală antropologii reevaluează locul care trebuie acordat *colonizării* , între preeminența mizelor precoloniale și pregnanța determinărilor apărute în urma situației coloniale. Georges Ballandier, *Sociologie actuelle de l' Afrique noire*, P.U.F. Paris, 1955, p. 89; a se confrunța și: Pierre Bonte, Michel Izard, *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, Ediția a-II-a revăzută, traducere de Smaranda Vultur și Radu Răutu, Iași, Editura Polirom, p. 158-159.

proprietari. Principalele orașe adăposteau un număr din în ce mai mare de oameni educați în cultura burgheză, familiari cu știința și tehnologia țărilor avansate. Țărănimia era, în schimb, mult înapoiată față de clasa țăranimii din țările occidentale, iar economia rurală se confrunta cu stagnarea tehnologică. Aici relevante sunt monografiile rurale desfășurate în satele: Nerej, Fundu Moldovei, Cornova, Drăguș, Runcu, care descriu modul de viață tradițional din zonele cercetate precum și greutatea materiale specifice epocii⁸²⁴. Relevant pentru situația satului românesc interbelic este textul lui Henri H. Stahl care consemnează: *satul este o așezare neurbană neajuns la un grad deosebit de dezvoltare care cuprinde o sumă de case mici și sărăcicioase, dispuse pe uliți întortocheate și murdare. Iar sătenii, la rândul lor, sunt niște viitori cetățeni urbani, cu condiția să scape de împrejurările vitrege care i-au ținut până acuma într-o stare de semisălbăticie.*⁸²⁵ Concepția despre cercetarea satului românesc impusă de către Dimitrie Gusti discipolilor săi se concentra pe cunoașterea satului în toate aspectele sale evitând *aventurile de natură politică* care ar fi poziționat echipele monografice într-o anumită zonă de influență a unui partid sau altul.

Satul românesc cercetat de monografiștii gustieni a constituit nucleul structurii spirituale și psihologice a grupurilor sociale care formau națiunea română interbelică. Spațiul românesc interbelic se mai confrunta cu un decalaj major în ceea ce însemna industria și economia ca nivel de producție a resurselor⁸²⁶. Infrastructura căilor de comunicație era slab reprezentată în teritoriu dar continua să se dezvolte iar Bucureștiul se bucura de statutul de cel mai important oraș din Balcani deși avea un pronunțat caracter oriental. Paralel cu aceste elemente societatea încetase să mai fie una tradițională modul de viață urban al elitei și modul de viață al țăranimii reprezentau două aspecte ale aceleiași societăți cu segmente aflate la poli opuși. Relevant este faptul că nici una dintre aceste categorii sociale nu ar fi putut exista în absența celeilalte. Țara Românească a continuat să aibă o economie deschisă dominată de o minuscule elită de moșieri, chiar și după unirea sa cu Moldova și integrarea deplină în piața

⁸²⁴ Henri H. Stahl, *Istoria socială a satului românesc*- culegere de texte, București, Editura Paideia, 2002; în special studiul intitulat *Satul*, pp.136-145 în care autorul prezintă zona rurală ca fiind forma tradițională de viață a poporului românesc, Stahl considera satele ca fiind purtătoarele curăției etnice și tradițiilor neamului românesc.

⁸²⁵ *Ibidem*, p.137.

⁸²⁶ Daniel Chirot, (coord.), *Schimbarea într-o societate periferică*, Editura Corint, București 2002, pp.19-22. Referitor la această problemă se confrunta și articolul aceluiași autor, *Ideology, Reality and Competing Models of Development in Eastern Europe between the Two World Wars*, în, *Eastern European Politics and Societies*, 3, nr. 3, 1989; A se consulta și Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969 sau, *Studii de sociologie istorică*, București, Editura Științifică, 1972 de același autor.

economică controlată de Occident. Unele orașe s-au dezvoltat considerabil în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Populația Bucureștiului a crescut de la 122 000 de locuitori în 1860 la 280 000 în 1899, iar Brăila⁸²⁷, a crescut de la 12 000 de locuitori în 1853 la 60 000 în 1899. De la București până în Vrancea se ajungea în aproximativ 24 de ore, trecându-se Putna de nenumărate ori cu piciorul, ori cu carul cu boi, într-o călătorie cu iz de aventură, Nerejul fiind un sat ocrotit de o vale, dar mai ales de izolare⁸²⁸. Într-un alt sat bătut de echipele monografice, la Rușetu, viața economică era slab sau deloc monetarizată, iar sătenii nu erau interesați să cuantifice în bani munca depusă.⁸²⁹ Cu toate acestea analiștii sociali europeni au discutat intens pe tema *evoluției* României suținând că existau numeroase rezerve atunci când se afirma că societatea românească devenise una de tip burghez. Analiza societală definește acțiunile monografice gustiene ca fiind generatoare de educație și dezvoltare dar și modele care să descrie rolul sociologiei și a cercetărilor în evoluția spațiului românesc⁸³⁰.

Totuși secolul al-XIX-lea a produs multe schimbări în cadrul societății românești prin intermediul comerțului și a producției de mărfuri care modifică substanțial trăsăturile rural-agrare ale României. Dintr-un regim de tip feudal, România încerca să se transforme într-un regim cu instituții de tip occidental, un stat de drept, conform unor autori⁸³¹ care analizează perioada de sfârșit de secol. Pe toată durata secolului XIX statul român s-a aflat într-un proces continuu de modernizare care a început în deceniile trei și patru ale secolului amintit, odată cu apariția percepției clare a contextului european, a diferenței de dezvoltare dintre Apus și Răsăritul continentului. Confruntarea societății românești cu ideile și instituțiile moderne a produs fragmentarea vechii elite⁸³² care nu era capabilă să înțeleagă noile tendințe. Ca urmare apare o nouă elită cu un alt

⁸²⁷ Județ în care și-a început activitatea monografică Henri H. Stahl ca jurist în campania din satul Rușetu în vara lui 1926 timpul în care a activat lângă profesorul Gusti numărând 29 de ani fiind *mână dreaptă* a profesorului, așa cum autorul, însuși, afirmă, Henri H. Stahl, *Amintiri și Gânduri...* p. 24.

⁸²⁸ A se consulta în acest sens studiul lui Lucian Dumitrescu, *Sociologie cogitans, sociologie militans. Aportul sociologiei gustiene la modernizarea României interbelice*, în, *Revista de Sociologie Românească* nr. 2, vol.10/2012, p. 53.

⁸²⁹ *Ibidem*.

⁸³⁰ Dimitrie Gusti, Traian Herseni, Henri H. Stahl, *Monografia –Teorie și metodă*, București, Editura Paideia, 1999, în special capitolul I intitulat: *Sociologia monografică știință a realității sociale* care-i aparține lui Dimitrie Gusti și cuprinde, printre altele, subcapitolele *Monografia o misiune științifică* și *Monografia o misiune educativă*.

⁸³¹ Însă nici o reformă nu putea schimba faptul că economia românească căpăta tot mai mult caracterul unei economii coloniale datorită alianței antireformiste dintre boieri și puterile străine. Stelian Tănase, *Elite și Societate*, București, Editura Humanitas, 1998, p.7.

⁸³² Este vorba de conservatori adepți ai cadrului tradițional de dezvoltare, ai regimului feudal și implicit ai vechilor rînduiri iar în opoziție de reformatorii care doreau noi instituții, idei noi și un nou cadru de dezvoltare al țării în acord cu tendințele Europei.

sistem de valori și cu alte interese ce marchează începutul unei noi epoci de transformare socială și politică a societății românești. Problema modernizării rămânea constant problema centrală pentru elitele succesive de pînă astăzi iar preocuparea generațiilor și a grupurilor socio-profesionale s-au raportat în permanență la problema modernizării României.⁸³³ După 1859 într-un timp relativ scurt se produc evenimente⁸³⁴ istorice de o mare importanță pentru statul român fapt care permit transformarea semnificativă din punct de vedere politic, cultural, economic, social cu anumite particularități ce țin de specificul transformării societăților rurale est europene în societăți moderne⁸³⁵. În concluzie, procesul de modernizare a societății românești început în prima jumătate a secolului XIX a parcurs fazele modernizării și a apariției elitelor modernizatoare între 1840-1918. Aceste elemente de modernitate politică au creat imperativul românizării Dobrogei imediat după 1878 atunci când la Berlin s-a decis ca provincia să revină României. Schimbarea culturală socială, căci este vorba despre o schimbare în cultura dobrogeană după anul 1878 trebuie corelată „*cu situația politică și juridică pe care Statul Român o găsește în momentul preluării Dobrogei de la Imperiul Otoman (1877) situație care era fundamentată pe baza unei filosofii politice puternic influențate de Coran*”⁸³⁶.

În acest context s-a încercat treptat o deotomanizare a Dobrogei atât la nivelul structurilor politice, cât și la nivelul cultural care „*începe să cunoască un proces de îmbogățire a folclorului precum și a manifestărilor religioase, altele decât cele musulmane*”⁸³⁷. Pe parcurs vom vedea că și modelele culturale dobrogene, ca și cele politice vor suferi influența modelului francez, preluat de guvernele de după 1859 implementate la nivelul Principatelor Române de Alexandru Ioan Cuza. În Dobrogea, după 1878, s-a urmărit aplicarea unui model de modernizare care să reformeze consistent provincia aflată într-o stare profundă de înapoiere economică și instituțională dacă ne raportăm la modelul francez, model pe care autoritățile românești l-au preluat ca proiect de reformare a spațiului în cauză⁸³⁸.

⁸³³ Stelian Tănase, *op. cit.*, p.9

⁸³⁴ Printre acestea amintim: Unirea Principatelor (1859), crearea regimului monarhic constituțional (1866), cucerirea independenței României (1877), proclamarea României ca Regat (1881).

⁸³⁵ Georges Castellani, *L'histoire de Balkans pendant les siecles XIV-XX*, Paris, Ed. Fayard, 1991, p.142.

⁸³⁶ Enache Tușa, *Imaginar politic și identități colective în Dobrogea*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2011, p. 6-7.

⁸³⁷ *Ibidem*, p. 293.

⁸³⁸ Pentru acest aspect relevantă este cercetarea lui Henry Roberts, *Rumania: Political Problems of Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951. Deasemenea un studiu pertinent pentru situația existentă în spațiul de locuire românească este cel al lui Dragoș Bugă și al Constanței Rusenescu, *Territorial distribution and growth of the population between the Carpathians and the Danube, in the 19th and 20th centuries*, în, *Revue roumaine de geologie, geographie et geophysique*, serie de geographie, X, nr.1, 1966.

În prima jumătate a secolului XX România era o țară în curs de modernizare, aflată la semiperiferia⁸³⁹ sistemului capitalist în ciuda însemnatelor achiziții acumulate în mai bine de un secol de modernizare europeană. Aceasta era, pe scurt, situația la momentul în care Dobrogea a fost preluată de către România și în provincia amintită a început implantarea unui proces de construcție statală care avea ca model sistemul politic francez. Era o etapă dificil de parcurs dacă avem în vedere doar un singur aspect, foarte important, acela al modelului politic care nu era specific spațiului dobrogean. În acest spațiu timp de aproape cinci secole stăpânise Imperiul Otoman care reușise să creeze un sistem politic fundamentat pe principii religioase și anume pe prescripțiile Coranului⁸⁴⁰ dar și o cultură politică și administrativă care era rudimentară în raport cu modelul pe care statul român îl preluase și încerca să-l aplice. Acum imperativul îl constituia compoziția etnică a Dobrogei care trebuia să devină românească. Atunci când vorbesc despre modernizare sociologii și antropologii se referă la schimbările sistemelor sociale globale dezvoltate în Occidentul european și în spațiul nord-american începând cu secolul XIX sub aspect economic, relațional, politic, cultural și încercarea de răspândire a acestor schimbări sociale. Câteva trăsături ale teoriei modernizării sociale și politice subliniate de autori din spațiul anglo-saxon⁸⁴¹ ar susține că: „modernizarea este o teorie a difuzării inovațiilor dinspre un centru

⁸³⁹ Stelian Tănase, *op. cit.*, p.16.

⁸⁴⁰ Gheorghe Brătianu, pe baza unor izvoare bizantine, avansa ideea conform căreia încă din secolul al XII-lea Dobrogea era semi-turcizată etnic prin *pecenegi* și *cumani*. Cert este că numărul turcilor și al tătarilor a crescut foarte mult după cucerirea otomană din secolul XV. Tătarii au fost aduși în număr foarte mare în perioada secolelor XV- XIX tocmai pentru ca în Dobrogea să fie posibilă crearea unei lumi islamice prin comportament politic, administrativ, religios și la nivelul mentalului comunității. Tătarii erau diferiți ca limbă (deși înrudită ca origine) și tradiții însă și-au pierdut limba proprie pe parcurs ce s-au islamizat adoptând-o pe cea a coreligionarilor musulmani, în speță turco-osmana. Gheorghe Brătianu, *Marea Neagră*, Ediția V, îngrijită de Victor Spinei, vol. I, București, Editura Meridiane, 1988, pp. 327-329; a se consulta și Marius Sala, Ioana Vintilă Rădulescu (coord.), *Limbile Lumii*, București, Editura Albatros, 1981, pp. 251-254.

⁸⁴¹ Immanuel Wallerstein, *The Modern World -Sistem: Capitalist and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New Academic Press, 1974; Robert Brenner, *Înapoierea economică în Europa de Est în lumina dezvoltării occidentale*, în, Daniel Chirot (coord) *Originile înapoierii în Europa de Est: economie și politică din Evul Mediu până în secolul XX*, traducere de Victor Rizescu, București, Editura Corint, 2004, capitolul II, pp.27-67; Peter Gunst, *Sistemele agrare ale Europei Centrale și de Est*, în Daniel Chirot, *op.cit.*, capitolul III, pp.73-105, unde Gunst explică modul în care s-a format zona economică și socială central europeană precum și raportul acestei zone cu spațiul pieței mondiale moderne.

*evoluat care le produce spre o zonă periferică*⁸⁴² care necesită evoluție și progres instituțional. Ea valorizează noutatea și orientarea privirii spre viitor și definește ca non-valoare, orientarea spre trecut, spre tradiție.⁸⁴³

În cadrul proiectelor politice din spațiul românesc aspectul modernizării a fost îndelung discutat⁸⁴⁴. Intelectualii români erau de acord, deja pe la mijlocul secolului XIX că dezvoltarea societății românești presupunea cu necesitate modernizarea tuturor structurilor ei. Problema care se punea era modelul după care să se realizeze modernizarea instituțiilor și a structurilor sociale românești. Au organizat instituțiile politice și administrative care reprezentau puterea politică și trebuiau să articuleze o politică care să introducă spiritul românesc și cultura politică aferentă acestui spațiu. Următoarea grijă a guvernelor românești din acea perioadă a fost colonizarea Dobrogei cu elemente românești datorită scăderii dramatice numărului de locuitori. Populația găsită de autoritățile române în momentul preluării Dobrogei era în majoritate compusă din familii turco-tătare, care vor emigra masiv, după 1879. În această situație, Constantin Parioan propunea următoarea soluție: „*pentru a popula, înavuși și româniza această provincie este de a determina pe românii din Bulgaria și din Serbia ca să emigreze în Dobrogea. În părțile dinspre Vidin, mai cu deosebire, și în toată partea Serbiei, dinspre România, sunt mulți de români, răstăciți prin acele părți și pierduți pentru patria română. Această emigrare ar fi de cel mai mare interes, atât din punctul de vedere național, cât și din cel economic*”⁸⁴⁵. Desigur, ca urmare a măsurilor luate de către factorii decizionali de la București și a colonizărilor în provincie, se va înregistra, după 1880 o creștere demografică semnificativă a populației în Dobrogea. În același timp guvernele românești, din motive politice, au sprijinit constant și din răspuțeri așezarea românilor, aducând, în număr mare, veterani de război în Dobrogea și favorizându-i în detrimentul celorlalte naționalități.

⁸⁴² Pentru acest aspect al periferiei sistemelor politice și sociale a se consulta Daniel Chirot, *Schimbară într-o societate periferică*, traducere de Victor Rizescu, București, Editura Corint, 2002, pp.15-32 unde autorul compară elemente de evoluție instituțională din spațiul occidental în opoziție cu estul înapoiat de la începutul secolului XX; Dudley Seers, *The Stages of Economic Growth of a Primary Producer in the Middle of Twentieth Century*, în , *Imperialism and Underdevelopment*, ediție îngrijită de Robert Rhodes, New York, Monthly Review Press, 1970; ; a se vedea și John R.Lampe, *Frontieră Imperială sau periferie capitalistă ? Despre cum trebuie definită înapoierea balcanică între 1520 și 1914*, în, Daniel Chirot, *op.cit.*, capitolul VI, pp.219-253, aici autorul descrie comerțul balcanic și sud-est european între 1500 și 1800 și transformările economiei agrare în acest spațiu. Tot în acest capitol autorul analizează și statele independente din spațiul balcanic.

⁸⁴³ Lavinia Bârlogeanu, *Antropologie sub semnul valorii*, Editura Trei, București, 2005, pp. 13-18.

⁸⁴⁴ Nicolae Bălcescu, *Question economique des principautés danubiennes*, Paris, 1850; a se consulta pentru acest aspect și Keith Hitchins, *The Rumanian National Movement in Transsylvania 1780-1848*, Cambridge, 1969.

⁸⁴⁵ Enache Tușa, *op. cit.*, p. 171.

Un exemplu semnificativ pentru acest aspect avem chiar de la unul dintre oamenii politici importanți ai acelei perioade: este vorba de Mihail Kogălniceanu care, într-o cuvântare⁸⁴⁶ ținută în Camera Deputaților la data de 27 februarie 1882, afirma: „Domnilor, care este interesul nostru principal în Dobrogea? Interesul nostru principal este ca să o populăm, să civilizăm această parte a României de azi, s-o populăm, o declar, dându-i sufletul, dându-i simțurile românești; zicând așa, d-v. veți înțelege că trebuie să facem totul ca să ducem acolo mulți români; ba încă mai mult decât atât, chiar populațiunile cari vin acolo singure, cu orice chip să le facem românești. Într-un număr oarecare de ani să facem români chiar și pe musulmani și să se deosibească de români numai prin aceea că unii vor merge la geamie, iar alții la biserică.”⁸⁴⁷ Provincia se administra după trei regulamente, autorizate de Parlament în ședințele din 28 și 30 septembrie 1878. Cel care cuprindea dispozițiile administrative se numea „Regulamentul pentru împărțirea și organizarea administrativă a Dobrogei”⁸⁴⁸.

La 9 mai 1880, începea în Dobrogea un nou regim printr-o lege care reorganiza provincia. Teritoriul era împărțit în două județe⁸⁴⁹ Tulcea și Constanța iar județele erau împărțite la rândul lor în ocoale.⁸⁵⁰ Postul administrativ cel mai important al județului era prefectul⁸⁵¹, iar la ocoale subprefectul⁸⁵². Această lege, care în fondul ei era destul de liberală, făcea din

⁸⁴⁶ Programul lui Mihail Kogălniceanu asupra Dobrogei, pe care l-a susținut în mai multe rânduri și asupra căruia vom mai reveni în cursul acestei lucrări, cuprindea câteva elemente importante și anume: naționalizarea provinciei, păstrarea tuturor drepturilor, tuturor libertăților, tuturor intereselor și tuturor obiceiurilor celorlalte naționalități. Toleranța lui Mihail Kogălniceanu a mers până acolo încât a cerut ca să se respecte până și obiceiurile lipovenilor și, mai mult chiar, ca aceștia să fie scutiți de serviciul militar „ca unii pe care religia îi oprea să poarte armele”. Vasile M. Kogălniceanu, *Dobrogea 1879-1909; Drepturi politice fără libertăți*, București, Editura Librăriei Socecu, 1910, p. 28-31.

⁸⁴⁷ *Ibidem*, p. 31.

⁸⁴⁸ Mihail Vlădescu-Olt, *op.cit.* p. 108.

⁸⁴⁹ Ulterior teritoriul Dobrogei va fi împărțit în trei județe după cum urmează : *Județul Tulcea* cuprindea plășile: Măcin, Sulina, Tulcea și Babadag; *Județul Constanța* cuprindea plășile: Constanța, Mangalia, Hârșova; *Județul Silistra-Nouă*, cu capitala la Rasova, avea plășile Medgidia și Silistra-Nouă. *Plasa* era o unitate administrativ teritorială specifică organizării din Vechiul Regat și instituțiilor administrației românești. *Ibidem*, p. 401; a se vedea și Nicolina Ursu, *op.cit.* p. 154.

⁸⁵⁰ Nicolae Negulescu, *op.cit.* p. 719

⁸⁵¹ Prefectul ca reprezentant al guvernului era o instituție care nu avea echivalență în sistemul administrativ otoman. Prefectura era o instituție politică creată încă din Roma antică care supraviețuise până în perioada modernă și care a fost prezentă în organizarea administrativă a statului român înființat în 1859. În Dobrogea care fusese parte a Imperiului Otoman demnitatea aceasta era absorbită de instituția *sangeakbey*-ului, adică conducătorul unui *sangeak* unitate administrativ-teritorială după al cărei model fusese organizată și Dobrogea în cadrul statului otoman. Instituția prefectului a fost introdusă în Dobrogea cu ocazia noii organizări administrativ-teritoriale de după 1878 pentru a defini modelul și filosofia politică a statului român în noua provincie.

⁸⁵² Tulcea se împărțea în patru ocoale iar Constanța în cinci ocoale, *Ibidem*.

Dobrogea o provincie mult mai descentralizată decât în restul țării. Grație descentralizării se putea merge mai repede la evoluția provinciei, iar fondul ei liberal se afirma prin aceea că se respecta fiecărei naționalități învățarea limbii proprii în școală ca și religia acesteia. La începutul anului 1880, populația județului Constanța a sporit față de 1878 și număra un total de 64.902 locuitori, dintre care români 14.884, turci 14.947, tătari 22.584, bulgari 8.429, restul alte minorități. Dată fiind restabilirea ordinii și garantarea ei populația a crescut cu refugiații și în același timp cu coloniștii transilvăneni, pentru care s-au înființat sate noi.⁸⁵³ Comunele aveau foarte slabe resurse materiale. În județul Constanța erau 72 de comune rurale și 7 comune urbane iar în Tulcea 56 de comune acestea neavând cotele după legea maximului pentru că statul nu încasa decât vama, funciarul, patenta și taxele asupra vitelor. Constanța nu putea face față nici unei cheltuieli de organizare. Statul român prin eforturi proprii și reprezentat prin diferitele guverne a suportat aceste cheltuieli de organizare a provinciei și administrația în cel mai larg sens al cuvântului.

Dezvoltarea Dobrogei fără ajutorul statului român era imposibilă, Dobrogea nefiind autonomă și neavând decât puține resurse pentru investiții. Dealtfel lucrările mari, în această provincie precum podul peste Dunăre, portul Constanța, rețelele de drumuri și alte obiective edilitare și funciare au fost realizate prin investițiile statului român. Pentru a înțelege mai bine această regiune vom face o expunere a evoluției problematicei etnicității în Dobrogea sub aspect macrosocial, demografic și sociologic. Pentru acesta vom trasa un istoric succint al măsurilor luate de către statul român așa cum apare în legislație și proiectele guvernamentale referitoare la statutul grupurilor etnice dar și o analiză a datelor statistice disponibile.

Din punct de vedere al evoluției demografice a Dobrogei se pot distinge două perioade: a) colonizarea și expansiunea grupurilor etnice către această regiune îndeosebi datorită împrăștiarilor, între anii 1880-1948, și o a doua în anii de după 1948 ce au fost caracterizați prin redistribuirea populației spre orașe și sate polarizatoare ca urmare a industrializării.⁸⁵⁴ În funcție de evenimentele ce s-au petrecut de-a lungul timpului se poate face o structurare delimitată de fenomenele ce le-au influențat și anume:

— perioada de după intrarea Dobrogei în componența României și până la Primul Război Mondial, când statul aplică politici care au avut ca scop creșterea

⁸⁵³ *Făgărașul nou* (32 de familii din Transilvania); *Caramurat* (actualul Mihail Kogălniceanu jud. Constanța 35 de familii transilvănene, 35germane). M.D. Ionescu, *op.cit.* p. 432;a se vedea și C. Pușcașu, *Monografia comunei Ferdinand, jud. Constanța*, Constanța, 1908.

⁸⁵⁴ Vasile Nicoară, *Dobrogea: spațiu geografic multicultural*, Constanța, Editura Muntenia, 2006, p. 84-85.

populației românești din Dobrogea în scopul modificării raportului demografic în favoarea populației românești.

— perioada interbelică, timp în care politica este dublată de o „ofensivă culturală”, secondată de un schimb de populație între România și Bulgaria,⁸⁵⁵ realizat în 1940, în momentul cedării către Bulgaria a județelor Durostor și Caliacra.

Expresia lui Constantin Brătescu⁸⁵⁶ în ceea ce privește diversitatea etnică a Dobrogei pe care o numea „o Europă și o Asie în miniatură” este relevantă pentru realitățile demografice și sociale a populației dobrogene⁸⁵⁷ dacă ne referim la tătari⁸⁵⁸, lipoveni⁸⁵⁹, armeni⁸⁶⁰ despre care Nicolae Iorga spunea că „armenii au jucat în toate ramurile vieții publice un rol însemnat”⁸⁶¹, evrei⁸⁶², bulgarii considerați de același Iorga „burghezia Balcanilor”⁸⁶³, germanii⁸⁶⁴, etc; dar nu putem face excepție și de la faptul că „fenomenul demografic al Dobrogei (...) justifică și astăzi atracția cercetătorilor dornici să stabilească resorturile intime ale unei conviețuiri etnice și evoluții demografice (suprapuse uneia economice) ce fac din Dobrogea, păstrând proporțiile, o Californie românească și totodată un model etno-cultural pentru Balcani”⁸⁶⁵. În ceea ce privește proprietatea funciară statul român a decretat o serie de legi prin care terenurile pentru care nu existau titluri de proprietate, după anexarea Dobrogei, să treacă în posesia lui, acestea fiind acordate îndeosebi populației românești

⁸⁵⁵ Virgil Coman, Nicoleta Grigore, *Schimbul de populație româno-bulgar. Implicațiile asupra românilor evacuați. Documente (1940-1948)*, volum editat, Ex Ponto, Constanța, 2010.

⁸⁵⁶ Constantin Brătescu, *Populația Dobrogei, în 1878-1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, (Editura Cultura Națională, București, 1928), Constanța, Editura Ex Ponto, 2003, p. 236-243.

⁸⁵⁷ Florin Stan, *Sinopticum. Din trecutul celor de lângă noi. Incursiuni în istoria comunităților etnice dobrogene*, în „Tomis”, nr. 1 (454) /2008, p. 71-74; nr. 2 (455) /2008, p. 68-70; nr. 3 (456) /2008, p. 71-74; nr. 4 (457) /2008, p. 83-85; nr. 5 (458) /2008, p. 84-86.

⁸⁵⁸ Tashin Gemil (coord.), *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, București, Editura Kriterion, 1997; Marian Cojoc (coord.), *Tătarii în istoria românilor*, vol. I, Constanța, Editura Muntenia, 2004, vol. II, Constanța, 2005.

⁸⁵⁹ Filip Ipatiov, *Rușii-lipoveni din România. Studiu de geografie umană*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001.

⁸⁶⁰ Tigran Grigorian, *Istoria și cultura poporului armean*, București, Editura Științifică, 1993.

⁸⁶¹ Nicolae Iorga, *Patru conferințe despre Armenia*, București, 1929.

⁸⁶² Carol Iancu, *Evreii din România, 1919-1938. De la emancipare la marginalizare*, București, Editura Hasefer, 2000; Florin Stan, *Ethnic communities from the pontic space. Jews from Constanța (I)*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tomul VIII, 2005, p. 223-235;

⁸⁶³ Nicolae Iorga, *Români și Bulgari în Dobrogea. Câteva simple observații nouă, în, 1878-1928 Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, (Editura Cultura Națională, București, 1928), Constanța, Editura Ex Ponto, 2003, p. 261.

⁸⁶⁴ Valentin Ciorbea (coord.), *Germanii dobrogieni - istorie și civilizație*, Constanța, Editura Muntenia, 2006; Horia Stinghe, Cornelia Toma, *Despre germanii din Dobrogea*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2007.

⁸⁶⁵ Vasile Nicoară, *Dobrogea: spațiu geografic multicultural*, Constanța, Editura Muntenia, 2006, p. 86.

colonizate și, astfel, o parte semnificativă de teren dobrogian, în mare parte luată de la populațiile minoritare, a fost redistribuit.

Au existat, în epocă, măsuri aplicate de statul român de creștere a populației românești a Dobrogei, în acest sens punctul de plecare îl reprezintă procesul de *transhumanță*⁸⁶⁶, cât și inițiative proprii cum a fi ceea a lui Kogălniceanu care „*se pune personal în legătură cu românii din Basarabia și Ardeal, pe care-i îndeamnă să vie în Dobrogea*”⁸⁶⁷. Însă toate aceste elemente nu erau suficiente pentru a crea un model solid de cultură politică.

Nucleul cultural dobrogian a fost dominat de modelul de administrație românească însă reprezentarea mentală, cel puțin pentru început a fost una a ocupației și a intențiilor negative. Acest aspect este relevant de mai mulți autori din epocă printre care și Constantin Pariano care făcea o cercetare generală asupra locuitorilor acestei provincii, susținea că: „*aceștia sunt în cea mai mare parte tătari, turci și alte națiuni, lipsiți de cea mai mică cultură intelectuală*”, autorul se întreba „*dacă vom ajunge vreodată să facem din această provincie o țară curat românească? [...] Când vom ajunge noi să facem din ei adevărați soldați români spre a-și apăra patria lor, ei care consideră ca o nelegiuire a-și vărsa sângele pentru ghiauri?*”⁸⁶⁸ Majoritatea membrilor acestor etnii interpretau colonizările masive ale guvernelor românești de după 1878 ca o măsură de asimilare a celorlalte etnii de către populația românească din ce în ce mai numeroasă.

Ca politici de colonizare a zonei dobrogene, putem aminti legea de înproprietărire din 2 aprilie 1903 ce stipula că *luptătorii din războiul de independență* primeau un lot de casă de 2000 mp, 8 ha teren de cultură, materiale de construcție pentru casă, inventar agricol și scutiri de impozite pe 5 ani, cu condiția că acesta nu putea fi vândut pe parcursul a 30 de ani „*vreime în care posesorul și urmașii săi se puteau atașa definitiv de un pământ în definitiv roditor și ospitalier*”⁸⁶⁹. De menționat este faptul că încă din anul 1878 Mihail Kogălniceanu accepta cu prioritate cererile, de a se stabili în Dobrogea, ale veteranilor din războiului de independență.⁸⁷⁰ Între anii 1889-1911 statul român

⁸⁶⁶ Vasile Popa, *Dobrogea, spațiu de interferențe geopolitice*, București, Editura Universității din București, 2006, p. 58 „Transhumanța a avut marele rol de întreținere a raporturilor dintre populațiile descendente din același trunchi etnic, înlesnind răspândirea limbii și a obiceiurilor. Ziarul Farul Constanța din 28 septembrie 1880 menționează că „32 de familii din Făgărașul Transilvaniei vin la Hârșova pentru colonizarea Dobrogei, Administrația a dispus înființarea cu ele a unui nou sat românesc la Horaiclar, care să poarte numel de Făgărașul Nou.”

⁸⁶⁷ Vasile M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 168.

⁸⁶⁸ Constantin D. Pariano, *Dobrogea și dobrogenii*, Constanța, Tipografia „Ovidiu”, 1905, p. 19;

⁸⁶⁹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, Editura Muntenia, 1998, p. 358.

⁸⁷⁰ Marian Vicol, Gheorghe Dumitrașcu, *Legea agrară din 1882 și implicațiile ei naționale*, în „*Analele Dobrogei*”, XIV, nr. 1, 1997, p. 77. „în ideea ca înproprietăririle lor pe aceste meleaguri, ar înmulți

a reușit prin depozedări să readucă în patrimoniul său 164.794 ha echivalentul a 24,7 % din suprafața agricolă a Dobrogei în anul 1908.⁸⁷¹

Între anii 1893-1914, 104.200 ha din totalul hectarelor depozedate de către statul român în detrimentul minorităților au intrat prin vânzare în posesia „veteranilor, însurășilor, crescătorilor de vite”.⁸⁷² Referindu-se la faptul că pot apărea conflicte și dorind să dea un mesaj care să îndemne la supunere față de noua ordine politică Kogălniceanu afirma: „*Acei cari voiesc să pescuiescă în ape tulburi pot să renunțe la primirea Dobrogei[...]. Noi am primit Dobrogea nu ca și compensațiune ci ca un drept care ne revenea nouă. S-a mai zis că locuitorii Dobrogei au să se împotrivească la intrarea armatei române. Nu este adevărat aceasta. Toți știți că românii de acolo ne așteaptă ca adevărați frați, că musulmanii deasemenea ne așteaptă cu nerăbdare. Cine au să fie contra noastră? Bulgarii? Aceasta este o simplă presupunere. Eu nu cred că bulgarii vor lua armele ca să se opună la trecerea noastră căci știu ospitalitatea ce au avut întotdeauna la noi, știu că și noi ne-am vărsat sângele pentru libertatea lor și că Dobrogea n-a făcut niciodată parte din Bulgaria.*”⁸⁷³

Paralel cu aceste declarații politice se derulau anumite politici menite să consolideze spiritul românesc în Dobrogea prin colonizări sistematice din toate zonele țării. Există un imperativ demografic în fundamentarea acestei politici pentru faptul că numărul populației aparținând etniei bulgare constituia baza tuturor cererilor politice românești către puterile europene. Politica demografică a reprezentat o constantă preocupare a statului român, fiind percepută de oamenii politici și opinia românească drept o necesitate economică și socială de interes național, pentru susținerea românismului în spațiul dobrogean. Încă din acea perioadă în provinciile locuite de români existau clivaje importante de ordin politic, etnic, religios, care creau anumite limite în uniformizarea unui sistem de administrație coerent și eficient. Aceste clivaje erau cu atât mai pronunțate în Dobrogea decât în alte părți ale statului român dat fiind caracterul multiethnic al zonei.⁸⁷⁴

Cu toate eforturile legislative și financiare ale statului pentru crearea unor condiții optime de viață în Dobrogea, numeroase familii de turci și tătari emigrau neconținut, deși după cum constata și omul politic C. Pariano: „*luând în*

elementul român în noua noastră provincie, ar mări prosperitatea și veniturile statului și, ar da, totodată o oarecare îndestulare acelor ce au drepturi castigate la recunoștința țării.

⁸⁷¹ Vasile M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 49.

⁸⁷² Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 359.

⁸⁷³ Mihail Kogălniceanu, *Discurs asupra prevederilor Tratatului de la Berlin privind România*. Ședința din 30 septembrie 1878, în, *Opere*, vol. IV, *Oratorie, 1864-1878*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978, p. 181.

⁸⁷⁴ Nichita Adăniloae, Georgeta Lungu, *Instalarea administrației românești în Dobrogea după Războiul de Independență*, în, *Studii și articole de istorie*, XXXV-XXXVI, 1977, pp.164-168.

stăpânire Dobrogea, autoritățile române le-au întins brațele și le-au făcut tot felul de înlesniri; cu toate acestea ei preferă mizeria pe pământul drept credincioșilor asupra căruia domnește Sultanul și religia lui Mohamed, decât îmbelșugarea sub stăpânire creștinească”⁸⁷⁵. Ceea ce credea Constantin Pariano la acea vreme că ar fi de făcut „pentru a popula, înavuși și româniza această provincie este de a determina pe românii din Bulgaria și din Serbia ca să emigreze în Dobrogea. În părțile dinspre Vidin, mai cu deosebire, și în toată partea Serbiei, dinspre România, sunt mii de români, rătăciți prin acele părți și pierduți pentru patria română. Această emigrare ar fi de cel mai mare interes, atât din punctul de vedere național, cât și din acel economic”⁸⁷⁶. Cu precizarea că până în anul 1907 izvoarele timpului menționează împrăștierea a 5700 de familii de veterani și 4904 de familii de însurăței români ca rezultat direct al măsurilor luate de cele două partide care aveau ca scop „*același ideal politic, românizarea Dobrogei*”⁸⁷⁷. Mergând pe aceeași direcție trasată de legea de împrăștiere a luptătorilor din războiul de la 1877-1878, în anul 1912 ofițerilor participanți la război și urmașilor acestora li s-a dat posibilitatea de a cumpăra până la 150 ha în Dobrogea.⁸⁷⁸ Fapt pentru care se poate considera că politicile de creștere a populației românești în Dobrogea au fost un succes, așa cum preciza și Ioan N. Roman⁸⁷⁹, Mihai Vlădescu-Olt⁸⁸⁰ sau Vasile M. Kogălniceanu⁸⁸¹.

⁸⁷⁵ C. D. Pariano, *op. cit.*, p. 20.

⁸⁷⁶ *Ibidem*.

⁸⁷⁷ Mihai Vlădescu-Olt, *Constituția Dobrogei*, Constanța, Tipografia Dor V Cucu, 1908, p. 46-48 relatează următoarele: „Această lucrare este piatra unghiulară a acordării drepturilor politice în Dobrogea, pentru că mai în urmă prin confuziunea creiată de legea funciară din 1882 și mai ales prin incuria administrațiilor, sub acest pompos nume de raja, s’au strecurat, stabilindu-se în Dobrogea cîrduri întregi de străini, cari veneau din toate părțile, neputînd trăi aiurea, pe cînd românii esitau sau părăsiau această provincie din lipsa de patriotism a celor chemați să guverneze și să romanizeze această provincie perdută și recăpătată, după atîta amar de vreme. (...) D. Luca Ionescu, Președintele Consiliului Superior Administrativ, profund cunoscător al cestiunei Dobrogei; în prea importante lucrări ce a făcut, arată în chip strălucit că la 1850 pe timpul dominațiunei otomane, populațiunea românească, Românii autohtoni din județul Tulcea, erau mai numeroși decăt slavii din acest județ !? (...) „Această anomalie nu mai poate fi ertată: interesele superioare de Stat ca și demnitatea noastră națională nu impun simplu de tot, să se împartă toate, dar absolut toate pămînturile de cultură ale Statului, plugarilor români din țară, de peste Munte, ori de peste Prut?” Ce sublim adevăr! Dar ce realitate amară... Încă din 1904, s’au pornit împrăștierea veteranilor, a copiilor acestora și a însurățeilor români stabiliți de mulți ani în Dobrogea, lucrări care s’au continuat până în 1907, urmărindu-se de ambele partide, care au succedat la Guvernul Țării, același ideal politic, romanizarea Dobrogei. În acest răstimp s’au împrăștiat în Dobrogea 5700 familii de veterani și 4904 familii de însurăței români”.

⁸⁷⁸ Ion Bitoleanu, Adrian Rădulescu, *op. cit.*, p. 358.

⁸⁷⁹ Ioan N. Roman, *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei*, Constanța, Editura Tipografia Ovidiu, 1905, p. 155 preciza „Cînd majoritatea populațiunei dobrogene o alcătuiesc Românii și cînd două treimi din solul dobrogean sunt în mâinile lor, putem fi mândri, ca Stat, de opera săvîrșită în ultimul păttrar de secol și putem zice cu încredere că Dobrogea a fost romanizată, că ea este țară românească”.

Procesul modernizării accelerate a regiunii ce a urmat alipirii Dobrogei la statul român în 1878, preia și duce mai departe suflul civilizator al generației pașoptiste, iar deotomanizarea va înregistra un curs diferit de cel conflictual din fostele teritorii ale imperiului. Mai întâi legătura cu mentalul de tip occidental se face prin generația tânără de boieri de la 1840.

Primul argument și motivațiile rezidă în excelența procesului de educație în universitățile din Germania, Franța și Italia. Influența politică și culturală a Europei produce în primă instanță o revoltă împotriva autorității paterne conservatoare datorită faptului că boierii în vârstă erau legați prin relații vechi de puterea otomană. Procesul modernizator, în schimb, definește ambivalența elanului revoluționar oprindu-l undeva înainte de a lichida hotărât cu trecutul, păstrând în secret un punct de mediere semănând mai degrabă cu o pace în familie decât cu o execuție publică decisivă. Acest aspect care conferă specificitate și drept de viață culoarelor dintre cele două lumi definește realitatea intenției modernizatoare a principatelor mai diversă decât peisajul în alb și negru, descris anterior anului 1848 pentru a legitima trendul dominant al istoriei moderne.

Primele influențe liberale pătrund în Principate spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului XIX. Apariția acestor idei în spațiul românesc se datorează Revoluției Franceze din 1789, al cărei succes a dus la propagarea ideilor revoluționare în întreg spațiul european. Un alt factor imporatnt care a permis dezvoltarea liberalismului în spațiul românesc a fost dezvoltarea economiei facilitată și de o organizare mai coerentă a statului în urma adoptării Regulamentelor Oragnice. Această dezvoltare economică din deceniile trei și patru ale secolului al XIX-lea a permis în același timp o dezvoltare a societății și apariția unei mici burghezii care va susține dezvoltarea ideilor liberale. Astfel dacă am lua în considerare o lucrare a unui autor occidental, Stein Rokkan⁸⁸² am putea defini diferențele și oscilațiile în dezvoltarea sistemelor politice sud-est europene care au luat ca model sistemele occidentale. Rokkan își propune să

⁸⁸⁰ Mihai Mihai Vlădescu- Olt, *op. cit.*, p. 6 considera că „Cine citește această proclamațiune în josul căreia figurează, numele întemeietorilor României Moderne, simte cea mai profundă emoțiune, prin afirmarea drepturilor noastre istorice asupra Dobrogei și calda îmbrățișare frățească ce România, azi 30 de ani, dovedea locuitorilor din această provincie, fără deosebire de neam și de religione.”

⁸⁸¹ Vasile M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 41 aprecia „Minunatul element colonizator care e românul a săvârșit din propria inițiativă ceea ce nățangia, nepăsarea și neștiința guvernelor neglijase de a face. Românizarea definitivă a Dobrogei, adică înmulțirea covârșitoare a elementului național și reducerea celorlalte populațiuni la cantități neglijabile, este o simplă chestiune de timp, și încă de un timp foarte apropiat.”

⁸⁸² Stein Rokkan (author), *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*, Oxford, Oxford University Press, 1999, p. 95.

„codifice” similitudinile și variațiile din dezvoltarea sistemelor politice vest-europene.

Scopul acestei codificări este legat de analizarea proceselor de apariție a statului modern și a politicii de masă în Europa. Deși Stein Rokkan a rezumat modelul doar la Europa occidentală, acest model poate fi utilizat ca reper și în analiza țărilor est-europene. În spațiul balcanic, dispariția puterii otomane favorizează ambițiile unor state mici care au exploatat momentul de după 1900 pentru a declara înființarea de sisteme politice centrate pe ideea de stat națiune care a dominat politica balcanică acelei epoci. Trebuie precizat însă de la bun început că modelul lui Rokkan nu poate fi aplicat pentru România, Bulgaria ori Serbia de la începutul sec.XX deoarece realitățile sociale și politice din aceste state nu erau nici pe departe similare cu cele din țările Europei Occidentale. Astfel modelul propus de Rokkan este folositor pentru a putea observa felul în care reforma agrară, dublată de o reformă electorală, a influențat viața politică din România și a modificat dinamica acesteia care s-a răsfrânt, în final, și în Dobrogea după ce acest teritoriu trece în administrarea statului român.

Trecerea de la un sistem electoral cenșitar la sufragiul universal a avut un efect politic, asupra elitelor, dar și un efect social, asupra masei de țărani care au primit dreptul de vot și au devenit membri cu drepturi depline ai unei comunități politice constituționale după primul război mondial. Acest proces, care s-a petrecut în statele vizate de Rokkan datorită unei legături organice dintre regimul politic și societate este foarte clar explicat și prin observarea modului în care competiția electorală s-a petrecut și impactul „masificării politicii” asupra acesteia.⁸⁸³ Aducând în discuție această viziune, ar fi util, în analiza noastră, să integrăm și câteva caracterizări ale societății românești care, au fost cercetate în perioada interbelică printre care amintim studiile de sociologie ale filosofului și sociologului Constantin Rădulescu-Motru, ale lui Henri H.Stahl și ale lui Dimitrie Drăghicescu ori Dimitrie Gusti. Profesorul Gusti nu era de acord ca să admită folclorul, etnografia, și antropologia socială să fie incluse în domeniul științelor deoarece acestea umau să definească sociologia ca domeniu științific distinct înglobând aceste trei domenii de studiu al grupurilor sociale.⁸⁸⁴ În schimb studiile și metodologia pe care a aplicat-o Rădulescu-Motru este necesară pentru a înțelege identitatea și specificul unui popor cu educație precară dat fiind faptul că ideologia politică și cultura socială românească era dominată de influența modelelor occidentale.⁸⁸⁵ Mai mult, scrierile lui Constantin Rădulescu-Motru, date în

⁸⁸³ Daniele Caramani, *The End of Silent Elections: The Birth of the Electoral Competition, 1832-1915*, în *Party Politics*, Vol. 9, No. 4, Sage Publications, 2003, p. 411.

⁸⁸⁴ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri...*p. 138.

⁸⁸⁵ Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, în, *Scrieri Politice*, Editura Nemira, București, 1998, pp. 71-75.

epoca interbelică, vin să ne reîmpros-păteze memoria tocmai asupra perioadei de la care a dorit să se revendice însăși modelul politic românesc rezultat în urma împrumutului sistemului politic francez. Acea epocă a fost dominată și de integrarea societății românești, cel puțin ca model politic, în familia europeană. Acest deziderat politic era prezent, la nivel declarativ, în mintea tuturor politicienilor români și a claselor sociale urbanizate. Exista, însă, o fragmentare a societății românești pe două falii dat fiind faptul că mediul rural trăia după legi proprii și cutume care nu puteau fi abandonate iar mediile urbanizate, deși foarte restrânse, erau dominate de modul de viață și de valorile Occidentului.⁸⁸⁶

Referindu-se la nevoia de organizare a instituțiilor sociale profesorul Zoltan Rostas afirma: „era la fel de clar că, după întoarcerea sa de la studii din străinătate, Gusti a fost cuprins de voința nu de a elabora tratate erudite, ci de a instala și în România unele structuri de documentare, cercetare, dezbateri care în Occident existau tocmai ca urmare a modernizării societății.”⁸⁸⁷ Cercetările întreprinse de către Institutul Social Român aveau, între altele, rolul de a încorpora și elemente care să definească procesul de modernizare socială dar și publicații de genul *Arhivei pentru Științele Sociale, Sociologie, Politică și Etică* sau *Curierul Echipelor Studențești* care cuprindeau foarte multe dintre cercetările de teren. Ceea ce intenționa profesorul Gusti să facă, era ideea de a include în cadrul sociologiei generale ca disciplină toate celelalte sociologii parțiale, adică toate celelalte instrumente de cercetare care puteau explica socialul în totalitatea lui.⁸⁸⁸ Pe lângă Institutul Social Român, D. Gusti înființase Seminarul de Sociologie de la Universitate în cadrul căruia s-au desfășurat cercetările în cercetările satului românesc la care au luat parte tinerii coechipieri.⁸⁸⁹ Putem identifica în epocă două probleme pe care au definit spațiul social și sistemul politic românesc: anume demagogia politicienilor și ineficiența administrativă a instituțiilor, precum și specificul satului românesc cu practicarea unui tip de agricultură arahaic, medieval.⁸⁹⁰ Urmând ideea lui Rokkan și adoptând

⁸⁸⁶ Aspectele occidentalizării defineau intenția locuitorilor din zonele așa-zis urbane care în realitate nu erau decât niște târguri de provincie, Dimitrie Sturdza, *Suprafața și populațiunea regatului României*, în *Buletinul Societății Geografice Române XVI*, București, 1896, pp.42-44; Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești 1459-1862*, Societatea de Științe Istorice și Filologice din R.P.R., București, 1963, pp. 143-147; a se vedea și Daniel Chirot, *Schimbarea într-o societate periferică*, Editura Corint, București, 2002, pp. 175-179.

⁸⁸⁷ Zoltan Rostas, *Atelierul Gustian*, București, Editura Tritonic, 2005, p.13

⁸⁸⁸ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri....*p. 139.

⁸⁸⁹ Zoltan Rostas, *Sala luminoasă - Primii monografiști ai Școlii Gustiene*, București, Edit. Paideia, 2003, p. 12.

⁸⁹⁰ Pentru a defini aspectul decalajului sectorului agricol din România am cercetat mai multe lucrări printre care atestă această înapoiere, Dimitrie Gusti, *Chestiunea agrară*, în, *Opere*, ediție critică de O. Bădina și O. Neamțu, București, Editura Academiei, 1970, vol. IV, pp.43-47; Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prim jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei, 1969, pp.77-89; Radu Rosetti, *De ce s-au răscolat țărani*, București, Editura Socec, 1908, p.269. O erudită analiză

concluziile acestuia legate de întrebările care trebuie puse pentru a putea înțelege fenomenul de democratizare (în vest), vom folosi acest model care se oprește asupra „*inputului*” socio-cultural și a „*outputului*” instituțional⁸⁹¹. Carol I a fost cel care a adoptat constituția după modelul celei belgiene, considerată una dintre cele mai avansate constituții ale timpului. Etniile care reprezentau în Dobrogea alteritatea au beneficiat din plin de noua orientare politică a statului român sub Carol I. Georg Simmel a dat o explicație rolului jucat de străini ca reprezentanți ai acestei alterități: „străinii reprezintă apropiere, vecinătate, nearness, pentru că fizic sunt aproape, dar în același timp la distanță, pentru că ei reacționează diferit și au valori diferite și moduri diferite de a face lucrurile.”⁸⁹².

Aparent, era vorba de un mare triumf politic al modelului vestic (francez, englez, american) de politică democratică care era preluat ca model de către statul român și aplicat în Dobrogea. Europa de Est, occidentalizată numai superficial, avea de făcut pași uriași pentru a putea atinge un nivel profund de modernizare.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aceleași state porneau pe același drum, al modernizării ghidate de *farul* reprezentat de vestul Europei. Apar astfel mai multe modele care creează un anumit dezacord între două tabere (cea tradiționalistă și cea modernistă) care se configurează ca un spațiu de dezbateri publică pe tema proceselor și proiectelor de modernizare de la acea epocă. Dezacordul dintre intelectuali se referea doar la ritmul și căile concrete de modernizare. Este cunoscut faptul că luările de poziție pro sau contra au dat naștere la două principale grupări în cultura politică română, *tradiționaliștii* pe de-o parte și *moderniștii* pe de altă parte.

Tradiționaliștii considerau că modernizarea României trebuie să fie realizată într-un ritm moderat, ritm care trebuie să fie adaptat la realitățile românești pentru a nu produce rupturi ireparabile și irecuperabile la nivelul tradițiilor din societatea românească. Moderniștii afirmau că modernizarea societății românești trebuie să fie echivalentă (la nivel funcțional) cu o intervenție chirurgicală. Modernizarea reală a societății românești nu trebuia, în viziunea acestora, să țină cont de tradiții. Trecutul nu trebuia să frâneze progresul în opinia lui A. D. Xenopol care argumenta că: „*un progres fără*

despre acest aspect la Daniel Chirot, *Schimbarea într-o societate periferică*, Editura Corint, București, 2002, în special capitolul *Sistemul politico-economic de tip colonial și criza agrară 1864-1917*, pp.195-250, unde autorul descrie statutul de periferie a economiei agrare românești precum și rolul de colonie care furniza materie primă Occidentului.

⁸⁹¹ Stein Rokkan, *op. cit.*, p. 180.

⁸⁹² Georg, Simmel, *The stranger*, în, Kurt H. Wolff (ed.), *The Sociology of Georg Simmel*, New York, Free Press, 1950, în Parrillo, Vincent, *op.cit.*, p. 6

*durere și suferință este inimaginabil.*⁸⁹³ Astfel că tradiționaliștii doreau o „schimbare în continuitate”, pe când moderniștii doreau prin modernitate o schimbare totală. Astfel liberalismul, care în secolul al XIX-lea a însemnat forța ce a generat schimbarea societăților occidentale și care a ghidat procesul de industrializare în Europa, și-a pierdut spre sfârșitul secolului capacitatea de a atrage voturi și poziția de curent intelectual care dorea să schimbe un anumit sistem, oferind o alternativă mai bună. Tocmai acest liberalism a încercat să creeze un anumit nivel de cultură politică în sistemul politic românesc care fusese implantat din Franța pe filiera proiectului modernizator a lui Alexandru Ioan Cuza.

Studiile sociologice din perioada interbelică definesc aspectele de regres ale societății românești și faptul că, deși a fost importat un sistem politic evoluat pentru acea vreme, cultura instituțională s-a manifestat destul de puțin și în cadre restrânse.⁸⁹⁴ Precum afirmă și C.R.Motru, însușirile sufletești ale unei populații sunt condiționate de trei factori principali: de fondul biologic ereditar al populației, de mediul geografic și de caracteristicile instituționale dobândite de populație în timpul evoluției sale istorice.⁸⁹⁵ În fondul biologic putem include acele caracteristici genetice care reglementează funcțiile vieții vegetative ale unei populații. În mediul geografic putem include clima, natura solului, posibilitatea de producție, natura granițelor. În ultimul factor putem identifica, susține Motru, caracterele instituționale, prin aceasta înțelegându-se acele „manifestări aparținând experienței istorice a populației care, prin tradiție, se repetă în mod constant în decursul unei lungi durate de timp.”⁸⁹⁶ Cutumele, limbajul, obiceiurile morale juridice și anumite trăsături naționale se regăsesc aici. Popoarele care au ajuns la o consistență a acestor caractere instituționale, spune C.R.Motru, sunt capabile de cultură națională, adică popoare creatoare de originalitate sufletească în istoria omenirii.⁸⁹⁷

În concluzie, dacă nu există un puternic caracter instituțional, nu există nici o finalitate spirituală proprie a societății. Teoriile formulate de Rădulescu-Motru erau în contradicție flagrantă cu ceea ce demonstra activitatea de pionierat și voluntariat promovată de D. Gusti. De altfel Gusti îl pomenea frecvent pe Rădulescu-Motru pentru faptul de a fi creat o psihologie și o analiză a societății

⁸⁹³ Andrew C. Janos, *Modernization and Decay in Historical Perspective: The case of Romania*, în, Kenneth Jowitt, editor, *Social Change in Romania 1860-1940*, Berkeley, Institute of International Studies, University of California, 1978, pp. 61-63 și 81-84.

⁸⁹⁴ Dimitrie Drăghicescu, *Din psihologia poporului român: introducere*, Ed. Albatros, București, 1996, pp.81-84.

⁸⁹⁵ Constantin Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român și alte studii de psihologie socială*, Paideia, București, 1999, p.11

⁸⁹⁶ Constantin Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, Editura Nemira, București, 1998, p.79.

⁸⁹⁷ *Ibidem*, p.80.

românești cu referire spre zona rurală însă tezele sale erau statice așa cum afirmă într-un studiu Lucian Dumitrescu⁸⁹⁸.

Dimitrie Gusti era adeptul curentului poporanist care avea incidență în lumea satului românesc, apropierea de acest curent prin intermediul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea pe care Gusti la cunoscut prin intermediul lui I.L.Caragiale.⁸⁹⁹ Pe de altă parte la începutul secolului XX în 1913, *Noua revistă română* a făcut un chestionar pentru a intervieva intelectualii europeni cu privire la evenimentele balcanice grevate de războaiele ce aveau loc în acei ani.⁹⁰⁰ Pentru sociologul și psihologul Gustave le Bon, Balcanii cuprind popoare cu totul barbare (aici dădea exemplul bulgarilor și al altor popoare necivilizate printre care și românii). În viziunea lui Le Bon mentalitatea acestor popoare era aceea „de hoarde așa de puțin civilizate”.⁹⁰¹ Pentru Kurt Bresysig, profesor la Universitatea din Berlin, doar românii se puteau distinge dintre toate grupurile balcanice deoarece *aveau avantajul de a avea personalitate ca popor*.⁹⁰²

Un alt ilustru intelectual occidental Ernest Scillere învinuia popoarele balcanice de o participare foarte slabă, aproape inexistentă, la cultura generală a omenirii „în fruntea căreia se află Europa prin națiunile ei apusene.”⁹⁰³ Un antropolog, Giuseppe Sergi, credea că se află în fața unor analfabeți și le spunea românilor și balcanicilor deopotrivă să-și trimită copii la școală afirmând: „Imitați pe japonezi care au trimis pe tinerii lor la școlile europene și americane ca să aducă în patria lor, împreună cu știința, și civilizația europeană. Și într-atâta s-au ridicat încât produsele lor mintale rivalizează cu cele ale bătrânei Europe. Voi sunteți la porțile școlilor noastre, puteți pătrunde mai ușor în ele și puteți deveni astfel egali cu europenii din Apus. Numai astfel popoarele din Balcani vor putea aspira la idealul uman. Vă cer iertare pentru franchetea mea.”⁹⁰⁴ Probabil că acești cărturari care au răspuns chestionarului amintit vor fi vorbit dintr-o generalitate marcată de prejudecăți când venea vorba de *Orient*. Probabil opiniile acestor indivizi plecau de la noțiuni aproximative despre ceea ce reprezenta spațiul balcanic și de aceea era nevoie de anumite definiții proprii ale specificului național. Ceea ce ne interesează pe noi, în mod special, sunt acele „*însușiri*” sufletești ale românilor care cad sub incidența vieții socio-economice precum și a vieții instituțional-politice.

⁸⁹⁸ Lucian Dumitrescu, *Sociologie cogitans, sociologie militans. Aportul sociologiei gustiene la modernizarea României interbelice*, în, *Revista de Sociologie Românească* nr. 2, vol.10/2012, p. 51.

⁸⁹⁹ *Ibidem*.

⁹⁰⁰ Ion Bulei, *Atunci când veacul se năștea...*, Editura Eminescu, București, 1990, p.13

⁹⁰¹ *Ibidem*.

⁹⁰² *Noua revistă română*, anul XIV, nr. 11, din 1 septembrie 1913.

⁹⁰³ Ion Bulei, *op.cit.*, p. 13.

⁹⁰⁴ *Ibidem*.

Efortul științific, al lui C.R.Motru, se concretiza în compararea caracteristicilor naționale românești cu cele ale popoarelor occidentale. Printre acestea, enumerăm: *individualismul* românesc, iar principala caracteristică este *independența* românului față de orice alt factor care l-ar putea influența într-un mod sau altul știindu-se faptul că „*românului îi place să fie de capul lui*”.⁹⁰⁵ Dacă individualismul capitalist conduce la afirmarea unei clase burgheze cu inițiativă și curaj, în scopul unui anume profit politic, la românii lucrurile nu au stat la fel.⁹⁰⁶ Individualismul românesc nu a implicat un spirit de inițiativă în viața economică și nici echidistanță și independență în ceea ce privește zona de influență politică. De satul românesc și de țărănul român pe care anumiți autori îl proslăvesc ca fiind păstrătorul tradițiilor și al cultului muncii, nici nu poate fi vorba, atunci când aducem în discuție individualismul național⁹⁰⁷.

Un studiu etnologic ar contrazice cele afirmate mai sus, în sensul că „*obștea sătească românească s-a străduit să țină la mare cinste simțul datoriei, al răspunderii, respectul față de muncă, ierarhia valorilor*.”⁹⁰⁸ În ciuda simțului datoriei și al unui respect față de muncă, țărănul român nu a fost stimulat, datorită unei ierarhii stricte în cadrul comunității rurale și datorită conformării „*cu lumea de lângă*”, în tot ceea ce făcea, să-și dezvolte vreo formă de individualism. Mai degrabă, țărănul român a trăit toată viața într-un grup din ale cărei norme nu ieșea iar acest tip de raportare s-a manifestat și în satele colonizate cu români în Dobrogea. Spațiul dobrogean colonizat cu elemente românești de tradiție a dobândit un aspect de întinsă zonă rurală cu obiceiuri și tradiții pe care țărănul român le respecta cu sfințenie⁹⁰⁹.

Aspectul profund rural al Dobrogei a fost dat și de faptul că în lunga perioadă de stăpânire otomană multe dintre așezări aveau aspectul unor sate sărăcioase iar așazisele centre urbane se asemănau mai mult cu târguri de provincie⁹¹⁰. Într-o oarecare măsură, același lucru se poate spune și despre românul de la oraș, însă orășeanul pierde treptat din aceste obiceiuri, spre deosebire de țărăn, care se supune tradiției colective neconținut. Iată de ce,

⁹⁰⁵ Constantin Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, p.151-152.

⁹⁰⁶ Ștefan Zeletin, *Burhezia română :originea și rolul ei istoric*, București, Editura Cultura Națională, 1925, p.62, unde autorul analizează modul în care s-a format nucleul burhez românesc.

⁹⁰⁷ Anton Golopenția, Mihail Georgescu, *60 de sate românești*, București, Institutul de Științe Sociale, 1941, p.81; aceeași problemă este abordată de Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, București, Institutul de Științe Sociale, 1941, p.88.

⁹⁰⁸ Gheorghe Iordache, *Românul între ideal și compromis: eseuri etnologice*, Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 12.

⁹⁰⁹ Pentru acest aspect și pentru dificultățile create de dificultățile pe care le întâmpina România în ceea ce privește integrarea în lumea modernă europeană datorită existenței unei grave probleme țărănești, Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Heaven, 1951.

⁹¹⁰ Stevan K. Pawlovitch, *Istoria Balcanilor -1804-1945*, Editura Polirom, Iași, 2004, pp.89-91.

spune C.R.Motru, că românul este un suflet gregar, gregarismul fiind o stare impusă de împrejurări și de tradiție.⁹¹¹ Dacă acest gregarism ne-a ajutat în trecut, prin menținerea unității limbii și bisericii, el nu mai reprezintă actualitatea în epoca interbelică. Traiul în grupuri, urmărirea orbească a directivelor grupului, ștergerea personalității și imposibilitatea apariției unui cât de firav individua-lism, sunt câteva trăsături de care au fost acuzați românii în trecut ⁹¹². Nici altfel nu se putea deoarece spațiul românesc era compus în proporție de 85% din lumea satelor oamneni conectați la un imaginar pre-modern în care satul constituia centrul lumii.⁹¹³ Acest lucru fiind făcut pentru a-i estompa afișarea personalității și a vreunei forme de individualism.

O altă remarcă cu valabilitate, citând mărturiile unor călători străini prin țările române, cu aproximativ patru secole în urmă, este că românilor le lipsește coloana vertebrală și nu-și pot menține întodeauna în minte un obiectiv clar al acțiunii, acest lucru fiind datorat lipsei exercițiului muncii „*ce proiectează realitatea obiectului înaintea existenței reale a acestuia*.”⁹¹⁴ Astfel, se naște un individualism agresiv, spontan, acesta fiind efortul disperat al individului de a se face vizibil față de ceilalți și de a i se recunoaște meritele.⁹¹⁵

Concluzia este că acest tip de individualism, care caracterizează societatea românească „*este lipsit de o motivație durabilă, în eforturile sale, a cărei aparență de implicare activă este imediat detronată de caracterul pasiv și contemplativ al celui care se epuizează într-o singură străfulgerare, într-o unică performanță*.”⁹¹⁶ Sau, cum ar declara C.R.Motru „*individualismul românesc este o simplă reacție subiectivă, un egocentrism, sub influența factorului biologic ereditar*.”⁹¹⁷ Deși nu existau premisele creării unei structuri multinaționale în Europa în anii '30 (ci doar pasiuni revanșarde și dorințe de expansiune), C.Rădulescu-Motru intuiește bine la ce se referă acest ideal al solidarității sociale, pentru România. El ține de „*armonizarea sufletelor individuale într-un suflet al societății întregi, la ridicarea intereselor de grup deasupra intereselor pur personale*.”⁹¹⁸ Am putea afirma că nu cultul muncii îi

⁹¹¹ Constantin Rădulescu-Motru, *Sufletul neamului nostru: calități bune și defecte*, Anima, București, 1990, p. 12

⁹¹² Henri H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, Editura Științifică, 1972, pp.71-75; pentru aceleași aspecte a se vedea și Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969, pp.88-94.

⁹¹³ Lucian Dumitrescu, *Sociologie cogitans, sociologie militans. Aportul sociologiei gustiene la modernizarea României interbelice*, în, *Revista de Sociologie Românească* nr. 2, vol.10/2012, p. 57.

⁹¹⁴ Mihaela Czobor-Lupp, *Ființa morală românească între pasiuni și rațiune* în, Daniel BARBU, *Firea românilor*, Editura Nemira, București, 2004, pp.146-152.

⁹¹⁵ *Ibidem*, p.153.

⁹¹⁶ *Ibidem*, p.155.

⁹¹⁷ Constantin Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român....*, p. 17

⁹¹⁸ Constantin Rădulescu-Motru, *Sufletul neamului nostru....*, p. 11.

stimulează pe acești oameni să lucreze, ci sărăcia pauperizantă. Constantin Rădulescu-Motru vede neperseverența în lucru ca apărută în secolul al XIX-lea, odată cu înnoirea organizării statului român. Astfel, s-a deschis calea pentru o mulțime de politicieni și de slujbe oferite de stat.⁹¹⁹ Acești oameni și-au găsit o justificare pentru activitatea lor prin imitație, de la străini prin modelul de import.

Și aici este identificată o altă patimă a românilor, *politica*. Constantin Rădulescu-Motru ne arată ce înseamnă această patimă și că politica este pentru români un fel de „*baghetă magică prin care se poate transforma totul de la fericirea poporului la fericirea personală*” care putea fi adusă prin politică.⁹²⁰ Ceea ce am văzut, prezentat mai sus, este dependența românului de putere, faptul că incertitudinea planează asupra viitorului politic și economic al țării iar românii nu au avut un mecanism coerent s-o reducă, deoarece nu exista un consens general privind un plan național de dezvoltare. Concluzia lui C.R.Motru este că „*românul, prin natura sa ereditară, este perseverent la lucru, cum este și răbdător, conservator, tradiționalist, dar această natură ereditară al lui a fost pervertită de o greșită viață instituțională, imitată după străini.*”⁹²¹ Neperseverența românului se manifestă și în educația destul de redusă și prin abandonul școlar specific perioadei interbelice. Conform acestui model analiza se poate extrapola în spațiul dobrogean unde este valabilă întru totul. Valabilitatea *rețetei* politice care a fost transplantată în Dobrogea a adus și viciile instituționale specifice ale românilor în spațiul amintit.⁹²²

Tarele sistemului politic românesc s-au suprapus peste cutumele specifice ale zonei și au dat o administrație coruptă care nu a avut, cel puțin pentru început, forța instituțională necesară care să reformeze spațiul nou dobândit de România după 1878. Unul dintre principalii politicieni români ai epocii, Mihail Kogălniceanu, invocând argumente de natură istorică, geografică și etnografică își exprima convingerea că dobândirea noului teritoriu de către România urma să aducă un nou model politic în Dobrogea.⁹²³

Schimbarea de viziune politică în Europa s-a tradus prin reforma partidelor liberale de pe prim-planul scenei politice occidentale după primul război

⁹¹⁹ În acest sens Motru susține că elita societății române își câștigase obișnuința de a vorbi o limbă străină și de a se îmbogăți la fiecare secol cu anumite maniere de influențe străine, europene, Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, în, *Scrieri politice*, Editura Nemira, București, 1998, p. 83.

⁹²⁰ *Ibidem*..., p. 91.

⁹²¹ Constantin Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*..., p. 20

⁹²² Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op.cit.*, p.372.

⁹²³ Dumitru Vițcu, *Recuperarea și integrarea Dobrogei la România în viziunea politică a lui Mihail Kogălniceanu*, în, Mihail Lupu (Coord.) *Dobrogea – repere istorice*, Editura Europolis, Constanța 2000, p.80.

mondial⁹²⁴ și preluarea modelului liberal de către state nou apărute după 1880 (cazul României și Bulgariei). Problema liberalismului naționalist din Bulgaria și România după război a fost tocmai pierderea *avântului* care a caracterizat forța acestei mișcări până spre 1870 în Europa de Vest și până în 1914 în statele din Est.⁹²⁵ Între cele două modele de stat avem sensibile diferențe care se manifestă în sensul concepției asupra instituțiilor politice precum și a teoriei elitelor.⁹²⁶ Evoluția Bulgariei până în 1914 poate fi împărțită în două mari etape: etapa de consolidare statală, până în 1896 și cea a regimului personal al lui Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha. Ceea ce face cazul Bulgariei diferit de cel românesc este chestiunea elitelor.⁹²⁷

În Bulgaria, statul apare ca rezultatul unui proces de construcție instituțională dominat de un grup restrâns de birocrați. Distincția dintre aceste două state este legată de felul în care era văzută chestiunea elaborării proiectului statal. Liberalii aveau o viziune bazată pe caracterul egalitar al societății, care nu era marcată de diviziuni majore.⁹²⁸ Conservatorii în schimb se bazau pe ideea unei elite birocratice bine instruite care ar fi trebuit să coordoneze întreg procesul de construcție statală. A doua viziune a ieșit învingătoare și a marcat dezvoltarea statală a Bulgariei. Astfel, putem vorbi de apariția unei elite birocratice care și-a impus dominația asupra restului societății monopolizând resursele statului obținute prin taxarea țăranilor.⁹²⁹ În acest caz, nu construcția instituțională reflectă conflictele sociale, ci conflictele sociale sunt rezultatul construcției instituționale, care se baza pe *corupția administrativă și fraudă electorală*.⁹³⁰

Modernizarea economică a întârziat să apară dar statul a devenit din ce în ce mai puternic, manifestându-se prin regimul fiscal foarte aspru, care asigura fondurile necesare pentru proiecte de infrastructură și pentru înarmare.⁹³¹ În aceste condiții, după 1900, s-au cristalizat primele forme de opoziție, socialismul și mișcarea agrariană⁹³².

⁹²⁴Spre exemplu, guvernul Lloyd George a fost ultimul guvern liberal al Marii Britanii, Stein Rokkan (author), *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p. 95.

⁹²⁵Gale Stokes, *Fundamentele sociale ale structurilor politice Est-Europene*, în, Daniel Chirot (coord), *Originile înapoierii în Europa de Est*, Corint, București, 2004, capitolul VII, pp.263-305; a se vedea și John Bell, *Modernisation through Secularisation in Bulgaria*, în Gherasimos AUGUSTINOS, *Diverse Paths to Modernity in Southeastern Europe: Essays in National Development*, Greenwood Press, New York, Westport-Connecticut, London, 1991, p. 16.

⁹²⁶Jacques Coenen-Huther, *Sociologia Elitelor*, Editura Polirom, Iași, 2007, pp. 58-59.

⁹²⁷*Ibidem*, p. 61.

⁹²⁸Gale Stokes, *op.cit.* p.299.

⁹²⁹Steven Pawlovitch, *op.cit.*, p. 203.

⁹³⁰Gale Stokes, *art.cit.* pp. 299-300.

⁹³¹Daniel Chirot (coord), *Originile înapoierii în Europa de Est*, în special capitolul I, *Cauze și consecințe ale înapoierii*, unde autorul definește elementele unei culturi politice de import. București, Corint, 2004, p.22.

⁹³²John Bell, *op. cit.* p. 45.

În loc de socialism, a cărui dezvoltare a avut loc în statele industrializate, în statele balcanice, rolul acestuia a fost preluat de agrarianism. În România lucrurile stau puțin diferit dat fiind faptul că elitismul explică mai bine felul în care statul capătă formă, deoarece principalul conflict se desfășoară inițial la nivelul elitelor intelectuale, politice și economice care crează instituții modernizatoare și au o viziune bine definită și occidentalizantă. Astfel se explică modul diferit de abordare, model care va fi transplatat și în Dobrogea ca sistem politic, social și economic.

Astfel prezentat statul modern văzut de Michael Mann în vestul Europei, apare și în Balcani, într-o formă coruptă. Față de România, unde elita existentă coordonează apariția instituțiilor, în Bulgaria elita apare odată cu instituțiile. Problema Bulgariei este că elitele au apărut odată cu dezvoltarea infrastructurală a statului și au acaparat aparatul instituțional fără de care nu ar fi putut să existe.⁹³³ Așa apar practic și diferențele de sistem în spațiul dobrogean care, deși anterior avusese o organizare identică sub Imperiul Otoman, cunoaște diferențe semnificative de sistem politic în teritoriul nou configurat împărțit între Bulgaria și România după 1878. Am analizat cele două sisteme politice, românesc și bulgar, datorită faptului că există cel puțin două similitudini la nivel social și politic⁹³⁴. Ambele state au avut pretenții asupra Dobrogei imediat după 1878 și ambele au avut un sistem instituțional de import. Deși cele două state au dus o campanie de a convinge la nivel internațional stăpânirea exclusivă asupra întregului teritoriu dobrogean în realitate nici unul dintre cele două state nu avea nici infrastructura instituțională și nici experiența politică de a stăpâni integral provincia.⁹³⁵ În primul rând, existau o serie de probleme concrete în teritoriu precum lipsa forței de muncă, caracterul rudimentar al uneltelor agricole, capacitatea redusă a forțelor aferente industriei.⁹³⁶

La toate aceste elemente sociale și politice se adăugau probleme care țineau de specificul multiethnic al Dobrogei precum și de anumite tradiții moștenite de la fosta stăpânire otomană. Spațiul dobrogean era totuși un areal geopolitic destul de complex marcat de diferențe culturale deosebit de pregnante pentru a nu se uniformiza de la începutul stăpânirii românești. Prin urmare au fost rezolvate pe parcurs anumite reglementări care trebuiau să uniformizeze instituțional dar și politic, educațional, militar, etc. Se mai adaugă aspectul sociologic de analiză al spațiului dobrogean care cunoaște la rândul-i mișcări sociale precum cele care au

⁹³³ D. N. Mincev, *România și renașterea bulgară*, Constanța, 1936, p. 53.

⁹³⁴ Victor Stroescu, N. Stanciu-Pantely, *Pe căile străbunilor*, în, *Dobrogea Nouă*, vol. III, Bazargic, 1926, p.28.

⁹³⁵ Alexandru P. Arbore, *Noi informații etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei*, în, *Analele Dobrogei*, anul IX, Cernăuți, 1930, p. 88.

⁹³⁶ Florin Constantin, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, p.305.

zguduit statul român în ultimele două decenii ale secolului XIX și începutul secolului XX⁹³⁷.

În acest studiu se poate demonstra modul în care Dobrogea s-a modernizat în contextul proiectelor politice promovate de elitele politice românești precum și aportul pe care comunitățile etno-politice amintite îl aduc, direct sau indirect, la acest proces⁹³⁸. De la 1879 se poate vorbi despre o nouă provincie românească, în sensul dezvoltării și modernizării acesteia, locuitorii săi raportându-se mereu la cuvintele și îndemnul Regelui Carol I deși acest teritoriu nu avea o cultură românească. Astfel, în timp, Dobrogea a evoluat de la un târg cu aspect oriental, cu terenurile din afara sa populate de prepelițe și iarna de lupi la un oraș comercial și de mare interes. Explicația acestei schimbări aparține omului politic Ion I.C. Brătianu (sosit la Constanța în 1911 la o întrunire politică) care considera că „*au fost necesare jertfe și sacrificii de milioane de lei, pe cari însă Partidul Național-Liberal n-a ezitat să le facă pentru că lui i se datorește aproape tot ce s-a înfăptuit în Dobrogea de la anexare până astăzi ... Noi voim să facem din Constanța un centru de lumină și prosperitate, care să reflecteze ca un far, până departe, pe celelalte țărmuri ale Mărei Negre, viața și civilizația românească*”⁹³⁹. Era expresia unei schimbări care se încadra în trendul epocii de influență liberală care pătrunsese și în Dobrogea prin intermediul elitei din Vechiul Regat pe filieră europeană.

Nicolae Iorga – doctrinar al sămănătorismului

Robert Adam⁹⁴⁰

Abstract

⁹³⁷ Aici putem aminti revoluția socială din 1888 care a cuprins o parte a societății românești, criza financiară din 1900, războiul de la 1907 și experiența dureroasă pe plan extern din vara lui 1913 care a implicat modificări sociale și teritoriale în spațiul dobrogean cu implicații destul de importante în viziunea conducătorilor de atunci ai României, Zoltan Rostas, *op.cit.*, p.14.

⁹³⁸ Pentru acest aspect a se vedea Paul-Henri Combart care a publicat un excelent studiu numit *Images de la Culture* (Imagini ale culturii) publicat în 1966, în care descria proiectul politic ca „o cultură marcată de o serie de modele, de imagini ghid, de reprezentări, la care se raportează membrii unei societăți în comportamentele, munca, rolurile și relațiile lor sociale”.

⁹³⁹ *Dobrogea Jună*, 6 iunie 1911, p.3.

⁹⁴⁰ Doctorand Université Libre de Bruxelles.

Le semeurisme fut plus qu'un courant littéraire passéiste et retardataire, violemment antimoderniste. La politique, la sociologie, la construction (agraire, industrielle, économique, législative, culturelle) en furent autant de dimensions. Pour l'historien et publiciste Nicolae Iorga (1871-1940), fondateur de la revue Sămănătorul et du mouvement culturel y circonscrit, les transformations socio-économiques en Roumanie après 1880, les solutions proposées étaient des fausses routes. Le publiciste envisage une autre voie pour le jeune Etat roumain, par l'encouragement d'une culture populaire et nationale. Pour ce faire, il n'envisage point de suivre la voie des révolutionnaires de 1848, fondateurs de la Roumanie moderne, ou celle des populistes russes afin d'éclairer le peuple, mais descendre ceux d'en haut vers le goût, la sensibilité et l'horizon de ceux d'en bas. Les élites cosmopolites et francophones, qui auraient fait la révolution de 1848 au lieu d'éclairer le peuple, sont désignées coupables pour trahison du projet national et asservissement à l'étranger. Très critique à l'égard de la Révolution française, Iorga admirait en échange la révolution américaine, fruit des fermiers, donc des paysans autonomes, constitués lentement, par une évolution organique en un corps économique et politique.

În căutarea modelului american. Înclement cu Revoluția Franceză, istoricul și publicistul român Nicolae Iorga (1871-1940) admira în schimb revoluția americană. Nu era ceva nou în România. Încă din 1843, când abia apăruseră mugurii vieții burgheze în Principate, scriitorul, istoricul și omul politic Mihail Kogălniceanu elogiase în *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională la Academia Mihăileană* din Iași modelul nord-americanilor, care atunci când fondează o nouă așezare deschid simultan un drum și inaugurează tipografia unui jurnal. Prin această dublă operație, susținuse Kogălniceanu (și el istoric, ca și Iorga), americanii favorizau comunicația ușoară și liberă a persoanelor și a ideilor. Un ideal față de care Iorga se arăta odinioară reticent, din moment ce preconizase taxe pe tipărituri! Admirația lui pentru revoluția americană avea la bază ideea că aceasta ar fi fost săvârșită nu de burghezi, de „orășeni trăiți prin saloane”, ci de fermieri, adică de „țărani autonomi” grupați în familii numeroase, care formau „*un organ esențial, și economic, și politic.*” Acesta s-a dezvoltat încet, într-o strictă legalitate, fără brutalități, improvizații, mișcări bruște și accese voluntariste. Se poate deduce de aici că Iorga n-a fost un reacționar rigid, un antirevoluționar înrăit. El opta pentru *evoluția organică*, antrenând concomitent spiritul critic (așadar, raționalitatea istorică confirmată de timp) și acumulările lente, tradiționale. Efectul conjugat al acestora s-ar resimți – credea Iorga – în ansamblul organismului social, nu doar la suprafața

acestui, și e cu atât mai viguros cu cât implică ethosul, nu raționalismul uscat, inuman, întrupat în ochii istoricului de avocatul de provincie „sec la suflet și verde la față” numit Robespierre. În clipa în care era deja politician influent, fost președinte al Camerei, Iorga a dat curs rezervei lui naturale față de răsturnarea revoluționară a unor stări de fapt, această confesiune doctrinară fiind edificatoare: „Eu nu cred în revoluții care dărâmă înainte de a ști ce creează [...], dar cred în evoluția înceată, culturală, care tot ce câștigă asimilează”⁹⁴¹.

În conformitate cu acest crez, pe ce căi ar fi trebuit să se dezvolte societatea românească? E o întrebare al cărui răspuns nu poate fi aflat cu ușurință, căci un alt paradox al sămănătorismului este că el s-a codificat doctrinar după ce influența lui directă s-a consumat. Iorga va publica, de pildă, *Doctrina naționalistă* în 1923, *Evoluția ideii de libertate* și *Politica culturii* în 1928, *Istoricul constituției românești* în 1929, *Romantism și naționalism în istoriografia românească în 1933* ș.a.m.d. Z. Ornea, cel mai aplicat cercetător al aspectelor sociologice, politice și estetice ale curentului, a semnalat încă din 1970 eterogenitatea materialului care se cuvine examinat, acesta incluzând cronici, conferințe, discursuri parlamentare, imprecășii critice, notițe polemice, articole literare etc.

Temeliile individualității naționale. Clară este, în orice caz, orientarea anticapitalistă bazată pe o înțelegere romantică, mesianică, a istoriei. Pe sămănătorști (pe N. Iorga în primul rând!) îi irita triumful unui model social cosmopolit, universal valabil pentru orice națiune. În locul „normelor abstracte”, veritabile „carcase” suprastructurale preluate prin imitație „lașă” și rapidă, aceleași în Franța, Germania, Japonia, ar fi preferat alcătuirile particulare, specifice, „temeliile de individualitate națională.”

Iorga făcea o distincție netă între *culturile create* și *culturile vehiculate*. Produs și producător al unei culturi cu „caracter poporal” (*id est* rural) încă din vremea *Romaniilor populare* dominate de „principiul de libertate țerănească, locală, patriarhală” și de „simțul unei solidarități rurale, derivând din descendența comună a tuturor locuitorilor satului”, poporul român ar fi trebuit să-și mențină neschimbată această morfologie. Vocația lui agrară n-ar fi trebuit alterată prin transplanturi de norme și așezăminte străine ce i-ar fi dizolvat coeziunea și individualitatea. În ipoteza că totuși împrumuturile s-ar dovedi necesare, ele ar trebui adoptate blând, lent, progresiv, cu constanta grijă de a nu zdruncina structurile originare: „Nu se poate strămuta rostul unui popor dintr-un an în altul; veacuri întregi am făcut pe pământul acesta agricultură în munții și în văile noastre; păstoritul și agricultura au fost temeiul neamului nostru de când

⁹⁴¹ N. Iorga, *Doctrina naționalistă*. [București], Editura Institutul Social Român, 1923, p. 10.

ne-am pomenit. [...] Nu putem să grămădim pe toți în orașe, pentru a face: ce? Ce nu se pricepe, ce n-au făcut niciodată?⁹⁴²

Desfășurată după ritmuri naturale, sempiternе, viața la țară „neschilodită de cultura modernă” conservă puritatea etnică, sentimentală, vigoarea voinței. Țăranul „curat” e personificarea națiunii: „...În România trăiesc peste 4.000.000 de țărani curați față de nici un milion de orașeni culeși din toate națiile. [...] românii de peste hotare [e vorba de românii din Transilvania, Basarabia, Bucovina, sudul Dunării – n.n. R. A.] sunt încă mai mult un neam de lucrători de ogoare⁹⁴³.” Chiar dacă exista aici nota xenofobiei, a alunecării în exclusivism etnic, Iorga a susținut apoi că „românismul” demagogic trebuie îngăduit de un naționalism „laborios, conștient și modest.” Ar fi fost necesar, era de părere istoricul, ca acesta să se axeze pe structurile vechi, ancestral țărănești, consolidate, nu înlăturate, prin recursul la învățătură și asimilarea unor tehnici moderne: „Cu o plugărie bună, făcută de proprietari cu știință modernă a meșteșugului, cu țărani trecuți prin mâna învățătorului și, apoi, supt ochii unei administrații care ar fi veghiat ca dreptatea să nu fie călcată de nimeni, am fi fost destul de bogați ca să ni putem ținea gospodăria strict necesară, predominantă de acest principiu: totul pentru învățător, totul pentru soldați. Mai târziu, ar fi venit și aici vremea pentru formele superioare și târzii ale vieții materiale și morale...Dar am fost luxoși ca stat...”⁹⁴⁴

Ura împotriva alogenilor spoliatori. Vina capitală a statului nu e doar luxuria, risipa nechibzuită a resurselor. Construcție „rațională”, impersonală, impusă printr-o „revoluție de copie, de împrumut”, acesta a năruit solidaritatea claselor reale, legătura „naturală” dintre *țărănime* și *boierimea* („de neam”). Agenții purtători ai virusului în interiorul comunității sunt, în bună linie populistă, străinii, „lipitorile satului” (arendășul grec și cârciumarul evreu). Ura împotriva „veneticilor”, a alogenilor spoliatori transpare în mai toată literatura din *Sămănătorul* și din revistele afiliate. Poezia, dar mai ales proza sămănătoristă a unor I. Al. Brătescu-Voinești, Ion Ciocârlan, C. Sandu-Aldea, Emil Gârleanu, G. C. Ionescu, Zaharia Bârsan, are o umanitate „canonică”, previzibilă, prezentată tendențios. De o parte e boierul cu legitimitate istorică (îndeobște bătrân, cuminte, blajin, milos, cucernic, „frate bun” pentru țărani), apoi purtătorii lui de cuvânt (preotul, învățătorul ș.a.) și „țăraniii fruntași”; de

⁹⁴² Idem, *Ce credea un „anarhist” cu o săptămână înaintea răscoalelor țărănești*. Conferința ținută de N. Iorga la 3 martie 1907 la Ploiești. În: *Neamul românesc* (supliment literar), nr. 19, 25 febr. 1909, p. 14.

⁹⁴³ Idem, *Împotriva clevetitorilor. II. Țărănismul „Sămănătorului”*. În: *Sămănătorul*, IV, nr. 50, 11 dec. 1905; reproduș în N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ediție de Valeriu Răpeanu și Sanda Răpeanu, studiu introductiv, note și comentarii de Valeriu Răpeanu, Minerva, București, 1979, p. 270.

⁹⁴⁴ Idem, *Congresul petrolștilor*. În: *Neamul românesc*, nr. 31, 1907, p. 482.

alta, arendașul de curând „împământenit”, hangiul evreu însetat de câștig care ori singuri ori împreună strică pacea satului idilic și impun domnia banului. Consemnând cărțile de această factură, N. Iorga rezervă elogiul pentru umanitatea pozitivă, *întreagă* și osândește „pe dușmanul moșiei noastre, pe stârpitorul lanului, pe storcătorul și ucigașul omului, pe «neamul» cellalt, de pripas, străinul și cotropitorul⁹⁴⁵.” Fadul romancier C. Sandu-Aldea (1874-1927) e laudat în același articol fiindcă ar fi un „om întreg” care „recunoaște în toate înfățișările pe acest protivnic fireesc, al lui și al nostru al tuturor, care trebuie atacat în frunte, răpus și zdrobit, dacă nu voim să perim și noi.”

Sabotor al norme, al armoniei sociale, metecul e factorul de disoluție, devastatorul paradisului terestru care era satul românesc medieval. Prin extensie și regie tendențioasă, acestei figuri dizarmonice i se alătură „moșierul străin” și bancherul din afară, fără nici o milă pentru pământul pe care-l strică. „Am secăt câmpul, am ras pădurea, am scormonit pretutindeni pământul după petrolul⁹⁴⁶” – vituperează Iorga.

Nu e însă de neglijat amănuntul că această orientare nu e exclusiv xenofobă. Criticismul iorghist se îndreaptă în egală măsură și spre exponenții capitalului național, recte împotriva liberalismului protecționist promovat de Brătienii ce clamau sloganul „Prin noi înșine” și impuneau subvenții și restricții al căror cost îl plătea tot contribuabilul român. Adept al satului patriarhal, al lumii agrare, Iorga nu excludea dezvoltarea industrială, dar o limita, cum o vor face și poporanistii, la acele ramuri ce prelucrează produsele agricole: „o țară poate fi și «eminamente agrară», fără a mai sprijini prin cartele «industria în țară». O agricultură bună poate hrăni o țară care e anume făcută pentru aceasta și ea poate da din trunchiul ei mlădițele industriei firești, care nu poartă flori de hârtie, de zahăr sau de sticlă... Într-o țară «eminamente agricolă», gândul tuturor trebuie să fie întors către agricultură⁹⁴⁷.”

⁹⁴⁵ Idem, *Un roman de luptă: „Două neamuri” de C. Sandu-Aldea*. În: *Sămănătorul*, V, nr. 33, 13 aug. 1906, p. 643; reproduș în N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, ed. cit., p. 377. În acest punct opiniile lui N. Iorga și ale lui C. Stere coincideau. Stere era tot atât de ostil arendașului („de multe ori străin”), considerat „intermediar inutil în economia națională.” În articolul *Fischerland*, publicat în *Viața românească*, I, 6, august 1906, liderul poporanist înfățișa cu date statistice edificatoare situația dramatică a țăranilor din nordul Moldovei („grânarul României” în limbajul politicienilor vremii) supuși durei exploatare de către „Asociațiunea Fischer”. Presa naționalistă antisemită a exploatat tendențios subiectul, aruncând vina asupra străinilor. Dar răscoalele țăărănești din 1888 reprimare sângeros de armată (1 000 de morți și răniți) au izbucnit în zona Urzicenilor, unde arendașii și marii proprietari erau prioritar români, iar cele mai violente ciocniri din timpul marii răscoale țăărănești din 1907 au avut loc nu în „Fischerland”, ci în Oltenia, unde proporția alogenilor era minimă, aproape inexistentă.

⁹⁴⁶ Idem, *Congresul petroliștilor*, în loc. cit.

⁹⁴⁷ Idem, *Bogăția țării*. În: *Neamul românesc*, nr. 66, 1908, p. 1029-1030.

România orașelor și România satelor. Anticitadinismul – extrem de vizibil – al literaturii sămănătoriste este împlânzit în manifestările doctrinare ale curentului. Cel care i-a dat turnura teoretică nu adopta totuși logica lui *nici-nici*, ci pe aceea a lui *și-și*: „Ni trebuie o Românie a satelor, din care să se alimenteze România orașelor, o Românie a satelor, care să fie în stare a hrăni neconținut și a prefăce sângele proaspăt al României orașelor. Ni trebuie și una, și alta. [...] Este o necesitate a vieții moderne ca satul să fie stăpânit de orașe⁹⁴⁸.” Necesitate acceptată totuși cu strângerea de inimă a celui care cunoștea „viața ticăloșită a muncitorului industrial” privat în România de foloase care nu-i lipseau celui occidental.

Chiar dacă mai târziu, după rezolvarea problemei naționale (în 1918) și a celei agrare (prin reforma din 1921), N. Iorga a reflectat și asupra „situației claselor muncitorești de la orașe”, propunând „umanizarea” mediului de fabrică prin reabilitarea relațiilor interpersonale într-o lucrare ce devansează teoriile lui Elton Mayo și ale Școlii de la Chicago⁹⁴⁹, el a rămas purtătorul de cuvânt al sufletului rural reticent față de ritmurile și condițiile vieții impuse de civilizația modernă. A vrut, după propria lui mărturisire, să edifice prin ridicarea culturală un nou regim bazat pe două elemente ale puterii: *libertate* jos și *autoritate* sus. Nu avea în vedere un instrument de autoritate și dominație în genul celui identificat de Max Weber în *Economie și societate*, ci o formă de libertate țărănească tradițională în care „șeful” era respectat nu numai fiindcă avea dreptul la respect, dar și pentru că era *vrut*, era *ales*, tocmai în calitatea lui de „cel mai bun și înțelept” apărător al „moștenirii bătrânești”.

E reacția unui om vechi, nu neapărat în sensul de anacronic, ci în acela de doctrinar atașat tradiției care transformă țărănimea în corp politic, o uniune de oameni „liberi, de o libertate asigurată după datini”, cu „rădăcini în antichitate”. Uzurparea acestei libertăți de către marii proprietari l-a determinat după 1910 să se pronunțe pentru reforma agrară, după cum minarea de către bancheri a micii proprietăți țărănești generalizate după 1921 l-a dus la Legea conversiunii datoriilor agricole adoptată la 19 aprilie 1932 de guvernul său de tehnicieni. Soluția o aflase în istorie, atenianul Solon fiind cel dintâi care operase în 594 î.Hr. o conversiune asemănătoare. *Sămănătorismul* și dezvoltările lui politice ulterioare au fost o formă a *democrației țărănești* căreia N. Iorga i-a rămas atașat toată viața. E motivul pentru care după 1910 va colabora adesea cu adversarul său poporanist C. Stere.

Idealului „democrației rurale” i-a dedicat Stere toată activitatea lui politică de până la primul război mondial, dar și după aceea. Casa rurală, băncile

⁹⁴⁸ Idem, *Conferință rostită la Ploiești*. În loc. cit., p. 7.

⁹⁴⁹ Idem, *Evoluția ideii de libertate*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Bădescu. București, Editura Meridiane, 1987, p. 424-427.

populare, reforma agrară, votul universal au fost principalele lui fronturi de acțiune, pe care a câștigat victorii parțiale. Dar lipsa unei adevărate poziții de influență în P.N.L. i-a zădărnicit multe inițiative. Când războiul mondial va izbucni, iar el, vechi inamic al Rusiei autocrate, se va pronunța pentru Tripla alianță, destinul lui politic a fost marcat ca izotopii radioactivi. Reformele: agrară, electorală, le vor realiza până la urmă alții (în speță liberalii). Dar pe ruinele vechii României, ale populismului său, se vor ridica alte forțe politice (național-țărăniștii), prima în ordine cronologică fiind Liga Poporului (întemeiată de Alexandru Averescu la Iași în 3 aprilie 1918) și transformată apoi, în 1920, în Partidul Poporului.

Scriitori maghiari în presa interbelică din România

Cseke Péter⁹⁵⁰

Rezumat

În tratatul Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989, apărut în 1996, găsim 128 de portrete scriitoricești. Dintre aceștia, 30 au fost redactori-șefi la diferite ziare, săptămânale și reviste literare/culturale; numărul scriitorilor gazetari se ridică la 60. Iar dacă ne uităm la indicele volumului, găsim încă 35 de redactori/reporteri și 10 conducători de reviste social-culturale, printre care trei redactori-șefi ai prestigioasei reviste Korunk (Dienes László, Gaál Gábor, Gáll Ernő). Prezența scriitorilor în cadrul redacțiilor este o tradiție în Transilvania de după 1867. Dar „densitatea” lor devine mai impunătoare în perioada interbelică. Cel mai renumit publicist al vremii, Spectator (Krenner Miklós), care a fost timp îndelungat și președintele Asociației Ziariștilor Maghiari din Transilvania și Banat, menținând relații cordiale cu somitățile presei românești (Costa Foru, Constantin Mille și alții), considera că beletristica și presa (nu numai cea literară) sunt frați de lapte în situația minoritară. Astfel, redacția n-a însemnat numai un loc de muncă, ci și o vocație.

Conform repertoriului redactat de Monoki István (timp de 40 de ani bibliograf în BCU) putem depista cu ușurință personalitățile marcante care și-au

⁹⁵⁰ Profesor doctor la Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

lăsat amprenta în orientarea și dezvoltarea presei maghiare din România interbelică (Benedek Elek, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Áprily Lajos, Kuncz Aladár, Reményik Sándor, Kacsó Sándor, Tamási Áron, Ligeti Ernő, Nyirő József, Tompa László și alții). De data aceasta încercăm să atragem atenția asupra activității gazetărești a poetului și traducătorului Dsida Jenő (1907–1938), cunoscut și datorită traducerilor sale din lirica românească (Alexandri, Eminescu, Bolintineanu, Șt. O. Iosif, O. Șireagu). Despre palmaresul lui ca traducător strălucit găsim aprecieri elogioase în portretul realizat de Gavril Scridon: „Cel mai intens l-a preocupat Eminescu, din care a tradus unsprezece poezii [...]. Traducerile lui Dsida, indiferent din ce literaturi s-au făcut, sunt realizări de înalt nivel artistic. Contactul cu clasicii și, în general cu literatura universală, argumentează mîiestria versificației la poetul maghiar.”⁹⁵¹ Poeziile alese ale lui Dsida au fost traduse de Emil Giurgiuca. Volumul *Peisaj cu nori* a apărut în 1974, cu prefața lui Ștefan Aug. Doinaș.

Activitatea gazetărească și publicistică a lui Dsida nu este încă inventariată, și bineînțeles nici apreciată la modul cuvenit, cu toate că face parte integrantă a operei sale. Din anul 1927, Dsida a lucrat la reviste culturale și literare (*Páosztortűz*/Foc de păstori, *Erdélyi Helikon*/Heliconul Transilvănean), la cotidiene din Cluj și Oradea (*Keleti Újság*/Jurnal de Est, *Erdélyi Lapok*/Gazeta de Transilvania), totodată a fost și fondatorul revistei generației sale, *Erdélyi Fiatalok*/Tinerii Ardeleni. După cercetările de până acum, apreciem că numărul articolelor și criticilor sale despre literatură și artă se ridică la 130, iar relatările, interviurile și reportajele semnate (sau sub pseudonim) sunt mult mai numeroase.

Gazetarul și redactorul Dsida a lucrat în perioada dintre 1930 și 1935 concomitent la trei reviste: a fost colaborator intern la *Páosztortűz* și *Keleti Újság*, respectiv reporter/corespondent la Cluj al ziarului orădean *Erdélyi Lapok*. Atât pentru a-și câștiga existența (era și atunci perioadă de criză economică), cât și din cauza sentimentului vocației. A realizat toate acestea în ciuda bolii grave de inimă de care suferea din naștere. Dacă citim (sau recitim) după douăzeci de ani de la apariție volumul de articole, nuvele și scrisori apărut sub îngrijirea lui Marosi Ildikó, ne dăm imediat seama că Dsida Jenő ne-a lăsat ca moștenire o tradiție aparte a jurnalismului de calitate, a modului exigent de redactare a unui ziar. Acestea sunt însă numai a parte a moștenirii lăstate. Din scrierile menționate nu emană nici astăzi rutina jurnalistică. Limbajul lor este atât de plastic, precum cel al poeziei. Indiferent de tema aleasă, încercă să depășească lipsa de perspective a provincialismului. Dintre scriitori, poate doar

⁹⁵¹ Gavril Scridon: *Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989*. Ed. „Sfinx”, Cluj-Napoca, 1996, 66–75.

Kosztolányi Dezső a fost singurul care a reușit să producă texte jurnalistice de un asemenea nivel.⁹⁵²

În prima perioadă, Dsida a făcut față doar timp de zece luni încercărilor – din decembrie 1927 până în octombrie 1928 –, după care este nevoit să ceară concediu fără plată de un an, la sfatul medicului. (Între 1 octombrie 1928 și 21 iulie 1929 lucrează ca dascăl particular la familia baronului Huszár László, la Apalina). Această alegere este justificată de cel puțin trei factori: 1) Nu a mai putut suporta oboseala datorată muncii epuizante din redacție 2) Era student la drept, și avea nevoie de timp pentru a se pregăti în sesiune 3) A avut conflicte cu caracter ideologic în cadrul redacției. Acest ultim fapt reiese din scrisoarea pe care o trimite în data de 15 ianuarie 1929 lui Kacsó Sándor de la Apalina: „Am fost timp de un an redactor al revistei *Páosztortűz*, unde luptele de dreapta și de stânga mi-au făcut viața amară. M-am luptat foarte mult, și pentru că sunt prea sensibil, am fost nevoit să plec dezgustat din redacție. Am cerut și am primit un concediu de un an. (Cred că mi-au satisfăcut cu bucurie dorința pentru plăcerea de a scăpa de mine, și în plus, am renunțat și la salariu. Revista a fost preluată acum de colegul Finta Zoltán, sunt însă convins că domnul Gyallay va regreta mai târziu această alegere.”⁹⁵³

În necrologul său, Ruffy Péter – care a lucrat la începutul anilor 1930 la ziarul *Erdélyi Lapok*, fiind uimit de limbajul elevat, stilul, gândirea și virtuozitatea poetică a lui Dsida – scria că Dsida „a fost timp de zece ani redactor al revistei *Páosztortűz*”. Desigur, este numai o metaforă, în sensul cuvintelor rostite de Dsida în redacția ziarului *Keleti Újság*, în ziua de naștere a poetului, la 17 mai 1937: „Nu mai am mult de trăit... Timpul a trecut peste mine. Plec, căci am trăit șaiszeci de ani în treizeci.”⁹⁵⁴

Cu ocazia aniversării a 70 de ani la înființarea revistei, redactorul publicației *Hitel* din Budapesta m-a rugat să public un scurt text, care să evoce acei ani ai revistei *Páosztortűz*. Textul apărut sub titlul *Értékörző családi lap/Revistă de familie păstrătoare de valori* este doar o reperare în cadrul istoriei presei. Cu toate acestea, solicitarea m-a bucurat, căci astfel aria cercetărilor mele de istoria presei s-a lărgit. În acest fel, am reușit în cadrul cursurilor de istoria presei pe care le țineam studenților, să ilustrez prin exemplul prestigioasei *Erdélyi Szemle* – fondată de Sütő-Nagy László 1915 –, precursora revistei *Páosztortűz*, modul în care presa minoritară maghiară din Transilvania s-a transformat atât din punct de vedere structural cât și funcțional după 1920. Reușind să supraviețuiască cataclismului primului război mondial,

⁹⁵² Marosi Ildikó (coord): *Séta egy csodálatos szigeten/Plimbare pe o insulă minunată*. Ed. Kriterion, Cluj, 1992.

⁹⁵³ Scrisoarea lui Dsida Jenő către Kacsó Sándor a apărut în volumul redactat de Pomogáts Béla: *Tűkör előtt. In memoriam Dsida Jenő/În fața oglinzii*. Editura Nap, Budapesta, 1998. p. 27.

⁹⁵⁴ Ruffy Péter: *Világaim/Lumile mele*. Ed. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapesta, 1979, 292–295.

revista s-a transformat în *Pásztortűz* în 1921, formulându-și obiectivul de umple golul lăsat în Transilvania prin interzicerea revistei *Nyugat*, publicate în Ungaria. În speranța de a deveni un for de seamă al literaturii maghiare din Transilvania. Știm bine, că acest rol i-a revenit până la urmă revistei *Erdélyi Helikon*. Ceea ce nu înseamnă deloc că *Pásztortűz* ar fi fost o sămânță spirituală neîncolțită a acelei perioade.

Există o serie de fapte care demonstrează că Dsida s-a dovedit a fi în calitate de redactor al revistei *Pásztortűz* un reprezentant al spiritului pur european în Transilvania. Și-a ales cu grijă colaboratorii, de la care a cerut și a primit manuscrise, fotografii, lucrări grafice, reproducții. Pe lângă articolele apărute în ziar, poate fi relevantă și corespondența cu colaboratorii revistei. De asemenea, pot fi de folos în cadrul unei analize amănunțite și mesajele trimise de redacție, răspunsurile la scrisori, texte care în manualele de jurnalism apar ca fiind genuri auxiliare.

A părut deci oportun să începem analiza din acest punct de vedere. În baza textelor analizate, putem distinge patru categorii.

a. Programe politico-ideologice și considerente artistice. „*Pásztortűz* nu este o revistă literară de partid, nu este influențată de orientările de dreapta sau de stânga – se afirmă într-un număr din 1931. Singurul scop al revistei este să servească maghiarimea din Transilvania, cu tot ceea ce este mai bun spiritului.” Iar într-un alt număr putem citi: „În nuvelele pe care ni le-ați trimis, propaganda este mai pregnantă decât arta. Chiar dacă nu credem în principiul l’art pour l’art, și nici nu refuzăm ca operele care apar în revistă să se afle în serviciul unor idei, ne preocupăm ca aceste scrieri să aibă un anumit nivel artistic. Ideile propagate de Dvs. sunt însă într-atât de îndepărtate de gândirea noastră, încât nu putem să le așezăm în fața cititorilor, nici chiar în cea mai artistică prezentare.”⁹⁵⁵

b. Cultivarea talentelor literare și artistice. Sunt caracteristice în acest sens răspunsurile „discrete” de genul: „talentul Dvs. poetic este încă în stare latentă”. Dsida a dezvoltat metode eficiente în contracararea „agresivității” și „aroganței” unor diletanți, fapt demonstrat și de următorul mesaj, plin de tact, însă în același timp deosebit de relevant: „Nici noile poezii nu sunt mai norocoase. Am vrea să vă explicăm că viața nu este neapărat legată de creație. Însuflețirea cu care scrieți despre poezia lui Baudelaire dovedește că aveți un talent deosebit și o inteligență aparte în receptarea poeziei. Însă numai talentele de excepție ar avea voie să se apuce de scris: ar fi mult mai mare nevoie de cititori cu simț artistic dezvoltat, care își găsesc plăcerea în citit, decât de tentative literare eșuate. De exemplu, scrierea Dvs. nu denotă talent literar.”⁹⁵⁶

⁹⁵⁵ *Pásztortűz*, 1931, 2., p. 496.

⁹⁵⁶ *Pásztortűz*, 1931, 3, p. 72.

c. Sfaturi pentru traducători „Traducerile Dvs. din limba japoneză sunt foarte interesante, cu toate că nu se pot compara cu traduceri fine, nuanțate și vii ale lui Kosztolányi Dezső. [...] Ne întrebăm oare din ce limbă ați tradus poeziile, căci nu ne putem imagina ca la vârsta Dvs. să cunoașteți limba japoneză. În cazul în care am publica poeziile, ar trebui să menționăm sursa exactă a acestora.” „Proba traducerilor literare poetice este ca traducerea să pară o poezie originală. [...] Ar trebui să studiați mai cu atenție limbajul, arta versificării și rimele poezilor maghiari, în special cele ale consacraților traducători, cum ar fi Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, etc.”⁹⁵⁷

d. Puritatea limbii, eleganța exprimării. Exigența lingvistică este exprimată nu numai în rubrica demarată în ziarul *Keleti Újság*, ci și în mesajele din revista *Pásztortűz*. „În ceea ce privește corectitudinea limbii, o fărâmă de bun gust și dragoste contează mult mai mult decât orice invocare a logicii, esteticii, istoriei limbii, limbajului popular sau chiar a scopului propus. Câtă grijă avem de felul în care se îmbracă copiii noștri [...], însă neglijăm complet modul în care ne exprimăm, eleganța pe care ne-o oferă limba maghiară. Această problemă am ridicat-o de mai multe ori...”⁹⁵⁸

Cea mai interesantă problemă este fără doar și poate cea a valorilor literar-artistice transmise se revista *Pásztortűz* în perioada în care Dsida a fost redactorul-șef al publicației. De această dată am analizat doar numerele din 1928 și 1933 ale revistei. Acești ani reflectă de asemenea preferințele valorice ale redactorului Dsida: cine au fost scriitorii pe care i-a prețuit, pentru care a luptat între două „războaie” din redacție?⁹⁵⁹

În 1928 a publicat șase poezii de Babits Mihály, trei de Bárd Oszkár, două de Csuka Zoltán, lista celor publicați continuând astfel: József Attila, Juhász Gyula, Kosztolányi, Maksay Albert, Mécs László, Reményik, Sárközi György, Sík Sándor, Szemlér Ferenc, Szenteleky Kornél, Szentimrei Jenő, Tóth Árpád; În 1933: Áprily, Bartalis (2), Csuka Zoltán, Maksay, Mécs, Reményik (5), Sík Sándor, Szemlér (2), Szombati-Szabó István (2), Varró Dezső (7). Literatura universală este reprezentată de Goethe, iar poezia românească de Lucian Blaga.

În ceea ce privește proza, au fost publicați: Berde Mária, Gyallay Domokos, Kacsó Sándor, Kovács Dezső, Molter Károly, Móricz, Nyíró, P. Gulácsy Irén, Sipos Domokos, Tamási Áron; în 1933: Berde, Kolozsvári Grandpierre Emil, Herczeg Ferenc, Karácsony Benő, Adolf Meschendörfer, Molter, Móra, Nyíró (5), Szántó György, Tamási.

Printre cei care au publicat studii, recenzii găsim nume precum: Berde Mária, Debreczeni László, Gaál Gábor, Gál Kelemen, Herepei János, Jancsó

⁹⁵⁷ *Pásztortűz*, 1931, 19, p. 456.

⁹⁵⁸ *Pásztortűz*, 1931, 8, p. 156.

⁹⁵⁹ Vezi Dávid Gyula: *Reményik és Dsida/ Reményik și Dsida*. Székelyföld, 2012, 3, pp. 60–71.

Béla, Jancsó Elemér, Kristóf György, Kós Károly, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Szentimrei, Tavaszy, Tóth Árpád, Vita Zsigmond; În 1933 lista se lărgeste cu Albrecht Dezső, Csűry Bálint, Imre Lajos, Járosi Andor, Kolozsvári Grandpierre, Kovács László, Kováts József, Makkai László, Molter, Varga Béla.

Creațiile de artă (picturi, gravuri, desene și sculpturi) poartă semnătura unor artiști precum: Aba-Novák Vilmos, Ács Ferenc, Debreczeni László, Fadrusz János, Gruzda János, Iványi-Grünwald Béla, K. Csikos Antónia, Márffy Ödön, Nagy Imre, Nagy István, Olajos Domokos, Rippl-Rónai József, Szopos Sándor, Tóth István; în 1933: Barabás Miklós, Benczúr Gyula, Csók István, Gyárfás Jenő, Hankó János, Kernstock Jenő, Kós Károly, Mányoky, Munkácsy, Paál László, Rippl-Rónai, Gy. Szabó Béla, Székely Bertalan, Szervatiusz Jenő, Szolnay, Szőnyi, Tóth István, Zichy.

Această galerie de artiști plastici pare a fi chiar mai bogată decât panteonul literar. Explicația o găsim în scrisoarea adresată de Szolnay Sándor lui Bánffy Miklós în septembrie 1934: „Până când putem să realizăm un front comun în lupta împotriva comerțului cu tablouri, voi atrage atenția celor implicați asupra responsabilității *morale* pe care o au față de arta maghiară, chiar cu riscul de jigni pe unii. Mă gândesc aici la activitatea galeriei Minerva și la nivelul revistei ilustrate *Művészeti Szalon*. Ceea se desfășoară prin alte locuri, este pur și simplu condamnat din punct de vedere penal.”⁹⁶⁰ Dsida a avut fără doar și poate merite deosebite în această luptă.

În iulie 1930, trimite niște versuri revistei *Nyugat*. Ia în calcul și posibilitatea ca poeziile să nu fie publicate. „Mi-am dat seama în cursul experienței mele de redactor, că este necesar să fiu înțelegător. Deoarece m-am convins că este practic imposibil ca o redacție să răspundă la toate manuscrisele, știu că am puține șanse să primesc răspuns la manuscrise, respectiv la traducerile trimise în primăvară [...] Vă rog în numele revistei *Pásztortűz*, să ne trimiteți, dacă este posibil, câteva poezii. [...] Acest lucru ar fi deosebit de important pentru noi, și de aceea vă rog din tot sufletul să dați curs cererii.”⁹⁶¹ Astfel, Dsida își compara propriile opere cu nivelul artistic al lui Babits, iar ca redactor pornește de la premisa identității viziunii estetice și are în vedere principiul general al promovării valorilor în spațiul cultural maghiar.

În scrisoarea pe care a trimis-o de la Hódmezővásárhely în data de 16 iunie 1930, însoțind versurile sale, József Attila scria:

⁹⁶⁰ Szolnay Sándor levele Bánffy Miklósnak/Scrisoarea lui Szolay către Bánffy Miklós. 1934. szeptember/septembrie 1934. In: Marosi Ildikó (coord.): *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája*. (1924–1944) II./*Scrisori și documente ale Asociației Literare Helikon*. Ed. Kriterion, 1879, 21–23.

⁹⁶¹ Dsida Jenő levele Babits Mihályhoz/Scrisoarea lui Dsida către Babits. Cluj-Kolozsvár, 1930. július 10. In: Marosi (coord) 396–397.

„Dragă Dsida Jenő!

Îți trimit 14 poezii, și te rog să le plasezi așa cum consideri că e bine. La ultima noastră întâlnire mi-ai amintit de revistele *Helikon* și *Pásztortűz*. Aș fi bucuros să lucrez pentru ambele reviste.” Iar ultima propoziție sună astfel: „Te îmbrățișează un prieten care îți stă la dispoziție.” József Attila era în acea vreme mentorul spiritual al Asociației Bartha Miklós, și împreună cu președintele Fábíán Dániel – așa cum ne apare și în scrisoare – lucrau la finalizarea programului asociației, care servea în același timp ca și chestionar pentru un studiu privind așezările rurale. Poeziile lui József Attila au ajuns la timpul potrivit la Cluj, căci Dsida, care se întorsese de la Apalina în iulie 1929, a revenit în redacția revistei *Pásztortűz*, fiind din iunie 1930 redactorul literar-artistic al revistei. În următorul număr apare poezia *Nyár /Vara/*, iar peste o lună poemul intitulat *Füst /Fum/*. Sunt două din cele 14 poezii, pe care poetul i le-a trimis de la Hódmezővásárhely.⁹⁶²

Din monografia realizată de Murádin Jenő, aflăm că revista *Pásztortűz* a fost determinantă în evoluția artistului plastic Gy. Szabó Béla. Desenele și gravurile acestuia apar în revista *Erdélyi Helikon* și mai târziu în *Hitel*, însă sunt apreciate cel mai mult la *Pásztortűz*.” Prietenia dintre Szabó Béla și Dsida a rămas una strânsă. Poetul remarcă în mai multe din scrierile sale rezultatele tânărului grafician. După apariția albumului *Liber Miserorum*, Dsida publică în numărul din 27 mai 1935 al ziarului *Keleti Újság* un articol detaliat despre volumul de 50 de gravuri în lemn al artistului: „Până acum în Ungaria doar Molnár C. Pál și Buday György au publicat albume de gravuri în lemn, iar în Transilvania Gy. Szabó Béla este primul care a realizat un astfel de volum. Are deci meritul de fi inițiatorul unui proiect îndrăzneț...”⁹⁶³

Szabó Béla s-a inițiat în tainele gravurii în lemn la îndemnul lui Kós Károly – aflăm de la Dsida. Totodată faptul că acesta folosește cu pricepere mijloacele artei grafice: „Liniile sale sunt clare, luminoase și suple. Compozițiile sunt puternice și monolitice, precum liniile cristalului.” În anii grei din Transilvania s-a străduit să compenseze prin scrierile sale despre artă „starea de fapt amară a distrugerii valorilor”.⁹⁶⁴

⁹⁶² Vezi: Kántor Lajos: *A hiány értelmezése/Eseu despre József Attila*. Ed. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980, 30–40; Cseke Péter: *József Attila és a székelyek/József Attila și secuii*. În: Cs. P.: *Álom egy kolozsvári Solveig-házról/Eseuri ei documente literare*. Ed. Széphalom Könyvműhely, Budapesta., 2010, 123–150.

⁹⁶³ Murádin Jenő: Gy. Szabó Béla. Ed. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980, 22–23.

⁹⁶⁴ *Örvendetes séta a külvárosban* Gy. Szabó Bélával. Ötven nagyszerű fametszet, a legszebb erdélyi könyv/*Plimbare agreabilă cu Gy. Szabó Béla*. Cincizeci de gravuri în lemn remarcabile, cea mai frumoasă carte din Transilvania. *Keleti Újság*, 27 mai 1935.

Scriitorii de gazetă ai Mureșului interbelic

Angela Măgherușan Precup⁹⁶⁵

Rezumat

Presa românească din județul Mureș a suferit de-a lungul întregii perioade interbelice de complexul ultimului venit pe scena publicisticii ardelene, din cauza apariției sale întârziate până în 1920. La Târgu-Mureș dezvoltarea presei în limba română a făcut parte din procesul creării primelor instituții administrative, școlare și culturale românești ale orașului după Marea Unire, iar înființarea primelor publicații locale a beneficiat și de experiența jurnalistică a intelectualilor români veniți din alte părți ale țării pentru a participa la acest proces. Continuitatea gazetăriei românești mureșene a fost asigurată ulterior de elita intelectuală locală formată din învățătorii, profesorii, scriitorii, preoții, juriștii și funcționarii care au alcătuit prima generație a gazetăriei mureșene românești. Valorizând în primul rând acțiunea colectivă și apoi reușita individuală, acești scriitori de gazetă nu au considerat activitatea lor din presă o meserie, ci o misiune: aceea de a contribui la românizarea orașului prin cultură. Aveau cu toții o altă meserie, exersând în paralel și scriitura de presă (cu rezultate în progresul presei mureșene din anii '30), într-un stil dominat de tradiționalism și naționalism. În același registru, publicațiile locale erau considerate adevărate tribune publice de expresie românească, înregistrând uneori până la o sută de colaboratori voluntari pe an. Din cauză că nu făceau gazetărie în fiecare zi și nu trăiau din ea, atât colaboratorii cât și redactorii constanți ai acestor publicații pot fi considerați „scriitori de gazetă”, tinzând spre statutul de „gazetar”.

Emblemă a progresului, presa a fost peste tot în lume un trofeu esențial în cursa către modernitate. Adjudecată de unele nații mai ușor, de altele mai anevoios, ea a început să scrie istoria paralelă a vremurilor care au animat-o, devenind oglinda uneori fidelă, alteori distorsionantă, a prezenturilor. Românii au avut parte de ultima dintre situații și poate tocmai lupta pentru cucerirea tiparului a făcut ca presa să devină la români o instituție cu atât mai importantă.

La Târgu-Mureș, „bastionul culturii maghiare”⁹⁶⁶ după cum îl considera la începutul secolului trecut presa maghiară locală, gazetăria românească a apărut

⁹⁶⁵ Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș, Facultatea de Științe și Litere

abia după Marea Unire, prin publicația *Ogorul* (1920-1922), lansată la Târgu-Mureș în 1920, într-un peisaj publicistic animat la acea vreme de 22 de periodice în limba maghiară.⁹⁶⁷ Era și acesta un efect al politicii anterioare de maghiarizare când, arată istoricul și jurnalistul Vasile Netea, „regimul politic al timpului prin legi și dispoziții cu caracter local, a frânat neconținut așezarea și dezvoltarea în acest oraș a elementelor românești, și totodată numeroasele piedici puse în calea înființării unor instituții cultural-economice românești care să poată susține existența unor organe de presă.”⁹⁶⁸

Debutul publicistic întârziat ilustrează și handicapul instituțional cu care Târgu-Mureșul a pornit la drum ca parte a statului român, dezvoltarea presei în limba română făcând parte aici din procesul creării primelor instituții administrative, școlare și culturale românești ale orașului. Iar înființarea primelor publicații locale s-a datorat experienței jurnalistice a intelectualilor români veniți din alte părți ale țării pentru a participa la acest proces. Dar apariția târzie a presei românești la Târgu-Mureș avea să determine și un proces accelerat de maturizare, de ardere a etapelor, în scopul recuperării decalajului inițial. De-a lungul acestui proces, aspecte precum adresabilitatea redusă a presei românești într-un spațiu predominant maghiar sau rata ridicată a analfabetismului (care la mijlocul anilor '20 ajungea la 60% în Ardeal⁹⁶⁹) au făcut o aventură din orice debut și au acționat astfel încât existența scurtă a publicațiilor a devenit chiar o caracteristică a perioadei în care, după expresia criticului Ion Chinezu, cele mai multe dintre revistele apărute „n-au știut sau n-au putut să-și ducă la existență mai îndelungată de un an sau doi.”⁹⁷⁰

Dezvoltarea învățământului local românesc după 1918 a furnizat astfel culturii locale o primă generație de intelectuali care vor depune eforturi intense pentru compensarea deficitului cultural inițial, precum Vasile Netea, Ion Chinezu, Vladimir Nicoară, Mihail Demetrescu, Eugen Nicoară, Vasile Al. George, Nicolae Albu, Aurel Filimon, Alexandru Ceușianu, Mihail Moldovan, Nicolae Crețu, Septimiu Bucur, Nicolae Sulică, Enea Popa, Em. I. Cocos, Iustin Handrea, Iuliu Șerbănuțiu, Iustin Ilieșiu, Emil Dandea, Maximilian Costin, Ion Bozdog, Dimitrie Mărtinaș, Nicolae Albu, Nicolae Crețu, Traian Marcu, Theodor A. Bogdan, Aurel Baci, Florea Bogdan, Horia Teculescu.

⁹⁶⁶ Dr. Bernády György, în *Éjféliújság* (Ziarul de la miezul nopții), 19 august 1911, număr ocazional apărut la Târgu-Mureș în cinstea primarului Bernády György, p. 1.

⁹⁶⁷ Vasile Netea, *Introducere* la Dimitrie Poptămaș, Mózes Júlia *Publicațiile periodice mureșene 1795-1972*, Târgu-Mureș, Ed. Tipomur, 2000, p. 7.

⁹⁶⁸ *Ibidem*, p. 9.

⁹⁶⁹ *Analfabetismul*, în *Sămănătorul*, Reghin, anul I, nr. 11, 5 noiembrie 1925, p. 1.

⁹⁷⁰ Ion Chinezu, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919-1929)*, Editura Revistei „Societatea de mâine”, Cluj-Napoca, 1930, p. 9.

Acestora li s-au adăugat sporadic numeroase alte personalități care, fără a-și lega definitiv destinul de Târgu-Mureș, au contribuit pentru anumite perioade la devenirea presei orașului, precum criticul Ion Chinezu, fondatorul revistei clujene *Gând românesc* apreciată de Ion Negoitescu drept „cea mai importantă dintre periodicele literare din Transilvania în epoca interbelică”⁹⁷¹ – profesor la Liceul „Al. Papiu Ilarian” din Târgu Mureș (între 1923-1925) și redactor cultural al publicației *Mureșul* în 1922, criticul și istoricul literar D. Panaitescu-Perpessicius – profesor în 1919-1920 la Arad și Târgu-Mureș⁹⁷², istoricul Ovidiu Drîmba – director al gazetei *Mureșul* în 1946 sau viitorul critic literar Ovidiu Papadima – redactor al primei reviste școlare mureșene, *Îndemnul* (1924-1927).

Această infuzie de intelectualitate a dat un imbold deosebit vieții culturale târgumureșene dar și presei locale, căci cei mai mulți dintre acești profesori, învățători, scriitori, preoți, juriști și funcționari, unii cu experiență publicistică, și-au legat numele de apariția primelor gazete ale orașului. Această primă generație a jurnalisticii mureșene, pe alocuri nesigură pe aspectele tehnice ale profesiei, alteori prea grăbită înspre recuperarea timpului pierdut, a exersat naționalismul și toleranța din mers, onorându-și misiunea consacrării scrisului românesc de presă pe un teren aproape viran.

Publicațiile locale interbelice au funcționat în această perioadă ca adevărate întreprinderi comunitare, tribune publice scrise, la care colabora toată intelectualitatea zonei, fără specializare jurnalistică dar și fără remunerație, doar din dedicare față de răspândirea scrisului și a culturii române. Cum nu făceau gazetărie în fiecare zi și nu trăiau din ea, atât colaboratorii cât și redactorii constanți ai acestor publicații pot fi considerați „scriitori de gazetă”, întrucât, subliniază Marian Petcu, de jurnaliști în adevăratul sens al cuvântului putem vorbi doar atunci când aceștia, sau măcar o parte a lor, își câștigă existența din redactarea și editarea de publicații.⁹⁷³ O mărturie elocventă în acest sens e formulată de martorul cel mai avizat al devenirii gazetăriei interbelice mureșene, Vasile Netea: „Pentru toată această activitate n-am primit nici o remunerație, fiindcă pe atunci, lucru care trebuie reținut de tinerii scriitori de astăzi, astfel de colaborări nu se plăteau, ele reprezentând o ofrandă cu totul personală.”⁹⁷⁴

Astfel, la Târgu-Mureș, la fel ca în întreaga Transilvanie proaspăt integrată statului național român, presa și-a asumat între cele două războaie rolul de vârf de lance al demersului de integrare a provinciei în noile cadre administrative și politice românești. Nu surprinde așadar, incisivitatea cu care ziarele românești

⁹⁷¹ Ion Negoitescu, *Prefață*, la vol. Ion Chinezu, *Pagini de critică*, Ed. pentru literatură, Buc., 1969, p. V.

⁹⁷² Vasile Netea, *Memorii*, Ed. Nico, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, 2010, ediție îngrijită de Dimitrie Poptămaș, p. 216.

⁹⁷³ Marian Petcu, *Jurnalism în România. Istoria unei profesii*, Comunicare.ro, Buc., 2005, p. 10.

⁹⁷⁴ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 37.

au încercat după Marea Unire să compenseze prin activitatea lor lunga perioadă de privațiuni anterioare și să depășească astfel frustrarea acumulată în plan publicistic și nu numai.

Pentru gazetarii din teritoriu, ziarele din capitală erau cele care dădeau tonul. La București existau deja adevărate întreprinderi de presă, care învățaseră jocul economic al influenței în relația cu factorii interesați, pe când la Târgu-Mureș, publicațiile abia reușeau să își susțină apariția cel mult săptămânală. Exista, ca și azi, un complex al presei provinciale față de presa centrală, guvernat de rațiuni obiective derivate din particularitățile celor două medii diferite de apariție. La București, gazetăria era deja o meserie de sine stătătoare, pe când în țară, oamenii care scriau ziarele erau elite intelectuale recunoscute în planul vieții politice, economice, sociale sau culturale locale, oameni care, dincolo de meritele incontestabile, nu făceau gazetărie în fiecare zi și nu trăiau din ea. Spre deosebire de dezvoltarea explozivă a presei centrale, publicațiile locale și regionale aveau să lupte de-a lungul întregii perioade interbelice cu mecanismul economic încă imatur al presei românești, făcând ca la Târgu Mureș, chiar și după Marea Unire, „fiecare pagină tipărită, fiecare număr trimis la poștă să fie o nouă biruință.”⁹⁷⁵

Prin tradiția scrisului românesc construită la Reghin, și prin intermediul unor personalități provenite din această zonă, Târgu-Mureșul a reușit să-și consolideze după 1918 statutul de centru cultural al județului. La Reghin, elementul românesc găsisese încă din secolul al XIX-lea un teren mai fertil de manifestare decât la Târgu-Mureș, Reghinul devenind treptat orașul care a asigurat perpetuarea spiritualității românești a zonei, numit de criticul Cornel Moraru „un fel de Terra Blachorum a rezistenței noastre spirituale, într-un spațiu relativ limitat, dar de semnificație simbolică.”⁹⁷⁶ Drept urmare, burghezia română din Reghin, alcătuită din negustori, meseriași, avocați, medici, farmaciști, a reușit încă înainte de Unirea din 1918 să ocupe câteva poziții importante în centrul orașului.⁹⁷⁷ Vasile Netea, originar din localitatea Deda situată în apropierea Reghinului, compara cele două orașe și din perspectivă social-etnografică: „Spre deosebire de orașul Târgu-Mureș care avea o viață cu regim închis, legăturile sale cu jurul asemănându-se cu cele ale unei cetăți feudale care-și păstra exclusivitatea în toate manifestările, fiind greu de conceput ca satele sau intelectualitatea acestora să aibă vreo contribuție la mișcările citadine artistice și culturale, Reghinul era un oraș deschis tuturor manifestărilor satelor vecine, acestea nefiind decât o prelungire, din acest punct de vedere, a frământărilor și inițiativelor vieții orășenești. [...] Viața intelectua-

⁹⁷⁵ *Progres și cultură*, în *Glasyul Mureșului*, Târgu Mureș, anul I, nr. 2, 29 noiembrie 1924, p. 2.

⁹⁷⁶ Cornel Moraru, *Memoria culturii*, în *Reghinul cultural*, Reghin, III, 1994, p. 20.

⁹⁷⁷ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 72.

lilor Reghinului – avocați, medici, ingineri, tehnicieni – pentru a nu mai vorbi de negustori și meseriași, era dealtfel ea însăși strâns legată profesional de trebuințele satelor, distanța dintre aceștia și țărani fiind cu mult mai mică decât cea care se putea vedea la Târgu-Mureș.”⁹⁷⁸

Într-o situație asemănătoare era și Sighișoara, cu puternicele sale tradiții săsești care nu au anihilat însă manifestările populației românești. Marele merit cultural al Sighișoarei interbelice a fost, prin editura lui Miron Neagu, rezolvarea crizei editoriale care marca viața literară a provinciei. Până la apariția acestei edituri la sfârșitul anilor '30, arată Nae Antonescu, „Transilvania nu avea edituri susținute de bogatele resurse ale capitalului fin de care beneficia în particular capitala. Cele câteva edituri, întemeiate pe lângă revistele de cultură trăiau mai mult din entuziasmul redactorilor, care oricum, de la o vreme se răcea, în fața tot mai numeroaselor dificultăți materiale. Editura Pantheon din Brad întemeiată cu mult curaj și inițiativă și-a încheiat dureros inițiativa. Singură întreprinderea lui Miron Neagu din Sighișoara a durat vreme mai îndelungată și cu însemnate realizări editoriale.”⁹⁷⁹ Perpersicius completează elocvent acest tablou: „Într-o vreme în care industria editorială din țara noastră devenise apanajul unui mănunchi de rechini ai tiparului, pentru care reclama de tip american și exploatarea sângeroasă a scriitorilor erau singurele legi pe care le respectau cu sfințenie, inițiativa editorului de la Sighișoara, a lui Miron Neagu, a însemnat nu numai o dată în istoria tiparului și a editurii, dar și un act de înaltă și temerară moralitate. Frumusețea grafică a tipăriturilor de la Sighișoara, simplitatea albă a copertelor și eleganța înflorată a literelor au afirmat și impus, dintru început, un stil de la care nu s-a abătut niciodată.”⁹⁸⁰

Temă majoră a perioadei, românizarea Târgu-Mureșului avea în vedere echilibrarea balanței etnice a orașului, înlocuirea vechii administrații maghiare cu o administrație românească, extinderea învățământului în limba română, dezvoltarea economiei controlate de segmentul românesc și consolidarea presei locale în limba română. Aceste priorități administrative, transpuse în temele dominante ale presei locale, au conturat și profilul presei mureșene interbelice, conturat de discursul construit pe câteva elemente precum naționalismul, tradiționalismul, stilul polemic și dominanta culturală. Sunt caracteristici impri-mate scrisului gazetăresc local de o întreagă generație de scriitori la ziar, personalități activând în domenii diverse, care și-au asumat misiunea consacrării scrisului jurnalistic local fără vreo formație profesională în domeniul presei,

⁹⁷⁸ *Ibidem*, p. 80.

⁹⁷⁹ Nae Antonescu, *Scriitori uitați*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 208.

⁹⁸⁰ Melinte Șerban, *Miron Neagu – editor de prestigiu al Transilvaniei*, în *Steaua roșie*, anul XXII, nr. 244 (3.909), 17 octombrie 1970, p. 3.

aspect puțin relevant în contextul în care, spunea Pamfil Șeicaru⁹⁸¹, presa națională ducea în general lipsă de ziariști profesioniști din cauza lipsei învățământului superior de specialitate. În acest spirit naționalist, misiunea de onoare a presei mureșene interbelice s-a transpus în obiectivul general al conservării spiritului național prin cultură, ceea ce explică atitudinea majorității publicațiilor românești ale perioadei care, indiferent de caracterul lor, rezervau un spațiu constant informației culturale.

Târgu-Mureșul a avut înainte de 1918 o singură școală primară românească. Repararea acestei lipse fundamentale a culturii românești locale a devenit astfel după 1918 unul dintre obiectivele primordiale ale administrației românești așa încât, în scurt timp, au fost create viitoarele școli de tradiție ale orașului: Liceul „Al. Papiu Ilarian” în 1919, Liceul „Mihai Viteazul” în 1920, Școala de arte și meserii în 1921, Școala comercială în 1922, Școala Normală în 1923.

Societățile culturale create în scurt timp pe lângă noile instituții mureșene de învățământ și revistele școlare pe care acestea le-au generat au jucat de-a lungul întregii perioade rolul unor laboratoare culturale, cu rol formator pentru viitorii scriitori la gazetă, adevărate „pepiniere jurnalistice” după cum le numește cercetătorul Melinte Șerban⁹⁸². Între acestea, revistele *Îndemnul* și *Șoimii* (1925-1929) și-au câștigat pe plan național o binemeritată reputație de modele ale genului. Această perioadă de efervescență literară și publicistică va fi evocată adesea de personalități ale culturii românești precum Vasile Netea și Ovidiu Papadima, colegi pe drumul debutului în Târgu-Mureșul anilor '20, când primul era elev al Școlii Normale de învățători iar cel de al doilea urma Liceul „Al. Papiu Ilarian”, în orașul cu o viață literară pe atunci, atât de săracă.⁹⁸³

Construirea gazetăriei românești locale pe filieră școlară s-a datorat astfel generației de profesori veniți la Târgu-Mureș după Marea Unire pentru a asigura funcționarea noului sistem de învățământ, veritabili animatori culturali. Un astfel de exemplu era Maximilian Costin, reputat literat și muzicolog bucureștean, care în 1924 a fost numit director al Conservatorului de muzică recent înființat la Târgu-Mureș, după ce fondase în capitală revista *Muzica* (1916, 1919-1924) iar la Timișoara publicația *Nădejdea* (1923). La rândul său, poetul și istoricul Mihail Demetrescu întemeiasă, ca student la Iași, gazeta *Ardealul* (1915-1916) înainte de a veni ca profesor la Târgu-Mureș. Poetul Vasile Al. George,

⁹⁸¹ Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, ediție îngrijită de George Stanca, Ed. “Paralela 45”, Pitești, 2010, p. 172.

⁹⁸² Melinte Șerban, *Mărturii prin vreme*, seria *Caiete mureșene*, nr. 8, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, 1999, p. 86.

⁹⁸³ Ovidiu Papadima, *Documentele continuității. Profiluri mureșene: Vasile Netea*, în *Vatra*, anul XII, nr. 131, februarie 1982, p. 131/A.

cunoscut pentru colaborarea sa cu publicațiile *Glasul libertății*, *Voința*, *Evoluția*, *Cosânzeana*, și etnograful Aurel Filimon erau alte reputeate personalități culturale⁹⁸⁴.

Vârful generației autohtone de scriitorii mureșeni la gazetă, formați în anii '20, a fost istoricul și publicistul Vasile Netea – „patriarhul scrisului mureșean”⁹⁸⁵ grație participării sale la destinul publicisticii mureșene românești de la începutul perioadei interbelice până la sfârșitul regimului comunist. Ca istoric, acest „Nicolae Iorga al Ardealului”⁹⁸⁶ a lăsat posterității mărturie fundamentale pentru istoria culturii mureșene și naționale, care îi conturează personalitatea complexă de reporter al istoriei, având ca valori ale scrisului său precizia memoriei, devotamentul cauzei naționale, permanenta căutare dar și „talentul său oratoric, cunoștințele sale în istorie și energia lui orientată spre acțiune”, după descrierea istoricului Ovidiu Papadima.⁹⁸⁷

Un alt exponent de frunte al acestei prime generații a gazetăriei românești mureșene a fost criticul și istoricul literar Ion Chinezu⁹⁸⁸, „unul dintre principalii animatori literari ai Transilvaniei postbelice”⁹⁸⁹ – profesor și ziarist la începutul anilor '20 la Târgu Mureș, zonă pe care o considera „un mozaic de o felurime neînchipuită”⁹⁹⁰, un spațiu cultural generos grație multiculturalității. În această perioadă, Ion Chinezu a fost președintele societății de lectură a Liceului „Al. Papiu Ilarian” între 1923-1925⁹⁹¹ și a activat în redacția ziarului *Mureșul* (1922-1926), pentru a fonda apoi la Cluj revista *Gând românesc* (mai 1933 - aprilie 1940), considerată de Ion Negoitescu „cea mai importantă dintre periodicele literare din Transilvania în epoca interbelică.”⁹⁹² După descrierea lui Ion Chinezu, generația începuturilor presei mureșene ajunge la maturitate la mijlocul anilor '30, fiind caracterizată de pasiunea pentru idei și de gustul problematizării: „În această ambianță o nouă generație întră în arenă prin 1930, o generație care, crescută de la început în școli românești, nu mai avea în aripi

⁹⁸⁴ Vasile Netea, *op. cit.*, pp. 9-18.

⁹⁸⁵ Dimitrie Poptâmaș, *În loc de prefață*, la vol. *Vasile Netea. Evocări și bibliografie*, Melinte Șerban, seria *Caiete mureșene*, nr. 1, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, 2008, p. 5.

⁹⁸⁶ Gelu Netea, *Gelu Netea despre Vasile Netea*, Ed. Christiana, Buc., 2012, p. 23.

⁹⁸⁷ Ovidiu Papadima, *Documentele continuității. Profiluri mureșene: Vasile Netea*, în *Vatra*, anul XII, nr. 131, februarie 1982, p. 131/A.

⁹⁸⁸ Desăvârșit cunoscător al limbii maghiare, Ion Chinezu s-a născut în 1894 în Sântana de Mureș, iar după studiile filologice realizate la Budapesta și București, a realizat lucrarea *Aspecte din literatura maghiară ardeleană 1919-1929*, teza sa de doctorat în literatura română și maghiară, susținută la Facultatea de Litere și Filozofie din Cluj sub conducerea profesorului Kristóf György, studiu fundamental și azi pentru analizarea istoriei relațiilor literare româno-maghiare.

⁹⁸⁹ Nae Antonescu, *op. cit.*, p. 197.

⁹⁹⁰ Ion Chinezu, *Astra la Târgu Mureș*, în *Gând românesc*, anul II, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1934, p. 519.

⁹⁹¹ Vasile Dragos, Iulian Boldea, Mihai Monoranu, Iulius Moldovan, *Liceul „Al. Papiu-Ilarian” la 75 de ani*, Târgu-Mureș, 1994, p. 24.

⁹⁹² Ion Negoitescu, *Prefață*, la vol. Ion Chinezu, *Pagini de critică*, Ed. pentru literatură, Buc., 1969, p. V.

plumbul culturii străine. Vechiul particularism ardelean dispare cu desăvârșire sau se sublimază în accente de interes pur estetic.”⁹⁹³

Emil Dandea, cea mai importantă figură a administrației mureșene interbelice, a influențat nu doar devenirea edilitară a Târgu-Mureșului în decursul celor două mandate de primar (1922-1926, 1934-1937), ci și evoluția culturală și publicistică a orașului. Importanța atribuită presei de Emil Dandea avea la bază experiența sa în redactarea unor publicații încă din perioada activității desfășurate la Primăria Cluj, imediat după Marea Unire. Emil Dandea a redactat aici gazeta oficială *Administrația* (1922), în calitate de secretar al primăriei, iar ulterior a colaborat și la *Monitorul Uniunii Orașelor din România*, lansat în 1923.⁹⁹⁴ În plan publicistic, scrisul și personalitatea lui Emil Dandea se regăsesc peste tot: în ziarul liberal *Glasul Mureșului* care domină prin longevitate și consistență presa mureșeană a anilor '30, în paginile ziarelor opozante precum *Mureșul* (tărănist) sau *Drum drept* (național-creștin), în publicația municipală *Orașul* (al cărui fondator a fost în 1923 la preluarea primului mandat în fruntea orașului) precum și în gazetele culturale *Progres și cultură*, *Clipa* sau *Jar și slovă* cărora le oferea susținere.⁹⁹⁵ Între acestea, publicația *Orașul* a influențat decisiv evoluția presei locale, atât prin longevitate (1923-1940) cât și prin formula bilingvă de apariție, prin care a realizat un repertor complex al vieții comunității târgumureșene din perioada interbelică.

Un profil reprezentativ a oferit epocii sale și scriitorul și gazetarul clujean Vladimir Nicoară, prin prezența sa constantă în paginile primelor publicații românești apărute la Târgu Mureș la începutul anilor '20, *Ogorul și Mureșul*. Ca scriitor, îl regăsim în 1927 în paginile revistei clujene *Cosînzeana*, unde semnează în foileton un jurnal de „becher” sub titlul *Foi răzlețe*⁹⁹⁶, cuprinzând gânduri asupra eternului feminin descris din perspectiva vulnerabilității masculine, într-o formulă mai degrabă literară decât jurnalistică. În 1929 îl întâlnim pe Vladimir Nicoară ca autor dramatic al piesei *Patimi* pusă în scenă la Târgu Mureș⁹⁹⁷ și al piesei *Uniunea pentru binefacere* jucată în primăvara anului 1934 la Cluj⁹⁹⁸.

⁹⁹³ Ion Chinezu, *op. cit.*, p. 280.

⁹⁹⁴ M. Art. Mircea, *Orașul - publicație periodică târgumureșeană fondată de dr. Emil Dandea*, în *Un om pentru Târgu-Mureș: Emil A. Dandea*, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, 1995, p. 80.

⁹⁹⁵ Vasile Netea, tânăr ziarist la Târgu-Mureș în această perioadă și un apropiat al primarului Emil Dandea, povestește că nici antologia literară bilingvă *Cot la Cot (Vällvetve)* tipărită în 1936, un proiect cultural important prin prisma demersurilor de apropiere culturală româno-maghiară între cele două războaie, nu ar fi fost posibilă fără susținerea financiară a Primăriei.

⁹⁹⁶ Vladimir Nicoară, *Foi răzlețe. Din jurnalul unui becher*, în *Cosînzeana*, anul XI, nr. 8, 31 august 1927, pp. 105-107; anul XI, nr. 6-7, 31 iulie 1927, pp. 86-88.

⁹⁹⁷ G. Stănescu, *Teatrul național*, în *Mureșul cultural*, anul I, nr. 7-8, 25 decembrie 1929, p. 8.

⁹⁹⁸ Nicolae Albu, *U.P.B. șarjă în trei acte de Vladimir Nicoară*, în *Societatea de mâine*, Buc., anul XI, nr. 4-5, aprilie-mai 1934, p. 84.

Vladimir Nicoară era pseudonimul publicistic al căpitanului I. Ioan, redactor al ziarului *Înfrățirea poporului* din Cluj, după cum menționează *Almanahul presei române pe 1926* care îl enumeră între membrii stagieri ai Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat.⁹⁹⁹ Sindicatul, creat la 26 octombrie 1920 la localul New-York din Cluj, îi mai includea pe mureșenii Iustin Ilieșiu și I. Folea, redactor al ziarului *Târnava Diciosânmărtin* (Târnăveni) ca membrii activi, iar ca membrii stagieri pe Nic. Gr. Diac, redactor al ziarului *Târnava Diciosânmărtin* și pe Andrei Popovici, redactor al ziarului *Târnava Mare* din Sighișoara.¹⁰⁰⁰ Acest sindicat avea un corespondent maghiar în Sindicatul Ziariștilor Unguri din Ardeal și Banat (Cluj) care în 1926 includea 17 reprezentanți mureșeni.¹⁰⁰¹ Vladimir Nicoară, una dintre cele mai sonore voci ale presei mureșene a începuturilor, a consacrat în gazetăria locală profilul jurnalistului de moravuri, al gazetarului temperamental din tipologia atemporală a lui Caragiale. Numele lui Vladimir Nicoară însoțește astfel evoluția presei mureșene încă de la începuturi, mai întâi prin poeziile¹⁰⁰² și apoi prin articolele moralizatoare publicate în paginile publicației *Ogorul*, în rubrica *Tipuri de actualitate* care abordează în proză sau în versuri tipologiile sociale pregnante ale perioadei, precum *Parvenitul*, *Vânturătorii de vorbe*, *Transfugul*. După dispariția *Ogorului* în aprilie 1922, multe dintre cronicile sale de moravuri publicate în ciclul *Tipurilor de actualitate* sunt reluate în noua gazetă țărănistă locală, *Mureșul* (noiembrie 1922 – iunie 1926), în paginile căreia cronica de moravuri semnată de Vladimir Nicoară se regăsește sub titluri precum *Obiceiuri pământești*¹⁰⁰³, *Cronica veselă*, *Cronica rimată*¹⁰⁰⁴, *Chipuri din țara idealului*¹⁰⁰⁵, *Obiceiuri și tipuri*¹⁰⁰⁶. În 1928,

⁹⁹⁹ *Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat*, în *Almanahul presei române pe 1926*, Tip. „Viața”, Cluj, 1926, pp. 26-27.

¹⁰⁰⁰ *ibidem*.

¹⁰⁰¹ Marian Petcu, *op. cit.*, p. 58.

¹⁰⁰² Vladimir Nicoară, *Egoiști, Moștenire*, în *Ogorul*, anul II, nr. 4, 26 ianuarie 1921, p. 2.

¹⁰⁰³ *Idem*, *Obiceiuri pământești. Pumnul*, în *Mureșul*, anul II, nr. 22, 3 iunie 1923, p. 1.

¹⁰⁰⁴ Cyrano, *Cronica rimată*, în *Mureșul*, anul II, nr. II, nr. 40, 21 octombrie 1923, p. 1; Belzebuth, *Cronica rimată*, în *Mureșul*, anul II, nr. 41, 28 octombrie 1923, p. 1; Ciomag, *Cronica rimată*, în *Mureșul*, anul II, nr. 6, 30 martie 1924, p. 1; Cronicar, *Cronica rimată*, în *Mureșul*, anul III, nr. 7, 6 aprilie 1924, p. 1.

¹⁰⁰⁵ Vladimir Nicoară, *Chipuri din țara idealului. Agentul electoral*, în *Mureșul*, anul II, nr. 307, 29 iunie 1923, p. 1; *Funcționarul*, în *Mureșul*, anul II, nr. 32, 12 august 1923, p. 1.

¹⁰⁰⁶ *Idem*, *Obiceiuri și tipuri. Ștrand*, în *Mureșul*, anul III, nr. III, nr. 16, 6 iulie 1924, p. 1; *Mascarada*, în *Mureșul*, anul III, nr. 17, 13 iulie 1924, p. 1.

Vladimir Nicoară publică două astfel de „chipuri” – *Candidatul*¹⁰⁰⁷ și *Transfugul*¹⁰⁰⁸ – și în Almanahul Presei Române din Ardeal și Banat.

La Sighișoara, o contribuție majoră la devenirea presei locale românești a avut-o Horia Teculescu, profesor la Liceul român de băieți înființat aici în 1923 și denumit „Principele Nicolae” datorită sprijinului material acordat de Regina Maria la înființarea instituției.¹⁰⁰⁹

Profesor de limba română și filozofie, influența personalității sale se regăsește în formula „decadei teculesciene”¹⁰¹⁰ care desemnează intervalul 1930-1940 în destinul culturii sighișorene. La Reghin, susținerea presei românești a venit din partea inginerului Florea Bogdan, care a creat pe cheltuiala proprie prima publicație românească locală, *Glasul poporului* (1923-1931), apărută la 11 octombrie 1923. Istoria gazetei în cei nouă ani de apariție indică faptul că dincolo de interesul publicației față de Partidului Poporului și de polemicile purtate cu ziarele altor partide, *Glasul poporului* a fost o întreprindere de presă solidă, de tip familial, în care fiecare membru al familiei Bogdan avea o specializare: Florea Bogdan semna articolele de fond, Theodor A. Bogdan publica poezie, Romulus – student la drept în anii '20 – aflat la început de carieră, încerca să se afirme ca analist politic, iar Elena gestiona rubrica feminină.¹⁰¹¹ Cercetătorul Cornel Crăciun subliniază că acest mod de organizare editorială era o raritate a perioadei și că „particularitatea acestei veritabile «afaceri» de familie poate fi mai greu detectată în alte spații urbane provinciale interbelice.”¹⁰¹² Indiferent de motivațiile subiective ale demersului său, Florea Bogdan a avut un rol de pionierat în presa interbelică mureșeană, care îi conturează portretul unui jurnalist erudit, angajat politic, după modelul marilor gazetari ai capitalei. Florea Bogdan a știut să creeze și să mențină prin *Glasul poporului* propriul instrument de capitalizare a imaginii sale și, până la un punct, a imaginii partidului său. Dar crezând în menirea culturală a gazetei românești, indiferent de specificul ei, a pus umărul și la consolidarea memoriei prin excelență culturală a Reghinului.

În ciuda reușitelor stilistice incontestabile, presa mureșeană a fost în etapa debutului său (1920-1930) o publicistică de exercițiu, care trebuie analizată mai ales din perspectiva realităților politice, economice, etnice și culturale care i-au

¹⁰⁰⁷ *Idem*, *Candidatul*, în *Almanahul Presei Române din Ardeal și Banat pe anul 1928*, editat de Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat, Imprimeria Foi „Lumea și Țara” Cluj, p. 98.

¹⁰⁰⁸ *Ibidem*, p. 100.

¹⁰⁰⁹ Mercurie Petcu. Gh. Gavrilă, *Astra sighișoreană 1861-1950 și Horia Teculescu 1897-1942*, Sighișoara, 1999, p. 73.

¹⁰¹⁰ *Ibidem*, p. 100.

¹⁰¹¹ Cornel Crăciun, *Cultură și reclamă în Transilvania interbelică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, pp. 261-263.

¹⁰¹² *Ibidem*, p. 263.

grevat evoluția. Valorificând modele naționale de valoare și beneficiind de libertatea expresiei, această școală a presei mureșene va reuși să se afirme cu adevărat în cel de al doilea deceniu interbelic. În privința profesionalizării activității jurnalistice, finalul perioadei interbelice este marcat în presa mureșeană de aceeași diversitate profesională (categoriile principale rămânând profesorii, învățătorii, preoții și funcționarii), deși că la Universitatea din Cluj se creaseră cursuri de jurnalism încă din 1919.¹⁰¹³

Într-un portret cuprinzător al primei generații de scriitori mureșeni la gazetă, cercetătorul Melinte Șerban sublinia efortul colectiv al acestei generații și „flacăra iluministă de care erau stăpâniți acești oameni, într-o vreme când asemenea preocupări n-aduceau nici venituri materiale și nici privilegii.”¹⁰¹⁴ Unul dintre acești scriitorii de gazete, profesorul Nicolae Sulică, accentua faptul că, dincolo de nivelul manifestărilor culturale și publicistice, eforturile generației gazetăriei mureșene dintre cele două războaie trebuie apreciate „nu atât pentru valoarea efectivă a realizărilor, ci în prima linie, pentru că au arătat care este drumul adevărat pe care trebuie să se întâlnească toate eforturile cinstite și toate energiile creatoare.”¹⁰¹⁵ Moștenirea cea mai importantă pe care scriitorii gazetelor mureșene interbelice au lăsat-o generațiilor viitoare au fost așadar reperele de ordin calitativ, modele reînviatăe o jumătate de secol mai târziu în exercițiul presei postcomuniste de reînviatăre a libertății de exprimare.

Evoluția presei literare brașovene și „mobilitatea elitelor” în perioada interbelică

Daniela-Mihaela Florescu¹⁰¹⁶

Rezumat

Perioada interbelică a reprezentat pentru presa transilvăneană și, implicit, și pentru cea brașoveană, începutul unei noi istorii. Starea de spirit creată ca urmare a realizării Marii Uniri a fost repede depășită, pentru ca activitatea să fie reluată și în sfera publicisticii, prin mobilizarea unor mijloace și metode

¹⁰¹³ Marian Petcu, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰¹⁴ Melinte Șerban, *op. cit.*, p. 9.

¹⁰¹⁵ N. Sulică, *Presa românească la Târgu-Mureș*, în *Avântul obiectiv*, Târgu-Mureș, anul I, nr. 1, 19 decembrie 1838, pp. 1, 4.

¹⁰¹⁶ Doctorand Universitatea „Transilvania”, Brașov, Facultatea de Psihologie și Științele Educației.

deja experimentate, capabile să răspundă provocărilor unei societăți aflate în plin proces de transformare. În această perioadă numărul cititorilor a cunoscut o creștere considerabilă, drept pentru care revistele și scriitorii se puteau adresa unui public numeros¹⁰¹⁷. Perioada interbelică s-a caracterizat printr-o adevărată explozie de ziare și reviste, acesta fiind și cazul Brașovului, multe dintre ele dispărând după câteva numere sau chiar după unul singur, dar și printr-o lipsă de preocupări pentru lucrări teoretice, monografice sau bibliografice referitoare la presa transilvăneană în general și la cea brașoveană în special.

Reluarea activității ziaristice după primul război mondial s-a realizat într-un context neprielnic, inclusiv pentru spațiul transilvan. Adevărate semnale de alarmă erau lansate de unii cunoscători ai domeniului, în frunte cu editorul și librarul Ioan I. Ciurcu, care la 3 noiembrie 1922 îi scria lui Horia Petra-Petrescu, viitorul secretar literar al *Astrei*, următoarele: „Cât pentru mai departe a tipări, acum este cam foarte greu, cunoști foarte bine în ce poziție stă (sic!) pretențiile tipografilor. Nu știu ce să zic, am fost și eu tipograf, nu însă ca astăzi...”¹⁰¹⁸.

Costul tiparului crescuse foarte mult, situația generată de război punându-i pe vechii cititori în imposibilitatea de a plăti costurile abonamentelor, ceea ce punea în pericol însăși existența publicațiilor. Printr-un articol din 1926 intitulat *Presa ardeleană cere regim de protecție*, Sebastian Bornemisa deplângea „durerile mari ale presei românești din Ardeal și Banat”¹⁰¹⁹.

Greutățile presei românești din Ardeal erau semnalate în aceeași perioadă și de Ion Agârbiceanu, care prezenta situația presei românești interbelice prin contrast cu situația anterioară Unirii, când abonarea la un ziar sau la o revistă românească era considerată o datorie națională. Tot astfel erau considerate și colaborările la periodicele românești, când nici un autor nu se gândea la onorariu. În anii 20 ai secolului XX situația era cu totul schimbată, ea fiind prezentată de Ion Agârbiceanu astfel: „Între astfel de împrejurări, în scumpetea enormă a tiparului, când presa românească din Ardeal n-are în spatele său nici bănci, nici fabrici cu publicații (referire la anunțurile publicitare) bine plătite, nici o lume comercială românească să-și publice la noi anunțurile, când la sate s-au desființat din oficiile poștale existente, iar cititorii noștri cei mai mulți sunt la sate, e ușor de înțeles că presa noastră nu poate prospera.”¹⁰²⁰. Presa din

¹⁰¹⁷ *Cuvinte literare*, An. I, nr. 10, din 10 mai 1930, p.26.

¹⁰¹⁸ Biblioteca „Astra” Sibiu, fond Manuscrise, M.XXXVI, 4/ 7.

¹⁰¹⁹ „Cosânzeana”, X, nr. 12 din 21martie 1926, p. 122.

¹⁰²⁰ Ion Agârbiceanu, *Greutățile presei române din Ardeal*, în „Almanahul presei române”, Cluj, 1926, p. 115.

provincie făcea cu greu față concurenței exercitate de câteva mari cotidiene și reviste care activau în Capitală.

În cursul anului 1928, în Transilvania vedea lumina tiparului un număr de 138 ziare românești, 65 maghiare și 40 germane. Predominau publicațiile cu caracter politic, economic, administrativ, sportiv, pedagogic etc, astfel încât statistica prezentată mai sus nu are puterea de a dezminți starea precară a presei culturale transilvănene din perioada interbelică¹⁰²¹.

Faptul că se trata despre presa culturală de provincie, unde se putea constata existența unui număr considerabil al publicațiilor mici, acestea nu au știrbit cu nimic rolul revistelor cu caracter literar la dezvoltarea fenomenului cultural al epocii.

La nivelul presei, deci și la al celei literare brașovene, perioada care a urmat după Marea Unire s-a individualizat prin elemente de natură să susțină motivația unei abordări distincte. Premisele au fost oferite de amploarea cu care s-a dezvoltat presa din Ardeal, implicit și cea brașoveană, de obiectivele înaintate ale programelor acestor publicații cu caracter cultural, rolul lor deosebit în evoluția fenomenului cultural transilvănean. Entuziasmul degajat din programele publicațiilor literare brașovene, specific epocii, a fost adesea dezis de deficiențele cu care conducătorii acestora se confruntau, de cele mai multe ori concurența marilor cotidiene din Capitală și probleme de ordin pecuniar. Unul dintre obiectivele acestei lucrări constă în reanimarea, pe cât mai mult posibil, al unui segment al vieții cultural-literare brașovene interbelice, al celui publicistic, prin crearea unei analize atente a programelor revistelor, a specificului fiecăreia dintre ele.

Evoluția revistelor cu caracter literar, în perioada interbelică, a fost una extrem de complexă și diversă, în primul rând, datorită eforturilor unor scriitori, oameni de presă, de litere care, prin cuvântul scris, înlesneau pătrunderea ideilor creative în cele mai largi cercuri de cititori. Această perioadă era caracterizată de un proces de menținere viu al interesului pentru idealurile nobile ale poporului: dorința de pace, de libertate, de unitate. Acest proces a trebuit să se confrunte adeseori cu opoziția revistelor și grupărilor politice, care urmăreau menținerea românilor în obscurantism. Înfruntările deveneau evidente în coloanele revistelor și așezau în prim plan responsabilitatea scriitorului, publicistului, crezul său etic, estetic. La nivelul întregii țări, în această perioadă, s-au înregistrat peste trei sute de publicații. Numai dacă privim Brașovul, care face și obiectul studiului nostru, vom vedea că efervescența epocii o întrecea pe a oricărei alte perioade și în acest segment al presei culturale și literare.

1021 Emanoil Bucuța, *Statistica publicațiilor periodice din Transilvania*, în „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1919, vol. II, București, 1929, p. 291.

La Brașov, în perioada la care ne referim, au apărut reviste literare, cele mai multe numai cu părți literare în număr mare față de celelalte perioade ale istoriei literaturii române. Fenomenul era racordat la cel național. Ne vom referi la programele lor, pentru că acestea pot aduce edificări asupra tipului revistei și a evoluției presei brașovene în această perioadă prin prisma programelor acestora. Vom aborda evoluția presei interbelice în Brașov prin prisma programelor revistelor în ordinea apariției lor.

Programul revistei *Ghimpele*, al cărei director era „Opinia Publică” și care a apărut la Brașov în 11 august până în 17 noiembrie 1919, este un program-declarație de intenție a revistei, în versuri, program însoțit de o caricatură și ea destul de relevantă pentru a anunța ceea ce se dorea a fi revista: „Venim cu zâmbetul pe buze/Să vă ghimpăm din când în când/Venim răzînd/ S aducem unora acuze/Iar altora să cerem scuze/ De i-om lua cândva la rînd/(...) Răzînd vom biciui prostia/Vom zgâlțâi pe cei ce dorm/Și cloroform/ Turna-vom peste nebunia/ Ajunșilor din România(...) Vom căuta fățarnicie/ Să-i smulgem masca cât mai des/ Dar mai ales/ Noiăștia fii ai sărăcie/ Vom căuta obrăznicie/ În nas să-i rădem cu`nțeles”. Semnăturile din revistă sunt în acord cu specificul revistei. Astfel semnează „Moș Sfadă, Cărcotaș”, „Ghidale-Nuhăm”, „Nae Chefliu”, „Ion Virgulă” etc.”¹⁰²². Samarineanu se ascundea sub multe din aceste semnături pline de umor, dar sigur știm că el este Moș Sfadă. Acest fapt devine evident din ultima pagină a revistei de unde aflăm că redactor responsabil este „Moș Sfadă”, iar „Director: Opinia Publică”. Revista a apărut mai întâi în Brașov în 1919 și apoi, prin mutarea lui Samarineanu la Oradea, a apărut acolo între 25 noiembrie 1922-22 aprilie 1923 și 1 decembrie 1923 – 10 februarie 1924 ca săptămânal la Oradea Mare chiar cu o calitate superioară. Iată în cazul lui Samarineanu cariera sa a influențat evoluția revistei și, până la urmă, destinul său.

Iată că încă de la prima revistă asupra căreia ne aplecăm realizăm că mobilitatea fondatorilor direcționau viața revistei. A fost și cazul directorului *Ghimpelei* unde i se oferă provocarea de a fi chemat de colonelul G. Bacaloglu, directorul revistei *Cele trei Crișuri*, la care aproape doi ani e secretar de redacție sau unic redactor. Revenit la Oradea, unde e numit director al internatului de ucenici, face mari eforturi pentru reapariția revistei *Familia*, lucru care îi izbuște în 1926.

Lumina, apărută între 20 aprilie - 29 iunie 1919 la Brașov, va apare apoi din 4 ianuarie – 29 februarie 1920, 15 septembrie 1921 – februarie 1922 la Cluj, pentru că directorul-fondator I. Petringenar și redactor responsabil se mută la Cluj. Observăm că revistele erau destul de „mobile”, în sensul în care mobilitatea personalității care a creat-o atrăgea după sine și pe cea a revistei.

¹⁰²² Opinia publică, *Program-Declarație*, în *Ghimpele*, anul I, nr. 1, 11 august, 1919, p.1.

Aceasta a fost editată de „Foaia comercianților români din Brașov” cu scopul de a „îndulci” puținul timp liber al comercianților și meseriașilor „prin bucăți literare potrivite: versuri, povestiri instructive din viața comerțului, glume, aforisme, vorbe înțelepte, eventual romane etc”¹⁰²³.

Revista a fost scoasă la I. Gott –fiul. Ultimul număr văzut este din 29 iunie 1919. Revista era intitulată revistă literară, culturală și era ilustrată. Obiectivul principal al revistei era acela de a oferi „lumina” pe care o aștepta poporul român.

Sămănătorul, revistă al cărei director era preotul Ion Podea, avea comitetul de redacție alcătuit din N. Căliman, I. Cristea, Voicu Nitescu, V. Muntean, care era și redactor-responsabil. La 1 august 1921 la Brașov reappare *Sămănătorul*, revistă social-economică, religioasă. Primul număr a apărut la Youngstown, Ohio – S.U.A. și reappare la Brașov, în anul VI. Ultimul număr care a apărut a fost, probabil nr. 1-2 din 1924. Revista publica și puține bucăți literare, de aceea am ales să prezentăm revista și în studiul nostru. Și această revistă este o dovadă că în perioada interbelică dinamica presei era extrem de mare. Apăreau multe reviste și își schimbau locul de apariție ca efect al mobilității „elitelor”, grupărilor în jurul căruia se formau. *Sămănătorul* este dovada că presa, revistele, erau fenomene literare înainte de toate și nu mai țineau cont de distanțe, de granițe.

Gheorghe Lazăr – a apărut un singur număr în 1923, editată de redacția ziarului *Carpații*. Era revistă culturală, o primă încercare de a da Brașovului o revistă cultural-literară aparține lui Alexandru Tisescu. Pe prima pagină a revistei este publicat un articol precedat de un motto din Ghe. Lazăr: „Științe adăptoare de înțelepciune trebuie să învățăm...”¹⁰²⁴.

Modul cum a fost gândită revista, conținutul programului și al materialului cuprins în acest număr demonstrează necesitatea unei reviste de asemenea natură în Brașov, fapt care rezultă și din recenzia atotcuprinzătoare, publicată în ziarul „Carpații”, nr. 204 din 1923, p.1, sub titlul *Note literare*: Revista *Gheorghe Lazăr* – a apărut primul număr”: „... Programul revistei este larg și cuprinzător, pentru a încăpea în el legătura, fuziunea trecutului nostru cultural cu toate manifestările culturale ale prezentului. Revista aceasta ține să aducă prinoul de admirație și credință marelui dascăl Gheorghe Lazăr cu prilejul aniversării a o sută de ani de la naștere.”.

Pe drumuri noi a apărut între 23februarie – 25martie 1929, bilunar. Directorul revistei a fost E. Jebeleanu pe când era elev la Liceul „Șaguna” din Brașov, iar începând cu nr. 2 i se alătură și Stefan Chendi.

¹⁰²³ „Dicționarul general al literaturii române”, Eugen Simion (coord. general), L/O, București, Editura Univers Enciclopedic, 136.

¹⁰²⁴ Redacția, Ghe. Lazăr, în „Ghe. Lazăr”, , anul I, nr. 1, p. 1.

Articolul care s-a dorit a fi programul revistei este scurt, concentrat și se intitulează *Gânduri pentru drumuri noi*. Redacția motivează existența acestui program ca pe o cerință a publicului, pentru că altfel „Noi am fi vrut să ni se ofere puțință de a lupta în castele literaturii cu un program onest, dar anonim”¹⁰²⁵, dar “Bun sau rău, realizabil sau nu, publicul cetitor pretinde un program (...) Cetitorii ni-l cer li noi nu putem face altceva decât să capitulăm în fața dorinții lor”¹⁰²⁶.

Redactorii-fondatori motivează apariția revistei ca o cerință imperioasă a publicului: „Se cere ca o nouă publicație să fie inaugurată cu un program de atitudine și idei”¹⁰²⁷. Atenți de pe prima pagină la fiecare detaliu, Jebeleanu și Chendi au considerat drept ca și titlul revistei să aibă o justificare pentru cititori „Pe drumuri noi !...”. Redactorii nu îl văd ca pe un titlu „revoluționar”, îl văd ca pe un titlu care „n-are nimic modern și inedit în el!”¹⁰²⁸. Însă tot redactorii vin și argumentează că orice alt titlu și propun chiar variante de titlu pe care ar fi putut să le poarte revista: „Stop !”, „13 kilowați”, „Bec și lună” care de care mai originale și care ar fi stârnit interesul cititorilor, ar fi fost un semn de „avant-gardă”¹⁰²⁹. Dar nu avangarda era cea care dădea liniile definitorii ale viitorului proiect, revista care a primit un nume care să se potrivească intențiilor pe care le aveau fondatorii cu ea: „Pe drumuri noi !” va fi o revistă a ideilor eminentamente estetice, un organ în care vom lupta pentru biruința frumosului în artă. Va fi o tribună a forțelor noi, dornice de viață, entuziaste!¹⁰³⁰.

Ritmuri-literatură și critică, lunar (1 sept. 1929-iul./aug. 1930) Dir. Ion Foșeneanu, Al. Bran Lemeny, Red: Ion Iordache. *Ritmuri* este prima revistă brasoveană cu caracter pur literar, așa după cum se, poate desprinde atât din subtitlul acesteia *Literatură și critică*, cât și din programul anunțat. În primul număr și precizat ulterior în alte articole. În articolul-program *Cuvântul nostru*, redactorii revistei arată că apariția acesteia înseamnă „optimism și îndrăzneală”¹⁰³¹. Ei definesc țelurile revistei subliniind necesitatea de a organiza pretutindeni și în toate domeniile de activitate o viață locală sincronizată cu cea din restul țării ca direcție, dar care să-și aibă elementele ei tinere care-i pot asigura viabilitatea. Singurul principiu de conducere este tendința spre arta adevărată, revista va îmbrățișa orice producție literară care gravita în jurul milenarelor principii care,

¹⁰²⁵ Redacția, *Gânduri pentru drumuri noi*. „Pe drumuri noi”, anul I, nr. 1, p. 1.

¹⁰²⁶ Redacția, *Gânduri pentru drumuri noi*. „Pe drumuri noi”, anul I, nr. 1, p. 1.

¹⁰²⁷ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰²⁸ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰²⁹ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰³⁰ *Ibidem*, p. 3.

¹⁰³¹ Redacția, *Cuvântul nostru*, “Ritmuri”, Anul I, Nr. 1, 1929, p. 2.

stau la baza frumosului practic singurul care poate marca o continuitate în lumina acestor reazezări.

Țara Bârsei. Revistă de cultură editată de ASTRA, a apărut lunar, între mai 1929-iulie/decembrie 1938. Director era Axente Banciu. Programul revistei culturale *Țara Bârsei* se desprindea și din cuprinsul unei scrisori, datată 18 ianuarie 1929, prin intermediul căreia Axente Banciu solicita sprijinul secretarului literar al *Astrei*, Horia Petra-Petrescu, originar Brașov: „Preocuparea noastră principală ar fi deci: trecutul nostru literar și politic, limbă și istorie, pe care vom căuta să-l ilustrăm cu figurile personalităților din trecut, care s-au sfăduit (sic), cu întreaga lor înțelepciune și inimă pentru promovarea intereselor noastre naționale”¹⁰³².

Programul revistei intitulat *Brazda noastră*, pe care îl reproducem în întregime, deoarece conținutul său va fi regăsit ca linia directoare și în revistele locale de profil pur literar: *Ritmuri* și *Brașovul literar și artistic*, reflectă în trăsături esențiale rolul și caracterul revistelor regionale sau provinciale:

„Programul acestei reviste îl cuprinde, în esență numele ei ... Vrem deci:

1. Să punem în vitrina actualității: suflete, frământări, fapte din trecutul nostru, fie prin mărturii nouă, necunoscute, fie prin cele uitate, — mărturii care, chemate din colțul lor de întunec în instanța de apel, s-ar putea să modifice unele sentințe rostite pînă acum, punînd în altă lumină faptele și oamenii.

2. Vrem, apoi, să oglindim cât mai fidel actualitatea, îndreptînd privirile spre realități laudabile sau spre lacune și scăderi care, împlinite și îndreptate, ar crea alte posibilități de progres, mai ales în domeniul economic.

3. Vom mai căuta să strîngem în jurul revistei atît valorile științifice, talentele literare, artistice consacrate – originare de aici sau în legături strînse cu acest ținut – cit și pe cele latente sau înmugurite, stimulîndu-le și înlesnindu-le afirmarea.

4. Nu ne vom izola însă nici de restul țării și neamului, năzuind să încopciem eforturile noastre în ritmul general al sufletului românesc de pretutindeni.

Cei care ne înțeleg, cei care se simt încă legați de acest colț de țară – fie prin naștere, fie prin anii de școală urmată aici, fie prin vecuirea mai îndelungată pe aceste plaiuri – vor pune umărul alături de noi în această muncă constructivă, menită nu de a reda Brașovului vechiul prestigiu cultural!, politic, comercial, social etc. – ceea ce ar fi prea greu – dar măcar de a justifica dreptul generației noastre de a se mîndri cu înaintașii creatori ai acelui ascendent față de alte ținuturi”¹⁰³³.

¹⁰³² Biblioteca „Astra” Sibiu, fond Manuscrise, M. XXXI, 8/3.

¹⁰³³ „Țara Bârsei”, An I, mai 1929, nr. 1, p. 1.

Gura lumii Revistă Umoristică și literară a apărut între 5 noiembrie 1930-10 martie 1931. Revista „credea” despre ea însăși că „Am fost născută din păcatul/ Omului cel mai dintâiu./ Descuind pe veci lacătul/ Vorbei far de căpătâiu”¹⁰³⁴. Înțelegem că redactorii revistei aveau linii clare de urmat, în ceea ce privește programul, fapt desprins din următoarele versuri: „Îmi înțeleg rostul pe lume,/ Din genunea rece-a humii, Isvor de basme și de glume/ Sunt „Gura Lumii”¹⁰³⁵.

Năzuința- literară-socială-economică a apărut între 23 mai 1931 cu număr dublu și se pare că s-au păstrat în Colecția Bibliotecii Astra din Brașov numai nr.1-2, 23 mai-23 iun.1931 și sept.-oct. 1931, nr. 3-6. Director a fost Ion Iordache Mailat. Programul este prevăzut într-un articol foarte sceptic intitulat *Pornim la drum!*, scris sub mottoul „Nimic mare, nimic nobi, fără entuziasm”¹⁰³⁶ a lui Emerson. Prima propoziție a așa-zisului articol program stă sub același semn al încercării „Nu ne facem iluzii”¹⁰³⁷. Redactorii-fondatori nu își propun și nu cred că vor putea revoluționa viața publică a țării cu această producție literară. Sunt sceptici, pentru că sunt conștienți că realitățile sociale sunt mai puternice decât „năzuințele noastre”¹⁰³⁸. Idealismul nostru își frânge valurile ca de un dig, de inerția societății”¹⁰³⁹. Scepticismul fondatorilor este ancorat într-o lipsă de entuziasm general pe care o reclamă și îi determină să dea amploare propriului entuziasm care i-a făcut să pornească pe drumul înființării unei reviste. Fondatorii văd propriul entuziasm ca un „act mare și nobil”¹⁰⁴⁰. Pornesc la drum cu sufletul „veșnic curat și dornic de o viață cu adevărat onorabilă”¹⁰⁴¹, hotărâți să critice și să semnaleze tot ceea ce se întâmplă în viața socială, dar fără răutate, ci „gândul nobil de a stăruii întotdeauna în soluțiile ce pot garanta o îndreptare”¹⁰⁴². Fondatorii nu au așteptări mari, dar își propun să țină capul sus cu „privirile spre zări mai luminoase vom merge înainte, spre țelul ce se profilează limpede, spre binele, fericirea și prosperarea noastră, a tuturor, a Țării întregi”¹⁰⁴³.

Start – De ce a scos Baci *Startul?* Chiar Ștefan Baci mărturisea: „am vrut pe de o parte să afirm juvenilul meu protest contra <bătrânilor>, și să înjghebez un fel de <front> al tinerilor din provincie, literalmente de la Nistru până la

¹⁰³⁴ *Ibidem*, p. 1.

¹⁰³⁵ *Ibidem*.

¹⁰³⁶ Redacția, *Pornim la drum*, în „Năzuința”, anul I, nr. 1-2, 23 mai 1931, p.1.

¹⁰³⁷ *Ibidem*, p. 1.

¹⁰³⁸ *Ibidem*.

¹⁰³⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁴⁰ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁴¹ *Ibidem*.

¹⁰⁴² Redacția, *Pornim la drum*, în „Năzuința”, anul I, nr. 1-2, 23 mai 1931, p.1.

¹⁰⁴³ *Ibidem*, p. 1.

Tisa”¹⁰⁴⁴. Așadar programul revistei este exprimat în aceeași manieră directă și „Noi venim fără rețete de poezie nouă și fără tehnică literară, mergem cu ochii în gol, dar cu humele în palmă. Dorim ca peste toate nimicurile care ne-ar putea despărți, mâinile noastre de adolescenți să se unească. Așa! Bateți laba”¹⁰⁴⁵.

Brașovul literar și artistic apărut între 1931 decembrie și 1933, ianuarie 1934-februarie 1935. Fondatorul și directorul revistei a fost Cincinat Pavelescu, care a dorit să facă din revistă promotoarea unei mișcări literare noi, reprezentativă pentru Ardeal, dar și pentru întreaga țară. *Gândul Nostru* relevă avântul celor care pornesc pe drumul de a face o revistă cu “conștiința pură a ceea ce trebuie să fie o revistă de provincie, chiar atunci când ea reușește să însumeze sufletul unei întregi regiuni”¹⁰⁴⁶. Nu își propun să creeze curente sau o școală ori direcții mai ales pentru revistele de la centru, dar își propun să „utilizeze toate comorile și forțele artistice ale acestei frumoase provincii, cu tradiție culturală atât de bogată (...). Structura etnică, arta religioasă și laică, istoria și peisajul local, vor constitui un material, demn să fie modelat de talente”¹⁰⁴⁷. Originalitatea este imperativul revistei și va consta într-un fapt unic de a fi „o adevărată revistă de regiune”¹⁰⁴⁸. *Brasovul literar și artistic* își propune să publice o literatură a frumuseții artistice și a esenței vitalității neamului românesc, a înțelegerii și dragostei pentru „credința, cultura și arta românească”¹⁰⁴⁹, să cultive o atmosferă de cunoaștere, de încredere, și apropiere între toți intelectualii locului „făcând să dispară anumite contingente ordin social, politic sau dogmatic”¹⁰⁵⁰. Revista ia naștere sub semnul sfânt ca toată acțiunea revistei „va fi înscrisă într-un cadru indeformabil, dar viu. Acest cadru este: Statul Național, tradiționalist, religios și monarhic.

Frize a apărut din martie 1934 până în iunie-iulie 1935, Subtitlul „Revistă lunară de literatură și cronică” Comitetul de redacție era format din N. Cantonieru, Aurel Marin, Mihai Chirnoagă, Șt. Baci. Revista *Frize* apare fără program, dorind să arate că se deosebește de celelalte reviste brașovene, definindu-și orientarea și conținutul în diferite „Note”. Astfel, într-o notă publicată la sfârșitul primului an de existență găsim următoarele precizări: *Frize* se ridică modest dar impunător – fără comitete și comiții, fără subvenții și fără maeștri mari ori mici,

¹⁰⁴⁴ Ștefan Baci, *Călătorii*, Colecția Sart, Madrid, 1974, donația Ioana și Ovidiu Mărgineanu (sora și cumnatul lui Ștefan Baci), p. 52.

¹⁰⁴⁵ G. Călinescu, *Istoria literaturii romane de la origini pînă azi*, București, Editura Fundației, 1941, pag. 929.

¹⁰⁴⁶ Redacția, *Gândul Nostru*, „Brasovul Literar si artistic”, anul I, nr. 1, p. 1.

¹⁰⁴⁷ Redacția, *Gândul Nostru*, „Brasovul Literar si artistic”, anul I, nr. 1, p. 1.

¹⁰⁴⁸ Ibidem, p. 1.

¹⁰⁴⁹ Redacția, *Gândul Nostru*, „Brasovul Literar si artistic”, anul I, nr. 1, p. 1.

¹⁰⁵⁰ Ibidem, p. 1.

porniți fără programe vaste pe care nu le putem înfăptui, am considerat că revista înseamnă răsăritul și nu apusul unei coride literare, și ne-am pus în slujba unui tineret hulit și pe nedrept ignorat. Am înlăturat de la început tot ce ar fi îngreuiat tendințele noastre pur estetice, și am avut satisfacția a uni în coloanele <Frize-lor> pe tinerii scriitori din toate colțurile românismului. N-am vrut să facem o revistă regională, încredințați de ineficacitatea unei astfel de manifestațiuni deoarece un curent distinct literar aparte de curentul general românesc, care să indice apariția unei astfel de publicații nu s-a produs. Nu ne-am înregimentat unei anumite școli literare, împărțind munca colaboratorilor doar în literatură bună și literatură proastă, atît cît priceperea ne-a ajutat și cît o generație poate produce la primele trepte ale ascensiunii sale”¹⁰⁵¹. La rubrica „Note”, în cele câteva considerații concise (fără a fi consemnat autorul) privind viața *Frizelor* în anul care tocmai se încheia, citim: „Porniți fără programe vaste pe care să nu le putem înfăptui (lansate numai spre uimirea naivilor) am considerat că revista înseamnă răsăritul iar nu apusul unei cariere literare și ne-am pus în slujba unui tineret hulit și pe nedrept ignorat, pe care în de curând începută noastră carieră literară, l-am văzut distrugându-i-se manuscrisele migălite tremurat oritrimetindu-i-se la closet reviste scoase cu sacrificiu banului sustras covrigului de dimineață”¹⁰⁵². O primă constatare: avem de-a face cu o publicație juvenilă care, se va vedea, a unit „pe tinerii scriitoridin toate colțurile românismului”¹⁰⁵³.

Mugurul Tribune literară în grai și cuget românesc apărută în 1936 sub conducerea lui Lucian Crăciun. Avea un program bine conturat. Motto-ul revistei era „Prin noi înșine...”¹⁰⁵⁴, publicația reprezentând în viziunea redactorilor ei, simbolul tinereții. Obiectivele urmărite se desprindeau din articolul semnat de Lucian Crăciun și intitulat tot *Mugurul*. Se urmărea ca prin întreaga lor activitate să contribuie la propășirea literaturii românești.

Prometeu era subintitulată revistă de luptă pentru propășire, frumos și adevăr. Avea apariție lunară în perioada mai 1934-februarie 1939. Director era Al. Bran Lemeny. Manifestul publicat în primul număr, intitulat *Noi avem ceva de spus*¹⁰⁵⁵, stabilea scopul revistei ca fiind publicarea de articole și studii din diverse domenii de cultură (social, economic, politic etc.), de a susține „interesele superioare ale țării [...] fără compromisuri și fără a ne robi unui regim oarecare”¹⁰⁵⁶; mai mult, „[...] noi nu cunoaștem decât literatură bună și literatură

¹⁰⁵¹ Steluta Pestrea – Suciu, *O revistă literară deschisă spre modernism - Frize*, în „Astra”, anul IX, nr. 6, p.8.

¹⁰⁵² Note în „Frize”, Brașov, an I, 1934, nr.10, p. 12.

¹⁰⁵³ Ibidem, p. 12.

¹⁰⁵⁴ Ibidem, p. Coperta.

¹⁰⁵⁵ Al. Bran Lemeny, *Noi avem ceva de spus*, în „Prometeu”, nr. 1, 1934, pp. 3-6.

¹⁰⁵⁶ Ibidem, pp.3-6.

proastă, sau: literatură și pleavă. Așa numita artă pentru artă sau artă pură noi nu o concepem, nu o admitem, pentru simplul motiv că nu intră în criteriile noastre; nici-un act omenesc, cu atât mai puțin un act de creație, nu-și poate avea rostul și scopul în sine însuși. [...] Omul are un scop și arta îl servește prin excelență”¹⁰⁵⁷.

Front literar a apărut între 1936-1939 redactor era V. Spiridoniciă, iar secretar de redacție D. Danciu. La fel ca și revista *Frize*, nici revista *Front literar* nu-și anunță vreun program, ea pornește cu articolul *Cuvînt de drum* semnat de Eugen Cialfic, redactorul revistei *Pământ*, care apărea la Călărași. Reținem un paragraf din acesta: „La Brașov – acolo unde într-un sfîrșit trist de toamnă s-a stins Cincinat Pavelescu, după ce și-a turnat ultimele pîlpîiri ale sufletului în paginile *Brașovului literar*, acolo unde și-a început agonia bietul Nicolae Cantonieru, aplecat pe paginile *Frizelor* astăzi defuncte – un grup de tineri încearcă să așeze o vatră de spiritualitate pe care o botează simbolic *Front literar*. Va apare deci acolo – în burgul de piatră al Brașovului în care a zvîcnit acum 100 de ani, la Cazina Română a neguțătorilor, prima mină caldă către mîna celor de dincoace de munți, acolo unde s-a născut ce-a dintîi gazeta românească – o nouă revistă tinerească”¹⁰⁵⁸.

Arta a apărut în mai 1938. Revista avea numai câteva rubrici literare. Nu avea un program definit. Era o revistă de atitudine monarhică, care un a avut o influență mare în dezvoltarea fenomenului literar din perioada interbelică.

Vremuri noi a apărut lunar între 1 noiembrie 1935 – februarie 1936. Redactori erau I. Neagu-Negulescu și colaboratori au fost I. Preda, M. Gh. Bujor. Analiza articolului program, *Revista noastră*, este în măsură să ne dea o imagine asupra concepției sociale a redactorilor, asupra publicului în vederea căruia era scrisă, Revista „este și va fi tribuna de liberă discuție și cercetare, neavînd altă țintă, decît descătușarea cugetării din orice mreje de prejudecăți. Urmărim cultura omului ca atare, neatârnat de toate țarcurile în care vitregia vremurilor l-ar fi categorisit. Pentru că suntem încredințați că omul se găsește pretutindeni, omul în care să dăinuiască neadormită năzuința către desăvîrșire”¹⁰⁵⁹.

Caietele iernii a apărut în decembrie 1940 (V. Calmuc, P. Homoceanul). Nici această revistă nu avea un program de sine-stătător, dar din conținutul revistei, ca mai toate revistele din această perioadă, reiese că avea în programul său deopotrivă obiective cu caracter național și cultural.

Claviaturi, caiete lunare de poezie a apărut între mai 1941-ianuarie-februarie 1942, martie 1942-iunie 1943, sub îngrijirea poetului Gherghinescu Vania, secretar de redacție M. Bogdan. Nu are un program, dar publicația era

¹⁰⁵⁷ *Ibidem*, pp.3-6.

¹⁰⁵⁸ Eugen Cialfic, *Cuvînt de drum*, în „Front literar”, anul I, nr. 1, martie 1936, p. 1.

¹⁰⁵⁹ Redacția, *Revista noastră*, *Vremuri noi*, I, 1935, nr. 1, nov., p.1.

destinată în special poezilor tineri: „[...] talentelor noi, în căutarea cărora suntem. La dispoziția cărora înțelegem să stăm, în primul rând”¹⁰⁶⁰, „poezii de la această revistă, pe care ași fi vrut s-o intitulez pur și simplu «Caiet de poezie», sunt mai ales cei cu inimă, în care abia au îmbobocit răsurile. Ei trebuie să cânte așa cum vârsta îi îndeamnă. Să nu facă eforturi seci, sub imboldurile industriașilor literari, chiar bine intenționați”¹⁰⁶¹.

România tânără îndreptar politic, economic, literar este revistă de factură tradiționalistă, apărută între mai 1942-noiembrie-decembrie 1943 sub conducerea economistului și scriitorului Ion Hașeganu. Era mai mult o revistă de familie la care colaborau soția și prietenii săi.

Tribuna literară a apărut în 1 iunie 1941, cu periodicitate lunară, director fiind O. Suluțiu. În editorialul *Românesc și universal*, directorul Octav Suluțiu anunța un program de perspectivă europeană, în egală măsură etic și estetic. Preocuparea esențială a publicației era aceea de receptare critică a valorilor contemporane: „Creatorul vine cu inconștientul său bogat și impune în domeniul viu al faptei literare fără îndemnuri și precepte. Criticul e însă obligat să deschidă ochii cititorului în mod cinstit și să-l lămurească pe scriitorul lui însuși pentru a-i da un sprijin, o încurajare, ca acesta să nu se creadă un nebun într-o lume de oameni normali care vorbesc altă limbă și pe a lui nu o pot înțelege”¹⁰⁶².

La Brașov au ființat în această perioadă reviste cu părți literare sau reviste pur literare scoase și din nevoia directorilor și redactorilor de a avea unde să-și publice producțiile literare. Este și cazul lui Octav Șuluțiu care, consacrat în țară, a venit la Brașov și a pus bazele unei reviste cu caracter literar. Rolul „elitelor” a fost semnificativ și în această perioadă, pentru că oameni cu talent și cu stare și doar dornici de a sprijini arta, literatura, iubitori de frumos, oameni care doreau să creeze o direcție în presa literară și neavând alte pârghii scoteau o revistă care să dea tonul, să impună sau măcar să atragă atenția asupra noilor idei. Chiar dacă mulți dintre scriitorii, redactorii, editorii revistelor literare brașovene nu au fost toți personalități, scriitori de talie, de elită națională, pentru cultura și presa literară de provincie pe care au creat-o și promovat-o ei au reprezentat elite ale Brașovului, ale Transilvaniei și nu puțini dintre ei au trecut și de aceste granițe.

Faptul că se trata despre presa culturală de provincie, unde se putea constata existența unui număr considerabil al publicațiilor mici, acestea nu au știrbit cu nimic rolul revistelor cu caracter literar la dezvoltarea fenomenului cultural al epocii. Mihail Sadoveanu, în paginile revistei *Cuvinte literare*,

¹⁰⁶⁰ Gherginescu Vania, „Claviaturi”, anul II, nr. 2, 1942, p. 5.

¹⁰⁶¹ Gherginescu Vania, „Claviaturi”, anul III, nr. 4, 1943, p. 5.

¹⁰⁶² Octav Șuluțiu, *Românesc și universal*, „Tribuna literară”, An. I, Nr. 1, iunie 1941, p. 1.

aprecia rolul deosebit jucat de publicațiile mici, de provincie, în afirmarea tinerelor talente literare, astfel: „N-am nimic contra revistelor mici. Tinerii trebuie să se manifeste. (...) Revistele literare, fără îndoială, formează cititori care devin apoi cititori permanenți ai literaturii”¹⁰⁶³.

Marea majoritate a publicațiilor cu caracter literar din *Brașovul interbelic*, excepție făcând prea puține, de exemplu *Claviaturi*, *Caiet de poezie*, *Caietele iernii*, aveau în programele lor deopotrivă obiective cu caracter național și cultural. Descoperirea specificului și valorilor naționale¹⁰⁶⁴; înțelegerea și dragostea pentru credințele, cultura și arta românească¹⁰⁶⁵; cultivarea unei atmosfere de cunoaștere, de încredere și apropiere între toți intelectualii și artiștii locului, fără deosebire de naționalitate, făcând să dispară anumite contingențe de ordin social, politic sau dogmatic, care împiedicau realizarea acestor dorințe, erau doar o parte dintre obiectivele programelor revistelor literare brașovene interbelice. După efectuarea unei analize atente a programelor acestor reviste se poate lesne sublinia nota comună a acestora, mesajul cu caracter național fiind exprimat doar sub o altă formă. Într-un alt plan, convergent cu cel evocat mai sus, domeniul literar era reprezentat în programele revistelor cu obiective ce vizau, între altele, promovarea poezilor tineri, a talentelor noi, obiectiv principal al celor care au pus bazele revistei, *Caiete de poezie*, prin recomandarea dată mai tinerilor autori de a avea ca model folclorul național, obiectiv desprins din programele majorității revistelor literare, de a evita imitațiile¹⁰⁶⁶, pledându-se pentru păstrarea originalității și al caracterului individual – românesc.

Publicațiile cu caracter literar deveneau astfel o rampă de lansare pentru scriitorii tineri, fapt desprins din multe din programele acestora. Unul dintre obiectivele stipulate în articolul *Cuvântul nostru* publicat în paginile revistei *Ritmuri* și în care se stipula: „...vom îmbrățișa orice producție literară care va gravita în jurul unui milenar principiu ce stă la baza frumosului artistic”¹⁰⁶⁷, vine să întărească cele afirmate mai sus.

După o analiză atentă a creațiilor publicate în paginile revistelor brașovene în perioada interbelică putem spune că nu au existat preferințe speciale pentru stiluri sau genuri anume. Opiniile majore converg spre felurile ipostazieri ale tradiționalismului literar. Normele estetice au fost aproape întotdeauna subordonate celor naționale, etice sau pedagogice, fapt care a și impus nivelul valorii literare a publicațiilor.

¹⁰⁶³ Mihail Sadoveanu, „Cuvinte literare”, An. I, nr. 10, din 10 mai 1930, p. 26.

¹⁰⁶⁴ Axeante Banciu, *Gândul nostru*, în „Brașovul literar și artistic” An. I, nr. 1, aprilie 1926, p. 1.

¹⁰⁶⁵ *Ibidem*, p. 1.

¹⁰⁶⁶ Sextil Pușcariu, *Ce e românesc în literatura noastră*, în „Țara Bârsei”, An. I, nr. 2, iulie-august, 1929, p. 103.

¹⁰⁶⁷ Redacția, *Cuvântul nostru*, în „Ritmuri”, An. I, Nr. 1, p. 1

Scriitorii din provincie care scriau la aceste reviste sunt privilegiați pentru că, feriți de viața care reduce sentimentele și credințele la instrumente, a centrului, pot urmări cu un ochi mai atent și mai plin de încredere evoluția literaturii în sânul careia se găsesc. Actualitatea literară văzută din colțul lor este alta decât cea pe care o trăiesc – în vârtejul pe care-l da apropierea – scriitorii ce se întrec unii cu alții, la centru. O mișcare literară în provincie este de-aceia mai greu de alcătuit decât una în Capitală, dar odată ajunsă, ea are șansa duratei. Observăm la revistele literare brașovene interbelice o caracteristică generală care era a întregii literaturi ardelenne care se manifestă prin spirit social, prin spirit istoric, prin legatura cu determinantele critice ale realității externe de care sufletul tânăr nu se poate desparti (căci sufletul unei rase tinere este mitic în măsura în care este obiectiv) sunt date de fapt prețioase în șirul oricăror considerări asupra vieții literare de peste munți. În acea perioadă, rolul revistelor literare, mai ales a acelor de provincie, era foarte important, pentru că puteau crea o grupare a forțelor literare ale Ardealului, problema era de a distinge aceste forțe și a le da credibilitate. O contribuție importantă la a crea o mișcare literară a Ardealului o puteau avea revistele literare: „Suntem convinși, în fața activității revistelor literare din Ardealul actual – multe și inegale, inegale în conținutul lor o parte, inegale între ele, confuze în aprecieri de multe ori, sau în orientări, eclectice, insuficient informate câte odată sau inferior editate – ca aceste reviste intrate în filtrul localismului literar pozitiv, se pot curaja cu ușurința de sgura care le împiedica buna funcționare. Desigur lucrul se va întâmpla cu una sau mai multe din revistele mari (*Familia, Gând Românesc, Pagini Literare, Brașovul Literar, Ritmuri, Țara Birsei, Front literar*) care prezintă deja un contur de expresie al spiritului provinciei.(...) Spiritul obiectiv al Ardealului, – ca spiritul romantic al Moldovii, ca spiritul realist al Valahiei – poate duce, în conformitate cu marea lui tradiție, la o nouă formă literară care e de datorita celor ce dețin firele mișcării ardelenne, de a o pregăti”¹⁰⁶⁸.

Spiritul obiectiv este pe de altă parte o tradiție câștigată a literaturii ardelenne. Evoluția revistelor cu caracter literar, în perioada interbelică, a fost una extrem de complexă și diversă, în primul rând, datorită eforturilor unor scriitori, oameni de presă, de litere care, prin cuvântul scris, înlesneau pătrunderea ideilor creative în cele mai largi cercuri de cititori. Această perioadă era caracterizată de un proces de menținere viu al interesului pentru idealurile nobile ale poporului: dorința de pace, de libertate, de unitate. Acest proces a trebuit să se confrunte adeseori cu opoziția revistelor și grupărilor politice, care urmăreau menținerea românilor în obscurantism. Înfruntările deveneau evidente

¹⁰⁶⁸ Dragoș Vrâncănu, *Spre o nouă mișcare literară în Ardeal*, în „Brașovul literar și artistic”, anul III, nr. 16, februarie, 1934, p. 101

în coloanele revistelor și așezau în prim plan responsabilitatea scriitorului, publicistului, crezul său etic, estetic.

Partea a IV-a

ELITA CULTURALĂ ȘI PRESA ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST ȘI ÎN ANII TRANZIȚIEI

Rolul scriitorului în presa comunistă în viziunea liderilor PMR/PCR

Ilarion Țiu¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁹ Doctor în istorie și lector la Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București, Facultatea de Științe Politice, Departamentul de Comunicare și Relații Publice.

Abstract

This article is a short presentation about Romanian Communist Party leader's opinion on the role of writers in media. According with Marxist-Leninist doctrine, the writer is an agent of regime in society. In first years after 1948, the writers need publish articles and novels about Soviet-Romanian fraternity and hard work of urban and rural proletariat. After Joseph Stalin death, ideological pressure decreases. In consequence, Romanian media host „real” fiction, comparable with free-ideological countries. But new communist leader Nicolae Ceaușescu denied removal of writers from ideology. In 70's and 80's, generalist and fiction media celebrated Ceaușescu cult of personality and return to ideologically discourse.

Congresul I al Partidului Muncitoresc Român (21-23 februarie 1948) a stabilit subordonarea directă a presei către Comitetul Central. Partidul își asigura controlul asupra mijloacelor de comunicare în masă prin intermediul Direcției Propagandă și Agitație din cadrul CC al PMR¹⁰⁷⁰. Conform Statutului PMR, fiecare membru al Secretariatului răspundea de una dintre direcțiile Comitetului Central. Pentru Direcția Propagandă și Agitație a fost desemnată Ana Pauker. „Tovarășa Ana” nu s-a ocupat efectiv de coordonarea Direcției, transferându-i responsabilitatea lui Iosif Chișinevski¹⁰⁷¹. Însă nici „tovarășul Ioșca” n-a condus Propaganda și Agitația, plasându-i sarcina lui Leonte Răutu, adjunctul său. Așadar, în anii stalinismului, responsabilitatea privind propaganda și agitația i-a revenit lui Leonte Răutu, considerat a fi „groparul” culturii românești tradiționale¹⁰⁷².

Prima întâlnire a lui Iosif Chișinevski cu activiștii Direcției Propagandă și Agitație de după Congres a avut loc la 26 mai 1948. Pe lângă lozincile obișnuite rostite cu asemenea ocazii, a ținut să puncteze cum va trebui să arate pe viitor presa românească. „Lumina” venea de la răsărit: „Toți propagandiștii și agitatorii trebuie să-și îndrepte privirile spre Uniunea Sovietică. Țara noastră, ca și multe alte țări, a fost eliberată de armata sovietică, creată de bolșevicii lui Lenin și

¹⁰⁷⁰ Eugen Denize, *Propaganda comunistă în România: 1948-1953*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p. 34.

¹⁰⁷¹ După excluderea „deviaționiștilor de dreapta”, la Plenara CC al PMR din 26-27 mai 1952, Iosif Chișinevski a devenit oficial responsabil al Secției Propagandă și Agitație.

¹⁰⁷² Denize, Eugen, *op. cit.*, pp. 38-39.

Stalin. Trebuie să fie clar, pentru noi și pentru popor, că fără armata sovietică nu am fi putut avea azi republică populară, un regim de democrație populară”¹⁰⁷³.

La 1 iunie 1948, Leonte Răutu i-a convocat pe conducătorii tuturor comitetelor de presă de pe lângă Direcția Propagandă și Agitație și pe secretarii diferitelor organe de presă din București. Răutu a observat că „organul” central al PMR, *Scânteia*, dar și alte publicații, nu excelau la capitolul criticii în domeniul artei și culturii. Se făcuseră unele „progrese”, prin atacurile lui Sorin Toma la adresa scriitorilor „burghezi” Tudor Arghezi, Ion Barbu și Nina Cassian. Însă nu era suficient, insista ideologul regimului. În paginile presei scrise se aștepta o „cotitură” privind înțelegerea de către cititori a ideologiei comuniste, a motivelor pentru care scriitorii „burghezi” nu mai erau dezirabili.

Scrierile burgheze „decadente” trebuiau înlocuite cu pagini de literatură muncitorească. Scriitorii erau încurajați de activiștii regimului să aibă ca sursă de inspirație viața „truditorilor” din fabrici și uzine sau de pe ogoare. Cu ocazia unei ședințe cu scriitorii convocată pe 29 noiembrie 1948 la Direcția Propagandă și Agitație a CC al PMR, Mihai Novicov constata că în presă se publicau frecvent opere literare proletcultiste sovietice, sau chiar daneze, însă scriitorii români lipseau din paginile ziarelor.

După moartea lui Stalin, martie 1953, s-a renunțat la multe dintre tezele dogmatismului marxist-leninist. Unii scriitori interziși au fost reabilitați, regimul a tolerat un discurs public ieșit din șabloanele ideologice etc. Mesajul privind „liberalizarea” l-a adus însuși prim-secretarul al CC al PMR, Gheorghe Apostol. Însotit de Leonte Răutu, Apostol a participat în 17 martie 1955 la consfătuirea pe țară cu redactorii-șefi ai ziarelor centrale și locale. Nu toți activiștii erau de acord cu reformele antistaliniste anunțate de Apostol. Mânzu Radian, redactor-șef adjunct la *Scânteia Tineretului*, considera că tinerii scriitori se aflau sub „influență dușmănoasă”, ca și tinerii ziariști. Astfel, în *Gazeta literară* și în *Scânteia Tineretului* apăruseră „așa-zise critici literare”, prin care era încurajat liberalismul în producția culturală. Radian propunea ca redactorii-șefi să intervină atunci când constatau „derapaje”, pentru a pune la punct unele „chestiuni juste teoretice”¹⁰⁷⁴.

Curentul *reformist* s-a impus în cele din urmă în presă, mai ales în cea literară, iar scriitorii au putut ieși din canoanele marxist-leniniste. Cu timpul însă, presa literară a ajuns o tribună a răfuieiilor personale dintre scriitori, iar printre „armele” utilizate se regăsea și limbajul indecent. La începutul anilor '60 era celebră controversa dintre prozatorii Marin Preda și Eugen Barbu. Autorul *Moromeșilor* publicase în *Contemporanul* un articol critic referitor la „făcătorii

¹⁰⁷³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 9/1948, f. 105.

¹⁰⁷⁴ Idem, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar nr. 24/1955, ff. 11-13.

de cuvinte” din generația tânără de prozatori. Era vizat Eugen Barbu, despre care Preda afirmase cu mai multe ocazii că nu avea talent. Barbu a reacționat indirect, prin intermediul lui Adrian Păunescu. Acesta din urmă a semnat în *Luceafărul* un articol din care reieșea că Marin Preda nu stăpânea limba română¹⁰⁷⁵.

„Haosul” presei literare l-a deranjat pe Ceaușescu când a venit la putere în 1965. Curând după Congresul al IX-lea al PCR, noul secretar general a participat la consfătuirea pe țară a „lucrătorilor din presă și radioteleviziune” (15 octombrie 1965). Nu și-a exprimat direct nemulțumirile, trasându-i această sarcină lui Mihail Bujor Sion, proaspătul șef al Sectorului Presă al CC al PCR. Bujor Sion a criticat modul în care fuseseră reabilitați unii scriitori din perioada interbelică. Spre exemplu, se scrisese „prea frumos” despre opera lui Lucian Blaga, fără a se combate „idealismul” textelor sale. Presa culturală uitase cu desăvârșire să mai sublinieze „tradițiile progresiste” ale culturii române (în opera lui Vasile Alecsandri, spre exemplu). Pentru evitarea situațiilor similare, șefii de redacții aveau obligația să fie mai atenți în „munca cu colaboratorii”. Așadar, colaboratorii trebuiau instruiți cu privire la temele dezirabile în presa centrală și locală. Interpretarea operelor literare se făcea „de pe pozițiile noastre”, spunea Mihail Bujor Sion. Aceste poziții izvorau din „principiile estetice ale marxism-leninismului” și din „politica partidului”¹⁰⁷⁶.

Un alt mesager al noului secretar general la consfătuirea pe țară a presei din octombrie 1965 a fost Pompiliu Macovei (președinte al Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă numit, ca și Mihail Bujor Sion, după Congresul al IX-lea al PCR). Macovei a criticat orientarea presei culturale, deoarece manifesta cea mai acută îndepărtare de la „linia marxism-leninismului”. În opinia sa, scriitorii tineri exprimau „tendențe de îndepărtare de realitate”. Macovei considera că presa literară avea „toleranță față de apolitism” și o „asimilare necontrolată a unor lucruri din literatura occidentală”. Revistele de specialitate duceau lipsă de „lucrări literare vii, în care să răzbată suflul puternic al vieții noi, viața și problemele celor care construiesc socialismul”. La finalul alocuțiunii, vorbitorul le-a cerut redactorilor-șefi din presa literară să ofere o „definire mai precisă, mai nuanțată și mai diferențiată” a gazetelor încredințate de partid. Publicațiile pentru străinătate aveau nevoie de „articole deosebite, care să reflecte tot ce este mai valoros din creațiile literare noi”¹⁰⁷⁷.

Cea mai importantă intervenție din programul consfățuirii pe țară a gazetărilor i-a aparținut lui Dumitru Popescu, redactorul-șef al *Scânteii* (din februarie 1965). Acesta va deveni ideologul-șef al regimului Ceaușescu, având

¹⁰⁷⁵ Idem, dosar nr. 143/1965, ff. 15-18.

¹⁰⁷⁶ Ibidem, ff. 2-12.

¹⁰⁷⁷ Ibidem, f. 21.

un rol similar cu Leonte Răutu în anii stalinismului. Dumitru Popescu a vorbit despre „tendențele nesănătoase” din presa culturală. El deplângea situația în care unii scriitori de certă valoare își consumau talentul în „polemici sterile”. Mai mult, atrăgeau în joc și „elementele tinere”. Popescu a dat dispoziție Uniunii Scriitorilor să-i convoace pe scandalagii pentru a-i convinge să utilizeze un limbaj decent în presa culturală. Scriitorii în cauză trebuiau avertizați că profilul literaturii se altera dacă nu încetau polemicile. Nu aveau nici un motiv de gâlceavă, spunea Popescu: „se află ei pe poziții ideologice diferite? ”, „sunt dușmani de clasă?”¹⁰⁷⁸.

La finalul consfățuirii a luat cuvântul Nicolae Ceaușescu. Participanții la discuție afluaseră deja noile linii directoare ale presei românești, însă secretarul general al partidului a ținut să ofere unele „indicații prețioase”. Scriitorii erau somați să lase deoparte ambițiile personale și să înceapă editarea unor publicații literare pentru mase. În opinia liderului PCR, „rolul literaturii și artei trebuia înțeles în ansamblul general al muncii poporului”¹⁰⁷⁹.

În concluzie, activitatea gazetărească a scriitorilor i-a preocupat permanent pe liderii comuniști. Nu s-au implicat totdeauna în mod direct pentru a „orienta” literatura de mase, însă prin intermediul activiștilor din domeniul *propagandei* i-au atenționat continuu pe scriitori să nu se delimiteze de ideologia oficială. Preocuparea conducătorilor partidului pentru derapajele ideologice ale scriitorilor are explicații și în evenimentele din țările vecine. Toate mișcările anticomuniste din „lagărul” socialist au avut printre inițiatorii scriitori–publiciști. Spre exemplu, după înăbușirea revoluției din Ungaria cele mai drastice pedepse nu le-au primit muncitorii care s-au dedat efectiv la abuzuri, ci scriitorii care incitaseră la reforme și care fuseseră pașnici în timpul evenimentelor din octombrie – noiembrie 1956. De asemenea, în Cehoslovacia, scriitorul Václav Havel a fost încarcerat în mai multe rânduri datorită insistenței sale de a solicita reformarea comunismului.

„Cartelele de repartiție” – produse poligrafice ale sistemului totalitar

Lisnic Angela¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁸ Ibidem, ff. 23-30.

¹⁰⁷⁹ Ibidem, ff. 71-73.

¹⁰⁸⁰ Doctor în istorie și conferențiar la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău.

Abstract

The communist period represent for the Republic of Moldova (MSSR) a period full of controversies, showing the realities of time. One such controversy was posed by cards distribution of material goods. The subject of this study is the control of the editing and distribution of these vouchers among the population of the MSSR. The reason for such interest is to attempt to find a correlation between material goods that were produced in the totalitarian system, and its forms of distribution. The study is based on archival collection of Moldova's National Archive, which contains records of USSR's Glavlit of MSSR, allowing us to highlight the following ideas for discussion. The reason for such a review was conditioned by the increased attention of Glavlit on the production of receipts printed from different Republican printers. The examination of records from the early of 80's allows us to see that inspectors from Glavlit, at intervals of three months, subjected to inventory all equipment and rotative machines, all typing machines that existed in different organizations and institutions. In conclusion, we can say that the "allotment cards" as printed products of totalitarian system, insignificant and not too noticeable at first sight, actually shows the existence of economic failures and deficiencies of the socialist economic system. No slogan or a political statement of that era could not plug the gaps and shortcomings that bear population.

Perioada comunistă a reprezentat pentru Republica Moldova (Republica Sovietică Socialistă Moldovenească sau RSSM) o etapă aparent cunoscută a unor realități de epocă și totodată o perioadă plină de controverse. Una dintre aceste controverse reprezintă *cartelele de repartitie a bunurilor materiale*. Istoricul apariției și răspândirii acestor așa-numitor „hârtii de valoare” este atestată încă în Roma antică. Ele provin de la cuvântul latin „tessera”, care la romanii antici purta denumirea hazardelor, jetoanelor și mărcilor, pe care le utilizau cetățenii romani în vederea repartizării unor privilegii sau distincții. Aceste tichete, de fapt, permiteau obținerea unor produse alimentare sau industriale, care erau în număr limitat, iar utilizarea lor denota existența unor deficite materiale în stat. Utilizarea tichetelor a evoluat în următoarele timpuri istorice, iar în perioada modernă s-a accentuat în timpul Revoluției Franceze și a perpetuat până în secolul al XX-lea.

Ca obiect al prezentului studiu am ales tichetele, bonurile, biletele și cartelele de consum care erau răspândite în URSS și RSSM, din anii '50 până în

anii '90 ai secolului al XX-lea. Ca obiective de cercetare ne-am propus să le examinăm pe acestea prin prisma referințelor de arhivă găsite în Arhiva Națională a Republicii Moldova în fondurile 3011 și 3209 și, totodată, de a încerca a găsi o corelație între bunurile materiale sau serviciile prestate și formele ei de repartitie, pentru a scoate în evidență situația reală ce exista în acele timpuri și spiritele ce erau în jurul unor astfel de hârtii.

Inițial, este cazul să facem niște incursiuni în trecutul imediat pentru a realiza unele constatări de ordin general asupra subiectului cercetat. În secolul al XX-lea, tichete sau cartele de repartitie au fost puse în circulație și în timpul Primului și după cel de al doilea Război Mondial. Sistemul de cartele introdus în multe țări era utilizat în regimul socialist în luptă contra deficitului din stat, iar în țările capitaliste ele au existat ca o formă de reglare a consumului pentru anumite categorii sociale. Sistemul de repartizare după cartele demonstrează existența unor discrepante între sectorul de producere și cel de repartitie a bunurilor materiale în stat¹⁰⁸¹. Dar în sistemul totalitar nu numai cartelele sunt recunoscute ca hârtii ce circulau în economia socialistă, în paralel cu acestea regimul socialist a introdus și un șir de alte documente, acte cu nominație financiară prin care își realiza dezideratele sale politice și ideologice.

În urma cercetărilor întreprinse la Arhiva Națională a Republicii Moldova în fondurile 3209 și 3011, ne-am permis să prezentăm un șir de idei privind editarea și difuzarea lor, care era sub un control riguros al statului. Documentele depistate în timpul acestor examinări cuprind limitele cronologice 1950 și 1990 și se referă la decizii și ordine ale Glavlit-ului și Sovietului Miniștrilor din URSS și din RSSM, și a Ministerului Culturii din RSSM. Dosarele examinate scot în evidență câteva aspecte ce țin de realitățile socialiste. Aceeași situație pe care o atestă și V. Cristian în lucrarea ce ține de studiul cenzurii în sistemul totalitar¹⁰⁸². Dar referințele de arhivă din RSSM demonstrează o situație specifică în domeniul controlului asupra editării care exista în Republică.

Una din primele situații specifice ține de situația creată în rețeaua cinematografică și teatrală. În luna aprilie 1951, Ministerul Culturii din URSS dădea ordin „de a micșora prețurile la biletele, care erau utilizate în cinematografele din tot spațiul sovietic”¹⁰⁸³. Dar reviziile și inspecțiile financiare întreprinse de către reprezentanții Ministerului Culturii din RSSM arată că în

¹⁰⁸¹ М.Шарапова, *Талонная система в Советском Союзе*, accesibil pe <http://22-91.ru/statya/talonnaja-sistema-v-sovetskom-sojuze/10.08.2011>.

¹⁰⁸² Cristian Vasile, *Controlul și politica de difuzare a cărții în România anilor 1950: controlul politic și reorganizări instituționale, în Represiune și control social în România comunistă, Anuarul Institutului de investigare a crimelor comunismului și memoria exilului românesc*, Polirom, Iași, 2011, p.283.

¹⁰⁸³ Arhivele Naționale ale Republicii Moldova (ANRM), fond 3011 (Ministerul Culturii din RSSM. Direcția de control a artelor), inv. 7, dosar nr. 62, p. 316.

sistem existau încălcări de ordin financiar. Astfel, în decizia Cabinetului de Miniștri a RSSM din data de 22 iunie 1954, *Cu privire la rezultatele activității financiare și economice a Ministerului Culturii din RSSM pentru anul 1952*, se arată că „au fost atestate un șir de neajunsuri”. Printre acestea se indică existența unor delapidări de fonduri privind dările de seamă și verificare a registrelor economice: „Astfel în loc de bilete la nominalul de 2 ruble, 3 ruble și 3 ruble și 50 de copeici, în raionul Drochia și Briceni conducătorii secțiilor de cultură au permis să fie vândute doar la prețurile de 3 ruble și de 3 ruble și 50 de copeici.”¹⁰⁸⁴ Ca rezultat al celor constatate s-a dat indicație „pentru toți responsabilii din cinematografele republicane să divizeze tipurile de bilete și totodată să răspîndească abonamente de vizionare pentru locuitorii din sate și intelligenței rurale.”¹⁰⁸⁵

În același an, Ministerul Culturii din RSSM emitea un alt ordin care se referea tot la activitatea cinematografelor din Republică. Din ordin desprindem următoarele indicații: „de a prelungi activitatea cinematografelor de vară până în luna octombrie și pentru cinematograful 1 mai din Chișinău pînă la data de 9 noiembrie.”¹⁰⁸⁶ Această indicație, de fapt, demonstrează că în Republică, în acea perioadă, nu existau spații speciale pentru a executa derularea filmelor. Dat fiind că sistemul economic era implicat în acțiuni de a aduce venituri pentru caznaua statului, se făceau eforturi de a efectua vărsări în buget și din această activitate ce se realiza în cele mai grele condiții. Tot din ordinul Ministerului Culturii al RSSM desprindem informații care îndică faptul că „în rețelele cinematografice ale Republicii se atestă neîndeplinirea planului de vânzări de bilete în cinematografe”¹⁰⁸⁷. Mai departe, în ordin se cerea ca „reprezentanții Ministerului, de rînd cu lucrătorii Agenției de cinema să alcătuiască o listă cu filmele cele mai des vizionate, pentru a li se permite să fie derulate încă odată în cinematografele satești”¹⁰⁸⁸. Acest punct din ordinul citat demonstrează iarăși căutarea rentabilității în activitatea cinematografelor din Republică. De menționat și faptul că în perioada studiată întreaga rețea cinematografică și producția de cinema erau totalmente în controlul statului. Iar veniturile lor erau supuse evidenței riguroase din partea unui șir de departamente și comitete de partid, deoarece, în primul rînd, aceste rețele urmăreau difuzarea în masă a performanțelor și progresului sistemului sovietic. Și în această concurență politică se evidenția grija față de persoanele care beneficiau de anumite privilegii în stat. Atrage atenția ordinul din 2 noiembrie 1954, nr.580, care prevedea „eliberarea biletelor de cinema

¹⁰⁸⁴ Ibidem, p. 317.

¹⁰⁸⁵ Ibidem.

¹⁰⁸⁶ Ibidem, p. 314.

¹⁰⁸⁷ Ibidem, p. 187.

¹⁰⁸⁸ Ibidem.

pentru o categorie specială de persoane și printre care sunt nominalizați: deputații din Sovietul Suprem al URSS și RSSM, membrii Comitetului Central, generali, amirali, Eroii ai Uniunii Sovietice și Eroii Muncii Socialiste din URSS, care urmau să fie deserviți la o casă de bilete specială¹⁰⁸⁹. O astfel de situație, de fapt, este condiționată de rolul și locul pe care îl ocupa rețeaua de cinematografie pentru sistemul totalitar de propagandă, în crearea *homo sovieticus*.

Concomitent, în aceste instituții se plasează difuzarea informației necesară sistemului totalitar, deoarece în ordinul din 1 decembrie 1954 cu nr. 632, emis de Ministerul Culturii din RSSM, unde se menționează activitatea secției de Cultură a raionului Edineț și în care se indică că „examinarea lucrului secției de cultură a acestui raion demonstrează că lucrătorii nu au răspândit peliculele cu caracter de popularizare a științei, a filmelor documentare și instructive.” Și această ordonanță ne permite să constatăm că pentru acea perioadă instituțiile publice erau obligate să răspundă de modul de petrecere a timpului liber de către populație, îndeosebi a celei rurale. Totodată este evidentă corelația dintre necesitățile vitale și prerogativele economice care se intersectau în acest sector destul de strâns.

Această situație este și mai mult evidențiată în documentele pe care le-am identificat în fondurile Glavlit-ului din RSSM. Glavlit-ul, fiind un organ de control constituit încă din 1944 pe teritoriul Republicii, avea în lista sa inclus și controlul asupra produselor producției poligrafice de pe teritoriul țării. Cercetarea dosarelor acestui fond ne permite să identificăm în multiplele corespondențe pe care le avea Glavlit-ul cu organele de stat, în repetate rânduri, se atestau încălcări de editare și de repartizare a acestor tichete.

În 1973, Sovietul Suprem al URSS a emis o dispoziție: „Instrucțiuni asupra ordonării tipăririi, evidenței și păstrării biletelor, taloanelor și a altor hârtii nominale pentru achitarea cu populația”¹⁰⁹⁰. Necesită a specifica faptul că, către anii '70, situația economică și serviciile prestate de către stat în rîndurile populației se extind destul de mult și această stare de lucruri creează precedente pentru anumite încălcări de ordin economic pe care organele de resort le-au depistat în mai multe republici și regiuni ale Uniunii Sovietice. Amploarea acestor încălcări o putem evidenția din documentul din data de 30 martie 1981. Această directivă era trimisă de către Glavlit-ul din RSSM, spre examinare și îndeplinire, către două instituții importante și anume: Sovietul de Miniștri și Ministerul Finanțelor din RSSM. Directiva enunța „Cu privire la neajunsurile în producerea, evidența și păstrarea biletelor, taloanelor și a altor hârtii nominale”¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁹ Ibidem, p. 314.

¹⁰⁹⁰ Idem, fond 3209 (Direcția Centrală pentru controlul tainelor de stat în publicații de pe lângă Consiliul de Miniștri din RSSM), inv. I, dosar nr. 133, p. 14.

¹⁰⁹¹ Ibidem.

În document se menționează „că Ministerul Finanțelor din RSSM și Direcția Principală de pastrare a tainelor în presă de pe lângă Sovietul de Miniștri a întreprins un șir de controale la diverse instituții de deservire socială. Controlului i-au fost supuse 87 de organizații, complexe sportive, teatre, instituții sportive și alte instituții care prestează aceste servicii în rândurile populației.”¹⁰⁹² Deși, în rezultatul controlului întreprins, în general, se recunoaște că producerea, evidența și păstrarea este efectuată, totuși, la unele dintre acestea au fost întâlnite încălcări de ordin economic. Astfel în raport se menționează, că „anumite tipografii, care se supun Editurii de Stat a RSSM și au aparate de multiplicat nu au permisiunea de a multiplica și totuși se ocupă de această producție. Între acestea tipografiile din raioanele Dubăsari, Căușeni, Rîșcani, Soroca și Tiraspol. Astfel fabrica ofset-tipografică din Tiraspol a tipărit toate tichetele și bonurile pentru serviciile oferite de hotelul „Prietenia”, iar organizația de construcții din Bălți a solicitat tipărirea foilor pentru baza de odihnă „Constructorul” din orașelul Vijnița, Republica Sovietică Socialistă Ucraineană cu nominalele de 42, 46, 40 de ruble în număr de zece mii de exemplare (conform comenzii nr. YB-05-09) la tipografia din Rîșcani (comanda №1998). Iar pe producția tipărită nu este indicată seria și nici numărul, doar este menționat costul nominal al biletelor tipărite, deși sunt păstrate ca blanchet cu evidență strictă.”¹⁰⁹³ Mai departe în raport se mai relatează că, „la tipografia din Dubăsari în perioada 1979-1980 s-a tipărit un set de foi de odihnă în taberele de pioneri, pentru care nu a avut permisunea oficială și nu era înscrisă în lista de servicii tipografice pe care putea să le presteze.”¹⁰⁹⁴ În același raport se mai menționează că „la Motelul „Struguraș” care aparținea întreprinderii „Inturist” s-a depistat că biletele din barul motelului au fost tipărite în tipografia școlii profesionale nr. 4, a Comitetului de Stat din RSSM, astea erau tipărite fără modelul aprobat, fără serie și fără număr.”

În același timp cu cazurile concrete care au loc în tipografiile Republicii, se mai indică existența cazurilor de tipărire a bonurilor la mașini dactilografice, care nu erau de fapt permise de către acest organ. Printre întreprinderile care au aplicat această practica este numită „Fabrica de Confecții a hainelor și încălțăminte” a Combinatului de Deservire a RSSM, la care au fost tipărite bonuri pentru repartizarea laptelui, care se difuzau printre lucrători ca o compensare pentru condițiile nocive de lucru.”¹⁰⁹⁵ Din întreaga dispoziție se observă o altă încălcare, ce ține de păstrarea bonurilor și tichetelor. Ca exemplu este adus cazul de la hotelul „Prietenia”, unde „la numerarea chitanțelor de încasare pentru

¹⁰⁹² Ibidem.

¹⁰⁹³ Ibidem.

¹⁰⁹⁴ Ibidem.

¹⁰⁹⁵ Ibidem, p. 15.

servicii, se numerează după ce s-a eliberat bonul și doar după aceea este pusă ștampila umedă”¹⁰⁹⁶. La diferența dintre numărul real al biletelor și evidența lor în cărțile contabile este nominalizat complexul sportiv din Orhei, unde „în evidența contabilă există 17 cărți pentru bilete, dar suma și numărul de bilete nu este evidențiat. La numărarea lor s-a dovedit a fi 8067 de bilete în sumă de 1292 ruble și 60 de copeici.”¹⁰⁹⁷ Iar la Teatrul Dramatic din Bălți, de pe lângă Ministerul Culturii din RSSM, „nu se respectă instrucțiunea de păstrare și de evidență a biletelor. În rezultatul controlului efectuat, s-a demonstrat că inventarierea are loc doar o singură dată în an, în loc de două ori, așa cum cere instrucțiunea. În raport, s-a indicat că, deși existau bilete la depozit de 1070,4 mii de ruble, adică 4000 de exemplare, a mai fost efectuată o comandă de încă 807,5 mii de bilete.”¹⁰⁹⁸ Situația data indică existența a două evidențe contabile pe care o practicau instituțiile. Constatările date sunt doar unele dintre referințele la instituțiile în care au fost atestate încălcări de ordin economic.

La mijlocul anilor '80, situația din sectorul de repartiție a bunurilor se ciocnește de discrepanța dintre cerere și ofertă. Reviziile întreprinse de către serviciul de control al Glavlit-ului, care s-au desfășurat în diferite tipografii locale, atestă o mulțime de nereguli în utilizarea mașinilor de multiplicat care existau la întreprinderi. Printre eacestea putem menționa producerea neavizată a unor bonuri sau tichete. Această problemă este ridicată la cele mai înalte niveluri. Astfel șeful Glavlit-ului scria, în iunie 1983, o scrisoare adresată primului secretar al Comitetului orășnesc de partid din Tiraspol, în care înștiința despre „încălcarea regulilor de publicare a edițiilor nesecrete de către anumite întreprinderi din Tiraspol, care au tehnică de multiplicat”¹⁰⁹⁹. Examinarea dosarelor ne permite să constatăm că inspectorii de la Glavlit, cu o periodicitate de trei luni, supuneau inventarierii toate utilajele și mașinile de rotaprint, mașinile de dactilografiat, care existau în diferite organizații și instituții de stat.¹¹⁰⁰

Cercetările efectuate asupra subiectului ce vizează editarea și repartizarea tichetelor, bonurile de repartiție și a altor acte cu valoare nominală economică ce circulau în toată Uniunea Sovietică și în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească indică, de fapt, o formă de stopare a creșterii nemulțumirii în masă a populației. Pentru a demonstra progresul economic eficient al sistemului sovietic, de la 1944 și până la sfârșitul anilor '90 statul a utilizat aceste bonuri de repartiție pentru cetățenii sovietici ca să le asigure anumite condiții de între-

¹⁰⁹⁶ Ibidem.

¹⁰⁹⁷ Ibidem.

¹⁰⁹⁸ Ibidem, p. 16.

¹⁰⁹⁹ Ibidem.

¹¹⁰⁰ Ibidem, dosar 155, p. 96.

ținere și de reglare a raporturilor economice și sociale din stat. Aceste bonuri de repartitie asupra bunurilor materiale asigurau beneficiarilor unele produse și servicii, inaccesibile pentru toți doritorii din URSS și din RSSM pe de o parte, și controlul asupra fluxului financiar parvenit în rezultatul acordării anumitor privilegii sociale ce le aveau unele categorii sociale din URSS. Motivul unui astfel de control era condiționat de atenția sporită pe care o avea Glavlit-ul asupra producerii poligrafice a actelor cu valoare nominală din diferite tipografii republicane.

Glavlit-ul a sporit controlul asupra editării și difuzării bonurilor de repartitie în anii '70-80 ai secolului trecut. Motivul acestui control a fost condiționat de accentuarea crizei prin care trecea sistemul economic socialist la acea perioadă și deficitul crescând al marfurilor de consum necesar populației țării.

Istoria circulației acestor cartele rămâne a fi o filă interesantă și captivantă a istoriei imediate. În concluzie, putem susține că „bonurile, tichetele, cartelele de repartitie”, ca produse poligrafice ale sistemului totalitar, nesemnificative și nici prea vizibile la prima vedere, denotă, de fapt, existența unor deficiențe și defecte de ordin economic în sistemul socialist. Nici cu un slogan sau declarație politică din acea epocă nu se puteau acoperi lipsurile și neajunsurile pe care le suporta populația țării în acea perioadă. Iar situația s-a acutizat spre sfârșitul anilor '80, când colapsul regimului a scos la iveală și mai mult aceste neajunsuri. Totodată controlul asupra producției poligrafice efectuat de aparatele de stat al sistemului totalitar a scos la iveală și multe situații și stări de nerentabilitate a producției poligrafice și neputința de a introduce un control total asupra ei. Iar anii următori a fost o aplicare și mai mare a acestor bonuri și tichete, deoarece deficitul de mărfuri și scăderea producției de bunuri pentru populație a dat naștere unor fenomene sinistre pentru populația de rând.

Presă și cenzură în comunism. Direcția Tipărirea Presei Centrale

Ion Zainea, Carmen Ungur-Brehoi¹¹⁰¹

Abstract

In communism we can't speak separately about journalism and politics. They were mixed and in the end a single product: media censorship. The journalists worked together with the censors, whether they liked it or not. The

¹¹⁰¹ Universitatea din Oradea

censors were in the same situation. To enter in any of these two professions it was necessary to have the authority's permission, authority which both journalists and censors had to obey. Being a journalist or a censor was something big – these were great and important jobs, respected by the others, were professions that brought many privileges, although the price to pay was high – the lack of freedom, of individual action, of a fearless work, the lack of an ideal. The journalist couldn't write what they wanted to, they couldn't respect the reality because they wrote for the communist party, not for the public. The censors were the men of the state, that didn't let any transparency to be seen, but who made the „possible enemy” pay if the rules weren't respected. Between mass media and the members of this Directorate was a very strong connection, and a continuous colaboration. Even nowadays, when this censorship doesn't exist, its effect can still be observed.

Relațiile dintre presă și politică, dintre media și stat, nu au fost întotdeauna foarte fericite. În comunism, balanța înclină mai mult înspre putere, mass media constituind „un articol de credință în cultura politică a aparatului comunist”¹¹⁰². De aici până la cenzură¹¹⁰³ e doar un pas. Instaurarea unei cenzuri drastice a fost urmarea specifică a regimului autoritar, dictatorial și totalitar în România¹¹⁰⁴. Principala resursă de care se face uz este, în primă fază, persuasiunea, ce se transformă mai târziu în control și manipulare¹¹⁰⁵.

Mass-media românească din a doua jumătate a secolului al XX-lea se dovedește „părtinitoare și politizată”, informând despre activitatea aparatului de stat și angajații acestuia „într-o manieră interpretativă”, vrând să lase „impresia

¹¹⁰² Peter Gross, *Mass Media și democrația în țările Europei de Est*, trad. Mălina Iordan, Ed. Polirom, Iași, 2004, p. 154.

¹¹⁰³ Cenzura are caracter ideologic și exprimă „acțiunile partinice ale unei părți dintr-o comunitate, cea deținătoare a puterii, contra libertăților îndeobște acceptate de categoriile oprimate în acest mod”, aceasta „era îndreptată, cu metode mai brutale sau mai subtile, asupra unor comunități restrânse ori extinsă la un stat”. Vezi în Paul Caravia (coord.), *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate România 1945-1989*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 17.

¹¹⁰⁴ Adrian Marino, *Cenzura în România. Schiță istorică introductivă*, Ed. Aius, Craiova, 2000, p. 59: „Lovitura de grație dată libertății presei prin interzicerea masivă de publicații și instaurarea drastică a cenzurii este opera regimurilor [...] din România. Mai întâi regalist, apoi fascist, apoi comunist, începând cu deceniul patru, până la 22 decembrie 1989”.

¹¹⁰⁵ Remy Rieffel, *Sociologia mass-media*, trad. Ileana Busuioc, Ed. Polirom, Iași, 2008, p. 58-76. Utilizarea tehnicilor de persuasiune și de manipulare cunoaște în secolul al XX-lea și mai ales în timpul comunismului o cotitură, deoarece aceasta se face „în folosul unor persoane, al unor grupuri, al unor partide fără scrupule [...], preocupate de a-și impune autoritatea în fața poporului”. A se vedea și Irina Stănciugelu, *Măștile comunicării. De la etică la manipulare și înapoi*, Ed. Tritonic, București, 2009, pp. 177-186.

că statul nu poate fi controlat”, dar că acesta este cel ce domină¹¹⁰⁶. Controlul informațiilor taie din start mijloacele de comunicare alternative, ce aveau scopul de a contracara influențele subiective. Sursele media sunt unice, iar presa nu are mare libertate decizională¹¹⁰⁷. Aspectul mass media românești s-a caracterizat prin natura formativă, mai mult decât cea informativă, prin „mesaje mobilizatoare anoste și de îndoctrinare care întrețineau cultul personalității, dar erau precare din punct de vedere cultural și lipsite de autenticitate în ceea ce privește programele”¹¹⁰⁸.

Media, cea de-a patra putere în stat, oferă control și echilibru față de puterea instituită, politică și economică. Cel puțin așa ar trebui, dat fiind rolul său de „câine de pază”¹¹⁰⁹. În comunism lucrurile stau însă altfel. Media servea consolidării statu-quo-ului, oglindesc ordinea existentă și stabilită dinainte. Principiul libertății, care ar trebui să fie regula, e înlocuit cu limitarea, ce ar trebui să reprezinte excepția¹¹¹⁰. Garantul legislativ al libertății presei este mult prea precar¹¹¹¹, astfel că legătura presă-putere trece de la rezistență la dominare¹¹¹². După ce partidul comunist a ajuns la putere, timp de trei decenii nu a funcționat nicio lege a presei, statul fiind *de jure*, supraveghetorul principal al presei. La 28 martie 1974, Marea Adunare Națională va adopta „prima lege a presei din perioada de după cel de-Al Doilea Război Mondial”¹¹¹³. Aceasta e supervizată de PCR și scrisă sub stricta îndrumare a președintelui Nicolae Ceaușescu. Ea se baza și afirma rolul politic conducător al partidului în tot și-n toate.

¹¹⁰⁶ Peter Gross, *Mass Media și democrația* ..., p. 207.

¹¹⁰⁷ Bogdan Ficeac, *Tehnici de manipulare*, Ed. Nemira, București, 1996, pp. 70-80. Erau total interzise informațiile media referitoare la „criminalitate, cerșetori, handicapați, copii orfani”, ghidându-se după principiul „despre ce nu se vorbește, nu există”, principiu ce acredita ideea că asemenea aspecte negative apar numai în societățile capitaliste, nu și în comunism. Tema preferată, pe care se fredona non-stop era proslăvirea „mărețelor realizări din toate domeniile construcției societății socialiste multilateral dezvoltate”.

¹¹⁰⁸ Peter Gross, *Colosul cu picioare de lut. Aspecte ale presei românești post-comuniste*, trad. Irene Joanesu, Ed. Polirom, Iași, 1999, p. 70.

¹¹⁰⁹ Walter Lippmann denumește pentru prima dată media „watch dog”, expresia fiind preluată mai târziu de alți cercetători și schimbată în „guard dog”.

¹¹¹⁰ John Keane, *Mass-media și democrația*, trad. Alina Doica, Institutul European, Iași, 2000, p. 110.

¹¹¹¹ Asa Briggs, Peter Burke, *Mass-media. O istorie socială. De la Gutenberg la Internet*, trad. Costantin Lucian, Ioana Luca, Ed. Polirom, Iași, 2005, p. 180. Situația este similară și în alte state, în secolul al XX-lea – în India existau chiar legi represive, la fel în Japonia, unde ziarele puteau fi confiscate, iar vânzarea și distribuirea lor interzisă. Rusia avea o presă clandestină, direct implicată în politică.

¹¹¹² Marian Petcu, *Tipologia presei românești*, Institutul European, Iași, 2000, p. 59.

¹¹¹³ Peter Gross, *Colosul cu picioare de lut* ..., p. 18-19 Dintre statele socialiste ale vremii, ne putem lăuda că aveam cea mai detaliată lege a presei conținând „funcțiile socio-politice ale presei, organizarea, conducerea și difuzarea presei, drepturile și îndatoririle jurnaliștilor, acreditarea și numirea lor, relația presei cu statul, organizațiile și organele publice și cetățenii, protejarea intereselor societății și indivizilor împotriva abuzurilor asupra dreptului de exprimare prin presă”. Legea română a presei va fi extinsă și ușor modificată în 1977.

Partea cenzurii este însă asigurată, susținută și legalizată chiar de Constituție (nu doar de cea din 1965, ci și de cele din 1948 și din 1952). Constituțiile noi sau revizuite prevăd libertatea cuvântului și a presei, însă respectarea lor a depins, în mare măsură, de modul în care au fost „interpretate și aplicate legile referitoare la ele”¹¹¹⁴. Cenzura acționa contra acelor „idei, texte sau materiale, dacă nu direct dușmănoase, cel puțin confuze, derutante, într-o formă alambicată, mai disimulată și deci mai greu sesizabilă”, care contraveneau ideologiei comuniste¹¹¹⁵. Materialele cenzurate erau cele socotite „inoportune”, „negativiste”, „denigratoare”, ce „dezbat încă în mod greșit, tendențios uneori problemele abordate”, sau „tratează într-un mod necorespunzător” momente de istorie, prezentând „o imagine deformată a realităților”.

Comunicarea de masă se fundamenta pe următorii piloni: 1) Legea presei din Republica Socialistă România; 2) Decretul Consiliului de stat privind organizarea și funcționarea radioteleviziunii române; 3) Decretul Consiliului de stat privind organizarea și funcționarea Agenției Române de presă, „Agerpres”. Meseria de ziarist era una privilegiată. Nu oricine putea să lucreze la ziar, doar oamenii infiltrați politic. Pentru a ajunge jurnaliști, în mod normal, „faceau o școală de câteva luni [...] prin recomandări speciale [...] la Ștefan Gheorghiu, o universitate în care erau pregătiți activiștii importanți, unde se afla și singura școală pentru ziariști, meserie, desigur, destinată doar cadrelor de partid”¹¹¹⁶. Studenții acestei facultăți erau oameni maturi, cu funcții deja importante în partid; aveau șansa să își facă doctoratul și să avanseze profesional. După ‘89, diplomele acestora vor fi echivalate cu cele de Drept.

Articolele care vorbesc „despre o presupusă îngrădire în dezvoltarea normală a valorilor din țara noastră”, dar și cele ce puteau „afecta neplăcut relațiile cu alte state”, cele „de polemică neprincipială” sau cele care „lezează sobrietatea și prestigiul” publicațiilor sunt rescrise sau interzise¹¹¹⁷. Din aceleași considerente, ziarele opoziției sunt de la început desființate; din acel moment cenzura acționa doar asupra ziarelor, revistelor și publicațiilor controlate de partidul unic. Presa cotidiană¹¹¹⁸ și periodicele erau cenzurate „la sânge”, pentru

¹¹¹⁴ Idem, *Mass Media și democrația...*, p. 102.

¹¹¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 84/1966, f. 28.

¹¹¹⁶ Doina Ruști, *Mesajul subliminal în comunicarea actuală*, Ed. Tritonic, București, 2005, p. 111.

¹¹¹⁷ Arhivele Naționale. Serviciul Județean Bihor (SJAN), fond Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri -Unitatea Oradea, dos. nr. 9/1967, f. 1.

¹¹¹⁸ În perioada comunistă are loc un adevărat boom al presei românești, datorat „investițiilor masive făcute la nivel local de către autoritățile politice și administrative, în tehnologie de imprimare, sedii, dotări astfel încât între anii 1966-1969, în toate orașele reședințe de județ se puteau realiza publicații

a transmite maselor largi populare „cuvântul partidului”. Presa trebuia „să practice sistematic în paginile ei [...] schimburi de păreri în problemele activității de partid, ale construcției de stat economice, cultural-educative, ca și în alte probleme de interes obștesc”. Pentru ziariști, aceste lucruri erau și mai dificil de redat, deoarece erau de multe ori tentați să se apropie prea mult de realitatea omului de rând, ceea ce ducea la excluderea unor pasaje din articole¹¹¹⁹. Cu toate acestea, Direcția Tipărirea Presei Centrale considera că relația pe care o are cu redacțiile era bună, acestea chiar „apreciind ajutorul [...] acordat cu diverse prilejuri”¹¹²⁰.

Articolele de ziar sau din publicațiile periodice trebuiau să redea fidel, asemeni întregii producții editoriale și a tuturor operelor de artă, elementele ideologiei comuniste, ajungând până la aberații dintre cele mai ciudate. Direcția enumeră mai multe teme abordate de revoluția culturală, și deci de media: „teze și idei noi care îmbogățesc tezaurul învățăturii marxist-leniniste”; o laborioasă activitate de „valorificare a trecutului nostru istoric și a personalităților din patrimoniul cultural al poporului”; „vasta și complexa activitate politică” în plan internațional. Materialele de presă erau cercetate atent ca nu cumva să „se strecoare idei, teze, poziții, tendințe care contravin sau se îndepărtează de ideologia marxist-leninistă, de linia politică a partidului”¹¹²¹.

Presa este prima care absoarbe regulile ideologice. Propaganda partidului comunist ajută la nașterea unui tip special de jurnalism, care preia numele acestuia și anume jurnalismul de propaganda. Jurnalismul de propagandă pune două probleme esențiale pentru ziarist: pe de o parte sunt provocările etice, iar pe de altă parte sunt compromisurile inevitabile. Ziariștii Epocii de Aur erau constrânși la duplicitate, ipocrizie, oportunism, cinism; colaboraționismul era ca o „soluție necesară, de expedient, de supraviețuire”¹¹²². Ei trebuiau să dea „dovadă în lucrările lor de un nivel ideologic și politic tot mai ridicat, de un bagaj de cultură variat și multilateral”¹¹²³. Obiectivitatea era opacă. Nu se mai scria pentru cititori, ci pentru politicieni și reprezentanții oficiali. Redactorii

comparabile din punct de vedere calitativ cu cele editate în capitală”. În următorii ani, cifrele scad din nou, între 1970-1975 ajungându-se la 475 de titluri. Marian Petcu, *op.cit.*, p. 159.

¹¹¹⁹ Marin Radu Mocanu, *Cenzura a murit, trăiască cenzorii (Documente)*, Editura EuroPress Group, București, 2008, p. 44. Autorul dă ca exemplu un articol din *Elöre*, despre situația fabricării pâinii în Oradea.

¹¹²⁰ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 83/1966, f. 32. Părerea cenzorilor apare în *Informarea* clasată cu nr. 5/12.IX.1966.

¹¹²¹ Ibidem, ff. 46-47.

¹¹²² Adrian Marino, *Politica și cultura*, Ed. Polirom, Iași, 1996, p. 18 și 76.

¹¹²³ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 83/1966, f. 46. Acelorași standarde trebuiau să le facă față și creatorii din domeniul artei și culturii, toți lucrătorii din redacții și edituri.

revistelor se supuneau deopotrivă cenzurii, fiind „vechi, obosiți, iresponsabili și fără pregătire corespunzătoare”¹¹²⁴.

Discursul oamenilor de presă producea și reproducea mecanic discursul oficial, fără sens și substanță¹¹²⁵, astfel că jurnaliștii și-au pierdut calitatea de căutători de adevăruri, de anchetatori, parând în această perioadă niște păpuși-marionetă în mâinile jucăușe ale politicului. Utilizarea generoasă a citării directe ajută la întărirea credibilității, doar că jurnaliștii trebuie să fie atenți ce surse citează – în acest caz avem de-a face doar cu cele oficiale¹¹²⁶. Sistemul mediatic are ca principală funcție îndoctrinarea, bazată pe monolog.

La un moment dat, frica de sistem transformă cenzura. Ziariștii ajung fie să se auto-cenzureze, prin folosirea clișeelelor jurnalistice indicate de Putere, eliminarea unor subiecte sau personaje incomode, folosirea aceluiași materiale informative, publicabile, fie prin intermediul aluziei și metaforei să stabilească o punte între text și cititori, apărându-și astfel calitatea profesională. Limbajul era unul comun celor de la conducere, cu formule standard, stereotipal, iar discursul face uz de limba de lemn. Știrile în sine nu manipulează, dar sunt instrumentul manipulării, asemeni limbajului. Divertismentul nu există, politica externă sau opoziția politică internă nu fac subiectul ziarelor comuniste; interesul lor este legat de munca gliei, industriei, manifestațiile maselor populare și activitatea partidului unic.

Direcția Tipărirea Presei Centrale. Regimul stalinist-ceaușist a fost cel mai dur din țările din Est, cu excepția Albaniei; el a instaurat „constrângerea și teroarea la scară națională, tot mai perfecționate și în proporție de masă”¹¹²⁷. Din 1964 până prin 1971 a fost o perioadă de destindere pentru jurnaliști, dar pentru cenzori una de diletantism, cu scăpări și intervenții nejustificate (cu precădere în anii '66-67). Acest lucru este reflectat în munca jurnaliștilor, care în anii '60, deși sub cenzură, reușeau să strecoare și mesaje cu dublu înțeles pentru cititori, ce treceau uneori de bariera controlului. Slăbirea cenzurii în acești ani permite publicisticii și presei să profite „pentru a se debarasa de slugărnicile prosovietice de până atunci”¹¹²⁸, însă momentul nu durează prea mult. Avea să urmeze „cenzura sălbatică” din deceniul șapte, caracterizat prin

¹¹²⁴ Marin Radu Mocanu, *Scritorii și puterea*, Ed. Ideea Europeană, București, 2006, p. 54.

¹¹²⁵ Mihai Coman, *Introducere în sistemul mass-media*, Ed. Polirom, Iași, 1999, p. 93. Este ceea ce Vaclav Havel numea „minciuna organizată”.

¹¹²⁶ Frank Deaver, *Etica în mass media*, trad. Monica Mitarcă, Anca Irina Ionescu, Ed. Silex, București, 2004, p. 96.

¹¹²⁷ Adrian Marino, *Politica și cultura ...*, p. 106.

¹¹²⁸ Ion Zănea, *Cenzură, cenzori și cenzurați. Din activitatea DGPT Oradea (1966-1977)*, în Marian Petcu (coordonator), *Cenzura în spațiul cultural românesc*, Ed. Comunicare.ro, București, 2005, p. 209.

„dezgust, consternare, indignare și revoltă”, pe de o parte¹¹²⁹, prin profesionalism, intervenții model, recunoașteri ale vigilenței cenzorilor, pe de altă parte¹¹³⁰. În anii următori, cenzura nu moare ci se pervertește; documentele de arhivă și publicațiile interzise din fondurile bibliotecilor sunt transferate în custodia Arhivelor Statului. Libertatea se subțiază tot mai mult, ajungându-se până la dispariția minimei de decență a cenzurii. Manuscrisele, corespondențele, actele personale ajung să fie ridicate și „confiscate prin delațiune, prin percheziții inopinante sau discrete (intrarea în domiciliu în lipsa locatarilor)”. Cenzura continuă până în 1989 (chiar și după), oficial ori prin recomandări; se face și prin simple note telefonice, înregistrate de primire, cu lista publicațiilor destinate circulației restrânse.

Direcția Tipărirea Presei Centrale făcea parte din Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri, înființată în anul 1949¹¹³¹. Își efectua activitatea în București, în Complexul Casa Scânteii¹¹³², având ca principală preocupare „creșterea politico-profesională, a fermității politice și ideologice, a simțului de răspundere și atașamentului în muncă a cadrelor”, scopul fiind sporirea „spiritului critic și autocritic, a combativității și relațiilor tovărășești principale” în colectiv¹¹³³. Controla conținutul ziarelor centrale și departamentale, a unor reviste și a altor tipărituri, pentru „a preîntîmpina difuzarea în public a acelor materiale care contravin politicii guvernului Republicii Socialiste România, stabilite pe baza directivelor Partidului Comunist Român, precum și a oricăror date, cifre sau

¹¹²⁹ Adrian Marino, *Politica și cultura ...*, pp. 14-17. „Suprimarea libertății comunicațiilor și deplasărilor, [...] dogme, normative, dirijism birocratic, [...] lozinci goale, eroi pretins pozitivi” au mutilat cultura prin „interzicerea și masacrarea clasicilor, aruncarea atâtor scriitori în închisoare, normativele și propaganda primitivă, alungarea în exil și multe, multe alte orori”, ce aveau ca scop „deznaționalizarea și distrugerea vechilor rădăcini și apoi remodelarea stalinisto-ceaușistă”. Autorul invocă „dreptul la memorie”, la a nu uita sumarele „atâtor volume de omagii și numere omagiale de reviste, [...] la conținutul unor cărți sau articole din *Scînteia* și chiar din *România literară*”.

¹¹³⁰ Ion Zănea, *op.cit.*, p. 241. Mai ales între anii 1975-1977 eforturile cenzorilor vor fi premiate cu diplome, titluri, pretenții.

¹¹³¹ *Ibidem*, p.237. Articolul 2 din Decretul nr. 214 publicat în *Buletinul Oficial al Republicii Populare România*, nr. 23 din mai 1949, punctează că Direcția Presă și Tipărituri din Ministerul Artelor și Informațiilor se transformă în Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, care urma să funcționeze pe lângă Consiliul de Miniștri. În 30 mai 1975, prin Decretul nr. 53 al Consiliului de Stat, Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor este transformată în Comitetul pentru Presă și Tipărituri, sub conducerea Comitetului Central al Partidului Comunist Român și al Consiliului de Miniștri. Doi ani mai târziu, DGPT a fost desființată, însă cenzura presei scrise nu se oprește aici, ci continuă să existe, la nivelul altor instituții – Consiliul Culturii și Educației Socialiste și edituri.

¹¹³² Casa Scânteii a fost ridicată în 5 ani (1952 - 1957), fiind destinată publicării presei de stat și în special a ziarului *Scînteia*, „organ al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român”. Antena de pe această clădire a susținut pentru o vreme, începând din 1956, emițătorul Televiziunii Române. După anul 1989, Casa Scânteii este cunoscută sub denumirea de Casa Presei Libere.

¹¹³³ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 84/1966, ff. 1, 31-32.

informații care constituie secret de stat sau care nu pot fi difuzate în public din alte considerente”¹¹³⁴. Cenzura era, în esență, „o muncă politică”, cu „sarcini de răspundere pe linie de stat”¹¹³⁵. Avea la bază o cunoaștere privilegiată de date, informații, documente secrete (de stat și de serviciu), din cele mai variate domenii, oprite de la publicare, fapt ce implica o mare răspundere și obliga lucrătorii Direcției la un maximum de prudență în relațiile cu cei din jur, și mai ales cu străinii¹¹³⁶.

Concret, activitatea Direcției Tipărirea Presei Centrale se răsfrângea asupra a trei categorii de publicații: I. Ziare centrale, departamentale și reviste (54 la număr¹¹³⁷), II. Almanahuri, calendare, agende (numărul lor diferă de la an la an) și III. Alte tipărituri (aici erau incluse afișele, pliantele, ilustratele, până și invitațiile de orice fel executate în Combinatul Casa Scânteii, cărțile de vizită ori imprimarele de birou)¹¹³⁸.

Lucrau în această direcție cenzorii/lectorii, cei care „o instaurează (cenzura) și profită de ea [...] reprezentanții unui sistem, ai unei grupări, agregați de interese comune și cu un lider care este super-vizorul-șef al cenzurii”; acest lider are „trăsăturile unei personalități psihopatice”, dornice de putere, pentru care „cenzura apare în mod firesc” și este „unul din instrumentele cu care inamicul este combătut, inclusiv bătut”¹¹³⁹.

Cenzorii erau activiști obedienți Moscovei, din topul guvernării comuniste, ce coordonează un mic număr de agenți, subcalificați pentru o asemenea

¹¹³⁴ Ibidem, dos. nr. 5/1966, f. 1.

¹¹³⁵ Ibidem, dos. nr. 84/1966, f. 14.

¹¹³⁶ Ion Zainea, *Istoriografia română și cenzura comunistă (1966-1977)*, Ed. Universității din Oradea, Oradea, 2010, p.11.

¹¹³⁷ Ziarele și revistele centrale și departamentale care erau sub lupa cenzorilor erau: *Scînteia, România Liberă, Scînteia Tineretului, Munca, Steagul Roșu, Elöre, Neuer Weg, Sportul Popular, Veac Nou, Magazin, Contemporanul, Informația Bucureștiului, Programul de radio, Apărarea Patriei, Viața Studențească, Scînteia Pionierului, Gazeta Învățămîntului, Muncitorul Sanitar, Muncitorul Forestier, Comerțul Socialist, Agricultură Socialistă, Lupa CFR, Albina, Tipograful, Din Exper. Sfat. Populare, Lumea, Flacăra, Urzica, Uniunea Sovietică, Femeia, Săteanca, Uj Elet, Dolgozo No, Sport și Tehnică, Sport, Sănătatea, Cravata Roșie, Luminița, Arici Pogonici, Napsugar, Rebus, Mișcarea Sindicatelor Mondiale, Novii vik, Nor ghiank, Falvak Dolgozo Nepe, Ifjumunkas, Munkaselet, Pionir, Tanugy Ujsag, Amfiteatru, Fotbal, Colocvii, Glasul Patriei, Munca de Partid. Conducerei direcției îi revenea, de asemenea, sarcina supravegherii câtorva tipărituri, după cum urmează: directorul se ocupa de *Lumea, Urzica, Uniunea Sovietică*, problemele păcii și socialismului și de buletinele străine, iar șefii de serviciu aveau ca sarcini integrale verificarea *Contemporanului* și a *Glasului Patriei*, iar prin sondaj se ocupau și de *Flacăra, Amfiteatru și Munca de Partid*.*

¹¹³⁸ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 5/1966, ff. 16-18.

¹¹³⁹ Adriana Săftoiu, *Cenzura - un oximoron!*, în Ilie Rad (coord.), *Cenzura în România*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2012 p. 46. Autoarea definește cenzura prin oximoron „contrastul între imaginea creată de cuvântul supus și controlat de cenzură și realitatea care se sustrage cenzurii”.

operațiune¹¹⁴⁰. Ei decid soarta a tot ce se tipărește¹¹⁴¹, „monopolizează controlul asupra diferitelor categorii de resurse și fixează criteriile de distribuire (alocare), conform intereselor lor specifice”¹¹⁴². Cenzorii trebuiau să respecte actele normative emise prin ordinele Directorului General, a indicațiilor șefului de sector și a planurilor de măsuri politico-organizatorice întocmite pe fiecare semestru. Acest set de măsuri suporta modificări, în funcție de schimbările ziarelor controlate¹¹⁴³. Documentarea și informarea lectorilor erau obligatorii; aceste etape se făceau printr-o gamă variată de surse, ce se doreau mereu perfecționate și folosite cât mai bine¹¹⁴⁴. Izvoarele de bază în rezolvarea materialelor supuse controlului erau mereu aceleași: „numai indicațiile primite pe linia Secției de Presă, articolele din *Scînteia*, *Lupta de clasă* și *Analele Institutului de Istorie*”, folosirea altor izvoare putând produce, se aprecia, „confuzie, derută” și duce la greșeli¹¹⁴⁵.

Etapele de documentare și informare fuseseră stabilite de Colegiu¹¹⁴⁶ începând cu anul 1965, prin *Planul de măsuri privind pregătirea politico-profesională a salariaților de specialitate ai instituției*, și se modificau semestrial prin alte planuri de măsuri politico-organizatorice ale unității. Lectorii trebuiau să le învețe individual, să citească zilnic dispozițiile și comunicările ședințelor de brigadă, intervențiile care au făcut obiectul acestor dispoziții și discuțiile pe baza lor, deoarece cuprindeau noțiunile și regulile politice esențiale la acea vreme. Pentru o mai bună înțelegere a acestor idei, se

¹¹⁴⁰ Cenzorii nu erau întotdeauna pregătiți cum se cuvine pentru munca pe care o depuneau - „neculturalizații cenzuratori, nedeprinși cât de cât, încă, cu dogmele proletcultiste [...] mai gafau”; conducerea cenzurii atrăgea atenția lectorilor în aceste circumstanțe, „pentru a arunca o umbră de protecție” asupra acestei munci și pentru evitarea intervențiilor nejustificate. Vezi Marin Radu Mocanu, *Literatura română și cenzura comunistă (1960-1971)*, Ed. Albatros, București, 2003, p. X.

¹¹⁴¹ Paul Caravia (coord.), *op.cit.*, p. 37: „A decide care din miile de metri de rafturi ale Bibliotecii Academiei Române cuprind cărți sau periodice primejdioase pentru comunismul stăpân atunci în România cerea informație, pregătire (fie și marxistă), capacitate de reflecție, cu care puținii ilegaliști proaspăt repartizați la cel mai mare tezaur de cărți din Europa de Sud-est a timpului erau înzestrați”; acești activiști efectuau în 1950 clasificarea tipăriturilor astfel: „cu teancurile de etichete D (=documentare) sau S (= secret) în mână, ei stabileau regimul viitor de consultare a cărților, care nu putea fi făcut decât arbitrar”.

¹¹⁴² Mihai Coman, *op.cit.*, p. 92.

¹¹⁴³ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 83/1966, f. 53. De exemplu, datorită trecerii în program de zi a unor ziare – *Előre*, *Neuer Weg* – sau datorită schimbării periodicității lor, a zilei de apariție, a numărului de pagini.

¹¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 95. Formele de informare ale lectorilor- buletinul informativ Agerpres, fondul de informare intern (materiale diverse, articole care ridicaseră anterior probleme în unitate sau în alte unități, studii actualizate ale muncii de lectori), documentarul de note, seminariile pe baza dispozițiilor, listele cu secretele de stat.

¹¹⁴⁵ *Ibidem*, dos. nr. 84/1966, ff. 10-11.

¹¹⁴⁶ Alcatuit din director și cei doi adjuncți ai săi.

constituiau dezbateri și „seminarizarea lor, la 3-4 zile după apariție”, ce urmăreau sublinierea „tezelor noi cuprinse în documente ca și formarea unei orientări cât mai clare asupra problemelor tratate”¹¹⁴⁷. Acestea erau organizate de conducerea instituției, în colaborare cu BOB al PCR, „pe teme din diferite domenii ale propagandei și muncii ideologice”; se dorea ca în cadrul lor să fie antrenati toți „tovarășii” în discuții, pentru a combate „cazurile de însușire superficială a problemelor”¹¹⁴⁸. Seminarile cu noile dispoziții erau organizate trimestrial¹¹⁴⁹, sub forma unor întrebări și răspunsuri de verificare a gradului de cunoaștere a normelor de lucru, ceea ce le dădea „un caracter oarecum școlăresc”, motiv pentru care ulterior vor lua forma unor comunicări pentru „lămurirea problemelor neclare”¹¹⁵⁰.

Personalul Direcției¹¹⁵¹ era format dintr-un director, a cărui principale atribuții erau de a „conduce, îndruma, controla și răspunde de întreaga activitate a direcției”, în scopul îndeplinirii întocmai a tuturor sarcinilor ce-i reveneau. Numele său era Rosentzweig Moise; era absolvent al Facultății de Drept, cu diplomă de licență. Directorul era succedat de doi șefi de serviciu, dintre care unul era „locțiitorul de drept al directorului”, în lipsa căruia exercita toate obligațiile acestuia¹¹⁵². Aceștia erau Scripcariu Visarion – care terminase Facultatea de Filosofie, cu examen de stat și Școala Superioară de Partid, de asemenea cu examen de stat – și Milatinov Victor, având Facultatea de Economie Politică cu examen de stat. Cei doi „conduc, îndrumază, controlează și răspund de întreaga activitate în tura ce le-a fost încredințată de către director”¹¹⁵³. În ordine ierarhică urmau lectorii, care se ocupau propriu-zis de analiza materialelor media, dar mai ales de aplicarea normelor de cenzură, conform „Caietului de

¹¹⁴⁷ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 84/1966, ff. 8-9. Dezbaterile se desfășurau „cu întregul simț de răspundere [...]”, dar nu întotdeauna erau „pe probleme mari, importante, unele dintre ele pierzându-se în lucruri neesențiale”.

¹¹⁴⁸ Cei pasivi erau „antrenați în discuții [...] fie prin solicitarea lor la dezbateri, fie prin repartizarea unor informații pe care să le prezinte colectivului”.

¹¹⁴⁹ În anul 1965 se organizează, excepțional, doar o singură astfel de acțiune, din cauza dispozițiilor care „deveniseră foarte greu de aplicat”. A doua acțiune era condiționată de primirea caietului de dispoziții refăcut.

¹¹⁵⁰ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 84, f. 11. Pentru ca îndrumările colectivului să fie cât mai exacte, lectorilor li se cerea din timp să spună ce nu li se părea a fi înțeles, urmând clarificările date de „colectivul de conducere și tov. Ghiță”.

¹¹⁵¹ Carmen Ungur-Brehoi, *Profilul cenzorului de presă în comunism (1966)*, în Ion Zainea (coord.), *Instituții și locuri, oameni și fapte din istoria românilor*, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2012, pp. 192-195.

¹¹⁵² ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 5/1966, ff. 2-5. Atribuțiile cadrelor sunt reglementate pe larg în acest caiet de „instrucțiuni”.

¹¹⁵³ Turele erau de zi și de noapte.

Dispoziții”¹¹⁵⁴. „Veriga de bază a întregii activități”¹¹⁵⁵, lectorii lucrau pe ture de zi sau de noapte, cu atribuții specifice fiecărei ture. Ei puteau fi angajați cu normă întreagă, cu jumătate sau cu sfert de normă, în funcție de studiile pe care le aveau. Numărul lor variază între 19 și 30¹¹⁵⁶. Erau împărțiți în trei categorii în funcție de vechimea în instituție, studii, dar și calitatea muncii. Puterea lor era limitată în comparație cu șefii de serviciu și cu directorul, chiar dacă era decisivă pentru redactorii ziarelor. Unele articole erau oprite de la publicare, altele revizuite, cu părți adăugate sau din contră eliminate, pe când altele doar amânate. Lectorii noi trebuiau imediat calificați, de aceea această etapă de ucenicie se petrecea sub îndrumarea și controlul conducerii serviciului, cu sprijinul unui lector vechi¹¹⁵⁷. În cadrul direcției se aflau și dactilografele¹¹⁵⁸, care pe lângă scrierea la mașină și întocmirea de diferite rapoarte, aveau sarcini ce țineau de munca de secretariat¹¹⁵⁹.

Pentru a fi promovate, cadrele trebuiau să întrunească anumite cerințe esențiale. Se pune accent în special pe „formarea și consolidarea calităților ce trebuie să le întrunească un lector pentru a putea rezolva cu competență materialele”. Erau necesare un nivel politic și ideologic corespunzător, o „preocupare [...] de continuă ridicare a acestuia”, devotamentul și abnegația față de cauza socialismului și comunismului, cunoștințe temeinice de specialitate (dispoziții, metode de lucru) și de cultură generală. Personalul trebuia să dea dovadă, în relațiile sale de activitate, de fermitate ideologică, să manifeste combativitate, principialitate, simț de răspundere, perseverență, vigilență și atenție mereu trează, nu în ultimul rând, să dea dovadă de disciplină. Cenzorii

¹¹⁵⁴ Atribuțiile lectorilor, indiferent de tura în care lucrau, erau de a „controla materialele repartizate” și „de a aproba pe răspundere proprie difuzarea lor în public.” Aceștia „răspundeau pentru greșelile nesesizate, sau pentru oprirea unor materiale ce nu trebuiau oprite, pentru scoateri de texte sau materiale fără a consulta conducerea, ca și pentru acelea care informează greșit conducerea”. ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 5/1966, f. 7.

¹¹⁵⁵ Ibidem, dos. nr. 84/1966, f. 2. Referitor la munca de lector, acesta „dispune, în cea mai mare măsură, buna rezolvare a materialelor” supuse controlului, ia „primul, și de multe ori singurul, contact cu conținutul acestora”, are „rolul principal în sesizarea problemelor care fac obiectul atribuțiilor” Direcției.

¹¹⁵⁶ Aceștia erau: Banu M, Barteș D, Borda V, Chelu S, Corcodel S, Dragomir E, Drăghici G, Fazekas V, Gîrlea N, Hoancă G, Iorga I, Krokos A, Laufer C, Mindirigiu L, Moarcăs O, Muller M, Paicu S, Rădulescu M, Rosenberg A, Samoilă E, Stîngă N, Taub K, Zănescu M, Csata L.

¹¹⁵⁷ Ion, Zăinea, *Istoriografia română și cenzura comunistă* ..., pp.16-17. Calificarea cuprindea trei etape: însușirea normelor de muncă și a dispozițiilor, lecturarea paralelă, în dublu și munca pe cont propriu.

¹¹⁵⁸ Numele lor erau Gavrilă V. și Tecu Eugenia.

¹¹⁵⁹ Trimestrial, verifica telefoanele redacțiilor și a tovarășilor din cadrul conducerii lor, fiindcă, “din cauza repetatelor schimbări organizatorice, în cadrul redacțiilor, numerele de telefoane [...] nu mai corespund celor notate în caietul de telefoane existent”. ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 83/1966, f. 59.

trebuiau să aibă studii, de aceea mulți dintre ei, având chiar vârste destul de înaintea, încă frecventau liceul, sau facultatea¹¹⁶⁰. Direcția încuraja cunoașterea limbilor străine, de aceea lectorii erau interesați să aibă aceste aptitudini, după cum reiese din unele rapoarte¹¹⁶¹.

Metodele și tehnicile de lucru ale cenzorilor aveau legătură cu controlul, constrângerea, impunerea forțată¹¹⁶². Se lucra continuu la remodelarea trecutului, la rescrierea istoriei, a originilor, la reinventarea unui nou prezent, urmat de un viitor previzibil pentru membrii de partid. Se încerca crearea unui om nou, pur și bun, loial și servil, strunit după doleanțele marelui șef, înfățișat ca un mare salvator al națiunii române, acest nou Mesia (ce nu avea legătură cu religia pe care o vrea stărpită), în al cărui mit se întrupează. Toate minciunile, falsurile pe care le serveau oamenilor drept adevăruri, erau de fapt o manipulare murdară; pentru a deține frâiele conștiințelor românești, cenzorii știau că trebuie să se adreseze mulțimilor printr-un anumit limbaj, nou și acesta, într-un anumit fel; știau că e vital să dețină în totalitate controlul comunicațional și al informațiilor. Presa cu lacătul la gură era cea mai bună soluție. Munca pe pagină și lectura făcute de lectori, priveau corectura textelor, scrierea la comandă sau rescrierea unor materiale oficiale, trucarea fotografiilor¹¹⁶³, mascarea adevărului. Ziariștii care nu se supuneau erau avertizați; în caz că nu își învățau lecția, dispăreau din peisajul media¹¹⁶⁴.

Sprijinul grupelor de partid, UTC și sindicat, era de asemenea substanțial, fiind considerat „un ajutor prețios, eficient și operativ” în privința unor aspecte precum disciplina, atitudinea față de muncă, respectul reciproc, comportarea la locul de muncă și în afara lui, lichidarea unor aspecte de indiferență față de preocupările și frământările tovarășilor de muncă, întărirea spiritului combativ în colectiv¹¹⁶⁵. Așa cum șefii unității beneficiau de indicațiile și îndrumarea

¹¹⁶⁰ Ibidem, dos. nr. 13/1966, ff. 64-65 și 167-168.

¹¹⁶¹ Ibidem, f. 9. Cunoașterea de limbi străine era un lucru important pentru descifrarea presei străine. Cenzorii știau germana, rusa, franceza, ucrainiana, spaniola. Erau puțini care vorbeau bine maghiara, de aceea vor fi și multe cereri pentru cenzorii care controlau presa maghiară.

¹¹⁶² Carmen Ungur-Brehoi, *Profilul cenzorului de presă* ..., pp.192, 196-197.

¹¹⁶³ Fotografia celebră a lui Ceaușescu „într-o ureche”, înlocuită din cauza bancurilor cu cea „a lui Ceaușescu cu două urechi”.

¹¹⁶⁴ Unii dispăreau la propriu, de aceea meseria de ziarist era nu numai respectată, dar și de temut. Jurnalistul Mihai Matei, de la *Lumea*, are o moarte misterioasă în anii 70; se pare că Securitatea, la ordinul Elenei Ceaușescu l-ar fi lichidat, fiind unul din iubii fiicei ei, Zoe, deloc pe placul mamei pentru felul său rebel de a se îmbrăca și de a fi; în Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu. O biografie*, trad. Alexandru Teodorescu, Ed. Vremea, București, 2002, p. 349.

¹¹⁶⁵ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 84/1966, ff. 16-18: „Grupa de partid s-a sesizat de unele lipsuri în legătură cu munca profesională, de unele fenomene cu privire la atmosferă, comportare, atitudini [...] în strânsă colaborare cu conducerea unității” și au pregătit și ținut ședințe ce au privit aceste aspecte.

„tovarășului” Ardeleanu¹¹⁶⁶ (șeful DGPT) și ajutorul conducerii sectorului – pe linia unei „exigențe sporite”¹¹⁶⁷, și lectorii erau protejați de colectivul de conducere. Un bonus pentru cenzori, ce merită a fi consemnat, și care făcea obiectul educației colectivului, era „organizarea unor vizite comune” la întreprinderi, expoziții (Tonitza, Ciucurencu, de pictură engleză, Brăduț, Covaliu etc), filme, piese de teatru¹¹⁶⁸. Conducerea se preocupa și de alte probleme ale lectorilor, de natură particulară, propunând și oferind bonusuri salariale, ajutoare în bani¹¹⁶⁹, „sprijin și sfaturi diverse (învățământ, locuințe”¹¹⁷⁰, probleme familiale, concedii”.

Pe de altă parte existau și critici și mustrări¹¹⁷¹ pentru lectorii care „sub diferite motive” nu participau la unele manifestări organizate din Direcție, „acei care plutesc într-un fel de imponderabilitate socială, într-un univers strict personal, egocentric, [...] care trec indiferenți față de frământările sau bucuriile colectivului sau ale lectorilor”, cei care „nu iau cuvântul în ședințe și nu vin cu propuneri”¹¹⁷² sau „care împrumută cărți sau broșuri de la bibliotecă și uită sau întârzie să le înapoieze”; nu sunt iertați nici cei care „au pus interesele personale mai presus de cele ale colectivului”¹¹⁷³, ori „acei care dau dovadă de atitudini meschine [...] când este vorba să participe cu o sumă modestă pentru a ne manifesta atenția față de tovarășul în viața căruia a intervenit un eveniment fericit”¹¹⁷⁴.

În „Epoca de Aur” nu se poate vorbi separat de presă și separat de politic; cele două se contopeau și deveneau un singur produs – cenzură mediatică. Ziariștii colaborau de voie, de nevoie cu cenzorii, și invers. Pentru a pătrunde în oricare din aceste bresle era nevoie de acordul puterii, care își autoriza și plasa

¹¹⁶⁶ Corneliu Crăciun, *Dicționarul comunizanților din noapte de 23 spre 24 august 1944*, Ed. Primus, Oradea, 2009, p. 73. Iosif Ardeleanu, pe numele său real Dome Adler, originar din Transilvania, ilegalist, membru al PCdR din 1936. Fusese implicat în acțiunea de supraveghere a guvernului maghiar condus de Nagy Imre, în perioada când acesta se afla în România, la Snagov, alături Valter Roman, Nicolae Goldenberg, Aurel Mălnășan și Wilhelm Einhorn. Era căsătorit cu Clara Turcu, director în Ministerul de Externe, în timpul mandatului Anei Pauker.

¹¹⁶⁷ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 83/1966, f. 99.

¹¹⁶⁸ Se purtau discuții de analiză a unor opere literare, critică literară și a unor curente artistice. Aspecte ce țineau de conduita umană și profesională, acțiunile obștești a unor „tovarăși” erau discutate în aceste ateliere-ședințe de lucru, ceea ce contribuia la „sudarea colectivului”.

¹¹⁶⁹ ANIC, fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1944-1977), dos. nr. 84/1966, f. 27: „tovarășilor” Dragomir, Csata, Corcodel „din motive bine determinate”.

¹¹⁷⁰ Ibidem, dos. nr. 83/1966, f. 32. În *Informarea asupra activității direcției în perioada 15 VIII-15.IX.1966* se precizează că s-au rezolvat și problemele personale ale lectorilor, mai exact „problema locuinței tov. Dragomir”.

¹¹⁷¹ Ibidem, dos. nr. 84/1966, f. 27.

¹¹⁷² Precum tovarășii Banu, Laufer, Krokoș, Taub.

¹¹⁷³ Era cazul lectorilor Laufer și Drăghici.

¹¹⁷⁴ Era amintiți lectorii Sinteia și Mindirigiu.

oamenii și pe care, în schimb, aceștia trebuiau să o slujească. Jurnaliștii și membrii Direcției Tipărire Presei Centrale aveau profesii importante, respectate, beneficiau de anumite privilegii, pentru care „plăteau” un preț destul de ridicat – privarea de libertatea de a gândi, de a acționa și de a munci nestingerit, fără teamă, pentru împlinirea unui ideal. Ziariștii nu puteau scrie ce voiau, nu tratau subiectele după principiile informării obiective, nu transmiteau publicului știrile de interes, ci doar pe cele ce serveau partidului. Cenzorii erau asociați din start cu tartinii care blochează totul din fașă, erau oamenii statului, cu care nu se prea putea negocia și care puteau oricând să-i tragă la răspundere pe cei ce nu acceptau regulile jocului, justificat sau nu. Era un cerc vicios, care se învârtea continuu, la început cu mai multă pudoare, apoi cu tot mai multă înverșunare. Acțiunile Direcției de cenzură asupra presei din acea epocă au fost devastatoare, cu urme adânci care se resimt și azi, când instituția de control a apus, dar continuă să aibă efecte asupra mediei românești.

Elita literară maghiară din România în contextul Revoluției de la 1956

Gábor Györffy¹¹⁷⁵

Abstract

Până la începutul anilor '50, în România apăruseră efectele aceluia proces de canonizare, care a ridicat operele realizate conform modelului realismului socialist la rangul de purtătoare ale noului tip de artă socialistă. În același timp, apăruse o nouă sferă publică literară, care asigura prin mijloacele criticii puritatea principiilor realismului socialist, în cadrul căreia operele erau interpretate și ierarhizate în baza conținutului ideologic. Prin urmare, instituțiile culturale au fost obligate să accepte ca și condiție a existenței lor adaptarea față de canoanele criticii literare oficiale.

Limitele liberalizării. După moartea lui Stalin (1953), pe fondul relaxării ofensivei ideologice din perioada anterioară, a început un proces de transformare internă precaută a vieții literare, care a permis, pe lângă abordarea temelor impuse, reflectarea unor elemente aparte ale realității. În luna octombrie a celui

¹¹⁷⁵ Lector universitar doctor la Departamentul de Jurnalism, Facultatea de Științe Politice-Administrative și ale Comunicării, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

an, Iosif Chișinevschi, secretar cu propaganda și cultura din cadrul CC al PCR, a avut o întrevedere cu delegația scriitorilor, la care s-au discutat chestiuni legate de comportamentul dictatorial al conducerii Uniunii Scriitorilor și al funcționarilor cenzurii, de asemenea atacurile la adresa literaturii, care apăruseră în mod constant în organul central al partidului, *Scânteia*. Conducerea partidului a promis că se va ocupa de soluționarea doleanțelor, însă nimic nu s-a schimbat în viața literară în perioada următoare.

De asemenea, presa nu a publicat nimic despre consfătuirea Uniunii Scriitorilor, care a avut loc în vara anului 1955. Ședința a reprezentat de fapt continuarea unui dialog al surzilor între scriitori și conducerea partidului, dialog a cărei miză nu era de fapt reducerea indoctrinării politice a literaturii, ci modul de executare a sarcinilor trasate de partid și stabilirea directivelor ideologice aflate în continuă transformare¹¹⁷⁶.

Pe lângă analiza fenomenelor generale ale vieții literare din România, ar fi interesant să disecăm procesele divergente care apăruseră în viața literară maghiară din România în anii de dinaintea revoluției maghiare de la 1956. Apar pe de o parte semnele unei efervescente artistice, exprimate de o nouă generație de poeți precum Domokos Szilágyi, Gizella Hervay, Aladár Lászlóffy, Géza Páskándi. Există însă și autori, de exemplu István Nagy, ale cărui romane și nuvele cu caracter didactic sunt receptate cu reținere chiar și de critica literară oficială. În ceea ce privește soarta instituțiilor literare maghiare, au rol determinant l-a avut modul în care elitele literare maghiare și-au negociat relația cu puterea, mai exact poziția apropiată de putere a grupării literare de la Târgu-Mureș, cristalizată după constituirea Regiunii Autonome Maghiare în 1952. A existat de fapt o relație biunivocă, prin care această grupare a dobândit sprijin din partea autorităților într-o măsură mai mare decât gruparea formată în jurul revistei literare clujene, *Utunk*.

În acest scop, a devenit necesară înființarea unei reviste literare în Regiunea Autonomă Maghiară, care să preia treptat rolul revistei clujene *Utunk* în literatura maghiară. Revista *Igaz Szó*, fondată în iunie-iulie 1953, a iscat încă de la început un conflict între grupările literare de la Cluj și Târgu-Mureș. Cauza tensiunilor a fost în principal faptul că revista a fost înființată folosind baza materială a revistei *Irodalmi Almanach*, care a încetat astfel să mai apară la Cluj¹¹⁷⁷. Pe de altă parte, nici gruparea literară de la Târgu-Mureș nu era omogenă. Majoritatea oamenilor de litere maghiari aveau rezerve față de dogmatismul unor scriitori precum Győző Hajdu, György Kovács și Ferenc

¹¹⁷⁶ Vezi Mircea Coloșenco (red.), *Conferința (secretă) a Uniunii Scriitorilor din iulie 1955*, Ed. Vremea, București, 2006.

¹¹⁷⁷ Vezi Stefano Bottoni, *A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma*, în *Korall*, decembrie 2004, pp. 113–134.

Papp, însă aveau o considerație deosebită față de viziunea cu o deschidere mai largă a lui András Sütő, Zsolt Gálfalvi sau László Gagyi.

Cât despre intențiile conducerii de partid, acestea au devenit evidente în urma analizei publicate de Leonte Răutu, ideologul principal al partidului în domeniul culturii. Articolul apărut în cotidianul *Előre* în februarie 1954 stabilește căile de dezvoltare ale literaturii în democrația populară și menționează și unele aspecte legate de literatura maghiară. Dintre revistele literare ale minorităților amintește *Igaz Szó* de la Târgu-Mureș și *Banater Schriftum* de la Timișoara, uitând de revista clujeană *Utunk*, rolul căreia era pesemne în scădere în viziunea partidului¹¹⁷⁸.

Pe de altă parte, este adevărat faptul că unii membri ai grupării literare de la Târgu-Mureș au fost dispuși să „aducă sacrificii” pentru a obține sprijinul conducerii de partid. Acest lucru s-a manifestat printr-un comportament ambivalent: pe de o parte prin respectarea strictă a liniei dogmatice impuse de partid, pe de altă parte prin încercarea de a consolida poziția și rolul intelectualității maghiare din Transilvania. Este interesant de menționat faptul că Győző Hajdu contactează în vara anului 1954 reprezentanța diplomatică maghiară din România, iar în cursul discuției care are loc se plânge de faptul că publicarea revistei întâmpină în continuare numeroase dificultăți, în principal datorită cenzurii efectuate la București. Din această cauză, apariția revistei este întârziată de cele mai multe ori¹¹⁷⁹. Aceste tentative ale lui Hajdu sunt legate probabil de concepția pe care acesta și-a format-o despre propriul rol în structurile de putere. Evenimentele care au urmat demonstrează că plângerile nu se refereau la metodele aplicate, ci mai ales la lipsa de încredere din partea partidului.

În raportul adresat în 1955 Comitetului regional de partid, Hajdu sublinia importanța sarcinilor care revin revistei *Igaz Szó*: „prin înființarea revistei, partidul și guvernul nostru ne-a dat o armă cu care putem lupta în mod eficient pentru a crea noua literatură socialistă”¹¹⁸⁰. Organele de partid au stabilit în scurt timp sarcinile, atât pentru *Utunk*, cât și pentru *Igaz Szó*. Biroul politic al Comitetului regional de partid Cluj elaborează o hotărâre cu privire la puritatea ideologică a materialelor publicate în revista *Utunk* și îndeamnă redacția să lupte neconținut pentru reflectarea problemelor politice actuale, împotriva efectelor ideologiei burgheze, încadrându-se în mod organic în viața literară și artistică a Republicii Populare Române¹¹⁸¹. În acest scop, vor fi prelucrate în cadrul

¹¹⁷⁸ Leonte Răutu, *Az irodalom fejlődése a Román Népköztársaságban*, în *Előre*, 10 februarie 1954.

¹¹⁷⁹ Stefano Bottoni, *op. cit.*

¹¹⁸⁰ *Ibidem*

¹¹⁸¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană (ANDJ) Cluj, Fond Comitetul Regional PMR Cluj, fond 13, dosar 79/1955. f. 8.

redacției hotărârile partidului și guvernului, iar dezbaterile vor stabili modul în care revista va reflecta aceste hotărâri.

Pentru a eficientiza activitatea ideologică, comitetul regional de partid îndeamnă redacția revistei *Utunk* să sporească responsabilitatea redactorilor în verificarea articolelor publicate. În același timp, se înființează un colectiv extern format din „tovarăși de încredere”, cu care redactorii se consultă periodic despre problemele ideologice curente. Uniunea Scriitorilor joacă de asemenea un rol important în procesul de control, fiind obligată să superviseze trimestrial munca redacțională a revistelor clujene *Utunk* și *Steaua*.¹¹⁸²

Activitatea de control începuse să se desfășoare astfel în anii '50 de-a lungul unor structuri paralele, căci pe lângă Direcția Generală a Presei a Tipăriturilor, secția Propagandă și Agitație a partidului, organele de control ale Uniunii Scriitorilor, în februarie 1955 a fost creată Secția Știință și Cultură a Comitetului Central, condusă de Pavel Țugui și Paul Niculescu-Mizil.

În ceea ce privește revista *Igaz Szó*, hotărârea comitetului de partid adoptată la 28 mai 1955 îndeamnă redacția să strângă legăturile cu celelalte ziare naționale, să asigure o educație politică mai eficientă tuturor cadrelor și să înceapă valorificarea tradițiilor progresiste din Regiunea Autonomă Maghiară. Acest ultim obiectiv se referea probabil la acele tradiții care puteau fi incluse în istoriografia comunistă.

Pe de altă parte, diferitele concursuri literare și hotărârile de partid au stabilit tematica obligatorie pentru autori, care trebuiau să servească educației cetățenilor în spiritul fidelității față de partid. Temele principale ale literaturii în anii '50 erau lupta pentru pace, participarea în construcția socialismului, reflectarea vieții satului socialist. Partidul se obliga să îi sprijine pe toți acei scriitori care prezentau în operele lor dragostea de țară, eroismul și abnegația comuniștilor, lupta clasei muncitoare împotriva burgheziei.¹¹⁸³

Efectele evenimentelor din 1956. După cutremurul politic iscat în blocul comunist datorită demascării crimelor lui Stalin la congresul al XX-lea al PCUS, în unele țări est-europene au fost înființate cercuri de intelectuali care cereau introducerea unor reforme. În România, miza efervescenței din viața literară era de fapt limita până la care se putea merge cu critica structurilor staliniste ale culturii. Precum s-a dovedit mai târziu, limita era clar trasată, iar libertatea de mișcare era destul de restrânsă. Pregătind congresul Uniunii Scriitorilor din România, care urma să aibă loc în iunie, organele de partid au început deja în februarie să traseze directivele: au solicitat conducerii Uniunii să

¹¹⁸² ANDJ Cluj, Fond Comitetul Regional PMR Cluj, fond 13, dosar nr. 79/1955, f. 8.

¹¹⁸³ ANDJ Cluj, Fond Comitetul Regional PMR Cluj, fond 13, dosar nr. 82/1955.

prezinte cel târziu până în luna aprilie toate documentele care vor fi prezentate, cu condiția ca acestea să reflecte spiritul Congresului al II-lea al PMR.

În perioada care a urmat până la congres, articolele programatice din revistele literare s-au aliniat tot mai mult în direcția de a condamna comportamentele deviante, cum a fost cel al lui Alexandru Jar, care a refuzat prin articolul publicat în *Gazeta Literară* să se conformeze directivele partidului, formulând critici severe la adresa culturii proletare. Efectele acestui caz se resimt și în presa maghiară, articolele de fond din revista *Utunk* chemând la sporirea vigilenței. Presiunea exercitată de forurile de partid a condus la distrugerea echilibrului fragil dintre grupările de intelectuali maghiari din România. Conflictul generat artificial între scriitorii de la Cluj și Târgu-Mureș a servit de fapt intereselor puterii, care putea oricând să favorizeze o grupare sau alta, în funcție de interesele sale. Gruparea de la Târgu-Mureș, condusă de Győző Hajdu și György Kovács era din acest punct de vedere într-o situație mai bună, căci a profitat de posibilitatea ivită pentru a câștiga bunăvoința organelor de partid, și încerca să recompenseze această bunăvoință prin loialitate. În perioada de după revoluția maghiară, conflictul dintre cele două grupări s-a acutizat din ce în ce mai mult, atingând apogeul odată cu îndepărtarea redactorului-șef al revistei *Utunk*, László Földes, îndepărtare la care au contribuit din plin și unii scriitori din Târgu-Mureș.

În vara anului 1956, redacția revistei *Utunk* publică un articol program cu titlu „Vrem să scriem o literatură partinică socialist realistă, adresată poporului”¹¹⁸⁴, iar în revista *Igaz Szó*, Győző Hajdu îndeamnă la întărirea spiritului partinic, analizând rezultatele luptei împotriva ideologiei burgheze, a liberalismului, negativismului și idilismului în oglinda conștiinței literare partinice¹¹⁸⁵. Articolul lui György Kovács, publicat în cotidianul *Előre*, conține acuzații deosebit de dure la adresa scriitorilor, poezilor și criticilor literari maghiari, îndemnându-i să urmeze exemplul colegilor români și să lupte cu hotărâre împotriva ideologiilor nepartinice, a negativismului și a naționalismului, să studieze aprofundat textele clasicii marxismului legate de caracterul de clasă al culturii¹¹⁸⁶. Textul amintind de tipul de discurs stalinist a produs indignare în cercurile literare, astfel *Gazeta Literară* refuzând să publice articolul tradus în limba română. Chiar și Comitetul Central al Partidului, la comanda căruia a apărut articolul, a fost nevoit să recunoască faptul că autorul a evaluat în mod greșit situația literaturii maghiare din România și a formulat critici exagerate¹¹⁸⁷.

Dincolo de directivele oficiale și de criticile care apar în presa vremii, se putea simți starea tensionată din rândul scriitorilor maghiari. Aceste tensiuni

¹¹⁸⁴ *Utunk*, 15 iunie 1956.

¹¹⁸⁵ Hajdu Győző, *A pártos szellem erősítéséért irodalmunkban*, în *Igaz Szó*, iunie 1956.

¹¹⁸⁶ Kovács György, *Gyom, amit irtani kell*, în *Előre*, 14 iunie 1956.

¹¹⁸⁷ Stefano Bottoni, *op.cit.*, p. 106.

sunt documentate în mod elocvent de procesele verbale ale întâlnirilor care au avut loc în 1956 între delegația scriitorilor și conducerea partidului. Au avut loc patru astfel de întâlniri: două la București, în mai și iunie, și respectiv două la Cluj, în august și septembrie. Deși la ședința din august reprezentanții puterii au fost nevoiți să facă o serie de concesii legate de publicarea unor reviste în limbile minorităților – de exemplu publicarea săptămânalului *Korunk* –, cea mai tensionată a fost întâlnirea din septembrie¹¹⁸⁸. Delegația partidului, condusă de János Fazakas și Miron Constantinescu, a fost nevoită să se confrunte cu o serie de plângeri. Majoritatea scriitorilor care au luat cuvântul și-au exprimat nemulțumirea față de metodele dogmatice din conducerea vieții literare.

Pe lângă concesii amintite, puterea s-a preocupat și de introducerea unor metode mai drastice de control. Una dintre aceste măsuri a fost mutarea lui Tompa István de la București la Cluj, acesta fiind numit adjunct al Comitetului județean de partid Cluj. Tompa va avea rolul de a supraveghea viața literară, cenzurând revistele de limbă maghiară împreună cu funcționarii Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor. În cartea sa autobiografică, Tompa susține că nu a avut nici un rol în represaliile care au urmat revoluția din Ungaria¹¹⁸⁹. Cu toate acestea, în perioada de după revoluție are de îndeplinit unele sarcini dificile: în decembrie 1956 trebuie să-l demită pe Pál Söni din fruntea revistei *Utunk*, iar peste doi ani pe următorul redactor-șef, László Földes; scriitorul Andor Bajor scapă cu autocritica publică, însă renitentul profesor universitar László Szabédi este exclus din partid¹¹⁹⁰.

Evenimentele din 1956 din Ungaria au avut efectul de a diviza și mai mult intelectualitate maghiară din România, care s-a aflat în fața dilemei de a alege între loialitatea obedientă față de putere și imboldul de a condamna agresiunea evidentă comisă în numele socialismului. Majoritatea scriitorilor maghiari din România simpatizau cu intelectualii care s-au ridicat împotriva regimului Rákosi, unii dintre aceștia exprimându-și în mod deschis opinia prin refuzul de a semna Scrisoarea de Anul nou trimisă scriitorilor din Republica Ungaria, care saluta intervenția trupelor sovietice. Totuși, au existat diferențe între pozițiile diferitelor grupuri de intelectuali: cea de la Târgu-Mureș a reacționat mai disciplinat, în comparație cu intelectualii din Cluj, fapt datorat în parte spiritului Universității Bolyai.

Represalii după revoluția din Ungaria. Conform raportului redactat la începutul anului 1957 de Comitetul județean de partid Cluj, după numirea în

¹¹⁸⁸ ANDJ Cluj, Fond Comitetul Regional PMR Cluj, fond 13, dosar nr. 30/1956.

¹¹⁸⁹ Tompa István, *Hogyan történnhetett?*, Ed. Dacia, Kolozsvár, 1995, p. 191.

¹¹⁹⁰ Cseke Péter: *Metaforától az élet felé. Kisebbségi értelmiség-kisebbségi nyilvánosság*, Ed. Kriterion, Bukarest-Kolozsvár, 1997, p. 204.

funcția de redactor-șef a lui László Földes, conținutul revistei *Utunk* a început să se îmbunătățească. Raportul îl stigmatizează însă pe László Szabédi, care a refuzat să semneze scrisoarea scriitorilor maghiari din România, opunându-se în mod constant poziției partidului față de evenimentele din Ungaria¹¹⁹¹. Nici András Sütő nu scapă în această perioadă de stigmatizare, căci în ianuarie 1955 este îndepărtat din poziția de redactor-șef adjunct de la revista *Igaz Szó*, fiind mutat la revista *Művészet*, care avea un impact politic mai redus¹¹⁹².

Ofensiva ideologică generală a anului 1957 a produs efecte și în viața literară, unde literatura partinică este impusă tot mai agresiv. Revista *Utunk* este supusă unor critici dure din cauza întârzierii de a reevalua moștenirea literară dintre cele două războaie mondiale. Revistele de profil sunt îndemnite să rescrie practic istoria literaturii din prisma tradițiilor progresiste ale epocii. Publicația *Igaz Szó* este lăudată pentru acest demers, în schimb organele de partid consideră că *Utunk* „nu dă dovadă de elaborarea unei concepții clare în organizarea și diseminarea reevaluării”¹¹⁹³. Articolul apărut în cotidianul *Előre* menționează printre deficiențe pluralitatea opiniilor publicate și lipsa unei poziții clare din partea redacției. De exemplu, invocă articolele despre poezia lui Dsida, care au prezentat cititorilor puncte de vedere contrare, în schimbul unei singure opinii clare, general acceptate.

Conducerea partidului începuse să dea dovadă de o intoleranță tot mai pronunțată față de greșelile ideologice. Linia politică este formulată în mod clar la ședința plenară din 9-13 iunie a Comitetului Central al Partidului, care stabilește principiile combaterii activităților antipartinice. În acest spirit se desfășoară între 10 și 11 iulie 1958 ședința organizației de bază a filialei Cluj a Uniunii Scriitorilor, care cheamă scriitorii să lupte pentru „apărare purității ideologice și unității partidului”¹¹⁹⁴. În cursul acestei ședințe sunt analizate deficiențele apărute în activitatea redacțiilor revistelor literare. În cazul revistei *Utunk*, acestea sunt în mare parte puse pe seama concepțiilor greșite ale redactorului-șef László Földes, precum și a organizării insuficiente a muncii din cadrul redacției. Raportul nu se oprește aici, punând sub semnul întrebării întreaga activitate a redactorului-șef: „Tovarășul Földes nu a făcut eforturi destule pentru ca revista să publice nuvele și poezii realizate în spiritul realismului socialist, reportaje și articole publicistice însuflețitoare și mobilizatoare, prin cooptarea unui număr mare de scriitori și autori comuniști. Cu atât

¹¹⁹¹ ANDJ Cluj, Fond Comitetul Regional PMR Cluj, fond 13, dosar nr. 79/1957, f. 7. (Munca de partid în rândul intelectualilor și studenților).

¹¹⁹² Vezi Irodalom és közügyiség. Páll Árpád interjúja Sütő Andrásal, în *Látó*, 1991/1, p. 12.

¹¹⁹³ Jánosi János: Irodalmunk kérdései az Igaz Szó, az Utunk és a Korunk tevékenységének tükrében, în *Előre*, 26 septembrie 1957.

¹¹⁹⁴ Szabó Gyula, *Képek a kutyaszorítóból*, II kötet, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2002, pp. 71–76.

mai mult, au fost cazuri în care tovarășul Földes nu a ținut cont de criticile partidului, nu a eliminat deficiențele prin măsuri concrete, sau a întârziat corectarea greșelilor.”¹¹⁹⁵ În urma acestor acuzații, acesta este nevoit să își asume greșelile, mai ales cele legate de interpretarea greșită a evenimentelor din Ungaria din 1956¹¹⁹⁶.

Analiza a fost mult mai îngăduitoare cu Ernő Gáll, redactorul-șef al publicației lunare *Korunk* relansată în 1957. Organele de partid au considerat că acesta s-a străduit „să utilizeze revista ca un bun comunist” și și-au exprimat încrederea că „va lupta pe viitor cu și mai mult succes pentru a face din revista *Korunk* o publicație combativă, partinică”. Raportul amintește totodată că au fost publicate unele articole care contravin spiritului revistei, reflectând efectele „contrarevoluției din Ungaria”, pesimismul și neîncrederea în cauza socialismului a unei părți a intelectualității maghiare din România¹¹⁹⁷.

Directivile referitoare la rolul și direcțiile de acțiune ale criticii literare apar în cotidianul *Scânteia*, fiind apoi traduse în limba maghiară¹¹⁹⁸. Au urmat apoi reacțiile revistelor de profil, care își asumă corectarea greșelilor comise. Se poate observa și în acest caz traiectoria deja cunoscută a directivelor ideologice: hotărârea conducerii centrale a partidului – hotărârea organizațiilor de bază – articolul programatic publicat de *Scânteia*, care apare în traducere în ziarle de limbă maghiară – asumarea sarcinilor de către redacții. În ceea ce privește revista *Utunk*, autocritica este semnată de către redactorul-șef László Földes, care se pronunță într-un ton neobișnuit de dur în favoarea impunerii modelului estetic al realismului socialist¹¹⁹⁹.

Cu toate acestea, în ședința din 8 august 1958 a organizației de bază, Földes primește un „ultim avertisment”. În opinia organelor de partid, „atitudinea sa legată de problemele politicii literare este deja caracterizată de concepții anarhiste, străine de partid”¹²⁰⁰. De fapt represaliile din această perioadă se desfășoară în condițiile ofensivei tot mai agresive a dogmatismului pus în slujba realismului socialist, având scopul de a apăra puritatea ideologică a noii literaturi socialiste¹²⁰¹.

Prin autocritica asumată, Földes nu reușește deci să își îmbunătățească relația cu organele de partid. La demiterea sa din funcția de redactor-șef al

¹¹⁹⁵ *Ibidem*, pp. 73–74.

¹¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 86.

¹¹⁹⁷ *Ibidem*, pp. 74–75.

¹¹⁹⁸ *A marxista-leninista elvszerűség megerősítéséért az irodalombírálatban*, în *Scânteia*, nr. 4270 și 4271, 1958.

¹¹⁹⁹ Földes László: *Irodalombírálatunk eszmei tisztaságáért*, în *Utunk*, numerele din 7 și 14 august 1958.

¹²⁰⁰ Szabó Gyula, *op. cit.*, pp. 99–102.

¹²⁰¹ Ana Selejean, *Literatura română în totalitarism (1957–1958)*, Ed. Cartea Românească, București, 1999.

revistei *Utunk* a contribuit și denunțul formulat de unii scriitori din gruparea formată în jurul revistei *Igaz Szó* de la Târgu-Mureș: între 20 și 25 august 1958, Győző Hajdu, András Sütő și Zsolt Gálfalvi se adresează separat Comitetului Central, personal tovarășului Leonte Răutu, mai apoi în 29 august printr-o scrisoare comună semnată și de György Kovács, acuzându-l pe Földes de atitudine antipartinică¹²⁰². Rezultatul denunțului este demiterea lui Földes din funcția de redactor-șef al revistei *Utunk*: începând cu numărul din 4 septembrie, numele acestuia dispare din echipa redacțională, iar în decembrie apare numele noului redactor-șef, Létay Lajos. În paginile revistei nu se oferă nicio explicație pentru cele întâmplate, doar caseta redacțională oferind indicii în acest sens. Cazul disciplinar nu se oprește aici, continuând la începutul lui 1959, având în vedere faptul că „un grup de scriitori din Târgu-Mureș a oferit conducerii partidului informații noi”¹²⁰³. László Földes este exclus din partid la ședința organizației de bază din 7 ianuarie 1959 pe motivul „unei serii întregi de acțiuni dușmănoase”¹²⁰⁴.

Invazia din Cehoslovacia reliefată în presa românească a vremii

Mariana Buican¹²⁰⁵

Abstract

The Czechoslovakian authorities adopted some measures for liberalisation of the political life, started since 1963. For this reason, artistic and intellectual activities become more intense. In this context, more speakers who had participated at a writers Congress in Prague, criticized the government policy. Some of them spoke about “high level of democracy and freedom” for their country so as it has been before the second war. The movement, launched by intellectuals, comprises student medium and other sectors such as work folk, in the short time. In April 1968, Czechoslovakian Communist Party adopted a new doctrine named “The Action Programme of the Party”. The doctrine established

¹²⁰² Stefano Bottoni, *op. cit.*

¹²⁰³ Szabó Gyula, *op. cit.*, p. 202.

¹²⁰⁴ *Ibidem*

¹²⁰⁵ Universitatea „Constantin Brâncoveanu”, Pitești

possibility to be created other parties, including a non-communist one, liberalisation of the mass media, the abolishment of the censure, the freedom of movement abroad, financial recompense and rehabilitation for the regimes' victims. For the Soviets, Czechoslovakian experience has been seen as danger, and for this reason they reacted violent and decided to send troops of the Warsaw Pact' countries in Czechoslovakia. Romania did not accept to participate at this invasion and the official position of the Romanian authorities regarding to this issue were presented.

La sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial, URSS a instituit treptat asupra Europei răsăritene o adevărată zonă de influență, care cuprindea, în primăvara anului 1948, Germania de est, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, Albania, Bulgaria și România. Aceste țări erau legate de Uniunea Sovietică prin tratate cu caracter politic, dintre care primele au fost semnate chiar în timpul războiului. În realitatea însă legătura esențială s-a stabilit prin instaurarea unor regimuri comuniste devotate Moscovei.

Mult timp Cehoslovacia, a fost considerată un aliat fidel Moscovei, în realitate lucrurile nu se prezentau astfel. Populația păstra încă vie imaginea regimului democrat din perioada interbelică. Încă din 1963, se luaseră unele măsuri de liberalizare. Viața artistică și intelectuală se dezmoțise, chiar a căpătat alte valențe în 1967. La Congresul scriitorilor, care s-a întrunit la Praga pe 28 iunie 1967, politica guvernului a fost criticată. Opoziția intelectualilor a devenit tot mai puternică, s-a ajuns chiar, ca în sânul Comitetului Central al Partidului să se producă a scindare între liberali și antiliberali, la sfârșitul lunii octombrie 1967. Mișcarea lansată de intelectuali a cuprins mediul studentesc și în scurt timp și alte sectoare, inclusiv cel muncitoresc.

La conducerea Partidului Communist Cehoslovac, a ajuns slovacul Al. Dubcek, care era un communist convins că sistemul socialist putea să existe într-o atmosferă de libertate individuală, ceea ce era total opus metodei centralizatoare autoritate și monolitice a URSS. Noua doctrină a fost expusă în aprilie 1968, în *Programul de acțiune al Partidului*. Se accepta înființarea de alte partide necomuniste, o liberalizare a informației, cenzura presei urma să fie abolită, se asigura dreptul de a călători în străinătate, victimele regimului erau reabilitate și recompensate material.

Fenomenul cehoslovac era unul diferit de tot ce se manifestase până atunci în Ungaria și Polonia în 1956, pentru că exact conducătorii comuniști erau cei care începeau lupta pentru liberalizare. Un alt aspect, Cehoslovacia deși promova această liberalizare, se declara în continuare fidelă Pactului de la

Varșovia, pe când în cazul nostru se dorea o emancipare a statului de sub tutela sovietică.

Pentru sovietici, experiența cehoslovacă, intitulată *Primăvara de la Praga*, era periculoasă și molipsitoare, în Polonia studenții și profesorii începuseră să organizeze manifestații de solidaritate, dar autoritățile poloneze nu au tolerat acest lucru. Sovietici credeau că vor putea rezolva situația din Cehoslovacia, după modelul celei din Ungaria, din 1956, adică să găsească o echipă de comuniști, care să-i înlocuiască pe comuniștii liberali din echipa lui Dubcek, de aceea din iulie 1968 și-au înăsprit poziția.

Pe 21 august 1968, Armata Roșie și trupele altor patru țări din Pactul de la Varșovia – Polonia, Ungaria, Germania de Est și Bulgaria – cu pătruns pe teritoriul cehoslovac (o parte din aceste trupe se aflau deja acolo, pentru că autoritățile cehoslovace acceptaseră înainte desfășurarea unor manevre ale Pactului de al Varșovia). Intervenția urmărea să pună capăt *Primăverii de la Praga*, care era un curent reformist manifestat la nivelul conducerii acestei țări, ce milita pentru liberalizarea regimului politic în interior și apropierea de statele occidentale. Din punct de vedere al Kremlinului, intervenția militară a fost pe deplin justificată, deoarece conform „doctrinei Brejnev”, a suveranității limitate, evoluția politică din Cehoslovacia pune sub semnul întrebării însăși existența regimului comunist.

România nu a participat, din contră autoritățile române au criticat această acțiune, aducând ca argument că se încălcau drepturile suverane ale unui stat independent. Organele de presă de la București au prezentat evoluția evenimentelor pe întreaga desfășurare a lor. Astfel, în ziarul *Scânteia* din 21 august 1968, a fost publicat un comunicat al Comitetului Central al Partidului Comunist Cehoslovac: „marți 20 august, în jurul orelor 23, trupele Uniunii Sovietice, Republicii Populare Polone, Republicii Democratice Germania, Republicii Populare Ungare și Republicii Populare Bulgaria, au trecut frontiera de stat a Republicii Socialiste Cehoslovace. Acest lucru a avut loc fără știrea președintelui Republicii, președintelui Adunării Naționale, președintelui guvernului și primului secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia [...]. Prezidiul C.C. al PCC consideră aceste acțiuni drept un act care contravine nu numai tuturor principiilor privind relațiile dintre statele socialiste, ci și o încălcare a normelor fundamentale ale dreptului internațional”¹²⁰⁶.

În același comunicat se anunța menținerea conducătorilor statului în posturile de conducere, în realitate sediul Comitetului Central al PCC a fost ocupat de ruși, iar Dubcek și ceilalți conducători au fost arestați. Ziarul *Scânteia* a prezentat și Protestul guvernului cehoslovac „[...] Ocuparea cu forța

¹²⁰⁶ *Declarația Prezidiului C.C. al PCC, în Scânteia, din 21 august 1968, p. 8.*

contravine principiilor Cartei ONU, Tratatului de la Varșovia și principiilor fundamentale ale dreptului internațional. Prin acțiunile colective ale celor cinci state a fost comis un atentat la adresa RSC și într-un mod nemaiauzit a fost încălcată integritatea ei teritorială. Guvernul protestează cu hotărâre împotriva acestui act. În numele poporului cehoslovac, în numele păcii generale și al colaborării, guvernul RSC adresează guvernului URSS cererea de a înceta imediat ocuparea ilegală a Cehoslovaciei și de a retrage toate trupele de pe teritoriul cehoslovac. Această acțiune, nu poate fi explicată prin nimic, cu atât mai puțin justificată”¹²⁰⁷.

În presă românească a vremii se prezintă și opinia autorităților cehoslovace potrivit cărei acea acțiune reprezintă o încălcare a prevederilor Tratatului de la Varșovia, dar și a normelor de drept internațional: „Prezidiul Comitetului Central al Frontului național s-a întrunit astăzi, în aceste momente grele, într-o ședință extraordinară și a aprobat următoare declarație: Ocuparea teritoriului suveran al RS Cehoslovace de către forțele armate ale Uniunii Sovietice, Poloniei, Ungariei, Bulgariei și RDG constituie o încălcare grosolană a prevederilor Tratatului de la Varșovia. Protestăm împotriva acestui act care contravine normelor fundamentale ale dreptului internațional, precum și relațiilor prietenești și tovărășești între țările socialiste”. În același comunicat se face apel la opinia publică din aceste țări să facă presiuni asupra autorităților pentru a-și reconsidera poziția: „Ne adresăm Fronturilor naționale și patriotice și tuturor organizațiilor obștești din URSS, Polonia, Ungaria, Bulgaria și RDG cu chemarea neîntârziată de a influența guvernele și pe activiștii lor de răspundere pentru ca aceștia să dea ordin de retragere a trupelor lor de pe teritoriul RSC, în interesul prieteniei și păcii, în numele ideilor socialismului în lumea întreagă”¹²⁰⁸.

În data de 22 august 1968, în cadrul unei Adunări populare, Nicolae Ceaușescu a ținut un discurs în care a condamnat intervenția militară din Cehoslovacia, act apreciat de conducătorul român ca o mare greșeală și o primejdie pentru pacea Europei: „Pătrunderea trupelor celor cinci țări socialiste în Cehoslovacia constituie o mare greșeală și o primejdie gravă pentru pacea din Europa pentru soarta socialismului în lume. Este de neconceput în lumea de astăzi, că popoarele se ridică la luptă pentru a-și apăra independența națională, pentru egalitatea în drepturi, ca un stat socialist, ca state socialiste să încalce libertatea și independența altui stat. Nu există nici o justificare, nu poate fi acceptat nici un motiv de a admite pentru o clipă numai, ideea intervenției militare în treburile unui stat socialist frățesc”¹²⁰⁹. Autoritățile de la București au emis chiar un comunicat oficial în acest sens, „Amestecul în treburile interne ale

¹²⁰⁷ *Ibidem*.

¹²⁰⁸ *Încălcarea grosolană a prevederilor Tratatului de la Varșovia*, în *Scânteia*, 22 august 1968, p. 8.

¹²⁰⁹ *Din cuvântarea rostită de Nicolae Ceaușescu la mitingul din București*, în *Scânteia*, 22 august 1968, p. 8.

Partidului Comunist și ale poporului cehoslovac, intervenția armată în Cehoslovacia reprezintă o grea lovitură dată sistemului socialist, mișcării comuniste și muncitorești internaționale, prestigiului socialismului în întreaga lume, cauzei păcii”¹²¹⁰.

Sovietici urmăreau să pună un guvern conservator, dar pentru aceasta aveau nevoie de acordul președintelui republicii, Svoboda, dar acesta a refuzat, mai mult a sprijinit acțiunile Comitetului Central, care protesta împotriva invaziei: „Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Socialiste Cehoslovace a transmis în numele guvernului cu acordul președintelui republicii, o a doua notă în care solicită guvernelor celor cinci state participante la ocuparea teritoriului cehoslovac să se pună imediat capăt ocupării nejuste a țării și să fie retrase toate armatele de pe teritoriul său”¹²¹¹.

Ziaristii, posturile de radio și televiziune au refuzat să se pună în slujba ocupantului, la fel și rețeaua de telecomunicații rămânea tot în tabăra liberalilor. Toată armata și forțele de ordine internă rămăneau tot fidele Comitetului Central al Partidului Comunist Cehoslovac. Populația era fidelă organelor de conducere așa cum reiese dintr-o corespondență de la Praga a unui ziarist român: „De peste 48 de ore Cehoslovacia trăiește momente dramatice. Populația capitalei, întreaga populație a țării sunt martore ale unor scene de necrezut, militari din cinci țări socialiste ocupă oraș după oraș, sediile instituțiilor de partid și de stat [...]. Circulația mijloacelor de transport în comun este întreruptă. Mulți cetățeni se apropie de militarii postați în diferite puncte ale orașului, încercând să le explice că prezența lor în Cehoslovacia este cu totul nejustificată, că în această țară socialismul nu a fost nici o clipă în pericol, că nu este vorba de nici o contrarevoluție. [...] Pe străzi se demonstrează în favoarea eliberării conducătorilor cehoslovaci și împotriva trupelor străine. Ample acțiuni de strângere a semnăturilor pe o cerere privind eliberarea lui A. Dubček și a altor conducători cehoslovaci continuă”¹²¹².

Partidul Comunist Cehoslovac a organizat un Congres extraordinar clandestin într-o uzină din Praga, în seara zilei de 22 august, în urma căruia a fost dat publicității un comunicat de presă, care a fost prezentat și în ziarele de la București: „Postul de radio Praga Liberă a anunțat că joi la ora 10 s-au întrunit peste 1 000 de delegați aleși pentru cel de-al XVI-lea Congres extraordinar la Partidului Comunist din Cehoslovacia. [...] Congresul extraordinar a confirmat

¹²¹⁰ *Comunicatul Comitetului Central al P.C.R., Guvernului și Consiliului de Stat, în România liberă, din 22 august, 1968, p. 8.*

¹²¹¹ *Ibidem.*

¹²¹² *Clasa muncitoare, popor cehoslovac – credincioși conducerii legale de partid și de stat, în Scânteia, din 22 august 1968, p. 8.*

în funcțiile lor pe Alexander Dubcek, prim-secretar al partidului, precum și pe ceilalți conducători ai partidului”¹²¹³.

În acest context sovietici au renunțat la ideea de a înlocui prin forță echipa reformatoare și au adoptat varianta negocierilor. Acestea au început la Moscova, pe 23 august, cu generalul Svoboda alături de Dubcek și de tovarășii săi eliberați în acest scop. S-au purtat până pe data de 25 august, când s-a dat un comunicat prin care se anunța menținerea echipei liberale, dar aceasta a fost nevoită să facă concesii și să promită că va limita considerabil liberalismul. Conducătorii Cehoslovaci au promis că vor lua măsuri care să favorizeze „întărirea socialismului și a guvernului celor ce muncesc [...] în vederea controlării mijloacelor de informație, pentru acestea să servească deplin cauza socialismului”. Acest lucru însemna restabilirea măcar a unei anumite cenzuri. Se avea în vedere, pentru viitor, evacuarea în etape din Cehoslovacia a trupelor sovietice și aliate, „de îndată ce amenințarea care planează asupra socialismului în Cehoslovacia [...] va fi eliminată”. „[...] Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia este însărcinat cu pregătirea și aprecierea principală a evoluției de după ianuarie în vederea pregătirii celui de-al XIV-lea Congres. În același timp își exprimă încrederea deplină în politica de până acum orientată spre dezvoltarea socialismului în patria noastră și este convins că conducerea partidului are destule forțe pentru a putea face față situației complexe. [...] Împuternicește Prezidiul Comitetului Central al PCC ca să facă totul pentru plecarea cât mai rapidă a trupelor străine și pentru crearea tuturor condițiilor necesare în vederea realizării politice de după ianuarie”¹²¹⁴.

Efectul acțiunii sovietice din Cehoslovacia a fost considerabil, nu numai în rândul țărilor occidentale, care și-au exprimat indignarea, ci și la nivelul unor partide comuniste cum ar fi: partidele comuniste italian, român sau iugoslav, care au protestat împotriva acelei intervenții. Pentru România, atitudinea lui Nicolae Ceaușescu a avut ca efect o schimbare a atitudinii lumii occidentale față de țara noastră. Semnalele trimise în lumea liberă privind linia nouă promovată în politica noastră externă nu au avut cum să scape Washingtonului, care a încurajat această atitudine sperând într-o lărgire a breșei în blocul comunist. Urmarea a fost vizita unor lideri occidentali în România: președintele Franței, Charles de Gaulle, în 1968, iar în anul următor liderul american Richard Nixon. Astfel România era percepută, că se afla pe o traiectorie ce conducea către conflictul cu URSS, și ca fiind o punte de legătură între Est și Vest, cât și ca un aliat disident al Uniunii Sovietice.

¹²¹³ *Congres extraordinar al PCC, în Scânteia, din 23 august 1968, p. 8.*

¹²¹⁴ *Hotărârea Comitetului Central al PCC cu privire la rezultatele tratatelor de la Moscova, în România liberă, 27 august 1968, p. 8.*

Presă periodică din RSR în contextul campaniilor propagandistice antiromânești din RSS Moldovenească (anii '60-'80 ai secolului al XX-lea)

Elena Negru¹²¹⁵

Abstract

The present research is dedicated to the CPM's and CPSU's policy regarding the press from Romania, during the 1960s-1980s. This policy was determined by Romania's attempts to distance itself from the USSR, by the Romanian historiographic reversal, by the Romanian political leaders' and scholars' dismissal of pro-Soviet and pro-Russian approaches to the history of Bessarabia and the MSSR, of Russian- and Soviet-Romanian relations. The change in the Romanian policy and historiography, associated with the geographical vicinity and ethno-cultural identity of Romanians from both banks of the Prut River transformed Romania into an ideological enemy, even more dangerous than the developed capitalist states which, from the point of view of geographical position and cultural distinctions, were not so dangerous. For these reasons, in 1966-1970, CPSU and CPM significantly reduced the subscriptions and selling of Romanian magazines and newspapers in the MSSR. Even in this case, given the fact that in other regions there were no prohibitions regarding subscriptions to Romanian periodic press, it continued to reach the MSSR subscribers. After 1975, CPSU and CPM, after several requests made by CPM leadership to the CC of the CPSU, the possibility of Romanians from the MSSR to subscribe to periodical editions from Romania in other regions of the USSR was suppressed. Thus, one of the main obstacles towards the complete sovietization and russification of the MSSR population was eliminated.

Începând cu anul 1965, pentru prima dată în perioada postbelică, conducerea comunistă a RSR devine ținta directă a unor campanii propagandistice inițiate de „partidul-frate” din URSS. Desigur, și până la 1965, mai ales în perioada stalinistă, în RSSM fusese promovată o politică antiromânească, dar în acei ani nu au fost atacate valorile „confratelui de lagăr socialist”, ci

¹²¹⁵ Conferențiar doctor, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie al AȘM.

„moștenirea” și „naționalismul burghez” din România regală. Odată cu schimbarea de paradigmă în politica și istoriografia din RSR, care contravenea abordărilor de inspirație rusească și sovietică, PCUS și PCM au început să privească România „frățească” drept una „revizionistă” și „naționalistă”. În viziunea conducerii de la Moscova și Chișinău, schimbarea de macaz în politica și istoriografia românească, asociată cu vecinătatea geografică și identitatea etnoculturală a românilor de pe ambele maluri ale Prutului – chiar dacă, oficial, autoritățile sovietice nu recunoșteau această identitate, în fapt, ele țineau cont de existența ei –, transformase România într-un dușman ideologic mai periculos decât țările capitaliste dezvoltate, care, din punctul de vedere al amplasării geografice și al diferențelor culturale, nu prezentau un pericol prea mare.

După cum putem constata, în baza documentelor de arhivă recent desecretizate, aceste campanii propagandistice perpetue îi vizau atât pe românii din RSR, cât și pe cei RSSM și urmăreau: dezavuarea cursului politic al conducerii PCR, a interpretărilor date de către savanții din România evenimentelor istorice din 1812 și 1940 și istoriei relațiilor ruso – și sovieto-române în general, interzicerea importului și abonării la literatura și presa din RSR de către populația din RSSM, contracararea recepționării și vizionării posturilor de radio și televiziune din RSR și din țările occidentale în RSSM, anihilarea manifestărilor „naționaliste” ale românilor din RSSM, restrângerea contactelor umane dintre românii din RSSM și RSR. Au fost suprimate contactele care, în opinia demnitarilor din RSSM, nu puteau fi controlate și nu aduceau beneficii propagandistice, adică vizitele individuale și colective de scurtă durată; în schimb, au fost încurajate călătoriile de lungă durată ale grupurilor alcătuite, mai ales, din muncitori, țărani, elevi, neomogene din punct de vedere etnic, ce preconizau să viziteze și alte regiuni ale URSS, oferind astfel posibilitatea unei prelucrări ideologice mai eficiente.

Una din țintele războiului propagandistic antiromânesc din RSSM, început în 1965, a fost literatura și presa periodică din RSR care, în anii dezghețului hrușciovist, devenise indispensabilă pentru o bună parte a populației dintre Prut și Nistru, fiind căutată, abonată, cumpărată. Astfel, în corespondența către CC al PCUS din 16 septembrie 1965 (nr. 114 s), I. Bodiul, primul- secretar al CC al PCM, menționa „că în ultimii doi ani, abonarea la ziare și reviste străine, mai cu seamă la cele editate în România, a crescut aproape de trei ori și constituie peste 32.000 de exemplare”. Pentru comparație, vom spune că, în anul 1966 (față de 1963) abonarea la „presa periodică străină” a crescut în RSSM „de la 38.200 exemplare la 107. 200 de exemplare”¹²¹⁶. Această creștere a numărului de

¹²¹⁶ Elena Negru, Gheorghe Negru, *PCM și naționalismul 1965-1989. Documente colectate în cadrul programului de cercetări efectuate de către Comisia pentru studierea și aprecierea regimului totalitar*

abonați din RSSM la presa periodică din RSR i-a alarmat pe liderii PCUS și PCM. De aceea, la 1 februarie 1966, Biroul CC al PCM adoptă hotărârea *Despre literatura care vine în republică din străinătate*, care stabilea noi reguli în privința importului și abonării la „presa străină”. Hotărârea prevedea că „pe viitor importul în Republică de presă periodică străină să se efectueze pe baze reciproce și să fie determinat de Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei”. Ministerelor Culturii, Învățământului și celui al Telecomunicațiilor din RSS Moldovenească li se cerea ca „în termen de o lună să prezinte CC al PCM propuneri privind reducerea presei străine permise de organizații și instituții”. Ministerul Telecomunicațiilor era obligat, de asemenea, „să prezinte în termen de 10 zile, CC al PCM propuneri privind reducerea vânzării cu amănuntul a presei periodice străine”¹²¹⁷.

La 13 aprilie 1966, ministrul învățământului public, E. Postovoi, informa CC al PCM privitor la intențiile sale ca, în 1967, să reducă integral abonarea la 73, și parțial la 12 denumiri de ediții periodice străine, „în principal la cele provenite din RSR”. Procentul publicațiilor provenite din România, abonarea la care, în anul 1967, se reducea integral sau parțial, constituia 46,6% și respectiv 58,3% din totalul publicațiilor periodice provenite din străinătate. Printre edițiile românești ce nu puteau fi deloc abonate se numărau: *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, *Limba română*, *Lupta de clasă*, *Rumânskaia Literatura*, *Revue roumaine de linguistique*, *Studii de cercetări de istorie veche*, *Studii și cercetări lingvistice*, *Revistă de istorie*, *Femeia*, *Flacăra*, *Gazeta literară*, *Contemporanul*, *Luceafărul*, *Viața românească* etc.¹²¹⁸.

Dacă în anul 1966, RSS Moldovenească se abona la peste 100 mii exemplare de publicații periodice românești, în 1967 abonarea la aceste ediții a scăzut brusc până la 8.342 exemplare (5.768 de ziare și 2.574 de reviste). Printre cele mai solicitate se numărau: *Femeia*, *Săteanca*, *Arici pogonici*. În 1967, revista *Săteanca* avea 1069 abonați, *Femeia* 473, *Arici pogonici* 163, *Flacăra* 151.

Revista *Săteanca* era foarte solicitată, mai ales, în mediul rural, conținând recomandări utile pentru activitățile casnice și de grădinărit. În 1967, cele mai multe abonamente la această revistă au fost perfectate în următoarele raioane: Rezina (378), Kotovsk (Hâncești) (295), Cahul (129).

În general, presa din România se bucura de o popularitate mai mare printre locuitorii raioanelor de nord. Astfel, din cei 2574 abonați la revistele din România, cei mai mulți reveneau raioanelor: Briceni (539), Dondușeni (897),

– *comunist din Republica Moldova*, în *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*, Ediție specială, 2010, nr. 5-6, p. 179.

¹²¹⁷ *Ibidem*, p.180

¹²¹⁸ Gheorghe Negru, *Campanii împotriva României și a naționalismului românesc din RSSM în anii '60-'80 ai sec. XX*, în *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*, Serie nouă, 2010, nr. 1 (65), p. 139.

Râșcani (112), Lazo (111). Față de anul 1967, în 1968 numărul de abonamente la presa provenită din România s-a redus aproape la jumătate, constituind 4.473 exemplare. Din acestea, mai mult de jumătate (2.380 exemplare) revenea revistelor românești de limbă rusă, cum ar fi: *Rumânia (România)*, *Biblioteca Rumânia. Literaturnoe prilojenie k jurnalul Rumânia (Biblioteca România. Supliment literar la revista România)*¹²¹⁹.

În schimb, a crescut cel al publicațiilor din Republica Populară Bulgaria (5913 exemplare), din Republica Populară Polonia (2089 exemplare), din Republica Democrată Germania (1975 exemplare). De asemenea, s-a majorat numărul de abonamente la publicațiile din Republica Democrată Vietnam. În anul 1967, din această țară au fost comandate 159 de ziare și reviste, iar în 1968, 366. Față de anul 1966, în 1968, numărul de abonamente la publicațiile din Republica Democrată Coreea a crescut de patru ori¹²²⁰.

Condamnarea, de către N. Ceaușescu, la 21 august 1968, a invaziei trupelor URSS și a celor cinci state ale blocului sovietic în Cehoslovacia, a determinat conducerea sovietică să inițieze un adevărat război propagandistic împotriva României. În aceeași zi, CC al PCUS a dispus sistarea difuzării presei cehoslovace și românești. Conducerea PCM ordona ministrului telecomunicațiilor din RSSM ca, începând cu 21 august 1968 și „până la primirea altor indicații speciale”, să nu efectueze repartizarea ziarelor și revistelor din România către abonați și chioșcurile „Soiuzpeciati” (Presa unională), pentru a fi puse în vânzare.

În octombrie 1968, CC al PCM a constatat că Ministerul Telecomunicațiilor din RSSM nu a respectat dispoziția sa. Într-un memoriu din 4 octombrie 1968, A. Konstantinov, șeful secției propagandă și agitație a CC al PCM, îl informa pe I. Bodiul că „secția Chișinău a transporturilor poștale (șef tov. P.P. Grigorașcenko) a reținut și a distrus, conform procesului-verbal, ziaarele românești din datele de 22-28 și 30 august, 1, 28 și 29 septembrie. Celelalte reviste și ziare au fost expediate către abonați și, parțial, în vânzare cu bucată”⁶. În opinia șefului secției propagandă și agitație a CC al PCM, A. Konstantinov, cititorilor din RSSM le-au fost expediate ziare românești care-i „dezinformau, aducând prejudicii educației comuniste a populației din Republică”. A. Konstantinov era indignat că cititorii au primit ziaarele *Scânteia*, *România Liberă*, *Munca*, *Scânteia Tineretului* ș.a., din data de 31 august 1968, unde a fost publicată cuvântarea lui J. Smrkovski, „în care acesta descria în culori negre mersul tratativelor sovieto-cehoslovace din 23-26 august de la Moscova, numind introducerea armatelor în Cehoslovacia drept cel mai greu moment din

¹²¹⁹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fond 3121, inv.1, dosar nr. 49, filele 119-123.

¹²²⁰ Elena Negru, *Suprimarea presei periodice din România în RSS Moldovenească*, în *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*, Serie nouă, 2012, nr. 2, p. 108.

viața sa personală și a poporului cehoslovac”; că abonaților li s-a expediat, ziarul *Scânteia* și alte publicații din 29 august, care conțineau declarația Comitetului Central al Partidului Comunist Român, „care cerea evacuarea din Cehoslovacia, în cel mai scurt timp, a armatelor celor cinci state”.

Demnitarul a condamnat lipsa de vigilență a responsabililor de la Ministerul Telecomunicațiilor din RSSM care au permis difuzarea ziarului *Scânteia* din 29 august 1968, unde a fost publicată cuvântarea lui Ceaușescu de la Cluj, în care acesta îi compara pe „unii teoreticieni ai marxismului”, avându-l în vedere pe L. Brejnev, cu Ludovic al XIV-lea. Secția propagandă și agitație a CC al PCM, considera că această „încălcare gravă a disciplinei de partid de către tov. V.P. Russu și a altor lucrători ai Ministerului Telecomunicațiilor, într-o chestiune politică atât de importantă, trebuie discutată la Biroul Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei”.

La 11 octombrie 1968, s-a desfășurat ședința Biroului CC al PCM la care a fost pusă în discuție chestiunea *Cu privire la încălcarea disciplinei de partid de către ministrul telecomunicațiilor al RSS Moldovenești, tov. V.P. Russu*. I. Bodiul a criticat Ministerul Telecomunicațiilor pentru că nu a îndeplinit ordinul CC al PCM despre „limitarea difuzării ziarelor românești care conțin materiale nedorite”¹²²¹. K. Iliășenko, membru al Biroului CC al PCM, l-a acuzat pe ministrul moldovean al telecomunicațiilor că „a comis o greșeală politică gravă” și că a „difuzat propaganda contrarevoluționară”, cu toate că în anul 1967 contribuise la reducerea drastică a presei periodice din România: „Dumneavoastră ați primit indicația Comitetului Central (al PCM – n.a.). Dacă nu sunteți de acord, o puteți anula numai prin intermediul Comitetului Central al PCUS. Ați primit indicația CC al Partidului Comunist al Moldovei și nu o respectați, ci acționați cum vă place. De ce nu ați venit să spuneți că indicația Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei nu se leagă cu cea a Ministerului Telecomunicațiilor al URSS? Spuneți că acolo sunt oameni care se descurcă în politică. E o abordare foarte periculoasă. E foarte periculos să puneți față în față organele de partid. Acest fapt a cauzat un prejudiciu enorm [...]. Ați difuzat propagandă contrarevoluționară, în pofida indicației Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei. Ați difuzat propagandă dăunătoare, deși trebuie să înțelegeți ce nu poate fi răspândit. Cu toate că ați făcut multe pentru a soluționa prima problemă (reducerea drastică, în 1967, a abonării la presa românească, n.a.), în rezolvarea celei de acum ați comis o greșeală politică gravă”¹²²².

¹²²¹ Elena Negru, *op. cit.*, p. 109.

¹²²² *Ibidem*, p.110.

Aceeași hotărâre *Cu privire la încălcarea disciplinei de partid de către ministrul telecomunicațiilor al RSS Moldovenești, tov. V.P. Russu* prevedea următoarele: „Pentru încălcarea disciplinei de partid și slăbirea vigilenței politice, care s-a manifestat prin difuzarea în Republică a edițiilor periodice românești, ce conțineau atacuri dușmănoase împotriva URSS și a altor țări socialiste, a-l avertiza cu asprime pe tov. Russu Vasili Petrovici, membru al PCUS, ministru al telecomunicațiilor din RSS Moldovenească”. Hotărârea solicita Direcției principale pentru ocrotirea secretelor de stat în presă de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSS Moldovenești, condusă de către I. D. Stelea, „să efectueze controlul asupra conținutului edițiilor periodice care sosesc din România, pentru abonați și pentru comerțul cu amănuntul, iar în cazul depistării în ele a materialelor care denaturează politica externă sovietică, să fie sistată difuzarea lor”¹²²³.

Așadar, luna august 1968 a constituit momentul de vârf al campaniei PCUS și PCM împotriva presei din România, având drept rezultat o reducere drastică a abonamentelor la ziarele și revistele românești în RSSM în anul următor. În anul 1969, ziarele și revistele din România, solicitate cel mai mult în anul 1968, *Săteanca, Femeia, Gazeta literară, Magazin, Studii și cercetări lingvistice, Limba română, Contemporanul* etc., au fost reduse la câteva exemplare, iar abonarea la altele (*Analele Institutului de studii istorice și social-politice, Limba Română, Programele radio și televiziune, Arici pogonici*) a fost total sistată în RSSM¹²²⁴.

Cu toate restricțiile impuse de autorități, românii din RSSM abonau edițiile periodice din România în alte orașe ale URSS. În luna iulie 1968, ministrul telecomunicațiilor V. Rusu informa CC al PCM că „expedierea de facto în republică a unor publicații românești depășesc comenzile noastre din contul abonării efectuate peste hotarele Moldovei. La Chișinău, au fost comandate și difuzate doar 41 exemplare ale ziarului *Contemporanul*, dar, de facto, primesc publicația 103 abonați: 20 din ei și-au perfectat abonamentul la Moscova, 12 la Odesa, 8 la Cernăuți. Au fost comandate (din RSSM – n.a.) 74 exemplare de *Gazeta literară*, dar primesc publicația 125, dintre care 23 și-au perfectat abonamentele la Moscova, 6 la Reni, 5 la Odesa. De asemenea, au fost comandate 40 de exemplare ale publicației *Magazin*, primind-o 153 persoane: 37 și-au perfectat abonarea la Moscova; 16 la Odesa, 10 la Leningrad, 7 la Cernăuți. Au fost comandate 9 exemplare de revistă *Arici pogonici*; primesc publicația 44 de abonați (15 abonând-o prin Moscova; 7 prin Odesa; 5 prin Leningrad). Au fost comandate 25 de exemplare de revista *Femeia*, primesc

¹²²³ Elena Negru, *op. cit.*, p.110.

¹²²⁴ ANRM, fond 3121, inv.1, dosar nr. 49, filele 119-123.

publicația 73 de abonați (15 s-au abonat la Moscova, 8 la Odesa, 6 la Leningrad)”¹²²⁵.

În anii 1969-1970, numărul abonaților la presa românească peste hotarele RSSM depășea, în ansamblu, de trei ori peste cel al abonaților la presa românească în RSSM (vezi Tabelul 1). Astfel, în anul 1969, în pofida tuturor piedicilor puse de autoritățile sovietice, locuitorii din RSSM au abonat 1285 ziare și reviste românești, dintre care doar 436 pe teritoriul RSSM. Numărul persoanelor abonate dincolo de hotarele RSSM, la ziarele *România literară* și *Scânteia*, era de peste trei ori mai mare decât al celor abonați în RSSM. Numărul abonaților din RSSM, care și-au perfectat abonamentele la revistele *Luceafărul*, *Flacăra*, *Viața românească* în alte orașe ale URSS, era de 12, nouă și respectiv șapte ori mai mare decât al celor care și-au completat abonamentele în RSSM. În 1969, cititorii din RSSM au fost nevoiți să-și întocmească abonamentele la edițiile periodice românești, aproape în întregime, în alte orașe ale URSS. Este vorba de ziarele și revistele *Contemporanul*, *Magazinul*, *Albina*, *Arici pogonici*, *Cinema*, *Cercetări lingvistice*, *Femeia*, *Limba Română*, *Luminița*, *Săteanca*, *Urzica*, *Viața românească*.

La 2 decembrie 1970, D. Cornovan, secretar al CC al PCM, responsabil de ideologie, a expediat la CC al PCUS o notă informativă privind abonarea la ziare și reviste românești în RSS Moldovenească. Din document aflăm că în RSSM, în anul 1970, au fost abonate, în total, 2377 exemplare. Din acest număr, 1803 exemplare au fost abonate peste hotarele republicii și doar 574 exemplare în RSSM. Cele mai multe ziare și reviste din România au fost abonate în RSFSR, 1433 exemplare: inclusiv în orașul Moscova și în regiunea Moscova, 1183 exemplare, în regiunea Krasnodar, 119. În RSS Ucraineană au fost abonate 302 exemplare: în orașul Riga 26, Minsk 20. În orașele din Siberia și Extremul Orient: Belomorsk 10, Sverdlovsk 19, Celiabinsk 16, Iujno – Sahalinsk 11. În 1970, Chișinăul avea cei mai mulți abonați la presa românească, 2065 de exemplare, dintre care 1509 exemplare au fost abonate dincolo de frontierele republicii. În raioanele din RSSM au fost abonate 206 exemplare, trei în RSSM, 203 în alte regiuni ale URSS¹²²⁶.

După cum sublinia D. Cornovan, „CC al Partidului Comunist al Moldovei a orientat organizațiile de partid spre limitarea difuzării publicațiilor periodice românești în rândurile populației Republicii. Abonarea se desfășoară anual într-un număr nesemnificativ, în principal la reviste de specialitate pentru institutele de cercetări științifice, instituții și biblioteci speciale. Totuși, după cum rezultă din datele citate, mulți cetățeni s-au abonat la ziare și reviste dincolo de

¹²²⁵ Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 193.

¹²²⁶ *Ibidem*, pp.195-198.

frontierele Republicii. Numărul de ziare și reviste la care abonarea s-a perfectat în alte republici depășește de trei ori și ceva abonarea efectuată în Republică.

Totodată, la abonarea individuală efectuată dincolo de frontierele RSS Moldovenești, de cea mai mare cerere se bucură nu publicațiile speciale, ci politice, literare, lingvistice și pentru copii: *Contemporanul* – 129 (în RSSM – 11), *Magazin* – 214 (în RSSM – 7), *România literară* – 143 (în RSSM – 12), *Luceafărul* – 74 (în RSSM – 6), *Arici-pogonici* – 73 (în RSSM – 1), *Cinema* – 80 (în RSSM – 4), *Femeia* – 128 (în RSSM – 11), *Limba română* – 48 (în RSSM – 17), *Săteanca* – 45 (în RSSM – 4), *Studii și cercetări lingvistice* – 42 (în RSSM-23), *Viața românească* – 27 (în RSSM – 3)¹²²⁷.

Începând cu anul 1970, abonarea la edițiile periodice din RSR era reglementată de hotărârea din 5 noiembrie 1970 a Biroului CC al PCUS *Cu privire la măsurile de intensificare în continuare a muncii ideologice în rândul populației RSS Moldovenești și a regiunii Cernăuți a RSS Ucrainene și a hotărârii Biroului CC al PCM din 16 noiembrie 1970 Cu privire la măsurile de intensificare a muncii ideologice în rândul populației din RSSM* - o transpunere, de fapt, a hotărârii Biroului CC al PCUS din 5 noiembrie 1970. Conform acestor hotărâri, Ministerului Telecomunicațiilor al RSS Moldovenești, Comitetului de Stat pentru presă al Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești, comitetelor orășenești, raionale de partid, li se cerea în mod imperativ să ia măsuri cu privire la „limitarea importului și difuzării în republică a literaturii și publicațiilor periodice românești”.

Dacă în RSSM chestiunea privind limitarea abonării presei din România fusese soluționată, în linii mari, în anii 1969-1970 rămânea încă nesoluționată problema abonării individuale la presa românească în celelalte republici și regiuni ale URSS. An de an, în pofida interdicțiilor, în RSSM ajungea un anumit număr de ediții periodice românești care, în opinia autorităților comuniste, nu putea fi neglijat. În memoriul (din 27 iunie 1975) către CC al PCUS, *Despre faptele de falsificare în Republica Socialistă România a evenimentelor istorice și măsurile privind preîntâmpinarea consecințelor lor negative în Moldova*, I. Bodiul solicita următoarele: „În scopul neutralizării influenței negative a României asupra republicii noastre, ar fi oportun ca abonarea la publicațiile periodice românești să se realizeze doar în RSS Moldovenească și să nu se permită ca aceste publicații să vină la noi din alte republici”.

Cu toate că în RSSM presa editată în România era practic suprimată, în nota informativă privind intensificarea propagandei române asupra RSS Moldovenești din 7 aprilie 1978, *Informația privind intensificarea propagandei române asupra RSS Moldovenești*, secretarul CC al PCM pentru ideologie, I. Calin propunea CC al PCUS „reducerea suplimentară a furnizării și răspândirii

¹²²⁷ *Ibidem*, p.198.

în țară a publicațiilor științifice și periodice românești care conțin concepții și tendințe naționaliste și revizioniste”.

Președintele Consiliului de Miniștri ai RSSM, Gr. Eremei, sublinia în Nota (din 7 aprilie 1978) către CC al PCM: „Despre îndeplinirea hotărârilor adoptate cu privire la consolidarea bazei tehnico-materiale a teleradiodifuziunii de stat a RSS Moldovenești, reglementarea abonării la literatura și edițiile periodice din RSR și intrarea în Moldova a turiștilor și cetățenilor români în scopuri personale”, menționând că oficiile „Soiuzpecati” (Presa unională) au perfectat în acel an abonamente „pentru 61 de ziare și 195 de reviste românești”, iar în vânzarea cu amănuntul se prevedea să fie furnizate „15 ziare și 252 de reviste, inclusiv revista de modă – 200 de exemplare”¹²²⁸. În anii 1975 – 1977, două din cele cinci instituții din RSSM, abilitate cu acest drept în 1968, Academia de Științe și Biblioteca de Stat Republicană „N.K. Krupskaja”, achiziționau literatură și abonau un număr restrâns de ediții periodice românești, destinată cercetătorilor și propagandiștilor și, bineînțeles, dosită în fondurile speciale (vezi tabelele 1și 2).

Tabelul 1: Ediții din RSR procurate în anii 1975-1977 de către Academia de Științe a RSS Moldovenești, din contul limitei Academiei de Științe a URSS

Ediții	Anul 1975	Anul 1976	Anul 1977
Cărți (exemplare)	1042	1414	1241
Reviste (titluri)	83	85	87

Tabelul 2: Ediții din RSR procurate în anii 1975-1977 de către Biblioteca de Stat Republicană „N.K.Krupskaia”

Ediții	Anul 1975	Anul 1976	Anul 1977
Cărți (exemplare)	712	1590	1052
Reviste (titluri)	160	162	178
Ziare (titluri)	33	29	28

¹²²⁸ Elena Negru, Gheorghe Negru, *Op. cit.*, p.205

În scopul unei noi limitări a abonării și achiziționării literaturii și presei periodice din RSR, Gr. Eremei solicita ca „Academia de Științe a RSS Moldovenești și Ministerul Culturii al RSS Moldovenești să revadă listele publicațiilor periodice comandate din RSR, să supravegheze ca bibliotecile departamentale să perfecțeze abonarea la edițiile necesare numai cu permisiunea conducerii Academiei și a Ministerului”. Concomitent, se preconiza, ca și mai înainte, „stabilirea unei modalități stricte de utilizare a literaturii românești”.

În concluzie, putem spune că autoritățile din RSSM, prin limite impuse succesiv, au reușit să „soluționeze”, în linii mari, în anii 1966-1970, „problema” circulației presei românești din RSR. Totuși, atât timp cât în alte republici și regiuni ale URSS nu existau impedimente în privința abonării la presa periodică românească, aceasta continuau să ajungă la abonații din RSSM. După 1975, în rezultatul unor insistențe periodice ale conducerii PCM către CC al PCUS, posibilitatea românilor din RSSM de a se abona la edițiile periodice din România în alte zone ale URSS a fost suprimată. După aceea, doar Academia de Științe și Biblioteca de Stat Republicană „N.K.Krupskaia” mai aveau dreptul să aboneze ziare și reviste din România, pentru a-și completa fondurilor speciale și a deservi aparatul ideologic din RSSM. În acest mod, a fost înlăturat unul din obstacolele principale în calea politicii de sovietizare și rusificare a populației din RSSM.

Sedintele redacționale ale ziarului local argeșean *Secera și Ciocanul*. Între document de arhivă și istorie orală

Elena Popescu¹²²⁹

Abstract

The novelty brought in by this study is the methodological approach, which is a combination between the archive documents interpretation and oral history data (life story interviews). The research is based on official documents that belong to Secera și Ciocanul newspaper's archive. Furthermore, this part of the

¹²²⁹ Doctorand Universitatea „Valahia” din Târgoviște, Școala Doctorală (POSDRU/CPP107/ DMI1.5/ S/77497).

research will focus on the daily editorial meetings of this publication. On the other hand all the historical and archive informations are verified throughout interviews with journalists that worked at this news paper from 1951-1989. The study concentrates on the journalistic process and on the newspaper design and development. The editorial team's statements on how and with what sacrifices this job was done are very important for the history of the local press.

Metodologie: interviul de tip povestea vieții sau istorie orală. Lucrarea de față propune o reconstituire a imaginii presei locale din perioada 1951-1989 din documente de arhivă și din interviuri de istorie orală. Fondurile de arhivă (Fondul Regional Argeș al PMR) aduc informații despre cine și cum înfăptuia sarcinile redacționale de la ziarul *Secera și Ciocanul*, iar detaliile de context sunt extrase din interviuri realizate cu o parte dintre cei care au făcut lucrat în redacția acestui cotidian. Eșantionarea a fost aleatorie, iar criteriul de alegere a perioadei a fost tema – presa înainte de 1989. Din eșantionul ales fac parte cinci ziariști care și-au desfășurat, în mare parte, activitatea la cotidianul *Secera și Ciocanul*: Ion Popescu, Sergiu Nicolaescu, Gheorghe Stănculescu, Ioana Girardi, Ioan Nicula. Interviuri realizate în perioada 2006-2007. Scopul alegerii segmentului istoric cuprins între 1951-1989 a fost de a prezenta presa dintr-o perioadă istorică „sigilată” pe criterii politice. Prezentarea imaginii despre „cum se făcea jurnalism” poate crea o viziune de ansamblu despre presa din perioada comunistă necesară pentru cei care activează în presa locală argeșeană contemporană.

În ceea ce privește metoda folosită, în cea de-a doua etapă a studiului, pentru tratarea informațiilor am utilizat analiza structurală, cu scopul de a identifica funcțiile și determinantele presei epocii respective. Unitatea de context pentru analiza conținutului interviurilor este povestea vieții. Unitatea de numărare pentru conținutul comunicărilor este cuvântul. Cu acest scop am realizat și o analiză a tendinței pentru a identifica atitudinea ziariștilor față de regimul comunist (pozitivă, negativă, neutră).

În urma aplicării formulei indicelui de analiză a tendinței: $AT = (F-D)/T$ (în care F reprezintă numărul de unități favorabile, D numărul de unități defavorabile, T numărul total de unități) a rezultat că intervievații au o atitudine pozitivă față de perioada în care au activat ca ziariști, chiar dacă din discursul lor reiese că acea perioadă nu era tocmai favorabilă dezvoltării unei presei libere și profesionale¹²³⁰. Din analiza cumulată a tendinței, pentru cele cinci interviuri, a rezultat că dintr-un total de 18 536 de cuvinte doar 10 145 ofereau informații despre atitudinea ziariștilor față de activitatea presei din perioada comunistă. Cuvintetele alese pentru analiză au fost selectate în funcție de informația oferită despre presă, redacții, ziariști, ziare, cenzură, carieră etc. Măsurarea acestor

¹²³⁰ Septimiu Chelcea et alii, *Cercetarea sociologică. Metode și tehnici*, Ed. Destin, Deva, 1998, p.510.

tendențe s-a realizat prin codare umană. În urma aplicării formulei mai sus menționate a rezultat că: $F = 7\,893$, $D = 2\,252$, deci $AT = (7\,893 - 2\,252) / 10\,145$. Rezultă un indice de tendință de 0,556 pe eșantionul de cinci interviuri și 5 unități (0,556:5) pentru fiecare interviuat.

Studiul de față are rezultate calitative și biografice despre presa și ziariștii din publicistica locală ante-decembristă. Concluziile acestuia nu sunt reprezentative pentru activitatea presei din acea perioadă la nivel național, dar pot reprezenta informații de plecare pentru studii aprofundate asupra epocii.

Metoda de cercetare numită povestea vieții are un mare succes în domenii precum presa, psihologia, istoria și sociologia. Poveștile propuse în această lucrare sunt de tip „fluctual”¹²³¹, deoarece pretind că exprimă realitatea presei din perioada 1951-1989. Interviuurile au fost realizate fie sub forma unor biografii, la persoana a III-a (povestirea cuiva despre cineva), fie sub forma unor relatări ale intervievaților, la persoana I, adică autobiografie. Ambele abordări pun accent atât pe viața privată cât și pe cea profesională. Autobiografiile realizate sunt parțiale, acestea rerezentând o etapă din viața jurnaliștilor intervievați. Această metodă a povestirii vieții folosește memoriile, povestiri ale vieții în care evenimentele ocupă un loc mai important decât elementele personale.

Cu ajutorul acesti metode s-au scos la iveală: amintiri, confesiuni în sensul de a oferi versiunea personală asupra faptelor, de a-și mărturisi erorile și a-și justifica purtarea; identități, care dau sens vieții și îl fac pe individ să fie unic; modele morale (oferă o lecție de viață); complicități (autorul interviului întreține cu cititorul o relație deosebită, în sensul că amintirile eroului satisfac curiozitatea cititorului). Povestirea vieții reprezintă și o metodă utilă în aducerea de argumente legate de fenomene sociale, economice, culturale sau politice ale unei anumite epoci istorice. Prin aceste mărturii pot fi descoperite stereotipii despre poveștile de viață precum: porterețe ale colegilor de breaslă, conflicte de muncă, împliniri, neîmpliniri etc. Detaliile specifice meseriei de jurnalist sunt însă unice¹²³².

Ziarul *Secera și Ciocanul* a apărut în județul Argeș în anul 1951¹²³³, ca organ al Comitetului Regional P.M.R. și al Sfatului Popular și este singurul cotidian cu apariție constantă pentru această perioadă. În paginile sale erau publicate diverse articole cu conținut industrial, agricol, cultural, dar și rubrici de publicitate sau propagandă. În anul 1989, ziarul își încheie activitatea, iar o mare parte dintre cei care formau redacția pun bazele unui nou cotidian, *Argeșul Liber*¹²³⁴.

¹²³¹ R. Atkinson, *Povestea vieții. Interviu*, Polirom, Iași, 2006, p.74.

¹²³² *Ibidem*, p. 79.

¹²³³ Ovidiu E. Moț, *Pitești – o istorie în date*, Ed. Pământul, Pitești, 2008, p. 166.

¹²³⁴ Elena Popescu, *Contribuții la istoria presei românești. Presă locală argeșeană. Studiu de caz ziarul Secera și Ciocanul (1951-1989)*, în Silvia Grosu coord., *Mass-Media între document și interpretare*, Ed. USM, Chișinău, 2012, p. 165.

Această publicație, *Secera și Ciocanul*, își raporta activitatea către Biroul de Propagandă și Agitație Argeș al Comitetului Regional Pitești al Partidului Muncitoresc Român, prin evaluări zilnice ale conținutului publicistic. Un coraport din 1 septembrie 1951 spunea: „În ultimul trimestru, ziarul *Secera și Ciocanul* a reușit să oglindească în paginile sale sarcinile importante ce stau în fața Comitetului Regional de Partid, a popularizat și urmărit aplicarea practică a hotărârilor Partidului și Guvernului. În urma apariției celor două Hotărâri ale Plenarei din 19-20 august a.c., colectivul redacțional și-a îndreptat atenția ca materialele să fie axate pe temeiul acestor hotărâri. De asemenea, ziarul nostru regional a urmărit și s-a condus la apariția fiecărui număr, după modelul glorios al presei comuniste din RPR, ziarul *Scânteia*”¹²³⁵.

În documentele de arhivă se regăsesc și alte referi la misiunea acestui ziar: „În perioada actuală popularizarea și difuzarea presei a căpătat o dezvoltare deosebită față de anul 1950, prin intensificarea muncii de lămurire și a numărului de abonamente”¹²³⁶. Tot din această sursă reiese că presa sovietică și cea românească centrală era din ce în ce mai căutată: spre exemplu *Scânteia*, avea 360 967 de numere vândute lunar.

Presa avea de asemenea obligația de a difuza „materialul electoral în campania electorală, organizarea și reorganizarea centrului de Difuzare a presei, librării, crearea condițiilor de înființare a ziarului local electoral Regiunea PMR și a Sfatului Popular etc.”¹²³⁷.

Un plan de muncă din mai 1952 stabilea ca obiectiv al Biroului de Propagandă și Agitație: „Sprijin pentru ziarul *Secera și Ciocanul*”, folosind următoarea metodă „colectivul redacțional va fi ajutat să scrie articole cu caracter politic cât mai ridicat, popularizând realizările și metodele sovietice, unde se va (sic!) stimula și populariza stahanoviștii și frunțașii în producție din sectorul socialist, industrie și agricultură”¹²³⁸.

Un tabel nominal din anul 1951 găsit în arhive oferea detalii despre „numele, funcția, locul nașterii, data nașterii, profesia de bază, studii, pregătirea politică” a angajaților redacției *Secera și Ciocanul*. Printre cei aflați în momentul respectiv pe listă erau: Ștefănoaia Dumitru (redactor responsabil), Grigore Alexandru (secretar de redacție), Iliescu Marin (redactor responsabil cu viața de partid), Chiriac Marin (redactor cu probleme de industrie și agricultură)¹²³⁹.

¹²³⁵ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Pitești (SJAN), Fond Comitetului Regional al PMR, Secțiunea Propagandă și Agitație, dosar nr. 71/1951, f. 41.

¹²³⁶ SJAN Pitești, Fond Comitetului Regional al PMR, Secțiunea Propagandă și Agitație, dosar nr. 71/1951, f. 46.

¹²³⁷ Ibidem, dosar nr. 105/1951, f. 58.

¹²³⁸ Ibidem, dosar nr. 97/1952, f. 9.

¹²³⁹ Ibidem, dosar nr. 40/1951, f. 49.

Structura redacției s-a schimbat chiar în 1951, redactor șef devenind Gheorghe Stănculescu¹²⁴⁰.

Între 1951 și 1954, ziarul este tipărit cu oscilații, la început o dată pe săptămână, apoi bisăptămănal, iar din 1954 apare zilnic. Raportările oficiale vorbesc despre un tiraj de 1 000 de exemplare în 1954 și de unul de 50 000 de exemplare în 1968¹²⁴¹.

Un alt document de arhivă din 1962, considerat un „plan de muncă al redacției” pentru munca de propaganda, menționa că: „Se va sprijini colegiul de redacție al ziarului *Secera și Ciocanul* pentru întocmirea materialelor necesare ședinței de briou din luna octombrie a.c., când se va analiza problema: cum a tratat ziarul problema întăririi economico-organizatorice a GAC”¹²⁴². Contactul cu clasa muncitoare trebuia să fie strâns iar articolele de presă vorbeau despre faptul că „țărani muncitori citesc ziarele, de exemplu tovarășul Grigore Stănescu din comuna Puțul cu Salcie, Raionul Găiești, în ziua de 27 mai a fost găsit chiar la munca câmpului, în timpul de repaus, citind ziarul, etc”¹²⁴³.

O misiune clar definită a mesajului de presă scrisă, care apare în toate documentele și este evidentă și din informațiile ziarului, era să promoveze cartea rusă și cartea în general pentru „ridicarea nivelului politic, ideologic și cultural al membrilor de partid și al maselor largi”¹²⁴⁴. Fondurile de arhivă studiate referitoare la *Secera și Ciocanul*, pentru perioada 1951-1989, definesc vizibil un rol al presei comuniste. Acesta era de a împlini „măreața operă de construire a socialismului în patria noastră” căci „presei îi revin sarcini uriașe în educarea și mobilizarea maselor largi de oameni ai muncii”. Toate menționările despre rolul presei scot în evidență funcțiile presei comuniste: educativă, militantă, ideologică și culturală¹²⁴⁵.

Redacția ziarul trimitea lunar un proiect de sumar către Biroul de Propagandă și Agitație. Acesta cuprindea o propunere de articole pentru fiecare pagină. Paginile erau aranjate tematic și aveau subiecte de fond cu tematici agricole, industriale, culturale, iar cu unele oscilații de-a lungul anilor ziarul a avut și o rubrică de știri externe. Genurile abordate erau articole de mari dimensiuni, reportaje, informații pe scurt sau scrisori către redacție¹²⁴⁶.

În planificarea lunară a activității redacționale era propus și un buget pentru tipărirea ziarului, de exemplu conducerea redacției cerea „600.000 bucăți de coli pentru 10.000 numere”. Ziarul costa 5 lei bucata și pentru o singură ediție

¹²⁴⁰ *Interviu inedit* cu Gheorghe Stănculescu, Pitești, 2006.

¹²⁴¹ SJAN Pitești, Fond Comitetului Regional al PMR, Secțiunea Propagandă și Agitație, dosar nr. 41/1954, f. 18.

¹²⁴² *Ibidem*, dosar nr. 46/1962, f. 9.

¹²⁴³ *Ibidem*, dosar nr. 34/1952, f. 1.

¹²⁴⁴ *Ibidem*, dosar nr. 35/1951, f. 5.

¹²⁴⁵ *Ibidem*, dosar nr. 42/1951, f. 4.

¹²⁴⁶ Colecția ziarului *Secera și Cicanul*, 1951-1989, Biblioteca Județeană Argeș.

cereau în jur de 2.600.000 lei. Tot în acest proiect lunar se mai specifica un buget care cuprindea cheltuieli de întreținere a birourilor, de transport, telefoane, reparații¹²⁴⁷. Pentru satisfacerea nevoilor cotidiene redacția mai cerea cheltuieli de regie: lemne de foc, coli, pixuri, cerneală, tuș.

Biroul de Propagandă și Agitație trimitea lunar o comandă de texte pe care ziariștii trebuiau să le scrie, acestea urmând „domeniile de interes major” și anume: viața de partid, industria, agricultura, cultura¹²⁴⁸. Tematica articolelor cerute de Biroul Propagandă suna astfel: „Despre normă și ziua de muncă în GAC-uri”, „Construcția de stat – Executarea lucrărilor de buget – contribuția în muncă și autoimpunerea în Muscel”, „Cum să nu amânăm pregătirile pentru recoltare”, „Pagini de literatură și artă”¹²⁴⁹.

Planul de muncă era cel mai frecvent împărțit pe așa numite „articole de fond” cu subiecte precum: „Munca culturală în timpul verii – sarcină principală a organelor și organizațiilor de partid” sau „Sprijinul informației artistice în transformarea socialistă a agriculturii”; secția de partid cu titlurile –, „Cum se discută într-o adunare de partid sătească” sau „Politica raională leninistă”; secția agrară, secția construcție de stat, industrială, culturală, poșta redacției („Vrednic gospodar, vrednic corespondent”), știri („Activitatea comunistă de inițiativă”), informații externe „Politica externă a URSS”. Planul de lucru era împărțit pe toate zilele lucrătoare de luni până vineri¹²⁵⁰. Ziariștii preluau temele care le erau atribuite și fie plecau pe teren, fie rămâneau în redacție. Această ultimă variantă fiind adesea menționată, în mod negativ, în documentele Fondului Comitetului Regional al PRM, din cauză că se pierdea contactul cu activitățile cotidiene și realizările omului muncii. La toate acestea se adaugă o rubrică permanentă de reportaje cu titlurile: „Într-o întreprindere creată în anii puterii populare”, „Cum se introduc în practică lucrările sesiunii privind transformarea socialistă a agriculturii în Raionul Vede”¹²⁵¹. Un gen de presă foarte puțin folosit era știrea scurtă. Sub denumirea de informații sau informațiuni apăreau știri și rubrici precum „Produse noi, mai bune, mai ieftine”¹²⁵². În articolele ziarelui se vorbește despre realizările sau „împlinirile” unei anumite întreprinderi: „La gospodărie agricolă, colectiva 1907 a rezultat o producție de [...]” sau „Ce a dat regimul de democrație populară oamenilor muncii din regiunea noastră”, (*Secerea și Ciocanul*, 1953).

Din redacția *Secera și Ciocanul* au făcut parte de-a lungul timpului: redactor șef Gheorghe Stănculescu și Sergiu Nicolaescu, Traian Ulmeanu, Mihai

¹²⁴⁷ SJAN Pitești, Fond Comitetului Regional al PMR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 43/1952, f. 7.

¹²⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 54/1952, f. 16.

¹²⁴⁹ Ibidem, f. 20.

¹²⁵⁰ Ibidem, dosar nr. 76/1956, f. 13.

¹²⁵¹ Ibidem, f. 15.

¹²⁵² Ibidem, f. 16.

Golescu, Ioana Girardi, Ion Popescu, redactori. Toți cei care lucrau în redacțiile locale erau considerați activiști de partid, ziarele fiind instrumente pentru propaganda de partid. O parte dintre cei care au fost activiști de partid au devenit apoi membri de partid. Din 1966, când a apărut revista culturală *Argeșul*¹²⁵³, mulți dintre membrii redacției ziarului *Secera și Ciocanul* au migrat către noua publicație. Printre aceștia s-au numărat: Sergiu Nicolaescu, Ioana Girardi, etc.

Toți cei cinci gazetari intervievați descriu viața de redacție din perioada 1951-1970 ca „bogată în schimbări, iar să fii ziarist însemna ceva”, pe când cea cuprinsă între 1971 și 1980 o caracterizează ca „extraordinar de grea: revistele de cultură au devenit din lunare trimestriale și din cotidiene săptămânale. Redacțiile au suferit la rândul lor modificări, în sensul că nu mai era nevoie de atâția gazetari iar la revista *Argeș*, de exemplu, în perioada 1971 – 1989 au lucrat doar cinci jurnaliști. Redactorii de la *Secera și Ciocanul* trebuiau să facă de toate: redactare de text, dialoguri cu colaboratorii, corectura și mai ales lucrul în tipografie. Apariția trimestrială era motivată de lipsa hârtiei, iar publicația era citită și cenzurată de către cei de la Biroul de Propagandă și Agitație. Din marturiile celor cinci jurnaliști de la *Secera și Ciocanul* reiese că foarte mulți colegi de-ai lor abia dacă aveau studii medii. Există o școală de jurnalism la

București, în cadrul careia ziaristii acestei publicații faceau ore de pregătire periodică.

Structura redacției unui ziar sau reviste locale din acea perioadă nu diferea foarte mult de cele din ziua de astăzi. Funcțiile și atribuțiunile sunt aceleași cu mici modificări de atribuțiuni: redactor șef, secretar de redacție, corector, ziarist etc. O redacție, în acea vreme, era organizată în mare parte ca și astăzi: redactor șef, secretar de redacție, corectori, dactilografe, jurnaliști. Redactorul șef era supervisorul întregii activități în redacție și se ocupa și cu controlul informației. Secretarul de redacție avea atribuțiile de a organiza și macheta ziarul. Corectorul era primul care accepta sau nu publicarea unui material. După corectarea materialului aceștia trebuiau să semneze un formular special. În ceea ce privește activitatea reporterului, munca acestuia consta în a colecta și transforma o informație într-un articol. Adeseori la *Secera și Ciocanul* erau reproduse articole din ziarul central *Scânteia*.

În ceea ce privește partea tehnică a unei redacții, mașinile de imprimat și de cules text erau vechi, dar cu trecerea timpului au primit o imprimantă nouă numită „teleprinter” – „un soi de fâșie, o bandă, cam de un centimetru și jumătate, de dimensiunea unui deget, care arata ca un TV (banda aceasta imprima textul)”¹²⁵⁴.

¹²⁵³ Ilie Baranga, *Dicționarul presei argeșene*, Ed. Tritonic, București, 2003, p. 191.

¹²⁵⁴ *Interviuri inedite* cu Ion Popescu, Pitești, 2006-2007.

Tehnica tipografică era diferită de cea din zilele noastre. Iată pașii de transformarea a unei informații într-un ziar: „textul era colectat cu ajutorul unei mașini, pe care noi o numeam, în glumă, țambal, aceasta datorită faptului că arată ca un pian, iar literele erau scrise cu ajutorul unei manivele, o mașină care se întorcea ca o locomotivă și procesul de tipărire era gata. Apoi era întors și procedura se relua”. Din mărturiile Ioanei Girardi, ziaristă la *Secera și Ciocanul*, „problema cu linotipul era că acesta cerea multă atenție din cauza textelor, adesea foarte prost scrise. Uneori nici corectorii nu erau profesioniști!”¹²⁵⁵. „Când paginarea ziarului era gata, corectorii lucrau în „spalt” pentru a termina corectura. Intervenția într-un text însemna ne cazuri și o infinită sursă de greșeli. După toată această muncă supervizorii veneau să verifice articolele. Nimeni nu avea dreptul să schimbe un text și singura cale de a o face era cu aprobarea supervizorilor”¹²⁵⁶. Controlul materialelor de presă venea seara târziu și motivația pentru a nu publica un articol putea să sune așa: „Asta nu se publică!”. Acest lucru însemna că jurnaliștii trebuiau să decidă „Ce să facă ca să nu iasă scandal și să respecte construcția ziarului”. Dar, dacă supervizorul spunea „DA!”, urma „BT” (bun de tipar) și materialul mergea la tipografie (la rotativă). O procedură interesantă era procesarea fotografiei. Aceasta se făcea numai la București, la tipografia ziarului *Scân-teia*¹²⁵⁷.

Interviurile de istorie orală prezintă, pe lângă detaliile de formare a ziariștilor argeșeni, și descrieri ale activității jurnalistice ale acestora la cotidianul *Secera și Ciocanul*. În conținutul interviurilor se regăsesc și detalii despre desfășurarea activităților redacționale: documentare, redactare, machetare, tipărire de informație. În afară de acestea, din interviuri reiese și felul în care cenzura își punea amprenta asupra știrilor, care erau informațiile publicate și care erau genurile abordate. Din discursul celor intervievați se poate afla care era specificul meseriei de ziarist în perioada analizată.

Presa culturală din România versus elita exilului: campania din 1979

Elena Bondor¹²⁵⁸

¹²⁵⁵ *Interviuri inedite* cu Iona Girardi, Pitești, 2006-2007.

¹²⁵⁶ *Interviuri inedite* cu Ion Popescu, Pitești, 2006-2007.

¹²⁵⁷ *Interviuri inedite* cu Sergiu Nicolaescu, Pitești, 2006-2007.

¹²⁵⁸ BCU „Mihai Eminescu” din Iași.

Abstract

This paper proposes an analysis of the press campaign undertaken in Romania in 1979 against some personalities of the Romanian exile: the journalists from Europa Liberă/Free Europe, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Noël Bernard, and also some other writers among which Eugen Ionescu, Paul Goma, Virgil Tănase. This campaign was hosted by journals such as Contemporanul, Flacăra, Săptămîna, România literară, Luceafărul. The main accusation was that of „defamation” and „boycott” of the Romanian culture. Our analysis follows these coordinates: 1) portray the Romanian social and political context of 1979; 2) the reaction of the Romanian intellectuals from exile and of several institutions and international organisations regarding the acts of repression and breach of human rights in Romania; 3) present the press campaign in Romania (text analysis, observations regarding what was said and what was not mentioned in the Romanian press about the attitude some personalities in the Romanian exile had related to the events in the country, so on); 4) set forth the reactions of the Western world to the press campaign from Romania.

Introducere. Lucrarea de față propune o analiză a campaniei de presă derulate în România, în 1979, împotriva unor personalități ale exilului românesc și a postului de radio Europa Liberă. Într-un scurt interval de timp (începând cu 12 iulie și până pe 4 august 1979), revistele *Contemporanul*, *Flacăra*, *Săptămîna*, *România literară* și *Luceafărul* au publicat nu mai puțin de 17 articole care incriminau o parte a elitei intelectualilor români exilați. Șirul evenimentelor este următorul: a) în urma înființării primului sindicat liber în România, regimul ceaușist a recurs la represalii asupra celor implicați în această acțiune; b) Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Noël Bernard, Eugen Ionescu și Paul Goma au reacționat în mass-media occidentale față de aceste represalii; c) autoritățile din România au mobilizat mai mulți oameni de cultură aserviți regimului, instrumentând o campanie de presă împotriva celor menționați, cu scopul de a-i compromite. Această campanie s-a dorit a fi o reacție „spontană” la încercarea intelectualilor amintiți de a „defăima” și „boicota” cultura română.

Analiza pe care o întreprindem cu privire la campania de presă din 1979 are în vedere câteva coordonate: evocarea contextului social și politic din România anului 1979; reacția intelectualilor români din exil și a mai multor organisme și organizații internaționale la actele de represiune și la încălcarea drepturilor omului în România; analiza campaniei de presă din România; prezentarea reacțiilor la campania de presă din România (răspunsuri și comentarii apărute atât în revistele românești din exil, cât și în presa occidentală).

Contextul social-politic din România anului 1979. Principalul eveniment petrecut în 1979 a fost constituirea Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR)¹²⁵⁹. Autoritățile de la București au reacționat, cum era de așteptat, deosebit de dur, cam în aceeași manieră în care au făcut-o și cu alte prilejuri (de pildă, în 1977, când Paul Goma a inițiat mișcarea pentru drepturile omului în România sau, în același an, cu prilejul grevei minerilor din Valea Jiului). Imediat după aflarea vestii constituirii Sindicatului Liber, autoritățile demarează numeroase acte de represiune asupra celor implicați în mișcarea sindicală și nu numai. Au loc acțiuni de intimidare, arestări, internări în secții de psihiatrie ale unor închisori, precum și dispariții ale unor persoane. De asemenea, în țară au loc persecuții religioase ale mai multor persoane, care culminează, în 1979, cu arestarea părintelui Gheorghe Calciu-Dumitreasa, în luna martie. Informațiile vehiculate cu privire la motivul arestării părintelui Calciu au fost diverse. Potrivit unor surse, el ar fi fost arestat întrucât mesajul unor predici ale sale ar fi ofensat regimul ceaușist. Potrivit altor surse, ar fi fost condamnat la închisoare pentru o presupusă implicare a sa în constituirea SLOMR¹²⁶⁰. Atât actele de represiune din România de după constituirea SLOMR, cât și arestarea părintelui Calciu au condus la numeroase acțiuni de protest în afara granițelor țării.

Reacții în Occident la evenimentele din România. Știrea înființării Sindicatului Liber din România a fost dată publicității la Paris de către Paul Goma, la evenimentul prilejuit de apariția cărții sale *Le Tremblement des hommes*, la începutul lunii martie. Tot la începutul lunii martie, postul de radio *Europa Liberă* face publică *Declarația de constituire* a Sindicatului, semnată de 20 de persoane¹²⁶¹. Jurnaliștii români de la *Europa Liberă* (Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Noël Bernard) au continuat să informeze opinia publică despre abuzurile comise asupra membrilor SLOMR, pe măsură ce primeau noi informații.

În același timp, în Occident au loc numeroase proteste publice, presa internațională informează despre situația din România, iar câteva organisme internaționale lansează apeluri în vederea încetării represiunii asupra părintelui Gheorghe Calciu-Dumitreasa. Unul dintre apeluri, care protesta împotriva abuzurilor la care au fost supuși membrii SLOMR (Ionel Cană, Gheorghe Brașoveanu și alții), a fost lansat de Comitetul Francez pentru Apărarea Drepturilor Omului în România. Apelul a fost semnat, în afară de numeroase

¹²⁵⁹ Informațiile despre constituirea SLOMR și alte evenimente petrecute în anul 1979 în România sunt preluate din articolul *Disidență și represiune în România. Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România*, publicat de Virgil Ierunca în revista *Limite*, Paris, nr. 28-29, decembrie 1979, pp. 1-6.

¹²⁶⁰ *Ibidem*, p. 3.

¹²⁶¹ *Ibidem*, p. 1.

organizații internaționale, de un număr mare de personalități franceze, dintre care amintim pe Michel Foucault, Vladimir Jankélévitch, Bernard-Henri Lévy, André Glucksmann, Philippe Sollers, Julia Kristeva, Eugen Ionescu, Pierre Emmanuel, Alain Besançon și Alain Touraine¹²⁶².

O altă reacție după arestarea părintelui Calciu-Dumitreasa vine din partea Comitetului Intelectualilor pentru o Europă a Libertăților (CIEL), al cărui președinte de onoare era Eugen Ionescu. Dramaturgul român exilat la Paris, membru al Academiei Franceze, întocmește împreună cu Alain Ravennes un apel care a fost dat publicității pe 28 martie 1979. Acest apel a fost unul dintre subiectele intens dezbătute în campania de presă din România, în iulie-august 1979. Fragmentul din apelul la boicot care a creat o adevărată isterie în presa culturală românească este următorul: „CIEL cere solemn tuturor intelectualilor, oamenilor de știință, artiștilor, scriitorilor francezi și europeni să întrerupă imediat și atâta vreme cât va ține această represiune și vor continua să dispară oameni, orice contact cu instituțiile oficiale din România, orice călătorie în această țară, orice primire a reprezentanților oficiali”¹²⁶³. Presa din România a criticat în termenii cei mai duri apelul. După cum era de așteptat, însă, autorii textelor din presa culturală de la noi nu au invocat în nici un fel motivele politice care au stat la baza acestui demers.

Ca și cum nu ar fost de-ajuns, în afară de apelul CIEL, a mai fost lansat încă unul, de această dată în SUA. Este vorba despre demersul inițiat de Comitetul înființat pentru apărarea părintelui Calciu, al cărui președinte a fost ales Mircea Eliade. Potrivit informațiilor oferite de Virgil Ierunca în revista *Limite* (decembrie 1979), Mircea Eliade a dat un comunicat unei agenții de presă din New York, în care cerea autorităților de la București eliberarea părintelui Calciu. Iată un fragment din comunicatul dat publicității de către Eliade: „În numele Comitetului pentru apărarea părintelui Calciu protestez cu toată tăria împotriva presiunilor trupesti și mintale la care este supus un mare slujitor al lui Dumnezeu. Comitetul cere eliberarea imediată și necondiționată a părintelui Calciu și reintegrarea sa în postul de profesor al Seminarului Teologic din București”¹²⁶⁴. Faptul că în cadrul campaniei de presă din România apelul lui Mircea Eliade nu a fost amintit deloc ridică anumite semne de întrebare. Este greu de crezut că autorii articolelor publicate în iulie-august nu aveau cunoștință despre acțiunea lui Eliade. În aceste condiții, ne putem întreba: de ce a avut presa culturală românească o atitudine pozitivă față de Eliade?

¹²⁶² *Ibidem*, pp. 2-3.

¹²⁶³ *Ibidem*, pp. 5-6.

¹²⁶⁴ *Ibidem*, p. 3.

Secvențe din campania de presă din iulie-august 1979. Vom prezenta, în continuare, tabloul complet al articolelor care compun campania din presa culturală românească. Acestea sunt, în ordine cronologică, următoarele: 1) Dan Zamfirescu, *Anacronismul urii*, în *România literară*, an XII, nr. 28, 12 iulie 1979; 2) Dimitris Ravanis-Rendis, *Rinocerii și „vocale” lor*, în *România literară*, an XII, nr. 28, 12 iulie 1979 (text preluat din revista *Proini*, Grecia); 3) Ion Dodu Bălan, *Mercenarii vorbei de ocară*, în *Flacăra*, an XXVIII, [nr. 28] (1257), 12 iulie 1979; 4) Vasile Nicolescu, *Naufragiații de pe pluta lui Nimeni*, în *Contemporanul*, nr. 28 (1705), 13 iulie 1979; 5) Dan Ciachir, *Murături de Paris*, în *Săptămîna*, nr. 449, 13 iulie 1979; 6) Nicolae Dragoș, *Delapidatorii de adevăruri*, în *Luceafărul*, an XXII, nr. 28 (898), 14 iulie 1979; 7) Valeriu Râpeanu, *Qui prodest?*, în *România literară*, an XII, nr. 29, 19 iulie 1979; 8) Ion Lăncrănjan, *Căteaua*, în *Flacăra*, an XXVIII, nr. 29 (1258), 19 iulie 1979; 9) Ion Zamfirescu, *Scrisoare deschisă*, în *Contemporanul*, nr. 29 (1706), 20 iulie 1979 (adresată lui Eugen Ionescu); 10) Mircea Herivan, *Depresiunea și „rațiunile” ei*, în *Contemporanul*, nr. 29 (1706), 20 iulie 1979; 11) Dan Ciachir, *Cutremurul derbedeilor (jurnalul intim al lui Paul Efremovici Goma)*, în *Săptămîna*, nr. 450, 20 iulie 1979; 12) Pompiliu Marcea, *Moș Teacă în literatură*, în *Luceafărul*, an XXII, nr. 29 (899), 21 iulie 1979; 13) Doru Popovici, *Cacofoniile Europei Libere*, în *Săptămîna*, nr. 451, 27 iulie 1979; 14) Kostas Valetas, *Scriitorii români și Ionescu*, în *Luceafărul*, an XXII, nr. 30 (900), 28 iulie 1979 (Scrisoare semnată de Kostas Valetas, preluată din ziarul *Kathimerini*, Atena); 15) Dinu Săraru, *„M-am dezvățat de dorul de fiu” – zice Maria Untaru și explică de ce*, în *Flacăra*, an XXVIII, nr. 31 (1260), 2 august 1979; 16) Vasile Nicolescu, *Impostura ca reflex condiționat*, în *Contemporanul*, nr. 31 (1708), 3 august 1979; 17) Silvia Zabarcencu, Doru Popovici, *Se poate vorbi despre o dimensiune a eufoniei româno-franceze în cultura noastră*, în *Luceafărul*, an XXII, nr. 31 (901), 4 august 1979 (interviu realizat de Silvia Zabarcencu cu Doru Popovici).

După cum am amintit deja, personalitățile exilului românesc împotriva cărora a fost derulată campania de presă din 1979, sunt: Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Eugen Ionescu, Paul Goma și Noël Bernard. Faptul că numele lui Mircea Eliade este amintit în treacăt, de doar două ori, în două texte, însă pentru scurte observații cu caracter pozitiv, ne poate îndreptăți să îl considerăm pe ilustrul istoric al religiilor ca fiind marele absent din campania presei culturale românești din 1979.

În subsecțiunile care urmează prezentăm în special fragmente reprezentative din textele autorilor români, din care vor reieși, sperăm, stilul campaniei și modul în care au fost tratați, fiecare în parte, intelectualii români

exilați. Vom începe prezentarea cu fragmentele de ordin general dedicate postului de radio Europa Liberă.

În articolul care deschide campania de presă, pe 12 iulie, autorul Dan Zamfirescu face (cum altfel?) o apologie a comunismului, a Partidului Comunist din România și a lui Nicolae Ceaușescu. Potrivit autorului, România se află cu „pași avântați” pe calea realizării „mărețului ideal social-politic al veacului: o orînduire socialistă în acord cu esența gândirii și aspirațiilor celor care au preconizat-o”¹²⁶⁵. Autorul evidențiază, între altele, rolul Partidului Comunist din România și rolul șefului statului, Nicolae Ceaușescu, în „procesul mondial de salvare a rațiunii într-un veac în care unii au ridicat absurdul la rang de supremă filosofie”¹²⁶⁶. După cum reiese din textul lui Zamfirescu, lui Ceaușescu îi revine, prin puterea exemplului, și meritul de a fi propus ca ideal „comunismul de omenie”. Din păcate, însă, biruința „idealurilor socialismului” este pusă de unii sub semnul îndoielii, fiind ori de-a dreptul negată, ori recunoscându-i-se doar „caracterul parțial”. Astfel, continuă autorul, din „cercurile internaționale care se opun destinderii și conlucrării” face parte și postul de radio Europa Liberă. Scurta caracterizare făcută Europei Libere de către Dan Zamfirescu nu mai are nevoie de nici un comentariu: „o instituție «specializată», auto-intitulată Europa liberă – are acel straniu *mixtum compositum* de funcționari ai urii și denigrării care au reușit să înmănuncheze ceea ce părea de neconciliat, sub singura ferulă a banului. Nu mai este un secret pentru nimeni că postul de radio «Europa liberă» nu este o instituție care-și propune să informeze (informația fiind cel mult nada pusă în cârlig) ci să formeze: să formeze o mentalitate, o stare de spirit, o atitudine politică, toate puse sub semnul anti-comunismului programatic, ideologie din care nu se face nici un secret”¹²⁶⁷. Monica Lovinescu și Virgil Ierunca sunt „campionii atitrați” ai postului de radio, care, animați fiind de un val de ură, „își permit să facă ierarhizări valorice și să dea lecții oamenilor de cultură din România”¹²⁶⁸.

Într-un alt articol, publicat în a doua zi a campaniei de presă, Vasile Nicolescu caracterizează jurnaliștii români de la postul de radio Europa liberă astfel: „[...] este de neînchipuit cum într-un moment de eforturi convergente pentru apărarea liniștei și demnității popoarelor, o pleavă subumană, o mică leprozerie a turbării radiofonice aruncă veninul urii la adresa înfăptuirilor noastre, la adresa entuziasmului nostru. Căcotași, bârfitori, oameni cu leziunile urâtului pe creier, oameni care pândesc cu respirația tăiată de ură bucuria, lumina, biruințele spiritului au existat și vor mai exista multă vreme [...] Spirite pipernicite, naturi pricăjite umplu cu veninuri distilate îndelung sau spontan

¹²⁶⁵ Dan Zamfirescu, *Anacronismul urii*, în *România literară*, an XII, nr. 28, 12 iulie 1979, p.19.

¹²⁶⁶ *Ibidem*.

¹²⁶⁷ *Ibidem*.

¹²⁶⁸ *Ibidem*.

eterul cu emblemele și semnele urâtului”¹²⁶⁹. Intelectualii exilați la care se face referire în articol, calificați mai departe drept „jalnici histrioni” și „siniștri centurioni”, sunt Monica Lovinescu, Virgil Ierunca și Paul Goma.

Pentru Nicolae Dragoș, jurnaliștii de la Europa Liberă sunt „salariați ai minciunii” și „delapidatori de adevăruri”, care „trimit pe lungimile de undă ale unei oficine ce și-a adăugat lângă numele luminos al continentului nostru un cuvânt pentru dobândirea căruia popoarele nu au ocolit jertfa supremă – am numit, se înțelege, «Europa Liberă» – injurii, calomnii, crase mistificări ale realității țării, amestecându-se cu netrebnice interese în treburile noastre interne [...]”¹²⁷⁰. Întâmplător sau nu, calificativul „oficină” pentru Radio Europa Liberă apare și într-un document emis de către Departamentul Securității cu un an mai târziu, în 1980. Să se fi inspirat oare Securitatea din textul lui Nicolae Dragoș, atunci când afirmă că „Postul de radio «Europa liberă» [...] constituie principala oficină de spionaj și propagandă diversionistă [...]”¹²⁷¹.

În textele dedicate Monicăi Lovinescu, cei mai mulți autori preferă, se pare, atacul la persoană. Oferim câteva exemple, în fragmentele care urmează. Monica Lovinescu și Virgil Ierunca fac parte, după cum reiese din articolul lui Ion Dodu Bălan, din categoria „mercenarilor condeiului și ai vorbei de ocară”. Iată părerea lui: „De ani de zile, câțiva mercenari ai condeiului și ai vorbei de ocară latră la lună, ca altceva, împotriva țării în care s-au născut sau, mai exact, sporovăiesc vrute și nevrute ca o babă care dă din ghioc la microfonul unui rău famat post de radio, botezat, cred, în glumă: Europa liberă”¹²⁷².

Atacurile la persoana jurnalistei Monica Lovinescu ating însă punctul culminant în articolul *Cățeaua*, semnat de Ion Lăncrănjan. Cuvintele lui nu mai au nevoie de nici un comentariu: „Cățeaua la care mă refer, pe care n-o cunosc decât după glas, adică după lătrat, n-a zămislit nici o așchie de puiandru, n-a rodit niciodată, nici în planul acesta, să-i zicem fiziologic, nici în planul mai înalt al sentimentelor și al ideilor. Cățeaua aceasta e o simplă și cam abjectă sterpăciune, – sterpăciune fiziologică, sterpăciune filozofică, sterpăciune ideologică”¹²⁷³. În continuare, Lăncrănjan crede că Monica Lovinescu este „convinsă că nu mai există nimic pe lume, în afară de clănțănitul fălcilor sale bătrâne și cam scârțâinde, în afară de zgomotele pe care le emit gâtlejurile ei răgușite, în afară de denigrările și de minciunile care curg și tot curg din pâlnia

¹²⁶⁹ Vasile Nicolescu, *Naufrațiații de pe pluta lui Nimeni*, în *Contemporanul*, nr. 28 (1705), 13 iulie 1979, p. 2.

¹²⁷⁰ Nicolae Dragoș, *Delapidatorii de adevăruri*, în *Luceafărul*, an XXII, nr. 28 (898), 14 iulie 1979, p. 8.

¹²⁷¹ Iulia Vladimirov, *Monica Lovinescu în documentele Securității. 1949-1989*, Editura Humanitas, București, 2012, pp. 156-157.

¹²⁷² Ion Dodu Bălan, *Mercenarii vorbei de ocară*, în *Flacăra*, an XXVIII, nr. [28] 1257, 12 iulie 1979, p. 25.

¹²⁷³ Ion Lăncrănjan, *Cățeaua*, în *Flacăra*, an XXVIII, nr. 29 (1258), 19 iulie 1979, p. 23.

unei guri știrbe și hâde, cum curge apa dintr-un veceu, după ce tragi de mâner, cum curg noroaiele din vanele unei canalizări, după ce sunt date dușului, cum curg gunoaiele din mașinile salubrităților, când își pun în mișcare mecanismele descărcării, când vomită ele în gropile tuturor putrezirilor”¹²⁷⁴. În concluzie, autorul consideră potrivit că, celor din categoria cărora face parte Monica Lovinescu („ploșnițele fanatismului”, „păduchii suspiciunii”) „ar trebui să li se dea odată peste bot, odată și bine, în numele libertății, în numele păcii”¹²⁷⁵.

În cazul lui Virgil Ierunca, criticile sunt ceva mai diversificate. Autorii fac observații negative atât cu privire la opera sa, cât și la stilul emisiunilor sale radiofonice. Nu lipsesc, de asemenea, încercările de discreditare a sa. Pompiliu Marcea califică volumul lui Virgil Ierunca, intitulat *Românește* (Editura Fundația Regală Universitară Carol I, Paris, 1964), drept un „ghiveci intelectual”, „o încercare disperată a unui individ ratat de a se instala în cultură”¹²⁷⁶. Apoi extinde aprecierile negative către emisiunile radiofonice realizate de Ierunca. Tonul cărții lui Virgil Ierunca, spune Marcea, este unul „aidoma emisiunilor «culturale» pe care le face: infatuat, belicos, congestionat, pedant și sec în idei ca un eunuc intelectual”¹²⁷⁷. Volumul *Românește* intră și în vizorul lui Vasile Nicolescu, care se arată vădit indignat de unele aprecieri făcute de Ierunca cu privire la Arghezi, Sadoveanu și George Călinescu.¹²⁷⁸ În consecință, Virgil Ierunca este numit „Dl. Nimeni” și „impostor”.

Unul dintre cele mai tulburătoare texte din cadrul campaniei de presă, prin care s-a încercat discreditarea lui Virgil Ierunca, este reportajul realizat de Dinu Săraru în satul Lădești (unde se născuse Ierunca și locuia mama lui, Maria Untaru)¹²⁷⁹. În textul său publicat în *Flacăra*, scriitorul relatează discuția pe care a avut-o cu mama lui Ierunca, în vârstă de 81 de ani, „o femeie obosită rău de viață”. Lectura textului lasă impresia că întrebările adresate bătrânei mame au fost puse de Săraru în așa fel încât din unele răspunsuri (mai mult induse prin intermediul întrebărilor) să transpară caracterul urât al fiului exilat la Paris, pus în evidență chiar de propria mamă (de pildă, se încearcă inducerea ideii că Virgil Ierunca și-ar fi abandonat mama, nemaicordându-i sprijin financiar). De asemenea, la provocarea emoțională insistentă în privința „dorului de copil”, Săraru obține răspunsul dorit: „Nu, zice ea. M-am dezvățat”.

¹²⁷⁴ *Ibidem*.

¹²⁷⁵ *Ibidem*.

¹²⁷⁶ Pompiliu Marcea, *Moș Teacă în literatură*, în *Luceafărul*, an XXII, nr. 29 (899), 21 iulie 1979, p. 6.

¹²⁷⁷ *Ibidem*.

¹²⁷⁸ Vasile Nicolescu, *Impostura ca reflex condiționat*, în *Contemporanul*, nr. 31 (1708), 3 august 1979, p. 2.

¹²⁷⁹ Dinu Săraru, „M-am dezvățat de dorul de fiu” – zice Maria Untaru și explică de ce, în *Flacăra*, an XXVIII, nr. 31 (1260), 2 august 1979, p. 10.

În privința lui Eugen Ionescu, comentariile din presă sunt ceva mai rezervate. De pildă, în timp ce Monica Lovinescu și Virgil Ierunca rămân, potrivit lui Dan Zamfirescu, niște inși „de mâna a doua”, Eugen Ionescu este scriitorul care simbolizează „afirmarea geniului românesc și tradițiilor culturii noastre în cultura universală”¹²⁸⁰. Zamfirescu își exprimă însă mâhnirea și nedumerirea că Eugen Ionescu a semnat apelul lansat de CIEL, al cărui președinte era, document „în care se cerea pur și simplu izolarea totală a României, boicotarea ei culturală pe motive care nu explică nici pe departe violența unei asemenea atitudini”¹²⁸¹. După cum se observă, autorul se ferește să explice motivele care au determinat CIEL să lanseze apelul.

Eugen Ionescu este tratat cu o oarecare îngăduință și de către Dan Ciachir, în articolul *Murături de Paris*. Deși îl numește „academician șugubăț”, „ajuns la vârsta minții copiilor”, recunoaște că dramaturgul „are merite literare incontestabile”¹²⁸². Reproșul lui Ciachir are în vedere faptul că Ionescu preia și difuzează informații livrate „de lichele, de vânzători de țară” (aluzie clară la Monica Lovinescu și Virgil Ierunca), pe care nu le verifică.

Și Valeriu Râpeanu avansează în textul lui ideea dezinformării lui Eugen Ionescu de către persoane „pentru care truda scrisului este înlocuită de calea scandalului”. El își exprimă respectul față de marele dramaturg, însă dezaprobă, în același timp, ușurința cu care acesta a semnat apelul la boicot, calificând acest gest ca fiind unul „profund antiumanist și anticultural”¹²⁸³.

Ion Zamfirescu, în schimb, îi adresează lui Eugen Ionescu o *Scrisoare deschisă*, în revista *Contemporanul*. La fel ca alți autori care au luat atitudine în presa românească în ce privește apelul la boicot, neinvocând însă în nici un fel motivele care au stat la baza acestei acțiuni (deși ele erau formulate explicit în textul apelului), și Ion Zamfirescu se ferește să discute despre chestiunile politice care constituiau fundamentul apelului. Iată cuvintele pe care i le adresează lui Eugen Ionescu: „Nu discut fondul politic al apelului în chestiune. Declar însă, că ideea de boicot cultural îmi pare cel puțin stranie. Și spun aceasta nu pentru că, practic, ne-ați putea pune în pericol. Tristețea mea provine din faptul că injustiția în care alunecați este imensă. Aveți desigur convingerea că protestați cu îndreptățire împotriva unui regim; de fapt, nesocotiți și jigniți un mare și sacru bun moral al comunității noastre ca atare”¹²⁸⁴.

În sfârșit, textul lui Mircea Herivan, *Depresiunea și „rațiunile” ei*, publicat în *Contemporanul*, este unul care, prin conținutul său, a condus la formularea

¹²⁸⁰ Dan Zamfirescu, *Anacronismul urii*, în *România literară*, an XII, nr. 28, 12 iulie 1979, p.19.

¹²⁸¹ *Ibidem*.

¹²⁸² Dan Ciachir, *Murături de Paris*, în *Săptămîna*, nr. 449, 13 iulie 1979, p. 3.

¹²⁸³ Valeriu Râpeanu, *Qui prodest?*, în *România literară*, an XII, nr. 29, 19 iulie 1979, p. 19.

¹²⁸⁴ Ion Zamfirescu, *Scrisoare deschisă*, în „*Contemporanul*”, nr. 29 (1706), 20 iulie 1979, p. 2.

unor ipoteze și puncte de vedere interesante într-un articol apărut într-una din revistele din exil, ca reacție la campania de presă din România. Herivan critică și el poziția lui Eugen Ionescu: „Ceea ce face domnul Eugen Ionescu acum, când se află pe malurile Senei, îndemnând la o cruciadă de boicotare și izolare spirituală a României, e mult mai grav”¹²⁸⁵. În continuare, oferă fragmente ample din două scrisori deschise date publicității de către doi semnatari din America: Nicholas A. Bucur (Cleveland) și Dean Milhovan, editorul ziarului *Dreptatea* din New York. Nicholas A. Bucur, președintele Institutului Româno-American din Cleveland, îl acuză pe dramaturgul român, între altele, de „culpabilitate morală și ipocrizie”. Faptul că ample fragmente din textele celor doi, apărute în iulie în America, sunt cunoscute și preluate de Mircea Herivan în textul lui din *Contemporanul* (20 iulie), a stârnit suspiciuni în rândul intelectualilor români exilați la Paris, autori ai articolului din revista *Limite*, apărut sub semnătura «Limite»¹²⁸⁶. În articol se vorbește despre o campanie de scrisori adresate lui Eugen Ionescu de către persoane aflate în afara granițelor țării (desfășurată cu ceva timp înainte față de campania din presa din România). Campania de scrisori ar fi fost dirijată, de fapt, de către autoritățile comuniste de la București. Așa își explică autorii articolului din *Limite* prezența unor fragmente din texte apărute în America într-un text apărut nu peste mult timp în România: scrisorile deschise din America erau cunoscute la București înainte de a fi date publicității peste Ocean. Această ipoteză, formulată în revista *Limite* în 1979, este confirmată în prezent, după deschiderea Arhivelor Securității din România. Mai mult, în afară de campania scrisorilor deschise, autoritățile de la București s-au ocupat și de publicarea unui număr impresionant de articole în presa occidentală și în unele reviste ale exilului românesc, în care era incriminat apelul CIEL și, odată cu acesta, o parte a elitei exilului. Din notele informative cuprinse în dosarul de urmărire deschis pentru Eugen Ionescu, cu numele de cod „Slătineanu”, poate fi reconstituită o secvență din episodul „apelului la boicot”, care în 1979 stătea ascunsă în „subteranele” Securității. Iată o scurtă parte a sintezei acestui episod (publicată în *Magazin istoric*), întocmită de Liviu Țăranu în baza unor documente cuprinse în dosarul de urmărire a lui Eugen Ionescu: „Având în vedere cele întâmplate, DIE trece la acțiuni de compromitere a CIEL și de influențare a lui Eugen Ionescu pentru a renunța la poziția sa ostilă față de regimul de la București. Intelectuali și oameni de afaceri occidentali, în relații cu spionajul românesc, publică articole de presă și trimit scrisori lui Eugen Ionescu în care este criticat apelul lansat de CIEL. Într-un articol, Eugen Ionescu era blamat pentru că «a chemat intelectualitatea din Europa să boicoteze spiritual

¹²⁸⁵ Mircea Herivan, *Depresiunea și „rajiunile” ei*, în *Contemporanul*, nr. 29 (1706), 20 iulie 1979, p. 2.

¹²⁸⁶ «Limite», *O campanie*, în *Limite*, Paris, nr. 28-29, decembrie 1979, pp. 6-9.

România, țara sa de origine». Personaje mai mult sau mai puțin controversate din rândul exilului românesc îi trimit, de asemenea, scrisori prin care își exprimă indignarea [...] Concomitent, este asigurată publicarea în presa emigrației române a circa 50 de articole care calificau drept aberații chemările conținute de apelul CIEL și care-l vizau direct pe Eugen Ionescu”¹²⁸⁷.

În ce-l privește pe Paul Goma, atacurile deosebit de dure la adresa lui se înscriu mai mult pe linia discreditării sale ca scriitor. Numele lui este, se pare, unul cu ponderea cea mai mare în articole, în calitate de țintă a injuriilor. Ion Dodu Bălan, de pildă, aduce în *Flacăra* critici deosebit de dure la adresa lui Paul Goma și a lui Virgil Tănase, pe care îi consideră niște „nontalente” și „neisprăviți”. Potrivit lui Bălan, jurnaliștii Monica Lovinescu și Virgil Ierunca „orăcăie prin toate părțile și trâmbează conținutul, așa-zis politic, al maculaturii unor nontalente și neisprăviți ca Goma și Tănase, care n-au fost în stare să scrie nici în țară o pagină mai de daidoamne și nici acolo, în climatul libertăților burgheze”¹²⁸⁸. În continuare, adresându-se retoric lui Virgil Ierunca, spune: „Și totuși, dumneata îl faci de râs pe atât de ridicolul «scriitor» Goma, de pildă, ținând cu orice preț să aibă talent. Și insiști mereu și plictisitor pe răsuflata teorie a autonomiei esteticului și apoi cauți cu lumânarea notele informative și procesele verbale ale lui Goma, declarându-le literatură”¹²⁸⁹.

Nicolae Dragoș, la rândul lui, crede că „Marea iubire» a lui P.G. poartă numele calomniei. Prin ea, speră, probabil, dacă nu să ajungă la gloria pentru care s-a dovedit a nu avea aptitudini (talentul se știe, nu se cumpără și nu se poate naște din ură), măcar să nu i se piardă numele în uitare. Nu, nu i se va pierde. Fiindcă numele celor ce trădează nu se uită”¹²⁹⁰.

Numele jurnalistului de la Europa Liberă Noël Bernard apare mai rar în articole. Însă este subînțeles că toate calomniile adresate postului de radio, precum și jurnaliștilor Europei Libere în general vizează și persoana lui. Vasile Nicolescu este autorul care avansează critici deosebit de dure la adresa jurnalistului. Dacă pentru Nicolescu, așa cum am văzut, Virgil Ierunca este un „simplu impostor”, Noël Bernard este mai mult decât atât: „[...] papa Noël Bernard, el căpetenia, starostele, hatmanul, corsar de unde radiofonice este mai mitoman și impostor decât toată echipa lui la un loc”¹²⁹¹. Mai departe, în articol încep să curgă alte invective la adresa jurnalistului: „pieton al

¹²⁸⁷ Liviu Țăranu, *Eugen Ionescu în Dosarele Securității*, în *Magazin istoric*, an XLIII, serie nouă, nr. 12 (513), decembrie 2009, p. 47.

¹²⁸⁸ Ion Dodu Bălan, *Mercenarii vorbei de ocară*, în *Flacăra*, an XXVIII, nr. [28] 1257, 12 iulie 1979, p. 25.

¹²⁸⁹ *Ibidem*.

¹²⁹⁰ Nicolae Dragoș, *Delapidatorii de adevăruri*, în *Luceafărul*, an XXII, nr. 28 (898), 14 iulie 1979, p. 8.

¹²⁹¹ Vasile Nicolescu, *Impostura ca reflex condiționat*, în *Contemporanul*, nr. 31 (1708), 3 august 1979, p. 10.

neantului, steril pedagog de truisme, interpret fraudulos de roluri fictive”, a cărui doctrină „e tot ce poate fi mai fals și mai străin de adevărurile care privesc viața noastră socială și spirituală”¹²⁹². Criticile dure la adresa lui Noël Bernard vin, după cum arată Nicolescu, pe fondul încercărilor jurnaliștilor de la radio Europa Liberă de a boicota cultura română, ca un răspuns la reacția lui Bernard față de un articol mai vechi publicat de Vasile Nicolescu în presa românească. De asemenea, Nicolescu încearcă să justifice, în textul său, reacțiile din presa românească: „El [Virgil Ierunca] știe foarte bine că presa culturală de la noi a reacționat la ceea ce fusese defăimare și acțiune sistematică de denigrare a rostului nostru. A reacționat spontan [...] Când însă nerușinarea amintitului post întrece orice limită în organizarea de campanii împotriva culturii și libertății poporului nostru era de așteptat să se replice cum s-a replicat. Greata noastră față de tenebroasa îndeletnicire a defăimării patriei e însă mult mai largă și adâncă decât poate să o exprime o simplă replică la adresa unor simpli impostori”¹²⁹³. Este greu de crezut că reacția presei culturale din România a fost într-un total spontană, în condițiile în care în presa occidentală, precum și în presa exilului, au fost plasate la comandă, pentru dezinformare, mai multe zeci de articole pe tema „boicotului cultural”, toate favorabile regimului de la București.

Este cunoscut faptul că politica regimului comunist din România față de exilul românesc s-a schimbat treptat, după venirea lui Nicolae Ceaușescu la putere. Preocupat de o imagine cât mai favorabilă pe plan internațional, dictatorul de la București era interesat ca personalități precum Mircea Eliade și Eugen Ionescu (și mulți alții) să adopte o atitudine pozitivă față de România și, implicit, față de regimul de la București. De pildă, opera lui Eugen Ionescu fusese promovată în România înainte de 1979, iar câteva din piesele sale de teatru fuseseră puse în scenă în țară. Mircea Eliade era, în acea perioadă, deosebit de curtat pentru a face o vizită în România. O eventuală vizită a savantului în țara de origine era considerată drept una din marile reușite ale regimului. Autoritățile doreau să se folosească relațiile cu iluștrii exilați români în scopuri propagandistice.

Cu privire la Mircea Eliade, observăm faptul că, deși lansase apelul pentru încetarea represiunilor asupra părintelui Calciu-Dumitreasa, el nu a intrat în malaxorul presei din România. Este lesne de înțeles de ce s-a întâmplat acest lucru: deoarece regimul nu a dorit-o, iar presa îi era total aservită. Se depuseseră prea multe eforturi în încercarea de a-l convinge să viziteze România, iar o singură calomnie la adresa lui în presa din țară ar fi

¹²⁹² *Ibidem.*

¹²⁹³ *Ibidem.*

anulat probabil, pe viitor, orice dialog cu el. În schimb, s-a încercat cu disperare, pe căi ocolite, ca Mircea Eliade să fie „influențat pozitiv”, adică să nu mai ia parte la „acțiuni ostile” îndreptate împotriva țării. Căile ocolite erau, desigur, acelea ale Securității. O *Notă-Raport privind rezultatul măsurilor întreprinse pentru influențarea pozitivă a scriitorului Mircea Eliade („Mareș”) din S.U.A.* (datată 27.10.1979) din dosarul său de urmărire face lumină și în acest caz. Iată un fragment din respectivul document: „La 29 mai 1979, Mircea Eliade a lansat un apel, cerând, în numele comitetului, «imediată și necondiționată eliberare a preotului Calciu». Apelul a fost reluat de postul de radio «Europa Liberă» și câteva ziare ale emigrației din S.U.A. și Canada. Menționăm că, până la această dată, Mircea Eliade a avut o atitudine realistă, abținându-se de la acțiuni potrivnice R.S.România [...] În scopul contracarării activității Comitetului pentru apărarea preotului Gheorghe Calciu și influențării lui Mircea Eliade să se desolidarizeze de elementele ostile care îl compun, în urma aplicării măsurilor prevăzute în planurile aprobate de conducerea Ministerului de Interne, s-au realizat următoarele: [...]”¹²⁹⁴. Urmează enumerarea tuturor măsurilor luate de autoritățile de la București, dintre care amintim doar câteva: acad. prof. dr. Emanuel Medinger îi trimite lui Mircea Eliade o scrisoare de dezaprobare a acțiunilor lui; un autor din România îi trimite lui Eliade o scrisoare, în cooperare cu Serviciul „D”, în numele unor admiratori care și-au manifestat surprinderea cu privire la implicarea lui Eliade în acțiuni ostile României; autoritățile din România se implică în publicarea în presa din Occident și într-o parte a presei exilului a peste 40 de articole „pe linia combaterii dezinformărilor difuzate în străinătate de grupări și elemente ostile R.S. România, pe tema pretensei lipse de drepturi cetățenești, naționale și religioase, inclusiv a celor legate de preotul Calciu”¹²⁹⁵. Toate acestea explică, după părerea noastră, absența numelui lui Mircea Eliade din campania de presă din România, din 1979.

Reacții în Occident la campania de presă din România. Primele reacții la campania de presă din 1979 au apărut în presa franceză în luna iulie, în ziarele *Le Monde* și *L'Express*. Mai multe fragmente ale textelor din ziarele franceze au fost traduse și publicate în cadrul articolului cu titlul *O campanie* (semnat «Limite»), publicat în luna decembrie în revista *Limite* (Paris). Tot în acest articol sunt prezentate opiniile redactorilor de la *Limite* cu privire la textele apărute în presa culturală din țară în perioada 12 iulie – 4 august. O altă reacție îi aparține lui Paul Goma, care comentează pe larg campania de presă din

¹²⁹⁴ Dora Mezdrea (ed.), *Nae Ionescu și discipolii săi în arhiva Securității*, volumul II: *Mircea Eliade*, Editura „Mica Valahie”, București, 2008, pp. 173-174.

¹²⁹⁵ *Ibidem*, p. 174.

România în textul intitulat *O replică*, publicat în același număr al revistei românești din exil.

În continuare, prezentăm pe scurt ecourile din presa franceză cu privire la campania de presă din România. În textul apărut în *Le Monde* (25 iulie 1979), jurnalistul Bernard Guetta este de părere că, „lovind atât de tare în contestatari și îngăduind să se tipărească atacuri atât de smintite ca acelea pe care le putem citi în presa dela București împotriva personalităților emigrației pariziene, autoritățile românești dau de gândit că nu e vorba, în fond, de niște fenomene marginale”¹²⁹⁶. Într-un alt articol apărut în ziarul *L'Express* (23 iulie – 3 august 1979), Emile Guikovaty comentează, de asemenea, pe larg, aspecte legate de actele de represiune care au avut loc în România în urma creării SLOMR, precum și atacurile din presa culturală românească îndreptate împotriva intelectualilor români aflați în exil, care au demascat prin mijloacele mass-media actele de represiune ale regimului ceaușist. Criticând în termeni duri regimul comunist din România, jurnalistul francez punctează următoarele aspecte cu privire la presa culturală aservită acestuia: în presa culturală din România se „face apel la injuria și la amenințarea pe față” (referire la articolul *Cățeaua* publicat de Ion Lăncrăjan); în cadrul ei se manifestă tendințe antisemite (referire la numele de Paul Efreimovici Goma folosit de unii autori pentru a-l igni pe scriitorul Paul Goma)¹²⁹⁷. Concluzia articolului semnat de Emile Guikovaty aplică o lovitură de grație autorităților comuniste din România, prin faptul că pune în relație regimul Ceaușescu cu stalinismul: „La un asemenea grad de invective și de josnicie, nu putem decât să ne amintim de cele mai rele clipe ale stalinismului și să ne neliniștim de soarta celor care încearcă încă să spună nu”¹²⁹⁸.

Imaginea regimului comunist de la București a fost grav afectată pe plan internațional în urma demascărilor în presa occidentală a măsurilor represive luate pentru contracaraarea evenimentelor petrecute în 1979 – dintre acestea, cel mai răsunător a fost crearea unui sindicat liber, în plină dictatură comunistă. Postul de radio Europa Liberă a avut, poate, cel mai important rol în atragerea atenției asupra adevăratei naturi a regimului ceaușist din România. Un rol deosebit de important l-au avut, de asemenea, și apelurile inițiate și semnate de nume ilustre ale exilului românesc, cum ar fi Eugen Ionescu și Mircea Eliade, alături de alte personalități recunoscute pe plan mondial. Autoritățile din România au pus în mișcare un mecanism complex,

¹²⁹⁶ «Limite», *O campanie*, în *Limite*, Paris, nr. 28-29, decembrie 1979, p. 8.

¹²⁹⁷ *Ibidem*.

¹²⁹⁸ *Ibidem*.

cu scopul de a salva imaginea în lume a regimului ceaușist. Una din fațetele acestui mecanism a fost chiar campania de presă analizată mai sus. Campania de scrisori deschise adresate lui Eugen Ionescu și Mircea Eliade de persoane aflate în străinătate sau în țară (regizată în realitate de la București), precum și implicarea autorităților în publicarea în presa internațională și în cea a exilului a unui număr mare de articole sunt alte fațete ale aceluiași mecanism.

Elita culturală și presa gălățeană în postcomunism

Zanfir Ilie¹²⁹⁹

Abstract

*The changing of the communist regime shows a massive decentralization of the media and the emergence of regional centers, which had immediate effects in increasing the reception of the printed message. Galati is one of the most remarkable places in this respect and it is highly significant and suggestive that the first free newspaper in Romania – *Viața liberă* - had appeared here and not in Bucharest. Most of the publications from Galati are under the sign of improvisation which shows inconsistency in organizational structure. Gradually, it is revealed the importance of editorials, fixed columns, reports on current topics, investigations in different fields etc. The periodicals had a great impact on a specific intellectual segment, whose flagship was the groups of renowned or emerging writers, both on local and central levels, that become visible with the liberalization of spiritual life and launching new structures of manifestation.*

Schimbarea regimului politic din România a condus la o altă manieră de raportare a presei culturale la sistemul instituțiilor statului și la noile ideologii promovate de forțele politice afirmate în societatea postdecembristă. Dacă înainte de 1989 toate domeniile vieții sociale erau strict controlate de o forță politică unică și, ca urmare, autoritară, cultura și presa literară românească, fiind în imposibilitatea de a opta sau de a-și revendica independența, după căderea comunismului, o pluralitate politică și ideologică, dinamică și complexă va impune descătușarea instantanee din vechile constrângeri și implicit o multitudine de posibilități de raportare la noile sisteme de conducere politică și

¹²⁹⁹ Director al Bibliotecii Județene „V.A.Urechia”,

administrativă. Toate acestea au dezvoltat încă un episod al conflictului dintre cei vechi și moderni pe motive de procedee de exprimare, de atitudine creatoare autentică, de progres imperativ, dar și de oportunism vechi și nou, de culpe inventate sau reale, de polemici spectaculoase etc. Problema principală care se impunea de la sine – și care a marcat întreg deceniul postdecembrist al presei literare românești – era situarea revistelor și a mentorilor acestora față de vechea controversă asupra raportului dintre politic și estetic.

În decembrie 1989, la Galați, erau puțini scriitori de oarecare notorietate națională: Ion Trandafir, Theodor Parapiru, Constantin Vremuleț, Viorel Dinescu, Dan Plăeșu, Katia Nanu, Paul Sân-Petru, Simón Ajarescu, Sterian Vicol, Dan Plăeșu, Ion Chiric, Corneliu Antoniu, Apostol Gurău, Coriolan Păunescu, Mircea Ionescu, Tudorel Oancea, fiecare reușind să publice una sau mai multe cărți la editurile de stat. Aproape toți erau și ziariști sau cel puțin colaboratori ai singurului ziar local, cotidianul oficial *Viața nouă* (pe lângă care mai apăreau uneori, și mai ales cu ocazii festive, câteva suplimente literare). Pe de altă parte, majoritatea ziariștilor de la începuturile cotidianului *Viața liberă* - Radu Macovei (director), Grigore Lazarovici (director adjunct), Katia Nanu (redactor șef), Dan Plăeșu (secretar general de redacție), Theodor Parapiru, Violeta Ionescu, Ion Chiric, Ion Manea, Ion Petrușias, Mircea Ionescu, Alina Comșa-Durbacă, Aurel Stancu, Victor Cilincă, Claudiu Brănzan, Costel Crângan, Cătălin Negoită, Ion Zimbru și alții erau, sau au devenit ulterior, scriitori.

Libertatea cuvântului scris, apariția editurilor particulare, emulația spirituală postrevoluționară au dus la creșterea semnificativă în fiecare an a producției editoriale, al numărului autorilor de cărți și al scriitorilor în general. Scriitorii de valoare, deja confirmați, și-au continuat opera, au venit cu alte cărți de poezie, proză, eseu, teatru, și-au consolidat poziția și au devenit lideri ai mișcării literare locale atât prin conducerea unor reviste culturale, cât și prin organizarea unor forme de asociere și de întrunire periodică sau prin emiterea unor puncte de vedere și opinii producătoare de orientări și de grupări scriitoricești. A fost un prilej de afirmare accentuată a noilor generații de scriitori, unii dintre ei de certă valoare, semnalati ca atare de critica de întâmpinare promovată în revistele culturale locale și naționale, premiați la diferite concursuri și festivaluri literare organizate în țară.

Cu scriitori ca Theodor Parapiru, Katia Nanu, Constantin Vremuleț, Dan Plăeșu, Corneliu Antoniu, Viorel Dinescu, Sterian Vicol, Radu Macovei, Violeta Ionescu, Simón Ajarescu, Coriolan Păunescu, Paul Sân-Petru, Andrei Grigor, Ion Chiric, Lică Rugină, Apostol Gurău, Nicolae Dobrovici-Bacalbașa, Ion Manea, Ion Trif Pleșa, Ion Zimbru, Ion Avram, Cristian Tudor Roșca, Iulian Grigoriu, Victor Cilincă, Viorel Ștefănescu, Florina Zaharia, a.g. secară, Dimitrie Lupu, Gelu Ciorici, Petru Iamandi, Constantin Frosin, Sergiu Tofan,

Ivan Ivlampie, Paul Păltănea, Andrei Grigor, Doinița Milea, Benone Pușcă, Dumitru Pușcă, Ion Grosu, Mihalache Brudiu, Dan Râpă-Buicliu, Dumitru Bălțeanu, Ghiță Nazare, Ștefan Stanciu, Maximilian Popescu-Vella, la care se adaugă un număr impresionant de condeieri aflați pe drumul consacrării, dar și al debutului, Galațiul se personalizează ca un centru literar de prim rang, recunoscut ca atare și apreciat la diferite nivele, în țară și în teritoriile locuite de români.

Pe fondul acestei activități editoriale intense, au apărut la Galați, ca oriunde în țară, și cărți de minimă rezistență valorică, volume de o calitate îndoielnică, o serie de nonvalori pe care inexistența unei poziții critice ferme, sau altfel spus, o anumită indulgență specifică apartenenței la o anumită comunitate locală sau la o anumită grupare le-au făcut posibile. Există printre acești autori de cărți (editate prin forțe proprii și la edituri de apartament) unii care își recunosc limitele, considerându-și lucrările drept ambiții strict personale și fără pretenții de includere în adevărata producție literară, dar nu trebuie uitate cazurile de impostură și de veleitarism literar nociv. Prin demersul critic, autentic însă, dar și prin procesul inexorabil de cernere și discernere temporală a valorilor, această subliteratură se autosuspendă – și chiar nu contează – fiind menționată doar ca atare pentru că, așa cum spunea criticul și istoricul literar Eugen Simion: „Timpul, care se spune că este judecătorul cel mai sever, n-a avut timp să selecteze...”¹³⁰⁰

Adevărata literatură din Galați este frecvent citată în cele mai reprezentative publicații culturale din România, Chișinău, Cernăuți, în comunitățile românești din întreaga lume prin intermediul reprezentanților ei cu adevărat remarcabili, în mai multe istorii ale literaturii și în dicționarele apărute în ultimii ani. S-a vorbit despre axa Iași – Chișinău – Galați (expresie a academicianului Mihai Cimpoi, multă vreme președinte al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova), de triumhiul Iași – Cluj – Galați, formulă conturată în întrunirile Salonului literar *Axis Libri*, în revista culturală și de Festivalul Național de Carte cu același nume ale brandului Bibliotecii Județene „V.A. Urechia” unde se reușește „promovarea valorilor culturale românești și... (re)unirea celor două maluri ale Prutului”¹³⁰¹. Din partea Bucureștiului, au făcut frecvente referiri apreciative asupra gălățenilor regretații scriitori Fănuș Neagu și Adrian Păunescu, academicienii Eugen Simion, Nicolae Breban, Nicolae Dabija¹³⁰²,

¹³⁰⁰ E. Simion, *Scriitori români de azi*, Litera, București, Chișinău, 1998, p. 2.

¹³⁰¹ Arhiva Bibliotecii „V.A. Urechia” Galați, fond *Festivalul Axis Libri*, 23-27 Mai 2012, fila 7, 25 mai 2012, însemnări manuscrise ale lui Mihai Cimpoi.

¹³⁰² „Aici se întâlnesc surori și frați/ când albastru ni-i cerul și verde ni-i ramul/ Cartea românească la Galați/ Ne face mai frumos neamul”. Arhiva Bibliotecii „V.A. Urechia”, Galați, *Festivalul Axis Libri*, 1-5 Iunie 2011, fila 9, 3 iunie 2011, însemnări manuscrise Acad. Nicolae Dabija.

Dinu C. Giurescu, Dan Berindei, scriitorii Gabriel Liiceanu¹³⁰³, George Arion, Aura Christi, Vasile Andru, Adrian Georgescu, Emil Străinu și mulți alții. N-a lipsit din peisaj atitudinea generală de suficiență, de superioritate și de dominare a centrului față de margine, a capitalei față de provincie, care însă a primit replici prompte și, indiscutabil, profesionaliste.

O funcțională legătură cu țara, cu Bucureștiul și cu principalele centre culturale ale României se realizează la Galați în ultimii ani prin intermediul brandul *Axis Libri*, lansat de Biblioteca Județeană „V.A. Urechia” și sub tutela căruia se află Salonul Literar care se desfășoară săptămânal, cu excepția vacanțelor culturale. Aici participă, alături de scriitorii gălățeni, reprezentanți de prim rang ai literaturii din capitală, din Iași, Cluj, Timișoara, Brăila, Bacău, Buzău și din alte orașe ale țării, dar și din Chișinău și Cernăuți fiind invitați să-și lanseze propriile cărți sau să se pronunțe asupra valorii volumelor editate de condeierii locali. Festivalul Național de Carte *Axis Libri* reunește anual sute de edituri și o pleiadă întreagă de scriitori din toate zonele țării. Pe aceeași linie a deschiderii, trebuie adăugate celelalte trei festivaluri de literatură, *Serile de Poezie Antares* de la Galați, Festivalul de Poezie *Costache Conachi* de la Tecuci și *Grigore Hagiu* de la Tg. Bujor. Acestea sunt însă anuale, au un impact remarcabil, dar de scurtă durată, ori tocmai prin periodicitatea și continuitatea sa Salonul Literar *Axis Libri* - cu scriitorul Theodor Parapiru mediator - conturează și întărește canalele funcționale de comunicare interscriitoricească.

Primul rol în lansarea literaturii gălățene în circuitul național și internațional l-a avut chiar presa de informație și cea culturală care au consemnat cu mijloace specifice tot ceea ce s-a întâmplat semnificativ în viața spirituală a zonei, semnalând și comentând noile apariții editoriale, evenimentele majore din activitatea scriitorilor locali, prezențele lor în țară și în lume, manifestările organizate de ei, mai ales acelea de mare impact, precum și referințele critice, recenziile, comentariile și cronicile literare pentru aparițiile semnificative. Literatura scrisă la Galați a devenit și mai accesibilă, de îndată ce ziarele și revistele au început să-și lanseze edițiile electronice, pentru care nu există bariere geografice. Pe de altă parte, ziarele și, mai ales, revistele de cultură, prin afilierea condensată de-a lungul apariției lor, au contribuit la apariția și sedimentarea unor grupări literare mai mult sau mai puțin evidente și statuate.

La început a fost *Porto-Franco*, revistă care s-a impus prin chiar unicitatea sa. Cine voia să publice literatură sau critică literară trebuia să apeleze la ea. Starea de monopol producea unitate. Cu apariția revistei *Antares* și apoi, una după alta, a celorlalte, au crescut posibilitățile de opțiune și chiar s-au produs

¹³⁰³ „Cel mai greu lucru e să creezi o tradiție. De s-ar naște aici, cu Târgul de Carte (N.R. Târgul de Carte *Axis Libri*) una!”. Arhiva Bibliotecii „V.A. Urechia”, Galați, *Festivalul Axis Libri*, 27-30 Iunie 2009, fila 16, 29 iunie 2009, însemnări manuscrise Gabriel Liiceanu.

regupări literare dinamice, polarizate în jurul unor individualități marcante: Sterian Vicol la *Porto-Franco*, Corneliu Antoniu la *Antares*, Theodor Parapiru la *Dominus*, Florina Zaharia și a.g. secară la *Dunărea de Jos*, Eleonora Stamate la *Tecuciul literar-artistic* și Constantin Frosin la *Le Courier International de la Francophilie*. Prin chiar rațiunea înființării sale, revista *Axis Libri* a Bibliotecii Județene „V.A. Urechia” a propus și oferit egalitatea șanselor și spiritul de colaborare, paginile sale fiind deschise tuturor scriitorilor și personalităților culturale locale și din alte centre. În aceste condiții, se poate spune că dacă *Porto-Franco* este orientată spre Societatea Scriitorilor C. Negri și Filiala Iași a Uniunii Scriitorilor, *Antares* spre Filiala Sud-Est a URSS, *Dominus* spre independență și autonomie locală, *Dunărea de Jos* spre debutanți și tineri scriitori, *Tecuciul literar-artistic* spre gruparea tecuceană, iar *Le Courier de la Francophilie* spre literatura în limbă franceză, *Axis Libri* se pronunță pentru unitate, coerență, performanță și valoare. Orientarea este cu atât mai îndrăznească și de luat în seamă, cu cât sunt cunoscute diferențele de orientare, concepții și, nu în ultimul rând, de orgolii care nu sunt deloc străine de viața literară a Galațiului în care decenii la rând, în mediul privat sau în mod public, poezii și-au disputat întâietatea, prozatorii – notorietatea, dramaturgii – scena.

Concomitent cu eferescența jurnalistică generală, se înregistrează o descentralizare masivă a presei și, în acest context, apar centre zonale, cu efecte imediate în creșterea nivelului de receptare a mesajului scris și tipărit. Galațiul este cu siguranță unul dintre cele mai remarcabile locuri în acest sens, iar faptul că primul cotidian liber din România – *Viața liberă* – a apărut tocmai aici și nu la București, sau în altă parte a țării, este semnificativ și sugestiv.

Problematica surprinsă în publicațiile gălățene între 1990-2000 este una dintre cele mai diverse și bogate, cu mențiunea că este marcată atât de evenimentele de după 1989, cât și de specificul zonei, respectiv arealul Dunării de Jos, cunoscut în perioada interbelică, dar și înainte ca un centru de prestație jurnalistică dintre cele mai active. Imediat după decembrie 1989, cotidianul *Viața liberă*, mai întâi, dar și alte publicații, ulterior, au avut un impact deosebit asupra unei populații majoritar urbane, cu un grad înalt de calificare industrială, precum și cu o pătură intelectuală bine structurată, deși ignorată de fostul regim și neorganizată ca atare. Vârful de lance al acestei intelectualități a fost adesea constituit din grupările de scriitori consacrați, sau în curs de afirmare, la nivel local și central, deveniți dintr-o dată vizibili și participativi odată cu liberalizarea vieții spirituale și lansarea noilor structuri de manifestare.

Începând chiar cu primul număr, distribuit gratuit de *Viața liberă* în dimineața zilei de 22 decembrie 1989, editorialele semnate de Radu Macovei, ziarist de prestigiu, cu o formație culturală de excepție, el însuși scriitor, devenit directorul publicației, au constituit mulți ani la rând, principalul catalizator și

formator de opinie publică. Cu ziarul în mână, cititorul fidel al acestui cotidian are cel puțin un punct de sprijin în selectarea informației reale din veritabilul bombardament de știri la care este supus prin toate mijloacele de comunicare. Printr-o fericită decizie, aceste articole au fost strânse și publicate sub titlul *Vremea struțo-cămilei*¹³⁰⁴ – expresie ce constituie o adevărată sintagmă sau paradigmă jurnalistică a unui sistem dificil de încadrat, de definit. Primit foarte bine de toate categoriile de cetățeni, dar mai ales de intelectuali, de scriitori și de oameni de cultură, volumul *Vremea struțo-cămilei* s-a constituit într-o adevărată cronică locală a evenimentelor tranziției, transcendându-le și încadrându-le în sensuri, semnificații și concepte. Iată opinia unui cunoscut critic și istoric literar: „Întâlnim în această carte – eveniment (o adevărată schiță pentru o istorie a zbuciumatului deceniu zece al secolului al XX-lea), comentarii la evenimentele interne și externe, precum primul război din Irak, intervențiile Uniunii Sovietice, războaiele din fosta Iugoslavie, problema Basarabiei, despre mineriade, alegeri, referendumul din 1991, tulburătoarele, mișcătoarele încercări de reformă, reflecții asupra Parlamentului român, coadă de topor sau nu, sesizări ale pericolului neocomunismului, o doctrină care speculează prostia, gogomânia, incultura, lașitatea, câte o mică răfuială cu agresivitatea publicității (spray-uri pentru idioți, săpunuri pentru tâmpiți etc.), ironii acide la adresa giumbușlucurilor politicienilor și a măsurilor luate de către ei, demascări ale nesfârșitei prostii umane, cu pretenții politice sau nu (trei sferturi din candidații noștri la parlament sunt absolut cretinoizi – 1992), atacuri la adresa confracților de breaslă care denaturează Adevărul, una dintre obsesiile deloc maladive ale lui Radu Macovei”¹³⁰⁵.

Cotidianul gălățean *Viața liberă* reflectă prioritar viața economică, socială, politică, dar acordă continuu spații generoase dimensiunii culturale a comunității, în conexiunile sale cu cele naționale și internaționale, iar problematica literară, sub toate aspectele, capătă consistența unui demers continuu și sistematic. Încă din prima etapă a apariției sale, *Viața liberă* a avut în organizarea redacțională un puternic compartiment pentru reflectarea fenomenelor locale din *Cultură și învățământ*. Acesta și-a asumat printre funcțiile sale primordiale, dezbaterea culturală și, în cadrul ei, consemnarea literaturii ca eveniment, fenomen și emitent de valori estetice și etice. O analiză de conținut a articolelor publicate în primii zece de ani de la apariția ziarului, în cadrul rubricii *Cultură*, ar scoate în evidență o fidelă consemnare cronologică a tuturor evenimentelor culturale și spirituale, laice și religioase ce s-au perindat pe ecranul istoriei recente a zonei. Știrile despre lansările de carte, relatările de la întâlnirile cu scriitorii, recenziile și cronicile literare dedicate cărților de

¹³⁰⁴ Radu Macovei, *Vremea struțo-cămilei*, Ed. Alma, Galați, 2003, 356 p.

¹³⁰⁵ a.g. secară, *Scriitori gălățeni pe înțelesul tuturor*, Vol. 1, Editura Axis Libri, Galați, 2009, p. 79.

beletristică și de specialitate editate, interviurile publicate periodic fie în pagini speciale, fie intercalate în celelalte rubrici se pot constitui într-o continuă istorie și critică literară ad-hoc, înregistrată în ordinea cronologică a scrierilor și la scara valorică a canoanelor literare. Nu s-a trecut însă mai departe de acest stadiu al consemnării imediate și al opiniilor succinte, ziarul neavând intenția de a trata problematica literară la nivelul unei reviste culturale de specialitate, chiar dacă printre redactori figurau și scriitori consacrați.

Concomitent cu desfășurarea de anvergură a cotidianului *Viața liberă*, în presa scrisă locală apar și alte publicații de un impact mai mic, dar înscrise și ele în pofida inconsistenței structurii de organizare, în funcționarea sistemului local de informare și de formare a opiniei publice, unele dintre ele atingând chiar performanțe. Printre acestea, sunt de reținut aparițiile publicațiilor: *Acțiunea*, *Prometeu*, *Monitorul de Galați*, *Imparțial*, *Școala gălățeană*, *Dunărea de Jos*, *Impact*, *Realitatea* și altele. Unele publicații au dispărut, altele își continuă aparițiile, reglajul fiind cel al economiei de piață, înțeles din punct de vedere sociologic ca o manifestare a raportului funcțional și eliminativ al echilibrului emițător-receptor, interes-dezinteres.

Radu Macovei, directorul de atunci al cotidianului *Viața liberă*, avea să fie alături de câțiva scriitori și intelectuali activi, încă din primele luni ale lui 1990, inițiatorul primei reviste culturale a Galațiului numită, în ideea recuperării tradiției și a prefigurării noii libertăți a exprimării culturale, *Porto-Franco*, după statutul orașului de la Dunăre, într-o perioadă de autentic progres economic, cultural și spiritual al României. Revista apare continuu, timp de două decenii și trece prin mai multe etape și organizări redacționale, două fiind importante, aceea cu scriitorul Ion Chiric la conducere și cea actuală, cu poetul Sterian Vicol, redactor-șef.

Înființată pe lângă prima editură particulară gălățeană numită, de asemenea, *Porto-Franco*, revista a grupat încă din 1990 majoritatea scriitorilor locali atât pe cei consacrați, cât și pe debutanți, structurând liniile unei mișcări literare bine definite la Dunărea de Jos.

Au colaborat aici cei mai mulți dintre scriitorii importanți din Galați și Brăila (Apostol Gurău, Constantin Vremuleț, Lică Rugină, Dumitru Tiutiuca, Ion Chiric, Viorel Dinescu, Sterian Vicol, Simón Ajarescu, Ion Trif Pleșa, Theodor Parapiru, Coriolan Păunescu, Vasile Plăcintă etc.), dar și nume prestigioase din țară, precum Ion Rotaru, Ilie Bădescu, George Munteanu, Ion Gheorghe Pricop, Grid Modorcea, Ion Panait, Ionel Necula ș.a. Criticul literar din Huși, Theodor Codreanu, a susținut ani îndelungați *Cronica literară*, comentând atât cărțile scriitorilor gălățeni, cât și pe cele ale unor personalități precum Ion Rotaru, Mihai Cimpoi, Gabriel Liiceanu, Fănuș Neagu ș.a. Revista a avut o certă orientare națională într-o vreme când categoria naționalului era pusă

la index și blamată de cei îndoctrinați (political correctness) și cărora le cădeau rău valorile naționale în frunte cu Eminescu. Un rol remarcabil l-a avut în acest sens și Editura *Porto-Franco*.

Într-o vreme când Editura *Junimea* din Iași renunțase la prestigioasa colecție *Eminesciana*, editura gălățeană a inaugurat o colecție de *Studii eminesciene* în care au apărut, între altele, volume de referință pentru eminescologie: *Modelul ontologic eminescian* de Theodor Codreanu, *Publicistica lui Eminescu* de Dimitrie Vatamaniuc, *Căderea în sus a Luceafărului* de Mihai Cimpoi, *Sociologia eminesciană* de Ilie Bădescu, *Cumpânirea întru Archaeus* de Dumitru Tiutiua.

Tot aici au apărut valoroase lucrări de istorie literară semnate de George Munteanu, Ion Rotaru, Dumitru Tiutiua, precum și o excepțională *Istorie a Galațiului*, în două volume, semnată de regretatul istoric Paul Păltănea.

Revista *Porto-Franco* își continuă apariția trimestrială sub conducerea poetului Sterian Vicol, atrăgând un număr mare de colaboratori valoroși din Galați, Iași, din alte zone ale țării, dar și din Chișinău. Pentru a reliefa structura publicației am analizat, aleatoriu, numărul 176 din decembrie 2000. În cele 70 de pagini sunt publicate într-o primă grupare de materiale, articole dedicate unor scriitori importanți, clasici naționali, sau proveniți din zona Galațiului, cum ar fi Nicolae Labiș prezentat de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Hortensia Papadat-Bengescu (*Restituiri*), de Gheorghe Frățiță, Constant Tonegaru (*Evocări literare*) de Mircea Popovici, Adrian Păunescu, Nicolae Oancea și alții. Ca și în alte reviste culturale locale, se acordă spații mari recenziilor și cronicilor literare: Ana Dobre, despre poetul Săndel Stamate, a.g. secară, despre cartea cu care a debutat poetul Andrei P. Velea – *Gimnastul fără plămâni*, Virginia Paraschiv despre poetul Mihai Ganea, Nicolae Colceriu despre volumul *Poeme* al Luminiței Dascălu, Gabriela Ciobotaru despre cartea *Târgul de nopți* a lui Valeriu Stancu, Vasile Ghica despre volumul *Cochetând cu muzele* de Gheorghe Gurău. Sunt publicate poeme de Robert Șerban, Luminița Mihai, George Țârnea, Sterian Vicol, Mihaela Roxana Boboc, Ana Alina Bortsa, Dorina Țișu-Popa și proză de Săndel Dumitru și Nicoleta Onofrei. Revista mai publică eseuri, interviuri, anchete, cronici de artă plastică, precum și umor din creația membrilor Cenaclului *Verva*.

Extinderea culturală gălățeană se afla în plină desfășurare și efectele erau evidente. Editura *Porto-Franco* se implică în programe editoriale ambițioase, sute de titluri sunt tipărite în condiții tehnice excelente, atrăgând scriitorii de renume din toată țara și mai ales de la București, abonați până atunci la editurile de stat sau la cele nou-înființate. Galațiul devine imediat un centru editorial și scriitoricesc dintre cele mai emergente. Au fost atrași brăilenii și apoi, scriitorii din județele învecinate, din București și Iași, din toată țara, dar și din Basarabia,

mai ales prin vârfurile Grigore Vieru și Mihai Cimpoi, toți deveniți colaboratori ai revistei și ai editurii *Porto-Franco*. De altfel, editura a câștigat poziții de vârf în competiția internă a cărții și s-a evidențiat constant la târgurile naționale de carte de la București, Constanța, Iași și Chișinău.

Fenomenul editorial gălățean susținut în primii ani de după revoluție la *Porto-Franco* a avut efecte și asupra noului statut al scriitorilor locali. Consemnând o stare de fapt – concentrarea unui număr apreciabil de scriitori profesioniști din țară în jurul revistei și editurii – conducătorii (director, poetul Ion Chiric și manager Radu Dorin Mihăescu) au luat o decizie cu impact asupra structurii instituționale existente. Astfel s-a înființat la Galați, în 1991, Societatea Scriitorilor *C. Negri*, organizație cu statut propriu, înregistrat oficial, cu drept de timbru literar și funcționând în paralel cu Uniunea Scriitorilor din România, fără intenție concurențială, dar deranjând oficialitățile centrale, până la conflicte de interes și la abordări nuanțate în presă. Toate publicațiile gălățene au consemnat și analizat pe larg aceste evenimente literare, în funcție de orientarea lor și de poziția față de publicațiile *Porto-Franco*, devenite reale forțe concurențiale, tot mai active și demne de luat în seamă pe piața presei scrise.

Un nou vector în presa culturală scrisă se activează în 1998 prin apariția unei alte publicații de profil, revista *Antares*. Ea se va impune sub conducerea poetului Corneliu Antoniu și va determina formarea unei alte grupări de scriitori și a unui nucleu organizatoric care va duce în timp la înființarea Filialei Galați-Brăila a Uniunii Scriitorilor, redenumită apoi Filiala Sud-Est, cu un rol important în afirmarea potențialului scriitoricesc al zonei. Revista atrage în paginile sale, prin colaborări constante sau ocazionale, pe lângă mulți dintre scriitorii grupați anterior în jurul revistei *Porto-Franco*, alte nume consacrate, sau în curs de afirmare, între care mai mulți profesori universitari, în special de la catedrele de filologie și de filosofie ale Universității *Dunărea de Jos* din Galați. Filiala va introduce în circuitul scriitorilor profesioniști alte nume gălățene afirmate în beletristică, cu volume bine primite de critica literară centrală și locală: Victor Cilincă, Ion Zimbru, Simón Ajarescu, Dimitrie Lupu, Vasile Savin, Tudor Cristian Roșca, Valeriu Valegvi, Iulian Grigoriu, Florina Zaharia, a.g. secară, Vali Crăciun, Andrei Velea etc. Este de remarcat că o serie de autori valoroși se situează în afara acestor grupări: Theodor Parapiru, Violeta Ionescu, Ivan Ivlampie, Aurel Stancu, Costel Crângan, Ion Manea, Radu Macovei, Cătălin Enică, Anton Stanciu. Chiar în condițiile înființării filialei locale a USR, Societatea Scriitorilor *C. Negri*, înființată în 1991, funcționează în continuare, pe lângă revista *Porto-Franco*, condusă de Sterian Vicol, unul dintre actorii înzestrați și dinamici ai vieții culturale în plan zonal și național – conducător de revistă, președinte al Societății Scriitorilor *C. Negri* și organizator de evenimente.

Cu *Antares* se marchează o etapă a sistematizării, a analizei, a situării de intenții, iar mesajul transmis se impune încă din primele numere apărute: „Deruta democrației re/descoperite brusc și apoi cu tertipuri în viața societății românești se reflectă în cultură prin imagini de oglinzi strâmbе, ori din cioburi. Libertatea de exprimare i-a găsit nepregătiți pe mulți, iar pentru acei cu reflexele obosite este o povară. Între imaginație, dorințe și realitate, există un fenomen de respingere ca la grefele de organe. Cum organele sunt idei și formele se rostesc, chestiunea devine un etalon al dificultății și nu se rezolvă cu sintagme: «limba de lemn», «gândirea de oțel», «literatura de sertar», «iluzii pierdute», «gogoși demagogice» etc.”¹³⁰⁶. Iar în alt loc: „Nevoia de respingere a evidențelor într-o anarhie instalată și întreținută ad-hoc produce aglomerări de contururi și forme cu personalitate ambiguă, carambolaje de atitudini ipocrite sau raporturi agresive, configurate extremist, care pun în dificultate nevoia de confirmare a unei realități în afara oricărei recomandări. Tiparele demagogice dezvoltă în interiorul lor perspectiva unei false identități și iluzia obținerii unor facilități validate de timp, redimensionate în oglinzi mistificator exersate.”¹³⁰⁷

În anul 2000, apare publicația *Dominus*, subintitulată *Revistă de atitudine în literatură, artă, politică și social* (director – Lili Dediu, redactor șef – Sergiu Tofan, apoi, de la nr. 17, Theodor Parapiru preia funcția de redactor șef, Ivan Ivlampie – redactor șef adjunct și Virgil Guruianu – secretar general de redacție). Destul de repede se anunță un *Program* care va fi realizat în mod consecvent: „Revista *Dominus* se vrea egală cu subiectele pe care le abordează prin talentul și argumentele științifice ale semnatarilor de aici. S-a creat o structură de lucru preocupată să exprime fenomenul cultural-zonal, național, mondial, fără complexe și fără prejudecăți, în dorința de a prezenta cititorilor informații utile, performanțe literar-artistice, comentarii critice, personalități, persoane importante, evenimente de real interes în domeniile vizate etc.”¹³⁰⁸. Apar la *Dominus* materiale deosebit de interesante, inițiative remarcabile, puncte de vedere de mare consistență: *Atitudine pentru sănătatea culturii*¹³⁰⁹, *Între vorbe și fapte*¹³¹⁰, *Premii, fantome, baluri*¹³¹¹, *Baronii literari*¹³¹², *Reforma în învățământ*¹³¹³, *Nevoia unui apel în oglindă*¹³¹⁴ („Mult mai abilă, dar nu mai puțin agresivă, elita/elitra culturală actuală practică un protecționism feroce,

¹³⁰⁶ *Miracolul*, în *Antares*, anul 1, nr. 1, 1998, p. 1.

¹³⁰⁷ *Ieșirea din libertate*, în *Antares*, anul 1, nr. 3, 1998, p. 1.

¹³⁰⁸ Theodor Parapiru, *Dominus – doi ani de la apariție*, în *Dominus*, anul 3, nr. 24, 2002, p. 1.

¹³⁰⁹ Idem, *Atitudine pentru sănătatea culturii*, în *Dominus*, anul 3, nr. 25, 2002, p. 1.

¹³¹⁰ Lili Dediu, *Între vorbe și fapte*, în *Dominus*, anul 3, nr. 32, 2002, p. 1.

¹³¹¹ Theodor Parapiru, *Premii, fantome, baluri*, în *Dominus*, anul 4, nr. 44, 2003, p. 1.

¹³¹² Idem, *Baronii literari*, în *Dominus*, anul 4, nr. 47, 2003, p. 1.

¹³¹³ Ivan Ivlampie, *Reforma în învățământ*, în *Dominus*, anul 4, nr. 56, 2004, p. 1.

¹³¹⁴ Lili Dediu, *Nevoia unui apel în oglindă*, în *Dominus*, anul 4, nr. 73, 2006, p. 1.

comparabil cu al obsedantului deceniu al VI-lea din secolul trecut... Scuturată de aparențele Jekill, Uniunea Scriitorilor oferă o realitate Hyde care suferă de somnul rațiunii.”¹³¹⁵), *Ora unei anumite culturi vii*¹³¹⁶, *Capitala literară de la periferia provinciei* („Motivul descentralizării este resimțit de acești actori culturali (poetaștri, sforari, n.n.) ca un marș funebru... Ieșirea din minciună este obligatorie”¹³¹⁷. La *Dominus* se tratează deschis, pertinent, problemele despre descentralizarea culturii, despre calitatea scrierilor recente ale unor nume consacrate, dar care trăiesc din amintiri, despre reformele din învățământ, despre campaniile denigratoare la adresa unor valori spirituale românești etc. Analiza textelor publicate în revista *Dominus*, mai ales a editorialelor semnate de Theodor Parapiru, redactorul șef al publicației, scoate în evidență orientarea fermă spre descentralizarea fenomenului literar, o insubordonare manifestată în raport cu instituțiile scriitoricești centrale și cu decretele de la București pe acest fond – ideea centrală a discursului jurnalistice – necesitatea descoperirii și promovării factorului autohton, a literaturii locale de calitate, care nu se poate vedea și valorifica din cauza centralismului și exclusivismului bucureștean.

Această platformă de idei este afirmată și susținută de scriitorul Theodor Parapiru pe mai multe planuri și cu o consecvență dintre cele mai remarcabile. Se cuvine a fi amintite, mai întâi, editoriale semnate în revista *Dominus* de la apariție și până în prezent, precum și alte articole, semnate în special în rubricile culturale ale ziarului *Viața liberă* al cărui colaborator permanent este, intervenții publiciste care reliefează un punct de vedere bine structurat, orientat spre valoare și spre nesubordonarea ei unor criterii exterioare, de orice natură ar fi, de ordin teritorial, al apartenenței de grup, artificiale, subiective și deformante. Aceleași principii sunt afirmate de Theodor Parapiru și în modul în care a conceput și conduce dezbaterile Salonului Literar *Axis Libri* de la Biblioteca Județeană „V.A. Urechia”, în care sunt promovate creațiile valoroase ale scriitorilor locali, rămase adesea pe nedrept în umbră numai datorită izolării zonale, lipsei circulației cărților în sistemul național, dar și elitismului și exclusivismului central, promovat de la București și cu consecințe nefaste asupra literaturii din provincii. Cum în mod frecvent la întrunirile salonului sunt invitați și participă scriitori din alte zone ale țării, cu precădere din Iași, Cluj, București, Timișoara, Brăila, Bacău, dar și de la Chișinău și Cernăuți, acest punct de vedere al autonomiei valorice locale, coroborat cu principiul circulației naționale a valorilor, s-a putut face cunoscut și în centrele culturale amintite, inclusiv la nivelul capitalei, ca una dintre caracteristicile specifice fenomenului literar gălățean.

¹³¹⁵ Theodor Parapiru, *Iluziile Jekill și realitatea Hyde*, în *Dominus*, anul 6, nr. 79, 2006, p. 1.

¹³¹⁶ *Ibidem*.

¹³¹⁷ Theodor Parapiru, *Capitala literară de la periferia provinciei*, în *Dominus*, anul 7, nr. 82, 2006, p. 1

Începând din anul 1999, o identitate aparte în rețeaua publicațiilor culturale locale o deține periodicul *Le Courrier International de la Francophilie*, revistă trimestrială editată în limba franceză sub conducerea lui Constantin Frosin. Cunoscut ca unul dintre cei mai titrați francofoni români, Constantin Frosin, profesor universitar și scriitor, a strâns în paginile trimestrialului, semnături ale unor personalități marcante din francofonie, publicându-le articole sau fragmente din operele literare, alături de creații ale unor scriitori români, cu precădere gălățeni, textele acestora fiind traduse în limba franceză. Revista apare sub egida Fundației Naționale de Științe și Arte (FNSA), avându-l ca președinte pe academicianul Eugen Simion și ca membri în *Consiliul de onoare* al redacției, nume cunoscute din Franța (membri ai Academiei Franceze) și din importante țări francofone, printre care Jean Dutourd, Jean-Robert Pitte, Giovanni Dotolli, Axei Maugey, Louis Delorme, Daniel Aranjo, Laurent Fels și alții. Dat fiind faptul că periodicul *Curierul internațional de francofilie*, apărut la Galați, circula în Europa și în lume, oferă șansa unei mai bune recunoașteri a scriitorilor gălățeni în zonele francofone, iar pe plan local faptul că ziarul *Viața liberă* și alte publicații din Galați, dar și unele ziare centrale, cum ar fi *România liberă*, au publicat prezentări și cronici ale numerelor apărute până în prezent constituie un motiv în plus pentru încurajarea personalităților culturale gălățene să colaboreze.

La Tecuci, începând din 1996, apare *Tecuciul literar-artistic: revistă de cultură, opinie și informare*, tipărită sub egida Societății Culturale Ștefan Petică, cu sprijinul primăriei locale, avându-l, ca director general pe Petru Blaj și ca redactor șef, pe Eleonora Stamate. Deși orientată cu precădere spre valorificarea potențialului literar al zonei, publicația și-a asumat încă de la început o aspirație națională, având în prezent în colegiul de redacție, scriitori din Galați, din țară și din Republica Moldova: Viorel Dinescu, a.g. secară, Ion Manea, Mihai Cimpoi, Nicolae Dabija, Vasile Târățeanu, Valeriu Matei. O analiză la întâmplare a conținutului numărului 21, din noiembrie 2000, scoate în evidență aspirația de a deveni o publicație de nivel național a periodicului tecucean. Pagina întâi este dedicată lui Grigore Vieru și Adrian Păunescu prin articolul lui Viorel Dinescu, *Nemuritoarea povară*. Sunt publicate cronici de carte: Petru Blaj vorbește despre *Hematomul roșu* de Gheorghe Mocanu, iar a.g. secară despre volumul lui Theodor Parapiru, *Dicționar enciclopedic de expresii celebre*. Portretele personalităților culturale locale sunt creionate de Mihail Pohrib care scrie despre Constantin Narly, iar interviurile consemnate de R. Cronț cu Dumitru Matcovschi și de Tase Dănăilă cu preotul-poet Ion Croitoru întregesc paginile dedicate pentru personalități. Sunt prezentate și memorii, *Alexe Mateevici în Movilenii Tecuciului* de Nicolae Chiscop, dar și grupaje de poezie și fragmente de proză unde îl întâlnim pe scriitorul și filozoful Ionel Necula.

Se cuvine să amintim că alături de presa scrisă, posturile de radio și de televiziune locale acordă, în funcție de programele lor editoriale, spații de emisie fenomenelor culturale și problematicii literare, în special. Se remarcă, în acest sens, emisiunea *Confluente* susținută de poetul Viorel Dinescu la *Express TV*, o rubrică săptămânală cu o vechime de peste un deceniu în care sunt prezentate evenimente literare semnificative, reviste culturale și cărți editate nu numai la Galați, ci și în țară și în străinătate, precum și interviuri cu scriitori importanți din zona Dunării de Jos și nu numai. Postul de televiziune *VOX TV* acordă, de asemenea, spațiu larg pentru cultura gălățeană în emisiunea *Ochiul public* realizator Silviu Vasilache. Recent intrat în sistemul mass-media local, postul *RTV Galați-Brăila* condus de scriitorul Aurel Stancu, dedică rubrici generoase vieții literare a Galațiului, prezentând pe lângă emisiunea *Seniorii misterelor*, înregistrarea întregului program cultural desfășurat la Salonul Literar *Axis Libri* de la Biblioteca Județeană „V.A. Urechia”. De asemenea, propune dezbateri și convorbiri analitice și polemice cu participarea scriitorilor, emisiuni care sunt moderate chiar de directorul postului de televiziune.

Pe lângă *Porto-Franco*, *Antares*, *Dominus*, *Dunărea de Jos* și *Axis Libri*, apar la Galați și alte publicații de profil, cum ar fi: *Școala gălățeană* (redactor șef Ghiță Nazare), care tratează probleme profesionale, dar alocă pagini însemnate și fenomenului literar, întâmpinării de carte și prezentării de personalități din rândul profesorilor-scriitori; *Noduri și semne* promovează nume noi de scriitori talentați (Ion Zimbru, Ion Avram, Mihail Gălățeanu, Gelu Ciorici, Ruxandra Anton, Dimitrie Lupu, Petre Rău etc.). Nu trebuie trecute cu vederea nici revistele studențești: *Orientări*, *Facultativ*, *Akademica*, *Avangarda literară* care pe lângă preocupările literare și activitățile specifice studenților și profesorilor au și un pronunțat caracter polemic și de atitudine socială. Au apărut la început și câteva reviste de satiră și umor – suplimentul *Buzunar* al ziarului *Viața liberă*, chiar în ianuarie 1990, dar și *Cucuveaua* și *Moftul gălățean*. Acestea însă, cu excepția *Buzunarului*, au fost excluse și înghițite de rigorile economiei de piață, chiar în condițiile în care la Galați, funcționează una dintre cele mai importante grupări de scriitori satirici și umoriști din țară, cu multe premii literare naționale și cărți publicate – Cenaclul epigramiștilor *Verva*.

Această mișcare literară, produsă și întreținută timp de câteva decenii și recunoscută la nivel național prin numeroasele premii obținute la concursurile de creație literară umoristică organizate în mai multe orașe cu tradiție în domeniu – Buzău, Timișoara, Vaslui, Cluj, Brăila, Iași, Bacău, Craiova, Slatina, Focșani și altele, dar și la Chișinău – a condus, printre altele, la afirmarea unui grup care s-a impus ca unul dintre cele mai valoroase din țară, cu performanțe în toate genurile consacrate: epigramă, fabulă, rondel, sonet, proză scurtă, roman și dramaturgie. Dan Plăeșu, Ion Manea, Vasile Ghica, Dan Căpruciu, Ion Moraru,

Gheorghe Gurău, Iulian Bostan, Ion Grosu, Vasile Plăcintă, Ionel Jecu, Constantin Cristian, Paul Dumitrescu, Gheorghe Enăchescu, Nicolae Precupețu, Ioan Fărcășanu, Ilie Z. Pleșcan, Ion Zimbru, Anton Stanciu și alții sunt autorii unor volume de literatură satirică și umoristică apreciată prin calificative dintre cele mai bune la nivel național și prezentate la apariții și lansări în paginile cotidienelelor, săptămânalelelor și revistelor culturale gălățene.

Încercând să valorifice și să popularizeze o astfel de producție satirică de excepție, Centrul Cultural *Dunărea de Jos* care tipărește și revista cu același nume, în colaborare cu Biblioteca Județeană „V.A. Urechia” au editat în anul 2010, o selecție a celor mai valoroase creații, în culegerea *O antologie a literaturii gălățene contemporane*¹³¹⁸ – volumul IV (primele trei volume editate au fost antologii de poezie, proză, eseu, dramaturgie) care cuprinde nu numai scriitorii afirmați în ultimele decenii, dar și pe cei ce au avut contribuții satirice încă de la începuturile scrisului românesc, publicând texte din Costache Conachi sau Vasile Alexandrescu Urechia, de pildă. Volumul cuprinde textele a peste 100 de scriitori născuți aici, sau care au avut prezențe notabile în zona Galațiului și contribuții în promovarea genurilor literare umoristice. La sfârșitul monografiei, sunt prezentate reproduceri foto ale titlurilor unor periodice gălățene apărute înainte de 1944, alături de cele ale revistelor gălățene de umor, editate după 1990, cum ar fi: *Păstorel*, publicație a Clubului epigramiștilor *Păstorel Teodoreanu*, *Cucuveaua*, supliment de umor al revistei *Porto-Franco*, *Râsu’-Plânsu’* revistă fondată de Ion Grosu, *Moftul*, revistă umoristică distractivă editată de Constantin Cristian și Ilie Buzatu, *Umor la Mila 80*, prima antologie a Clubului umoristic *Verva*, alături de suplimentul *Buzunar* al cotidianului *Viața liberă*.

Cele mai multe au apărut vremelnic, au dispărut și puține și-au mai cerut din când în când dreptul la existență. Singura excepție este *Buzunar* – suplimentul de umor al celui mai puternic cotidian local, *Viața liberă*, care de la înființare și până în prezent a apărut și apare constant, într-o formă sau alta, fapt care ne determină să-l luăm în considerație în evaluarea problematicei literare a publicațiilor gălățene, alături de celelalte publicații culturale. Suplimentul de umor *Buzunar* a fost publicat la inițiativa lui Radu Macovei, destul de repede după editarea cotidianului, adică în luna ianuarie a anului 1990. Primul număr a apărut în format tabloid, cu numai două pagini, dar începând cu numărul 2, *Buzunar* avea să aibă patru pagini de epigrame, pamflete, roman foileton, fabule, schițe umoristice, dueluri epigramatice, caricaturi, toate inspirate din realitatea socio-politică a momentului. De îndată ce explozia postrevoluționară a publicațiilor locale s-a stins și pentru că selecția naturală și-a spus cuvântul pe

¹³¹⁸ *O antologie a literaturii gălățene contemporane*, vol. 4, Editura Centrului Cultural Dunărea de Jos, Galați, 2010, 368 p.

piața media, suplimentul umoristic a fost încorporat în rețeta ziarului, mai întâi într-o pagină special dedicată și apoi, până în prezent, în două pagini tip tabloid, incluse în suplimentul *Program TV – Magazin* cu apariție săptămânală, de regulă, în weekend.

Dacă este o certitudine polarizarea la Galați a unei remarcabile mișcări literare satirice, funcționarea în timp a suplimentului *Buzunar* ca și activitatea Clubului umoristic *Verva* după 1990 (cenaclu înființat în anii '70), pot fi considerate în mare parte dacă nu responsabile, cel puțin favorizante. Producțiile și emulația cenaclului au avut permanent suportul unor spații publicistice și, mai mult decât atât, un punct de referință editorial. Mișcarea umoristică s-a dezvoltat pentru că a avut în permanență posibilitatea publicării, iar publicația în sine a putut supraviețui și convinge tocmai prin valoarea producțiilor încurajate și selectate de cenaclu ceea ce ar putea fi unul dintre răspunsurile la o posibilă întrebare cum ar fi: de ce s-a produs la Galați o emulație a scrisului satiric și umoristic și care ar putea fi cauzele manifestării ei?

Există deci toate premisele ca Galațiul, înscris cu fermitate încă din 1990 pe drumul unei afirmări literare dintre cele mai proeminente, trecut în ultimele două decenii prin evoluții, transformări și acumulări calitative recunoscute național, să producă în următoarea perioadă o literatură din ce în ce mai valoroasă și mai aptă de a sparge limitele izolării zonale și progresiv naționale, iar dacă acest lucru se va întâmpla, și există condițiile necesare ca el să se întâmple, rețeaua publicațiilor locale va resimți ea însăși mai pregnant rolul pe care l-a avut și-l va avea.

Totul e posibil, întrucât autoritățile locale se implică responsabil, sprijinind material fenomenul cultural gălățean (un caz fericit!) la care își dau concursul toate instituțiile publice de cultură, scriitorii, artiștii și toți cei care sunt abilitați în actul de cultură local.

În căutarea propriei identități: mass-media în post-comunism

Lucian Chișu¹³¹⁹

Rezumat

¹³¹⁹ Profesor universitar doctor la Universitatea „Spiru Haret”, București.

Cercetarea de față focalizează asupra sistemului mass-media, așa cum acesta a evoluat în primul deceniu post-comunist. Imediat după decembrie 1989, în România aveau să apară sute de ziare, reviste precum și alte tipuri de publicații. La fel, numărul editurilor a crescut exponențial, de la câteva zeci ajungând de ordinul miilor. În anii următori emit primele posturi de radio private și, după ele, într-un timp relativ scurt, televiziunile comerciale devansează, ca audiență, televiziunea de stat.

Carierea de jurnalist este îmbrățișată de mii de persoane care activează în toate sectoarele media, fără a deține studii de specialitate. Ca o consecință firească, apar și primele facultăți cu profil jurnalistice, tot mai numeroase în cuprinsul țării. În acest interval se configurează elitele profesionale, după criterii deconcertant de diverse, vizând prioritar vocația și mai degrabă marginal educația.

Cercetarea noastră își propune să răspundă acestei situații paradoxale, iar pe de altă parte să ofere, într-o imagine de ansamblu, caracteristici ale peisajului, mediului și personajelor care vor acapara prim planul scenei jurnalistice. Se evidențiază, în ceea ce privește elitele, o acerbă luptă pentru întâietate laolaltă cu decalaje frapante între biografia (pregătirea) și aspirațiile acestora, făcându-le demne de semnalat.

Cu toate acestea, în fața opiniei publice, elitele jurnalistice au reușit performanța de a înălța statutul profesional (de ziarist) pe o poziție socială superioară celor mai multe dintre ocupațiile publice, inversând rolurile pe care le avuseseră în etapa dictaturii comuniste. Și raportul dintre scriitor și jurnalist se modifică substanțial în favoarea celui din urmă, după ce, timp de decenii, în perioada comunistă, scriitorii păreau a fi mai sensibili decât jurnaliștii la problemele actualității. Cercetarea caută, de asemenea, să stabilească aportul învățământului jurnalistice de tip academic în dinamica mass-media și perpetuarea conflictului tacit al unora dintre jurnaliștii lideri de opinie, adepți ai mentoratului profesional, cu învățământul jurnalistice academic, reprezentând alternativa educațională.

Textul de față reprezintă o continuare a preocupărilor¹³²⁰ noastre privind evoluția presei românești în post-comunism. Subiectul a captat atenția a

¹³²⁰ *El Dorado sau despre peisaj, medii și personaje în jurnalismul românesc de la sfârșit de secol și de mileniu*, în *Analele Universității Spiru Haret* (seria Jurnalistică) nr. 2, Editura Fundației „România de Măine”, București, 2001, pp. 21-33., *Cultura versus media (cronica unui eveniment dinainte anunțat)*, în *Analele Universității Spiru Haret* (seria Jurnalism) nr. 3, Editura Fundației „România de Măine”, București, 2002, pp. 21-31.

numeroși cercetători, devenind totodată menirea unor instituții de profil, din ce în ce mai numeroase, unele dintre acestea înființate cu scopul de a înregistra, cuantifica ori supraveghea, odată cu accelerata sa dinamică, efectele produse de mass-media în societate. Faptul este cu atât mai explicabil, cu cât, în aproape cinci decenii, totalitarismul comunist crease un *hiatus* istoric între presa românească interbelică, liberă, cu un rol bine precizat în societate, și presa comunistă, redusă, ca atribuții, la propaganda ideologică.

Dacă, în timpul scurs între 1944 și 1989, în etape diferite și cu o succesiune sinuoasă, a fost posibilă recuperarea valorilor culturale (în literatură, arte, științe) presa și radioul, cu marii ei reprezentanți, n-au avut șansa acestei reevaluări, din cauză că principiile originare – libertatea de exprimare și dreptul al opinie – fuseseră confiscate de partidul unic. Presa comunistă renunțase de a mai exprima realitatea, iar jurnaliștii se transformaseră *in corpore* într-un fel de alchimiști în ale căror retorte minciuna trebuia să se transforme în aur.

Din cenușa Revoluției din decembrie '89, se va naște noua presă, de o efervescentă tipică oricăror începuturi, devenind oglinda tuturor punctelor de fierbere pe care avea să le atingă societatea românească din ultimele două decenii. Simultan cu recuperarea misiunii ei, mass-media din țara noastră a cunoscut profunde transformări structurale.

I. Este unanim acceptat că liberalizarea (politică, economică, socială) survenită imediat după decembrie '89 a servit în cel mai înalt grad presei, care a dat prima semnalul trecerii la economia de piață înregistrând, ca evoluție dinamică, în anii următori, un succes mai mult decât semnificativ, debordant. Încă din zilele revoluției apăreau câteva ziare „libere”, urmate la scurt timp de o autentică avalanșă de publicații, de ordinul miilor la nivel național¹³²¹. Componente de bază ale mass-media, radioul și televiziunea au înregistrat, în acest răstimp, progrese însemnate. Noua presă s-a racordat rapid, firesc și necesar la vechile ei tradiții din perioada interbelică, aspect sub care elementul cel mai semnificativ l-a reprezentat perpetuarea jurnalismului de atitudine, ilustrând așa-numitul „model francez”, individualizat, subiectiv, clamoros, viziune în care talentul, vocația și cultura generală erau ingredientele de succes ale meseriei de jurnalist. Peste noapte, cum se spune în termeni familiari, se

¹³²¹ Câteva din ziarele de mare tiraj care apăreau încă din perioada comunistă își continuă activitatea sub titluri noi (Scânteia devine *Adevărul*, *Informația Bucureștiului* se transformă în *Libertatea*, *Scânteia tineretului* se autodenumește *Tineretul liber*, ș.a.m.d.) oficiioasele județene devin, cele mai multe, *Libertatea* sau își adaugă adjective precum „nou”, „liber”, alături de acestea revenind, sub titulatură „istorice”, *Curierul național*, *Cuvântul*, *Azi*, *Dimineața*, *Ziua*, *Viitorul*, *Evenimentul zilei*, *Dreptatea*, *Curentul*, *Ora*, *Epoca*, *Viața Capitalei*, *Național*, *Cotidianul*, *Cronica română*, *Gândul*, *Observator*, *Meridian*, *Jurnalul național*, *Oglinda*, *Realitatea românească*, *Tricolorul*, *Agora*, *Acum*.

nasc mii de ziariști, atrași din toate câmpurile profesionale de mirajul noii ocupații.

La scurt timp, apar primele facultăți de jurnalism, fie ca instituții de stat, fie ca instituții private. În absența unor tradiții consolidate (cu privire la predarea disciplinei în universitățile din țara noastră), jurnalismul de tip academic adoptă așa-numitul „model englez” de presă, în cadrul căruia „faptele sunt suverane, comentariile libere”. Un alt interesant aspect multiplicativ se relevă și în acest caz: numărul profesorilor specializați în jurnalism, care predau efectiv în aceste instituții academice, este insignifiant. Aceștia provin, prin reciclare, din varii domenii academice, unele în legătură cu jurnalismul, altele nici pe departe. Dincolo de paradoxul enunțat, există o puternică justificare: cu excepția celor câțiva profesori de ziaristică din fosta Academie „Ștefan Gheorghiu” în nicio altă facultate nu elibera diplome de atestare a profesiei.

În pofida serioaselor impedimente, semnalate mai înainte, sistemul a funcționat pe ambii versanți: cu aportul jurnaliștilor apăruti peste noapte¹³²² tirajele publicațiilor, ca și diversitatea lor, au crescut constant. În același timp, amfiteatrele universitare au furnizat, din rândul celor mai tinere generații, în ritm alert și diversificat, resursa umană pentru presă.

Pe lângă vigoarea fără precedent a fenomenului mediatic, perfect explicabilă în contextul postdecembrist, pentru cei interesați să-i studieze resorturile funcționale, presa acestei perioade se prezenta drept un tablou fabulos-idilic, datorat în mare măsură decalajului enorm dintre numărul real de profesioniști și totalitatea celor angrenați în activitatea de presă.

II. Încercarea de a surprinde într-un tablou panoramic această nouă reprezentare a reliefului, mediilor și personajelor, oricât ar fi fost de necesară, nu putea fi realizată din cauza dinamicii fenomenului, greu de surprins altfel decât sub forma unei „fotografii în mișcare”. Deși este greu să smulgi certitudini perioadelor de tranziție, tentative merituoză¹³²³ în acest sens au apărut, statistica fiind cea mai eficientă dintre metodele de analiză și reprezentare a situației din mass-media. Mai mult chiar, din necesități care includ în problematica presei și aspecte ținând de sfera economicului (a concurenței acerbe), liniile de forță contreză și alte finalități, de care manipularea nu este străină, și se abat de la direcția firească, aceea de a pune mai multă ordine în lucruri. Constatăm că încercările existente nu au reușit să configureze un tablou realist.

¹³²² Trebuie consemnat că foarte mulți dintre cei intrați inițial în presă, au urmat cursuri universitare în sistemul academic nou înființat.

¹³²³ Vezi, în acest sens, Mihai Coman, 1996-*Starea mass-media din România*, în *Manual de jurnalism (Tehnici fundamentale de redactare)*, Editura Polirom, Iași, 199, pp. 211-226 și, mai ales, Marian Petcu, *Tipologia presei românești*, Editura Institutul European, Iași, 2000.

În opinia noastră, evoluția atât de imprevizibilă a fenomenului în discuție poate fi descrisă în parcursul mai multor etape.

1. 1990-1997, etapa celei mai accelerate progresii a mass-media (presă, radio, televiziune), caracterizată prin acumularea amorfă, haotică și inerțială de capital financiar. Așa cum am descris-o în cercetările noastre anterioare (vezi nota 1), începând cu 1990 spațiul mediatic devine un fel de pământ al făgăduinței (*El Dorado*), populat de o mulțime de aventurieri, câțiva ademeniți de ideea profitului rapid, cei mai mulți de figura justițiarului, așa cum îl prefigura prin enormul interes pentru dezvăluiri presa acelor ani. În mediul academic atracția jurnalismului în rândul tinerei generații pare a veni printr-un alt model, distribuit pe cu generozitate de canalele tv: *Super Man*, eroul care rezolvă toate problemele societății și care este de profesie ziarist.

În această primă etapă încep să apară și să se consolideze formele de asociere profesională¹³²⁴, ca și primele instituții și organizații nonguvernamentale care vor da atât de necesara coerență structurală sistemului mass-media. Etapa este dominată de ideea acumulării.

2. 1998-2004, etapa primelor cristalizări, care scot în evidență, inclusiv statistic, progresele înregistrate, dominată de cifre contradictorii și de rezultate discutabile. Sursele sunt relativ numeroase și reprezintă, fiecare în parte, inițiative neconjugate între ele, de unde și aspectul deconcertant al rezultatelor.

Între cele care merită menționate se află: *Catalogul Mass-media din România*, Editura Sfera, București, 1998¹³²⁵, apărut sub coordonarea lui Valeriu Mangu, *Mass-Media din România*, editat de Societatea Română de Difuziune, București, 1999¹³²⁶, și *Top 99 (Ghidul mass-media din România)*, scos de

¹³²⁴ Asociația Română de Comunicații Audiovizuale (1990); Uniunea Ziariștilor din România (UZP, 1994); Centrul pentru Jurnalism Independent (1994); Fundația Radiourilor Independente din România (RIND, 1995); Agenția de monitorizare a Presei (1994), Biroul Român de Audit al Tirajelor (BRAT, 1997); Asociația Română pentru Măsurarea Audienței (ARMA, 2001), Consiliul Național al Audiovizualului (CNA), Clubul Român de Presă (1998), centrul Român pentru Jurnalism de Investigație (2001), Federația Sindicatelor Jurnalistilor și Tipografilor din România (2001).

¹³²⁵ *Catalogul Mass-media din România*, Editura Sfera, București, 1998, apărut sub coordonarea lui Valeriu Mangu, poate fi trecut în categoria bibliografiilor signalactice, utile ca informație primară, întrucât redă informații de identificare și contact (denumire, adresă, nr. de telefon și fax, e-mail, extinderea teritorială sub formă de rețea și unele date sumare despre conducere, actualizate cu sprijinul unor instituții precum Consiliul Național al Audiovizualului, Biblioteca Națională a României, BRAT. În plus, catalogul s-a dorit a i o primă ediție quasicompletă privind, în legătură cu mass-media, și domeniile conexe (tipografii, activitate poligrafică, documentarea, informarea) și prezintă în module standard și alte segmente ale câmpurilor informaționale în răspândirea lor teritorial administrativă.

¹³²⁶ Realizat în perioada ianuarie-august 1999, ghidul se rezumă la informații cantitative despre denumirea instituției de presă sau titlatura, numele membrilor echipei de conducere, adresa (telefon, fax, e-mail, internet), frecvența/ canalul de emisie (pentru posturile de radio și televiziune), editorul propunându-și continuarea acestui efort în ediții succesive „menite să actualizeze toate datele, astfel încât munca noastră de documentare și analiză să fie cu adevărat utilă”.

National Forum Foundation/Freedom House, ediția a II-a și a III-a, 2000, respectiv 2002.

A. În articolul nostru din 2001 prezentăm statistic date și caracteristici pentru o categorii mai largi ale componentei mass-media¹³²⁷, atrăgând și în acest fel asupra importanțelor zăcăminte existente. În actuala prezentare restricționăm aria informațiilor statistice din sfera mass-media la presă, radio și televiziune, prezentând în paralel datele furnizate, la un an distanță unele de celelalte: 1998 (*Catalogul Mass-media din România*) căruia îi succede 1999 (*Mass-Media din România*).

Astfel, rezultă:

Autorități publice (Consiliul Național al Audiovizualului): 1/ 1

Televiziuni cu licență de emisie, autorizate să funcționeze: 88/ 100

Televiziune prin cablu (licențe de emisie, autorizate, independente, stații de transmisie: 350/ (nu se oferă informații)

Radiodifuziuni (Societăți titulare de licențe de emisie și/sau decizii de autorizare pentru stații de radiodifuziune: 95/124

Posturi de radio curente: 81/124

Publicații editate în România : 4269¹³²⁸/ 284

B. Iese lesne în evidență neconcordanța dintre datele furnizate, între altele pentru că, așa cum s-a menționat, fiecare dintre inițiative avea scopul ei, bine precizat. Principalul inconvenient al ghidului din 1998 este proiectarea lui sub semnul idealității, fapt care-l transformă, din repertor în ...repertoriu, al instituțiilor mass-media din țara noastră, fără a se face în mod explicit distincția între instituțiile active și cele care, deținând avizul de funcționare, nu-l puneau în act. Dacă referitor la unele segmente din catalog această diferență poate fi dedusă, exact acolo unde exista un interes major pentru natura diferenței, lipsesc

¹³²⁷ Agenții românești de presă și birouri ale agențiilor străine, operatori telefonie și rețelele de telefonie prin cablu, studiouri cinematografice, difuzori de film și săli de spectacole, difuzori audio-video, studiouri foto profesionale, edituri avizate de Ministerul Culturii și Cultelor (după denumirea din epocă) și reprezentanțe ale editurilor străine, biblioteci, arhive, bănci de date, oficii de informare și documentare, librării, anticariate și centre de difuzare de carte, tipografii și producători de echipament tipografic, de consumabile, producători și distribuitori de hârtie.

¹³²⁸ Principalul inconvenient al acestui ghid este prezentarea lui sub semnul idealității, fapt care-l transformă, din repertor în ...repertoriu, al instituțiilor mass-media din țara noastră, fără a se face în mod explicit distincția între instituțiile active și cele care, deținând avizul de funcționare, nu-l puneau în act. Dacă referitor la unele segmente din catalog această diferență poate fi dedusă, exact acolo unde exista un interes major pentru natura diferenței, lipsesc astfel de detalii. Spre exemplu, la grupul presei, autorii nu operează distincții tipologice nici în ceea ce privește periodicitatea (publicațiile cotidiene coexistând cu aparițiile lunare, trimestriale și chiar anuale) sau domeniul de competență (unde, printr-o ironie a sorții, publicații, publicațiile de prestigiu internațional ale Academiei Române, sunt intersectate cu denumiri precum „Academia infractorilor”, „Academia prostituției”, „Academia sexului”), nici pe cel geografic administrativ, respectându-se, drept unic criteriu, ordinea alfabetică.

astfel de detalii¹³²⁹. Cu totul alte reprezentări oferă și ghidul *Mass-media din România*, editat în 1999 de Societatea Română de Radio și Difuziune, în sensul că nu-și propune să contabilizeze întreaga activitate editorială din țara noastră, ci operează numai o selecție din întinsa plajă de oferte. Utilitatea sa constă în faptul că oferă date privind presa de toate tipurile: cotidiene, periodice, publicații ale minorităților etnice, poturi de radio și televiziune din țară. În ceea ce privește selecția, trebuie adăugat și amănuntul că autorii au folosit sistemul propriu de ierarhizare, fiind evident că au folosit, pentru selecție, principii precum utilitatea, notorietatea, afinitățile instituționale, toate devenit sistem de valorizare¹³³⁰. Criteriile, cum s-a observat, au fost de natură tipologică, vizând instituțiile cu care Societatea Română de Radio Difuziune se afla într-o strânsă colaborare. Singurul fapt demn de reținut din *Nota asupra ediției* este caracterizarea fenomenului ca „dinamic”, iar informația drept „perisabilă”.

C. Coroborând informațiile din sursele de mai sus și ținând cont și de altele, conexe, cu un conținut mai sărac în informații, cercetarea noastră țintește să interpreteze unele dintre aspectele care se detașează vizibil, relevant în urma cuantificării de natură statistică. Accentul determinant, pentru a doua etapă, apare nunațat și coerent în *Top 99 (Ghidul mass-media din România)*¹³³¹, apărut în ediții succesive (ultima în 2002), augmentate și conținând actualizări în *Top 99*, care ne-au permis să eliminăm diferențele de interpretare prin focalizarea aceluiași conținut și, într-o măsură considerabilă, să „aproximăm” portretul-robot al jurnalistului român după un deceniu de la revoluție și de la începutul de secol și mileniu.

Pentru a nu face repetiții obositoare și inutile, rezumăm unele dintre constatări, corelându-le cu informațiile furnizate de ediția din anul 2002, apărută

¹³²⁹ Spre exemplu, la grupul presei, autorii nu operează distincții tipologice nici în ceea ce privește periodicitatea (publicațiile cotidiene coexistând cu aparițiile lunare, trimestriale și chiar anuale) sau domeniul de competență (unde, printr-o ironie a sorții, publicații, publicațiile de prestigiu internațional ale Academiei Române, sunt intersectate cu denumiri precum *Academia infractorilor*, *Academia prostituției*, *Academia sexului*), nici pe cel geografic administrativ, respectându-se, drept unic criteriu, ordinea alfabetică.

¹³³⁰ Este sigur că denumirea acestui ghid induce în eroare. În realitate, el ilustrează specificitatea activităților de relații publice, unde astfel de date sunt contabilizate cu un scop precis, acela al existenței unei baze de date utile raporturilor comunicaționale de branșă, cu posibili (virtuali) parteneri. Înregistrând că la mijloc a fost o „muncă de documentare și analiză”, în raport cu titlul ghidului, vedem în titlul acestei întreprinderi mai degrabă o figură de stil a administrației de tip balcanic

¹³³¹ Ghidul este editat de *National Forum Foundation/ Freedom House*, care apărea însoțit de un *Cuvânt înainte* al lui James Denton care, pe lângă amabilități politice și gratulări inerente (din orice prefață) conține ideile de referință ale demersului. După trei ani, este tipărită cea de a treia ediție a *Ghidului*, care apare sub aceeași titulatură (absent este *Top 99*, totuși prezent în conținutul volumului. Schimbările intervenit în răstimpul amintit, au semnificații ce merită o atenție deosebită în cadrul demersului nostru.

după publicarea articolelor noastre. Astfel, am renunțat la distribuția extinsă pe generații, din studiul precedent, operând cu distincția simplificată (de vârstă) *seniori/juniori* fixată, ca referință, la 1969/1970, anii (de naștere) ai celor care au fost incluși în cea de a doua categorie atât în vechiul cât și noul catalog. S-a obținut același raport de 5/1 în favoarea seniorilor. Însă, dacă luăm în calcul „schimbările” din catalog, adică numele nou intrate în *Top 99*, observăm că ele vizează mai mult de 50% din conținutul anterior. Aceste schimbări nu modifică proporțiile de formate mass-media (presă „scrisă”, radio, televiziune), dar măresc decalajul raportului seniori/juniori la 8/ 1 în favoarea celor dintâi. Se poate trage concluzia că, în continuare, experiența dobândită în exercitarea profesiei de jurnalist își spune cuvântul în mod hotărâtor, fiind un criteriu de eligibilitate din cele mai sigure.

Faptele se prezintă cu mult mai complex, în ceea ce privește profilul jurnalistului de succes, de *Top 99*, cum îl numesc realizatorii *Ghidului*, cu principalele lui „ingrediente” (studii și cursuri de formare profesională), care, din perspectiva marilor schimbări prin care a trecut România ultimelor decenii, oferă, totuși, răspunsuri bulversante. Pentru o mai bună concentrare și vizibilitate a informațiilor vom oferi, în paralel, unele dintre date, așa cum au fost prezentate, în viziunea *Freedom House*, din cele două ediții :

Nominalizări pe domenii (1999):

Presa scrisă	Radio	Televiziune	Total
66	12	21	99

Nominalizări pe domenii (2002):

Presa scrisă	Radio	Televiziune	Total
55	11	33	99

din care se observă rolul tot mai mare pe care îl deține televiziunea în cadrul sistemului.

Profilul jurnalistului – studii absolvite (1999):

Jurnalism: 5, Litere: 41, Filosofie-Istorie 9; Drept: 5; Politehnică: 18; ASE: 7; Alte: 9. Total: 99

Profilul jurnalistului – studii absolvite (2002):

Jurnalism: 9, Litere: 31, Filosofie-Istorie 5; Drept: 2; Politehnică: 19; ASE: 14; Alte: 9. Total: 99

Ca un fapt îmbucurător pentru rolul jucat de învățământul academic, în *Top 99/ 2002* numărul celor studii de profil jurnalistice crește de la 5 la 9, aproape dublându-se. Jurnaliștii care au absolvit *Literele* se diminuează, de la 41 la 31, dar continuă să domine mediul profesional reprezentând aproape o treime din

total. Ponderea încă mare a acestei discipline reprezintă o ușă mereu deschisă spre presa de toate tipurile ar putea explica, în bună măsură, așa numitul jurnalism de opinie (atitudine) frecventat în presa din țara noastră cu obstinație în defavoarea celui de tip britanic. Aceleași scăderi se înregistrează și pentru alte domenii umaniste (istorie, filosofie, drept, sociologie) care îi atrag mai puțin în sfera presei pe absolvenții. În schimb, facultățile de profil politehnic exercită constant o atracție pentru absolvenții acestora, iar ASE-ul, care nu dispune actualmente decât de cursuri opționale de presă economico-financiară, crește de două ori în vizibilitate, ceea ce reprezintă un fapt demn de remarcat. La capitolul *Alte (studii absolvite)* se mențin aceleași curiozități¹³³² [13], unele de-a dreptul exotice (dacă studiile de sociologie-psihologie par bine venite profesiei îmbrățișate de ziarist, este mai degrabă exotic faptul că, în rândul celor mai apreciați 99 de jurnaliști ai anului 2002, se află nu mai puțin de cinci absolvenți de Conservator Teatru Cinematografie.

Concluziile la care ajungeam cu doisprezece ani în urmă arătau, ca primă observație, că la un deceniu de la ieșirea țării noastre din sistemul politic totalitarist, jurnalismul nu era stabilizat profesional, în pofida eforturilor și chiar a succeselor atinse. Spre deosebire de toate celelalte domenii ale vieții sociale, în care, pentru includerea profesională se cerea o pregătire de profil, în mass-media s-a făcut simțită o uriașă afluență de nou sosiți, din cele mai neașteptate... direcții, fond pe care, disputa, devenită între timp istorică, dintre partizanii celor două tipuri de jurnalism, vocațional și academic, s-a acutizat. Sentimentul nostru este că ambele tabere se ignoră de la înălțimea certitudinilor lor absolute. Opiniilor unor foarte influenți ziariști (Cristian Tudor Popescu¹³³³, Ion Cristoiu, Cornel Nistorescu) li s-a răspuns cam cu aceeași măsură: „Corpul jurnalistic este extrem de eteroclit din punct de vedere al pregătirii profesionale între cei doi poli, ai amatorismului și profesionalismului, se pot întâlni o mare varietate de situații, în linii generale, majoritatea jurnaliștilor a dobândit deprinderi și competențe n exercițiiul

¹³³² Ne arătăm uimirea că unii dintre nominalizații celor trei ediții ale *Freedom House* (le-am avut spre consultare pe ultimele două) au „trădat” poziția cucerită pentru o alta, și mai bună (financiar, social, politic), în timp ce alții au dispărut pur și simplu din zona mediatică, pe de o parte din cauza crizei financiare, care a produs efecte teribile asupra presei tradiționale, pe suport de hârtie, pe de alta datorită evoluției fără precedent a tehnologiilor și pătrunderii într-un nou mediu, cel virtual unde, se regălesc, „cu arme și bagaje” unele dintre cotidienele de mare tradiție pentru istoria presei românești.

¹³³³ „A fi gazetar înseamnă cu totul altceva decât să scrii corect: înseamnă fler de polițist, încăpățănare, curaj, rezistență fizică și psihică, capacitatea de a stabili o relații cu oamenii, verb exploziv și în același timp accesibil la nivel popular. Școală de gazetărie nu există: ea se învață numai în ziar, văzând și făcând. Un bun gazetar poate ajunge, cu egală șansă, și un inginer și o profesoară de chineză” (*Noroiul din afară și noroiul dinăuntru*, editorial de C. T. Popescu în *Adev. Lit.art.*, 23 aprilie, 2002, p. 1.)

muncii (...) O parte din jurnaliști a urmat cicluri scurte de formare sau a participat la burse de informare în străinătate, pentru mulți acestea au fost experiențe exotice, în virtutea preconcepției că în România nu se pot aplica procedurile de lucru specifice jurnalismului occidental; în plus, probabil ca o reacție defensivă, o ideologie a talentului și vocației înnăscute domină discursul celor ce lucrează în presă, valorizând astfel amatorismul și minimalizând orice încercare de pregătire performantă.”

3. 2002 – 2011, etapa a III-a, consemnează stabilizarea informației ca urmare a apariției și activității în folosul „breslei” a asociațiilor, uniunilor și agențiilor, birourilor de măsurare a audienței, ONG-uri sau alte instituții oficiale. Apariția organismelor instituționale a sporit interesul pentru definirea profilului profesional, însă, în activitățile curente, disputele devenite acum polemice, se cantonează în poziții „rigide” care s-au perpetuat în timp, deși acestora li s-au adăugat noi cercetări asupra profilului profesional al jurnalismului.

A. Noile contribuții vin din sfera învățământului de tip academic. În aceeași perioadă apar și unele încercări de mediere sau mai bine zis tatonări, ca formulă de coabitare între jurnalismul vocațional și cel academic, uneori căzându-se de acord că orice formă de pregătire – în redacție, prin burse sau stagii în redacții din Occident, întâlniri ale studenților cu marii gazetari, chiar prelegeri susținute de aceștia – pot contribui la o cât mai bună cartografiere a domeniului.

Problematica a fost abordată în cărțile unor reputați specialiști. În studiul *Formarea identității profesionale a jurnaliștilor*, Polirom, Iași, 2000, Luminița Roșca s-a arătat preocupată de definirea câmpului profesional specific jurnalismului, pe care îl evidențiază cumva extra-profesional, prin intermediul unor cerințe ale domeniului și nu ale profesiei (*independență*, legată de libertatea de exprimare și *legitimitate*, în sensul stabilirii unei strategii ce permite grupului profesional să conserve monopolul unei activități). Ca și alți reprezentanți ai jurnalismului de tip academic, autoarea este de părere că grupul profesional al jurnaliștilor este măcinat de ideea că profesia acestora se diferențiază de cele puternic stabilizate (avocatura, medicina, ingineria) și afirmă: „Asocierea jurnalismului cu medicina și avocatura nu este întâmplătoare, comparația se face atât în lucrările de specialitate, cât și de către jurnaliștii înșiși, care afirmă, nu odată, că practică o profesie din aceeași familie cu cele amintite” (p. 10). După Denis Ruellan¹³³⁴, autoarea arată că procesul de delimitare a câmpului jurnalistic față de celelalte spații profesionale este accesul

¹³³⁴ Denis Ruellan, *La professionnalisme du flou: identité et savoir-faire des journalistes français*; Grenoble, Press Universitaires de Grenoble, 1963 (apud Luminița Roșca, în *lucr.cit.*)

la profesie foarte deschis, iar pentru a scrie într-o publicație nu este obligatorie o formație de specialitate” (p. 17). Mai departe, lucrarea Luminiței Roșca se dezvoltă pe alte coordonate. Urmărind evoluția presei române(ești) din ultimii ani, dezbaterile pe tema profesionalismului sau a lipsei de profesionalism a acesteia, argumentația diversă și de cele mai multe ori contradictorie, m-am aflat, nu odată, în situația de a ridica din umeri și de mă întreba retoric: „la ce bun toate acestea? La urma urmei, ce este acela *profesionalism* ? Un răspuns onorabil ar putea fi obținut comparând normele expuse în orice manual de jurnalism, cu practicile presei române actuale. O astfel de comparație este, în mod evident, defavorabilă jurnalismului actual din România, dacă ar fi să enumerăm doar constatările evidențiate în demersul comparativ: informații (adesea) neverificate și lipsite de credibilitate, titluri care creează așteptări, nu întotdeauna «onorate» de conținutul textului, lipsă de claritate la nivelul redactării și a ierarhizării informațiilor în text, erori de machetare, lizibilitate scăzută a paginii de ziar, politici editoriale lipsite de coerență. Luând în considerare aceste criterii te-ai putea plasa, fără urmă de îndoială, de partea celor care afirm că presa română[ască] de astăzi se află într-o fază de tranziție și manifestă – în multe cazuri – lipsă de profesionalism.” (p.7)

B. Cu mult mai aproape de tipul investigației noastre se află studiul lui Marian Petcu, *Jurnalist în România. Istoria unei profesii*, comunicare.ro, București, 2005, care atacă frontal subiectul, realizând prima și cea mai documentată istorie a temei, realizată impecabil pe coordonata diacronică, din care nu lipsesc datele esențiale ale preocupărilor pentru jurnalism la noi, cu accentul pus pe jurnalismul academic, de la primele încercări și până la edificarea sa instituțională, a cărei istorie, se observă, este veche. De-a lungul întregii lucrări, care conține peste o sută de pagini de documente și anexe (statute, legi și decrete) autorul pledează în favoarea jurnalismului academic, susținut mai ales în cele patruzeci de pagini ale capitolului al II-lea, intitulat *Învățământul jurnalistic românesc – istoria unei polemici*. Inclusiv titlul indică amărăciunea din finalul studiului: „Fascinația pe care o generează profesiunea de jurnalist nu s-a diminuat, nici chiar după 15 ani de evoluție post-comunistă. De aceea, un număr impresionant de facultăți (inegale ca performanță, dotări, personal didactic) pregătesc jurnaliști pentru cele circa 2000 de ziare și reviste, 194 de televiziuni, și peste 130 de posturi de radio existente în România. O rată mare de primenire a personalului din redacții face ca cei mai mulți dintre licențiații în jurnalism să profeseze, fie și pentru perioade scurte de timp. Rămâne deficitară relația dintre comunitatea profesională – destul de eterogenă și într-o relativă criză identitară – și școlile de jurnalism, mulți dintre jurnaliștii care dețin poziții de putere în sistemul mass-media neînțelegând necesitatea unui învățământ de specialitate și promovând vechea temă a talentului – vocației – culturii generale”.(p. 187) În

termeni ai discursului, demersul lui Marian Petcu este unul *pro domo* și suntem de acord cu necesitatea lui, mai puțin cu ideea că jurnaliștii deținători ai unor poziții de putere refuză să se dea la o parte spre a crea drum liber jurnalismului academic. Nicio competiție nu se desfășoară prin „cerere de scuze”, iar pozițiile de putere generează tot timpul relații deficitare. Necesitatea dialogului rămâne, iar dacă, uneori, vehemența contestărilor depășește limitele, faptul se datorează, așa cum observă „apozitiv” Marian Petcu, jurnalismului academic, eterogen și într-o relativă criză identitară. Latinii au un proverb: *qui custodet custodiet?*, care vine ca o mânășă situațiilor descrise. Marea majoritate a personalului didactic din facultățile cu profil jurnalistic provine din zonele interferente ale acestei profesii, ce-i drept eclectice, din sfera filologiei, sociologiei, psihologiei, dreptului, filosofiei, istoriei, mai nou ale informaticii, dar și dintr-unele, ca să folosim, un cuvânt dur, exotice. Realitatea ca jurnalismul de tip academic a fost instituit în țara noastră prin mercenari proveniți de la alte „arme” nu poate fi ignorată cu atât mai mult cu cât unii dintre aceștia, așa cum o arată programele de studiu, nu profesază jurnalism ci, în continuare filologie, filosofie, sociologie ș.a.m.d. Faptul nu i-a împiedicat pe unii dintre ei să-și marcheze teritoriul ca întemeietori și apoi să-l păzească strașnic împotriva ...alogenilor. Vorba latinilor *qui custodet custodiet?* nu a fost pusă niciodată în calculul acestor relații deficitare. Mai mult, situația se perpetuează și oricine va consulta un manual de jurnalism întocmit de un colectiv, va avea surpriza să constate că, la origine, profesii, alta profesau. Și acest realități fac parte din cazuistica subiectului de față.

C. Cea mai recentă apariție în domeniu aparține Cameliei Popa¹³³⁵, doctor în psihologie și, vreme de aproape decenii ziarist la publicația „România liberă”, care își propune o radiografie a profesiei elaborată în două etape. Prima ne introduce în intimitatea cercetărilor psihologice spre a se stabili, prin intermediul acestora, conceptele de bază (profil, trăsături) ale factorului personologic și continuă, în cea de a doua, cu realizarea psiho-profesiogramei jurnalistului în baza ancorelor profilului personologic elaborat. Lucrarea nu are precedent în cercetarea autohtonă și, după o familiarizare cu corpusul teoretic al coordonatelor apte să redea „osatura” valorică a trăsăturilor personalității obținută prin abstracție, avansează din sfera teoretică, prin serii de teste efectuate pe subiecți jurnaliști, în realitatea și concretețea activităților din domeniu, obținându-se la modul generalizant „figura” altfel spus, profilul colectiv. Cercetarea Cameliei Popa poate fi considerată, raportat la primele două etape, o imagine concludentă a profesiei, o fotografie a cărei foarte bună rezoluție a fost obținută datorită utilizării unor instrumente științifice și a unor filtre conceptuale cu mici marje

¹³³⁵ Camelia Popa, *Jurnalistul: personalitate și profesie*, Editura universitară, București, 2012.

de eroare. Tocmai de aceea, rezultatul nu diferă de realitatea de pe teren și nici nu înclină, concludiv, balanța în favoarea vreuneia dintre „taberele” care își revendică autoritatea în domeniul jurnalismului¹³³⁶.

IV. În loc de concluzii, trebuie să recunoaștem cu franchețe că profilul jurnalistului în post-comunism își circumscrie o serie caracteristici care aparțin, ca scop, favorizării accesului său în toate mediile, de la cele mai înalte, elitiste, în *underground*-ul social, nimic nefiindu-i străin. Stilul său nu aparține unui artist al cuvântului, pentru că nu invenția limbajului îl preocupă, ci „traducerea” acestuia din limba română în limba română. Ca modalitate de abordare a realităților în care pătrunde, el este un comunicator care și-ar putea perfecționa metodele grație specializării de tip academic. Dreptate îmi par a avea și cei ce mizează pe calități precum flerul de polițist, încăpățânarea, curajul, rezistența fizică și psihică, capacitatea de a stabili o relații cu oamenii, pe verbul exploziv și accesibil la nivel popular. În genere, ca și talentul nativ, acestea nu pot fi predate în amfiteatre. Spațiul profesional le aparține tuturor acestora și, dacă ar fi să invocăm istoria, trecutul și tradițiile presei devine lesne de înțeles câte au în comun.

În plus, în ultimul interval, evoluția tehnologiilor a declanșat o mutație în cadrul profesiei. Pe fondul acestor schimbări imprevizibile, în continuare fluide, profilul jurnalistului se schimbă aproape de la o zi la alta. Fără a-și fi consumat arderea inițială, el a intrat deja într-o nouă etapă. Societatea Informațională definită ca Societate a Cunoașterii este deschisă libertăților indivizilor și a inițiativelor acestora, iar mediul virtual se anunță unul de mare viitor. Consecințele în domeniul se cunosc. Sub dublul efect, al crizei economie și al revoluției tehnologice, pe hârtie aproape că a dispărut. Jurnaliștii cei mai notorii au migrat spre televiziuni, au devenit *blogg*-eri, ca și scriitorii, ziarele s-au mutat pe net. Numărul candidaților din învățământul academic de profil jurnalistic este în dramatică și continuă scădere. Înainte de a-și fi câștigat o temeinică autonomie, jurnalismul a fost înglobat domeniului foarte nou și extrem de vast, *științele comunicării*, ai cărei specialiști și-au reconfigurat din nou structura profesională.

¹³³⁶ De fapt, autoarea nu răspunde acestei dispute, căreia i se alătură într-un comentariu relevant: „Nu este scriitor pentru că, potrivit cutumelor meseriei sale, nu are dreptul să fabuleze, și nici actor, chiar dacă participă intens la spectacolul vieții. Nu este politician, fiindcă deciziile sale nu au argumentație electorală...și nici judecător, pentru că judecățile sale nu sunt sentințe (...) jurnalistul reprezintă exponentul unei categorii profesionale eterogene, dificil de încadrat în tiparele profesiilor clasice. Privit ca un boem fără leac, când ca un analist riguros, jurnalistul este un «produs social» al timpului în care trăiește, dar și o individualitate bine conturată, cu un set e trăsături specifice care-i conferă succesul în profesie (p.7).

Rezultă tot mai clar că domeniul jurnalistic și câmpul său profesional sunt, ambele, interdisciplinare. Însuși viitorul se întrevade astfel, în toate sferele de activitate. Nu mai este o noutate că la intervale scurte de timp, primele zece profesii de top nu existau în urmă cu cinci ani. În concluzie, necesitatea ca partizanii și adepții diferitelor formelor de manifestare ale jurnalismului, care actualmente se ignoră de la înălțimea certitudinilor lor absolute, ar trebui să devină stringentă.

Mass-media și armata română în teatrele de operații

Irina-Mihaela Nedelcu¹³³⁷

Rezumat

Primii militari români, din plutonul de poliție militară, au plecat, în Afganistan, la 28 ianuarie 2002, pentru a participa la Forța Internațională pentru Asistență și Securitate (ISAF). În teatrul de operații din Irak, Armata României a intrat în iulie 2003. Desfășurarea unui batalion de infanterie și a unui detașament de poliție militară la Nasiriyah marchează începutul contribuției militare românești la Operațiunea Iraqi Freedom.

Mulți români nu au privit cu ochi buni trimiterea militarilor în teatre de operații. Presa scrisă, audio și vizuală nu și-a propus să explice terorismul. Și acum, după mai bine de 10 ani de la intrarea armatei române în războiul împotriva terorismului, motivele participării militarilor români în teatrele de operații nu sunt foarte clare pentru toată lumea. În ultimii ani, mass-media caută prea mult senzaționalul, mai ales când se relatează dintr-o zonă unde există un conflict. Jurnaliștilor le pasă prea puțin de dimensiunea politico-militară și strategică a participării armatei în teatrele de operații, ei caută să consemneze și să relateze fragmente din acele realități și să păstreze, pe cât posibil, un ton atent și imparțial. Reflectarea participării armatei române pe

¹³³⁷ Doctorand la Universitatea Națională de Apărare „Carol I”. Redactor la Trustul de Presă al M.Ap.N.

teatrele de operații din Irak și din Afganistan nu s-a bucurat de atenția deosebită a mass-mediei românești și a publicului.

Realitatea ne-a demonstrat că interesul acestuia din urmă se manifestă, într-un procent foarte mare, atunci când se anunță un deces. Deși Ministerul Apărării Naționale a luat măsurile necesare pentru instruirea reporterilor civili care au mers în teatrele de operații, strategia de comunicare a MAPN pentru teatrele de operații ar trebui să se bazeze, în primul rând, pe presa militară.

Participarea armatei române la operațiile multinaționale sub egida NATO, Organizației Națiunilor Unite (ONU), Uniunii Europene (UE) sau Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) se înscrie în demersurile întreprinse de țara noastră pentru promovarea unor politici globale comune de largă deschidere și transparență, de sprijinire continuă a eforturilor comunității europene și euroatlantice pentru edificarea unei noi structuri de pace și securitate în lume.

Participarea țării noastre cu personal și tehnică din MAPN la Forța Internațională pentru Asistență și Securitate (ISAF) din Afganistan a fost decisă de Parlamentul României, prin Hotărârea nr. 38, la 21 decembrie 2001. După negocieri desfășurate la Londra, privind participarea la ISAF, și aprobarea de către Guvernul României a finanțării misiunii, primii militari români, din plutonul de poliție militară, pleacă, la 28 ianuarie 2002, în Afganistan.

În teatrul de operații din Irak, Armata României a intrat în iulie 2003. Desfășurarea unui batalion de infanterie și a unui detașament de poliție militară la Nasiriyah marchează începutul contribuției militare românești la Operațiunea Iraqi Freedom. Astfel, România ia parte la eforturile de stabilizare a Republicii Irak atât în cadrul forțelor multinaționale (MNF-I), cât și în cadrul misiunii NATO de instruire a forțelor de securitate irakiene (NTM-I).

Mulți români nu au privit cu ochi buni trimiterea militarilor în teatre de operații. Presa scrisă, audio și vizuală, spre exemplu, deși ar fi de datoria ei, nu și-a propus să explice terorismul, care este un subiect extrem de spectaculos, inepuizabil, cu milioane de mistere, care poate fi extrem de profitabil pentru cine vrea să scrie, să impresioneze, să arate imagini îngrozitoare, să crească tirajele publicațiilor și să facă rating. Explicațiile date de presă se înscriu în limitele scriiturii de senzație, documentaristă sau imaginii full. Din punct de vedere strategic, explicațiile au fost mărunte, conjuncturale, spectaculoase, care au impresionat și cam atât. Și nici nu puteau fi altfel. Oamenii înțeleg greu că războaiele din Afganistan (considerat cămin al terorismului) și Irak, deși declanșate după distrugerea „gemenilor” americani, de la 11 septembrie 2001, nu sunt doar între SUA și țările unde se află germenii terorismului.

Nici acum, după mai bine de 10 ani de la intrarea armatei române în războiul împotriva terorismului, motivele participării militarilor români în teatrele de operații nu sunt foarte clare pentru toată lumea. Sau, în orice caz, nu toată lumea le înțelege și le acceptă. Sunt lucruri care se petrec departe de țară și care nu au legătură cu problemele de zi cu zi ale românilor. Pentru ei, este un război ce nu ne aparține, fără vreo finalitate pentru noi, care nu ne aduce vreun avantaj material, ba, din contră, poate distruge vieți. Populația știe prea puține despre teatrele de operații, presa relatează sporadic, incoerent, doar ca fapt divers sau ca fapt de spectacol despre acțiunile militare sau umanitare la care participă militarii noștri.

Uneori, din modul cum se reflectă în presă realitățile din teatrele de operații din Irak și din Afganistan, cu reporteri de război considerați de mare curaj, participarea militarilor români este luată ca simplă aventură, ca fapt de curaj sau, în cel mai fericit caz, ca necesitate politică de conjunctură. Cu toate că presa militară dedică acțiunilor din teatrele de operații, săptămânal, pagini întregi, știrile nu ajung la publicul larg datorită tirajelor reduse ale publicațiilor militare. Și nici publicațiile militare nu reușesc totdeauna să aducă argumentația, explicația și informația vitală de care este nevoie, pentru că este foarte greu să realizezi acest lucru prin mijloace publicistice, iar alte mijloace nu există. Nimeni nu citește explicațiile despre un război, dacă ele nu se constituie într-un punct de vedere tranșant, dacă nu exprimă o atitudine, dacă nu relevă un fapt spectaculos, dacă nu speculează sau dacă nu demonstrează. Or, jurnaliștii care pot realiza astfel de materiale sunt foarte puțini.

Nu a reușit de nicăieri, din nicio publicație, de la niciun post de televiziune, din nicio concepție de presă, din nicio strategie publicistică sau politică editorială că o astfel de participare ar fi absolut necesară, că ea ar face parte din noua politică de securitate și apărare a statului român. Desigur, încrederea românilor în instituția militară este intrinsecă, este organică și nu rezultă doar din ce scrie presa. Populația știe, simte că armata este a țării și că slujește țara. Dar strategiile publicistice, jocul de interese și neînțelegerea realităților și tendințelor în reconfigurările geopolitice pot deturna demersul publicistic, pot duce la manipulări informaționale foarte dăunătoare interesului național și instituției militare.

Defilarea trupelor în zile de sărbătoare, dar și intervenția militarilor în caz de calamități nu mai sunt suficiente pentru a da încredere românilor că armata va fi întotdeauna capabilă să apere interesele țării și cetățenii ei. Ei au nevoie și de alte argumente, chiar dacă știu că, atunci când va fi nevoie, armata va apăra teritoriul național, cu toate că există voci mai mult sau mai puțin autorizate care susțin că un asemenea risc nu mai este de actualitate. Indiferent de cazurile în care armata intervine, acțiunile sale au legătură directă cu populația. Aceasta le

percepe însă în mod diferit, în funcție de informațiile pe care le are la dispoziție, pe care le primește. Iar mass-media poate informa, dezinforma și... manipula.

Din păcate, în ultimii ani, mass-media caută prea mult senzaționalul. Mai ales când se relatează dintr-o zonă unde există un conflict. Senzaționalul constă nu neapărat în ceea ce se petrece în acel teatru de operații, ci, în primul rând, în faptul că un jurnalist civil merge acolo și transmite (uneori în direct), îmbrăcat în echipament complet, cu vestă antiglonț, cască etc. Ca un reporter sportiv la un meci de fotbal. Jurnaliștilor le pasă prea puțin de dimensiunea politico-militară și strategică a participării armatei în teatrele de operații. Acest lucru îi depășește complet pe cei mai mulți dintre ei. Chiar și reporterii de război de mare forță, de la posturi de televiziune de mare prestigiu sau de la ziare de mare anvergură, nu înțeleg, toți și în mod perfect, mecanismul intervenției militare, nu au capacitatea de a analiza strategic sau geostrategic situația și, de aceea, se mulțumesc cu relatări, cu interviuri sau cu comentarii inteligente. Și este normal să fie așa, de vreme ce ei nu au acces la informația de interes politico-militar și strategic și nici pregătirea necesară pentru a o înțelege. De fapt, unii dintre jurnaliștii români își aduc aminte de militarii din teatrele de operații doar când îi vizitează, însoțind delegații oficiale, sau cu ocazia vreunui eveniment tragic (fapt spectaculos), în urma căruia se declanșează, pentru câteva zile, polemici și dezbateri. Cel mai adesea, când un militar moare *pentru țară într-o altă țară*, este criticată decizia politică luată în urmă cu un număr de ani.

Despre participarea armatei române în teatrele de operații din Irak și Afganistan s-a scris sub aspectul acțiunilor militare. Nu s-a studiat modul cum a fost percepută de populația civilă. Mai mult, familiile celor decedați și viața răniților nu au mai reprezentat subiecte de interes pentru mass-media. După câteva zile de la producerea evenimentelor, subiectul a fost pur și simplu închis. Uneori, a fost reluat, cu ocazia comemorărilor, dar și atunci s-a indicat ca vinovat Ministerul Apărării Naționale. De parcă acesta a decis, de unul singur, participarea armatei în teatre de operații.

Există diferențe majore între fenomenul război și imaginea lui mediatică, între războiul real și războiul filmat, între războiul din teatrele de război ale secolului al XXI-lea și proiecția lui pe ecrane. Între realitatea războiului și imaginea sa mediatică (realitatea sa mediatică) se creează disfuncționalități grave, care generează o altfel de realitate sau o materialitate complicată și paradoxală. În ciuda spectaculoaselor transmisiuni televizate în direct din prima linie a frontului celui de-al doilea război din Golful Persic din 2003, profesorul britanic Philip Taylor a tras o linie de demarcație foarte fermă între „războiul mediatizat” și „războiul real”, delimitare susținută și de secretarul de stat al apărării, Donald Rumsfeld, privind același conflict, afirmând că jurnaliștii

încorporați (*Embedded Journalists*) au oferit publicului doar felii ale războiului și nu imaginea de ansamblu a evenimentelor.

Cei mai mulți dintre reporterii care s-au deplasat în teatrele de operații s-au mulțumit să consemneze și să relateze fragmente din acele realități și să păstreze, pe cât posibil, un ton atent și imparțial. Dar, mai bine decât jurnaliștii, despre viața într-un teatru de operații, sub toate aspectele ei, poate vorbi un militar care s-a aflat acolo în misiune. Un exemplu în acest sens este generalul Visarion Neagoe, care a publicat trei cărți referitoare la teatrele de operații din Irak și din Afganistan. *Irak – Calvarul păcii* cuprinde considerațiile personale ale autorului privind viața politică, socială și economică din Irak, în special din perioada 2 iunie-4 decembrie 2007, când autorul a îndeplinit funcția de locțiitor al șefului de stat major al Forței multinaționale pentru operațiile Coaliției. *185 de zile în Irak, Jurnalul de front*, Editura militară, 2009, adună gândurile, reacțiile, opiniile, trăirile unui ofițer român pentru care misiunea primită este, în primul rând, prilejul de a se descoperi pe sine. Sunt trăirile unui om, unui general, puse într-o pagină de carte. Impactul lor este foarte mare, în profund contrast cu superficialitatea reportajelor scrise de jurnaliști care nu înțeleg aproape nimic din ce se întâmplă acolo. În același timp, contabilizează amar realitatea teatrului de luptă față de viziunile birocratice de la București. În *Afganistan – Zece ani de război contra terorii*, generalul Neagoe prezintă nu numai principalele operații ale războiului din Afganistan, ci și misiunile Armatei României în acea zonă de conflict. După cum precizează în primele pagini, ideea de a scrie această carte a avut la bază faptul că Afganistanul este o țară prea puțin cunoscută în România, deși statul român este implicat acolo politic și militar. Apoi, românii nu cunosc un spațiu generator de terorism și nu știu în ce zonă periculoasă acționează militarii noștri. Nu în ultimul rând, s-a gândit că, astfel, îi poate ajuta pe militarii aflați la prima misiune să se adapteze într-un timp mai scurt la condițiile dintr-o zonă plină de riscuri, unde niciun loc nu este sigur, lipsit de pericole.

Experiența sa și a altor generali români în Irak este un câștig pentru România și este de dorit să fie valorificată. Pentru comandanții militari, pentru politicieni și pentru toți cei care vor să înțeleagă războiul și efectele lui, jurnalul de front al generalului Neagoe devine o lectură importantă.

Steve Făinaru, un jurnalist american de origine română, a primit, pentru reportajele sale despre războiul din Irak, Premiul Pulitzer și recunoașterea internațională, în 2008. Nu a scris despre militarii români, dar în *Legea celor puternici* a dezvăluit resorturile militare și financiare ale războiului dus de mercenari în Irak, în perioada 2004-2005. Aceeași armată de mercenari fusese prezentată, în 2007, de un alt jurnalist independent, Jeremy Scahill, corespondent de război în Irak pentru unele posturi de televiziune americane, în timpul

administrațiilor Clinton și Bush, în *Blackwater Worldwide*. Prin dezvăluirile lor, cei doi autori americani ne introduc în realitatea din Irak, în perioada când, alături de forțele Coalitiei, au acționat și militarii noștri. O realitate necunoscută și greu de închipuit pentru cei care nu trăiesc în mijlocul evenimentelor.

Reflectarea misiunilor Armatei României în media românească și în cea străină se caracterizează prin descriptivism, comentarii neavizate și, de cele mai multe ori, fără a se înțelege exact despre ce-i vorba (dar, totuși, de bun simț), conjuncturalitate, oportunitate și superficialitate. Cu toate pregătirile anterioare și documentările care le-au fost prezentate, reporterii au reușit să înțeleagă și să exprime, rareori, rolul și importanța acestor misiuni, motivația lor și, mai ales, efectele complexe (politice, economice, sociale, morale, psihologice etc.) ale eforturilor făcute de statul român și de Armata României, precum și de fiecare participant la astfel de misiuni.

În general, reporterii, trusturile media, televiziunile și celelalte mijloace au evitat să treacă dincolo de faptul comun din aceste teatre, chiar și în dimensiunea lui spectaculoasă, și s-au mulțumit să invite la puținele emisiuni realizate pe această temă, în general, personalități sau persoane cu funcții de răspundere din mediul politic. Prezența militarilor profesioniști în media a fost, de cele mai multe ori, mărunță, neimportantă, improvizată, descriptivă și foarte modestă, iar prestația celor intervievați, în lipsa unei pregătiri mediatice corespunzătoare, a fost cât se poate de ștearsă, de „oficială” și de neimportantă.

Singurele emisiuni sau materiale media care au pătruns mai adânc în subiect – dar tot în limitele unei superficialități semnificative, ca să spunem așa – au fost atunci când s-au produs evenimente grave, soldate cu morți și răniți. Mult mai mediatizate, spre exemplu, au fost cazurile de dispariție (furt) a unor arme și muniții din depozitul de la Ciorogârla, decât eroismul militarilor români în timpul unor misiuni de foarte mare dificultate din teatrele de operații. Au lipsit complet sondajele de opinie efectuate în țară, în rândul populației și chiar în cel al militarilor privind participarea la astfel de misiuni, dezbaterile consistente pe tema noilor misiuni asumate de România și încredințate armatei sale, explicațiile pertinente și consistente date de responsabilii politici și militari, documentarele amănunțite din aceste teatre de operații etc.

Unul dintre cele mai interesante subiecte mediatice ar fi putut să fie prezentarea caracteristicilor acestor teatre de operații, a culturii de teatru, a vocației populațiilor din aceste zone fierbinți, dimensiunile geopolitice și geostrategice ale acestei conflictualități, efectele ei pe termen scurt, pe termen mediu și pe termen lung, oamenii și mentalitățile din respectivele zone, originea acestor conflicte, precum și modul în care aceste realități afectează participarea

Armatei Române la aceste misiuni, stresul operațional, costurile uriașe ale acestor realități sensibile și periculoase etc.

În ultimii ani, și mass-media din România a fost contaminată de așa-numitul fenomen de „tabloidizare”. Astfel, s-a ajuns la creșterea numărului de știri despre celebrități, divertisment și elemente de lifestyle¹³³⁸ și la diminuarea numărului de știri de politică internațională și locală sau referitoare la subiecte serioase.

Faptul că militarii își îndeplinesc cu profesionalism obligațiile ce le revin nu constituie o noutate sau o problemă de interes pentru cititori/ ascultători/ telespectatori, pentru că aceștia consideră că așa este normal să procedeze. În plus, militarii nu sunt persoane publice marcante și de aceea opinia publică nu este prea interesată să afle informații detaliate despre misiunile lor.

De regulă, mass-media preia informații referitoare la teatrele de operații de la agențiile de presă sau de la instituțiile care gestionează, sub diverse aspecte, prezența militarilor în zonele de conflict.

Reflectarea participării armatei române pe teatrele de operații din Irak și din Afganistan nu s-a bucurat de atenția deosebită a mass-mediei românești. Vina nu este însă numai a instituțiilor de presă. Acestea, ca societăți comerciale bazate pe profit, au tot interesul să prezinte fapte și subiecte care au priză la public și, implicit, măresc ratingul. Pe de altă parte, instituția militară nu a dat dovadă de prea multă transparență în ceea ce privește activitatea militarilor români pe teatrele de operații.

În situații de criză, presa trebuie să aibă sarcini bine stabilite pentru a putea controla fenomenul dezorganizant ce se declanșează odată cu conflictul.¹³³⁹ Un eveniment, o situație, un act normativ nu sunt întotdeauna inteligibile prin ele însele. Publicul are mereu nevoie de informații suplimentare, de explicații care să îl ajute să înțeleagă când, cum, pentru ce, prin cine etc. o anumită situație a ajuns la un anumit deznodământ. Aceste informații de context (background) sunt greu de găsit de un ziarist care, chiar dacă s-a specializat într-un anumit domeniu, nu are cum să cunoască toate detaliile acestuia.

Militarii români au fost/sunt însoțiți pe teatrele de operații de specialiști în relații publice. De obicei, aceștia dau informațiile cu privire la acțiunile militare și, săptămânal, transmit corespondențe către presa militară. Astfel, s-a amplificat, voluntar, confuzia existentă deja între jurnalism și relații publice. O confuzie care convine instituției militare, dar care nu este acceptată de trusturile media independente. Prin urmare, marile trusturi de presă interesate de misiunile

¹³³⁸ Richard Keeble, *Presa scrisă – O introducere critică*, Editura Polirom, 2009, pp 38-39.

¹³³⁹ Lucian Culda, (coord) *Situația națiunilor. Surse de insecuritate*, București, Editura Licorna, 1999, p.35.

militarilor români pe teatrele de operații își trimit, în zonele de conflict, corespondenți. Aceștia nu relatează zilnic, dar culeg materiale și, la întoarcere, publică jurnale de front, cărți, realizează documentare pentru posturile de televiziune. Toate aceste materiale nu oferă însă o imagine clară asupra operațiilor militare, ci, mai degrabă, zugrăvesc trăirile proprii ale jurnaliștilor, în momentele în care i-au însoțit pe militari în diverse misiuni. Exemple în acest sens sunt jurnaliștii Adelin Petrișor, Mario Balint, Mile Cârpenișan, Radu Dobrițoiu, Cristina Dumitrescu etc. Într-un articol publicat în 2006, în *Lumea militară*¹³⁴⁰, Călin Hentea – fost jurnalist militar și senior reprezentativ în Bosnia – critica trimiterea unor vedete pe teatrele de operații, mai exact, critica două documentare realizate în Irak de Andreea Marin și Mihaela Rădulescu, difuzate pe postul național de televiziune și la Antena 1, în toamna și iarna anului 2005. În perioada dintre cele două emisiuni – 25 octombrie-26 decembrie – Televiziunea Română scotea din grila de programe emisiunea militară *Pro Patria*. Autorul însă recunoaște că cele două producții de televiziune au reușit să convingă, poate mai mult decât zeci de emisiuni *Pro Patria*, „că în Irak este un pericol și un risc real, că băieții noștri își fac treaba cât se poate de serios, că sunt și ei oameni ca toți ceilalți, cu frica în oase și dorul de casă în suflete și că una peste alta fac cinste țării în condiții dure și extrem de grele”. De fapt, indiferent de calitatea materialelor de presă realizate de jurnaliștii civili, acestea sunt oricum mai apreciate de public decât cele realizate de jurnaliștii militari. Aceștia din urmă nu trebuie să se supună numai deontologiei profesionale și convingerilor lor, ci trebuie să respecte atât canoanele cazone, cât și regulile specifice sistemului militar. De fapt, relatările jurnalistului militar despre instituția militară și oamenii ei vor fi privite, întotdeauna, cu suspiciune de public. Critica sau lauda la adresa instituției militare și a oamenilor ei îl vor face pe jurnalistul militar să pice testul de credibilitate în fața publicului. Or, jurnalistul civil, indiferent de poziția sa, va fi mult mai convingător și credibil. Fie și numai pentru faptul că adoptă un alt limbaj, uneori greșit, un alt comportament și este mult mai degajat în atitudine. Interviuurile realizate de cele două vedete în 2005 au fost mult mai credibile, mai adevărate și pentru că în spatele microfonului nu se afla o uniformă autentică cu grad și funcție, ci „o vedetă feminină extrem de atrăgătoare, alături de care, fie și pentru doar două vorbe, orice bărbat și-ar dori să se afle”¹³⁴¹.

Mijloacele de informare în masă sunt interesate să mediatizeze atentatele, în scopul satisfacerii simțului dramatic al audienței. Se știe că audiența crește când sunt prezentate fapte senzaționale, iar violența este considerată așa. Din

¹³⁴⁰ Călin Hentea, *Armata ca trofeu de imagine*, „Lumea militară” nr.2, 2005.

¹³⁴¹ Ibidem.

păcate, raitingul se face cu sânge și violuri. Politicienii, dar nu numai ei, ci și unii factori de conducere militari, cunosc acest fapt. De aceea, când moare un militar pe teatre de operații, se grăbesc să transmită familiei, prin intermediul mass-mediei în mod special, compasiune și condoleanțe. La înmormântare sunt, de obicei, alături de familie, ceea ce ar trebui să reprezinte o dovadă de respect pentru sacrificiul militarului. Așa ar trebui să fie. Dar, din păcate, folosesc o ocazie dureroasă în beneficiul imaginii lor. În sprijinul celor afirmate, stau mărturie și relatările lui Adelin Petrișor, care a consemnat în *Războaiele mele*, că văduva căpitanului Petre Tiberius, pe care îl cunoscuse în Afganistan când a însoțit trupele speciale române, i-a povestit cât de greu au acceptat autoritățile locale din Târgu Mureș să-l îngroape în cimitirul eroilor și cât de falsă a fost durerea multor „mărimi” care au participat la înmormântare. În dorința lor de a ieși în evidență, unii fac și gafe foarte mari. Dar, când gafeurul poartă uniformă militară, atitudinea sa este judecată cu mai multă asprime. De exemplu, la înmormântarea căpitanului Petre, „un oficial militar a vrut ca soldații din garda de onoare să poarte cagule, pe motiv că nu trebuie să li se vadă fețele. Dacă evenimentul nu ar fi fost atât de trist, o astfel de decizie ar fi stârmit râsul”¹³⁴². Un râs ironic, evident, care se răsfrânge nu numai asupra celui care îl provoacă, ci și asupra unui întreg sistem. În asemenea situații, armata și sistemul militar sunt privite critic. Astfel de acțiuni știrbesc prestigiul armatei, care poate fi considerată de oamenii simpli un organism închistat, fără respect față de aceia care plătesc cu viața pentru ca România și armata română să își respecte obligațiile asumate pe plan internațional.

De la intrarea armatei române pe teatrele de operații, realitatea ne-a demonstrat că interesul publicului se manifestă, într-un procent foarte mare, atunci când se anunță un deces, ceea ce are un impact emoțional pe termen scurt. Un interes deosebit îl stârnesc și informațiile „negative” care, deși provin din zona de conflict, nu întotdeauna au legătură cu „războiul real”, dar sunt difuzate pentru că au o mai mare audiență la public. Pentru mass-media românească, semnificativ în acest sens, este faptul că, în 2005, au fost difuzate, în perioada 13-15 mai, 15 știri referitoare la un militar român care a fost prins în timp ce fura dintr-un magazin american și, pe 20 mai, doar o știre în care se spunea că militarii români sunt apreciați de americani datorită profesionalismului de care dau dovadă în cațiunile pe care le desfășoară. Mai mult, jurnalistul Adelin Petrișor și-a petrecut câteva zile alături de militarii americani care acționau în Ramadi și Bagdad. A realizat mai multe reportaje, pe care le-a prezentat în cadrul principalei emisiuni de știri, Observator, de la *Antena 1*. Dar, cum singur

¹³⁴² Adelin Petrișor, *Războaiele mele*, Editura Polirom, 2010, p.135

recunoaște, „dată fiind apetența publicului român pentru subiecte ușoare, ele s-au regăsit întotdeauna în partea a doua a buletinului de știri”¹³⁴³.

În momentul redactării unui material de presă, orice jurnalist se concentrează asupra urmărilor pe care produsul său le va avea asupra publicului țintă. Dar, de cele mai multe ori, în momentul receptării mesajului, efectele nu sunt cele voite. Acestea depind, în primul rând, de capacitățile intelectuale și psihice ale consumatorului de media, de cunoștințele pe care acesta le are din domeniul la care se referă mesajul. De aceea, având în vedere că, raportat la populația României, un număr mic de persoane este familiarizat cu ceea ce presupune o acțiune militară este normal ca materialele de presă despre participarea militarilor români pe teatrele de operații să nu aibă un efect prea puternic asupra populației. Jurnaliștii știu acest lucru și, de aceea, preferă să realizeze materiale prin care să atingă mai mult latura sensibilă a cititorilor/telespectatorilor/ascultătorilor. Poveștile de viață sunt mai atractive decât, de exemplu, relatările despre dotarea cu tehnică, acțiunile de pe teatrele de operații etc. Și, dintre poveștile de viață, evenimentele cu sfârșit tragic s-au dovedit a fi cele care au captat cel mai mult atenția presei și, implicit, a publicului.

Concludent, în sensul celor spuse mai sus, a fost modul în care au fost relatate primele decese ale militarilor români în Afganistan și reacția societății civile la aceste evenimente. La 11 noiembrie 2003, doi militari români din Batalionul 151 Infanterie „Războieni”, amândoi din Bihor, au fost grav răniți. Unul a murit pe loc, altul, după trei zile. Primul militar român care și-a pierdut viața a fost Fogorași Iosif Silviu. Folosind informațiile puse la dispoziție de MAPN, presa scrisă și audiovizuală, locală și centrală, a relatat împrejurările în care s-a produs moartea acestuia. În *Cotidianul* din 13 noiembrie, Bogdan Teodorescu aprecia în editorialul „Cei ce plătesc cu viața”, că „posturile de televiziune au transmis precis și emoționant știrea, ziarele au acoperit la fel informația”. Dar, tot în același articol, sociologul critica reacția clasei politice, pentru că, exceptând președintele și primul-ministru, niciun politician nu a comentat în vreun fel evenimentul: „Nici un cuvânt, nici o referire, nici o deviere de la problemele lor, desigur arzătoare, de la calendarul alegerilor (...) sau de la infatuarea soră cu incultura și nepoată sinceră a ignoranței”.

Impactul asupra populației a fost cu atât mai mare atunci când, în timpul transmisiilor directe de la aeroportul din Oradea, unde era adus sicriul sublocotenentul p.m. Fogorași, s-a anunțat că și celălalt militar rănit decedase într-un spital din Kandahar. Șocul a fost mare, oamenii au conștientizat, în acel moment, că militarii români nu participă la un exercițiu de luptă, ci chiar la

¹³⁴³Ibidem, p.185

lupte reale, pe front. Unul din efectele acestor evenimente a fost rezultatul sondajului făcut de cotidianul *Ziua*. La întrebarea „Sunteți de acord cu prezența trupelor românești în Irak și Afganistan?”, 61,36% din cititori au răspuns NU. În perioada imediat următoare, tema privind participarea armatei române pe teatrele de operații a fost reluată și pe larg dezbătută de presă și de oamenii politici.

Cu privire la acțiunile militarilor români în teatrele de operații, tentația de a induce sentimentul de teamă este mare, mai ales când nu ai experiență în domeniu, realitatea de acolo este cumplită și pericolele există la tot pasul. Această tentație trebuie analizată, evaluată, prognozată și descurajată prin mijloace ale cercetării științifice, spre binele populației, militarilor, mediei și jurnaliștilor. Nu milităm pentru cenzurarea mediei, pentru ascunderea unor aspecte ale misiunilor executate de militari în vederea restabilirii și menținerii păcii. Atragem atenția doar că media poate induce panică și forma atitudinii periculoase care pot genera vulnerabilități foarte mari la manipulare, dezinformare și influențare. Ieșirea mediei din deontologie și ancorarea ei în interese economice, politice sau de altă natură pot induce cu ușurință, în rândul populației, atitudini rupte complet de suportul real și argumentul major pentru care militarii noștri se află în teatrele de operații. Dar, ca populația să perceapă acțiunile militarilor în teatrele de operații ca acțiuni ale României, acestea trebuie reflectate, prin intermediul mass-media, obiectiv, între armată și opinia publică trebuie să existe un flux liber de informații, realizat prin schimburi formale și informale, prin dialog deschis, clar, bazat pe încredere.

Pentru o informare corectă, prin mass-media, a opiniei publice privind participarea militarilor români în teatrele de operații este nevoie nu numai de stabilirea unei legături permanente între jurnaliști și structura specializată în comunicare din cadrul MAPN, ci și ca jurnaliștii să se deplaseze cu trupele în zonele de responsabilitate. Numai așa, aceștia vor avea posibilitatea să cunoască realitățile și să relateze de la fața locului aspecte de maxim interes pentru publicul larg.

Ministerul Apărării Naționale a luat măsurile necesare pentru instruirea reporterilor care au mers în teatrele de operații, pentru securitatea și protecția acestora, dar și pentru informarea lor corectă și oportună. Din 2004, prin Direcția Informare și Relații Publice, s-a organizat, anual, un curs pentru jurnaliștii care transmit din zone de conflict.

Strategia de comunicare a MAPN pentru teatrele de operații ar trebui să se bazeze, în primul rând, pe presa militară, în realizarea și distribuirea de informații atât către publicul larg, cât și către presa civilă.

